

Г.Ө. Жандосова*, магистр, аға оқытушы

Г.М. Сабденалиева, п.ғ.к., доцент

А.Н. Бейкитова, магистр, аға оқытушы

Абай атындағы Қазақ ұлттық

педагогикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: Zhandosova1974@mail.ru

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАБИҒИ-ГЕОГРАФИЯЛЫҚ РЕСУРСТЫҚ ӘЛЕУЕТІ НЕГІЗІНДЕ ҚАНТ ҚЫЗЫЛШАСЫН ӨСІРУДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Мақалада Қазақстандағы әлеуметтік маңызы бар азық-түліктің басты тауарына жататын қант өнімінің импортқа тәуелділігі мәселелері қарастырылды. Қазақстанға шет елдерден қанттың тек дайын өнімі ғана емес, оның шикізатының да импорттық үлесі анықталып, көрсетілген. Соңғы 2022 жылғы көрсеткіште отандық қант қызылшасы шикізаттан алынған қант өнімі 7%-дан аспаған. Мемлекетке кіретін 93% импорттың 88,3%-ы Ресейден, 11,5 %-ы Беларусь Республикасының және қант құрағы түріндегі 0,15 %-Бразилия мен Үндістан елдерінің үлесі екені анықталған. Қант өнімін, шикізатын импорттаудағы жұмсалған қаржының динамикасына талдау жасалды. Отандық шикізаттың ішкі нарықтағы үлесінің салмағы жылдан жылға төмендеуінің себептері зерделенген. Ақмола, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстарының табиғи-географиялық әлеуетінің мүмкіндіктеріне байланысты іске асырылған тәжірибелердің оң нәтижелері ескерілмеген. Солтүстік экономикалық аймақтағы облыстарда қант қызылшасы өндірісін дамытуда көршілес Ресей елінің қант өндірісі шаруашылығымен салыстырмалы талдау жасалған. Мақалада статистикалық, математикалық, картографиялық, салыстырмалы талдау әдістері қолданылған. Нәтижесінде Қазақстан қант өніміне деген ішкі сұранысты отандық шикізаттың үлесіне көтеруде кеиенді жоспарға тек қана оңтүстік емес, солтүстіктің де табиғи-географиялық әлеуетінің мол мүмкіндіктерін ескере отырып, енгізу қажет деп санаймыз. Оның негіздемесіне егер, Қазақстанның солтүстік облыстарында қант қызылшасының 5000 га егістік алқабын субсидиялаумен қолдау жасалса, онда 1 гектардан орта есеппен суарусыз ақ 50 центнер түсім алынып, қосымша 25 тоннаға дейін дайын қант өнімін алуға мүмкіндік беретіні талданды. Бұл өз кезегінде ішкі сұраныстың 16%-ға өсуін және импорттың 84%-ға төмендеткен болар еді.

Кілт сөздер: қант қызылшасы, қант өндірісі, қант құрағы, импорт, егіс алқаптары, жалпы түсім, ресурстық әлеует, техникалық дақыл, отандық шикізат, агроөнеркәсіп.

Ключевые слова: сахарная свекла, производство сахара, сахарный тростник, импорт, посевные площади, валовая выручка, ресурсный потенциал, техническая культура, отечественное сырье, агропромышленный комплекс.

Keywords: sugar beet, sugar production, sugar cane, import, acreage, gross revenue, resource potential, technical culture, domestic raw materials, agro-industrial complex.

Кіріспе. Азық-түлік қауіпсіздігі мен халықтың әлеуметтік қорғалуына қол жеткізуге байланысты Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы аграрлық саясатының міндеттері агроөнеркәсіптік өндірістің және агроөнеркәсіптік-нарықтардың жұмыс істеуінің тиімділігі мен орнықтылығын арттыруға қойылатын жаңа талаптарды айқындайды. Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары - бұл бірінші кезектегі және күнделікті сұранысқа ие өнімдерінен тұрады. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 1 наурыздағы №145 қаулысына сәйкес адам өмірі үшін маңызды деген 19 азық-түлік өнімдерінен тұрады. Солардың ішінде алғашқы үштікке қант өнімі кіреді [1].

Қазақстан Республикасында қант өндіру үшін шикізат ретінде пайдаланылатын негізгі дақыл қант қызылшасы болып табылады. Елді азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесін шешуде қант қызылшасын өсіруге және қант зауыттарының жұмысына маңызды рөл беріледі. Қант нарығының қазіргі жағдайы да және оның даму болашағына сапалы және нақты өзгерістер енгізілмесе, бірте-бірте маманданған саланы жоғалтып алуымыз әбден мүмкін.

Мақсаты – Қазақстанда қант өніміне деген сұранысты еліміздің қоңыржай белдеудің орманды дала және дала зоналарында орналасқан облыстардың табиғи-географиялық ресурстық әлеуетін талдау негізінде қант қызылшасын өсірудің тиімділігіне баға беру.

Зерттеу әдістемесі мен нәтижелері. Қазіргі таңда еліміздің қант өніміне деген 2022 жылғы ішкі тұтыну 550 мың тонна деңгейінде белгіленген. Импортқа тәуелділік 93%, ол 497 мың тоннаны

құрады. Отандық шикізаттан алынған қант өнімі 7%-дан аспаған. 93% импорттың 88,3%-ы Ресейдің, 11,5 %-ы Беларусьияның және 0,15 %-Бразилия мен Үндістан елдерінің үлесіне тиеді.

Қазақстанның қант өніміне деген жоғары импорттық тәуелділігі оның экономикалық қауіпсіздігін айтарлықтай төмендетеді, өйткені қантты жыл сайынғы сатып алу көлемі валюталық ресурстарды жинақтауға қысымды қосымша күшейтеді және отандық емес, шетелдік тауар өндірушілерді ынталандырады.

Импорттық үлестің басым пайыздық көрсеткіші Ресей еліне тиесілі болудың себебі, қант қызылшасына бөлінген егіс алқаптарының көптігі мен ауыспалы егіншілікті кеңінен қолдануы, отандық шикізатты өңдейтін 74 қант зауыттарының болуымен қатар, қант зауыттарына тиесілі өзіндік қант қызылшасының егіс алқаптарының болуымен де қант өндірісі шаруашылығының тиімділігі анықталып отыр.

Әдебиеттік шолу. Үндістанда қант өнеркәсібі ірі салалардың бірі болып саналады. Үндістан қант қамысы бойынша Бразилиядан кейінгі екінші ірі өндіруші ел болып табылады, ол әлемдік өндірістің 17%-ын құрайды. Deepthi Agrawal Vinod Kumar ғалымдар Үндістанның негізгі ауылшаруашылықтарының бірі - қант өндірісінің әлемдегі ең ірі қант индустриясы екенін анықтады. Елде қант зауыттары ассоциациясы құрылған, 50 млн астам фермерлер жұмыс істейді. Қант құрағын өңдеу арқылы қосымша өнім алуда технологиялардың соңғы жетістіктерін ғылымда қолдануда [2].

Ertürk E., Ağır N.B. түркиялық зерттеуші ғалымдар қант қызылшасының кейбір жазғы және қысқы сорттарының өнімділігі мен сапасына зерттеулер жүргізген болатын. Түркия қант қызылшасын ірі өндірушілердің бірі. Қант қызылшасын өндіру тек жазғы вегетациялық кезеңде жүзеге асырылады. Соңғы жылдары қант қызылшасын қыста өсіру мүмкіндіктерін зерттеуге деген қызығушылық артып келеді. Зерттеушілер Түркияның Кахраманмараш провинциясында қысқы қант қызылшасын өндіру мүмкіншіліктеріне салыстырмалы талдау жасаған. Тәжірибе қант қызылшасының 17 жазғы және 6 қысқы сорттары пайдаланылған. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, тамырлы дақылдардың орташа өнімділігі жазғы сорттар үшін 1 гектардан 87,4 тонна, ал қысқы сорттар үшін 1 гектардан 67,1 тонна өнімді құрады. Статистикалық талдау нәтижесінде жазғы және қысқы қант қызылшасын өндіру арасындағы айырмашылықтардың бар екені анықталды. Осы зерттеу нәтижелері ретінде тұрақты табыс әкелу үшін қыз мезгілінде өндірісті жоспарлау ережелерін әзірлеу керек екенін көрсетті [3].

Отандық зерттеушілер А.Егинбаева, А.Карипова, Е.Молдакенова Қазақстан Республикасы қант өнеркәсібі саласының қазіргі жағдайы мен жаңғырту резервтері бағытта зерттеу жұмыстарын жүргізген. Зерттеу нәтижелерінде қант қызылшасы кешенін тежейтін факторларды анықтаған, қант индустриясындағы қайта құрулар туралы ұсыныстар баяндалған [4].

Қазақстандық зерттеушілер Оңтүстік-Шығыс Қазақстанның ашық қаштан топырағында тамшылатып суару арқылы қант қызылшасын өсірудің тиімді агроэкономикалық бағалауын зерттеген. Тамшылатып суару арқылы қант қызылшасының сапасы мен өнімділігін, егу технологиясын, минералды тыңайтқыштарды егу нормасы мен уақытысын далалық зерттеулер арқылы талдап көрсеткен [5].

Оңтүстік-Шығыс Қазақстанда қант қызылшасын суармалы егіншілікте ресурс үнемдеуші мен жел эрозиясына қарсы технологияларды енгізу арқылы отандық зерттеуші ғалымдар тәжірибе жүргізген болатын. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, қант қызылшасы еліміздегі стратегиялық дақыл болып саналады, сондықтан тамшылатып суару арқылы өсіру ең тиімді екені анықталды. Бұл өз кезегінде су ресурстарын үнемдеуге алып келеді [6].

Экономист отандық ғалымдар Қазақстандағы қант қызылшасы кешенінің салықтық преференциялары моделін әзірледі. Салық салу жүйесінде қант қызылшасын өсіруде салықтық жеңілдіктер, субсидиялар беру туралы ұсыныстарды талдап өткен [7].

Шетелдік ғалымдар Иранның Лорестан провинциясында қант қызылшасын өсірудің дәстүрлі әдісін басқа тиімді әдіспен алмастырудың жолдарын зерттеген. Олар ауылшаруашылығы экожүйесінің экономикалық және экологиялық көрсеткіштерін бағалаудың бірнеше әдістерін қарастырған. Мұнда олардың салыстырмалы түрде тұрақтылығы, топырақтың жағдайы, биоалуантүрлілік деңгейлері есепке алынған. Халықты қауіпсіз азық-түлікпен қамтамасыз ету ауылшаруашылығын дамытудың негізгі басымдылығы бола алатынын анықтаған [8].

Қант құрағы әлемдегі қант өндіретін негізгі көз болып саналады. Әлемдік қант өндірудің 14-20%-ын қант қызылшасы құрайды. Көптеген аурулар қант құрағының зақымдануына алып келеді. Бұл өз кезегінде қант өнімділігінің азаюына зиянын тигізеді. Егер топырақ арқылы берілетін

патогендік құбылыстар одан да төмен көрсеткішке алып келеді. Қант құрағы ризосферасында 48 туысқа кіретін 275 астам зиянды ауру түрлерін шетелдік ғалымдар зерттеп, талдаған болатын [9].

Иранның солтүстік-шығысында орналасқан Хорасан-Разави провинциясы елдегі қант қызылшасын өндіретін екінші аймақ болып саналады. Зерттеушілер бұл аймақта қант қызылшасын жерорта-теңіздік климат жағдайында көктем мен күзде ауа температурасы мен буланушылықтың жоғары жағдайында суды үнемдеу пайдалану жағдайында өсірудің әдістерін жан-жақты зерттеген. Су ресурстарын ұтымды басқару фермерлерге көп мөлшерде өнім алуға септігін тигізетінін анықтаған [10].

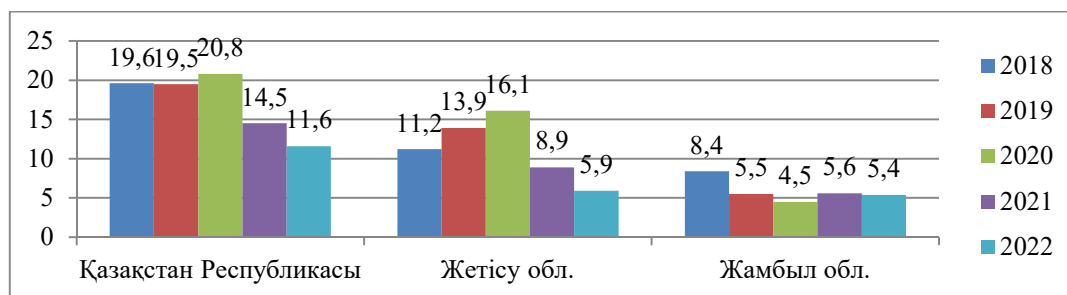
Негізгі бөлім. Еліміздің оңтүстік облыстарының техникалық дақылдарын құрайтын негізгі маманданған саласы қант қызылшасының, қант өндірісінің қазіргі жағдайы мен оның қайта жандандырудағы мемлекет тарапынан 2023-2026 жылдарға қабылданған кешенді бағдарламалары әзірленген. Қант саласын кешенді дамыту бағдарламасында қантқа деген импорттың үлесін отандық шикізатпен алмастыру арқылы 7%-дан 43%-ға үлесін көтеруге бағытталған болатын. Ол үлесті тек оңтүстіктегі қант қызылшасына маманданған Жетісу, Жамбыл, Алматы облыстарында қант қызылшасының егістік алқаптарын 38 мың гектарға көбейту жүктеліп, жоспарланған. Бірақ, оңтүстік облыстардың өндірісті дамытудағы басты проблемасы судың жетіспеуі, су шаруашылығы жүйесінің тозуы. Оңтүстіктегі су көздерінің трансшекаралық мәселелері бар.

Еліміздегі осы саланың қазіргі жағдайын саралайтын болсақ, экономикамызға жаңа саланы мамандандырып жатқан сияқтымыз. Қант қызылшасы шаруашылығының негізі Кеңес уақыты кезеңінде (1940 жылы) қаланып, оңтүстік өңірлердің (Алматы, Жамбыл облыстары) ауыл шаруашылығының маманданған саласына айналған болатын. Сол уақыттарда қант қызылшасы саласын дамытуда көптеген жетістіктеріміз болды. Оны қазіргі таңдағы экономиканың көптеген салаларын енгізіліп жатқан кластерлік технологиялар жүйесімен теңестіруге болады. Себебі, дәл осы қант қызылшасы мен қант өндірісінде осы екі өңірлерде кең көлемде егістік алқаптары, ірі шаруашылықтар, кәсіби мамандары, шикізатты өңдеп, одан дайын қант өнімін алатын 8 зауыты болды.

Бірақ өте аз уақыттың ішінде ішкі нарықта өте жоғары дәрежеде импорттық шикізатқа да, дайын өніміне де тәуелді болу үдеріске айналды. Негізгі факторларға: қант қызылшасы дақылын өсіруде техниканы қолданудан бөлек, әсіресе қол еңбегін көп қажет етеді, жылдан жылға егістік алқаптарының азаюынан, техникалық базасының жаңармауынан, қант қызылшасын өсіретін шаруа қожалықтарының ұсақталуы, кәсіби мамандарының дайындалмауынан, соңғы жылдары өте кең орын алған су ресурстарының тапшылығы, суару жүйесінің жаңаланбауынан су шығынының жоғары болуы және қант қызылшасының импорттық тұқымға тәуелділігі және оның бағасының қымбат болуымен байланыстырылады.

Осы уақытқа дейін еліміздің ауыл шаруашылығы саласы көптеген реформаларды бастан өткерді. Қант қызылшасы саласын қайта қалпына келтіруде тиімді деп саналған бірқатар жаңа жобалар қабылданып, бекітілген. Бірақ ол жобаларды іске асыруда күтілетін нәтижеге жете алған жоқпыз.

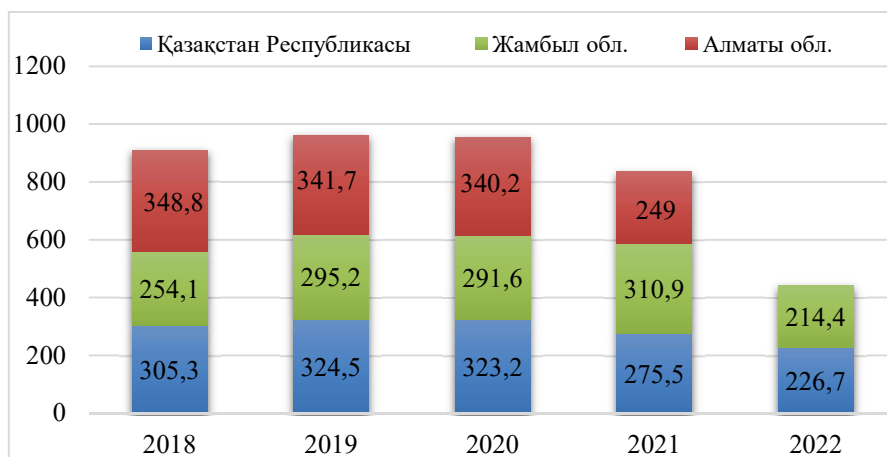
Қазақстанның қант қызылшасының егістік алқаптары 2018 жылдан 2022 жылға дейін 12 мың га деңгейінде ғана өскенін 1-суреттен көруге болады, мұнда 2018 жылғы егіс алқаптарының 19,6 мың га-дан 2022 жылы 5,4 мың га-ға жоғалттық. Жылдағы көрініс, әр жыл басында егістік алқаптары 20 мыңнан астам гектарға егіледі деген көрсеткіштерді жариялайды. Шын мәніне келгенде мүлде төмен көрсеткіштер шығады. Мысалы, 2021 жылы қант қызылшасының жоспарлы егіс алқабы 22,5 мың гектарды құрады, ал егілгені небәрі 14,5 мың гектар. 2022 жылы қызылша егетін екі облыстарда қант қызылшасына 12,3 мың гектар жоспарланған, егілгені 11,6 мың гектар болып шыққан [11].

1-сурет. Қант қызылшасының 2018-2022 жылдардағы егіс алқаптары, мың га*

* Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі
 Ұлттық статистика бюросының мәліметтерінен алынған <https://stat.gov.kz/>

Қант қызылшасына деген егістік алқаптардың көлемі кішірейсе де, одан жиналатын жалпы түсім көлемі, мысалы, 2022 жылғы түсім көрсеткіштері бойынша Жамбыл облысының Меркі ауданында қант қызылшасының орташа өнімділігі гектарына 800 центнерді, Жамбыл ауданында - 455 ц/га, Байзақ ауданында – 410 ц/га, Шу ауданында–350 ц/га алынған. Бұл қант қызылшасын өсірудегі барлық агротехникалық заңдылықтарды сақтай отырып жеткен жетістік (сурет-2).

2-сурет. Қант қызылшасының 2018–2022 жылдардағы түсімі, 1 га/центр*

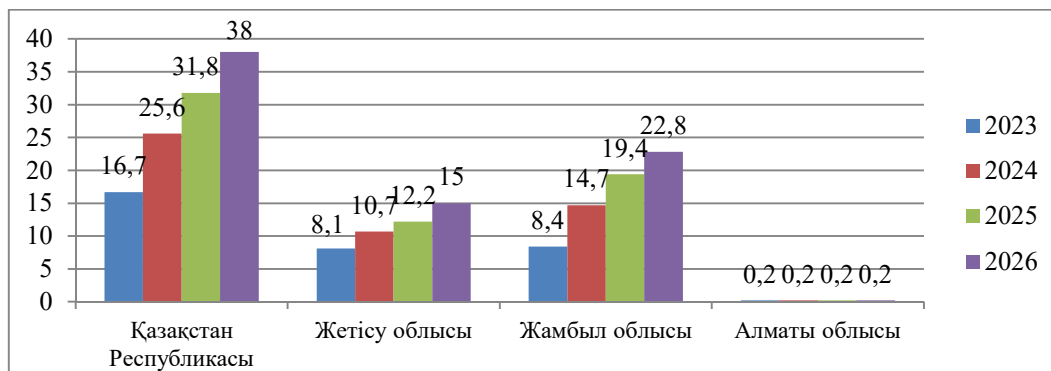
* Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі.
 Ұлттық статистика бюросының мәліметтерінен алынған <https://stat.gov.kz/>

Қазақстандық қант зауыттарының жағдайын саралайтын болсақ, қант өндірісінің негізгі көлемін және оны шетелдік шикізат қант құрағы мен отандық қант қызылшасына да технологияларымен қатар бейімделген, екі облыста орналасқан төрт қант зауыты атқаруда, олар Жамбыл облысында – «Тараз қант зауыты» ЖШС (қант құрағынан өндіруге) және «Меркі қант» ЖШС (қант құрағы мен қант қызылшасынан өндіруге); Алматы облысындағы – «Көксу қант зауыты» ЖШС (қант құрағы мен қант қызылшадан өндіруге) және «Ақсу қант» ЖШС (қызылшадан өндіруге) зауыттары. Зауыттардың қант өндірісі технологиялары барлығы тегіс шетелдік қант құрағын өңдеуге өзгертілгенін байқаймыз. Себебі, импорттық қант құрағының бағасы да арзан, өңдеуде де тиімділігі де жоғары болып отыр.

Қазақстанда қант тапшылығы жоқ болса да, бірақ импорттық дайын өніммен зауыттардың шетелдік шикізатқа деген тәуелділіктің үлесі жоғары болып қалуда. Қант өнімінің шетелдерден Қазақстанға 2020–2021 жылдары қант құрағы немесе қызылша қантынан және химиялық таза сахарозаны қатты күйінде негізгі импорттаушы мемлекеттерге:

- Ресей 68% үлесімен (124 миллион АҚШ \$)
- 18,6% үлесімен Беларусь (33 миллион АҚШ \$)
- 11,7% үлесі бар Бразилия (21 миллион АҚШ \$)
- Қырғызстан - 1,14 млн АҚШ \$
- Әзірбайжан - 215 мың АҚШ\$
- Өзбекстан - 62 мың АҚШ\$
- Германия - 38 мың АҚШ\$
- Украина - 31 мың АҚШ\$
- Вьетнам - 9,83 мың АҚШ\$
- Оңтүстік Корея - 3,46 мың АҚШ\$ болып отыр

Осы орайда Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 22 қыркүйектегі № 726 «Қазақстан Республикасында қант саласын дамыту жөніндегі 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы» қауылысы бекітілді [12]. Бұл кешенді жоспарда бірінші кезекте 2023-2026 жылдар аралығында қант қызылшасының егістік алқаптарын кебейту арқылы өндірісті отандық қант қызылшасы шикізатымен қазіргі 7%-дан болашақта 43%-ға дейін ұлғайту бағытталған.

3-сурет. Қазақстан Республикасының 2023-2026 жылдардағы жоспарланған қант қызылшасының егістік алқаптарының көлемі*

* Қазақстан Республикасында қант саласын дамыту жөніндегі 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 22 қыркүйектегі № 726 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000726>. мәліметінен алынған

Жобада қант қызылшасының егістік алқаптарын көбейтуде негізгі салмақ тек оңтүстіктегі Жетісу мен Жамбыл облыстарына салынған (сурет-3). Мысалы, 2023 жылы Жетісу - 8,1 мың га, Жамбыл - 8,4 мың га; 2024 жылы Жетісу - 10,7 мың га, Жамбыл - 14,7 мың га; 2025 жылы Жетісу - 12,2 мың га, Жамбыл - 19,4 мың га; 2026 жылы Жетісу - 15 мың га, Жамбыл - 22,8 мың гектарға біртіндеп көбейтілген. Алматы облысының үлесі небәрі 0,2 мың гектардан аспаған. Қорыта келе, қант қызылшасына бөлінген егістік алқабы 2026 жылы 38 мың га дейін кеңейтуге жоспарланған.

Екінші кезектегі маңызды мәселесі су жүйесі, суғарудағы су үнемдеу технологиялары бойынша жоғарыда аталған үш облыстар аумағы бойынша 99,1 мың га дейін кеңейтуге жоспарланған. Осы жоспар арқылы ішкі отандық қант өнімінің үлесін 250 мың тоннаға дейін көтеру және қант өніміне деген импортқа тәуелділікті 17%-ға төмендетуге бағытталған.

Қазіргі таңда Қазақстанның қантқа деген ішкі нарығының сұранысы 550 мың тонна құрайды. 2022 жылғы көрсеткіш бойынша Қазақстандық зауыттар бүгінде 226 мың тонна қант шығарады-бұл жалпы қажеттіліктің 7%-ғана болып отыр.

ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша қазақстандық қант тапшылығы 240 мың тоннаны құрайды. Жыл сайын Қазақстан 450-500 мың тонна қант тұтынады. 2021 жылы еліміздің қантқа деген тұтынушылық сұранысы 532 мың тонна құрады. Осы санның ішінде қазақстандық кәпорындармен өнім 226,7 мың тоннаны ғана өндірді. Бірақ өнімнің 35,6 мың тоннасы ғана (жалпы көлемнің 6,6%) отандық шикізатынан өндірілді, ал қалғаны қант құрағы шикізаты мен дайын қантты импорттау есебінен - 93% (497 мың тонна) толықтырылады.

Отандық шикізаты қант қызылшасы - бүгінде ішкі қажеттіліктің кем дегенде жартысын қамтамасыз ету үшін жетпей отыр. Осыған орай Қазақстан Республикасында қант саласын дамыту жөніндегі 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспарында қант қызылшасының егістік алқаптарын Жетісу, Алматы, Жамбыл облыстары бойынша 38 мың гектарға көбейту арқылы ішкі тұтынудың үлесін 250 мың тоннаға көтеруге бағытталған. Осы облыстарда қант қызылшасының егістік алқаптарын көтеру мен қатар су мәселесін бірге шешу керек. Әрине, ол мәселенің шешімі кешенді жоспарда айтылған, оларға суару желілерін салу және реконструкциялау, ылғал үнемдейтін технологияларды қолдану, айналымға 10 мың гектардан астам жаңа суармалы жерлерді енгізу деп бекітілген. Бірақ, еліміздің оңтүстік өңірлерінің ауыл шаруашылығын дамытудағы басты кедергісі тек сумен байланысты орын алып отырғанын ұмытпауымыз керек деп санаймыз.

Қазақстанның 8 су шаруашылығы бассейнінің 7-і трансшекаралық және өзендер ағынының жартысына жуығы бізге көрші елдерден келетінін ескеруіміз керек.

Қазақстан Республикасының экология және табиғи ресурстар министрлігінің су ресурстары комитетінің деректері сәйкес, Қазақстанның су ресурстарының жалпы көлемі 90-100 км³ құрайды. Оның ішінде 50,8 км³ – жергілікті ағын, 39,2 км³ Қытайдан, Орталық Азия елдерінен және Ресейден трансшекаралық өзендер арқылы келеді. Қазақстанның трансшекаралық өзендерге тәуелділік коэффициенті 46%-дан астамды құрайды. Мұндағы өзен ағынының шамамен 100 км³ көлемінен ҚХР-дан (Іле және Ертіс өзендері) 20 км³ астам, Өзбекстаннан (Сырдария өзендері) – шамамен 14 км³, Ресейден (Орал өзендері) – шамамен 7 км³ және Қырғызстаннан (Шу және Талас өзендері) - шамамен 3 км³ келеді [13].

Еліміздегі суғармалы егіншіліктің 90%-ы оңтүстік аймаққа тиесілі. Мұндағы Жамбыл облысының негізгі су көзінің бірі Шу-Талас өзендері және Жетісу мен Алматы облысындағы Іле өзенінің арнасының төмендеуіне байланысты мәселелер соңғы жылдары тіпті күн тізбесінен түспеген. Мысалы, Жамбыл облысында суармалы судың 80%-ы көрші Қырғызстанның суына тәуелділігіміз бар. Ғаламдық климаттық мәселелерден Қырғызстанның шаруа қожалықтарының өзі су тапшылығының зардабын кешуде. Қытайда Іле өзенінің бассейнінде 40-қа жуық су қоймасы, 250-ден астам су жинау құрылыстары салынған, 500 мың гектардан астам жер суарылады [14]. Қалыптасқан трансшекаралық өзендердің гидрологиялық және экологиялық жағдайына тек су ғана емес, сонымен қатар азық-түлік қауіпсіздігі де байланысты. Сондықтан Қазақстанның трансшекаралық өзендерге тәуелділігін тек ұлттық деңгейде шешу мүмкін емес. Мұнда мемлекет басшыларынан бастап аймақтық билікке дейін, дипломаттардан бастап, халықаралық деңгейдегі табиғатты қорғау қауымдастықтардың қатысуын талап ететіні анық.

Сондықтан қант қызылшасы егілетін оңтүстік облыстарында егіс алқаптарын ұлғайтумен қатар, суармалы сумен, оның ішінде ирригациялық жүйені реконструкциялаумен мәселені шешу қажет. Оның өзі өте ұзақ жылдарға созылатыны сөзсіз. Оңтүстік облыстардың қант қызылшасымен айналысатын шаруа қожалықтарының басты проблемасы суғаруға судың жоқтығымен түсіндіреді. Ал, қант саласын дамытудың кешенді жоспарында суға тапшы оңтүстік облыстарда қант қызылшасының егістік алқаптарын 38 мың гектарға көбейту деп бекітілген.

Зерттеудің қорытындысы «Қазақстан Республикасында қант саласын дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған Кешенді жоспарын бекіту туралы» бюджеттік бағдарламаға егіс алқаптарын ұлғайту және субсидиялар бөлу бойынша суғарусыз егіншілікпен айналысатын еліміздің солтүстік облыстары ескерілмеген, кірмеген.

Алдыңғы еліміздің қант өніміне деген ішкі сұранысын толықтай қамтамасыз ету мен импортқа деген тәуелділігін қазіргі 90%-дан 65%-ға дейін төмендету үшін «Қазақстан Республикасының 2017-2027 жылдарға арналған отандық қант өндірісінің салалық даму бағдарламасының тұжырымдамасында» 2018 жылдан бастап Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Ақмола облыстарында қант қызылшасын егу тәжірибесі іске асырылған болатын. Солтүстік өңірдің таңдап алынған үш облыстың ішінде Солтүстік Қазақстан мен Павлодар облысында қант қызылшасын өсіру тәжірибесі жоғары нәтижені көрсеткен. Мысалы, 2019 жылы Павлодар облысында қант қызылшасын егу тәжірибесіне 200 га бөлінген және Ертіс өзені маңындағы 10 шаруашылық қожалықтары немістік «KWC» деп аталатын қант қызылшасының брендтік тұқымын өсіріп, 1 гектардан 500 ц/га өнім алған және тамыр сабағының қанттылығы 18% көрсеткен. Қант дақылының қанттылығы оңтүстік шаруашылықтарымен (15% шамасында) салыстырғанда тіпті 3%-ға жоғары болып шықты. Жалпы тәжірибенің қорытындысы Павлодар облысында қант қызылшасын Ертіс өзенінің маңындағы суармалы егістік алқаптарында егудің тиімділігі, болашағы жоғары бағаланған. Ал Солтүстік Қазақстан облысында қант қызылшасы 2018 жылы 2 га жерге тұқымдары егілген және одан суғарусыз ақ 50 ц/га өнім жиналған. Қанттылығының мөлшері жағынан 23% -ды көрсеткен [15]. Мұндай нәтижелер оңтүстіктегіден де жоғары болған.

Осылайша, егер Қазақстанның солтүстік облыстары да бағдарламаға енгізілсе, қант қызылшасына 5000 га егістік алқабын субсидиялаумен қолдау жасалса, онда 1 гектардан орта есеппен суарусыз-ақ, саланың табысты дамуы кезінде (суғарусыз, ауыспалы жерлердің болуы, ішкі нарық сыйымдылығының ұлғаюы) 2026 жылға дейін халық санының өсуінен, қантты тұтынатын өнеркәсіптік қуатының кеңеюі есебінен қосымша 25 тоннаға дейін қант алуға мүмкіндік береді. Ол Қазақстанның оңтүстік облыстарында өсіруден алынған көрсеткіштерге 6% қосымша дайын өніммен толықтырар еді (кесте 1).

1-кесте

Солтүстік Қазақстан облыстары бойынша қант қызылшасына егістік алқаптарын енгізудегі нәтижелер*

Облыстар	Жоспарланған қант қызылшасының егіс алқаптары, мың га.	Күтілетін қант өндірісі, мың тонна	Қант импорты, мың тонна	Отандық шикізаттан өндірілген қантпен ішкі тұтынуды қамтамасыз ету, %
1	2	3	4	5
Оңтүстік Қазақстан облыстары (ОҚО: Жетісу, Жамбыл, Алматы)	16,7	55 мың тонна	497 мың тонна	10%

1	2	3	4	5
Солтүстік Қазақстан облыстары (СҚО: Ақмола, Солтүстік Қазақстан, Павлодар)	5,00	25 мың тонна	472 мың тонна	6%
Нәтижесінде:	21,7	80 мың тонна	93% -дан 84%-ға төмендейді	16%

* Зерттеу нәтижесінің қорытындысынан авторлармен құрастырылған

Осы кестеге сүйене отырып, еліміздің солтүстік облыстарына қант қызылшасына егіс алқаптарын бөлуді енгізу арқылы қосымша 25 мың тонна қант өнімі алынады. Бұл ішкі сұраныстың 16%-ды құрайды және импорттың 84%-ға төмендетеді.

Мұндағы (ОҚО ққ/еа S 16,5 мың га [орта есеп. 1 га/350-400 ц]) + СҚО ққ/еа S 5,0 мың га [сугарусыз өнім, орта есеп. 1 га/50ц]) = 80 000 тонна ДӨ өндіріледі.

$$\frac{\text{ДӨ } 80\,000 \text{ тонн}}{\text{ҚІС } 500\,000 \text{ тонн}} * 100 = 16\% \text{ от ҚІС}$$

СҚО-ның қантқа деген ішкі сұраныс үлесінің 6% -ын құрап, ОҚО-ға қосымша ИС-ты орта есеппен 16%-ға төмендетеді.

ОҚО ққ/еа S - Оңтүстік Қазақстан облыстарындағы қант қызылшасының егістік алқаптарының ауданы;

СҚО ққ/еа S - Солтүстік Қазақстан облыстарындағы қант қызылшасының егістік алқаптарының ауданы;

ДӨ – дайын өнім;

ҚІС – Қанттың ішкі сұранысы;

ҚИ – Қант импорты.

Қант өніміне деген импортты азайтуға және қант зауыттарын отандық шикізатпен қаптамасыз етудің үлесін көтеру үшін тек оңтүстіктегі қант қызылшасына маманданған Алматы, Жетісу мен Жамбыл облыстары жүктемей, олармен қатар Солтүстік Қазақстан аймағының табиғи-климаттық мүмкіндігі мен жүргізілген тәжірибе негізінде аймақты қант қызылшасын өсіруге бірте-бірте мамандандыру қажет деп тұжырымдаймыз.

Мысалы, Ресейде қызылша егілетін негізгі аймақтарына: Орталық Қара топырақты белдеуі, Алтай, Батыс Сібір мен Қиыр Шығысқа дейінгі аралықта өсіріледі. Қант қызылшасы тіпті маманданған дәстүрлі аудандарынан солтүстікке қарай (60° с.е.) өсіруді кеңейту жоспарланған. Мұндағы Батыс Сібір, Алтай біздің солтүстік, солтүстік-шығыстағы көршілес аймақтар қатарына жатады.

Қорытынды. Қант қызылшасы шаруашылығын ғылыми негізделген деңгейде жаңғыртуда осы саладағы, яғни қант өндірісі, қант қызылшасына өте жоғары маманданған әлемдік көшбасшы мемлекеттермен Германия, Франция, Нидерланды, Дания, Англия, Польша, Түркия сияқты елдермен ортақ ғылыми-инновациялық жобалар жасау, тәжірибелерін меңгеру, мамандарды даярлау бағытында іс-шаралар жасалу керек деп тұжырымдаймыз. Кешенді даму жоспарына Солтүстік Қазақстан аймағында орналасқан облыстардың табиғи-ресурстық әлеуетін тиімді пайдалану жолдары негізге алынуы қажет деп есептейміз. Бұл аймақтарда судың жетіспеушілігі проблемалары оңтүстік өңірлермен салыстырғанда аса жоғары деңгейде байқалмайды. Аталған аймақтарда қант қызылшасын егу аудандары көбейетін болса, елімізде қантқа деген импорт көлемін біршама азайтуға болар еді. Отандық өндірісті отандық шикізат қант қызылшасымен қаптамасыз ету азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін шешуге және тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарын қажетті компоненттермен қаптамасыз етуде үлкен мүмкіндіктер беретіні сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының тізбесін бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 1 наурыздағы № 145 Қаулысы. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P100000145/_history.

2. Agrawal D., Kumar V. Recent progress on sugarcane-bagasse based lactic acid production: Technical advancements, potential and limitations // *Industrial Crops & Products* 193. – 2023. – P. 116-132. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0926669022016156>.
3. Ertürk E., Ağır H. Yield and Quality Characteristics, and Profitability of Some Winter–Summer Sugar Beet Varieties in Kahramanmaraş Conditions. *Sugar Tech* 24. – 2022. – P. 1461-1469. – URL: <https://doi.org/10.1007/s12355-021-01049-4>.
4. Егинбаева А.Е., Карипова А.Т., Молдакенова Е.К. Қазақстан Республикасының қант өнеркәсібі: саладағы жағдай және жаңғырту резервтері // *Аграрлық нарық проблемалары*. – 2022. – № 2. – Б. 160-168.
5. Kenenbayev S., Ospanbayev Z., Kydyrov A., Musagodzhaev N., Aristangulov S. Effectiveness of Sugar Beet Cultivation under Drop Irrigation in South-East Kazakhstan *Biosciences Biotechnology Research Asia*. – June 2016. – Vol. 13(2). – P. 917-924.
6. Бастаубаева Ш.О., Мусагоджаев Н.Т., Қонысбеков К.Т., Табынбаева Л.К., Елназарқызы Р. Қант қызылшасының ассимиляциялық аппаратының қалыптасуының тамшылатып суару әдісі мен минералды қоректендіру мен байланыстылығы // *Қорқыт ата Қызылорда университетінің Хабаршысы, Ауылшаруашылығы ғылымдары сериясы*. – 2023. – № 2 (65). – Б. 16-26.
7. Калдияров Д.А., Бурнашева Б.Р., Есенгазиева С.К. Сахарная промышленность Республики Казахстан: Налоговые преференции и потенциальные возможности // *Проблемы агрорынка*. – 2023. – № 1. – С. 113-122.
8. Amiri Z., Asgharipour M., Moghadam E., Kakolvand E., Daniel E. Campbell Investigating the need to replace the conventional method of sugar beet production in lorestan province, iran based on the arguments obtained from emergy calculations // *Ecological Modelling*. – Volume 472, October 2022. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2022.110091>.
9. Westerdahl B., Khan M., Nyström A., Nematode I. Diseases of Crops and their Sustainable Management. Chapter 23 - Nematode problems in sugarcane and sugar beet and their sustainable management. – 2023. – P. 565-594. – ISBN 978-0-323-91226-6. – Imprint Academic Press. – URL: <https://doi.org/10.1016/C2020-0-03866-1>.
10. Mohammadi-Ahmadm Mahmoudi E., Deihimfard R., Noori O. Yield gap analysis simulated for sugar beet-growing areas in water-limited environments // *European Journal of Agronomy*. – February 2020. – Volume 113. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eja.2019.125988>.
11. Қазақстан собирает сахар со всего мира по крупицам. – URL: <https://mk-kz.kz/economics/2022/06/08/brazilskie-korni-kazakhstanskogosakhara>.
12. Қазақстан Республикасында қант саласын дамыту жөніндегі 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 22 қыркүйектегі № 726 қаулысы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000726>.
13. Каукенов А. Водная дипломатия. Как Казахстан решает проблему трансграничных рек. – URL: <https://zonakz.net/2022/09/05/vodnaya-diplomatiya-kak-kazakhstan-reshaet-problemutransgranichnyh-rek/>.
14. Титов А., Токаев А. Все будет еще хуже. Почему фермерам в Кыргызстане не хватает поливной воды. – URL: <https://vlast.kz/story/46138-vse-budet-esehuze>.
15. Исмухамбетов Ж, Сапарбек Ы. Новые культуры на севере Казахстана. – URL: <https://apgazeta.kz/2018/01/17/novye-kultury-na-severe-kazaxstana/>.

REFERENCES

1. Aleumettik manyzy bar azyk-tylik tauarlarynyn tizbesin bekitu turaly. Kazakstan Respublikasy Ykimetinin 2010 zhylygy 1 nauryzdagy № 145 Kaulysy. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P100000145/_history [in Kazakh].
2. Agrawal D., Kumar V. Recent progress on sugarcane-bagasse based lactic acid production: Technical advancements, potential and limitations // *Industrial Crops & Products* 193. – 2023. – P. 116-132. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0926669022016156>.
3. Ertürk E., Ağır H. Yield and Quality Characteristics, and Profitability of Some Winter–Summer Sugar Beet Varieties in Kahramanmaraş Conditions. *Sugar Tech* 24. – 2022. – P. 1461-1469. – URL: <https://doi.org/10.1007/s12355-021-01049-4>.
4. Eginbaeva A., Karipova A., Moldakenova E. Kazakstan Respublikasynyn kant onerkasibi: saladagy zhagdaj zhane zhangyrtu rezervteri // *Agrarlyk naryk problemalary*. – 2022. – № 2. – Б. 160-168 [in Kazakh].

5. Kenenbayev S., Ospanbayev Z., Kydyrov A., Musagodzhaev N., Aristangulov S. Effectiveness of Sugar Beet Cultivation under Drop Irrigation in South-East Kazakhstan Biosciences Biotechnology Research Asia. – June 2016. – Vol. 13(2). – P. 917-924.

6. Bastaubaeva Sh., Musagodzhaev N., Konysbekov K., Tabyndaeva L., Elnazarkyzy R. Kant kyzylshasynyn assimilyaciyaalyk apparatynyn kalypstasuyynyn tamshylatyp suaru adisi men mineraldy korektendiru men bajlanystylygy // Korkyt ata Kyzylorda universitetinin Habarshysy, Auysharuashylygy gylymdary seriyasy. – 2023. – № 2 (65). – B. 16-26 [in Kazakh].

7. Kaldiyarov D., Burnasheva B., Esengazieva S. Saharnaya promyshlennost' Respubliki Kazahstan: Nalogovye preferencii i potencial'nye vozmozhnosti // Problemy agrorynka. – 2023. – №1. – S. 113-122 [in Russian].

8. Amiri Z., Asgharipour M., Moghadam E., Kakolvand E., Daniel E. Campbell Investigating the need to replace the conventional method of sugar beet production in lorestan province, iran based on the arguments obtained from emergy calculations // Ecological Modelling. – Volume 472, October 2022. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2022.110091>.

9. Westerdahl B., Khan M., Nyström A., Nematode I. Diseases of Crops and their Sustainable Management. Chapter 23 - Nematode problems in sugarcane and sugar beet and their sustainable management. – 2023. – P. 565-594. – ISBN 978-0-323-91226-6. – Imprint Academic Press. – URL: <https://doi.org/10.1016/C2020-0-03866-1>.

10. Mohammadi-Ahmadmahmoudi E., Dehimfard R., Noori O. Yield gap analysis simulated for sugar beet-growing areas in water-limited environments // European Journal of Agronomy. – February 2020. – Volume 113. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eja.2019.125988>.

11. Kazakhstan sobiraet sahar so vsego mira po krupicam. – URL: <https://mk-kz.kz/economics/2022/06/08/brazilskie-korni-kazakhstanskogosaakhara> [in Russian].

12. Kazakstan Respublikasynda kant salasyn damyту zhonindegi 2022-2026 zhyldarga arналган keshendi zhospardy bekіtu turaly. Kazakstan Respublikasy Ykimetinіn 2022 zhylygy 22 kyrkyjektegi № 726 kaulysy. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000726> [in Kazakh].

13. Kaukenov A. Vodnaya diplomatiya. Kak Kazahstan reshaet problemu transgranichnyh rek. – URL: <https://zonakz.net/2022/09/05/vodnaya-diplomatiya-kak-kazahstan-reshaet-problemutransgranichnyx-rek/> [in Russian].

14. Titov A., Tokaev A. Vse budet eshche huzhe. Pochemu fermeram v Kyrgyzstane ne hvataet polivnoj vody. – URL: <https://vlast.kz/story/46138-vse-budet-eshche> [in Russian].

15. Ismuhambetov Zh, Saparbek Y. Novye kul'tury na severe Kazahstana. – URL: <https://apgazeta.kz/2018/01/17/novye-kul'tury-na-severe-kazahstana/> [in Russian].

Жандосова Г.О., Сабденалиева Г.М., Бейкитова А.Н.

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫРАЩИВАНИЯ САХАРНОЙ СВЕКЛЫ
НА ОСНОВЕ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА
СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОГО РЕГИОНА**

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы импортозависимости сахарной продукции, относящейся к главному товару социально-значимых продуктов питания в Казахстане. Выявлена и показана доля импорта в страну не только готовой продукции сахара из-за рубежа, но и его сырья. В последнем показателе 2022 года отечественная сахарная свекла не превышала 7% производства сахара из сырья. Из 93% импорта, входящего в государство, 88,3% приходится на Россию, 11,5% на Республику Беларусь и 0,15% на Бразилию и Индию. Проведен анализ динамики затраченных средств на импорт сахарной продукции, сырья. Изучены причины снижения веса доли отечественного сырья на внутреннем рынке из года в год. В связи с возможностями природно-географического потенциала Акмолинской, Павлодарской, Северо-Казахстанской областей положительные результаты реализованного опыта не учтены. Проведен сравнительный анализ развития производства сахарной свеклы в регионах Северного экономического региона с производством сахара в соседней России. В статье использованы методы статистического, математического, картографического, сравнительного анализа. В результате считаем необходимым включить Казахстан в комплексный план повышения внутреннего спроса на сахарную продукцию на долю отечественного сырья с учетом больших возможностей природно-географического потенциала не только юга, но и севера. В его обоснование было проанализировано, что если в северных областях Казахстана будет поддержано субсидированием 5000 га

посевных площадей сахарной свеклы, то в среднем с 1 гектара без орошения будет получено 50 центнеров урожая, что позволит дополнительно получить до 25 тонн готовой сахарной продукции. Это, в свою очередь, привело бы к увеличению внутреннего спроса на 16% и снижению импорта на 84%.

Zhandosova G., Sabdenaliev G., Beikitova A.

**EFFICIENCY OF GROWING SUGAR BEET BASED
ON THE NATURAL AND GEOGRAPHICAL RESOURCE POTENTIAL
OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION**

Annotation

The article discusses the issues of import dependence of sugar products related to the main commodity of socially significant food products in Kazakhstan. The share of imports into the country of not only finished sugar products from abroad, but also its raw materials has been identified and shown. In the last indicator of 2022, domestic sugar beet did not exceed 7% of sugar production from raw materials. Of the 93% of imports entering the state, 88.3% come from Russia, 11.5% from Belarus and 0.15% from Brazil and India. The analysis of the dynamics of the funds spent on the import of sugar products and raw materials is carried out. The reasons for the decrease in the weight of the share of domestic raw materials in the domestic market from year to year have been studied. Due to the possibilities of the natural and geographical potential of Akmola, Pavlodar, North Kazakhstan regions, the positive results of the implemented experience are not taken into account. A comparative analysis of the development of sugar beet production in the regions of the Northern region with sugar production in the neighboring Russian country is carried out. The article uses methods of statistical, mathematical, cartographic, comparative analysis. As a result, we consider it necessary to include Kazakhstan in a comprehensive plan to increase domestic demand for sugar products by the share of domestic raw materials, taking into account the great opportunities of the natural and geographical potential not only of the south, but also of the north. In its justification, it was analyzed that if 5,000 hectares of sugar beet acreage are supported by subsidizing in the northern regions of Kazakhstan, then on average 50 quintals of white crop will be obtained from 1 hectare without irrigation, which will allow to additionally receive up to 25 tons of finished sugar products. This, in turn, would lead to an increase in domestic demand by 16% and a decrease in imports by 84%.

Ә.А. Жунусова*, PhD¹

Н.Ж. Құрманқұлова, э.ғ.к., қауымд. профессор¹

Д.И. Жангельдина, п.ғ.к., қауымд. профессор¹

А.Е. Аяпбекова, г.ғ.к., аға оқытушы²

Қазақ технология және бизнес университеті,

Астана қ., Қазақстан¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aliya.zhunusova1983@mail.ru

ТУРИСТІК АЙМАҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙНЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (АҚМОЛА ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА)

Мақалада (Ақмола облысы) мысалында туристік аймақтың әлеуметтік имиджінің қалыптасуын зерттеу бойынша деректер келтірілген, Ақмола облысының оң имиджін қалыптастыру факторлары, соның ішінде туризм инфрақұрылымын дамыту анықталады. Ақмола облысының экономикалық дамуы және өнеркәсіп ауқымы мен Жалпы аймақтық өнім (ЖАӨ) құрылымы талданады.

Территорияның қолайлы бейнесін жасаудың, имиджін құрудың теориялық негіздері ашылады; аймақтың өндіргіш күштерінің аумақтық бөлінуіндегі диспропорциялар анықталады; Ақмола облысының имиджін қалыптастыру және ілгерілету үшін оларды пайдаланудың мақсаттылығы тұрғысынан бағаланды; Ақмола облысының имиджін қалыптастыру және насихаттау бойынша ұсыныстар әзірленді.

Ақмола облысының бірегей табиғи әлеуеті, атап айтқанда, халықаралық туризм жүйесінде өз орнын ала алатын «Бурабай», «Зеренді», «Қорғалжын» және басқа курорттары қарастырылады. Бурабай шипажайы – «алтын кеніші» – туризм орталығы, оны заманауи дамыту үшін тиімдірек жұмыс қажет.

Зерттеудің мақсаты Ақмола облысының әлеуметтік бейнесін қалыптастыру бойынша зерттеулер мен іс-шаралар кешенінің кезеңдік жоспарын жасау болды. Мақалада теориялық талдау, проблемалық талдау, модельдеу, дедукция әдісі, статистикалық зерттеу әдістері қолданылған. Зерттеу нәтижесінде Ақмола облысының әлеуметтік имиджін қалыптастыру және туризмінің қолайлы дамуы үшін насихаттау бойынша ұсыныстар әзірленді.

Кілт сөздер: туристік аумақтың имиджі, әлеуметтік имидж, туристік әлеуеті, Ақмола облысы, өңірлердің маркетингі, туристік аумақтың оң имиджі, дестинация имиджі, аумақтың имиджін қалыптастыру, Ақмола облысының әлеуеті.

Ключевые слова: имидж туристской территории, социальный имидж, туристский потенциал, Акмолинская область, маркетинг регионов, положительный имидж туристской территории, имидж дестинации, формирование имиджа территории, потенциал Акмолинской области.

Keywords: image of the tourist territory, social image, tourist potential, Akmola region, marketing of regions, positive image of the tourist territory, image of the destination, formation of the image of the territory, potential of the Akmola region.

JEL classification: L 83

Кіріспе. Қазіргі туризмді ХХ ғасырдың феномені деп атаса, қазіргі ғасырда туризм ғасыры болуға толық мүмкіндік бар. Әлемнің 195 елінің 150-ден астам мемлекеті туризммен айналысады. Соңғы онжылдықтарда жаһандық туризм тұрақты өсуді көрсетті. Дүниежүзілік туристік ұйымның (ЮНВТО) мәліметі бойынша, 2030 жылға қарай әлем бойынша келген туристер саны 1,36 миллиард адамды құрайды. Басқаша айтқанда, планетаның әрбір бесінші тұрғыны туристік сапарларға барады. Бұл зерттеудің өзектілігі қазіргі дағдарыс жағдайында Ақмола облысының туристік аймақтарының әлеуметтік имиджін сақтау және дамыту қажеттілігінде, өйткені дамытуды қажет етеді.

Территориялық мемлекеттік субъектінің туристік имиджін анықтай отырып, біз Дүниежүзілік туристік ұйымның көзқарасын бастапқы нүкте ретінде қолданамыз, елдің имиджін «елдің барлық белгілерін салыстырудан туындайтын эмоционалды және ұтымды идеялардың жиынтығы, белгілі бір образды жасауға әсер ететін нақты тәжірибе мен бейнесін басшылыққа аламыз.

Туристік аймақтың әлеуметтік имиджін дамыту бойынша зерттеудің мақсаты - Қазақстан Республикасы мен Ақмола облысының мысалында туристік бағыттың әлеуметтік имиджін қалыптастырудағы қоғаммен байланыс технологияларының тиімділігін анықтау болып табылады.

Бұл зерттеу бағытының міндеттері әлеуметтік имидждің анықтамасын зерттеу және жалпылау, имидждің қызметі мен құрылымын сипаттау, туристік бағыттың мәнін зерттеу, туристік дестинация имиджінің қалыптасу ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Қазақстан Республикасы мен Ақмола облысындағы туризмді дамытудың ағымдағы жағдайын зерделеу, қаралып жатқан бағыттардың оң имиджін қалыптастыру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу объектісі – Қазақстан Республикасы мен Ақмола облысындағы туристік бағыттың әлеуметтік имиджін қалыптастыру мәселесі.

Зерттеу пәні туристік бағыттың имиджін қалыптастырудағы қоғаммен байланыс технологиялары болып табылады.

Зерттеу әдістері. Зерттеудің әдіснамалық негізі жалпы ғылыми диалектикалық, жүйелік, сонымен қатар экономикалық - математикалық модельдеу әдістері, экономикалық талдау мен синтез, эмпирикалық жалпылау және т.б.

Әдебиеттік шолу. Айта кету керек, аумақтық субъектінің туристік имиджін қарастыру кезінде біз, сондай-ақ аумақтық субъектінің интегралды бейнесін қарастырғанда әдебиетте ұсынылған осы категорияны қарастырудың әртүрлі тәсілдері мен анықтамаларында маркетинг, брендинг және имидж терминдерін кездестіреміз. Оның үстіне әртүрлі авторлар үшін бұл тәсілдер бір мәтіннің ішінде өзара әрекеттеседі және қиылысады. Сонымен, Панкрухин А.П. бастапқы және қосымша ресурстарды бөледі [1]. Негізгі ресурстар туристердің сұранысын құрайды. Қосалқы ресурстар – туристік саяхаттың стандартталған сапасын қамтамасыз ететін көмекші компоненттер: орналастыру орындары, көлік, туристерге қызмет көрсетудің барлық түрлері және т.б. Қосалқы ресурстарды А.П.Панкрухин «Инфрақұрылым және ерекше құрылым» бойынша бөліп қарастырады. Талдау көрсеткендей, аумақтардың туристік бейнесін зерттеудің ең кең таралған және кеңінен қолданылатын ғылыми әдістері салыстырмалы географиялық және бағдарламалық мақсатты болып табылады. С.А. Севастьянова аймақтық және республикалық деңгейде туристік имиджді зерттей отырып, бағдарлама - мақсатты әдісті жиі қолданады [2]. Сондай-ақ бұл ғылыми әдісті Е.А. Джанджугазова қолданады, ал зерттеу нысаны негізінен туристік тұрғыдан игерілген аумақтар болып табылады [3]. Цветков Н.А., өз еңбектерінде дестинацияны одан әрі дамыту үшін туристер мен инвестицияларды тарту үшін аймақтың оң имиджінің маңыздылығын атап көрсетеді [4]. Бұл ретте отандық ғалымдар Ердаuletов С.Р., Досмұханбетов Т., Мұқанов Б.О., Қамшыбеков Т.Қ. өз зерттеулерінде негізінен алғаш рет туристік тұрғыдан зерттеу объектісі ретінде әрекет ететін аумақтарды сипаттау мен салыстыруды көздейтін салыстырмалы географиялық әдісті кеңінен қолданады [5,6,7,8]. Ал біздер көшбасшы аймақтарды (Астана, Алматы, Алматы облысы) қоспағанда, Қазақстан өңірлеріндегі туризм секторының жеткіліксіз даму деңгейімен байланысты деп есептейміз. Жалпы алғанда аймақтардың көпшілігі аумақтың туристік имиджінің тартымдылығын анықтау мәселесінің маңыздылығын енді ғана түсіне бастады.

Негізгі бөлім. Қазақстанның Ақмола облысы аумағы мен халқының саны бойынша басқа облыстардың тізімінде орташа орынды алады, бірақ ол дерлік «астана» мәртебесіне ие: Қазақстанның астанасы оның аумағында орналасқан. Астана республикалық маңызы бар қала құқығы бар анклавты құрайды.

Ақмола облысы Қазақстан Республикасының аграрлық аймақтарының бірі болып табылады (2022 жылы облыстың Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің құрылымындағы үлесі 25,3 %) [9]. Облыс ауыл шаруашылығы, алтын кендерін өндіру, уран, машина жасау, химия өнеркәсібіне маманданған.

Ақмола облысында алтынның, уранның, молибденнің, өнеркәсіптік алмаздың, каолин мен мусковиттің, сондай-ақ темір рудасының, көмірдің, доломиттің, кең таралған пайдалы қазбалардың, минералды сулардың барланған қорлары шоғырланған. 2022 жылы облыстың жалпы өңірлік өнімі (бұдан әрі ЖӨӨ) 3354781,9 млн теңгені құрады.

1-сурет. 2022 жылға Ақмола облысының ЖӨӨ құрылымы (%)*

* Ұлттық статистика Бюросының [9] деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Облыстың 2022 жылғы ЖӨӨ құрылымында негізгі үлесті өнеркәсіп -27,7%, ауыл шаруашылығы -20,3%, көтерме және бөлшек сауда -13,1%, жылжымайтын мүлікпен операциялар -9,2% құрайды. Республиканың жалпы ішкі өнім (бұдан әрі ЖІӨ) көлеміндегі облыстың үлесі 3,3% (2022ж.). 2018-2019жж. Қазақстан Республикасының ЖІӨ-дегі облыстың ЖӨӨ үлесі 0,6 б.б. артты. және 2022 ж. 3,3%-ды құрады. 2019-2022 жылдарға арналған облыстың ЖӨӨ 36 %-ға өсіп, 2022 жылы 3354781,9 млн.теңгені құрады (республика бойынша 12-орын) [9].

1-кесте

Ақмола облысының экономикалық даму көрсеткіштері*

№	Экономикалық даму көрсеткіштері	Пайыз	Нарықтық баға
1	Жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнім	21,7 %	4 263,6
2	Өнеркәсіптік өндіріс	27,7 %	
3	Өңдеу өнеркәсібі	69,6 %	

* Ұлттық статистика Бюросының [9] деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Өңірдегі өндіріс күштердің аумақтық бөлінуінде диспропорциялар бар. Мәселен, барлық өндірілген өнімнің 74 пайыздан астамы Көкшетау, Степногорск қалалары мен Бурабай, Атбасар, Зеренді аудандарының үлесінде.

Ақмола облысы «Бурабай», «Зеренді», «Қорғалжын» және т.б курорттар сияқты бірегей табиғи әлеуетке ие, халықаралық туризм жүйесінде өз орнын алуға қабілетті, аңшылық, балық аулауды, су спорты және экологиялық туризмді дамытуға мүмкіндік бар. Щучье-Бурабай курорттық аймағының табиғи кешендері тек Қазақстаннан ғана емес, сонымен қатар жақын және алыс шетелдерден де туристерді тартады: бұл тамаша табиғи-климаттық жағдайлары, бай емдік және рекреациялық ресурстары және тарихи-мәдени қоры, тиімді географиялық орны бар жерлерде орналасуы, трансмемлекеттік авиацияның, темір жол және автомобиль жолдарының болуы.

Ақмола облысында жергілікті туристік ортаның имиджі мен тартымдылығын қалыптастыру бойынша белсенді жұмыстар жүргізілуде.

Ішкі туристік сапарлардың жалпы құрылымында облысымыздың басты демалыс орны Бурабай көш бастап тұр. Абылай ханның (киелі географиялық нысаны), Көкшетау, Оқжетпес, Бөлектау таулары туристерге ерекше ұнайды.

«Бурабай» шипажайында жаңа нысан – «Абылайхан» экспозициялық кешені (мультимедиялық мәдени-көрме кеңістігі) енгізілді, бұл болашақта азаматтарымыздың саяхаттарының санын арттыруға жағдай жасайды.

Демалыс күндеріндегі турлар да халық арасында танымал бола түсуде. Мұндай турлар қазірдің өзінде Астананың айналасында біршама дамыған. Сонымен бірге астанаға жақын белдеудегі орналастыру объектілері (Ақкөл, Аршалы, Целиноград, Шортанды аудандары) осы турлардың өзегіне айналды.

Әлеуметтік желілерде облыстың 8 ауданын (Сандықтау, Атбасар, Бұланды, Ақкөл, Шортанды, Ерейментау, Қорғалжын және Біржан сал ауданы) қамтитын «Зерттелмеген Ақмола» өңірінің туристік және инвестициялық тартымдылығын ілгерілету мақсатында саяхат жобасы іске қосылды.

Қолайлы имиджді қалыптастыру аясында Ақмола облысындағы республикалық маңызы бар 10 киелі жерге 3D турлар әзірленді.

Статистикалық ұйымдардың алдын ала мәліметтері бойынша, ағымдағы жылдың бірінші жартыжылдығында Ақмола облысында қызмет көрсетілген келушілер саны. 317,8 мың адамды құрады («Бурабай» Мемлекеттік ұлттық табиғи паркке (бұдан әрі МҰТП) барғандар саны – 280 мың адам, «Көкшетау» МҰТП-ға барғандар саны – 37,8 мың адам). Орналастыру нысандарына келушілер саны өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 59 пайызға артып, 141 мыңнан астам адамды құрады. Туристік сапарлар бойынша көрсеткіштен асып кету және жыл соңына дейін 600 мыңнан астам белгіге жету ықтималдығы жоғары (резиденттер – отандық туристер есебінен).

Туристік келудің маңыздылығына қол жеткізу тауашалық туристік өнімдерді интенсификациялаумен және ішкі нарықтағы әлеуетті ілгерілетумен қамтамасыз етіледі.

2021 жылы облыстың туристік инфрақұрылым кешенін дамыту үшін жалпы сомасы 6,7 млрд.теңгені құрайтын 22 жобаның ішінде жалпы сомасы 1,6 млрд.теңгеге 7 жоба іске асырылды, оның ішінде ең маңыздылары:

- Wyndham Garden қонақ үйінің құрылысы «Grain Industry-Astana» Жауапкершілігі шектеулі серіктестігі (бұдан әрі ЖШС);

- «AQBURA Resort» отбасылық типтегі демалыс орнының құрылысы («Aqbura Development» ЖШС, I кезең – 2021 ж.).

Шекаралардың жабылуы кәсіпкерлерді демалыстың жаңа түрін – перспективалы бағыттардың бірі болып табылатын глампингті дамытуға итермеледі.

Туризм басқармасы бәсекеге қабілетті туристік өнімдерді жасау, туристік әлеуетті ілгерілету мақсатында тұрақты негізде имиджді қалыптастыру, оның ішінде облыстағы туризмді республика ішінде де, шетелде де ақпараттық насихаттау жұмыстарын жүргізіп келеді. Сонымен қатар, облыста туристік кластерді дамытуға кедергі келтіретін бірқатар мәселелер толық шешілмеген:

- жақсы теориялық білімі ғана емес, практикалық жұмыс дағдылары бар білікті кадрлардың, шет тілдерін білетін мамандардың жеткіліксіздігі;

- автомобиль жолдары мен халықаралық көлік дәліздері бойындағы туризм, сервистік және ақпараттық инфрақұрылымның қанағаттанарлықсыз жағдайы.

- облыстың курорттық аймақтарымен көлік қатынасының саны мен сапасының жеткіліксіздігі;

- Зеренді, Сандықтау, Қорғалжын аудандарының негізгі танымал экскурсиялық маршруттарында тиісті инфрақұрылымның жоқтығы: тиісті жолдар, жабдықталған және минималды қызмет көрсетумен қауіпсіз (дәретханалар, электр қуаты, қаламен байланыс, демалыс және ойын-сауық орындары, тамақтану және ұйқы орындары), паркингтер, кемпингтер, мотельдер, көлік тұрақтар.

- Щучье-Бурабай курорттық зона (бұдан әрі ЩБКЗ) аумағында заманауи жоғары жылдамдықты ұялы байланыстың және республикалық телеарналарды сапалы таратудың жоқтығы;

- туристік қызметтердің ішкі және халықаралық нарығында ұлттық туристік өнімді жарна-малаудың болмауы [10].

- ЩБКЗ көлдерінің таяздығы;

- авариялық-құтқару қызметінің жеткіліксіздігі (тиісті персонал мен оларды ұстауға, материалдық-техникалық қамтамасыз етуге қаражат).

Қазіргі уақытта құтқару қайық станцияларымен жабдықталған жағажай аймақтары өте аз. ЩБКЗ-да 2 құтқару бекеті бар: біреуі Щучинск қаласында, екіншісі - Бурабай ауылында. Зеренді демалыс аймағында бір құтқару қызметі («Лагуна») жұмыс істейді. Щучье және Бурабай көлдерінде ғана емес, сонымен қатар Үлкен және Кіші Чебачье, Зеренді көлдерінде де жаңа қайық станцияларын жабдықтау және құру үшін қосымша қаражат бөлу қажет.

Сондай-ақ, несие алу кезіндегі жеңілдіктердің болмауы, оны рәсімдеу мерзімі және жылдық 26%-ға дейінгі жоғары пайыздық мөлшерлеме туризмнің материалдық-техникалық базасын дамыту мен нығайтуды шектейді.

Туризмнің қуатты инфрақұрылымын құру үшін, мысалы, Түркиядағыдай, қазір мұнай-газ секторына кететін қаржыдан кем емес инвестиция салу қажет [11]. Мемлекеттің қолдауы елдің оң имиджін қалыптастыру шараларынан бастап жеңілдетілген несиелер беруге дейін әртүрлі нысандарда көрінуі мүмкін. Мысалы, Греция мен Португалия жеңілдетілген несиелерді пайдаланады, Австрияда жеңілдетілген несиелер барлық инвестицияның жартысын құрайды және 20 жылға жылдық 5%-бен беріледі. Франция, Италия және Ұлыбритания субсидияларға ерекше көңіл бөледі. Түркияда осы елдің шетелде оң туристік имиджін дамыту бағдарламасы аясында туристік фирмалардың мамандарды даярлауға және білім деңгейін көтеруге кеткен шығындары мемлекеттік бюджет есебінен өтеледі; әлемдік нарықта өздерінің фирмалық атауларын ілгерілетумен байланысты шығындарды ішінара өтеді. Қазақстанға туристерді тарту үшін мемлекеттің мақсатты маркетингтік саясаты қажет. Бұл, ең алдымен, елшіліктер, көрмелер, шетелдік журналистер мен азаматтары негізінен Қазақстанға келетін елдердің ірі туроператорлары үшін турлар ұйымдастыру арқылы елді танытудан тұрады. Соңғы онжылдықта қазақстандықтардың саяхат географиясы айтарлықтай кеңейді, бұл ретте Ұлы Жібек жолының бағыттары дәстүрлі түрде бүкіл әлемде үлкен қызығушылық тудырады. Шығыс пен Батысты байланыстыратын Қазақстанның географиялық жағдайы, оның қарқынды экономикалық дамуы, саяси тұрақтылығы біздің еліміз таяу болашақта туристер ең көп келетін әлемдегі елдердің біріне айналады деген үміт береді, өйткені жоғарыда айтылғандармен қатар, негізгі Туристік өнім – қазақ халқының қонақжайлығы, оның болмысы мен бейбітшілігі [12].

Осылайша, әлеуетті туристердің санасында Қазақстанның туризм елі ретінде оң және тартымды бейнесін қалыптастыру, Қазақстанның туристік әлеуетін әлемдік туристік нарықта

ілгерілету бойынша іс-шараларды жүзеге асыру, сондай-ақ қазақстандық туристік қызмет көрсетушілерге халықаралық туризм нарығына кіруге көмектесуді жақын арада шешуді талап ететін негізгі басты міндеттер болып табылады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, әлеуметтік имидждің елдің туристік имиджі үшін үлкен маңызы бар және елдің жалпы имиджінің құрамдас бөліктерінің бірі болып табылатынын атап өткіміз келеді. Елдің туристік имиджінің мемлекеттің сыртқы бейнесінің құрылымдық моделінің табиғи-географиялық, тарихи-мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси және бұқаралық-мәдени құрамдас бөліктерімен байланысы айқын. Барлық осы құрамдас бөліктер аумақтық субъекті бейнесінің макроқұрылымдық моделі шеңберінде бір-біріне әсер етеді. Туризмді дамыту еліміздің экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешуде, ел субъектілерінің бюджетіне қомақты кірістер түсіруде, шағын және орта бизнестің табысты жұмыс істеуіне ықпал етуде, сондай-ақ бұл аймақта жұмыспен қамтылған азаматтарды табыспен қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Осымен қатар туризм мәдени әлеуетті сақтауға және дамытуға әсер етеді, әртүрлі елдер мен халықтар арасындағы қарым-қатынастарды үйлестіруге әкеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий. – 2-е изд., дополн. / А.П. Панкрухин. – СПб.: Питер, 2011. – (Серия: маркетинг для профессионалов). – 416 с.
2. Севастьянова С.А. Региональное планирование туризма и гостиничного хозяйства: Учебное пособие. – М.: Кнорус, 2009. – С. 12-34.
3. Джанджугазова Е.А., Лапочкина В.В. Маркетинговые методы формирования имиджа туристских территорий Современные проблемы сервиса и туризма. – 2007. – № 2. – С. 39-49.
4. Цветков Н.А. Формирование эффективного имиджа региона. – Москва. – 2013. – 224 с.
5. Ердаuletov С.Р. География туризма Казахстана. – Алматы. – 2000. – С. 148-237.
6. Досмуханбетов Т. Приоритеты развития туризма в Казахстане // Деловой мир. – Астана. – 2006. – № 3. – С. 36-38.
7. Муканов Б.О. Принципы развития туризма в Центральном Казахстане // Саясат. – 2009. – № 12. – 58 с.
8. Камчыбеков Т.К. Туризм в Казахстане: проблемы, пути решения, перспективы развития. – Б.: БГИЭК, 2007. – С. 7-18.
9. Ұлттық статистика бюросы Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. – URL: stat.gov.kz.
10. Максименко С.В. Туризм в Казахстане. – Б., 2006. – С. 44-62.
11. Минаев А.А. Критерии формирования имиджа региона. М.: Рефл-бук: Вакнер, 2009. – 213 с.
12. Дуйсен Г. Туристская сфера в Республике Казахстан: анализ, оценка и механизм развития // Аналит. обозрение. – 2010. – № 2. – 42 с.

REFERENCES

1. Pankruhin A. Marketing territorij. – 2-e izd., dopoln. / Pankruhin A. – SPb.: Piter, 2011. – (Serija: marketing dlja professionalov). – 416 s. [in Russian].
2. Sevast'janova S. Regional'noe planirovanie turizma i gostinichnogo hozjajstva: Uchebnoe posobie – M.: Knorus, 2009. – S. 12-34 [in Russian].
3. Dzhandzhugazova E., Lapochkina V. Marketingovye metody formirovanija imidzha turistских territorij Sovremennye problemy servisa i turizma. – 2007. – № 2. – S. 39-49 [in Russian].
4. Cvetkov N. Formirovanie jeffektivnogo imidzha regiona. – Moskva. – 2013. – 224 s. [in Russian].
5. Erdavletov S. Geografija turizma Kazahstana. – Almaty. – 2000. – S. 148-237 [in Russian].
6. Dosmuhanbetov T. Prioritety razvitija turizma v Kazahstane // Delovoj mir. – Astana. – 2006. – № 3. – S. 36-38 [in Russian].
7. Mukanov B. Principy razvitija turizma v Central'nom Kazahstane // Sajasat. – 2009. – № 12. – 58 s. [in Russian].
8. Kamchybekov T. Turizm v Kazahstane: problemy, puti reshenija, perspektivy razvitija. – B.: BGIJeK, 2007. – S. 7-18 [in Russian].

9. Yltytk statistika bjurosy Kazakstan Respublikasy Strategijalyk zhosparlau zhAne reformalar agenttigi. – URL: stat.gov.kz.
10. Maksimenko S. Turizm v Kazahstane. – В., 2006. – С. 44-62 [in Russian].
11. Minaev A. Kriterii formirovaniya imidzha regiona. М.: Refl-buk: Vakner, 2009. – 213 s. [in Russian].
12. Dujsen G. Turistskaja sfera v Respublike Kazahstan: analiz, oценка i mehanizm razvitija // Analit. obozrenie. – 2010. – № 2. – 42 s. [in Russian].

Жунусова А.А., Курманкулова Н.Ж., Джангельдина Д.И., Аяпбекова А.Е.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ИМИДЖА ТУРИСТСКОЙ ТЕРРИТОРИИ (НА ПРИМЕРЕ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация

В статье приводятся данные об исследованиях формирования социального имиджа туристской территории на примере (Акмолинской области), выявлены факторы формирования позитивного имиджа Акмолинской области, в том числе развитие инфраструктуры туризма. Проанализированы экономическое развитие Акмолинской области и масштабы промышленности и структуры ВРП. Выявлены теоретические основы создания благоприятного имиджа территории; определены диспропорции в территориальном размещении производительных сил области, проведена оценка оснований создания имиджа с позиций целесообразности их использования для формирования и продвижения имиджа Акмолинской области; разработаны рекомендации по формированию и продвижению имиджа Акмолинской области. Рассмотрен уникальный природный потенциал Акмолинской области, в частности такие как курорты «Боровое», «Зеренда», «Коргалжын» и другие, способные занять свою нишу в системе международного туризма. Курорт Бурабай - является «золотой жилой» - центром туризма, над современным развитием которого необходимо еще эффективная работа. Целью исследования являлась разработка поэтапного плана комплекса исследований и мероприятий по формированию социального имиджа Акмолинской области. В статье использованы методы теоретического анализа, проблемного анализа, моделирования, метода дедукции, статистического исследования. В результате исследования разработаны рекомендации по формированию и продвижению социального имиджа Акмолинской области для благоприятного развития туризма.

Zhunusova A., Kurmankulova N., Dzhangeldina D., Ayapbekova A.

FEATURES OF FORMATION OF THE SOCIAL IMAGE OF THE TOURIST TERRITORY (ON THE EXAMPLE OF THE AKMOLA REGION)

Annotation

The article provides data on the research of the formation of the social image of the tourist territory on the example of (Akmola region), the factors of the formation of a positive image of the Akmola region, including the development of tourism infrastructure, are identified. The economic development of Akmola region and the scale of industry and GRP structure are analyzed. The theoretical foundations of creating a favorable image of the territory are revealed; the disproportions in the territorial distribution of the productive forces of the region are determined, the assessment of the grounds for creating an image from the standpoint of the expediency of their use for the formation and promotion of the image of the Akmola region is carried out; recommendations for the formation and promotion of the image of the Akmola region are developed. The unique natural potential of the Akmola region is considered, in particular, such as the resorts «Borovoe», «Zerenda», «Korgalzhyn» and others that can occupy their niche in the system of international tourism. The Burabai resort is a «gold mine» - a center of tourism, over the modern development of which effective work is still needed. The purpose of the study was to develop a step-by-step plan of a complex of studies and measures to form the social image of the Akmola region. The article uses methods of theoretical analysis, problem analysis, modeling, deduction method, statistical research. As a result of the study, recommendations were developed for the formation and promotion of the social image of the Akmola region for the favorable development of tourism.

Р.А. Исмаилова, д.э.н., профессор¹

Ж.Б. Болат*, докторант²

Академия государственного управления при

Президенте Республики Казахстана,

г. Астана, Казахстан¹

Международный казахско-турецкий университет

имени Х.А. Ясави, г. Туркестан, Казахстан²

* основной автор (для корреспонденции)

e-mail: bolatov111@bk.ru

АНАЛИЗ ПРИМЕНЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрен вопрос о развитии государственно-частного партнерства (далее – ГЧП) как инструмента финансирования инфраструктурных проектов в Казахстане. Проанализировано текущее состояние реализации проектов ГЧП по территориальному и отраслевому признакам. Выявлено, что ГЧП в нашей стране стал развиваться с 2015 года, когда был принят Закон Республики Казахстан (далее – РК) «О государственно-частном партнерстве». Авторами определены основные недостатки в развитии ГЧП, в том числе несовершенство институционального механизма, низкая заинтересованность местных исполнительных органов в со-финансировании проектов, недостаточный объемы инвестирования и низкий уровень доступности финансовых ресурсов. Кроме того, определены регионы лидеры и регионы аутсайдеры по количеству ГЧП проектов и по показателю привлеченных инвестиций в Казахстан. Следовательно, выявлены различия между регионами Казахстана в количестве ГЧП проектов и определены причины роста ГЧП проектов в определенных регионах и отставание некоторых регионов от показателей. Авторами разработаны рекомендации по дальнейшему развитию ГЧП, в том числе имплементировать опыт Европейских стран и Великобритании, стимулировать привлечение проектов ГЧП в приоритетные отрасли, в том числе отрасль информационных технологий, а также обеспечению прозрачности проведения конкурсов по проектам ГЧП с привлечением общественности.

Ключевые слова: бизнес, государство, государственно-частное партнерство, гарантия, инвестиции, инфраструктура, концессия, контракты, проект, финансирование.

Кілт сөздер: бизнес, мемлекет, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, кепілдік, инвестициялар, инфрақұрылым, концессия, келісімшарттар, жоба, қаржыландыру.

Keywords: business, government, public-private partnership, guarantee, investment, infrastructure, concession, contracts, project, financing.

Введение. Государственно-частное партнерство (далее – ГЧП) как механизм со-финансирования играет важную роль в развитии инфраструктуры экономики страны. В настоящее время ГЧП в Казахстане основывается на Конституции Республики Казахстан и разрабатывается в соответствии с Гражданским кодексом и Законом о государственно-частном партнерстве. В Казахстане данный институт функционирует с момента принятия Закона РК «О концессиях» [1]. Однако, должного развития институт ГЧП не получил, так как в качестве соинвестора привлекались участники крупного бизнеса или зарубежные инвесторы. Количество проектов в начале было незначительно, и соответственно, реализовано было всего половина от общего числа проектов [2].

С введением нового Закона РК «О государственно-частном партнерстве» произошли положительные сдвиги в части активизации регионов по развитию ГЧП [3]. Тем не менее, имеются проблемы, касающиеся качества реализации инфраструктурных проектов, прозрачности контрактов, роста обязательств государственных органов перед частными партнерами и коррупционных рисков.

Целью научной статьи является разработка предложений по эффективности реализации ГЧП проектов в Казахстане. Для достижения цели поставлены задачи, в том числе рассмотрение государственных мер поддержки развития ГЧП, анализ текущего состояния реализации ГЧП проектов в разрезе регионов и отраслей и разработка рекомендаций по совершенствованию деятельности государственных органов в данной сфере.

Методологической базой исследования являются научные труды отечественных и зарубежных авторов, нормативно-правовые акты, отчеты, статистические данные и другие официальные

источники информации. Методы исследования: критический дискурс-анализ при изучении теоретических вопросов в области ГЧП; сравнительный анализ при изучении нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность ГЧП; структурный анализ ГЧП проектов, в том числе по регионам и отраслям экономики.

В качестве объекта исследования рассматривается институт государственно-частного партнерства, а предмета – организационно-экономические отношения между субъектами ГЧП, принципы, механизм и инструменты финансирования проектов ГЧП.

Обзор литературы. Существует много различных определений ГЧП. Мы остановились на трех основных трактовках, которые раскрывают содержание данного понятия. К примеру, Делмон Ж., считает, что ГЧП- это инструмент со-финансирования, т.е. «соглашение между публичной и частной сторонами по поводу производства и оказания инфраструктурных услуг, заключаемые с целью привлечения дополнительных инвестиций и, что еще более важно, как средство повышения эффективности бюджетного финансирования» [4]. Делойт отмечает, что ГЧП как институциональный механизм для реализации инфраструктурных проектов, а именно «контрактное соглашение между правительственным агентством и частной компанией, позволяющее последней увеличить ее участие в предоставлении общественных услуг» [5]. Ряд авторов таких как Тлеубердинова А.Т., Алдарбергенова А.Т., Салауатова Д.М. в своей работе пришли к выводу, что ГЧП – это механизм взаимодействия государства и бизнеса, т.е. ГЧП как «организационная структура, которая предполагает совместную работу государственного и частного сектора для достижения общей цели». Учитывая приведенные выше определения, на наш взгляд, суть данного инструмента заключается во взаимодействии и объединении финансовых ресурсов государства и бизнеса для повышения качества и доступности общественных благ и услуг, которые относятся к одному из общенациональных приоритетов нашей страны «благополучие граждан».

Современные принципы ГЧП, которые обязаны гарантировать действенное применение ресурсов для государства и частного сектора с целью получения выгоды основываются на следующих принципах:

- равноправие участников ГЧП, а также недискриминационное отношение к иностранным инвесторам;
- свобода выбора действий для всех заинтересованных лиц ГЧП с целью обеспечения конкурентоспособности сторон;
- прозрачность информации, т.е. обеспечение доступа и открытая подача заявок на заключение договоров о ГЧП;
- последовательность, т.е. стабильность контракта ГЧП и одновременно возможности его гибкой адаптации к быстроменяющимся условиям;
- сбалансированность, т.е. обеспечение взаимовыгодного распределения рисков, выгод и гарантий и запрошенными требованиями между партнерами ГЧП, способствующие достижению цели договора;
- рациональное использование средств, способствующее достижению экономических, социальных и экологических эффектов при реализации проектов ГЧП;
- подотчетность, т.е. соблюдение обязанностей и ответственности участников ГЧП с целью недопущения нарушений по заключенным контрактам, вмешательства государства в сферу ответственности частного партнера и коррупционных рисков [6].

К современным формам проектов ГЧП относятся: доверительное управление, контракт на оказание услуг, поставка и техническое обслуживание оборудования, лизинг, строительство, ремонт и реконструкция [7].

В Казахстане проекты ГЧП реализуются в двух формах: контракты ГЧП (лизинговый контракт, контракты НИОКР, сервисные контракты, контракты жизненного цикла, концессия, контракты на доверительное управление, контракт на аренду государственного имущества) и институциональное ГЧП (совместное предприятие). Сроки реализации проектов ГЧП варьируются от 5 до 30 лет, доходность составляет 10-25%.

Меры государственной поддержки включают государственную гарантию, поручительство государства, передачу исключительных прав, натурные гранты, гарантию потребления и со-финансирование (собственные средства частных партнеров, государственные средства и займы финансовых организаций). К государственным выплатам относятся субсидии, компенсация инвестиционных и операционных затрат, плата за доступность и вознаграждение за управление.

Таким образом, проекты ГЧП представляют собой альтернативный вариант по государственному инвестированию в развитие инфраструктуры, который позволяет расширить источники финансирования и вовлечь частный бизнес в социально-экономическое развитие страны.

Основная часть. В мировом хозяйстве ГЧП начал сильно набирать популярность в середине 20 века. В Казахстане институт ГЧП функционирует более 15 лет и на сегодня одновременно функционирует 2 закона касательно ГЧП: закон о концессиях который был принят 7 июля 2006 году [1] и закон о ГЧП, который был принят 31 октября 2015 г [3]. Первые ГЧП проекты в стране начали внедряться после принятия закона о концессиях и на республиканском уровне было реализовано очень мало проектов. Основная причина не реализации проектов является экономический кризис 2008-2009 годах. Также, согласно мнению казахстанских экспертов, закон «О концессиях» не создавал достаточного стимула для инвесторов участвовать в ГЧП проектах. В дальнейшем начался процесс усовершенствования закона «О концессиях» и были внесены поправки в 2008, 2010 и 2012 годах. Поправки в концессионное законодательство были внедрены на основе опыта реализации концессионных проектов в Республике Казахстан (далее – РК). В результате, летом 2012 года был предложен Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по внедрению новых форм государственно-частного партнерства и расширению сфер их применения», который был утвержден спустя почти год – 4 июля 2013 года. Ожидалось, что после принятия Закона в ближайшем будущем будет реализовано не менее 40 ГЧП проектов в таких сферах, как образование, здравоохранение, ЖКХ, развитие городской инфраструктуры, а также переработка бытовых отходов [2]. Другая причина ограниченного количества ГЧП проектов заключалась в том, что закон о концессиях в основном был ориентирован на реализацию крупных инфраструктурных проектов иницируемые государством и объекты социальной инфраструктуры и жизнеобеспечения. Тем не менее, в опыте первых проектов ГЧП наблюдаются также положительные аспекты как: привлечение частного финансирования для инвестирования в социально-значимые проекты; распределение рисков между государством и частными партнерами ГЧП; привлечение современных технологий в развитие инфраструктуры. Следовательно, можно отметить, что механизм ГЧП на начальном этапе получил продвижение и за последние 5 лет была проведена усиленная работа по совершенствованию института ГЧП.

Далее в 2015 году в Казахстане принимается Закон РК «О государственно-частном партнерстве». Новый закон снял ряд ограничений по сферам применения, расширил состав участников, формы и виды контрактов, а также позволила внедрить частные финансовые инициативы. Одним из преимуществ нового закона можно отметить, что если до 2015 года разрешалось только строительство и реконструкция, то после 2015 г. формат ГЧП можно было перевести уже в функционирующие объекты путем доверительного управления, аренды или сервисного контракта. Кроме того, стало возможно проекты малой мощности, частная инициатива и проекты во всех сферах экономики. Далее, в 2016 году принимаются подзаконные акты, правила применения и создается центр ГЧП, чья главная функция являлось консультация и сопровождение проектов.

В связи с этим, после 2015 года в Казахстане усиленными темпами стал развиваться ГЧП, что крайне актуально в условиях трансформации экономики. Для сравнения: если с 2003 по 2016 гг. было заключено 23 договора на сумму 61 млрд. тг, то в 2017 г., было заключено 160 договоров на общую сумму 146 млрд. тг. В 2018 году за 6 месяцев было заключено 228 договоров на общую сумму 792,8 млрд.тг. Рассматривая процесс формирования ГЧП в Казахстане, можно сделать вывод, что активизацию увеличения числа проектов повлияли следующие факторы: внедрение частной финансовой экспертизы; повышения самостоятельности МИО, создание региональных центров ГЧП и установление КРІ для областей [8].

В настоящее время, по данным АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства» на 01.09.2022 г. в Казахстане общее количество проектов ГЧП составляет 1362. Из них на стадии конкурса 62 проектов (6%), реализуемые договора – 836 (86%), расторгнутые договора 72 (8%). Общий объем привлеченных и планируемых инвестиций составляет 1358,1 млрд. тенге (рисунок 1).

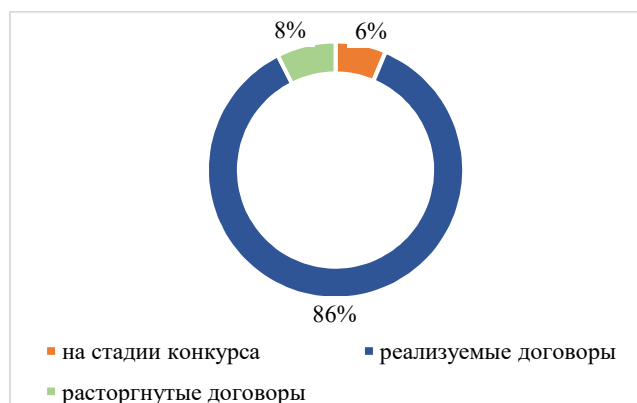

Рисунок 1. Структура проектов ГЧП в Казахстане на 01.09.2022 года*

* Составлен авторами на основании данных статистики
АО Казахстанский центр государственно-частного партнерства

Чтобы понять, насколько много или мало проектов ГЧП в Казахстане, проведем сравнительный анализ с другими странами. Так, по данным Европейского центра экспертизы ГЧП, в Европейском Союзе с 1990 по 2016 год насчитывалось около 1749 проектов на общую сумму 336 миллионов евро. В Российской Федерации по данным Министерства финансов РФ, реализуется 3425 ГЧП-проектов на общую сумму 60 млрд. долларов. Из них 2684 проекта в рамках концессионных соглашений и прямые бюджетные обязательства по ним оцениваются всего на 10 млрд. долларов. Соответственно, в Казахстане на сегодня ГЧП проектов на 2,5 раза меньше чем в РФ, а в плане объема финансирования меньше 20 раз. А что касается со странами ЕС, в количественном плане ГЧП проектов в Казахстане разница незначительная по сравнению с Европейским союзом, куда входит 28 стран (Великобритания была в союзе до 31 января 2020 года). В плане объема финансирования если посчитать по курсу национального банка РК 462, 01 тенге за 1 евро, то общий объем финансирования составляет почти 3 миллиона евро, что 112 раз меньше чем с ЕС. Если рассматривать по странам ЕС по отдельности, то можно определить, что больше половина проектов ГЧП реализуется в Великобритании на сумму 160 миллионов евро, что составляет 47,6 % от общего объема финансирования в ЕС, а затем Франция и Испания общее количество ГЧП проектов, вместе взятых составляет около 500, а по объему финансирования почти 80 миллионов евро, что 2 раза меньше чем в Великобритании и 13 раза больше чем в Казахстане [9].

В Казахстане, по оценкам счетного комитета РК, более 90% стоимости проектов ГЧП составляют обязательства государства. Рост проектов ГЧП приводит к росту государственных обязательств, которые не соразмерны с объемами привлекаемых инвестиций. На сегодня в Казахстане свыше 36% договоров ГЧП заключены путем прямых переговоров с частными партнерами за счет так называемой частной инициативы. Преимущество такого механизма ГЧП в первую очередь связано с тем, что контракт может быть заключен без проведения конкурса на основании прямых переговоров, если отсутствовали альтернативные предложения, хотя критерием успеха всегда считался уровень конкуренции за проекты. Метод прямых переговоров с одной стороны эффективно в плане продвижения и реализации проектов, но с другой стороны противоречит основным принципам ГЧП как принцип «конкуренции».

Что касается распределения проектов ГЧП по областям в Казахстане то мы можем заметить, что в настоящее время (рисунок 2) по количеству ГЧП проектов в Казахстане лидирует Восточно-Казахстанская область (268 проектов), Туркестанская область (188 проектов) и Жамбылская область (92 проектов). В Карагандинской и Акмолинской областях почти равномерное распределение проектов (82 и 79 соответственно). Меньше всего проектов – в Мангистауской области – 39 проектов, Западно-Казахстанской области - 27 проектов и Актюбинской области – 25 проектов.

По объему привлеченных и планируемых инвестиций в Казахстане в разрезе регионов лидирует: Туркестанская область (84,1 млрд.тг), Атырауская область (52,1 млрд.тг) и Алматинская область (26,2 млрд.тг). Меньше всего наблюдается в Западно-Казахстанской области (1,8 млрд.тг), в Жамбылской области (3,2 млрд.тг) и в Северо-Казахстанской области (6,7 млрд.тг) [10].

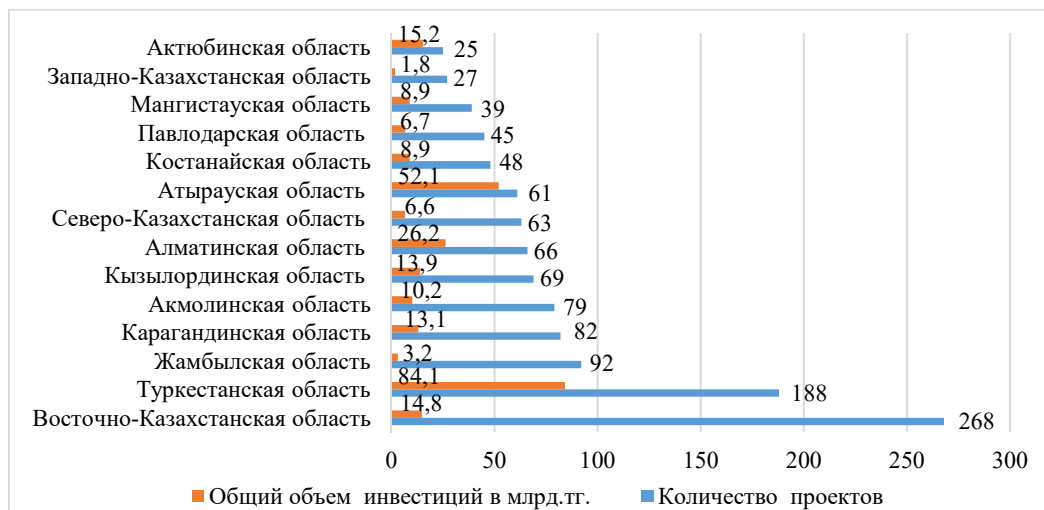

Рисунок 2. ГЧП проекты по областям в Республики Казахстан*

* Составлено авторами на основании данных статистики
АО Казахстанский центр государственно-частного партнерства

Следовательно, можно сделать вывод, что большое количество ГЧП проектов наблюдается в наименее развитых областях с высоким приростом населения. Стоит отметить, что в регионах с наибольшим количеством ГЧП проектов есть проблемы с качеством образования, бедностью и инфраструктурой. Количество проектов также зависит от уровня жизни и с доходом. Наименьшее количество проектов ГЧП представлено в Мангистауской, Западно-Казахстанской и Актюбинской областях. Вероятно, причина в том, что в этих областях большое количество хорошо оплачиваемых рабочих мест в нефтяной промышленности и соответственно средняя заработная плата в вышеупомянутых областях выше чем в других регионах Казахстана. Н. Муравьев [11] утверждает, что национальный бюджет Казахстана сильно зависит от продаж нефти и ее цены на мировом рынке. Когда доходная часть национального бюджета растет из-за более высокой, чем прогнозировалось, цены на нефть, расходы на социальные программы также увеличиваются. Когда доходы от продажи нефти падают, инвестиции на социальные программы уменьшается и в этой связи наблюдается процесс применения механизма ГЧП в регионах с целью снижения нагрузки на бюджет.

Анализ отраслевой структуры ГЧП свидетельствует, что сегодня в Казахстане доминируют 3 сферы: образование, на которую приходится 57% от общего количества проектов, здравоохранение - 18%, энергетика и ЖКХ - 13% (рисунок 3).

Рисунок 3. ГЧП проекты по отраслям в Республики Казахстан на 01.09.2022 года*

* Составлено авторами на основании данных статистики
АО Казахстанский центр государственно-частного партнерства

Очевидно, что на долю сферы образования приходится больше половины проектов ГЧП, из них на детские сады приходится 67%, столовые - 21%, школы - 2% и другие - 10% [12-13]. Стоит отметить, что возможно одной из причин развития сектора образования является высокий уровень недовольства системой образования среди граждан и стремление правительства обеспечить равный

доступ к качественному образованию [14]. В Национальном проекте «Качественное образование «Образованная нация» запланировано к 2025 году охватить детей 3-6 лет дошкольным воспитанием и обучением на 100 %. При этом основное внимание уделяется реализации этих проектов с помощью механизма ГЧП, что означает рост количества проектов в сфере строительства школ и дошкольных учреждений. Большое количество проектов в сфере образования показывает, во-первых, необходимость вложения небольших инвестиций, во-вторых, наличие отработанной модели финансирования в данной сфере. В результате для государства была решена большая социальная задача по охвату детей дошкольными организациями и обеспечением питанием школьников. В отчете 3 Группы Всемирного банка отмечается, что механизм ГЧП помогло улучшить доступ к дошкольному образованию, хотя Казахстан все еще не смог достичь среднего показателя по ОЭСР: 73 процента по сравнению с 90 процентами в странах- членах ОЭСР [15].

В сфере здравоохранения проекты направлены на строительство больниц, поликлиник, медицинских лабораторий, фельдшерско-акушерские пункты и т.д.

Это объясняется тем, что при реализации Национального проекта «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация»» ожидается увеличение частных инвестиций в сферу здравоохранения с 121,5 млрд.тенге в 2020 году до 783,3 млрд.тенге в 2025 году, что позволит обеспечить широкий охват населения услугами здравоохранения и повысить их качество.

Таким образом, можно сделать вывод, что новая политика привела к резкому увеличению проектов ГЧП на региональном уровне: в 2016 году было подписано 15 соглашений о ГЧП, в 2017 году – 166, в 2018 году – 304 и в 2019 г. – 277. В 2020 г. – было подписано 119 договоров на сумму 214 млрд.тг и проведена оценка реализации 781 проектов ГЧП. На 1 января 2021 года в РК заключено 856 договоров на сумму 1.6 трлн.тг из них 10 договоров на республиканском уровне на сумму 911 млрд.тг и 846 договоров на местном уровне на сумму 678 млрд.тг. На стадии эксплуатации 662 проекта, в том числе: 7 республиканских проектов и 655 местных проектов [10].

Заключение. Подводя итоги, можно сделать следующие выводы. Во-первых, учитывая, что в Казахстане существуют два Закона в области ГЧП, предлагается их унифицировать путем создание единого нормативно-правового акта, с целью исключения коллизий и неоднозначного толкования норм права. Во-вторых, для Казахстана, где институт ГЧП функционирует чуть более 15 лет, следует изучить применение ГЧП в таких странах как Великобритания, Франция, Испания с целью стимулирования привлечения внебюджетных инвестиций. Опыт и механизм применения инструмента ГЧП вышеупомянутых странах поможет наладить тесное взаимодействия между государством и бизнесом, улучшить инвестиционный климат. В-третьих, анализ отраслевой структуры проектов ГЧП показал, что она все-таки деформирована и в ней преобладают проекты, направленные на развитие социальной инфраструктуры. Тем не менее, наш взгляд, следует создавать условия для привлечения инвестиций в развитие IT сферы и проекты, направленные на улучшение экологии, что даст в перспективе даст мультипликативный эффект на развитие других отраслей реального сектора экономики. В-третьих, анализ реализации проектов ГЧП по территориальному признаку выявил явные диспропорции в регионах как по количеству проектов, так и по их объемам финансирования. В этой связи целесообразно проведение конкурсов согласно принципу прозрачности и конкурентности с привлечением незаинтересованных лиц и предоставление свободный доступ для всех граждан РК к информационным источникам, а также обратной связи со стороны партнеров значительно улучшили бы институциональный механизм ГЧП в Казахстане.

В целом улучшение партнерских отношений между государством и бизнесом позволит совместно решать общественно значимые проблемы, улучшить социально-экономических развитие регионов, повысить эффективность от совместного использования ресурсов, снизить нагрузку на республиканский и местный бюджет, обеспечить устойчивое развитие страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 07 июля 2006 года № 167-III «О концессиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2022 г.). – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30062571
2. Карташов К.Н. Государственно-частное партнерство в современном Казахстане // Молодой ученый. – 2020. – № 16 (306). – С. 239-243.

3. Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V «О государственно-частном партнерстве» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2022 г.). – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37704720.
4. Delmon J. Private Sector Investment in Infrastructure: Project Finance, PPP Projects and Risk // The World Bank and Kluwer Law International. – 2009. – 2 ed. Austin. XIX. – 640 p.
5. Deloitte. Closing the Infrastructure Gap: The Role of Public-Private Partnerships. A Deloitte Research Study. – 2006. – 5 p. – 2022. – URL: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/closing-infrastructure-gap-role-public-private-partnerships>.
6. Тлеубердинова А.Т., Алдарбергенова А.Т., Салауатова Д.М. Концептуальная модель государственно-частного партнерства в сфере туризма // Economics: the strategy and practice. – 2021. – № 16 (1). – С. 64-80. – URL: https://doi.org/10.51176/JESP/vol_16_issue_1_T4.
7. Sadykova Z. Public-private partnership in conditions of innovative development of the Republic of Kazakhstan. Public Policy and Administration, 20(3). – 2021. – P. 446-473. – DOI: 10.5755/J01.PPAA.20.3.28345.
8. Альмухамедова Н. ГЧП в Казахстане: развитие, преимущества и достижения. – 2018. – 14 декабря. – URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52434/>.
9. European Court of Auditors. European Special report № 09/2018 // Public Private Partnership in the EU: Widespread shortcomings and limited benefits. – 2022. – DOI: 10.2865/154598.
10. Статистика // АО Казахстанский центр государственно-частного партнерства. – 2022. – URL: <http://kzppp.kz/projects>.
11. Mouraviev N., Kakabadse N. Public-private partnerships in Kazakhstan and Russia: the interplay between social value, entrepreneurship and sustainability // In: Nicolopoulou K., Karatas Ozkan M., Janssen F., Jermier J. (eds.) Sustainable Entrepreneurship and Social Innovation. – Abingdon: Routledge, 2016. – P. 306-319.
12. Жаксылыков Т.М., Ткаченко М.В. Практическое руководство для инвесторов. – 2018. – № 2. – С. 21-85. – URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/finpol/dobd/ppp/Documents/Evrazes_Book-2018_A4.pdf.
13. Жилкибаева М.А. Государственно-частное партнерство в Казахстане: оценка динамики, институциональное обеспечение, приоритеты развития // Экономика в Центральной Азии (Journal of Central Asia Economy). – 2020. – Т. 4. № 4. – С. 311-328. – DOI: 10.18334/asia.4.4.41506.
14. Uzakova Sh., Nurlanov A. Public-private partnership in gaining sustainable development goals in Kazakhstan // Central Asian Economic Review. – 2021. – P. 131-140. – DOI: 10.52821/2224-5561-2021-2-131-140.
15. World Bank Group. A new growth model for building a secure middle-class Kazakhstan. Systematic Country Diagnostic Report №125611-KZ. – URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/664531525455037169/kazakhstan-systematic-country-diagnostic-a-new-growth-model-for-building-a-secure-middle-class>.

REFERENCES

1. Закон Республики Казахстан от 07 июля 2006 года № 167-III «О концессиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2022 г.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 07, 2006 No. 167-III «On Concessions» (with amendments and additions as of 03/07/2022)]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30062571 [in Russian].
2. Kartashov K. Gosudarsvenno-chastnoe partnerstvo v sovremennom Kazahstane [Public-private partnership in modern Kazakhstan] // Molodoj uchenyj. – 2020. – № 16(306). – S. 239-243 <https://moluch.ru/archive/306/68872/> [in Russian].
3. Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V «О государственно-частном партнерстве» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2022 г.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 № 379-V «On Public-private partnership» (with amendments and additions as of 07.03.2022)]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37704720 [in Russian].
4. Delmon J. Private Sector Investment in Infrastructure: Project Finance, PPP Projects and Risk // The World Bank and Kluwer Law International. – 2009. – 2 ed. Austin. XIX. – 640 p.

5. Deloitte. Closing the Infrastructure Gap: The Role of Public-Private Partnerships. A Deloitte Research Study. – 2006. – 5 p. – 2022. – URL: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/closing-infrastructure-gap-role-public-private-partnerships>.
6. Tleuberdinova A., Aldarbergenova A., Salauatova D. Konceptual'naya model' gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v sfere turizma [Conceptual model of public-private partnership in the field of tourism] // Economics: the strategy and practice. – 2021. – 16 (1). – S. 64-80. – URL: https://doi.org/10.51176/JESP/vol_16_issue_1_T4. [in Russian]
7. Sadykova Z. Public-private partnership in conditions of innovative development of the Republic of Kazakhstan. Public Policy and Administration, 20(3). – 2021. – P. 446-473. – DOI: 10.5755/J01.PPAA.20.3.28345.
8. Al'muhamedova N. GCHP v Kazahstane: razvitie, preimushchestva i dostizheniya [PPP in Kazakhstan: development, advantages and achievements]. – 2018. – 14 dekabrya. – URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52434/> [in Russian].
9. European Court of Auditors. European Special report № 09/2018 // Public Private Partnership in the EU: Widespread shortcomings and limited benefits. – 2022. – DOI: 10.2865/154598.
10. Statistika // AO Kazahstanskij centr gosudarstvenno-chastnogo partnerstva. – 2022. – URL: <http://kzppp.kz/projects> [in Russian].
11. Mouraviev N., Kakabadse N. Public-private partnerships in Kazakhstan and Russia: the interplay between social value, entrepreneurship and sustainability // In: Nicolopoulou K., Karatas Ozkan M., Janssen F., Jermier J. (eds.) Sustainable Entrepreneurship and Social Innovation. – Abingdon: Routledge, 2016. – P. 306-319.
12. ZHaksylykov T., Tkachenko M. i dr. // Prakticheskoe rukovodstvo dlya investorov. [Practical guide for investors]. – 2018. – № 2. – S. 21-85. – URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/finpol/dobd/ppp/Documents/Evrazes_Book-2018_A4.pdf [in Russian].
13. ZHilkibaeva M. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v Kazahstane: oценка dinamiki, institucional'noe obespechenie, priority razvitiya [Public-private partnership in Kazakhstan: dynamics assessment, institutional support, development priorities]. Ekonomika v Central'noj Azii (Journal of Central Asia Economy). – 2020. – T. 4, № 4. – S. 311-328. – DOI:10.18334/asia.4.4.41506 [in Russian].
14. Uzakova Sh., Nurlanov A. Public-private partnership in gaining sustainable development goals in Kazakhstan // Central Asian Economic Review. – 2021. – P. 131-140. – DOI: 10.52821/2224-5561-2021-2-131-140.
15. World Bank Group. A new growth model for building a secure middle-class Kazakhstan. Systematic Country Diagnostic Report №125611-KZ. – URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/664531525455037169/kazakhstan-systematic-country-diagnostic-a-new-growth-model-for-building-a-secure-middle-class>.

Исмаилова Р.А., Болат Ж.Б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыру құралы ретінде мемлекеттік-жекешелік әріптестікті (бұдан әрі – МЖӘ) дамыту туралы мәселе қаралды. Аумақтық және салалық белгілер бойынша МЖӘ жобаларын іске асырудың ағымдағы жай-күйі талданды. Біздің елімізде МЖӘ «мемлекеттік – жекешелік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының (бұдан әрі-ҚР) Заңы қабылданған 2015 жылдан бастап дами бастағаны анықталды. Авторлар МЖӘ дамытудағы негізгі кемшіліктерді, оның ішінде институционалдық тетіктің жетілмегендігін, жергілікті атқарушы органдардың жобаларды бірлесіп қаржыландыруға мүдделілігінің төмендігін, инвестициялау көлемінің жеткіліксіздігін және қаржы ресурстарына қолжетімділіктің төмен деңгейін анықтады. Бұдан басқа, МЖӘ жобаларының саны бойынша және Қазақстанға тартылған инвестициялардың көрсеткіші бойынша көшбасшы өңірлер мен аутсайдер өңірлер анықталды. Демек, МЖӘ жобаларының санында Қазақстан өңірлерінің арасындағы айырмашылық анықталды және белгілі бір өңірлерде МЖӘ жобаларының өсу себептері және кейбір өңірлердің көрсеткіштерден артта қалуы анықталды. Авторлар МЖӘ-ні одан әрі дамыту, оның ішінде Еуропа елдері мен Ұлыбританияның тәжірибесін имплементациялау, МЖӘ жобаларын басым салаларға, оның ішінде ақпараттық технологиялар

саласына тартуды ынталандыру, сондай-ақ жұртшылықты тарта отырып, МЖӘ жобалары бойынша конкурстар өткізудің ашықтығын қамтамасыз ету жөнінде ұсынымдар әзірледі.

Ismailova R., Bolat Zh.

**ANALYSIS OF THE APPLICATION AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT
OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article considers the issue of the development of public-private partnership (hereinafter – PPP) as a tool for financing infrastructure projects in Kazakhstan. The current state of implementation of PPP projects by territorial and sectoral characteristics is analyzed. It has been revealed that PPP in our country has been developing since 2015, when the Law of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – RK) «On Public-private Partnership» was adopted. The authors identified the main shortcomings in the development of PPP, including the imperfection of the institutional mechanism, low interest of local executive bodies in co-financing projects, insufficient investment and low availability of financial resources. In addition, the leading regions and outsider regions were identified by the number of PPP projects and by the indicator of attracted investments in Kazakhstan. Consequently, the difference between the regions of Kazakhstan in the number of PPP projects has been identified and the reasons for the growth of PPP projects in certain regions and the lag of some regions from the indicators have been identified. The authors have developed recommendations for the further development of PPP, including implementing the experience of European countries and the UK, stimulating the involvement of PPP projects in priority sectors, including the information technology industry, as well as ensuring transparency of PPP project tenders involving the public.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).13
 ЭОЖ 339.56.055
 FTAMP 72.19.91

Қ.М. Камали*, э.ғ.к., доцент¹
 А.Б. Тасмаганбетов, PhD, қауымд. профессор²
 М.А. Тлеубергенова, э.ғ.м., аға оқытушы²
 К. Джунербаев, магистрант³
 Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
 университеті, Алматы қ., Қазақстан¹
 Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік
 университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан²
 Esil University, Астана қ., Қазақстан³
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: kamalieva.k@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТЕР ДОСТАСТЫҒЫ ЕЛДЕРІМЕН СЫРТҚЫ САУДА ҚАТЫНАСТАРЫ

Мақалада Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше мемлекеттермен Қазақстанның сыртқы сауда жағдайы қарастырылды. Соңғы жылдары сыртқы сауда құрылымында үлестері елеулі және басым тауарлар айқындалды. Негізгі экспорттаушы республика өңірлерінің Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде сыртқы сауда айналымы келтірілді. Достастыққа мүше елдермен арадағы сыртқы сауда құрылымы талданды. Достастыққа мүше елдері аясында Қазақстанның сыртқы сауда құрылымында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше болып табылатын Еуразиялық экономикалық одақтың мүшелігіне өткен және өтпеген мемлекеттермен сыртқы сауда көлемі бағаланды. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері ішінде республиканың сыртқы сауда құрылымында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінің үлесі басым екені айқындалды. Қазақстанның Достастық елдерімен сыртқы сауда көлемінің құрылымы мен көлемі сипатталды. Сонымен қатар Достастық елдерімен арадағы сыртқы сауда көлемінің өзгерісі, үлесі мен қарқыны қарастырылды. Елдер бойынша Достастық аясында тауар айналымындағы елдердің үлестері мен тауар айналымының өсімі айқындалды. Достастық елдерімен тауар айналымындағы елдердің үлестері бағаланып, елдің экспорты мен импорты қарастырылып, олардың өзгеру қарқыны мен үлестері келтірілді. Жалпы қазақстанның экспорттық пен импорттық көлемдеріне ТМД мүше мемлекеттерге экспорттың және импорттың қаншалықта әсері бар екеніне талдау жасалған болатын.

Кілт сөздер: экспорт, импорт, сыртқы сауда, сыртқы сауда айналымы, сауда-экономикалық ынтымақтастық, салыстырмалы артықшылықтар, экспорттық әлеует, интеграция, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы, Еуразиялық экономикалық одақ.

Ключевые слова: экспорт, импорт, внешняя торговля, внешнеторговый оборот, торгово-экономическое сотрудничество, сравнительные преимущества, экспортный потенциал, интеграция, Содружество Независимых Государств, Евразийский экономический союз

Keywords: export, import, foreign trade, foreign trade turnover, trade and economic cooperation, comparative advantages, export potential, integration, Commonwealth of Independent States, Eurasian Economic Union.

JEL classification: F 47, F 02, F 10

Кіріспе. Мемлекеттер арасындағы экономикалық қатынастардың ұзақ тарихы бар. Олар ғасырлар бойы негізінен халық шаруашылығы тиімсіз, жеткіліксіз мөлшерде немесе мүлде өндірмеген тауарлармен халықты қамтамасыз ету мәселелерін шешетін сыртқы сауда қатынастары ретінде орын алды.

Эволюция барысында сыртқы экономикалық байланыстар сыртқы сауда деңгейінен асып, әлемдік нарықтың әлемдік шаруашылыққа және әлемдік экономикаға айналуына, әлемдегі барлық мемлекеттердің өзара байланыстары мен өзара тәуелділіктерінің нығаюына ықпал еткен халықаралық экономикалық қатынастардың күрделі жиынтығына айналды.

Өзара әрекеттесу мен өзара байланыстың мүмкіндігі мен объективті қажеттілігі, ұлттық шаруашылық жүйелерінің жұмыс істеуі әртүрлі мемлекеттердің ортақ экономикалық белгілерінің дамуы мен қалыптасуына әкелді. Сонымен қатар қазіргі әлем елдерінің ұлттық экономикасының дамуы жаһандану процестерінің, әлемдік экономикалық қатынастардың әсерінен орын алуда. Соның салдарынан қазіргі кезеңде ешбір мемлекет жабық экономикалық саясат жүргізе алмауда.

Жаһандану жағдайында халықаралық реттеу барынша белсенді түрде дами бастады, ол халықаралық экономикалық ұйымдар мен бірлестіктердің қалыптасуында көрініс тапты. Аймақтық деңгейде экономикалық ынтымақтастық халықаралық интеграциялық топтар шеңберінде үйлестірілуде.

Қазақстан мүше болып табылатын халықаралық экономикалық ұйымдар мен бірлестіктердің нысандарының бірі бұл Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (бұдан әрі – ТМД) болып табылады. Жүргізіліп жатқан өзгерістер сауда-экономикалық ынтымақтастықтың келешегін айқындау, оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу, туындаған проблемаларды шешу жолдарын табу мақсатында болып жатқан оқиғаларды үнемі зерделеуді талап етеді. Мұның бәрі зерттеудің өзектілігін анықтайды.

Зерттеудің мақсаты ТМД аясында Қазақстанның сыртқы саудасының қазіргі жай-күйі мен даму деңгейіне талдау жүргізу негізінде осы ұйымға мүше елдермен сыртқы сауда бағыттарының әлеуетін бағалау болып табылады.

Сол себепті *зерттеу объектісі* ретінде бірыңғай халық шаруашылық кешені шеңберінде ортақ даму тарихының әсері негізінде қалыптасқан Қазақстанның Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерімен сауда-экономикалық ынтымақтастығы алынды. Талдау ресми статистикалық мәлеметтерде белгіленген ТМД мемлекеттері мен Қазақстанның арадағы сыртқы саудасын қамтыған. Айта кету керек, Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттер қатарына Ресей, Армения, Беларусь және Қырғызстан республикалары кіреді. Қалған мемлекеттер Еуразиялық экономикалық одаққа кірмейтін мемлекеттер болып саналады.

Қазақстанның мүшелікке өткен интеграциялық бірлестігі мемлекеттері аясында сыртқы сауданың негізі экспорты мен импорты бойынша статистикалық деректерді пайдалана отырып, сыртқы сауданың тауар айналымын бағалауда салыстырмалы мен статистикалық талдау секілді *зерттеу әдістері* кеңінен қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Әлемдік экономиканың жаһандануы, ұлттық экономикалардың қызмет етуінің сыртқы экономикалық және сыртқы саяси жағдаятының құбылмалылығы кезінде мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының тұрақтылығын қамтамасыз етуде сыртқы сауда ерекше маңызға ие. Ұлттық экономикалардың тұрақты дамуы үшін экономиканың экспорттық әлеуетін арттыра отырып, сыртқы сауда балансын қамтамасыз ету маңызды.

Қазіргі әлемде тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің экспорты экономиканың тәуелсіздігі мен өзін-өзі қамтамасыз етуін анықтайтын көрсеткіш ретінде әрекет етуде. Халықаралық нарықтарда экспорттық операцияларды жүзеге асыра отырып, ел өз мүмкіндіктерін көрсетеді, сол арқылы өзін ұзақ мерзімді сенімді сауда-экономикалық қарым-қатынастар орнатуға болатын сенімді серіктес ретінде көрсетеді [1].

Шетелдік сарапшылардың (Дж. Сакс, П. Десай, Р. Гетц, М. Олкотт және т.б.) ТМД елдерінің дамуына арналған зерттеулерінде мемлекетаралық ынтымақтастық пен ТМД елдерінің экономикасының дамуы арасындағы қарым-қатынас проблемалары маңызды орын алады. Әсіресе өзекті тұжырымдар жасаған венгр ғалымы Корнай Й., ол өз еңбектерінде экономикалық модернизацияның осы аймақтағы қоғамдық қатынастарды ырықтандыруға тікелей тәуелділігін барынша айқын көрсетеді [2].

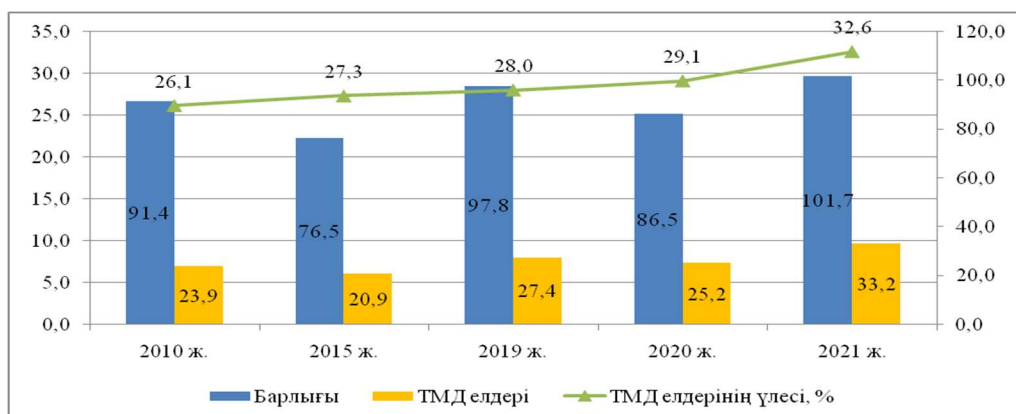
Экономикалық қайта құрулар барысында бұл елдердің сауда қатынастарының дамуында жаңа құбылыстар мен тенденциялар, сондай-ақ дәстүрлі қалпына келтіру және сауда қатынастарының жаңа нысандарын іздеудегі мәселелер мен қиындықтар туындайды. Жүргізіліп жатқан өзгерістер сауда-экономикалық ынтымақтастықтың келешегін анықтауды, оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуді, туындаған мәселелерді шешу жолдарын табу мақсатында болып жатқан оқиғаларды үнемі зерделеуді талап етеді [3].

ТМД құрылған сәттен бастап бүгінгі күнге дейін толыққанды халықаралық ұйым болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымы (бұдан әрі – БҰҰ) тарапынан оның ұйым ретінде мойындауы маңызды фактор болып табылады. Атап айтқанда, ТМД Жарғысы БҰҰ 102 бабына сәйкес осы халықаралық ұйымның Хатшылығында тіркелген [4].

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері ең жақын көршілер және дәстүрлі түрде Қазақстанның ең маңызды сауда серіктестері болып табылады. Экономикалық қайта құрулар барысында осы елдер арасындағы сауда қатынастарының дамуында жаңа құбылыстар мен тенденциялар, дәстүрлі қалпына келтіру және сауда қатынастарының жаңа формаларын іздеудегі мәселелер мен қиындықтар туындайды. Сондықтан ТМД елдері елдердің заңнамасын біріздендіру мен үйлестіру механизміне ерекше көңіл бөлуде [5].

Негізгі бөлім. ТМД елдерімен сыртқы сауда айналымы жыл сайын өсіп келді. Егер 2010 жылы елдің жалпы тауар айналымындағы бұл достастыққа мүше елдердің үлестері 26,1 % болса, 2019 жылы бұл көрсеткіш 28,0 жетті, ал 2021 жылы 32,6 % жетті. Яғни ТМД елдерімен арасындағы сауда-саттық қатынастар өскенін айтуға болады. Оны төмендегі 1 суреттен байқауға болады.

Қазақстанның сыртқы сауда құрылымында ТМД елдеріне экспорт пен импорт көлемі де өскен болатын. 2021 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда достастыққа мүше елдеріне экспорт көлемі 36,5 % өскен болатын, алайда пандемия салдарынан 2020 жылдық қорытындысы бойынша 9,5 % төмендеген. Импорт та бұл елдерге 2021 жылы алдыңғы жылға қарағанда 29,3 % өссе, 2020 жылы бойынша 7,0 % төмендеген болатын.

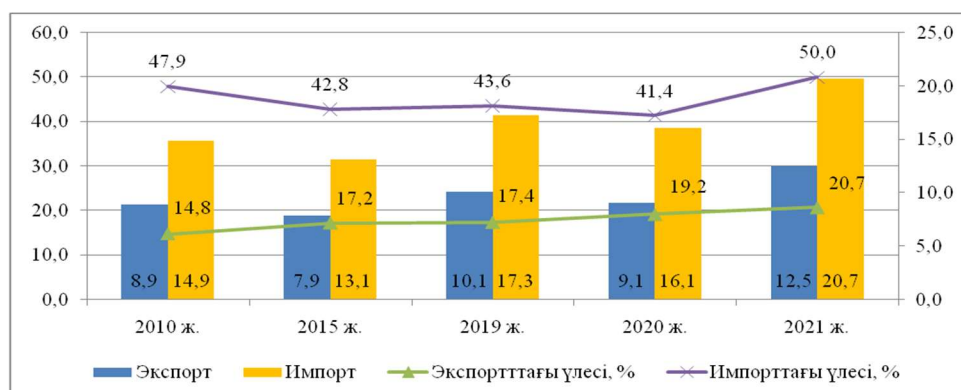

1-сурет. Қазақстанның сыртқы сауда айналымындағы ТМД елдерінің үлесі, млрд. АҚШ доллары*

* [6, 7, 8] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстанның жалпы сырттан импортталатын тауарлар мен қызметтердің көлемінде ТМД елдерінен импорттың үлесі жоғары. Мәселен, 2010 жылы жалпы импортындағы ТМД елдерінен импортының үлесі 47,9 % болса, 2021 жылы 50 %-ға жеткен болатын. Басқаша айтқанда, елге импортталатын тауарлар мен қызметтердің тең жартысы ТМД елдерінен әкеленеді.

ТМД елдеріне экспортталатын тауарлар мен қызметтер мөлшері соңғы жылдары артқан болатын. 2021 жылы ТМД елдеріне экспорт жалпы елдің экспортының 20,7 % дейін артқан болатын, бұл 2010 жылмен салыстырғанда 40,4 %-ға өскендігін көрсетеді.

2-сурет. Қазақстанның жалпы сыртқы сауда айналымындағы ТМД елдерінің үлесі мен мөлшері, млрд. АҚШ доллары*

* [6, 7, 8] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған

ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдермен сыртқы сауда айналымы соңғы жылдары біркелкі болып келеді. ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдермен сыртқы сауда айналымы 6-6,5 % шамасында.

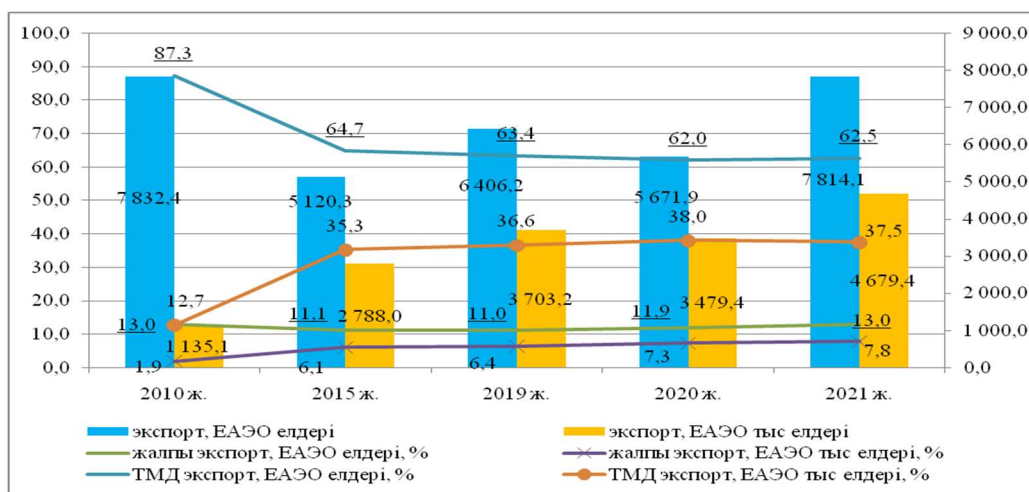
Айта кету керек, Қазақстан мен ТМД елдері арасындағы сыртқы сауда 2 бағытта жүзеге асырылады. Біріншісі, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше және Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттер арасындағы сыртқы саудасы, екіншісі Еуразиялық экономикалық одаққа кірмейтін мемлекеттер арасындағы сыртқы сауда.

Қазақстанның сыртқы сауда құрылымында ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдермен сыртқы сауда көлемі соңғы жылдары артқан. Алдыңғы жылға қарағанда сыртқы тауар айналымы көлемі бұл елдермен 2021 жылы қайтадан 38,0 % артқан, бірақ 2020 жылы пандемия салдарынан 15 % төмен болған.

ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдерге экспорт көлемі де артып келеді. Мәселен, алдыңғы жылмен салыстырғанда 2021 жылы экспорт көлемі бұл елдермен 34,5 %, бірақ 2020 жылы пандемия салдарынан 6 % төмендеген болатын. Импорт көлемі де соңғы жылдары ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдерден біршама өсіп келеді. Мәселен, алдыңғы жылмен салыстырғанда 2021 жылы импорт көлемі бұл елдерден 47,1 % өскен, бірақ 2020 жылы пандемия салдарынан 31,9 % төмендеген.

Сонымен бірге, ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдермен сыртқы сауда құрылымында экспорт пен импорттың үлестері әр жылдары әр түрлі.

Қазақстанның сыртқы сауда құрылымында ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдердің үлесі аса елеулі емес. ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдермен сыртқы сауда айналымында үлестері біршама ғана өзгерген. Мәселен, 2017 жылмен салыстырғанда сыртқы сауда айналымында үлестері 2021 жылы 8,3 % өскен болатын. ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдерге экспорттағы үлестері 2010 жылмен салыстырғанда 2021 жылы 5,9 % көбейген болатын. Сонымен бірге, ЕАЭО елдеріне жатпайтын елдерден импорттағы үлестері 2010 жылмен салыстырғанда 2021 жылы керісінше 0,6 % азайған болатын.

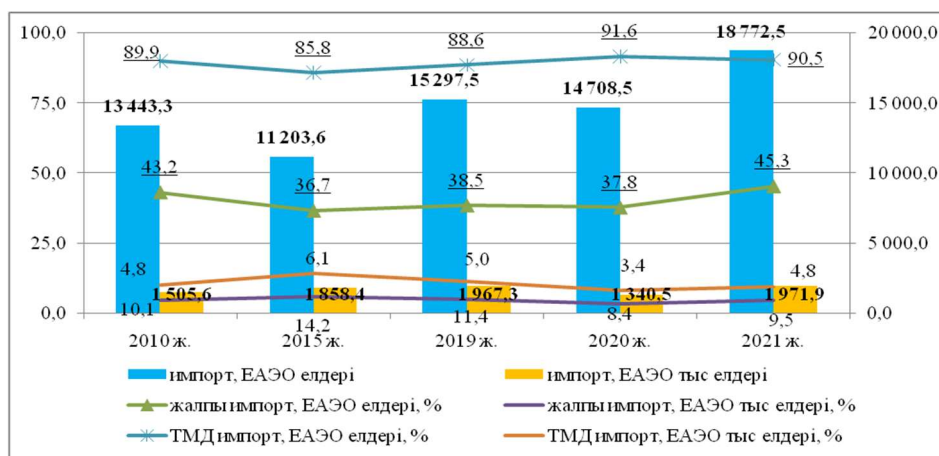

3-сурет. Қазақстанның жалпы және ТМД елдері аясында экспорт көлеміндегі ЕАЭО мүше және мүше емес елдердің үлесі мен мөлшері, млн. АҚШ доллары*
* [6, 7, 8] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған

ЕАЭО елдері мен Қазақстан арасындағы сыртқы сауда көлемі жыл сайын өсіп келеді. 2020 жылы пандемия салдарынан Қазақстанның ЕАЭО елдерімен сыртқы сауда көлемінің қысқаруы бар. Алайда тауар айналымы жыл сайын тұрақты артып келді. Бірақ ЕАЭО елдерімен сыртқы сауда құрылымында экспортқа қарағанда импорттың үлесі басым. Экспорт пен импорт арасындағы арақатынас 2010 жылы 1,7 есе болса, 2015 жылы 2,1 есе, 2019 жылы 2,4 есе, 2020 жылы 2,6 есе және 2021 жылы бұл көрсеткіш 2,4 есе болған.

Сонымен бірге ЕАЭО елдерімен сыртқы тауар айналымы жыл сайын өсім көрсетіп отыр. Мәселен, 2021 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда 30,5 % артқан, тек 2020 жылы пандемия салдарынан 6,1 % кеміген болатын. Сәйкесінше, экспорт пен импорт көлемі де өзгерген болатын. ЕАЭО елдерінен импорт көлемі 2021 жылы 27,6 % өскен, ал 2020 жылдың қорытындысы бойынша 3,8 % кеміген болатын. ЕАЭО елдеріне экспорт көлемі 2021 жылы 37,8 % көбейсе, 2020 жылы 11,5 % кеміген. Бұл сәйкесінше сыртқы сауда құрылымында экспорт үлесінің азаюына әкелді. Қазақстанның ЕАЭО елдерімен сыртқы сауда көлемінде экспорттың үлесі 2010 жылы 13 % болса, 2021 жылы сол мөлшерде қалыпты.

Қазақстанның ЕАЭО елдерімен сыртқы сауда құрылымында экспорттың үлесі аз импортқа қарағанда. ЕАЭО елдеріне экспорттың үлесі 2021 жылы 9,2%-ға артқан алдыңғы жылға қарағанда, бірақ 2020 жылы 8,2 % кеміген. Импорт көлемінің үлесі керісінше 2010 жылмен салыстырғанда 2021 жылы 2,1 % өскен.

4-сурет. Қазақстанның жалпы және ТМД елдері аясында импорт көлеміндегі ЕАЭО мүше және мүше емес елдердің үлесі мен мөлшері, млн. АҚШ доллары*

* [6, 7, 8] дереккөздері негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстанның ТМД елдерімен сыртқы сауда құрылымында басым бөлігі Ресей Федерациясына келеді. 2021 жылы Ресей Федерациясының үлесі артқан болатын алдыңғы жылдармен салыстырғанда. Ресей Федерациясына экспорт көлемі 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 51,3 % артқан. Тек пандемия салдарынан 2020 жылы бұл елге экспорт көлемі алдыңғы жылға қарағанда 11,7% азайған. Алайда, 2021 жылы қайтадан 40,2 % өскен. Айта кету керек, Ресей Федерациясына экспорттың мөлшері жалпы ТМД елдеріне экспорттың 56,2 %-ын құрайды. 2017 жылы бұл көрсеткіш 55,9%-ын құраған болатын. Ресей Федерациясының ТМД елдеріне экспортындағы үлесі 0,3%-ға өскенін көруге болады.

Қазақстан экспортының елеулі бөлігі ТМД елдерінен ішінде Өзбекстан Республикасына бағытталады. Өзбекстан Республикасы ЕАЭО елдеріне жатпайтын мемлекеттер қатарында. Өзбекстан Республикасына экспорт көлемі 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 2,2 есе артқан. Сонымен бірге пандемияға қарамастан 2020 жылы бұл елге экспорт көлемі алдыңғы жылға қарағанда 7,1% өскен. Өзбекстан Республикасына экспорт тұрақты жыл сайын өсіп келеді. 2021 жылдың қорытындысы бойынша Өзбекстан Республикасына экспорттың мөлшері жалпы ТМД елдеріне экспорттың 22,2 %-ын құрады. Бұл көрсеткіші 2020 жылғы көрсеткішке қарағанда аз. 2020 жылдың қорытындысы бойынша Өзбекстан Республикасының үлесі елдік экспортында 23,36 % болған. Өзбекстан Республикасына экспорт тұрақты жыл сайын артып келеді.

Қазақстанның экспортқа деген қызығушылық көп танытып отырғанын ескеретін болсақ, сыртқы сауда көлемінде экспорттың үлесі импортқа қарағанда кем. Және де оның көлемі кейбір ТМД елдеріне азайған.

Қазақстанның ТМД елдерімен сыртқы сауда айналымындағы импорттың көлемі артқан. Яғни, Қазақстанның ТМД елдерімен сыртқы сауда көлемінде импорттың мөлшері достастықтың барлық мүшелерден артқан. Ресей Федерациясынан елге импорт көлемі соңғы жылдары басым және осы елден соңғы жылдары импорт тұрақты өсіп келген.

Ресей Федерациясынан импорт көлемі 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 50,1 % артқан. Тек пандемия салдарынан 2020 жылы бұл елден импорт көлемі алдыңғы жылға қарағанда 3,8 % азайған. Алайда, 2021 жылы қайтадан 27,8 % өскен. Айта кету керек, Ресей Федерациясына импорттың мөлшері жалпы ТМД елдерінен импорттың 84,7 %-ын құраған. Ресей Федерациясының ТМД елдеріне экспортындағы үлесі 1,6%-ға өскенін көруге болады.

Сонымен бірге, Қазақстан импортының елеулі бөлігі ТМД елдерінен ішінде Өзбекстан Республикасынан келеді. Өзбекстан Республикасынан импорт көлемі 2021 жылы 2017 жылға қарағанда 43,6 % артқан. Алайда пандемия салдарынан 2020 жылы бұл елден импорт көлемі алдыңғы жылға қарағанда 44,1% кеміген. Өзбекстан Республикасынан импорт соңғы жылдары артып келе жатқанын көруге болады. 2021 жылдың қорытындысы бойынша Өзбекстан Республикасынан импорттың мөлшері жалпы ТМД елдерінен импорттың 5,1 %-ын құрады. Бұл көрсеткіші 2020 жылғы көрсеткішке қарағанда көп. 2020 жылдың қорытындысы бойынша Өзбекстан Республикасының үлесі елдің импортында 4,9 % болған.

Қазақстанның ЕАЭО елдерімен сыртқы саудасында импорт көлемі Беларусь Республикасынан елеулі артқан. Алайда үлесі жағынан бұл елдің үлесі қалыпты деуге болады. 2017 жылы елдің импортындағы Беларусь Республикасының үлесі 3,8 % болса, 2021 жылы 3,8 % -ға дейін қысқарған. Жалпы Беларусь Республикасынан импорт көлемі соңғы жылдары тұрақты болып қала берді.

Жалпы қазақстанның экспорттық пен импорттық көлемдеріне ТМД мүше мемлекеттерге экспорттың және импорттың қаншалықта әсері бар екеніне талдау жасалған болатын.

Жалпы отандық экспорттың көлеміне Достастыққа мүше мемлекеттерге экспорттың көлемінің әсері аса елеулі емес екендігі айқындалған. ТМД мүше мемлекеттер аясында отандық экспорттың басым бөлігі Ресей Федерациясына жөнелтіледі. 2021 жылдың қорытындысы бойынша аталмыш елге шамамен 7,1 млрд АҚШ доллары көлемінде экспорт бағытталған. Бұл шамамен жалпы елдің экспорт көлемінің 11,6 % құрайды. ТМД мүше елдері шеңберінде Өзбекстан мен Қырғызстан республикаларына отандық экспорттың елеулі бөлігі жөнелтіледі. Сәйкесінше, Өзбекстанға жалпы экспорт көлемінің 4,6 %, ал Қырғызстанға 1,2 % тиесілі.

Регрессиялық талдау нәтижелері көрсеткендей, аталған көрші мемлекеттердің жалпы елдің экспорт көлеміне әсері шамалы және елеулі байланыс анықталмады. Алайда, айта кету керек, елдің ТМД мүше мемлекеттеріне жалпы экспортында аталмыш елдердің үлесі жоғары болғандықтан, жалпы Достастық елдеріне экспорттың көлемі мен жекелеген елдер арасындағы байланыс елеулі екендігін көрсетті. Жалпы достастық мемлекеттеріне экспорттың көлеміне Ресей Федерациясына экспорттың көлемі арасындағы байланыс тығыз. Байланыстың тығыздығы шашамен $R^2=0,95$ құрап отыр [9]. Байланыстың қаншылықты зор болатындығын келесімен есептеп анықтауға болады:

$$y = 1327,89 + X_1 * 1,2 + X_2 * 0,97;$$

Алайда, Өзбекстан мен Қырғызстан республикаларының импорттағы үлестері арасындағы байланыс елеулі екендігін ескеру керек.

Сонымен қатар, елдің импорт көлемінде Ресей Федерациясының үлесі басым. Бұл елден импорт 2021 жылы жалпы импортының 42,5 %, ал жалпы достастық елдер импортының 84,7 % құраған. Одан кейін ТМД елдері ішінен Өзбекстан және Беларусь республикалары тұр, 2,6 % және 1,9 %. ТМД мемлекеттері арасындағы ел импортының жалпы көлемінде бұл елдердің де үлестері жоғары. Айта кету керек, регрессиялық талдау нәтижелері көрсеткендей, Беларусь республикасынан жалпы елдің импорт көлеміне әсері елеулі байланыс бар екендігін көрсетеді. Байланыстың тығыздығы шашамен $R^2=0,93$ құрап отыр.

Сондай-ақ, ТМД мүше мемлекеттерінен жалпы импортында аталмыш мемлекеттердің үлесі жоғары болғандықтан, жалпы Достастық мемлекеттерден импорттың көлемі және Ресей Федерациясы мен Беларусь республикалары арасындағы байланыс елеулі екендігін көрсетеді. Байланыстың тығыздығы Ресей Федерациясы шашамен $R^2=0,99$ құраса, Беларусь республикасымен шашамен $R^2=0,96$ құрап отыр. Бірақ, Ресей Федерациясы мен Беларусь республикасының импорттағы үлестері арасындағы байланыс та жоғары екендігін ескеру керек.

Қорытынды. Сонымен, экономикалардың ерекшеліктері, бір жағынан, олардың ортақ белгілері, екінші жағынан, ТМД даму ерекшеліктерін айтарлықтай дәрежеде анықтайды. Қазақстанның сыртқы сауда құрылымында ТМД елдерімен тауар айналымы артып келеді. Қазақстанның ТМД елдеріне экспорттың басым бөлігі Ресей Федерациясына бағытталады. Жалпы елдің экспортындағы ТМД елдерінің үлесі соңғы жылдары елеулі өзгерді. Соңғы жылдары ТМД елдерінің жалпы экспорттағы және импорттағы үлестері басым елдер қатарында Ресей Федерациясы, Өзбекстан Республикасы Тәжікстан Республикасы және Беларусь Республикалары орналасқан.

Жүргізілген талдау Достастық мемлекеттерінде интеграциялық үдерістердің негізі болып табылатын салаішілік кооперативтік байланыстардың дамымағанын көрсетті. ТМД елдері өзара сауда құрылымында көрініс табатын салааралық деңгейде бірін-бірі толықтырады. Қазақстан мен ТМД елдері арасындағы тауар айналымында әлемдік нарықтардағы конъюнктураға жоғары тәуелді отын мен шикізаттың басым болуы ұлттық шаруашылық кешендерінің тығыз байланысына әкелмейді.

Достастық елдерінің әлемдік нарық конъюнктурасына тәуелділігіне байланысты құлдырау олардың экономикалық дамуының ауқымы мен динамикасына айтарлықтай әсер етеді.

Интеграциялық әлеуетті тиімді пайдалану интеграцияның жаңа тәсілдері мен үлгілерін әзірлеуді талап етеді. ТМД нарығының әлеуетін кейіннен ұтымды пайдалану үшін қалыптасқан жағдайда бизнесті алға жылжыту, экономикалық ынтымақтастыққа жүйелі сипат беру қажет. Бұл

ретте еркін сауда аймағын, ортақ экономикалық кеңістікті қалыптастыруға және бірлескен инвестициялық жобаларды іске асыруға, ортақ нарықтарды, оның ішінде ТМД-дағы халықаралық көлік дәліздерін дамытуға, бірлескен кәсіпорындар құруға, қаржылық және өндірістік топтар.

Өзара іс-қимылдың жетекші нысандары ретінде ТМД аумағындағы өңіраралық және шекаралық байланыстарға ерекше назар аудару қажет. Өңірлік мүмкіндіктерді неғұрлым қарқынды пайдалану, жоғары технологиялар, ауыл шаруашылығы, көлік инфрақұрылымы саласындағы байланыстар. Ең перспективалысы – агроөнеркәсіп кешені мен машина жасау салаларындағы жобаларды бірлесіп жүзеге асыру.

Осылайша, отыз жылдан астам тарихы бар ТМД қиын кезеңдерді бастан өткеруде, бірақ сонымен бірге Достастық одан әрі оң даму мүмкіндіктерін сақтап, ТМД егеменді мемлекеттерінің күрделі мәселелерін шешу үшін әлеуеті бар екендігін айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Аргынгазинов А.А. Внешняя торговля Казахстана: современные тенденции и особенности экспорта // Российский внешнеэкономический вестник. – 2021. – № 6. – С. 23-32.
2. Kornai J. Innovation and Dynamism. Interaction between Systems and Technical Progress // Economics of Transitions. – 2020. – № 18(4). – P. 629-670.
3. Воронина Т.В. Интеграционный потенциал стран СНГ: перспективы его реализации // Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ). – 2011. – № 1. – С. 113-121.
4. Свидетельство о регистрации Устава Содружества Независимых Государств в ООН. – URL: <https://cis.minsk.by/page/11330>.
5. Баймагамбетова З.М. Межпарламентская Ассамблея СНГ как механизм унификации // Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. – 2014. – № 2(66). – С. 340-344.
6. Қазақстан Республикасының сыртқы саудасы және бірлескен кәсіпкерлігі. Қазақстан Республикасының Статистика жөніндегі агенттігі. – Алматы. – 2022. – 226 б. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>.
7. Қазақстан Республикасының сыртқы саудасы. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті. – Астана. – 2014. – 290 б. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>.
8. Қазақстан Республикасының сыртқы саудасы. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. – Астана, 2022. – 453 б. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>.
9. Каморников С.Ф. Эконометрика: учебное пособие / С.Ф. Каморников, С.С. Каморников. – М.: Интеграция, 2012. – 262 с.

REFERENCES

1. Argyngazinov A. Vneshnjaja torgovlja Kazahstana: sovremennye tendencii i osobennosti jeksporta // Rossijskij vneshnejekonomicheskij vestnik. – 2021. – № 6. – S. 23-32 [in Russian].
2. Kornai J. Innovation and Dynamism. Interaction between Systems and Technical Progress // Economics of Transitions. – 2020. – № 18(4). – P. 629-670.
3. Voronina T. Integracionnyj potencial stran SNG: perspektivy ego realizacii // Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta (RINH). – 2011. – № 1. – S. 113-121 [in Russian].
4. Svidetel'stvo o registracii Ustava Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv v OON. – URL: <https://cis.minsk.by/page/11330> [in Russian].
5. Bajmagambetova Z. Mezhpardamentskaja Assambleja SNG kak mehanizm unifikacii // Vestnik KazNU. Serija mezhdunarodnye otnoshenija i mezhdunarodnoe pravo. – 2014. – № 2(66). – S. 340-344 [in Russian].
6. Kazakstan Respublikasynyn syrtky saudasy zhane birlesken kasipkerligi. Kazakstan Respublikasynyn Statistika zhonindegi agenttigi. – Almaty. – 2022. – 226 s. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Kazakh].
7. Kazakstan Respublikasynyn syrtky saudasy. Kazakstan Respublikasy Ul'tytk jekonomika ministrliги Statistika komiteti. – Astana, 2014. – 290 b. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Kazakh].

8. Kazakstan Respublikasynyn syrtyk saudasy. Kazakstan Respublikasy Strategijalyk zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ulttyk statistika bjurosy. – Astana. 2022. – 453 b. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Kazakh].

9. Kamornikov S. Jekonometrika: uchebnoe posobie / S. Kamornikov, S. Kamornikov. – M.: Integracija, 2012. – 262 s. [in Russian].

Камали К.М., Тасмаганбетов А.Б., Тлеубергенова М.А., Джунербаев К.

**ВНЕШНЕТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСТАНА
СО СТРАНАМИ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ**

Аннотация

В статье рассматривается внешнеторговое положение Казахстана с государствами-членами Содружества Независимых Государств. Определены товары, занимающие значительные доли в структуре внешней торговли за последние годы. Представлен внешнеторговый оборот республики в рамках Содружества Независимых Государств. Проанализирована структура внешней торговли со странами-участницами Содружества. Определены доли в структуре внешней торговли Казахстана в рамках государств-участников Содружества Независимых Государств, а также оценен объем внешней торговли с государствами, входящими и не входящими в Евразийский экономический союз. Определено, что в структуре внешней торговли республики преобладает доля стран Содружества. Охарактеризованы структура и объем внешней торговли Казахстана со странами Содружества. Проанализированы изменения объема, доли и темпов внешней торговли между странами Содружества, а также доли стран в товарообороте и прирост товарооборота в рамках Содружества по странам. Оценены доли стран в торговле со странами Содружества, с учетом экспорта и импорта страны, приведены темпы и доли их изменения. В целом был проведен анализ влияния экспорта и импорта в государства-участники СНГ на объемы экспорта и импорта Казахстана.

Kamali K., Tasmaganbetov A., Tleubergenova M., Junerbaev K.

**FOREIGN TRADE SITUATION OF KAZAKHSTAN WITH THE COUNTRIES
OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES**

Annotation

The article examines the foreign trade situation of Kazakhstan with member states of the Commonwealth of Independent States. In recent years, goods with significant and predominant shares in the structure of foreign trade have been determined. The foreign trade turnover of the main exporting regions of the Republic within the framework of the Commonwealth of Independent States is presented. The structure of foreign trade with the Commonwealth member countries was analyzed. In the structure of foreign trade of Kazakhstan within the framework of the member states of the Commonwealth, the volume of foreign trade with the states that have become members of the Eurasian Economic Union and those that have not become members of the Commonwealth of Independent States has been evaluated. Among the countries of the Commonwealth of Independent States, it was determined that the share of the countries of the Commonwealth of Independent States prevails in the foreign trade structure of the republic. The structure and volume of Kazakhstan's foreign trade with the Commonwealth countries were described. At the same time, changes in the volume, share and rate of foreign trade between the Commonwealth countries were considered. The shares of the countries in the trade turnover and the growth of the trade turnover within the Commonwealth were determined by country. The shares of the countries in the trade with the Commonwealth countries were evaluated, the export and import of the country were considered, and the rates and shares of their changes were given. In general, an analysis was made of the influence of exports and imports to the CIS member states on the export and import volumes of Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).14
 УДК 338.24.021.8
 ГРНТИ 06.81.23

С.К. Капышева*, к.э.н., доцент¹
 М.М. Сауранова, к.э.н., ассоц. профессор²
 О.И. Назарова, ст. преподаватель³
 Н.А. Сатанбеков, м.э.н., ст. преподаватель³
Esil university, г. Астана, Казахстан¹
Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан²
Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова г. Кокшетау, Казахстан³
 * – основной автор (автор для корреспонденции)
 e-mail: saltik_ksk@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

В представленной статье авторами раскрыто понятие и содержание «человеческих ресурсов», «человеческого капитала» и определены роль и значение данных категорий в устойчивом поступательном развитии экономики Казахстана. Авторы определяют, что понятие «человеческий капитал» нельзя ограничивать только знаниями, умениями и навыками. В статье рассмотрены такие основные моменты данной ситуации как неготовность и нежелание формирование человеческого капитала самими работодателями и за свой бюджет, а лишь пассивное ожидание помощи со стороны государства. Поставлены проблемные вопросы усиления взаимосвязи работодателей с выпускниками высших учебных заведений, соответствия компетенций потенциальных сотрудников запросам рынка. Вопросами формирования человеческого капитала на протяжении определенного периода не занимался никто, поэтому в настоящее время необходима выработка перечня профессиональных компетенций, наличие которых было бы необходимым при приеме на работу. Для этого предлагается изучить мнения ведущих специалистов по развитию человеческого капитала, успешных людей и практиков через известные приемы и методы анкетирования, интервьюирования. В статье определено, что только на основе открытой дискуссии между всеми заинтересованными сторонами возможен переход от формирования и развития «человеческих ресурсов» к формированию «человеческого капитала».

Ключевые слова: общественные потребности, человеческий капитал, инновационный производственный процесс, интеллектуальная активность, государственная политика, конкурентоспособность, инновационная экономика, рабочая сила, человеческие ресурсы, услуги.

Кілт сөздер: әлеуметтік қажеттіліктер, адам капиталы, инновациялық өндіріс процесі, интеллектуалды қызмет, мемлекеттік саясат, бәсекеге қабілеттілік, инновациялық экономика, инновациялық экономика, жұмыс күші, адами ресурстар, қызметтер.

Keywords: social needs, human capital, innovative production process, intellectual activity, government policy, competitiveness, innovative economy, labor force, human resources, services..

Введение. В современных условиях кризисного развития экономики, процесс возрастания общественных потребностей не останавливается и государство должно, соответственно, стремиться удовлетворить эти потребности. Более полное удовлетворение потребностей общества всегда определяется уровнем развития человеческого капитала.

Человеческий капитал – это та составляющая инновационного производственного процесса, которая состоит, в первую очередь, из фундаментальных глубоких знаний, достаточного практического опыта, навыков и мотиваций, стремления к творческой активности, познанию новых знаний. Из этого следует, что для того чтобы сформировался такой человеческий капитал нужны значительные инвестиции по таким направлениям как образование, здоровье, мобильность рабочей силы, профессионализм и доступность информации [1].

Общество, находясь на пути развития инновационной экономики, интеллектуальной активности, стремления к новым знаниям и умениям в сфере деятельности различных организаций и фирм, рассчитывает на новую государственную политику в области развития человеческого капитала.

Сегодня человеческий капитал рассматривается как экономическая категория, где знания конвертируются в добавленную стоимость. Однако, данный термин не всеми до конца понятен и

ряд руководителей под термином «человеческий капитал» понимают грамотного, образованного и опытного сотрудника. Поэтому, данных по проблеме исследования человеческого капитала нет.

Реальный человеческий капитал должен приносить пользу. Каждый человек может повышать свой личный капитал всю жизнь, который складывается из знаний и умений при условии, что его обновленные умения и навыки будут затребованы экономикой. Для решения ряда проблем в области формирования человеческого капитала, необходимо организовать соответствующие исследования, которыми должны заниматься специализированные организации, образовательные учреждения, профессиональные службы.

Обзор литературы. Развитие человеческого капитала определяется развитием в стране науки, образования, это, в первую очередь, затем развитием сферы здравоохранения, уровнем и качеством жизни населения страны, возможностью свободного доступа к информации и новым знаниям. Все перечисленные условия для создания среды формирования и развития человеческого капитала происходят в условиях жесткой международной конкуренции [2].

Новая государственная политика, основанная на формировании и развитии человеческого капитала, должна обеспечить значительный скачок экономического роста ближайшего будущего. Если рассматривать человеческий капитал как основной производственный фактор развития экономики страны, то можно рассчитывать на создание определенной благоприятной образованной среды для развития всего общества, трудовой и инновационной управленческой деятельности [3].

Конкурентоспособность предприятий, фирм определяется не количеством и новизной станков и оборудования, а трудовыми ресурсами, которые приобретая качества человеческого капитала, могут повлиять на поступательное устойчивое развитие экономики всей страны [4]. Основоположники современной теории человеческого капитала, выдающиеся ученые Т. Шульц и Г. Беккер, доказали определяющую первостепенную роль человека в общественном воспроизводстве, где он получает, развивает и накапливает ресурсы, которые в последствие эффективно применяет в трудовой деятельности [5].

Следовательно, этот процесс и определяет качество человеческого капитала, от которого зависят такие характеристики государства, как конкурентоспособность, имидж и место в мировой экономике.

Основная часть. Продолжительное время, на человеческий капитал смотрели лишь, как на затратный социальный фактор развития и инвестирование в образование считалось неэффективным. Поэтому сейчас вопросы активизации способностей человека, его интеллектуальной деятельности и образования, основанного на последних достижениях науки и техники, актуальны как никогда. В таблице представлены данные Глобального инновационного индекса, определяющего позиции Казахстана по следующим показателям:

Таблица 1

Позиции Казахстана в Глобальном инновационном индексе*

Наименование	2021	2022	Изменение
1	2	3	4
Глобальный инновационный индекс	79	83	▼4
1. Институты	45	52	▼7
Политическая среда	62	61	▲1
Регуляторная среда	49	49	◆
Деловая среда	31	57	▼26
2. Человеческий капитал и исследования	66	60	▲6
Образование	78	73	▲5
Высшее образование	48	42	▲6
Исследования и разработки	54	51	▲3
3. Инфраструктура	58	58	◆
ИКТ	29	25	▲4
Базовая инфраструктура	49	52	▼3
Экологическая устойчивость	99	98	▲1
4. Развитие внутреннего рынка	80	90	▼10
Кредиты	81	91	▼10
Инвестиции	101	102	▼1
Торговля, диверсификация и масштаб рынка	53	66	▼13
5. Развитие бизнеса	78	68	▲10
Работники умственного труда	52	45	▲7

1	2	3	4
Инновационные связи	120	123	▼3
Усвоение знаний	97	89	▲8
6. Развитие технологий и экономики знаний	86	81	▲5
Создание знаний	66	66	◆
Влияние знаний	110	93	▲17
Распространение знаний	91	71	▲20
7. Результаты творческой деятельности	110	118	▼8
Нематериальные активы	105	115	▼10
Креативные товары и услуги	96	106	▼10
Онлайн-творчество	83	82	▲1

* Составлена авторами на основе источника [4]

Исходя из представленной таблицы следует, по некоторым позициям прослеживается значительное изменения в позитивную сторону (человеческий капитал и исследования, развитие технологий и экономики знаний, развитие бизнеса), без изменения позиций отмечаются регуляторная среда, инфраструктура, создание знаний, что говорит о стабильности и перспектив дальнейшего улучшения. Но, к сожалению, по отдельным критериям наблюдается отрицательные позиции: результаты творческой деятельности, развитие внутреннего рынка, деловая среда.

Таким образом, представленное исследование показывает, что индикаторы Глобального инновационного индекса меняются, а значит это приведет к изменению инновационного ландшафта республики в лучшую сторону.

Эксперты Программы развития Организации Объединённых Наций (ПРООН) и группа независимых международных экспертов, провела исследования относительно развития человека в 185 странах мира. Данный цифровой индекс отражает такие достижения государств в направлении человеческих ресурсов, как индекс продолжительности жизни, образования и валового национального дохода. В совокупности указанных индексов определен рейтинг стран по уровню человеческого развития, по которому Казахстан занимает 51 строчку с ИЧР 0,825.

Среди стран Центральной Азии Республика Казахстан по версии Human Development Index занимает первую строчку по итогам 2022 года, что наглядно представлено в диаграмме:

Рисунок 1. Рейтинг стран Центральной Азии по ИЧР за 2022г.*

*Составлено авторами на основании [4]

Необходимо отметить, что эксперты Казахского исследовательского центра не совсем согласны с критериями, которые взяты для определения данного показателя, хотя индекс равный 0,825 определяет страну, как достаточно развитую. Казахстанские эксперты обращают внимание на то, что Казахстан – это крупная страна и в разных ее регионах ИЧР отличается друг от друга иногда более чем в 4 раза. Для примера, можно привести подобную ситуацию в развитых странах мира, где разница между уровнем жизни населения в разных по географическому расположению богатыми и бедными частями страны составляет не более, чем 2 раза.

Казахстан не ориентируется на ИЧР, а понимая ценности, заложенные веками внутри общества и наличие большой территории с разным социально-экономическим развитием в них, государство через такие процессы как либерализация экономики, урбанизация, децентрализация управленческих

процессов, развитие цифровой экономики предлагает получить новый опыт развития страны и быть активными участниками устойчивого социально-экономического развития.

Казахстан позиционирует себя как грамотная страна с 95 процентной грамотностью проживающего населения. Но, это не означает, что нет необходимости инвестировать в образования, потому что на первый план выходит проблема качества полученного образования.

Однако, не следует ждать сиюминутных результатов, так как на подготовку высококвалифицированного специалиста необходимо довольно продолжительное время и даже увеличение срока образования всего лишь на один год, по утверждениям ученых-экспертов, ведет за собой 2-х % рост валового внутреннего продукта.

В среде экспертов рассматривается такой важный вопрос как субъект инвестирования. Становится очевидным, что не один бюджет должен служить источником инвестирования, а и частный бизнес, за счет финансирования которого могут обучаться определенная часть студентов. Для мотивации образовательного учреждения и повышения качества обучения необходимо, чтобы в вузах давали знания, которые необходимы для сегодняшнего развития экономики, а не знания, как таковые, непрагматические.

Возможна ситуация, когда определенный человеческий капитал не востребован экономикой Казахстана, т.е. работы для специалистов нет и их полученные знания в данный момент бессмысленны. Такие ситуации в основном, наблюдаются у казахстанских выпускников зарубежных стран, возвращающихся после окончания вуза на родину. Поэтому, для того чтобы не тратить инвестиции попросту, на начальном этапе инвестирования необходимо исследовать потребности реальной экономики.

В условиях развития современной экономики, которая ориентирована на стратегию поддержки высокотехнологичных производств, инновационного сектора, появляется еще одна проблема в отношении развития человеческого капитала, которая связана с быстрыми темпами морального устаревания. И по прогнозам экспертов, данный процесс будет только ускоряться.

Повышение качества человеческого капитала начинается с определения умений и навыков, которыми должны обладать выпускники образовательных учреждений в соответствии с запросом рынка [6].

У нас в стране, при имеющемся уровне образования и медицинских услуг, производительность труда населения, достигшего трудоспособного возраста, составляет лишь 70% от потенциального. Следовательно, инвестиции в стране, в большей части, направляются на развитие инфраструктуры, на новые дороги, строительство домов, мостов, аэропортов. Необходимо перераспределить инвестиции, в первую очередь, в здоровья, образования, умения, в повышения качества жизни. Экспертами подсчитано, что если Казахстан не увеличит финансирование в человеческий капитал, то может лишиться 30% ожидаемых доходов.

Дискуссии о проблеме формирования и развития человеческого капитала давно уже освещаются в СМИ и других источниках. Но, особенно сейчас возникает вопрос о том, как же мы будем работать, развивать экономику после окончания всех кризисных явлений, вязанных с режимом чрезвычайного положения, и есть ли подготовленные специалисты, которые знают, как это сделать. Не получится работать по-старому, а надеяться на совершенно другой результат [7].

Вероятно, наступил момент, когда надо пересмотреть в государстве многие вопросы, начиная с самых главных из них - управления государством и экономической политики.

Развитие человеческого капитала в условиях автоматизации и робототехники, которые, несомненно, приведут к обнулению ряда умений и навыков определенных категорий сотрудников и повышения требований к другим, требуют разработки долгосрочной государственной программы по формированию человеческого капитала уже нового формата.

Институт мировой экономики и политики при Фонде Первого Президента РК, Казахстанский Центр исследований и консалтинга начали исследования модернизации экономики с вопросов, касающихся развития человеческого капитала.

В процессе исследования были затронуты и вопросы подготовленности руководителей госаппарата, банков и других структур, к ведению дел в новых условиях развития экономики, ведь у них такие же ценностные характеристики и нормы поведения, как у всех людей. А взять других, с характеристиками, присущими человеческому капиталу негде.

Однако, по мнению экспертов, говорить о единой политике в области развития человеческого капитала в Казахстане пока, вероятно, нельзя. Вследствие большой территории страны, разного уровня доходов и занятости в разных регионах, будет формироваться и дифференцированная государственная политика в направлении развития человеческого капитала для его продуктивного

использования. В основе реализации данного направления деятельности будут находиться требования работодателей, учреждений образования, государства, которые и определяют те компетенции, которыми должен обладать работник.

Заключение. Каждое предприятие, фирма, используя свои методы и подходы исследования, пытаются определить профессиональные компетенции для сотрудников конкретной специальности или занимаемой должности, формируя профессиональные стандарты. Во главе поставлен новый подход к определению человеческого капитала – компетентностный.

Совокупность качеств, определяющих человеческий капитал и его востребованность в различных сферах экономики, возможно, определить на основе опросов, интервьюирования, анкетирования, организации тренингов и бесед.

Однако, сегодня все задаются вопросом, возможно ли для Казахстана создать один универсальный профессиональный стандарт человеческого капитала и кто может определить из каких компетенций он должен состоять, поэтому для решения данной проблемы необходимо проводить открытые дискуссии, изучать мнение ведущих специалистов в области управления человеческими ресурсами, практиков, успешных предпринимателей, ученых и самих обучающихся студентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов А.О. Формирование и использования человеческого капитала в современной экономике: учебник. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2018. – 315 с.
2. Чтобы человек стал «человеческим капиталом», ему нужен другой опыт. – 11 с. – URL: <https://www.caravan.kz>.
3. Глобальный инновационный индекс 2022 г. – 110 с. – URL: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/gii-full-report2022.pdf>.
4. Человеческий капитал в Казахстане. – 9 с. – URL: <https://kapital.kz/economic>.
5. Всемирный банк представил индекс человеческого капитала за 2022 год. – 10 с. – URL: <https://kapital.kz/economic>.
6. Нурпеисова А.А., Фазылжан Д. Мировой опыт эффективного управления развитием человеческого капитала // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 2. – С. 285-296. – URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/issue/current>.
7. Сагандыкова Л.С., Таяуова Г.Ж. Концепция устойчивого управления человеческими ресурсами // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 2. – С. 272-284. – URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/issue/current>.

REFERENCES

1. Baranov A.O. Formirovanie i ispol'zovaniya chelovecheskogo kapitala v sovremennoj jekonomike. – Novosibirsk: Izd-vo NGTU, 2018. – 315 s. [in Russian].
2. Kanal novostej. Chtoby chelovek stal «chelovecheskim kapitalom», emu nuzhen drugoj opyt. – 11 s. – URL: <https://www.caravan.kz> [in Russian].
3. Global'nyy innovatsionnyy indeks 2022 g. – 110 s. – URL: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/gii-full-report2022.pdf> [in Russian].
4. Chelovecheskij kapital v Kazahstane. – 9 s. – URL: <https://kapital.kz/economic> [in Russian].
5. Vsemirnyy bank predstavil indeks chelovecheskogo kapitala za 2022 god. – 10 s. – URL: <https://kapital.kz/economic> [in Russian].
6. Nurpeisova A.A., Fazylzhan D. World experience of effective management of human capital development // Bulletin of the University «Turan». – 2023. – № 2. – S. 285-296. – URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/issue/current> [in Russian].
7. Sagandykova L.S., Tayauova G.J. The concept of sustainable human resource management // Bulletin of the University «Turan». – 2023. – № 2. – S.272-284. – URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/issue/current> [in Russian].

Капышева С.К., Сауранова М.М., Д., Назарова О.И., Сатанбеков Н.А.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ШАРТТАРЫНДА АДАМ КАПИТАЛЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Ұсынылған мақалада авторлар «адами ресурстар», «адам капиталы» ұғымдары мен мазмұнын ашып көрсетеді және осы категориялардың Қазақстан экономикасының тұрақты прогрессивті дамуындағы рөлі мен маңызын анықтайды. Авторлар «адам капиталы» ұғымын тек білім, білік және дағдылармен шектеуге болмайтынын анықтайды.

Мақалада жұмыс берушілердің өз бюджеті үшін адами капиталды қалыптастыруды қаламау және қаламау, бірақ тек мемлекеттен көмекті күту ғана сияқты жағдайдың негізгі жағдайлары қарастырылады. Жұмыс берушілердің жоғары оқу орындарының түлектерімен қарым-қатынасын нығайтудың, әлеуетті қызметкерлердің құзыреттіліктерінің нарықтық талаптарға сәйкестігінің проблемалық мәселелері көтерілді. Белгілі бір уақыт аралығында адами капиталды қалыптастыру мәселесімен ешкім айналысқан жоқ, сондықтан қазіргі кезде кәсіби құзыреттіліктердің тізбесін әзірлеу қажет, олардың болуы жұмысқа қабылдау кезінде қажет болады. Ол үшін адам капиталын дамытудағы жетекші мамандардың, табысты адамдар мен практиктердің пікірлерін белгілі әдістемелер мен сауалнама, сұхбаттасу әдістері арқылы зерделеу ұсынылады.

Мақалада барлық мүдделі тараптар арасындағы ашық пікірталас негізінде ғана «адами ресурстарды» қалыптастыру мен дамытудан «адами капиталды» қалыптастыруға көшуге болатындығы анықталған.

Kapysheva S., Sauranova M., Nazarova O., Satanbekov N.

PROBLEMS OF FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN THE MODERN CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF THE KAZAKHSTANI ECONOMY

Annotation

In the presented article, the authors disclose the concept and content of «human resources», «human capital» and define the role and significance of these categories in the sustainable progressive development of the economy of Kazakhstan. The authors define that the concept of «human capital» cannot be limited to knowledge, skills and abilities. The article examines such main points of this situation as unwillingness and unwillingness to form human capital by employers themselves and for their own budget, but only passive expectation of help from the state.

he problematic issues of strengthening the relationship of employers with graduates of higher educational institutions, the compliance of the competencies of potential employees with market demands are raised. For a certain period, no one has dealt with the formation of human capital, therefore, at present, it is necessary to develop a list of professional competencies, the presence of which would be necessary when hiring. For this, it is proposed to study the opinions of leading specialists in the development of human capital, successful people and practitioners through well-known techniques and methods of questioning, interviewing.

The article determines that only on the basis of an open discussion between all interested parties is it possible to move from the formation and development of «human resources» to the formation of «human capital».

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).15
УДК 332.37
ГРНТИ 06.52.43

Ж.Б. Кенжин, PhD, ассоц. профессор¹
Т.К. Куангалиева*, к.э.н., ассоц. профессор²
М.Д. Сайымова, PhD, ассоц. профессор³

К.К. Хасенова, к.э.н., и.о.доцент⁴
*Академия физической культуры и
массового спорта, г. Астана, Казахстан¹
Astana IT University, г. Астана, Казахстан²
Актюбинский региональный университет
имени К. Жубанова, г. Актюбе, Казахстан³
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан⁴*

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: kuantu_80p@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА ЭКОЛОГИЧЕСКУЮ УСТОЙЧИВОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье проанализировано влияние экономической глобализации на экологическую устойчивость нашей страны. Методы исследования, рассмотренные в данной статье, построены на анализе и структуризации литературных данных из реферируемых источников 2018-2021 годов, содержащих результаты и предложения по теме данного исследования, и рассматривающих глобализацию экономики в странах Центральной Азии в непосредственной связи с экологической обстановкой. В настоящей научной работе использованы следующие методы экономического анализа: обобщение теоретических концепций, сравнительный и аналитический анализ, анализ статистических показателей. Согласно результатам исследования установлено, что экономическая глобализация оказывает негативное воздействие на окружающую среду: на сегодняшний день природные ресурсы используются исключительно для экономического роста и получения доходов; произошла смена парадигмы экономического развития, переход от экологически чистого сельскохозяйственного сектора к промышленному, и, как следствие, недостаточное внимание уделяется экосистемному аспекту. На основании полученных результатов авторами предложены следующие рекомендации: для достижения экологической устойчивости на государственном уровне требуется разработать ряд программ, включающих соответствующие мероприятия по прогнозированию ущерба окружающей среде, а также стратегии смягчения негативных последствий, связанных с сельским хозяйством и экономической глобализацией; также следует установить партнёрские отношения с инвесторами, правительствами и исследователями из других стран для повышения объёмов возобновляемых источников энергии, а также инновационных экологических технологий и экологических исследований. Помимо прочего, требуется региональная и международная поддержка для ужесточения правил ведения сельского хозяйства, наносящего ущерб окружающей среде.

Ключевые слова: экономическая глобализация, экологическая устойчивость, окружающая среда, экология, ресурсы, продовольственная безопасность, экономический рост, энергоэффективность, инвестиции, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс.

Кілт сөздер: экономикалық жаһандану, экологиялық тұрақтылық, қоршаған орта, экология, ресурстар, азық-түлік қауіпсіздігі, экономикалық өсу, энергия тиімділігі, инвестициялар, ауыл шаруашылығы, агроөнеркәсіптік кешен.

Keywords: economic globalization, environmental sustainability, environment, ecology, resources, food security, economic growth, energy efficiency, investments, agriculture, agro-industrial complex.

JEL classification: O10, O13, O30

Введение. Сегодня многие страны пытаются улучшить экономическую ситуацию за счёт участия в экономической глобализации (далее – ЭГ), особенно в отрасли сельского хозяйства, повышая доход, увеличивая занятость, диверсификацию экспорта и модернизацию. Глобализация экономики создает для Казахстана возможности более полного взаимодействия с мировым хозяйством, охватывая экономические, социальные, культурные и экологические аспекты. Наряду с положительными сторонами, она наносит вред окружающей среде – из-за увеличения спроса на сельхозпродукцию наблюдается истощение водных и почвенных ресурсов, вырубка лесов, загрязнение атмосферы, изменения климата, но вместе с тем, генерирует экономические ресурсы, позволяющие заботиться об окружающей среде [1].

Одним из регионов, где ЭГ стремительно набирает обороты, является Центральная Азия. Согласно индексу глобализации (КОФ) [2], ЭГ в этом регионе увеличилась на 55% за последние четыре десятилетия. Следовательно, в экосистеме Центральной Азии существует множество проблем.

Казахстан сталкивается с серьёзными экологическими проблемами, связанными с промышленной и горнодобывающей деятельностью, включая радиоактивное загрязнение почвы и воды и химическое загрязнение от крупных промышленных предприятий. С другой стороны, у Казахстана есть амбиции по достижению пригодного для жизни устойчивого будущего к 2050 году: к примеру, планируется увеличение доли возобновляемых источников энергии до 50% и более, а также минимизирование выбросов углекислого газа и других парниковых газов в атмосферу [1, с. 2455].

Цель данного исследования – определение влияния ЭГ в сельском хозяйстве Казахстана на экологическую устойчивость. Примечательно, что ЭГ, с одной стороны, может стимулировать экономический рост, но с другой – нанести вред окружающей среде.

Обзор литературы. Актуальность работы обусловлена тем, что исследование имеет решающее значение в изучении проблем, препятствующих реализации основных задач: выращиванию доступной и экологически чистой продукции с целью обеспечения продовольственной безопасности, а также организации действий по борьбе с ухудшением экологической обстановки в стране. На глобальном уровне для решения поставленных задач требуется значительный экономический рост, улучшение благосостояния населения, сокращение бедности, стремление к экономической диверсификации, коммуникационной инфраструктуре и политической стабильности.

Информационной базой для данного исследования послужили литературные данные из реферируемых источников 2018 – 2021 годов, содержащих результаты и предложения по теме данного исследования, и рассматривающих глобализацию экономики в странах Центральной Азии в непосредственной связи с экологической обстановкой.

Казахстанские учёные в своих исследованиях в вопросах глобализации сельского хозяйства концентрируют внимание на проблемах обеспечения продовольственной безопасности. В контексте экологической составляющей данного вопроса, к сожалению, отечественных исследований представлено недостаточно.

В своей научной работе Дарибаева А.К., Шуленбаева Ф.А. и Молдахметов А.А. со ссылкой на Бельгибаеву А.А. сообщают о том, что сельхозпредприятиям требуется помощь в поиске продуктивных решений проблем продовольственной безопасности для уменьшения импортозависимости, повышения уровня доступности продуктов питания для населения, что особенно важно для людей с невысокими доходами [3]. При этом учёные акцентируют внимание на том, что ложная идея глобализма, означающая, что продовольствие можно не производить, а закупать за рубежом, привела к резкому ухудшению продовольственной безопасности многих стран [3, с. 7].

Что касается путей решения вышеизложенных проблем, то, к примеру, Кунязов Е.К., Кадырова А.С., Кунязова С.К., Имангалиева И.Т. сообщают о том, что требуется активная поддержка Правительством продвижения развитых технологий, в том числе, сохраняющих экологическую безопасность, а также развитие услуг специализированных лабораторий и технопарков в целях проверки технологических решений, инфраструктуры поддержки [4].

При поиске способов развития высокотехнологичных производств конкурентноспособной продукции Казахстана Безлер О. Д., Ставбуник Е. А., Жидкоблинова О. В., Спанова Б. К. делают упор на активное привлечение стратегических иностранных инвесторов, и считают данный способ наиболее приоритетным [5].

Материалы и методы исследования. В научной работе использованы следующие методы экономического анализа: обобщение теоретических концепций, сравнительный и аналитический анализ, анализ статистических показателей. В качестве предмета исследования выбрана отрасль сельского хозяйства, так как она максимально уязвима к изменению климата и нехватке водных ресурсов.

Основная часть. Для ускорения экономического развития в Центральной Азии была создана инициатива «Экономический пояс Шёлкового пути». Ожидается, что она будет способствовать реализации экономических, социальных и экологических компонентов в области устойчивого развития. Проект создаёт новые возможности для участия Казахстана в региональном разделении труда и кооперации, международном бизнесе и инвестициях, развитии торговли товарами и услугами, а также для создания новых рабочих мест и цепочек добавленной стоимости.

Центральная Азия играет жизненно важную роль в развитии данной инициативы, поскольку она соединяет Китай с Европой, Африкой, Восточной Азией, Россией и Ближним Востоком [6].

Однако это может повлиять на растущий экологический ущерб региона. Таким образом, лучшее понимание экологической устойчивости в Казахстане имеет решающее значение для долгосрочного экономического развития региона и сохранения окружающей среды [7].

Сельское хозяйство является одной из важнейших отраслей, поскольку оно обеспечивает продовольствие, которое может повлиять на экономический рост страны, доход и прибыль от иностранной валюты, накладные расходы и вторичное промышленное расширение и чистый денежный доход в сельской местности в качестве стимула для развития промышленности [1, с. 2455].

Сельское хозяйство является важным источником занятости в Казахстане. Люди, проживающие в сельской местности, и занятые в других секторах, часто помимо несельскохозяйственной занятости занимаются натуральным хозяйством. Наиболее важными сельскохозяйственными культурами являются пшеница, ячмень, кукуруза, картофель, семена масличных и ряд овощных культур. В животноводческом разведении преобладают коровы, лошади, овцы.

Однако сельское хозяйство в Казахстане по-прежнему сталкивается с рядом проблем. Наиболее важными принципиальными из них при внедрении новых технологий и механизации в отрасль являются низкие доходы рабочих, недостаток капитала, мелкомасштабный характер бизнеса, низкий уровень образования и подготовки кадров, слаборазвитая инфраструктура [1, с. 2455].

Помимо вышеперечисленных, Казахстан является одним из многих стран мира, которые сталкиваются с серьёзными экологическими проблемами. Данный факт тесно связан с антропологическим фактором – добычей полезных ископаемых и ведением сельского хозяйства [8]. Экологическая деградация влечёт за собой огромные финансовые потери: наносится вред здоровью людей, происходит истощение ресурсов, разрушаются экосистемы.

К примеру, в сельском хозяйстве Казахстана используется 65% водных ресурсов страны. Ирригация становится всё более ограниченной из-за изменения климата и антропологических факторов, что сокращает сельскохозяйственное производство и подрывает продовольственную безопасность страны. Нехватка воды или её загрязнение усугубляется неэффективным водопользованием из-за износа оросительных каналов, чрезмерного испарения и засухи.

Сельскохозяйственный сектор Казахстана также страдает от эрозии и деградации почв, вызванных стихийными бедствиями, такими как засухи и наводнения, а также чрезмерным использованием химикатов. Кроме того, в животноводстве возможны эпизоотии, что может привести к значительным потерям в мясном производстве.

Согласно мнению казахстанских учёных, необходимо внедрение технологий точного земледелия, что требует субсидирования стоимости приобретённых беспилотных аппаратов, дополнительного оборудования и опций точного земледелия, а также составления агрохимических карт полей, которые позволят дифференцированно вносить удобрения [9].

В нашей стране разработана политика по ограничению выбросов углекислого газа в атмосферу посредством модернизации энергетической отрасли, повышения эффективности и диверсификации отрасли за счёт стимулирования использования возобновляемых источников энергии. Однако, к сожалению, данная политика в сельскохозяйственном секторе применяется в единичных случаях. Следовательно, решение заключается в развитии возобновляемых источников энергии и инновационных экологических технологий [10, 11].

Нельзя не отметить тот факт, что наша страна периодически страдает от лесных пожаров. Лесные пожары в основном наблюдаются в северных и восточных областях Казахстана. В настоящее время леса, ранее пострадавшие от пожаров, постепенно восстанавливаются [8, с. 515]. Для решения проблемы разрабатываются международные программы экологической устойчивости по сокращению обезлесения и деградации, устойчивому управлению лесами, поскольку леса очищают воздух в условиях меняющегося климата, являясь «лёгкими планеты» [12].

Таким образом, согласно полученным нами результатам, ЭГ оказывает негативное воздействие на окружающую среду. К сожалению, в настоящее время природные ресурсы используются исключительно для экономического роста и получения доходов, произошла смена парадигмы экономического развития, переход от экологически чистого сельскохозяйственного сектора к промышленному, и экосистемный аспект при этом не является ключевым.

Существует ряд причин сложившейся на данный момент ситуации (таблица 1).

Таблица 1

Основные причины негативного воздействия ЭГ на окружающую среду*

№	Причины	Следствие
1	Использование передовых технологий в недостаточной степени [13].	Многие страны сталкиваются с данной проблемой, потому что они полагаются на устаревшие технологии добычи ресурсов и производства товаров, либо передовые технологии используются неэффективно.
2	Отсутствует общественное образование в области устойчивого развития.	Население не заботится о деградации окружающей среды и её последствиях для жизни человека, а разрушительные для здоровья последствия влекут за собой высокие финансовые затраты [1, с. 2455].
3	Наблюдается низкий уровень приверженности экологической политике, недостаточная её реализация.	Вопросам экологии уделяется меньше внимания, потому что государство и общество больше озабочены экономическим развитием [1, с. 2455].
4	Отсутствует пропаганда защиты окружающей среды.	Наблюдается недостаточное признание действий обычных граждан по защите экологии (например, переработка отходов), не сформирована мотивация.
5	Многие отрасли страны не добились эффекта масштабности, однако стремятся перейти к устойчивой экономике.	Игнорирование данного обстоятельства приведёт к тому, что первоначальные затраты не позволят осуществить переход к экологически устойчивой экономике.

* Составлена авторами на основе литературных данных

Некоторые учёные высказывают предположение, что ЭГ, наоборот, способствует улучшению экологической ситуации в странах Средней Азии, к которым относится Казахстан [10, с. 1-16]. Однако для того, чтобы достичь желаемых результатов, требуется поддержка правительства и финансирование на государственном уровне. Данное условие является обязательным, поскольку некоторым странам не удалось при увеличении экономического благосостояния сохранить качество окружающей среды [1, с. 2455]. Ещё один ключевой момент, о котором следует помнить, заключается в том, что подходы к экологической устойчивости у разных стран различны [14]. При этом следует учитывать уникальные условия каждой страны. Подобные тенденции могут послужить ориентиром для стран Центральной Азии.

Заключение. 1. Согласно результатам исследования, ЭГ оказывает как положительное, так и отрицательное влияние на экологическую устойчивость в Казахстане. Исследования, представленные в данной статье, показывают, что ЭГ может стимулировать экономический рост, а также негативно влиять на окружающую среду.

2. Выбросы углекислого газа в атмосферу, истощение водных и почвенных ресурсов происходят ввиду экологически неблагоприятных факторов и технологий химического производства. К сожалению, многие из этих технологий до сих пор остаются традиционными, что приводит к загрязнению окружающей среды. Данный факт способствует продвижению знаний в области улучшенного управления ЭГ, которые будут иметь позитивный экономический и экологический эффект.

3. Для достижения экологической устойчивости в Казахстане на государственном уровне требуется разработать ряд программ, которые должны включать различные мероприятия по прогнозированию ущерба окружающей среде, а также стратегии смягчения негативных последствий, связанных с сельским хозяйством и ЭГ. Эти программы должны быть популяризированы на микроуровне, чтобы работники сельского хозяйства могли участвовать в инициативах по обеспечению экологической устойчивости.

4. Следует установить партнёрские отношения с инвесторами, правительствами и исследователями из других стран для повышения энергоэффективности производства, количества возобновляемых источников энергии, инновационных экологических технологий и экологических исследований, так как увеличение энергоэффективности повышает экономическую производительность и экономический рост, а научное сотрудничество способствует открытию или передаче экологически безопасных технологий.

5. Требуется региональная и международная поддержка для ужесточения правил ведения сельского хозяйства, наносящего ущерб окружающей среде. Поддержка должна иметь форму

образовательного характера и финансирования с целью смягчения неблагоприятного воздействия антропологических факторов на экономику нашей страны и мировую экономику в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Batmunkh A., Nugroho A., Fekete-Farkas M., Lakner Z. Global Challenges and Responses: Agriculture, Economic Globalization, and Environmental Sustainability in Central Asia // *Sustainability*. – 2022. – № 4 (14). – 2455 p.
2. Индекс глобализации KOF. – 2022. – URL: <https://kof.ethz.ch/en/>.
3. Дарибаева А.К., Шуленбаева Ф.А., Молдахметов А.А. Развитие сельскохозяйственного производства и его влияние на продовольственную безопасность // *Вестник КазУЭФМТ*. – 2020. – № 3 (40). – 7 с.
4. Кунязов Е.К., Кадырова А.С., Кунязова С.К., Имангалиева И.Т. Региональные особенности инфраструктурной поддержки предпринимательской деятельности Казахстана // *Вестник КазУЭФМТ*. – 2022. – № 2 (47). – 153 с.
5. Безлер О.Д., Ставбуник Е.А., Жидкоблинова О.В., Спанова Б.К. Развитие технологического предпринимательства в Казахстане: проблемы и перспективы // *Вестник КазУЭФМТ*. – 2022. – № 2 (47). – 79 с.
6. Sidle R. Dark Clouds over the Silk Road: Challenges Facing Mountain Environments in Central Asia // *Sustainability*. – 2020. – № 22 (12). – 9467 p.
7. Zhang J., Hao X., Hao H., Fan X., Li Y. Climate Change Decreased Net Ecosystem Productivity in the Arid Region of Central Asia // *Remote Sensing*. – 2021. – № 21 (13). – 4449 p.
8. Yin H. Monitoring fire regimes and assessing their driving factors in Central Asia / Yin H., Guli J., Jiang L., Yu T., Umuhoza J., Li X. // *Journal of Arid Land*. – 2021. – № 5 (15). – P. 500-515.
9. Тлеубаев А.Б., Рустембаев Б.Е., Рахимов А.М. Применение минеральных удобрений в основных зерносеющих регионах Казахстана // *Проблемы агрорынка*. – 2021. – № 4. – 110 с.
10. Raza M., Khan A., Khan N., Kakar A. The role of food crop production, agriculture value added, electricity consumption, forest covered area, and forest production on CO₂ emissions: insights from a developing economy // *Environmental Monitoring and Assessment*. – 2021. – № 11 (193). – P. 1-16.
11. Kang H. CO₂ Emissions Embodied in International Trade and Economic Growth: Empirical Evidence for OECD and Non-OECD Countries // *Sustainability*. – 2021. – № 21 (13). – 12114 p.
12. Han Q., Luo G., Li C., Li S. Response of carbon dynamics to climate change varied among different vegetation types in Central Asia // *Sustainability*. – 2018. – № 9 (10). – 3288 p.
13. Erokhin V., Diao L., Du P. Sustainability-related implications of competitive advantages in agricultural value chains: Evidence from Central Asia – China trade and investment // *Sustainability*. – 2020. – № 3 (12). – 1117 p.
14. Ali S., Akter S., Fogarassy C. The Role of the Key Components of Renewable Energy (Combustible Renewables and Waste) in the Context of CO₂ Emissions and Economic Growth of Selected Countries in Europe // *Energies*. – 2021. – № 8 (14). – 2034 p.

REFERENCES

1. Batmunkh A., Nugroho A., Fekete-Farkas M., Lakner Z. Global Challenges and Responses: Agriculture, Economic Globalization, and Environmental Sustainability in Central Asia // *Sustainability*. – 2022. – № 4 (14). – 2455 p.
2. Indeks globalizatsii KOF. – 2022. – URL: <https://kof.ethz.ch/en/> [in Russian].
3. Daribaeva A., Shulenbaeva F., Moldahmetov A. Razvitie sel'skhozjajstvennogo proizvodstva i ego vlijanie na prodovol'stvennuju bezopasnost' [Development of agricultural production and its impact on food security] // *Vestnik KazUEFIT*. – 2020. – № 3 (40). – 7 s. [in Russian].
4. Kunjazov E., Kadyrova A., Kunjazova S., Imangalieva I. Regional'nye osobennosti infrastrukturoj podderzhki predprinimatel'skoj dejatel'nosti Kazahstana [Regional features of infrastructural support for business activities in Kazakhstan] // *Vestnik KazUEFIT*. – 2022. – № 2 (47). – 153 s. [in Russian].
5. Bezler O., Stavbunik E., Zhidkoblinova O., Spanova B. Razvitie tehnologicheskogo predprinimatel'stva v Kazahstane: problemy i perspektivy [Development of technological entrepreneurship in Kazakhstan: problems and prospects] // *Vestnik KazUEFIT*. – 2022. – № 2 (47). – 79 s. [in Russian].

6. Sidle R. Dark Clouds over the Silk Road: Challenges Facing Mountain Environments in Central Asia // Sustainability. – 2020. – № 22 (12). – 9467 p.
7. Zhang J., Hao X., Hao H., Fan X., Li Y. Climate Change Decreased Net Ecosystem Productivity in the Arid Region of Central Asia // Remote Sensing. – 2021. – № 21 (13). – 4449 p.
8. Yin H. Monitoring fire regimes and assessing their driving factors in Central Asia / Yin H., Guli J., Jiang L., Yu T., Umuhoza J., Li X. // Journal of Arid Land. – 2021. – № 5 (15). – P. 500-515.
9. Tleubaev A., Rustembaev B., Rahimov A. Primenenie mineral'nyh udobrenij v osnovnyh zernosejushhih regionah Kazahstana [The use of mineral fertilizers in the main grain-growing regions of Kazakhstan] // Problems of AgriMarket. – 2021. – № 4. – 110 s. [in Russian].
10. Raza M., Khan A., Khan N., Kakar A. The role of food crop production, agriculture value added, electricity consumption, forest covered area, and forest production on CO2 emissions: insights from a developing economy // Environmental Monitoring and Assessment. – 2021. – № 11 (193). – P. 1-16.
11. Kang H. CO2 Emissions Embodied in International Trade and Economic Growth: Empirical Evidence for OECD and Non-OECD Countries // Sustainability. – 2021. – № 21 (13). – 12114 p.
12. Han Q., Luo G., Li C., Li S. Response of carbon dynamics to climate change varied among different vegetation types in Central Asia // Sustainability. – 2018. – № 9 (10). – 3288 p.
13. Erokhin V., Diao L., Du P. Sustainability-related implications of competitive advantages in agricultural value chains: Evidence from Central Asia – China trade and investment // Sustainability. – 2020. – № 3 (12). – 1117 p.
14. Ali S., Akter S., Fogarassy C. The Role of the Key Components of Renewable Energy (Combustible Renewables and Waste) in the Context of CO2 Emissions and Economic Growth of Selected Countries in Europe // Energies. – 2021. – № 8 (14). – 2034 p.

Кенжин Ж.Б., Куангалиева Т.К., Сайымова М.Д., Хасенова К.К.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒАНДАНУДЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚҚА ӘСЕРІ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Андатпа

Мақалада экономикалық жаһанданудың еліміздің экологиялық тұрақтылығына әсері талданады. Осы мақалада қарастырылған зерттеу әдістері осы зерттеу тақырыбы бойынша нәтижелер мен ұсыныстарды қамтитын және экологиялық жағдайға тікелей байланысты Орталық Азия елдеріндегі экономиканың жаһандануын қарастыратын 2018-2021 жылдардағы рефератталған көздерден алынған әдеби деректерді талдау мен құрылымдауға негізделген. Бұл ғылыми жұмыста экономикалық талдаудың келесі әдістері қолданылды: теориялық тұжырымдамаларды жалпылау, салыстырмалы және аналитикалық талдау, статистикалық көрсеткіштерді талдау. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес экономикалық жаһандану қоршаған ортаға теріс әсер ететіні анықталды: бүгінгі күні табиғи ресурстар тек экономикалық өсу мен кіріс алу үшін пайдаланылады; экономикалық даму парадигмасының өзгеруі, экологиялық таза ауылшаруашылық секторынан өнеркәсіптік секторға көшу болды, нәтижесінде экожүйе аспектісіне жеткіліксіз көңіл бөлінді. Алынған нәтижелер негізінде авторлар келесі ұсыныстарды ұсынды: мемлекеттік деңгейде экологиялық тұрақтылыққа қол жеткізу үшін қоршаған ортаға зиянды болжау бойынша тиісті іс-шараларды, сондай-ақ ауыл шаруашылығы мен экономикалық жаһандануға байланысты жағымсыз салдарларды азайту стратегияларын қамтитын бірқатар бағдарламаларды әзірлеу қажет; сондай-ақ жаңартылатын энергия көздерін, сондай-ақ инновациялық экологиялық технологиялар мен экологиялық зерттеулерді арттыру үшін басқа елдердің инвесторларымен, үкіметтерімен және зерттеушілерімен серіктестік орнату қажет. Сонымен қатар, қоршаған ортаға зиян келтіретін ауылшаруашылық ережелерін күшейту үшін аймақтық және халықаралық қолдау қажет.

Kenzhin Zh., Kuangaliyeva T., Saiymova M., Khassenova K.

INFLUENCE OF THE ECONOMIC GLOBALIZATION ON THE ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

Annotation

This article analyzes the impact of economic globalization on the environmental sustainability of our country. The research methods considered in this article are built on the analysis and structuring of literature data from refereed sources 2018 - 2021, containing the results and proposals on the topic of this study, and considering the globalization

of the economy in Central Asian countries in a direct connection with the environmental situation. The following methods of economic analysis were used in this research: generalization of theoretical concepts, comparative and analytical analysis, analysis of statistical indicators. According to the results of the study, it was found that economic globalization has a negative impact on the environment: at present, natural resources are used exclusively for economic growth and income generation; there has been a paradigm shift in economic development, a shift from an environmentally friendly agricultural sector to an industrial one, and, as a consequence, insufficient attention is paid to the ecosystem aspect. Based on the results obtained, the authors propose the following recommendations: to achieve environmental sustainability at the state level, a number of programs should be developed, including appropriate measures to forecast environmental damage, as well as strategies to mitigate the negative effects associated with agriculture and economic globalization; partnerships should also be established with investors, governments, and researchers from other countries to increase the amount of renewable energy and innovative environmental technologies and research. Among other things, regional and international support is needed to strengthen regulations for environmentally damaging agriculture.

Ю.Ю. Ким*, докторант

Д.Р. Сихимбаева, д.э.н., профессор

Карагандинский Университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: ego-uk@mail.ru

ЦИФРОВИЗАЦИЯ УСЛУГ КАК НЕОБХОДИМЫЙ ЭЛЕМЕНТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Цифровизация услуг является неотъемлемым элементом современного госуправления во многих странах, включая Республику Казахстан и означая использование современных информационных и коммуникационных технологий для оптимизации и улучшения предоставления государственных и общественных услуг. В процессе исследования автором была выдвинута гипотеза о наличии взаимосвязи между показателем «Услуги в области госуправления и обороны» и факторами, отражающими качество развития системы управления госслужащих, результатом которой явилось статистически значимая и достоверная связь между объемом услуг в сфере госуправления и обороны, среднемесячной заработной платой госслужащих и объемом продаж услуг через интернет. Полученные параметры множественной линейной регрессии, позволили автору сделать выводы о том, что качество и эффективность предоставления общественных товаров и услуг являются основой для работы госслужбы и госслужащих. Выявленные факторы, способствующие формированию и последующему функционированию устойчивой системы подготовки и развития кадров в области государственного управления в соответствии со стратегией экономического развития и цифровизации экономики, тесно связаны с широким спектром организационных и управленческих проблем, возникающих в процессе создания национальной системы обучения и развития персонала в государственном управлении, где значительное значение имеет цифровизация процедур оценки системы государственного управления.

Ключевые слова: государственная служба, государственная политика, управление, цифровизация, цифровые технологии, управление персоналом, мотивация, качество жизни, трансформация, информационно-коммуникационные технологии.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызмет, мемлекеттік саясат, басқару, цифрландыру, цифрлық технологиялар, персоналды басқару, мотивация, өмір сапасы, трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Keywords: public service, public policy, management, digitalization, digital technologies, personnel management, motivation, quality of life, transformation, information and communication technologies.

JEL classification: I10, I 18

Введение. Актуальность данного исследования проявляется в том, что в условиях цифровизации процесс управления персоналом в сфере государственного управления в Казахстане становится неотъемлемой задачей, направленной на ускорение экономического развития, повышение качества жизни населения и трансформацию будущего государственного управления.

Цель данного исследования заключается в выявлении факторов, оказывающих влияние на объем услуг в сфере государственного управления и обороны, а также обязательного социального обеспечения в Казахстане, с акцентом на значимую роль цифровых технологий.

Новая цифровая реальность требует неизбежной трансформации государственных услуг: влияние информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на национальные государственные услуги требует качественного обновления существующей системы. Концепция государственного управления и рационализация управленческих циклов и функций с использованием цифровых технологий приводят к повышению эффективности и качества предоставляемых услуг.

Помимо внешней трансформации, представители цифровизации государственных учреждений реализуют программы внутренней трансформации, чтобы эффективно внедрять механизмы цифровизации. Они проводят образовательные проекты, направленные на углубление понимания новых технологий и развитие компетенций у государственных служащих, необходимых для реализации цифровых проектов в системе государственного управления. Основными задачами являются контроль внедрения и развития инноваций, создание центров технологических компетенций и инновационных экосистем, а также работа с отечественными ИТ-проектами по модернизации процессов.

Одним из основных условий для масштабных государственных инвестиций в цифровые технологии является оценка вклада соответствующих мер в экономический рост с учетом соотношения затрат и выгод. Переход к цифровой экономике существенно изменяет рынок труда, и цифровые навыки становятся критически важными. Умение работать с большими объемами структурированной и неструктурированной информации позволяет повысить качество прогнозирования спроса, оптимизировать процессы и т.д.

Обзор литературы. Исследователи указывают на то, что цифровизация в государственном секторе открывает возможности для поддержки достижения целей устойчивого развития путем повышения эффективности предоставляемых государственных услуг (Fleron et al., 2021) [1].

Согласно исследованию Dreshpak V.M., Kovalov V.G., Kritenko O.O., Shevchenko N.I., Babachenko M.V. (2022), опыт государств показывает, что успешная реализация моделей электронного правительства способствует эффективному управлению и является важным фактором для создания эффективных, отчетливых и инклюзивных институтов на всех уровнях государственного управления. Основным принципом заключается в цифровизации государственных услуг при поддержке эффективной институциональной структуры государственных служащих. Это способствует улучшению внутренних процессов государственного сектора путем сокращения финансовых затрат и времени, интеграции рабочих процессов и эффективному использованию ресурсов в различных областях деятельности государственных учреждений, которые стремятся к устойчивым решениям [2].

Развитие инновационных технологий, включая концепцию открытых данных, предоставляет международным, национальным и местным неправительственным организациям новые возможности для участия в различных инициативах, основанных на открытых данных. Эти инициативы направлены на содействие компонентам электронного участия и активного участия общественности в системе электронного правительства (Ramsetty & Adams, 2020) [3], (Kabbar, 2021) [4]. Правительствам по всему миру становится крайне важным развивать свой потенциал для стратегического использования новых цифровых технологий и инновационных государственных услуг [5].

Мнение Agostino, Arnaboldi, Lema (2021) [6] и Xie, Zang, Ponzoa (2020) [7] подтверждает необходимость правительств по всему миру увеличить свой потенциал для стратегического использования новых цифровых технологий и развития инновационных цифровых государственных услуг, чтобы справиться с новыми вызовами экономических и политических процессов и явлений.

Согласно Rustiarini N.W. (2019), существуют как внутренние, так и внешние организационные факторы, которые влияют на эффективность функций электронного правительства в борьбе с коррупцией. Встреча регулятивные, организационные, социально-экономические и инфраструктурные проблемы [8].

В эпоху цифровой трансформации происходят радикальные изменения, приводящие к более широкому использованию информационно-коммуникационных технологий в деловой сфере. Это позволяет достичь высоких показателей эффективности и продуктивности, стимулируя правительства внедрять цифровые технологии как реформу в предоставлении общественных товаров и услуг, а также как неотъемлемый элемент системы государственного управления государственными служащими.

Основная часть. Ведущие страны в области цифровых технологий рассматривают государство в качестве инициатора соответствующих инициатив. Государственная программа «Цифровой Казахстан» устанавливает следующие цели: ускорение развития экономики Казахстана и улучшение качества жизни граждан путем применения цифровых технологий в среднесрочной перспективе, а также создание условий для перехода казахстанской экономики на новую траекторию развития в долгосрочной перспективе, которая предполагает формирование цифровой экономики будущего.

Полная цифровизация, включая внедрение правительственной платформы, основанной на данных, является ключевым элементом совершенствования системы государственного управления и обеспечивает успешное и координированное функционирование системы государственного планирования. Развитие сферы государственного управления осуществляется в соответствии с принципом «гибкого управления» (agile), который предусматривает постоянное использование механизмов обратной связи на протяжении всего периода реализации мероприятий и программ. Увеличение взаимодействия между потребителями и поставщиками услуг на основе цифровых технологий, таких как краудсорсинг и улучшение цифровых данных, способствует более активному участию общества в разработке государственной политики и принятии решений по социально значимым проблемам. Большие объемы данных и их обработка имеют фундаментальное значение для цифровой трансформации государственного управления, о чем свидетельствуют данные (таблица 1) [9].

Таблица 1

Объем оказанных услуг и индексы физического объема по видам услуг на 2020-2021 годы*

Показатель	2020		2021		Изменение 2021/2020 гг млн. тенге
	Всего, млн. тенге	индексы физического объема отчетного периода 2020 г., к соответствующему периоду 2019 г., %	Всего, млн. тенге	индексы физического объема отчетного периода 2021 года к соответствующему предыдущему периоду 2020 года., %	
Госуправление и оборона; обязательное соцобеспечение	2564828,8	110,7	2612487,4	101,9	47658,6

* Составлена авторами на основе источника [9]

В настоящее время происходит цифровая трансформация государственного управления, которая включает в себя развитие информационно-коммуникационной инфраструктуры на основе новых технологий, улучшение информационной безопасности и развитие цифровых навыков и компетенций [9]. Изменяется спрос на статистические данные, и одновременно возникают новые возможности в связи с развитием цифровых коммуникаций и доступностью больших массивов данных, которые могут быть использованы для статистической обработки и анализа в системе государственного управления, особенно в развитии услуг в сфере государственного управления и обороны, а также услуг по обязательному социальному обеспечению. Для определения факторов, влияющих на объем услуг в области государственного управления и обороны, а также услуг по обязательному социальному обеспечению, можно обратиться к следующим данным (рисунок 1) [9].

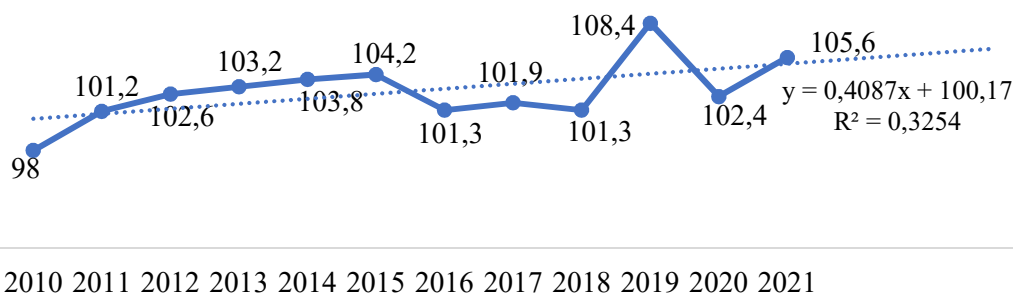

Рисунок 1. **Объем услуг государственного управления, %***

* Составлен авторами на основе источника [9]

Для этого мы будем использовать корреляционный и регрессионный анализ. Статистические данные, используемые для эконометрического анализа за период с 2010 по 2021 год. (таблица 2) [9].

Таблица 2

Динамика рассматриваемых показателей за 2010-2021 годы*

Год	Услуги в области госуправления и обороны, млн. тенге	Занятая молодежь в системе гос. управления до 30 лет, тысяч человек	Ср. з/плата гос. служащих, тенге	Занятое население на гос службе, тысяч человек	Общие затраты на ИКТ (с учётом организации гос. управления), млн. тенге	Объём реализации услуг через Интернет, млн. тенге	Организации, использующие Интернет (с учетом орг-ий гос. управления), единиц
1	2	3	4	5	6	7	8
2010	815065,7	94,7	70437	376,5	147 538,3	54 271,0	45 354
2011	1009479,9	105,8	84987	391,9	214 179,7	65 264,0	48 064
2012	1225449,9	111,4	98293	385,8	309 821,2	69 387,0	49 853
2013	1386994,2	108,3	103467	402,4	220 847,7	71 256,0	58 456
2014	1516375,2	140,2	106000	467,7	237 079,4	73 488,4	52 630
2015	1708422,4	139,5	107924	470,8	375 600,4	39 156,4	65 186

1	2	3	4	5	6	7	8
2016	1645153,2	141,7	118868	472,8	269 526,7	80 198,4	75 779
2017	1814341,0	123,2	125247	479,3	349 943,6	70 356,2	79 658
2018	1948244,8	144,2	134835	500,5	305 217,4	136123,0	100 702
2019	2316089,2	123,2	157152	495,3	337 712,7	121153,7	105 531
2020	2564828,8	132,6	184704	489,3	388 928,5	209164,7	110 246
2021	2678921,3	124,5	195256	491,2	443 121,3	247928,6	107 121

* Составлена авторами на основе источника [9]

Выдвинем гипотезу о том, что существует связь между показателем «Услуги государственного управления и обороны; услуги обязательного социального страхования» (млн. тенге) и следующими факторами:

- количество молодых людей (в возрасте до 30 лет), занятых в системе государственного управления (в тысячах человек);
- среднемесячная заработная плата государственных служащих (тенге);
- количество населения, занятого в государственной службе (в тысячах человек);
- общие затраты на информационно-коммуникационные технологии с учетом организации государственного управления (млн тенге);
- объем продаж услуг через Интернет (млн тенге);
- количество организаций, использующих Интернет, с учетом организаций государственного управления (единиц).

Результаты аппроксимации данных с использованием метода наименьших квадратов представлены в таблице 3.

Таблица 3

Результаты оценки уравнения темпов роста объема услуг в области госуправления и обороны; услуг обязательного социального обеспечения*

R	0,891
R^2	0,794
Скорректированный R^2	0,743
Тест Фишера	15,433 ($p - value = 0,002$)
Переменные	
Темп прироста объема услуг в области государственного управления и обороны; услуг по обязательному социальному обеспечению, % – зависимая переменная	
Константа	5,890
Коэффициенты регрессии	
Темп прироста среднемесячной з/платы госслужащих, %	0,871***
Темп прироста объема реализации услуг через Интернет, %	0,124***
* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$	

* Составлена авторами на основе произведенных расчетов

Результаты проведенного регрессионного анализа, основанного на темпах роста исходных данных, указывают на наличие статистически значимой и надежной связи между объемом услуг в области государственного управления и обороны, услугами обязательного социального обеспечения, среднемесячной заработной платой государственных служащих и объемом услуг, продаваемых через Интернет.

Анализ полученных параметров уравнения множественной линейной регрессии позволяет сделать следующие выводы:

- при увеличении темпов роста среднемесячной заработной платы государственных служащих на 1%, ожидается увеличение темпов роста объема услуг в области государственного управления и обороны, услуг обязательного социального обеспечения на 0,871%;
- при увеличении темпов роста объема продаж услуг через Интернет на 1%, ожидается увеличение темпов роста объема услуг в области государственного управления и обороны, услуг обязательного социального обеспечения на 0,124%.

Основой государственной службы и деятельности государственных служащих является качество и эффективность предоставления общественных товаров и услуг. Профессионализм

государственных служб прямо или косвенно влияет на доступность и качество этих товаров и услуг для конечных граждан. Внедрение информационно-коммуникационных технологий (далее - ИКТ) в предоставлении общественных товаров и услуг рассматривается как инновация, которая способствует повышению профессионализма государственных служб и приносит значительные преимущества гражданам, бизнесу, правительствам и самим государственным служащим [10].

В современной эпохе стремительного технологического развития цифровизация и формирование цифровой культуры играют важную роль в обеспечении благополучия граждан и социально-экономической стабильности государства. Казахская экономика и общество должны приспособиться к современным условиям. Государственные меры, принятые в Казахстане для развития цифровизации, являются основой для дальнейшей цифровой трансформации системы государственного управления и деятельности государственных служащих. В ходе исследования также было выявлено, что формирование и развитие кадров государственного управления зависят от различных факторов, включая экономические, политические, социальные и технологические. В таблице 4 представлены соответствующие показатели, которые были проанализированы и рассчитаны вместе с другими факторами.

Таблица 4

**Определение и изменение технологического показателя устойчивого развития РК
в системе госуправления на период с 2019 по 2021 годы***

Группа показателей	Единицы измерения	Показатели	Республика Казахстан		
			2019	2020	2021
Технологический	%	Применение интернет-технологий	83,0	83,9	80,2
	млн.тенге	Объем инновационной продукции	1113566,5	1715500,1	1438708,5
	единицы	Количество инновационных и активных предприятий	28411	28087	28203
	млн.тенге	Затраты на инновации	535 918,1	777 173,5	785 705,0
	%	Уровень инновационной активности предприятий	11,3	11,5	10,5
	%	Организации, применяющие инновации, по отношению к ВВП	1,60	2,43	1,71
	в % к пред. году	Индекс реального денежного дохода	101,3	101,6	105,1
	млн.тенге	Затраты на ИКТ	337712,7	388928,5	443121,3
Расчет весовых коэффициентов приоритета показателей технологической устойчивости в системе государственного управления			0,026	0,006	0,008

* Составлена авторами на основе источника [9]

На основе суммы абсолютных значений каждого показателя был определен приоритет для каждого из них.

Анализ полученных результатов позволяет сделать вывод, что в течение исследуемого периода экономическая группа показателей всегда имела наивысший приоритет в интегральном показателе устойчивого развития. Однако технологический показатель также играет важную роль в системе государственного управления Республики Казахстан. В то же время каждый из выявленных факторов, влияющих на формирование и развитие кадров государственного управления, должен учитывать влияние современных тенденций в области цифровых технологий на развитие казахстанского общества и национальной экономики. Это объясняется необходимостью применения системного подхода и сложностью научного исследования. Принятые государством меры по развитию цифровизации в Казахстане создают основу для дальнейших шагов в цифровой трансформации системы государственного управления государственными служащими.

Заключение. Внедрение цифровых технологий является неотъемлемым фактором для развития социально-экономической ситуации в стране и повышения эффективности государственного управления в целом. Однако, для достижения ускоренного внедрения цифровых

технологий в систему государственного управления государственными служащими, необходимо соблюдение нескольких ключевых условий:

- во-первых, требуется изменение организации и проведения управленческих процессов в связи с постепенным и интенсивным внедрением цифровых технологий. Это предполагает пересмотр существующих методов и подходов к управлению, чтобы адаптировать их к возможностям цифровых решений;

- во-вторых, важно наличие зрелого сектора поставок цифровых технологий в стране. Хотя этот сектор не обязательно должен претендовать на международное лидерство, он должен быть способен быстро внедрять и адаптировать зарубежные технологические решения, а также масштабировать собственную деятельность;

- в-третьих, необходимо постоянное увеличение спроса населения на цифровые технологии. Поскольку потребности и возможности конечных потребителей играют важную роль, адекватный спрос на цифровые технологии в системе государственного управления определяется их потребностями и предпочтениями.

Только при соблюдении данных условий можно достичь амбициозной цели ускоренного внедрения цифровых технологий в систему государственного управления государственными служащими, что уже успешно осуществляется во многих странах. Учет и анализ обнаруженных закономерностей и факторов, проведенный автором, позволит сформировать и эффективно функционировать устойчивую систему подготовки и развития кадров государственного управления в соответствии с экономической стратегией развития. Выявленные факторы тесно связаны с широким спектром организационных и управленческих проблем, возникающих при формировании национальной системы подготовки и развития кадров государственного управления:

- низкий уровень профессиональной подготовки персонала;
- несогласованность механизмов системы повышения квалификации государственных служащих;
- необходимость унификации подходов к контенту и управлению,
- отсутствие возможности проверки и количественной оценки эффективности и качества работы персонала государственного управления;
- оцифровка процедур оценки и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Fleron B., Pries-heje J., Baskerville R. Digital organizational resilience: a history of denmark as a most digitalized country // Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences. – 2021. – P. 2400-2409. – URL: <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/70907/0236.pdf>.
2. Dreshpak V., Kovalov V., Kritenko O., Shevchenko N., Babachenko N. Communication of EU public servants in the digital environment during the Covid-19 // Pandemic. Amazonia Investiga. – 2022. – 11(51). – P. 171-182. – URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.16>.
3. Ramsetty A., Adams C. Impact of the digital divide in the age of COVID-19 // J Am Med Inform Assoc. – 2020. – 1. – 27(7). – P. 1147-1148. – DOI: 10.1093/jamia/ocaa078.
4. Kabbar E. A comparative analysis of the e-government development index (egdi) // IADIS Press. – 2021. – P. 23-29. – URL: https://www.ict-conf.org/wp-content/uploads/2021/07/01_202106L003_K abbar.pdf.
5. Eom S., Lee J. Digital government transformation in turbulent times: Responses, challenges, and future direction // Gov Inf Q. – 2022. – 39(2). – 101690 p. – DOI: 10.1016/j.giq.2022.101690.
6. Agostino D., Arnaboldi M., Lema M. New development: COVID-19 as an accelerator of digital transformation in public service delivery // Public Money & Management. – 2021. – 41(1). – P. 69-72. – DOI: 10.1080/09540962.2020.1764206.
7. Xie X., Zang Z., Ponzoa J. The information impact of network media, the psychological reaction to the COVID-19 pandemic, and online knowledge acquisition: Evidence from Chinese college students // Journal of Innovation and Knowledge. – 2020. – 5(4). – P. 297-305. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2020.10.005>.
8. Rustiarini N. The role of e-government in reducing corruption: A systematic review // Jurnal Perspektif Pembiayaan Dan Pembangunan Daerah. – 2019. – 7(3). – P. 269-286. – URL: <https://doi.org/10.22437/ppd.v7i3.8311>.

9. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан за 2010-2021 гг. – URL: <http://www.stat.gov.kz>.

10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 17 мая 2022 года № 311. Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан». – URL: <https://adilet.zan.kz/>.

11. Токаев К.К. Казахстан перейдет к новому формату цифровизации госуправления – «Невидимое правительство». – URL: https://www.kt.kz/rus/state/tokaev_kazahstan_vystupaet_unikalnym_prostranstvom_dlya_1377940399.html.

REFERENCES

1. Fleron B., Pries-heje J., Baskerville R. Digital organizational resilience: a history of denmark as a most digitalized country // Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences. – 2021. – P. 2400-2409. – URL: <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/70907/0236.pdf>.

2. Dreshpak V., Kovalov V., Kritenko O., Shevchenko N., Babachenko N. Communication of EU public servants in the digital environment during the Covid-19 // Pandemic. Amazonia Investiga. – 2022. – 11(51). – P. 171-182. – URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.16>.

3. Ramsetty A., Adams C. Impact of the digital divide in the age of COVID-19 // J Am Med Inform Assoc. – 2020. – 1. – 27(7). – P. 1147-1148. – DOI: 10.1093/jamia/ocaa078.

4. Kabbar E. A comparative analysis of the e-government development index (egdi) // IADIS Press. – 2021. – P. 23-29. – URL: https://www.ict-conf.org/wp-content/uploads/2021/07/01_202106L003_Kabbar.pdf.

5. Eom S., Lee J. Digital government transformation in turbulent times: Responses, challenges, and future direction // Gov Inf Q. – 2022. – 39(2). – 101690 p. – DOI: 10.1016/j.giq.2022.101690.

6. Agostino D., Arnaboldi M., Lema M. New development: COVID-19 as an accelerator of digital transformation in public service delivery // Public Money & Management. – 2021. – 41(1). – P. 69-72. – DOI: 10.1080/09540962.2020.1764206.

7. Xie X., Zang Z., Ponzoo J. The information impact of network media, the psychological reaction to the COVID-19 pandemic, and online knowledge acquisition: Evidence from Chinese college students // Journal of Innovation and Knowledge. – 2020. – 5(4). – P. 297-305. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2020.10.005>.

8. Rustiarini N. The role of e-government in reducing corruption: A systematic review // Jurnal Perspektif Pembiayaan Dan Pembangunan Daerah. – 2019. – 7(3). – P. 269-286. – URL: <https://doi.org/10.22437/ppd.v7i3.8311>.

9. Dannye Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan za 2010-2021 gg. – URL: <http://www.stat.gov.kz> [in Russian].

10. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 17 maya 2022 goda № 311. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoy Kazahstan». – URL: <https://adilet.zan.kz/> [in Russian].

11. Tokaev K.K. Kazahstan perejdet k novomu formatu cifrovizacii gosupravleniya – «Nevidimoe pravitel'stvo». – URL: https://www.kt.kz/rus/state/tokaev_kazahstan_vystupaet_unikalnym_prostranstvom_dlya_1377940399.html [in Russian].

Ким Ю.Ю., Сихимбаева Д.Р.

ҚЫЗМЕТТЕРДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ҚАЖЕТТІ ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ

Андатпа

Қызметтерді цифрландыру көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстан Республикасында қазіргі заманғы мемлекеттік басқарудың ажырамас элементі болып табылады және мемлекеттік және қоғамдық Қызметтерді көрсетуді оңтайландыру және жақсарту үшін қазіргі заманғы ақпараттық және коммуникациялық технологияларды пайдалануды білдіреді. Зерттеу барысында автор «мемлекеттік басқару және қорғаныс саласындағы қызметтер» көрсеткіші мен мемлекеттік қызметшілерді басқару жүйесінің даму сапасын көрсететін факторлар арасындағы өзара байланыстың болуы туралы гипотеза ұсынды, оның нәтижесі мемлекеттік басқару және қорғаныс саласындағы қызметтер көлемі, мемлекеттік қызметшілердің орташа айлық жалақысы және интернет арқылы қызметтерді сату көлемі арасындағы статистикалық маңызды және сенімді байланыс болды. Көптеген сызықтық регрессияның алынған параметрлері авторға қоғамдық тауарлар мен қызметтерді ұсынудың сапасы мен тиімділігі мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік қызметшілердің

жұмысына негіз болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Экономикалық даму және экономиканы цифрландыру стратегиясына сәйкес мемлекеттік басқару саласында кадрларды даярлау мен дамытудың тұрақты жүйесін қалыптастыруға және одан әрі жұмыс істеуіне ықпал ететін анықталған факторлар мемлекеттік басқаруда персоналды оқыту мен дамытудың ұлттық жүйесін құру процесінде туындайтын ұйымдастырушылық және басқарушылық проблемалардың кең спектрімен тығыз байланысты, мұнда жүйені бағалау рәсімдерін цифрландыру айтарлықтай маңызға ие мемлекеттік басқару.

Kim Y., Sikhimbayeva D.

**DIGITALIZATION OF SERVICES AS A NECESSARY ELEMENT
OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

Digitalization of services is an integral element of modern public administration in many countries, including the Republic of Kazakhstan and meaning the use of modern information and communication technologies to optimize and improve the provision of state and public services. In the process of research the author put forward a hypothesis about the existence of a relationship between the indicator "Services in the field of public administration and defense" and factors reflecting the quality of development of the management system of civil servants, the result of which was a statistically significant and reliable relationship between the volume of services in the field of public administration and defense, the average monthly salary of civil servants and the volume of sales of services via the Internet. The obtained parameters of multiple linear regression, allowed the author to conclude that the quality and efficiency of public goods and services are the basis for the work of the civil service and civil servants. The identified factors contributing to the formation and subsequent functioning of a sustainable system of training and development of personnel in public administration in accordance with the strategy of economic development and digitalization of the economy are closely related to a wide range of organizational and managerial problems arising in the process of creating a national system of training and development of personnel in public administration, where the digitalization of procedures for assessing the public administration system is of significant importance.

А.С. Кульмаганбетова*, магистр, ст. преподаватель¹

О.С. Музыка, магистр, ст. преподаватель¹

З.М. Амишева, ст. преподаватель²

НАО «Казахский Агротехнический

исследовательский университет

имени С. Сейфуллина», г. Астана, Казахстан¹

«Esil University» г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aisulu.5@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ СУБСИДИРОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ АПК

В результате исследования были выявлены следующие особенности, что в зарубежных странах государственное регулирование и поддержка в области сельского хозяйства осуществляется с применением различных инструментов. Инструменты, с помощью которых осуществляется деятельность сельскохозяйственных предприятий, а также проводится государственная поддержка АПК. К ним относятся: льготное кредитование, различные бюджетные программы для поддержки сельскохозяйственных предприятий, привлечение инвестиций международных компаний, а также субсидирование. Последнее, является одним из основных видов инструментов государственной поддержки в сфере сельского хозяйства.

Государственная поддержка агропромышленного комплекса в зарубежных странах регулируется международными соглашениями (международные правила), которые установлены Всемирной торговой организацией (ВТО). Данные правила устанавливают обстоятельства, при которых субсидии могут быть оспорены. При этом в правилах проводится различие между различными типами мер поддержки. Также, ВТО использует, по существу, «подход, основанный на эффекте», различая субсидии в соответствии с их воздействием на торговлю. В процессе анализа было выявлено, что в разных странах применяются различные инструменты государственной поддержки агропромышленного комплекса, такие как льготное кредитование, бюджетные программы, привлечение инвестиций и субсидирование.

Ключевые слова: АПК, субсидирование, пространственно-временные данные, оценка, сельское хозяйство, растениеводство, инвестиции, льготное кредитование, государственная поддержка, правила ВТО.

Кілт сөздер: АӨК, субсидиялау, кеңістіктік-уақыттық деректер, бағалау, ауыл шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы, инвестициялар, жеңілдікті кредиттеу, мемлекеттік қолдау, ДСҰ ережелері.

Keywords: Agro-industrial complex, subsidies, spatial and temporal data, assessment, agriculture, crop production, investments, concessional lending, state support, WTO rules.

Введение. Эффективность механизма субсидирования напрямую выражает уровень вовлеченности государства в сельское хозяйство и в продовольственную безопасность. Несмотря на высокую долю государства в структуре поддержки СХТП нашей страны, существует проблема эффективности механизма субсидирования АПК в Казахстане. Одним, из которых является частое изменение правовой базы. На 19 видов субсидий имеется 19 правил и еще дополнительные нормативные документы, которые затрудняют выдачу субсидий сельскохозяйственным производителям. Необходимо предусмотреть упрощение механизма субсидирования субъектам АПК. Субсидирование осуществляется по следующим отраслям: растениеводство животноводство, переработка, инфраструктура.

Для получения субсидий был создан сайт Qoldau.kz в котором имелось ряд проблем для получения субсидирования, но с 1 января 2023 года прекратил свою работу. С 1 февраля 2023 года была запущена новая платформа, которая предусматривает получение субсидий по новой схеме через gosagro.kz. Но к сожалению, данная платформа так же имеет ряд недостатков, которые на сегодня требуют безотлагательных решений. Отсутствует эффективный механизм субсидирования, который позволил бы упростить и выдачу субсидий, а также оценить результативность субсидирования.

По результатам исследований была произведена оценка действующей системе субсидирования субъектов АПК в Казахстане в разрезе его отраслей (таблица 1). Был изучен фактический механизм использования субсидирования субъектов АПК в Казахстане, в ходе которого были выявлены положительные и отрицательные стороны существующего механизма и даны предложения по его совершенствованию.

Цель – анализ и систематизация экономической эффективности механизма субсидирования субъектов АПК

Методика и результаты исследования. В научной статье проанализирована и систематизирована экономическая эффективность механизма субсидирования субъектов АПК в разрезе его отраслей на основе декларативных подходов с учетом пространственно-временных данных.

Обзор литературы. Современные зарубежные авторы в целом едины в своем мнении о том, что сегодня является важным использование субсидии в сельском хозяйстве с целью улучшения продовольственной безопасности нашего государства [1], [2]. Значение АПК заключается в удовлетворении потребностей людей в продуктах питания, обеспечении продовольственной безопасности страны, а также в том, что он существенно влияет на занятость населения и эффективность всего национального производства [3]. Среди ЦУР 2 (цели в области устойчивого развития) стоит задача к 2030 году обеспечить население продовольственной безопасностью, улучшить питание и содействовать устойчивому развитию сельского хозяйства.

Доклад этого года однозначно подтверждает, что существуют проблемы достижения целей по ликвидации голода, отсутствия продовольственной безопасности и неполноценного питания во всех его формах. По достижению ЦУР 2 предпринимаются попытки улучшения, однако они оказываются недостаточными перед лицом все более сложных проблем и растущей неопределенности. Идет усиление воздействия основных факторов, которые обуславливают усугубление проблем отсутствия продовольственной безопасности, а также неполноценного питания (конфликтов, экстремальных климатических явлений и экономических потрясений), высокая стоимость питательных продуктов и растущее неравенство будут и впредь создавать проблемы в области продовольственной безопасности и питания [4].

В карте продовольственной безопасности ФАО, где по Казахстану некоторые регионы выделены как по 10-25 процентов населения, не защищены продовольственно. Тогда как субсидии должны выделяться для определенной сельскохозяйственной продукции, чтобы обеспечить население продовольственной безопасностью.

Основная часть. Рассматривая вопрос экономической эффективности механизма субсидирования субъектов АПК, возникает потребность оценки взаимосвязи между масштабами производства и влиянием субсидий. Разные виды субсидий могут иметь разное влияние на техническую эффективность фермерских хозяйств разного размера. Например, негативное влияние субсидирования на менее благоприятные территории и на агроэкологическую поддержку, в тоже время позитивное влияние субсидий на инвестиции в модернизацию агробизнеса. Различия во влиянии субсидий на техническую эффективность сельскохозяйственного производства в зависимости от экономического размера ферм можно выразить в следующей формулировке: мелкие хозяйства (с наименьшей экономической мощностью) не в состоянии использовать субсидии для повышения эффективности ведения хозяйства и достижения эффекта масштаба, и зачастую эти субсидии носят для них социальный характер, дополняя доход домохозяйства, функционирующего параллельно с агрохолдингом. С другой стороны, хозяйства, обладающие наибольшей экономической мощностью, могут не иметь столь сильного императива повышения технической эффективности, поскольку они получают преимущество перед другими за счет эффекта масштаба. Таким образом, можно предположить, что наиболее положительное влияние субсидии будет наблюдаться в группе средних хозяйств. Такие фермы достаточно велики, чтобы иметь возможность инвестировать в развитие, и достаточно малы, чтобы иметь мотивацию для этого.

Так же особым показателем уровня поддержки СХТП является сумма поддержки на гектар используемых сельскохозяйственных угодий. Для сравнения: фермеры в Португалии получают наибольшую государственную поддержку, в среднем 343 евро за гектар, тогда как другие страны ЕС получают в среднем от 116 до 187 евро на гектар. Дания и Испания следуют за Португалией со средними показателями, равными 187 и 184 евро за гектар соответственно. Наименьшие субсидии со средними платежами выделяются фермерам в Соединенном Королевстве, они получают равными 116 евро за гектар [5].

Что касается казахстанских субсидий на гектар в денежном выражении, в силу того что нормативы субсидий выделяются по заявкам и по специализации, например на пестициды в выражении гектар /тенге и на семена в выражении тонна/тенге, по данным заявок подсчитать количество гектар, охваченных субсидиями, представляется невозможным. По статистике гектарных субсидий на qoldau.kz тоже нельзя установить «земельный размер» СХТП, и сколько гектар было охвачено субсидиями.

По данным Продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединённых Наций (Food and Agriculture Organization, FAO), во всем мире правительства тратили в среднем около 540 миллиардов долларов США в год в течение 2013-2018 годов на прямую поддержку отдельных сельскохозяйственных производителей, на долю которых приходится 15 процентов стоимости сельскохозяйственного производства. Из этого почти 300 миллиардов долларов США было предоставлено в виде ценовых стимулов, которые сочетаются с производством конкретного товара. Эти стимулы искажают глобальное производство и торговлю и стимулируют производство продуктов с высоким уровнем выбросов (например, говядины, молока и риса). Они могут привести к увеличению использования земли, удобрений, воды и химикатов и могут препятствовать наличию и доступу к более питательным продуктам питания для самых бедных потребителей. Поддержка сельскохозяйственных производителей на сумму около 245 миллиардов долларов США также предоставляется в форме бюджетных субсидий, большая часть которых (176 миллиардов долларов США) связана с производством товара или использованием конкретных ресурсов (комбинированные субсидии). Этот вид субсидий приводит к негативным социальным, экологическим (например, за счет чрезмерного использования агрохимикатов и природных ресурсов и поощрения монокультуры) и результатов в области питания (например, за счет непропорционального увеличения производства основных продуктов по сравнению с фруктами и овощами).

Выделение целевых субсидий может оказывать влияние не только на выбор культуры для выращивания, но и на перераспределение земель под более доходную культуру, а также на разнообразие культур. Так, с одной стороны, субсидия на удобрения может побудить фермеров выделять большие площади под выращивание сельскохозяйственных культур, ориентированных на удобрения. С другой стороны, повышая целевую продуктивность сельскохозяйственных культур, субсидия на удобрения может побудить фермеров перераспределить землю под другие желаемые культуры. Предполагается, что субсидия на удобрения может либо увеличить, либо уменьшить долю площади, занимаемой определенной культурой, но субсидия на семена этой культуры должна увеличить долю площади, занимаемую выбранной культурой. Субсидия на удобрения для целевых культур увеличивает долю земли, отведенной под целевые культуры (кукуруза, хлопок и рис), по сравнению с нецелевыми культурами, а также снижает разнообразие культур на фермах домашних хозяйств. Однако комбинация субсидий на удобрения и семена для одной культуры частично компенсирует этот эффект.

Напротив, отмена всех сельскохозяйственных субсидий к 2030 году приведет к сокращению производства сельскохозяйственных культур, которые ранее поддерживались, включая зерновые, фрукты и овощи и семена масличных культур в странах ОЭСР (в среднем от -1,1 до -2,8%), а также фруктов, овощей и молочных продуктов в странах ОЭСР, а в странах, не входящих в ОЭСР сокращение достигнет -1,2% [6].

Сокращение субсидий на ферму, даже когда средний размер фермы увеличился, предполагает, что необходимые изменения в методах ведения сельского хозяйства и управлении фермой должны включать усиление роли вариантов предпринимательской политики и методов управления фермой, если долгосрочная устойчивость фермерского хозяйства и занятость в нем обеспечены. Последствия глобального пандемического кризиса 2020 года усиливают призыв поддержать местное сельское хозяйство и занятость на фермах. Это помогло бы местным производителям с короткими производственно-сбытовыми цепочками обеспечить минимальный уровень продовольственной безопасности на очень короткие периоды нестабильности, несовершенства рынка и сбоя в глобальных цепочках создания стоимости пищевых продуктов, которые стали доминирующими не только в развитых, но и в развивающихся странах, а также в странах Центральной и Восточной Европы.

Для повышения конкурентоспособности сельскохозяйственного производства необходимо оказать необходимое давление на экономическую рациональность, которая должна проявляться, в частности, в экономичности и эффективности валоризации (повышение стоимости) ресурсов. Увязка субсидий с соблюдением законодательства об окружающей среде, безопасности пищевых продуктов, здоровья растений и животных, а также с требованием поддержания сельскохозяйственных угодий в надлежащем состоянии должна стать необходимой для направления деятельности аграрных предприятий в будущем. По этой причине система поддержки (субсидии, налоги, бюджеты), вероятно, еще долго будет играть фундаментальную роль в стабилизации аграрного сектора [7].

Необходимость эффективного механизма субсидирования субъектов АПК в разрезе его отраслей на основе декларативных подходов с учетом пространственно-временных данных, и экономических, экологических и социальных индикаторов устойчивого развития было проанализировано исходя из зарубежного опыта.

После вступления в рамках ВТО у Казахстана появилась возможность субсидировать аграрный сектор на уровне 8,5% от стоимости валовой продукции сельского хозяйства. Но несмотря на такие возможности, уровень господдержки в стране многие годы остается на уровне 4-5%, это в 1,5-2 раза меньше, чем у участников ЕАЭС - России и Беларуси [8].

Данная ставка субсидирования может быть не привязана к продукту и может возместить 8,5% от стоимости валовой продукции сельского хозяйства (к примеру, субсидии на ГСМ, удешевление процентной ставки, на воду,), либо может быть привязана к конкретному продукту и возместить 8,5% от валовой стоимости данного продукта (т.е. 8,5% от валовой продукции молока, мяса, пшеницы и т.д.). В денежном выражении это должно составлять порядка 2,1 млрд долларов, в том числе 1,2 млрд долларов без привязки и 0,9 млрд долларов с привязкой к конкретным продуктам [9].

От эффективного механизма субсидирования АПК ожидаются первичные и вторичные результаты. Первичные результаты включают прямые статические эффекты, такие как внедрение или использование субсидируемых факторов производства, сельскохозяйственное производство и производительность, и косвенные эффекты, такие как чистый доход фермы и бедность среди фермерских домохозяйств.

Первичные результаты (Применение):

- использование субсидируемых ресурсов на единицу земли;
- урожайность с единицы земли;
- производство на единицу труда
- общий объем производства на ферму

Вторичные результаты (Воздействие на доходы фермерских хозяйств и бедность среди фермерских домохозяйств):

– стоимость продукции в рыночных ценах, за вычетом стоимости закупленных ресурсов, бедности фермерских домохозяйств.

«Применение» измеряется с точки зрения использования фермерами субсидируемых факторов производства. Производительность сельского хозяйства в широком смысле измеряется производством на единицу ресурсов, таких как урожайность на единицу земли, чистый доход (прибыль на единицу земли) и производство на единицу труда. Сельскохозяйственное производство включает общее производство на ферму. «Бедность фермерских домохозяйств» представляет собой чистое изменение уровня бедности между домохозяйствами-бенефициарами и домохозяйствами-небенефициарами [10].

Представляющие интерес вторичные результаты включают косвенные динамические результаты, связанные с благосостоянием потребителей и более широким ростом, которые являются результатом изменений в сельскохозяйственном производстве и производительности, а также чистого дохода фермерских хозяйств (таблица 2). «Благосостояние потребителей» измеряется изменениями в реальных доходах и распространенностью бедности среди широких слоев населения, которые обычно используются в качестве косвенных показателей, показатели благосостояния в анализе затрат и выгод. Другими показателями благосостояния потребителей, включенными в обзор, являются розничные цены и потребление как продовольственных, так и непродовольственных товаров, влияние на рынок труда, такое как спрос и заработная плата, и благосостояние, рассчитанное как компенсирующая вариация. «Более широкий рост» относится к росту в сельском хозяйстве и экономике в целом, измеряемому сельскохозяйственным ростом или общим ростом ВВП. Эти эффекты можно было бы ожидать только там, где есть также прямые производственные эффекты [11].

В таблице 1 представлен обзор эволюции платежей с 2000 года на основе A/An/R/I (по классификации ОЭСР). Вместе они составили более 120 миллиардов долларов в 20 странах и организациях, разделенных почти поровну между мерами, связанными с производством, и несвязанными платежами. Поскольку сельскохозяйственная политика продолжает развиваться в странах, таких как Китай, ЕС или США, на этот вид поддержки, вероятно, будет приходиться все большая доля общих трансфертов, и потребуются тщательный мониторинг, учитывая часто неоднозначные последствия такой поддержки для торговли и экологической устойчивости [12].

Таблица 1

Потенциальное влияние различных мер поддержки на проблемы устойчивого развития*

Тип выплаты		Производство и торговля	Сельское развитие и средства к существованию	Еда и питание	Устойчивость (например, почва, вода, парн. газы)	
Поддержка производителя	Поддержка на основе результата	Сильно искажающий	Потенциально полезно, но дорого; обычно нецелевой и неэффективный	В основном неэффективно и высокий риск негативного эффекта	Потенциально высоко вредит	
	Поддержка на основе входных данных	Сильно искажающий	Потенциально полезно, но дорого; обычно нецелевой и неэффективный	В основном неэффективно и высокий риск негативного распространения	Потенциально высоко вредит	
	Поддержка на основе А/Ан/Р/И/	Производство требуется	Вероятно искажение	Неоднозначный	В основном неэффективно и высокий риск негативного эффекта	В основном неэффективно и высокий риск негативного эффекта
		Производство не требуется	Минимально искажающий	Неоднозначный	Потенциально выгодный	Потенциально выгодный
Общие услуги	Сельскохозяйственные знания и инновационные системы	Нет или минимально искажающий	Потенциально высоко эффективно, если хорошо целевой	Косвенно выгодно	Неоднозначный	
	Инспекция и контроль	Нет или минимально искажающий	Косвенно выгодно	Выгодный	Выгодный	
	Развитие и обслуживание инфраструктуры	Нет или минимально искажающий	Потенциально высоко эффективный, но дорогой	Косвенно выгодно	Неоднозначный	
	Маркетинг и продвижение	Нет или минимально искажающий	Потенциально высоко эффективный	Косвенно выгодно	Неоднозначный	
	Стоимость публичного владения акциями	Нет или минимально искажающий	Косвенно выгодно	Выгодно, но очень дорого	Неоднозначный	
Поддержка потребителя	Переводы от налогоплательщиков к потребителям	Во многом не искажающий	Косвенно выгодно	Потенциально высоко полезно, но есть риск утечки	Неоднозначный	
				Потенциальное воздействие		
				В основном положительный	В основном отрицательный	

* Составлена авторами на основе источника [13]

В Казахстане эффективность государственной поддержки сельского хозяйства слабо отражает взаимосвязь с результатами деятельности сельскохозяйственных предприятий. Экономическое обоснование отдачи средств, расчет индикаторов эффективности государственных программ не определяются без точного размера финансирования. В большинстве случаев, осуществляется сопоставление расходуемых средств с их целевым использованием и определяется размер исполнения бюджета. Также существует проблема единого подхода к методологии оценки эффективности использования бюджетных средств.

Экономическая эффективность механизма субсидирования субъектов АПК должна осуществляться на следующих направлениях:

- объективное распределение субсидий среди сельхозтоваропроизводителей (выдача субсидий СХТП, которые не получали вовсе);
- своевременное предоставление субсидий с момента подачи заявки (упрощение в оформлении заявки);
- осуществление жесткого контроля среди сельхозтоваропроизводителей при получении денежных средств на каждый вид субсидий (использование по назначению);
- мониторинг деятельности сельхозтоваропроизводителей использовавших субсидий (рост валового продукта, повышение урожайности, рациональное использование сельскохозяйственных угодий, сохранение плодородия почв и другое) (рисунок 1).

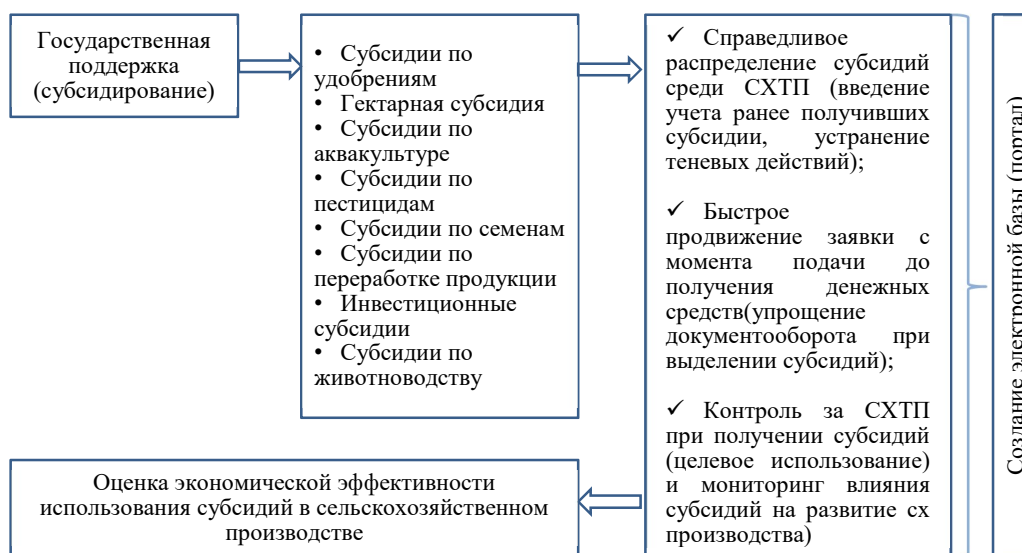

Рисунок 1. Схема развития экономической эффективности механизма субсидирования в сфере АПК*

* Составлен авторами

По итогам 2021 года было установлено, что объём валовой продукции снизился на 2,4% несмотря на то, что приток инвестиций в основной капитал АПК вырос на треть по сравнению с 2020 годом, а на субсидирование из бюджета было выделено 104 млрд тенге. По этой причине правительством планируется введение встречных обязательств, для получателей субсидий. Таким образом, получатели субсидий будут наращивать объемы продукции минимум на 3% и инвестировать в собственное производство промежутком в 5 лет. Общий объем субсидирования превысил 450 млрд. тенге, вдобавок было удвоено финансирование программы «Кең дала», которая позволяет пополнить оборотные средства для проведения весенне-полевых и уборочных работ. Нецелевое использование данных средств особенно непозволительно в условиях борьбы с импортозависимостью. Но практика показала, что без обязательств со стороны получателей сценарий может повториться [14].

С утверждением новых страховых продуктов с субсидированием страховых премий агро-страхование стало ещё более доступным. У фермеров отрасли растениеводства и животноводства появилась опция страхования индекса дефицита влажности почвы, как и ее избытка, и индекса дефицита влажности почвы для озимых культур, а также страхование КРС, МРС, лошадей и птиц. Благодаря возможностям дистанционного зондирования теперь доступно страхование индекса биомассы, который рассчитывается через мониторинг индекса «оптическая глубина растительности».

Но вопреки проводимым реформам, сельское хозяйство страны остается в числе не самых привлекательных сфер для инвестиций и трудоустройства. Возможно, это происходит из-за неэффективности управленческих решений в отношении субсидирования. В таблице 2 приведены положительные и отрицательные стороны субсидирования АПК страны и рекомендованное решение этих проблем. Самыми большими проблемами на сегодняшний день остаются факты коррупции и мошенничества, отмена субсидий на развитие животноводства, недоступность субсидий для малых форм хозяйствования и отсутствие единой полноэтапной базы.

Оценка механизма субсидирования субъектов АПК Казахстана*

№	Положительные стороны	Отрицательные стороны	Рекомендованное решение
1	Стабильное развитие сельского хозяйства, увеличение притока инвестиций в основной капитал АПК.	Высокие риски коррупции и мошенничества, случаи существования СХТП «только на бумаге» для получения выгоды.	Введение встречных обязательств для получателей субсидий, полная отчетность по полученным субсидиям со стороны СХТП.
2	Повышение норматив субсидирования части страховой премии с 50% до 80%, развитие продуктов кредитования, лизинга и страхования.	Отмена всех товарно-специфических субсидий и субсидий на поддержку животноводства приведет к подорожанию продуктов питания первой необходимости и отразится на продовольственной безопасности страны.	Глубокий анализ сферы животноводства с привлечением широкого спектра экспертов и рядовых участников отрасли для принятия оптимального решения без урона для импортозамещения.
3	Новые продукты субсидирования страховых премий садоводства, влажности почвы и скота.	Недоступность субсидий для малых форм хозяйствования, преференции для более крупных субъектов АПК.	Агитация малых форм хозяйствования на регистрацию в качестве ИП и на создание кооператива для получения финансирования.
4	Процесс распределения субсидий автоматизирован, что удобно и позволяет экономить время.	ИС Колдау предоставляет свои услуги на платной основе за плату в 11 МРП в год, для мелких фермеров эта сумма может быть значительной.	Рассмотрение заявок на субсидии и платформа должны быть бесплатными для граждан, как и другие государственные услуги. Бесплатная и понятная для фермеров платформа позволит прозрачнее распределять бюджетные средства.
5	Увеличение инвестиционных субсидий до 25% позволяет обновить техническую оснащенность СХТП и побуждает рост отечественного машиностроения.	Спросом на сельхозтехнику злоупотребляют поставщики, что в конечном итоге приводит к удорожанию техники, а при таких темпах инфляции закуп техники будет особенно «бить по карману» агробизнеса.	Отмена утилизационного сбора для сельхоз. техники и получение субсидии конечным покупателем – фермером, а не продавцом техники.

* Составлена авторами

Исходя из вышеизложенного, необходимо создать единую базу субсидирования либо совершенствовать существующий электронный портал Qoldau.kz с внесением предложений, указанных в таблице 5, которые позволят улучшить механизм получения субсидий и дать оценку их экономической эффективности. Эти предложения будут способствовать справедливому распределению субсидий среди СХТП, а также позволят определить экономический эффект их использования. Такая база будет способствовать прозрачному и быстрому распределению субсидий среди СХТП, усилит государственную поддержку среди населения и будет содействовать развитию продовольственной безопасности.

В настоящее время субсидирование в агропромышленном комплексе осуществляется по 12 направлениям и по 51 видам, их основные проблемы:

- низкая инвестиционная привлекательность АПК;
- низкая степень доступности банковских кредитов и отсутствие стимулирования негосударственного финансового сектора к снижению процентных ставок по кредитам и лизингу;
- ограниченность ресурсов квазигосударственных институтов развития для финансирования отрасли;
- недостаточность залогового обеспечения, непривлекательность сельхозземель из-за их низкой ликвидности;
- низкий уровень финансовой грамотности фермеров;
- отсутствие встречных обязательств получателя субсидий и четких, легко контролируемых индикаторов, показывающих результативность субсидий;

- отсутствие системы эффективного планирования и мониторинга субсидирования.

Перед государством остро стоит проблема формирования условий для укрепления продовольственной безопасности, источником обеспечения которого являются отрасли агропромышленного комплекса: сельскохозяйственное производство в растениеводстве и животноводстве [15]. Государственная поддержка в форме субсидирования оказывает значительную роль в развитии АПК.

При реализации Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы для развития и совершенствования механизмов субсидирования выделены следующие направления: изменение порядка и механизмов субсидирования на предмет обеспечения их прозрачности, доступности малым и средним хозяйствам; укрепление нормативной базы, внедрение системы эффективного планирования и мониторинга; оптимизация действующих направлений субсидирования; упрощение и цифровизация процедур получения субсидий; принятие встречных обязательств по достижению установленных индикаторов по некоторым видам субсидий и другие.

Заключение: Изучение и анализ процессов совершенствования системы субсидирования субъектов агропромышленного комплекса, позволяет сделать следующие заключения:

1. Субсидирование субъектов АПК страны все еще на недостаточном уровне по сравнению с развитыми государствами, в которых доля государственной поддержки является заметно ощутимой. В связи с этим необходимо пересмотреть объекты субсидирования, при необходимости дополнить виды субсидий в зависимости от специализации и от региональных особенностей.

2. Механизм распределения субсидий требует совершенства в части прозрачности системы и составления портрета получателя субсидий. Необходимо разработать единую базу с доступом для открытого просмотра получателей (ведение отчетности, итоги от получения субсидий и куда потрачено).

3. Разработать предложения по совершенствованию системы субсидирования субъектов АПК с учётом опыта развитых стран и его адаптации к экономическим условиям Казахстана.

В статье представлены результаты научных исследований, полученные в ходе реализации научно-технической программы на тему: «Исследование влияния государственной политики в отрасли сельского хозяйства на развитие кооперационных процессов в АПК, устойчивого развития сельских территорий и обеспечения продовольственной безопасности» (ИРН BR1076491) в рамках программно-целевого финансирования исследований НАО «Казахский агротехнический исследовательский университет имени Сакена Сейфуллина»

ЛИТЕРАТУРА

1. Li C., Sha Z., Sun X., Jiao Y. The Effectiveness Assessment of Agricultural Subsidy Policies on Food Security: Evidence from China's Poverty-Stricken Villages. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2022. – (19). – 13797 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph192113797>.
2. Wang S., Manjur B., Kim J., Lee W. Assessing Socio-Economic Impacts of Agricultural Subsidies: A Case Study from Bhutan. *Sustainability* 2019. – (11). – 3266 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/su11123266>.
3. Сазонов С.П., Федотова Г.В., Сибатулина Л.М. Роль государственной поддержки агропромышленного комплекса в рамках повышения продовольственной безопасности страны // *Финансовая аналитика: проблемы и решения*. – 2017. – № 5 (335). – С. 579-596. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-gosudarstvennoy-podderzhki-agropromyshlennogo-kompleksa-v-ramkah-povysheniya-prodovolstvennoy-bezopasnosti-strany>.
4. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире ФАО, 2022. – URL: <https://www.fao.org/publications/sofi/en/>.
5. *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2021: Addressing the Challenges Facing Food Systems*. – URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6d3f3654-en/index.html?itemId=/content/component/6d3f3654-en#figure-d1e80876>.
6. На субсидии фермерам в 2022 году в РК выделяют 309 млрд тенге. – URL: <https://eldala.kz/novosti/kazahstan/8956-na-subsidii-fermeram-v-2022-godu-v-rk-vydelyat-309-mlrd-tenge>.
7. Субсидирование АПК в Казахстане в два раза ниже допустимого в ВТО ибо Главный аграрный сайт eldala.kz. – 2022. – URL: <https://eldala.kz/novosti/kazahstan/8626-subsidirovaniye-apk-v-kazahstane-v-dva-raza-nizhe-dopustimogo-v-vto>.
8. Казахстан отстоял право на субсидирование АПК на уровне 8,5% в ВТО. ИС Параграф «Юрист». – 2015. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31729798&pos=0;707#pos=0;707.

9. Hemming D., Chirwa E., Dorward A., Ruffhead H., Hill R., Osborn J., Langer L., Harman L., Asaoka H., Coffey C., Phillips D. Agricultural input subsidies for improving productivity, farm income, consumer welfare and wider growth in low- and lower-middle-income countries: a systematic review. *Campbell Systematic Reviews*. – 14 (1). – 2018. – URL: <https://link.gale.com/apps/doc/A710883623/AONE?u=wash89460&sid=bookmark-AONE&xid=64b75876>.

10. Какие встречные обязательства введут для получателей субсидий АПК. Центр деловой информации «Капитал». – 2022. – URL: <https://kapital.kz/economic/109086/kakiye-vstrechnyye-obyazatelstva-vvedut-dlya-poluchateley-subsidiy-apk.html>.

11. Субсидирование страховых премий повысится с 50% до 80%. Официальный веб-сайт Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан. – 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/419109?directionId=174&lang=ru>.

12. Чейрханова А.А., Каршалова А.Д. Международный опыт развития сельскохозяйственной кооперации // Инновации и инвестиции. – 2018. – № 6. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-razvitiya-selskohozyaystvennoy-kooperatsii>.

13. Bellmann C. Subsidies and Sustainable Agriculture: Mapping the Policy Landscape; Hoffmann Centre for Sustainable Resource Economy, Chatham House: London, UK. – 2019. – URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/Subsidies%20and%20Sustainable%20Ag%20-20Mapping%20the%20Policy%20Landscape%20FINAL-compressed.pdf>.

14. Об утверждении Правил субсидирования затрат перерабатывающих предприятий на закуп сельскохозяйственной продукции для производства продуктов ее глубокой переработки Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 26 ноября 2014 года № 3-2/615. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14F0010087>.

15. Дарибаева А.К., Шуленбаева Ф.А., Молдахметов А.А. Развитие сельскохозяйственного производства и его влияние на продовольственную безопасность // Вестник КазУЭФМТ. – 2020. – № 3(40). – С. 5-13.

REFERENCES

1. Li C., Sha Z., Sun X., Jiao Y. The Effectiveness Assessment of Agricultural Subsidy Policies on Food Security: Evidence from China's Poverty-Stricken Villages. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2022. – (19). – 13797 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph192113797>.

2. Wang S., Manjur B., Kim J., Lee W. Assessing Socio-Economic Impacts of Agricultural Subsidies: A Case Study from Bhutan. *Sustainability* 2019. – (11). – 3266 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/su11123266>.

3. Sazonov S.P., Fedotova G.V., Sibagatulina L.M. Rol gosudarstvennoy podderzhki agropromyshlennogo kompleksa v ramkakh povysheniya prodovolstvennoy bezopasnosti strany // *Finansovaya analitika: problemy i resheniya*. – 2017. – № 5 (335). – S. 579-596. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-gosudarstvennoy-podderzhki-agropromyshlennogo-kompleksa-v-ramkah-povysheniya-prodovolstvennoy-bezopasnosti-strany>.

4. Polozheniye del v oblasti prodovolstvennoy bezopasnosti i pitaniya v mire FAO. – 2022. – URL: <https://www.fao.org/publications/sofi/en/> [in Russian].

5. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2021: Addressing the Challenges Facing Food Systems. – URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6d3f3654-en/index.html?itemId=/content/component/6d3f3654-en#figure-d1e80876>.

6. Na subsidii fermeram v 2022 godu v RK vydelyat 309 mlrd tenge. – URL: <https://eldala.kz/novosti/kazahstan/8956-na-subsidii-fermeram-v-2022-godu-v-rk-vydelyat-309-mlrd-tenge> [in Russian].

7. Subsidirovanie APK v Kazahstane v dva raza nizhe dopustimogo v VTO ibo Glavnyj agrarnyj sajt eldala.kz. – 2022. – URL: <https://eldala.kz/novosti/kazahstan/8626-subsidirovanie-apk-v-kazahstane-v-dva-raza-nizhe-dopustimogo-v-vto> [in Russian].

8. Kazahstan otstoyal pravo na subsidirovanie APK na urovne 8,5% v VTO. IS Paragraf «YUrist». – 2015. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31729798&pos=0;707#pos=0;707 [in Russian].

9. Hemming D., Chirwa E., Dorward A., Ruffhead H., Hill R., Osborn J., Langer L., Harman L., Asaoka H., Coffey C., Phillips D. Agricultural input subsidies for improving productivity, farm income, consumer welfare and wider growth in low- and lower-middle-income countries: a systematic review. *Campbell Systematic Reviews*. – 14 (1). – 2018. – URL: <https://link.gale.com/apps/doc/A710883623/AONE?u=wash89460&sid=bookmark-AONE&xid=64b75876>.

10. Kakie vstrechnye obyazatel'stva vvedut dlya poluchatelej subsidij APK. Centr delovoj informacii «Kapital». - 2022 <https://kapital.kz/economic/109086/kakiye-vstrechnyye-obyazatel-stva-vvedut-dlya-poluchateley-subsidiy-apk.html> [in Russian].

11. Subsidirovaniye strahovyh premij povysitsya s 50% do 80%. Oficial'nyj veb-sajt Ministerstva sel'skogo hozyajstva Respubliki Kazahstan. – 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/419109?directionId=174&lang=ru> [in Russian].

12. Chejrganova A.A., Karshalova A.D. Mezhdunarodnyj opyt razvitiya sel'skohozyajstvennoj kooperacii // Innovacii i investicii. – 2018. – №6. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-razvitiya-selskohozyaystvennoy-kooperatsii> [in Russian].

13. Bellmann C. Subsidies and Sustainable Agriculture: Mapping the Policy Landscape; Hoffmann Centre for Sustainable Resource Economy, Chatham House: London, UK. – 2019. – URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/Subsidies%20and%20Sustainable%20Ag%20-20Mapping%20the%20Policy%20Landscape%20FINAL-compressed.pdf>.

14. Ob utverzhdenii Pravil subsidirovaniya zatrat pererabatyvayushchih predpriyatij na zakup sel'skohozyajstvennoj produkcii dlya proizvodstva produktov ee glubokoj pererabotki Prikaz Ministra sel'skogo hozyajstva Respubliki Kazahstan ot 26 noyabrya 2014 goda № 3-2/615. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14F0010087> [in Russian].

15. Daribaeva A.K., Shulenbayeva F.A., Moldakhmatov A.A. Razvitiye selskokhozyaystvennogo proizvodstva i ego vliyaniye na prodovolstvennyuyu bezopasnost // Vestnik KazUEFMT. – 2020. – №3(40). – S. 5-13 [in Russian].

Кульмаганбетова А.С., Музыка О.С., Амишева З.М.

АӨК СУБЪЕКТЛЕРІН СУБСИДИЯЛАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Андатпа

Зерттеу нәтижесінде мынадай ерекшеліктер анықталды: шет елдерде ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік реттеу мен қолдау әртүрлі құралдарды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Олардың көмегімен ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қызметі жүзеге асырылатын құралдар, сондай-ақ АӨК-ні мемлекеттік қолдау жүргізіледі. Оларға мыналар жатады: жеңілдетілген несиелеу, ауылшаруашылық кәсіпорындарын қолдауға арналған әртүрлі бюджеттік бағдарламалар, халықаралық компаниялардың инвестицияларын тарту, сондай-ақ субсидиялау. Соңғысы ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік қолдау құралдарының негізгі түрлерінің бірі болып табылады.

Шет елдерде агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) белгілеген халықаралық келісімдермен (халықаралық ережелер) реттеледі. Осы Қағидалар субсидияларға дауласуға болатын мән-жайларды белгілейді. Бұл ретте ережелерде қолдау шараларының әртүрлі түрлері арасында айырмашылық жасалады. Сондай-ақ, ДСҰ субсидияларды олардың саудаға әсеріне қарай ажырата отырып, «әсерге негізделген тәсілді» пайдаланады. Талдау барысында әр түрлі елдерде жеңілдетілген несиелеу, бюджеттік бағдарламалар, инвестициялар тарту және субсидиялау сияқты агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдаудың әртүрлі құралдары қолданылатыны анықталды.

Kulmaganbetova A., Muzyka O., Amisheva Z.

INNOVATIVE METHODS OF RATIONAL USE OF AGRICULTURAL LAND

Annotation

As a result of the study, the following features were revealed that in foreign countries state regulation and support in the field of agriculture is carried out using various tools. The tools with which the activities of agricultural enterprises are carried out, as well as state support of the agro-industrial complex. These include: concessional lending, various budget programs to support agricultural enterprises, attracting investments from international companies, as well as subsidies. The latter is one of the main types of instruments of state support in the field of agriculture.

State support of the agro-industrial complex in foreign countries is regulated by international agreements (international rules) established by the World Trade Organization (WTO). These rules establish the circumstances under which subsidies can be challenged. At the same time, the rules distinguish between different types of support measures. Also, the WTO uses essentially an «effect-based approach», distinguishing subsidies according to their impact on trade. In the course of the analysis, it was revealed that various instruments of state support for the agro-industrial complex are used in different countries, such as concessional lending, budget programs, investment attraction and subsidies.

Н.А. Курманов*, PhD, профессор¹

Ш. Джошкун, PhD докторанты²

Ж.С. Утегенова, PhD³

Р.Д. Берназарова, магистр⁴

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Астана халықаралық университеті,

Астана қ., Қазақстан²

Шоқан Уалиханов атындағы Көкшетау

университеті, Көкшетау қ., Қазақстан³

Esil University, Астана қ., Қазақстан⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: Kurmanov_NA@enu.kz

ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРЛЕРІНІҢ ЦИФРЛЫҚ АЛШАҚТЫҒЫ: БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ПРОБЛЕМАЛАР

Мақалада Қазақстан аймақтары арасындағы цифрлық теңсіздікті бағалау және цифрлық кеңістіктегі проблемаларды зерттелген. Қазақстан аумақтары арасындағы цифрлық теңсіздіктің факторларын неғұрлым толық және дәл анықтау үшін Қазақстанның ЖӨӨ қызмет көрсету секторының үлесі ең көп аймақтарға құрылымында және шикізат (мұнай-газ) өңірлерінің салыстырмалы талдау орындалған. Қазақстан аймақтары арасындағы цифрлық теңсіздікті бағалау мәселесін шешу үшін факторлық талдау әдісі қолданған, бұл өңірлердегі цифрландырудың негізгі процестерін қамту үшін зерттеу нысанын барынша ықшам және жан-жақты сипаттауға мүмкіндік береді. Қазақстан аймақтарының цифрлық теңсіздігінің негізгі себептері анықталған: халықтың өмір сүру деңгейі, еліміздің бірқатар өңірлеріндегі цифрлық инфрақұрылым сапасының төмендігі. Талдау нәтижелері екі түрлі сапалық ішкі индекс ретінде түсіндірілді: кәсіпорындар мен халықтың цифрлық қызметтерді тұтынуының қосалқы индексі, сондай-ақ жұмыс күшін басқару процестерін цифрландыру және ақпараттық технологиялар шығындарының қосалқы индексі. Жетілдірілген (бұлтты) технологияларды қолданудың орташа мәндері айтарлықтай төмен деңгейде екені анықталған, бұл Қазақстан аймақтарының көпшілігінің бесінші технологиялық тәртіптің әлеуетін пайдаланудан артта қалғанын көрсетілген. Қазақстан өңірлеріндегі ұйымдардың көпшілігі кадрларды басқару процестерін цифрландырудың өте төмен деңгейімен сипатталады.

Кілт сөздер: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, цифрлық теңсіздік, цифрлық технологиялар, цифрландыру, цифрландыру индексі, бұлтты технологиялар, факторлық талдау, білім, аймақтар, Қазақстан

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, цифровой разрыв, цифровые технологии, цифровизация, индекс цифровизации, облачные технологии, факторный анализ, образование, регионы, Казахстан

Keywords: information and communication technologies, digital divide, digital technologies, digitalization, digitalization index, cloud technologies, factor analysis, education, regions, Kazakhstan

JEL classification: M15, O32, O33

Кіріспе. Қазақстанда Индустрия 4.0 жүйесін енгізу экономиканы шикізаттан инновациялық даму жолына қайта бағдарлаудың негізі болып табылады. Цифрлық инфрақұрылым, ақпараттық-коммуникациялық технологияларға қолжетімділік, халықтың цифрлық сауаттылығы, инвестициялық және кәсіпкерлік белсенділік сияқты көрсеткіштер бойынша Қазақстан аумақтарының цифрлық дамуындағы біркелкі еместігі өңірлердің цифрлық алшақтығын (немесе цифрлық теңсіздікті) алдын ала айқындайды. Аймақтардың цифрлық бөлінуі халықтың әлеуметтік теңсіздігінің, байлар мен кедейлерге бөлінудің маңызды критерийі болып табылады. Аумақтардың цифрлық бөлінуі аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының біркелкі еместігінің нәтижесінде көрінеді. Қазіргі жағдайда аймақтардың цифрлық теңсіздігі мәселесі одан әрі ғылыми негіздеуді және практикалық тұрғыдан еңсеруді талап етеді.

Экономика мен бизнесті цифрландырудың маңызды шарты Интернет желісіне үздіксіз қосылу мүмкіндігінің болуы болып табылады. Бүгінгі таңда инновацияларды құруда және инновациялық дамуға көшуде Компьютерлік желілер үлкен рөл атқарады. Интернет желісі қазір қоғам үшін негізгі ақпарат көзі болып табылады. Мемлекеттік билік органдары, заңды және жеке тұлғалар сияқты субъектілер арасындағы байланыс құралы ретінде ақпараттық технологиялар мен Интернет желісін

қолдану өмірдің барлық салаларында сапалы өзгерістерге, барлық шаруашылық жүргізуші субъектілердің дамуының жаңа мүмкіндіктерінің пайда болуына әкеледі, еңбек өнімділігін арттырады, нәтижесінде экономиканың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігі. Компаниялардың трансформациясы жүріп жатыр, бизнесті жүргізудің жаңа нысандары, жаңа қызметтер пайда болуда.

Қазақстан өңірлерінің цифрлық алшақтығы ақпарат пен білімнің асимметриясын тудырады, демек, ақпарат пен білімнің өндірісі мен таралуына теріс әсер етеді, бұл да инновациялық процестерге теріс әсер етеді. Қазақстан өңірлерінің цифрлық алшақтығының инновацияларға әсері айқын. Цифрлық теңсіздікті қолданыстағы ресурстарды пайдалану және жаңа идеяларды құру үшін ашық ресурстар мен инновацияларды пайдалану арқылы азайтуға болады.

Мақаланың мақсаты – цифрлық айырмашылықтағы аймақтық диспропорцияларды зерттеу, осы теңсіздікті барынша толық және объективті бағалау құралдарын іздеу.

Мақалада келесі зерттеу гипотезалары тұжырымдалған:

H1. Қазақстанда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметіне қарағанда тұтыну ортасына көбірек енген.

H2. АКТ даму көрсеткіштерінің мәні Қазақстанның шикізаттық (мұнай және газ) өңірлеріне қарағанда ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлерінде жоғары.

H3. Еліміздің көптеген өңірлері жұмыс күшін басқару және білімді басқару процестерін цифрландырудың төмен деңгейімен сипатталады.

Әдебиеттік шолу. Соңғы жылдардағы ғылыми экономикалық әдебиеттерде «цифрлық алшақтық» деген ұғымды жиі кездестіруге болады Inegbedion (2021) [1], Wang et al. (2021) [2], Gladkova et al. (2020) [3], Lucendo-Monedero et al. (2019) [4], Ruiz-Rodríguez et al. (2018) [5].

Егер бастапқыда цифрлық теңсіздік цифрлық технологияларды елдер, аймақтар арасында бөлудегі кеңістіктік теңсіздік мәселесі ретінде қабылданса Ragnedda & Kreitem (2018) [6], Khan et al. (2020) [7], Robinson et al. (2020) [8], уақыт өте келе технологиялық компоненті бар зерттеу қызығушылығы әлеуметтік көзқарас тұрғысынан АКТ-ны зерттеуге ауысты. Осылайша, сандық теңсіздік көп өлшемді құбылыс бола отырып, әлеуметтану, экономика, саясаттану және басқа да бірқатар ғылымдар тұрғысынан пәнаралық зерттеулердің тақырыбына айналды. Акценттердің мұндай ауысуы АКТ-ның қол жетімділігі мен қолданылуы мен жас критерийлері, гендерлік ерекшелік, табыс мөлшері мен білім деңгейі, пайдаланушылардың кәсіби және басқа сипаттамалары, кәсіпкерлік белсенділік деңгейі арасындағы байланысты қарастыратын көптеген жұмыстардың пайда болуына әкелді, бұл АКТ бизнесін дамытудың әртүрлі ауқымын және цифрлық технологияларды енгізудің әртүрлі қаржылық мүмкіндіктерін анықтайды Gladkova et al. (2019) [9], Hargittai (2001) [10], Gunkel (2003) [11], Van Deursen & Van Dijk (2019) [12], Litvinenko (2020) [13], Lutoshkin et al. (2019) [14], Van Dijk (2020) [15] жазбаларынан бастау алады және үш деңгейлі цифрлық теңсіздік теориясына негізделген.

Материалдар мен әдістер. Қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындарды цифрландыру процестерін экономикалық-математикалық модельдеу.

Қоғамды ақпараттандыру және Қазақстан экономикасын цифрландыру процестерінің дамуын талдаудың ұсынылып отырған әдістемесі үш негізгі блокты қамтиды:

1) Қазақстан өңірлерінің өңірлік саралануын зерделеу, өңірлердің екі кластерін бөлу және цифрлық теңсіздіктің себептерін анықтау;

2) экономиканы және қоғамды цифрландыру индексі және үй шаруашылықтарының цифрлық қызметтерді тұтынуына, ұйымдардың цифрлық қызметтерді тұтынуына және жұмыс күшін басқару процестерін цифрландыруға жауапты субиндекстерді әзірлеу;

3) цифрлық теңсіздіктің детерминанттарын зерттеу.

Бірінші блокта халықтың цифрлық сауаттылығы, байланыс қызметтеріне халықтың шығыстары және кедейлік деңгейі көрсеткіштері бойынша Қазақстан өңірлерін өңірлік саралауды зерделеу кезінде тау-кен өнеркәсібінің үлесі және ЖӨӨ-дегі карьерлерді әзірлеу бойынша Қазақстан өңірлерін кластерлеу жүргізіледі. Кластерлік айнымалылардың мәндеріндегі айырмашылық сандық теңсіздіктің себептерін анықтау үшін қолданылады.

Екінші блокта цифрлық теңсіздіктің екі өлшемін алатын және кедергісіз жұмыс істеу, өзін-өзі тәрбиелеу, желілік қосылыстарға қол жеткізу және т. б. мүмкіндіктеріне жауап беретін көрсеткіштер спектріне негізделген екі компонентті субиндекстер негізінде экономика мен қоғамды цифрландыру индексі құру жүзеге асырылады.

Ішкі индекстерді құру үшін қолданылатын көрсеткіштер 1 кестеде келтірілген.

Факторлық талдау үшін таңдалған айнымалылар*

Белгілеу	Айнымалылар	Дереккөз
IT_costs	Ақпараттық технологияларға арналған шығындар, барлығы, млн тг	ҰСБ
IT_specialists	IT-мамандардың саны, адам	ҰСБ
Enterp_comp	Компьютерлерді пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі, %	ҰСБ
Internet1	Интернет желісіне қолжетімділігі бар кәсіпорындардың үлесі, %	Есептеулер
Cloud_IT	Бұлтты АТ қызметтерін пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі, %	ҰСБ
Internet2	Интернет желісіне қолжетімділігі бар үй шаруашылықтарының үлесі, %	ҰСБ

* 1) Авторлармен құрастырылған; 2) ҰСБ – Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы.

Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде 2016 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде 6 көрсеткіш бойынша зерттелген Қазақстанның 17 өңірін қамтитын Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының теңгерімді деректер панелі болып табылады. 7 жыл ішінде аймақтың 17 бақылауларының саны 117-ге тең біріктірілген іріктеменің жалпы көлемін анықтайды.

Негізгі бөлім (нәтижелер мен талқылау). Статистикалық мәліметтерді жинағаннан кейін олардың факторлық талдау жүргізуге жарамдылығы тексерілді. Нәтижелер мынаны көрсетті. Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлері үшін $0.517 > 0.5$, ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлері үшін $0.602 > 0.5$ факторлық талдаудың Кайзер-Мейер-Олкин (КМО) іріктемесінің барабарлығының өлшемі, бұл жақсы нәтижелер болып табылады. Біз жасаған модельдерде Бартлетт сынағы 0,000-ға тең, бұл модельдің сенімділігін де көрсетеді. КМО сәйкестік шарасының нәтижелері және Бартлетт критерийі 3 және 4 кестелерде келтірілген.

Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлерінің моделін факторлық талдау нәтижелері*

Кайзер-Мейер-Олкин (КМО) үлгісі - сәйкестік өлшемі (КМО)									
Кайзер-Мейер-Олкин (КМО) үлгісі - сәйкестік өлшемі					0,403				
Бартлетт сфералық критерийі	хиквадрат				94,589				
	ст.св.				15				
	мәні				0,000				
Қауымдастықтар									
					Бастапқы ортақтылықтар			Табу ортақтылығы	
IT_costs					1,000			0,754	
IT_specialists					1,000			0,672	
Enterp_comp					1,000			0,787	
Internet1					1,000			0,749	
Cloud_IT					1,000			0,758	
Internet2					1,000			0,730	
Жалпы дисперсия түсіндірілді									
Ком-понент	Бастапқы меншікті мәндер			Табу жүктемелері квадраттарының қосындылары			Айналу жүктемелері квадраттарының қосындысы		
	Барлығы	Дисперсия %	Жиынтық %	Барлығы	Дисперсия %	Жиынтық %	Барлығы	Дисперсия %	Жиынтық %
1	3,316	55,266	55,266	3,316	55,266	55,266	23,46	39,097	39,097
2	1,134	18,906	74,172	1,134	18,906	74,172	2,105	35,075	74,172
3	0,975	16,251	90,423						
4	0,440	7,327	97,750						
5	0,113	1,879	99,629						
6	0,022	0,371	100,00						

* 1) авторлар IBM SPSS 23 data бағдарламасын қолдана отырып құрастырған; 2) Extraction Method: Principal Component Analysis.

Негізгі компонент әдісін қолдана отырып, бастапқы факторлық жүктемелерді талдау нәтижелері кестелердегі барлық қауымдастықтардың жоғары екендігін көрсетті, бұл алынған компоненттердің айнымалыларды жақсы көрсететіндігін көрсетеді.

ЖӨӨ құрылымындағы қызмет көрсету саласының ең үлкен үлесі бар Қазақстан өңірлерінің моделіндегі факторлық талдау нәтижелері*

Кайзер-Мейер-Олкин (КМО) үлгісі - сәйкестік өлшемі (КМО)									
Кайзер-Мейер-Олкин (КМО) үлгісі - сәйкестік өлшемі				0,576					
Бартлет сфералық критерийі	хиквадрат			508,720					
	ст.св.			15					
	мәні			0,000					
Қауымдастықтар									
				Бастапқы ортақтылықтар			Табу ортақтылығы		
IT costs				1,000			0,908		
IT specialists				1,000			0,933		
Enterp comp				1,000			0,935		
Internet1				1,000			0,973		
Cloud IT				1,000			0,498		
Internet2				1,000			0,118		
Жалпы дисперсия түсіндірілді									
Компонент	Бастапқы меншікті мәндер			Табу жүктемелері квадраттарының қосындылары			Айналу жүктемелері квадраттарының қосындысы		
	Барлығы	Дисперсия %	Жиынтық %	Барлығы	Дисперсия %	Жиынтық %	Барлығы	Дисперсия %	Жиынтық %
1	3,313	55,213	55,213	3,313	55,213	55,213	22,36	37,259	37,259
2	1,054	17,561	72,773	1,054	17,561	72,773	2,131	35,515	72,773
3	0,922	15,367	88,140						
4	0,597	9,942	98,082						
5	0,092	1,541	99,624						
6	0,023	0,376	100,00						

* 1) авторлар IBM SPSS 23 data бағдарламасын қолдана отырып құрастырған; 2) Extraction Method: Principal Component Analysis.

Varimax әдісімен факторларды алу және айналдыру кезеңінде шешімнің бастапқы кезеңінде әр модельде тек екі фактордың өзіндік мәні 1-ден асатындығы анықталды. Бұл факторлар әрі қарайғы жұмыс үшін негіз болады. Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлеріне арналған модельдерде олар бірге бастапқы айнымалылардың өзгергіштігінің 75%-ын құрайды, ал ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлері үшін модельде 73%-ды құрайды. Бұл Қазақстанның өңірлеріндегі цифрландыру процесіне екі жасырын фактор әсер ететінін, бірақ сонымен бірге көптеген түсініксіз вариациялар үшін орын қалатынын көрсетеді.

5 және 6-кестелерде Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлері үшін және ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлері үшін алты факторды қамтитын екі факторлық жүктеме (варимаксты айналдыру әдісімен алынған) ұсынылған.

Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлерінің моделіндегі төңкерілген компоненттер матрицасы*

Индекс	Компонент	
	1	2
Cloud IT	0,840	
IT costs	0,736	
Internet2	0,854	
Enterp comp		0,822
Internet1		0,702
IT specialists		0,817
Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.		

* 1) авторлар IBM SPSS 23 data бағдарламасын қолдана отырып құрастырған; 2) a. Rotation converged in 3 iterations.

Осылайша, 5 кестеде ұсынылған Қазақстан өңірлерінің шикізат (мұнай және газ) моделінің факторларын былайша түсіндіруге болады:

1-компонента телекоммуникациялық технологиялардың енуіне және оларды аймақ тұрғындарының пайдалануына жауап береді. Мұнда бұлтты АТ қызметтері және оларды кәсіпорындардың пайдалануы, ақпараттық технологияларға шығындар, халықтың АТ саласын дамытуға қатысуы шешуші рөл атқарады.

2-компонента компьютерлерді пайдаланатын кәсіпорындардың өсіп келе жатқан үлесін, кәсіпорындардың Интернет желісін пайдалануын, IT-мамандар санының өсуін қоса алғанда, ұйымдарда телекоммуникациялық қызметтердің енуі мен пайдаланылуын білдіреді.

Компоненттер сәйкесінше жиынтық дисперсияның 40 және 36 пайызын түсіндіреді. Іріктеменің сәйкестік өлшемі – 0,8.

6-кесте

ЖӨӨ құрылымындағы қызмет көрсету саласының ең үлкен үлесі бар Қазақстан өңірлерінің моделіндегі төңкерілген компоненттер матрицасы*

Индекс	Компонент	
	1	2
Internet1	0,952	
Enterp_comp	0,950	
Cloud_IT	0,552	
Internet2	0,238	
IT_specialists		0,946
IT_costs		0,922
Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.		

* 1) авторлар IBM SPSS 23 data бағдарламасын қолдана отырып құрастырған;
2) a. Rotation converged in 3 iterations.

6 кестеде ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлерінің модель факторларын былайша түсіндіруге болады:

1-компонента телекоммуникациялық технологиялардың енуіне және оларды кәсіпорындар мен аймақ тұрғындарының пайдалануына жауап береді. Мұнда кәсіпорындардың Интернет пен компьютерлер желісін пайдалануы, бұлтты АТ қызметтері, халықтың АТ саласын дамытуға қатысуы шешуші рөл атқарады.

2-компонента мамандарды жалдау мен оқытуды, сондай-ақ ақпараттық технологияларға шығындарды ұлғайтуды қоса алғанда, ұйым қызметкерлерінің цифрлық дағдыларын дамытуға жауап береді.

Компоненталар сәйкесінше жиынтық дисперсияның 39 және 34 пайызын түсіндіреді. Іріктеменің сәйкестік өлшемі – 0,8.

Түрлі елдердегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың даму деңгейін бағалау үшін композиттік индекстерді құру жөніндегі Халықаралық электрбайланыс одағының тәжірибесін басшылыққа ала отырып, біз сипатталған екі компонентке сәйкес келетін екі субиндексті есептеу негізінде Қазақстан өңірлерінің экономикасы мен қоғамын цифрландыру индексіні құруды ұсынамыз.

Сипатталған ішкі индекстердің әрқайсысы оның факторларының орташа геометриялық шама-сының формуласы негізінде есептеледі (мажоранттық ережеге байланысты, орташа арифметикалық тәсілмен салыстырғанда қарапайым баға береді). Нәтижесінде Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлерінің моделінде халық пен ұйымдардың цифрлық қызметтерді тұтыну субиндекстерінің есептелген мәндері тиісінше 0,849 және 0,744 құрады, бұл шартты түрде (индикаторлар жиынтығының айырмашылығына байланысты) үй шаруашылықтарының бизнес-тұтынумен салыстырғанда цифрлық тұтыну деңгейін неғұрлым жоғары сипаттайды. ЖӨӨ құрылымындағы қызмет көрсету саласының ең үлкен үлесі бар Қазақстан өңірлерінің моделінде халық пен ұйымдардың цифрлық қызметтерді тұтыну субиндексінің және жұмыс күші мен АТ шығындарының цифрлық даму субиндексінің есептелген мәндері тиісінше 0,681 және 0,944 құрады. Цифрландыру индексінің қорытынды мәні оның ішкі индекстерінің орташа геометриялық мәні ретінде есептелді.

Субиндекстердің әрқайсысының сипаттамалық статистикасын қарастырыңыз (7-10 кестелер).

7-кесте

Халықтың цифрлық қызметтерді тұтыну субиндексі: құрамы және сипаттамалық статистикасы (Қазақстанның шикізаттық (мұнай және газ) өңірлері)*

Индекс	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Variance
Cloud_IT	0,0	16,4	4,357	4,8663	23,652
IT_costs	8514,1	52245,2	20559,144	14400,9687	207387899,4
Internet2	81,30	98,20	90,2557	4,49553	20,210

* Авторлар IBM SPSS 23 data бағдарламасын қолдана отырып құрастырған

Халықтың цифрлық қызметтерді тұтыну субиндексінің құрамына кіретін көрсеткіштердің көпшілігі (Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлері) айтарлықтай ішкі біртектілігімен ерекшеленеді: Интернет желісіне қол жеткізе алатын үй шаруашылықтары үлесінің көрсеткішінің өзгеруі 17%-дан аспайды. Мұндай жағдай Қазақстанның шикізат өңірлерінің (мұнай және газ) аумағында халықтың цифрлық қызметтерді тұтынуы шамамен бірдей деңгейде (іріктемедегі бірнеше шығарындыларды қоспағанда) екендігін айғақтайды. Айта кету керек, озық (бұлтты) технологияларды пайдаланудың орташа мәндері өте төмен деңгейде – 4,3%. Мұндай жағдай Қазақстанның шикізат өңірлерінің басым бөлігінің бесінші технологиялық құрылымның әлеуетін пайдалануда және алтыншы технологиялық құрылымды дамыту үшін драйверлер құруда артта қалғандығын айғақтайды. Ең үлкен ауқым мен вариация Ақпараттық технологиялар шығындарының көрсеткішіне тән, бұл мемлекет пен кәсіпорындардың оларды жақсартуда айтарлықтай қадамдарын талап етеді.

8-кесте

Кәсіпорындардың цифрлық қызметтерді тұтыну субиндексі: құрамы және сипаттамалық статистикасы (Қазақстанның шикізаттық (мұнай және газ) өңірлері)*

Индекс	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Variance
Enterp_comp	50,8	82,8	68,110	7,9881	63,810
Internet1	47,2	81,2	67,081	7,8610	61,796
IT_specialists	548	2122	1021,14	456,998	208846,829

* Авторлар IBM SPSS 23 data бағдарламасын қолдана отырып құрастырған

Кәсіпорындардың цифрлық қызметтерді тұтыну субиндексінің құрамына кіретін белгілердің вариациясы жоғары: компьютерлерді пайдаланатын және Интернет желісіне қол жеткізетін кәсіпорындардың үлесінің көрсеткіштері бойынша оның мәні 60%-дан асады, бұл кәсіпорындардың цифрлық қызметтерді тұтынуының айтарлықтай гетерогенділігін көрсетеді. Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлерінде IT-мамандар санының вариациясы да жоғары, ал бұл фактордың орташа мәні 1 041 адам деңгейінде.

9-кесте

Кәсіпорындар мен халықтың цифрлық қызметтерді тұтыну субиндексі: құрамы және сипаттамалық статистикасы (ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлері)*

Индекс	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Variance
Internet1	52,6	100,0	73,957	10,5738	111,806
Enterp_comp	51,5	100,0	76,766	10,0235	100,471
Cloud_IT	,0	20,5	5,646	4,5028	20,275
Internet2	73,2	99,70	90,2842	7,50896	56,384

* Авторлар IBM SPSS 23 data бағдарламасын қолдана отырып құрастырған

Алдыңғы қатарлы (бұлтты) технологияларды пайдаланудан басқа барлық көрсеткіштер бойынша ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлерінде жоғары вариация байқалады. Интернет желісіне қол жеткізе алатын және өз қызметінде компьютерлерді пайдаланатын кәсіпорындар үлесі көрсеткіштерінің орташа мәндері, сондай-ақ Интернет желісіне қол жеткізе алатын үй шаруашылықтарының үлесі жеткілікті жоғары деңгейде. Алайда, алдыңғы қатарлы (бұлтты) технологияларды пайдаланудың орташа мәндері айтарлықтай төмен деңгейде тұр, бұл сондай-ақ бесінші технологиялық құрылымның әлеуетін пайдалануда ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең үлкен үлесі бар Қазақстан өңірлерінің басым бөлігінің артта қалғанын көрсетеді.

**Ұйымдардың жұмыс күшін басқару процестерін және
АТ шығындарын цифрландыру субиндексі (ЖӨӨ құрылымында
қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлері)***

Индекс	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	Variance
IT specialists	275,0	15820,0	2449,854	3720,9219	13845260,00
IT costs	1355,7	266727,6	23258,419	45283,6113	2050605453

* Авторлар IBM SPSS 23 data бағдарламасын қолдана отырып құрастырған

Жұмыс күші мен АТ шығындарын цифрландыру субиндексі екі көрсеткішпен ұсынылған. Кәсіпорындардың инновациялық даму деңгейін сипаттайтын АТ шығындарының көрсеткіші білім мен цифрлық ақпаратқа негізделген экономиканың жаңа түрін қалыптастыруға және дамытуға жауап береді. IT-мамандар санының көрсеткіші ұйымдардағы адами капиталды басқару салаларына цифрландыру процестерінің ену дәрежесін көрсетеді. Осылайша, елдің көптеген аймақтарына жұмыс күшін басқару және білімді басқару процестерін цифрландырудың төмен деңгейі тән деген қорытынды жасауға болады. Осы фактіні ескере отырып, Қазақстан өңірлеріндегі цифрлық теңсіздік жаңа білім алу қажеттілігін сезінетін адамдардың барлық жас санаттарына әсер етеді.

Қазақстанның көптеген өңірлері жұмыс күшін басқару және білімді басқару процестерін цифрландырудың төмен деңгейімен сипатталады, бұл біздің зерттеуіміздің үшінші гипотезасын растайды. Ұйымдардың жұмыс күшін басқару процестерін және АТ шығындарын цифрландыру субиндексі екі көрсеткішпен ұсынылған, олардың ешқайсысының орташа мәні 40%-дан аспайды. Сонымен қатар, АТ мамандарының саны сияқты көрсеткіш білім мен цифрлық ақпаратқа негізделген экономиканың жаңа түрін қалыптастыруға және дамытуға жауап береді. Адами капиталды цифрлық дамыту мемлекет пен көптеген ұйымдар үшін маңызды міндет болуы тиіс.

Осылайша, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың Қазақстан кәсіпкерлерінің қызметіне (H1) қарағанда тұтыну ортасына көбірек дәрежеде енуі, сондай-ақ ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялардың шикізаттық (мұнай және газ) өңірлерге қарағанда ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлерінің экономикасына ену деңгейі расталды. Айта кету керек, еліміздің көптеген өңірлері жұмыс күшін басқару және білімді басқару (H3) процестерін цифрландырудың төмен деңгейімен сипатталады.

Қорытынды. Жүргізілген талдау Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлері мен ЖӨӨ құрылымындағы қызмет көрсету саласының ең үлкен үлесі бар Қазақстан өңірлері арасындағы цифрлық алшақтық факторларын анықтауға мүмкіндік берді. Мәселен, зерттелген көрсеткіштердің орташа мәні Қазақстанның шикізаттық (мұнай және газ) өңірлеріне қарағанда ЖӨӨ құрылымында қызмет көрсету саласының ең көп үлесі бар Қазақстан өңірлерінде жоғары болды:

- ақпараттық технологияларға 2 699,31 млн. теңгеге шығындар;
- IT-мамандардың саны 1 428,7 адамға;
- компьютерлерді пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі 8,6 пайыздық тармаққа;
- бұлтты АТ қызметтерін пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі 1,3 пайыздық тармаққа;
- Интернет желісіне 6,8 пайыздық пункті бар кәсіпорындардың үлесі.

Айта кетейік, Қазақстанның екі өңірінде Интернет желісіне қолжетімділігі бар үй шаруашылықтарының үлесі бір деңгейде – 90,2.

Ішкі индекстердің есептелген мәндеріне жүргізілген талдау үй шаруашылықтары мен телекоммуникациялық қызметтерді тұтыну шеңберінде өңірлік саралауды қамтамасыз ететін көрсеткіштер цифрландыру және датафикациялау процестерінің дамуын сипаттайтын көрсеткіштер – мобильді интернетті пайдалану, электрондық сауданы дамыту, бұлтты сервистерді пайдалану, интернет желісі арқылы персоналды жалдау және оқыту болып табылатынын көрсетті. Бұл бізді мобильді желінің сапасын арттыру және халық арасында цифрлық дағдыларды дамыту жөніндегі өңірлік саясатты жүргізу қажеттілігі туралы қорытындыға әкеледі.

Есептелген субиндекс мәндерінің сипаттамалық статистикасы бірқатар қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Біріншіден, Қазақстан өңірлерінің халқы телекоммуникациялық қызметтерді тұтынудың біркелкі жоғары деңгейімен ерекшеленеді, бұл олардың қолжетімділігін көрсетеді. Екіншіден, елдің бүкіл аумағындағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің көпшілігі Интернет-технологияларды пайдаланудан тұратын цифрландырудың бірінші кезеңінен сәтті өтті, бірақ

олардың барлығы үшін бизнес-процестерді датафикациялау үрдісі тән емес. Үшіншіден, адами капиталды цифрлық дамыту көптеген ұйымдар үшін маңызды міндет болып қала береді.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және Жоғары білім министрлігінің гранттық қаржыландыру жобасы (ЖТН АР19680043) аясында дайындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Inegbedion H. Digital divide in the major regions of the world and the possibility of convergence // The Bottom Line. – 2021. – № 34(1). – P. 68-85.
2. Wang D., Zhou T., Wang M. Information and communication technology (ICT), digital divide and urbanization: Evidence from Chinese cities // Technology in Society. – 2021. – №. 64. – 101516 p.
3. Gladkova A., Vartanova E., Ragnedda M. Digital divide and digital capital in multiethnic Russian society // Journal of Multicultural Discourses. – 2020. – №15(2). – P. 126-147.
4. Lucendo-Monedero A., Ruiz-Rodríguez F., González-Relaño R. Measuring the digital divide at regional level. A spatial analysis of the inequalities in digital development of households and individuals in Europe // Telematics and Informatics. – 2019. – №. 41. – P. 197-217.
5. Ruiz-Rodríguez F., Lucendo-Monedero A., González-Relaño R. Measurement and characterisation of the Digital Divide of Spanish regions at enterprise level. A comparative analysis with the European context // Telecommunications Policy. – 2018. – № 42(3). – P. 187-211.
6. Ragnedda M., Kreitem H. The three levels of digital divide in East EU countries // World of Media. Journal of Russian Media and Journalism Studies. – 2018. – №1(4). – P. 5-26.
7. Khan M., Welser H., Cisneros C., Manatong G., Idris I. Digital inequality in the Appalachian Ohio: Understanding how demographics, internet access, and skills can shape vital information use (VIU) // Telematics and Informatics. – 2020. – №. 50. – 101380 p.
8. Robinson L., Schulz J., Dodel M., Correa T., Villanueva-Mansilla E., Leal S., Magallanes-Blanco C., Rodriguez-Medina L., Dunn S., Levine L., McMahon R., Khilnani A. Digital inclusion across the Americas and Caribbean // Social Inclusion. – 2020. – №8(2). – P. 244-259.
9. Gladkova A., Garifullin V., Ragnedda M. Model of three levels of the digital divide: Current advantages and limitations (as exemplified by the Republic of Tatarstan) // Vestn. Mosk. Univ. Seriya Zhurnalistika. – 2019. – №. 10. – P. 41-72.
10. Hargittai E. Second-level digital divide: differences in people's // Online Skills. – 2020. – First Monday. – 7 p. – DOI: 10.48550/arXiv.cs/0109068.
11. Gunkel D. Second thoughts: Toward a critique of the digital divide // New media & society. – 2003. – № 5(4). – P. 499-522.
12. Van Deursen A., Van Dijk J. The first-level digital divide shifts from inequalities in physical access to inequalities in material access // New media & society. – 2019. – № 21(2). – P. 354-375.
13. Litvinenko V. Digital economy as a factor in the technological development of the mineral sector // Natural Resources Research. – 2020. – №29(3). – P. 1521-1541.
14. Lutoshkin I., Lipatova S., Polyanskov Y., Yamaltdinova N., Yardaeva M. The Mathematical Model for Describing the Principles of Enterprise Management «Just in Time, Design to Cost, Risks Management» // International Conference on Information Technologies. – Cham: Springer International Publishing. – 2019. – P. 682-695.
15. Van Dijk J. The digital divide. – John Wiley & Sons. – 2020.

REFERENCES

1. Inegbedion H. Digital divide in the major regions of the world and the possibility of convergence // The Bottom Line. – 2021. – № 34(1). – P. 68-85.
2. Wang D., Zhou T., Wang M. Information and communication technology (ICT), digital divide and urbanization: Evidence from Chinese cities // Technology in Society. – 2021. – №. 64. – 101516 p.
3. Gladkova A., Vartanova E., Ragnedda M. Digital divide and digital capital in multiethnic Russian society // Journal of Multicultural Discourses. – 2020. – №15(2). – P. 126-147.

4. Lucendo-Monedero A., Ruiz-Rodríguez F., González-Relaño R. Measuring the digital divide at regional level. A spatial analysis of the inequalities in digital development of households and individuals in Europe // *Telematics and Informatics*. – 2019. – №. 41. – P. 197-217.
5. Ruiz-Rodríguez F., Lucendo-Monedero A., González-Relaño R. Measurement and characterisation of the Digital Divide of Spanish regions at enterprise level. A comparative analysis with the European context // *Telecommunications Policy*. – 2018. – № 42(3). – P. 187-211.
6. Ragnedda M., Kreitem H. The three levels of digital divide in East EU countries // *World of Media. Journal of Russian Media and Journalism Studies*. – 2018. – №1(4). – P. 5-26.
7. Khan M., Welser H., Cisneros C., Manatong G., Idris I. Digital inequality in the Appalachian Ohio: Understanding how demographics, internet access, and skills can shape vital information use (VIU) // *Telematics and Informatics*. – 2020. – №. 50. – 101380 p.
8. Robinson L., Schulz J., Dodel M., Correa T., Villanueva-Mansilla E., Leal S., Magallanes-Blanco C., Rodriguez-Medina L., Dunn S., Levine L., McMahon R., Khilnani A. Digital inclusion across the Americas and Caribbean // *Social Inclusion*. – 2020. – №8(2). – P. 244-259.
9. Gladkova A., Garifullin V., Ragnedda M. Model of three levels of the digital divide: Current advantages and limitations (as exemplified by the Republic of Tatarstan) // *Vestn. Mosk. Univ. Seriya Zhurnalistika*. – 2019. – №. 10. – P. 41-72.
10. Hargittai E. Second-level digital divide: differences in people's // *Online Skills*. – 2020. – First Monday. – 7 p. – DOI: 10.48550/arXiv.cs/0109068.
11. Gunkel D. Second thoughts: Toward a critique of the digital divide // *New media & society*. – 2003. – № 5(4). – P. 499-522.
12. Van Deursen A., Van Dijk J. The first-level digital divide shifts from inequalities in physical access to inequalities in material access // *New media & society*. – 2019. – № 21(2). – P. 354-375.
13. Litvinenko V. Digital economy as a factor in the technological development of the mineral sector // *Natural Resources Research*. – 2020. – №29(3). – P. 1521-1541.
14. Lutoshkin I., Lipatova S., Polyanskov Y., Yamaltdinova N., Yardaeva M. The Mathematical Model for Describing the Principles of Enterprise Management «Just in Time, Design to Cost, Risks Management» // *International Conference on Information Technologies*. – Cham: Springer International Publishing. – 2019. – P. 682-695.
15. Van Dijk J. *The digital divide*. – John Wiley & Sons. – 2020.

Курманов Н.А., Джошқун Ш., Утегенова Ж.С., Берназарова Р.Д.

ЦИФРОВОЙ РАЗРЫВ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА: ОЦЕНКА И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В статье поднимается тема оценки цифрового разрыва между регионами Казахстана и проблем в цифровом пространстве. Для более полного и точного выявления факторов цифрового разрыва между территориями Казахстана был проведен сравнительный анализ регионов с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВРП и сырьевых (нефть и газ) регионов Казахстана. Использован метод факторного анализа для решения задачи по оценке цифрового разрыва между регионами Казахстана, который позволяет описать объект исследования наиболее компактно и всесторонне охватить основные процессы цифровизации в регионах. Выявлены основные причины цифрового неравенства регионов Казахстана: уровень жизни населения, низкое качество цифровой инфраструктуры в ряде регионов страны. Результаты проведенного анализа были интерпретированы как два качественно различных субиндекса: субиндекс потребления цифровых услуг предприятиями и населением, а также субиндекс цифровизации процессов управления рабочей силой и затрат на ИТ. Выявлено, что на достаточно низком уровне находятся средние значения использования передовых (облачных) технологий, что свидетельствует об отставании большей части регионов Казахстана в использовании потенциала пятого технологического уклада. Для большинства организаций регионов Казахстана характерна весьма низкая степень цифровизации процессов HR-менеджмента.

Kurmanov N., Joshkun Sh., Utegenova Zh., Bernazarova R.

DIGITAL DIVIDE OF KAZAKHSTAN'S REGIONS: ASSESSMENT AND PROBLEMS

Annotation

The article raises the topic of assessing the digital divide between the regions of Kazakhstan and problems in the digital space. For a more complete and accurate identification of the factors of the digital divide between the territories of Kazakhstan, a comparative analysis of the regions with the largest share of the service sector in the structure of GRP and raw materials (oil and gas) regions of Kazakhstan was carried out. The method of factor analysis was used to solve the problem of assessing the digital divide between the regions of Kazakhstan, which allows us to describe the object of study in the most compact and comprehensive way to cover the main processes of digitalization in the regions. The main reasons for the digital inequality of the regions of Kazakhstan are identified: the standard of living of the population, the poor quality of digital infrastructure in a number of regions of the country. The results of the analysis were interpreted as two qualitatively different sub-indices: the sub-index of the consumption of digital services by enterprises and the population, as well as the sub-index of the digitalization of workforce management processes and IT costs. It was revealed that the average values of the use of advanced (cloud) technologies are at a rather low level, which indicates that most of the regions of Kazakhstan lag behind in using the potential of the fifth technological mode. Most organizations in the regions of Kazakhstan are characterized by a very low degree of digitalization of HR management processes.

А.А. Маймурунова, PhD¹

З.С. Темиралиева, магистр²

Esil University, Астана қ., Қазақстан¹

Қазақ технология және бизнес

университеті, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: akkma@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МОНОҚАЛАЛАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ СЦЕНАРИЙІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ

Мақалада инновациялық даму әлеуеті мен мүмкіндіктері бар және әлеуметтік-экономикалық жағдайы тұрақты моноқалалардың инновациялық даму сценарийін жүзеге асыру жолдары мен бағыттары көрсетілген.

Зерттеу жұмысында моноқалалардың инновациялық дамуының маңызды шарты ретінде барлық мүдделі тараптардың күштерін біріктіру қажет, сондықтан, бұл жағдайда қала дамуындағы мүдделі тараптардың өзара іс-қимылдарын үйлестіретін, коммуникацияның тиімділігін арттыратын және олардың іс-қимылдарының алгоритмін көрсететін арнайы инновациялық технологиялық платформа құру ұсынылады.

Моноқалалардың инновациялық әлеуетін жандандыру шаралары инвестициялар тарту мәселесін шешуді талап ететіні анықталды. Әдетте, олар инновацияға инвестиция тартуда жергілікті басқару органдарының жоғары қызығушылығымен, олардың жаңа технологиялардың дамуын инвестициялауға дайындығымен, тұрақты қызмет атқаратын қала құраушы кәсіпорымен, дамыған кәсіпкерлік сектормен, халықтың әл-ауқатының жоғары көрсеткіштерімен сипатталды. Инновациялық даму мүмкіндігі мен әлеуеті бар моноқалалардың инновациялық дамуын басқару үлгісі Қарағанды облысы моноқалалары мысалында көрсетілді.

Осылайша, мақалада моноқалалардың инновациялық дамуға бағдарланған сценарийді жүзеге асырудағы тетіктер мен құралдарды пайдалану халықтың өмір сүру деңгейінің сапасын арттыруға, шағын және орта бизнесті дамыту үшін қолайлы орта құруға және аумақтың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретіні айқындалды.

Кілт сөздер: моноқала, инновациялық даму, инновация, инновациялық даму сценарийі, инвестициялық жоба, инновациялық әлеуеті, басқару тетіктері, инновациялық өнім, инновациялық үдеріс, инновациялық орта.

Ключевые слова: моногород, инновационное развитие, инновация, сценарий инновационного развития, инвестиционный проект, инновационный потенциал, механизмы управления, инновационный продукт, инновационный процесс, инновационная среда.

Keywords: monotown, innovative development, innovation, scenario of innovative development, investment project, innovative potential, management mechanisms, innovative product, innovative process, innovative environment.

Кіріспе. Моноқалалардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ететін ықтимал сценарий ретінде болжамды-талдамалық зерттеулер негізінде аумақтардың инновациялық дамуы сценарийі ұсынылады.

Инновациялық даму сценарийін жүзеге асыру қажеттілігі Қазақстан моноқалалары экономикасының сапасы мен құрылымын жаңарту, шикізаттық секторлар мен дайын өнім импортына тәуелділігін әлсірету, өңдеуші өнеркәсіп пен жоғары технологиялық салалар мен тұтынушы секторының ролін күшейту үшін қажет. Моноқалалардың экономикалық жағдайын тұрақтандыру, ішкі ресурстарды үнемдеп, оларды тиімді қолдануға бағытталған ұзақ мерзімді инновациялық даму сценарийін таңдау маңызды болып табылады.

Қазақстан моноқалаларының инновациялық даму сценарийін жүзеге асыру өңірлік саясатта «шикізаттық» даму үлгісінен индустриялық-инновациялық дамуға көшу міндеттеріне сәйкес келетін елеулі өзгерістер қажет етеді. Олар аумақтардың экономикасын жаңғыртуға, жинақталған әлеуетті толық пайдалануға, қаланың барлық экономика құрылымын жақсартуға қайта бағдарлаудан тұрады. Сценарийді жүзеге асыру негізінде қаланың сыртқы инвестиция ресурстары артып, экономика салалары техникалық және технологиялық қайта жабдықталып, адам капиталының сапасы өсіп, халықтың тұрмыс деңгейі жақсарып, табыс көзі артады. Моноқала тартылыс орталығына, жоғары сапалы жұмылғыш жұмыс күші, инновациялық технологиялар, мәдени құндылықтары және т.б. болашақ ресурс «инкубаторына» айналады. Шағын кәсіпкерлік, оның ішінде инновациялық технологиялар белсенді дамиды. Бюджеттің толуында өсу байқалып, қаланың негізгі әлеуметтік-экономикалық параметрлері жоғары көрсеткіштер көрсетеді.

Сценарийдің басты мақсаты моноқаланың экономикалық дағдарысқа орнықтылығын және қала құраушы кәсіпорынның қызметіне тәуелділігін азайтуға және бәсекеге қабілетті басқа елді мекендер қатарына қосылу мен ең негізгісі тиімді таңдалған және жүзеге асырылған іс шаралар негізінде, оның болашақта көп бейінді қалаға ауысуын қамтамасыз ету.

Зерттеу мақсаты – моноқалалардың экономикалық дағдарысқа орнықтылығын және қала құраушы кәсіпорынның қызметіне тәуелділігін азайтуға және бәсекеге қабілетті басқа елді мекендер қатарына қосылу мен ең негізгісі тиімді таңдалған және жүзеге асырылған іс шаралар негізінде, оның болашақта көп бейінді қалаға ауысуын қамтамасыз ететін инновациялық даму сценарийін жүзеге асыру жолдарын ұсыну.

Зерттеу әдістері. Мақалада болжамды-талдамалық зерттеулер және стратегиялық талдау, экономикалық талдау және синтез әдістер қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Экономиканың инновациялық дамуының негізгі сұрақтары, инновацияның экономикалық өсуінің факторы ретінде маңыздылығын негіздеу көптеген шетелдік және отандық ғалымдар өз зерттеулерінде қарастырылған. Атап айтсақ, қазіргі кездегі моноқалалардың дамуы мен қызмет етуінің жалпы мәселелері Д.Е. Шваков, А.А. Быков, Т.А. Коновалова, М.С. Саргиджян, И.И. Ильина, В.И. Малый, Д. Сепик, Райзберг Б.А. және т.б. ресейлік ғалымдардың жұмыстарында айтарлықтай толық қарастырылған. Инновация мазмұны, инновациялық үдеріс және әлеует, инновациялық дамуды басқару, моноқалалардың инновациялық дамуымен байланысты сұрақтарына келесі ресейлік зерттеушілердің еңбектері арналған: А.И. Лыткин, Д.Е. Шваков және т.б.

Қазақстандағы аймақтық экономика аясында моноқалалардың экономикасын жаңғырту мәселелерін зерттеген отандық ғалымдар қатарында: Б.С. Толысбаев, Абилдаханова С.Р., М.К. Тузубекова, Е.М. Арын.

Көптеген авторлар моноқалалардың экономикасын заманауи басқарудың базалық ережелерін зерттегенде жалпы қалалық әлеуметтік-экономикалық жүйесінің бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығын, экономикасын жаңғырту мен әртараптандыру үдерісін қамтамасыз ететін моноқалалардың инновациялық дамуын басқару сұрақтарын толыққанды ашпайды. Осыған орай моноқалалардың экономикасын қайта құрылымдауға бағытталған стратегия, бағдарлама, тетіктерді әзірлеу барысында жергілікті басқару органы, қала құраушы кәсіпорын, бизнес және қала халқының серіктестік өзара байланысын білдіретін, олардың келешекте инновациялық дамуын жүзеге асыру сценарийін зерттеудің өзектілігі мен тәжірибелік маңыздылығы анықталады.

Негізгі бөлім. Жалпы дүние жүзінде қалалардың инновациялық даму трендтеріне жүгінсек, оларға: декорбонизация, жасыл экономика; технологиялық озық даму; цифрландыру, ақылды қала тұжырымдасы; заманауи инфрақұрылым және «жасыл» ұтқырлық; мониторинг үшін деректердің қолжетімділігі; коммуникация мен байланыстың дамуы жатады [1].

Атап айтатыны, мұндағы инновациялық тәсіл тек жаңа технологияларды пайдаланудан ғана тұрмайды, сонымен бірге, қаланың тұрақты дамуындағы дәстүрлі кедергілерді жою болып табылады.

Сонымен моноқаланың инновацияға бағдарланған бәсекеге қабілетті тұрақты экономикасын қалыптастыру:

- экономиканың технологиялық базасын әртараптандыру, жаңарту және жаңғырту және оның негізінде бәсекеге қабілетті тауарлар, өндірісінің ауқымын кеңейтуді, инновациялық өнімдер мен технологияларды өндірушілерді кең ауқымды мемлекеттік қолдауды жүзеге асыруды;

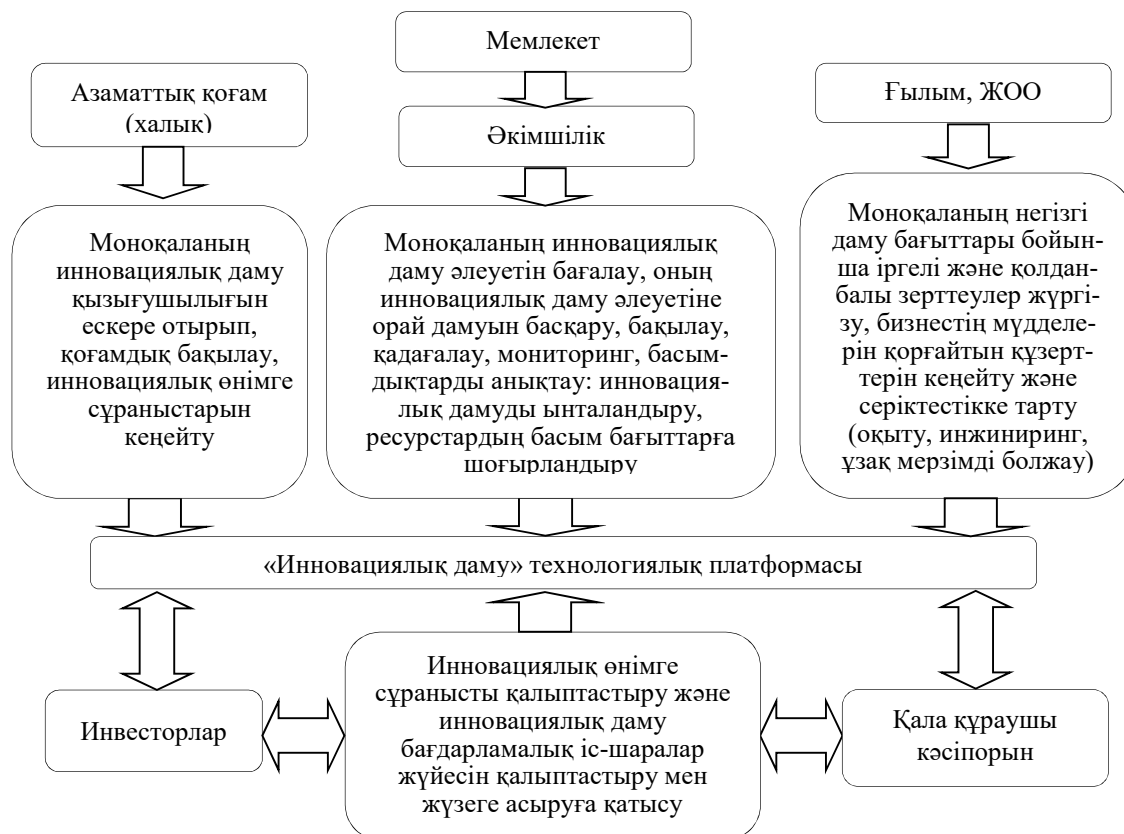
- тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз ету факторларының бірі ретінде инновациялық қызметтің инфрақұрылымын құру және дамытуды [2];

- экономиканың нақты секторларына, орта және шағын бизнесті қолдау, моноқала үшін маңызды инвестициялық жобаларды инфрақұрылыммен қамтамасыз ету жолдарын жетілдіру арқылы қолайлы инвестициялық климат қалыптастыруды;

- моноқаланы инновация қаласы ретінде позициялауды және халықтың табысының өсуі мен өмір сүру сапасы және деңгейінің артуын, инновациялық өнімге сұраныстың артуын және т.б. көздейді.

Қазақстан моноқалаларының инновациялық дамуына ықпал ететін қала құраушы кәсіпорын, жергілікті басқару органдары мен халық және бизнес өкілдерінің, ғылым саласының өзара қатынасын анықтайтын «Инновациялық даму» технологиялық платформасын құру маңызды. Платформа қала өміріне қатысты көптеген мүдделі тараптардың жұмысын үйлестіреді [3].

«Инновациялық даму» технологиялық платформасын құрудың негізгі мақсаты қала құраушы кәсіпорын, жергілікті басқару органдары мен халық және бизнес өкілдерінің, ғылым күштерін үйлестіру негізінде моноқалалардың экономикасының тиімділігін және бәсекеге қабілеттілігін арттырудың тетігін қалыптастыру.

1-сурет. Моноқалалардағы мүдделі жақтарының тиімді өзара әрекеттесуіне арналған «Инновациялық даму» технологиялық платформа құрылымы

* Авторлармен құрастырылған

Технологиялық платформаның атқаратын негізгі міндеттері:

- 1) инновациялық инфрақұрылым нысаны;
- 2) барлық мүдделі тараптардың қызметтерін моноқалалардың инновациялық дамуы үшін жұмылдыру тәсілі;
- 3) ұлттық инновациялық даму саясаттын жүзеге асыру үдерісіне қатысатын барлық мүдделі тараптардың қызметін үйлестіру тетігі ретінде;
- 4) кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін арттыру, жетекші зерттеу және білім беру ұйымдарымен тұрақты серіктестікті қалыптастыру;
- 5) зерттеулер мен әзірлемелерді бизнес тарапынан талап ету деңгейін ескере отырып, оларды мемлекеттік қаржыландыру, бірлескен инновациялық жобаларды қаржыландырудың әртүрлі көздерін біріктіру үшін жағдайлар жасау;
- 6) мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамыту жолдары және халықаралық және аймақаралық ынтымақтастықты дамыту тәсілі;
- 7) инвестициялық құрал – сайыстар ұйымдастыру және қатысу, мақсатты қаржыландыруды тарту;

Осыған байланысты моноқалалардың инновациялық даму стратегиясын жүзеге асыруға мүдделі тараптардың барлық топтарының (халық, жергілікті басқару органдары және бизнес өкілдері, өнеркәсіп және білім және ғылым т.б.) мүдделерін интеграциялау құралы немесе тетігі ретінде инновациялық-технологиялық платформаларды қалыптастыру қажет [4].

Тиімді басқару тетіктерін қолдана отырып моноқалалардың инновациялық даму бағытына өтуге үлкен мүмкіндігі болады. Бәсекеге қабілетті инновациялық өніммен тек ішкі нарықта ғана емес, сонымен бірге сыртқы да нарықты қамтамасыз етеді [5]. Инновациялық даму мүмкіндігі бар моноқала басқа қалалардан қарағанда өзіндік артықшылыққа да ие болады. Әдетте, олар инновацияға инвестиция тартуда жергілікті басқару органдарының жоғары қызығушылығымен, олардың жаңа технологиялардың дамуын инвестициялауға дайындығымен, тұрақты қызмет атқаратын қала құраушы кәсіпорындармен, дамыған кәсіпкерлік сектормен, халықтың әл-ауқатының жоғары көрсеткіштерімен сипатталады. Мұндай моноқалалардың мақсаты өзінің бәсекеге қабілеттілігін қолдауға және қаржы

тартудың жаңа нысандарын іздеу болып табылады [6]. Сондықтан олар инвесторлар үшін неғұрлым тартымды, моноқалаларға инновациялық жобаларды енгізудің коммерциялық әсері де жоғары болады, бұл артық шығынсыз технологиялардың тез таралуы есебінен қол жеткізіледі.

Моноқалалардағы экономиканы әртараптандырудағы жергілікті биліктің міндеті - қаланың инвестициялық тартымдылығын, қалалық орта сапасы мен әлеуметтік стандарттарды арттыру үшін жұмыс жасау. Бұл міндеттерді шешу әкімшіліктерден құзыреттіліктің жоғары деңгейі мен тиімді басқарушылық шешімдерді талап ететіні анық [7].

Адам әлеуеті, оның «креативтілігі» дәрежесі – моноқаланың өсуінің, инновациялық дамуының кепілі [8]. Моноқалалардың инновациялық дамуының шетелдік тәжірибесін зерттеу барысында (Германияның Рур қаласы, Францияның Рон-Альпі провинциясының қалалары, Жапония мен Ұлыбританияның бірқатар порт қалалары) оларды қайта құрылымдау мен дамыту, инновациялық жобаларды және бағдарламаларды іске асырудың кілті адами әлеует болып табылатыны анықталды. Демек, жергілікті тұрғындардың «шығармашылық» қабілеттерін ояту, бұл моноқаланы табысты жаңғырту мен инновациялық дамытудың кепілі.

Қарағанды облысы моноқалаларының инновациялық дамуын басқару үлгісі төменгі суретте көрсетілген.

2-сурет. Қарағанды облысы моноқалаларының инновациялық дамуын басқару моделі

* Авторлармен құрастырылған

Ресей Федерацияның тәжірибесі бойынша моноқалалар аумағына инвестицияларды тартуға бағытталған іргелі даму аумақтарын қалыптастыру маңызды шарт болып табылады [9]. Себебі моноқалалардағы кешенді мәселелерді инвесторлар үшін тартымды жағдай жасау арқылы шешуге болады. Ал озық дамыған әлеуметтік-экономикалық аумақтар инвесторлар үшін бірқатар жеңілдіктер мен артықшылықтар ұсынумен ерекшеленеді.

Озық әлеуметтік-экономикалық даму аумағы – инвестицияларды тарту үшін қолайлы жағдайлар қалыптастыру, жедел әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз ету және халықтың ыңғайлы тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету үшін қолайлы жағдайларды жасау мақсатында кәсіпкерлік және өзге де қызметті жүзеге асырудың ерекше құқықтық тәртібі белгіленген аумақтың бір бөлігі екені мәлім [10].

Ұсынылған шараларды жүзеге асыру арқылы моноқалалардың жоғары даму көрсеткіштеріне қол жеткізуге болады. Азаматтық қоғам, жергілікті басқару органдары және бизнес өкілдері өзара келісу арқылы инновациялық жобаларды жүзеге асыруға ат салысулары маңызы болып табылады.

Осылайша зерттеу барысында алынған нәтижелерге сәйкес, моноқалалардың даму әлеуметіне орай инновациялық даму сценарийін таңдау арқылы олардың әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан тұрақтылығына қол жеткізуге болады. Дегенмен моноқалалардың бірден инновациялық даму жолына өтуі, әсіресе шикізаттық секторға бағытталған моноқалалар үшін мүмкін емес. Аумақтық даму әлеуетін пайдалана отырып шикізаттық, индустриалды және постиндустриалды салаларды шамамен бірдей деңгейде дамытуға болады. Зерттеу нәтижесі көрсеткендей әсіресе постиндустриалды (инновациялық) секторға көп көңіл бөлу керек деген қорытынды жасауға болады. Ол кезегінде технологиялық арта қалу қауіпін болдырмауға мүмкіндік береді [11].

Қорытынды. Сонымен инновациялық даму бағыты моноқалалардың келесі экономикалық қызмет түрлерін белсенді дамытуға мүмкіндік береді: қала кәсіпорындарын технологиялық жаңғырту және олардың өндіретін тауарлар номенклатурасын кеңейту, өндірістік, әлеуметтік, көліктік инфрақұрылымды дамыту, өндірістік жалпы көлемінде шағын және орта кәсіпкерлік үлесін ұлғайту, өндірістік және қызмет көрсету секторына инновациялық технологияларды белсенді енгізу және т.б.

Инновациялық даму әлеуеті бар моноқалалардың экономикасын жаңғыртуды басқаруда моноқалалар экономикасының қазіргі жай-күйі мен алдыңғы даму трендінің үрдістеріне сүйене отырып, институционалдық, технологиялық, экономикалық және басқарушылық инновациялардың өзара байланысын білдіретін инновациялық нұсқаны пайдаланған жөн, атап айтқанда:

- білім менеджменті құралдарын, мемлекеттік-жекешелік әріптестік және жобалық қаржыландыру тетіктерін пайдалану;

- тиімсіз қала құраушы кәсіпорындары базасында қосылған құны жоғары бәсекеге қабілетті өнімнің жаңа өндірісін құру, осы кәсіпорындарда шағын және орта бизнесті дамыту үшін институционалдық және ұйымдық-экономикалық жағдайлар қалыптастыру;

- мемлекеттік, өңірлік және жергілікті билік органдарының жергілікті ресурстарды табысты пайдаланатын экономиканы жаңғыртудың кешенді инвестициялық жобаларын әзірлеу, ілгерту және сүйемелдеу үдерісін қолдауы өңірлерді «өсу нүктесіне» айналдырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Маймурунова А.А., Арын Е.М. Қарағанды облысының моноқалаларының инновациялық даму стратегиялары // Қарағанды университетінің Хабаршысы. – 2019. – № 2(94). – Б. 145-152.
2. Ильина И.Н. Стратегии модернизации моногородов России // Развитие монопрофильных населенных пунктов в Российской Федерации: сб. науч. тр. – М.: Финан. ун-т, 2012. – С. 4-11.
3. Malyu V. Russian Innovation Monotowns: Positive Experience in Socio-Economic // Development Bulletin of the volga region Institute of Administration. – 2020. – Vol. 20, № 5. – P. 40-41.
4. Maimurunova, A. Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region // Journal of Environmental Management and Tourism. – Vol. 13, № 3(59). – P. 707-721.
5. Маймурунова А.А. ҚР моноқалаларының инновациялық әлеуетін бағалау әдістемесі // ҚазЭҚХСУ Хабаршысы. – 2022. – № 2(47). – Б. 121-128.
6. Сепик Д. Индикаторы конкурентоспособности регионов: европейский подход // Регион: экономика и социология. – 2005. – № 2. – С. 197-205.

7. Маймурунова А.А. Цифровая городская среда: оценка ее развития в моногородах // Финансовые технологии в цифровой экономике: проблемы и перспективы развития в мире и России: матер. междунар. круг. стола. – М.: РУДН, 2019. – С. 83-93.
8. Шваков Е.Е., Шваков Д.Е. О формах и инструментах стимулирования инвестиционной деятельности в моногородах // Развитие управленческого консалтинга в регионах: сб. науч. ст. по матер. 2-й междунар. науч.-практ. конф. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2015. – С. 49-53.
9. Казыбаев Б.О., Абилдаханова С.Р., Тузубекова М.К. и др. Диверсификация экономики моногородов Казахстана // Мемлекеттік аудит – Государственный аудит. – 2019. – № 4(45). – С. 70-77.
10. Маймурунова А.А., Толысбаев Б.С., Быков А.А. Қарағанды облысы моноқалаларының инновациялық даму тетіктері // ЕНУ Вестник. – 2021. – № 4. – Б. 113-122.
11. Райзберг Б.А. Технологические платформы как инструмент государственного регулирования и координации инновационной деятельности // Известия МГТУ «МАМИ». – 2012. – Т. 3, № 2(14). – С. 42-45.

REFERENCES

1. Maimurunova A., Aryn E. Karagandy oblysynyn monoqalalarynyn innovasiyalyk damu strategialary // Karagandy universitetinin Habarshysy. – 2019. – № 2(94). – В. 145-152 [in Kazakh].
2. Ilina I. Strategii modernizatsii monogorodov Rosii // Razvitie monopofilnyh naselennyh punktov v Rosiskoi Federatsii: sb. nauch. tr. – М.: Finan.un-t, 2012. – С. 4-11 [in Russian].
3. Malyy V. Russian Innovation Monotowns: Positive Experience in Socio-Economic // Development Bulletin of the volga region Institute of Administration. – 2020. – Vol. 20, № 5. – P. 40-41.
4. Maimurunova, A. Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region // Journal of Environmental Management and Tourism. – Vol. 13, № 3(59). – P. 707-721.
5. Maimurunova A. KR monokalalarynyn innovasiyalyk aleuetin bagalau adistemesi // KazEKHSU Habarsysy. – 2022. – № 2(47). – В. 121-128 [in Kazakh].
6. Sepik D. Indikatory konkurentosposobnosti regionov: evropeiski podhod // Region: ekonomika i sosiologiya. – 2005. – № 2. – С. 197-205 [in Russian].
7. Maimurunova A. Sifrovaiaigorodckaiacreda: osenkaeeraevitia v monogorodah // Finansovyetehtnologii v sifrovoiekonomike: problemy i perspektivyrazvitiya v mire i Rosii: mater. mejdunar. krug. stola. – М.: RUDN, 2019. – С. 83-93 [in Russian].
8. Shvakov E., Shvakov D. O formah i instrumentahstimulirovaniainvestisionnoideiatelnosti v monogorodah // Razvitieupravlencheskogokonsaltiña v regionah: sb. nauch. st.po mater. 2-i mejdunar. nauch.-prakt. konf. – Barnaul: İzd-vo Alt. un-ta, 2015. – С. 49-53 [in Russian].
9. Kazybaev B., Abildahanova S., Tuzubekova M. i dr. Diversifikatsia ekonomiki monogorodov Kazahstana // Memlekettik audit – Gosudarstvennyi audit. – 2019. – № 4(45). – С. 70-77 [in Russian].
10. Maimurunova A., Tolysbaev B., Bykov A. Karagandy oblysy monoqalalarynyñ innovasiyalyq damu tetikteri // ENU Vestnik. – 2021. – № 4. – В. 113-122 [in Kazakh].
11. Raizberg B. Tehnologicheskie platformy kak instrument gosudarstvennogo regulirovaniya i koordinatsii innovatsionnoi deiatelnosti // İzvestia MGTU «MAMI». – 2012. – Т. 3, № 2(14). – С. 42-45 [in Russian].

Маймурунова А.А., Темиралиева З.С.

ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ СЦЕНАРИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ МОНОГОРОДОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье показаны пути и направления реализации сценария инновационного развития моногородов с потенциалом и возможностями инновационного развития и стабильным социально-экономическим положением.

В исследовательской работе необходимо объединить усилия всех заинтересованных сторон как важное условие инновационного развития моногородов, поэтому в данном случае предлагается создать специальную инновационную технологическую платформу, которая координирует взаимодействие заинтересованных сторон в развитии города, повышает эффективность коммуникаций и отражает алгоритм их действий.

Установлено, что меры по активизации инновационного потенциала моногородов требуют решения вопроса привлечения инвестиций. Как правило, они характеризовались высокой заинтересованностью

органов местного самоуправления в привлечении инвестиций в инновации, их подготовкой к инвестированию в развитие новых технологий, постоянно действующим градообразующим предприятием, развитым предпринимательским сектором, высокими показателями благосостояния населения. Модель управления инновационным развитием моногородов с возможностями и потенциалом инновационного развития представлена на примере моногородов Карагандинской области.

Таким образом, в статье установлено, что использование моногородами механизмов и инструментов в реализации сценария, направленного на инновационное развитие, позволит повысить качество жизни населения, создать благоприятную среду для развития малого и среднего бизнеса и повысить конкурентоспособность территории.

Maimurunova A., Temiraliyeva Z.

**WAYS TO IMPLEMENT THE SCENARIO OF INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF SINGLE-INDUSTRY TOWNS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article shows the ways and directions of implementing the scenario of innovative development of single-industry towns with the potential and opportunities for innovative development and a stable socio-economic situation.

In the research work, it is necessary to combine the efforts of all stakeholders as an important condition for the innovative development of single-industry towns, therefore, in this case it is proposed to create a special innovative technology platform that coordinates the interaction of stakeholders in the development of the city, increases the efficiency of communications and reflects the algorithm of their actions.

It is established that measures to activate the innovative potential of single-industry towns require a solution to the issue of attracting investment. As a rule, they were characterized by a high interest of local governments in attracting investments in innovations, their preparation for investing in the development of new technologies, a permanent city-forming enterprise, a developed business sector, and high indicators of the well-being of the population. The model of management of innovative development of single-industry towns with opportunities and potential for innovative development is presented on the example of single-industry towns of the Karaganda region.

Thus, the article establishes that the use of single-industry towns of mechanisms and tools in the implementation of a scenario aimed at innovative development will improve the quality of life of the population, create a favorable environment for the development of small and medium-sized businesses and increase the competitiveness of the territory.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).20
 ЭОЖ 338.012
 FTAMP 06.71.03

Б.С. Мухан, PhD докторанты¹
 А.М. Есиркепова*, э.ғ.д., профессор²
 А.С. Тулеметова, э.ғ.к., профессор¹
 А.С. Есенгельдина, э.ғ.к., профессор²
 М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
 Шымкент қ., Қазақстан¹
 Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы
 Мемлекеттік басқару академиясы, Астана қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: essirkepova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Мақалада Қазақстанның жеңіл өнеркәсібін дамытудың теориялық және тәжірибелік жақтары қарастырылған. Авторлар жеңіл өнеркәсіптің тұрақты даму стратегиясын талдаумен байланысты ғалымдардың ғылыми еңбектерін зерттеген: мемлекеттік қаржылық қолдау, өңірлік кластер құру, өндірілетін өнімнің бәсекеге қабілеттілігі, тәуекелдерді басқару стратегиясын енгізу, электрондық-коммерциялық тәсілдерді қолдану, интеграциялық картаны әзірлеу, кәсіпорынның тиімділік көрсеткіштерін модельдеу, цифрландыруға көшу, теңестіру және саналы тұтыну. Жеңіл өнеркәсіптің дамуын талдау негізінде саланың дамуына әсер ететін негізгі жағымсыз үдерістер анықталған: тұтыну тауарларының өркениетті нарығының болмауы; отандық тауарлардың әлсіз бәсекеге қабілеттілігі; технологиялық артта қалушылыққа байланысты өндірістің еңбек сыйымдылығы; жаңа технологиялар бойынша жұмыс істей алатын мамандардың тапшылығы. Авторлардың пікірінше, жеңіл өнеркәсіп төрт стратегиялық бағыт бойынша дамуы тиіс: салалық ғылымды дамыту, білікті кадрлар даярлау, отандық брендтерді қалыптастыру, өнімді өткізуді тиімді ұйымдастыру. Мақалада жеңіл өнеркәсіпті тұрақты дамыту стратегиясы бойынша бағыттар ұсынылған: жеңіл өнеркәсіп кластерін кәсіпорын деңгейінде емес, оның жұмыс істеуін қамтамасыз ететін ұйымдармен қалыптастыру; бизнес-үдерістерді стандарттау және жаңа құндылықтар жасау үшін цифрлық технологияларды пайдалану; 3D-технологияларды пайдалана отырып өнімдер жасай алатын кадрларды даярлау; технологиялық және басқарушылық салалардағы оқу орындарындағы білім беру бағдарламаларының мазмұнын жаңарту.

Кілт сөздер: өнеркәсіп, жеңіл өнеркәсіп, стратегия, басқару, технология, электрондық сауда, ғылыми қолдау, бренд, бизнес-үдеріс, бәсекеге қабілеттілік.

Ключевые слова: промышленность, легкая промышленность, стратегия, управление, технология, электронная торговля, научное сопровождение, бренд, бизнес-процесс, конкурентоспособность.

Keywords: industry, light industry, strategy, management, technology, electronic commerce, scientific support, brand, business process, competitiveness.

Кіріспе. Қазіргі уақытта еңбекке қабілетті халықты жұмыспен қамтамасыз етуде және оның өмір сүру деңгейін арттыруда жеңіл өнеркәсіпті дамыту маңызды рөл атқарады. Сондықтан көптеген дамыған мемлекеттер осы саланың дамуына ерекше назар аударады және оларға елеулі мемлекеттік қолдау көрсетеді.

Еліміздің отандық жеңіл өнеркәсібінің алдында тұрған жаңа міндеттерді шешу қысқа мерзімді ғана емес, сонымен қатар ұзақ мерзімді бағдарлы бастамаларды жаңа тәсілдермен анықтауды талап етеді. Бүгінгі таңда отандық жеңіл өнеркәсіп өнімдерімен ішкі сұранысты толығымен қанағаттандыру арқылы ғана экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге болады. Бұл салада жекелеген кәсіпорындардың өндірісін жаңғыртуда, оны шикізат базасымен қамтамасыз етуде және тағы басқа жеткілікті мәселелер жинақталған. Жеңіл өнеркәсіптің арзан отандық тауарларының халық үшін қолжетімділігін арттыру және импортқа тәуелділікті әлсірету жинақталған мәселелерді шешуді, жаңа өнеркәсіптік кәсіпорындар салуды және қолданыстағыларын технологиялық жаңартуды көздейді.

Сол себепті, жеңіл өнеркәсіп саласының мәселелерін стратегиялық міндеттердің және іс-шаралардың кешенді бағыттары арқылы анықтау өзекті болып келеді. Бұл жүйелі, әрі мақсатты стратегиялық бағыттар жеңіл өнеркәсіп қызметіндегі шикізатты өңдеуден бастап дайын тауарларды өндіруге және оларды өткізу нарықтарына жылжытуға дейін кезеңдерді қамтуы тиіс.

Мақаланың мақсаты жеңіл өнеркәсіпті тұрақты дамыту стратегиясы бойынша нақты бағыттар ұсыну болып табылады.

Мақаланың мақсатына жету үшін мынадай міндеттерді шешу қажет:

- жеңіл өнеркәсіп саласының тұрақты даму стратегиясын зерттеумен айналысатын ғалымдардың ғылыми еңбектеріне шолу жасау;
- жеңіл өнеркәсіп саласының өндірістік құрылымының мәліметтерін талдау;
- жеңіл өнеркәсіпті дамытудың стратегиялық бағыттарын анықтау;
- жеңіл өнеркәсіпті тұрақты дамыту стратегиясы бойынша нақты бағыттар ұсыну.

Зерттеу әдістері. Мақалада жеңіл өнеркәсіпті дамытуға қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, статистикалық мәліметтер ақпараттық негіз ретінде қолданылған. Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде жүйелік және статистикалық әдістер пайдаланылған.

Әдебиеттік шолу. Жеңіл өнеркәсіп саласын дамыту стратегиясын қалыптастыру үшін отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектерін зерттеген жөн.

Қазақстандық ғалымдар жеңіл өнеркәсіп саласын дамытудың стратегиялық бағыттарын мемлекеттік қаржылық көмек және өңірлік кластерді құру арқылы жүргізуді ұсынады.

Мәселен, Юнусов М. Б. және басқа ғалымдар жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарын дамыту үшін мемлекеттік жеңілдіктер мен артықшылықтар түрінде қолдауға қомақты қаражат бөлуді ұсынады. Олардың пікірінше, «мемлекеттік қолдау көмегімен шикізатты жеткізудің кешеуілдеуіне, жинақталған серіктестіктердің бұзылуына, инвестициялық инвестициялардың азаюына, сондай-ақ логистикалық байланыстардың бұзылуына байланысты мәселелерді шешуге болады» [1].

Нұрланова Н.К. және Омаров А.К. сияқты зерттеушілер саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының базасында өңірлік кластерлер құруды ұсынады. Олардың ойынша «өңірлік кластерлерді қалыптастыру жөніндегі белсенді жұмыс үшін тоқыма, тігін және былғары-аяқ киім өндірісін дамыту бағдарламаларын әзірлеу, саланы дамыту перспективаларын анықтау және бизнестің инвестициялық белсенділігін ынталандыру үшін жағдайлар жасау мақсатында мақсатында өңірлер әкімшіліктері жанынан жұмыс топтарын құру қажет» [2].

Шетелдік ғалымдар жеңіл өнеркәсіптің өзекті мәселелерін, оларды тиімді басқарудың тиімді жолдарын зерттеген.

Гомелько Т.В. және басқалардың ойынша, жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының басым бөлігі ескірген технологиялар мен жабдықтарды қолданып, өнім өндіреді. Бұл саланың дамуына кедергі келтіреді және жеңіл өнеркәсіптің өндірілетін өнімінің бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне әкеледі [3].

Макмастер М. және басқалар жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының тәуекелдерді басқару стратегиясын енгізуді қарастыру басты назар алған жөн деп санайды. Бұл кейбір фирмалар үшін сұраныстың үзілуін бақылау және сатуды барынша арттыру үшін онлайн тұтынушыларға қызмет көрсетуге инвестициялау икемділігін қамтамасыз етеді [4].

Жаркова Н.Н. болса жеңіл өнеркәсіп ұйымдары сауда үдерісінің белсенді қатысушылары болып табылмайды және маркетингтік технологиялардың қазіргі дамуында тиімсіз болған дәстүрлі тарату арналарын пайдаланады деп ойлайды. Сол себепті тауарлар мен бизнесті ілгерілетуді электрондық-коммерциялық бағытқа қайта бағыттау қажет [5].

Бойченко К. және басқа ғалымдар жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының дамуын бағалау үшін кешенді даму нәтижелерін модельдеу және болжау арқылы интеграциялық картаны әзірлеуді ұсынады. Мұндай кешенді бағалау басқару шешімдерінің тиімділігін негіздеуге және кәсіпорындардың кешенді даму сапасын, сондай-ақ тұтастай алғанда олардың тиімділігін арттыруға көмектеседі [6].

Бинх Д.Т. және басқалар шетелдік жеткізушілер мен инвесторларға тәуелділік көрсеткіштерінің кәсіпорын тиімділігінің көрсеткішіне әсер етуінің регрессиялық модельдерін жасаған. Теңдеулер (тәуелділік функциялары) жүйесін шешу арқылы нарықтық жұмыс жағдайында дағдарыстық көріністер жағдайында тігін және тоқыма кәсіпорындарының экономикалық тиімділігін арттыру мақсатында шетелдік және отандық жеткізушілер мен инвесторлардың өзара әрекеттесу құрылымының оңтайлы пропорциялары сандық түрде анықталады [7].

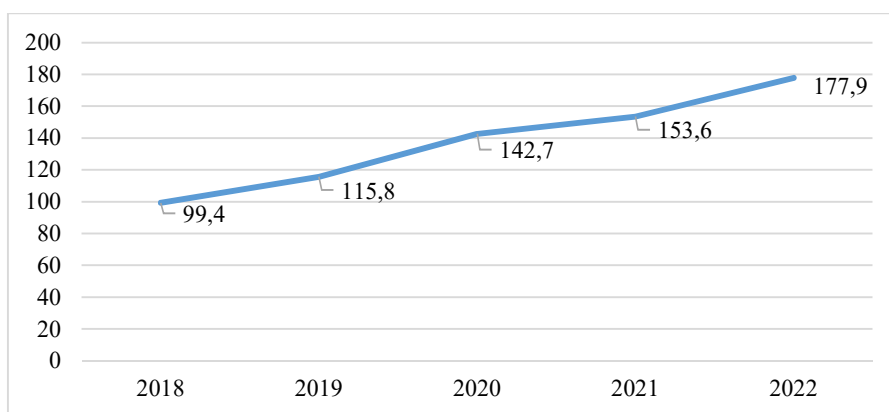
Медведева О.А. және Рыкова Е. С. жеңіл өнеркәсіпті дамыту стратегиясының үш негізгі бағытын бөлуді ұсынады: цифрландыруға көшу, теңестіру және саналы тұтыну. Олардың пікірінше, бұл халықтың кең ауқымында, соның ішінде ең талапшыл топта сән өзгерістерін бақылайтын жастарда сұранысқа ие өнімдерді шығаруға ықпал етеді [8].

Ғалымдар ғылыми мақалаларында жеңіл өнеркәсіп саласын дамытудың стратегиялық бағыттарын қалыптастыру үшін мемлекеттік қаржылық көмек, өңірлік кластерді құру, өндірілетін

өнімнің бәсекеге қабілеттілігі, тәуекелдерді басқару стратегиясын енгізу, электрондық-коммерциялық тәсілдерді қолдану, интеграциялық картаны әзірлеу, кәсіпорын тиімділік көрсеткіштерін модельдеу, цифрландыруға көшу, теңестіру және саналы тұтыну сұрақтары қарастырылған. Дегенмен, бұл зерттеушілер ғылыми еңбектерінде жеңіл өнеркәсіпті дамытудың стратегиялық бағыттарына нақты көңіл бөлмеген. Сол себепті статистикалық мәліметтерді талдап, анықталған мәселелерді зерделей отырып, жеңіл өнеркәсіп саласының даму бағыттарын тұжырымдаған жөн.

Негізгі бөлім. Жеңіл өнеркәсіптің тұрақты дамуы өндірістің экономикалық тиімділігіне, еңбек өнімділігінің елеулі өсуіне, технологиялық үдерістер мен өнімнің экологиялық қауіпсіздігіне, ресурстарды үнемдеуге, өндіріс мәдениетін арттыруды қамтамасыз етуге байланысты. Бұл өндіріс саласы өнімдерінің түпкүлікті тұтынушылары болып жеке тұлғалар табылады.

2018-2022 жылдар аралығында жеңіл өнеркәсіп саласы кәсіпорындары 99,4 млрд. теңгеден 177,9 млрд. теңге көлемінде өнім өндірген (1-сурет).

1-сурет. Жеңіл өнеркәсіп саласының 2018-2022 жылдар аралығында өндірген өнімінің көлемі, млрд. теңге

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

1-сурет мәліметтері көрсетіп отырғандай, жеңіл өнеркәсіп өнімдерінің жыл сайынғы өсуі байқалады. Статистикалық деректерде шығарылған өнімнің көлемі ішкі нарықтың небәрі 9%-ын қамтитыны көрсетілген. Жеңіл өнеркәсіпке қажетті шикізат пен жартылай дайын өнімдердің нашар дамуы бәсекеге қабілеттілікті тежеп отыр.

Жеңіл өнеркәсіп өзінің құрамына тоқыма, киім және былғары бұйым өндірістерін енгізетін ірі сала болып келеді. Осы өндірістердің жеңіл өндірістерде алатын орнын қарастырып көрейік (1-кесте).

1-кесте

Жеңіл өнеркәсіп саласының өндірістік құрылымы*

№	Өндіріс түрлері	2018	2019	2020	2021	2022
1	Тоқыма өндірісі					
	- млн.теңге	52394	60238	75997	84888	101148
	- үлесі (%)	52,84	52,00	53,25	55,26	56,83
2	Киім өндірісі					
	- млн.теңге	36568	43964	53627	54440	61305
	- үлесі (%)	36,88	37,95	37,57	35,44	34,44
3	Былғары бұйым өндірісі					
	- млн.теңге	10189	11641	13098	14299	15542
	- үлесі (%)	10,28	10,05	9,18	9,31	8,73
	Барлығы	99151	115843	142722	153627	177995

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Өндірілетін өнім көлемі бойынша ассортименттік құрылымдағы ең үлкен үлес салмағын тоқыма (56,84%) және киім (34,44%) өндірістері алады. Былғарыдан жасалған бұйымдардың үлес салмағы түскенімен (2018 жылы – 10,28%, 2022 жылы – 8,73%), соңғы бес жыл аралығында өндірілген көлемі жыл сайын өсіп отыр.

Отандық химиялық өндіріс, үлкен мүмкіндіктерге ие болса да, жеңіл өнеркәсіпке қажетті маталар мен жіптер, бояғыштар шығармайды. Шикізаттың барлық дерлік түрлерін шетелден сатып алуға тура келеді. Республикада барлық қолданыстағы салалар бойынша түпкілікті өнімнің құн тізбегінде іс жүзінде байланыс жоқ. Тоқыма өндірісінде мақта, жүн жоқ. Тиісінше, тоқыма бұйымдарын өндіруге қажетті маталардың болмауы дайын өнімнің қымбаттауына әкеледі.

Жеңіл өнеркәсіптің дамуын талдау нәтижелері, саланың дамуына әсер ететін мынадай жағымсыз үдерістерді анықтады:

- тұтыну тауарларының өркениетті нарығының болмауы;
- отандық тауарлардың әлсіз бәсекеге қабілеттілігі;
- технологиялық артта қалушылыққа байланысты өндірістің еңбек сыйымдылығы жоғарылығы;
- жаңа технологиялар бойынша жұмыс істей алатын мамандардың тапшылығы.

Бүгінгі таңда жеңіл өнеркәсіптің экономикалық өсу факторларын ғана емес, экономикалық даму механизмін де түбегейлі өзгерту қажеттілігі туралы мәселе тұр.

Қазақстан Республикасының өңдеу өнеркәсібін дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасына сәйкес жеңіл өнеркәсіп саласының негізгі стратегиялық бағдары жеке коммерциялық брендтерді қалыптастыруға бағытталуы тиіс [10].

Еліміздің жеңіл өнеркәсібінің өнімдері әлемдік нарықта емес, отандық ішкі нарықта да шетелдік бәсекелестерде төтеп бере алмай отыр. Сол себепті жеңіл өнеркәсіптің даму стратегиясы 4 бағыттарды қамту керек (2-сурет).

2-сурет. Жеңіл өнеркәсіпті дамытудың стратегиялық бағыттары

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жеңіл өнеркәсіпті дамытудың стратегиялық бағыттары мыналарды қамтиды:

- салалық ғылымды дамыту. Салалық ғылым ішкі нарықты тауарлардың заңсыз айналымынан қорғау, қолданыстағы өндірістерді жаңғырту, саланы материалдық-шикізаттық ресурстармен және кәсіби кадрлармен қамтамасыз ету мүмкіндіктерін зерттеуге бағытталғаны жөн;

- білікті кадрларды даярлау. Жаңа технологияларды қолдана алатын мамандарды оқу орындарымен бірлесе отырып дайындау қажет;

- отандық брендтерді қалыптастыру. Отандық брендтің негізі оның бәсекелестік артықшылықтарын арттыруға, жаңа буынның бәсекеге қабілетті өнімдерін шығаруды ұлғайтуға бағытталған дамудың инновациялық моделіне көшу болуға тиіс;

- өнімді өткізуді тиімді ұйымдастыру. Тауарлар мен бизнесті ілгерілетуді электрондық-коммерциялық бағытқа қайта бағыттау қажет. Электрондық сауданы нақты тауарларға қатысты тұтынушылардың талаптарын анықтауға қажетті құрал ретінде қолдануға болады.

Осылайша, жеңіл өнеркәсіпті дамытудың стратегиялық бағыттары осы салада тұрақты саясатты қабылдауға арналған. Ғылыми сүйемелдеуді ескере отырып, отандық брендтерді қалыптастыру жеңіл өнеркәсіп өнімдерін нарықтың тиісті қажеттіліктеріне орай шығаруға мүмкіндік береді. Бұл бизнес және басқару үдерістерін стандарттау үшін цифрлық технологияларды пайдалануды талап етеді.

Қорытынды. Қазақстан Республикасында жеңіл өнеркәсіп саласының шығарылған өнімі жыл сайын өсіп келеді. Дегенмен, өндірілген өнім ішкі нарықты толығымен қанағаттандырмай отыр.

Біздің ойымызша, отандық жеңіл өнеркәсіпті мынадай стратегиялық бағыттарға дамытқан жөн:

- жеңіл өнеркәсіп кластерін кәсіпорын деңгейінде емес, оның жұмыс істеуін қамтамасыз ететін ұйымдармен қалыптастыру. Бұл ұйымдарға сауда үйлері, банктер, сақтандыру компаниялары, оқу орындары және басқалар енуі керек;

- бизнес-үдерістерді стандарттау және жаңа құндылықтар жасау үшін цифрлық технологияларды пайдалану. Цифрлық трансформация бизнеске цифрлық платформаларға сәйкес бизнес үлгілерін өзгертуге, тарату арналарын әртараптандыруға, тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын арттыруға және тұтынушылардың қажеттіліктеріне сәйкес жаңа өнімдерді жасауға көмектеседі;

- 3D-технологияларды пайдалана отырып, өнімдерді жасай алатын кадрларды даярлау. Олар сондай-ақ өнеркәсіптік роботтар арқылы жоғары автоматтандырылған желілерді басқара алуы, машиналар мен жабдықтардың дұрыс жұмыс істеуіне байланысты ықтимал тәуекелдерді анықтау үшін деректер үлгілерін бағалай және талдай алуы керек;

- технологиялық және басқарушылық салалардағы оқу орындарындағы білім беру бағдарламаларының мазмұнын жаңарту. Аймақтық және халықаралық жұмыс күшімен бәсекелесе алатын ресурстарды дайындау үшін әр елдегі дағдылар мен біліктіліктерге қатысты ережелерді ескере отырып аймақтық және халықаралық анықтамалық біліктілік шеңберлеріне назар аудару қажет.

Жеңіл өнеркәсіпті дамытуға бағытталған ұсыныстар кәсіпорындардың деңгейін бағалауға, әр түрлі салалардың шоғырлануына, басқарудың тиімді шешімдерін қабылдауға және білікті мамандарға дайындауға мүмкіндік береді. Болашақта жеңіл өнеркәсіпте сандық технологияларды және жасанды интеллектпен байланысты дағдыларды қолдануға қатысты ғылыми зерттеулерге үлкен мән беру керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Юнусов М.Б., Есиркепова А.М., Тулеметова А.С., Митрошенко Т.С., Сариева Ж.А. Механизмы развития легкой промышленности Республики Казахстан в условиях пандемии // Технология текстильной промышленности, 2021. – № 3(393). – С. 21-25.
2. Nurlanova N., Omarov A. Regional Features of the Placement of Light Industry Enterprises in Kazakhstan // Eurasian Journal of Economic and Business Studies, 2022. – P. 115-130. – DOI: 10.47703/ejebbs.v4i66.209.
3. Гомелько Т.В., Бортник Ю.А., Овсянникова М.А. Проблемы развития легкой промышленности в современной России // Экономика и управление. – 2020. – Т. 26. № 1. – С. 69-73. – URL: <http://doi.org/10.35854/1998-1627-2020-1-69-73>.
4. McMaster M., Nettleton C., Tom C., Xu B., Cao C., Qiao P. Risk Management: Rethinking Fashion Supply Chain Management for Multinational Corporations in Light of the COVID-19 Outbreak // Journal of Risk and Financial Management. – 2020. – 13(8). – 173 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/jrfm13080173>.
5. Жаркова Н.Н. Стратегия развития легкой промышленности: новые направления и целевые показатели // Экономика, предпринимательство и право. – 2017. – Том 7. – № 4. – С. 253-261. – DOI: 10.18334/epp.7.4.38488.
6. Boichenko K., Klymenko S., Shevchuk N., Terentieva O. Quality management of the integrated development of Ukrainian light industry enterprises // Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR), 2022. – 9(4). – P. 554-568. – URL: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v9i4.921>.
7. Binh D., Lam T., Nguyen N., Ngoc T., Barysheva G. Increasing the efficiency of the Textile and Garment Industry of Vietnam in the context of the dependence on foreign suppliers and investors. Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR), 2020. – 7(3). – P. 363-374. – URL: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v7i3.598>.
8. Медведева О.А., Рыкова Е.С. Кастомизация как основной вектор развития предприятий легкой промышленности в новых условиях развития рынка // Научный журнал «Костюмология», 2021. – № 1. – URL: <https://kostumologiya.ru/PDF/21IVKL121.pdf>. – DOI: 10.15862/21IVKL121.
9. Основные показатели работы промышленности Республики Казахстан за 2018-2022 годы. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/5>.
10. Об утверждении Концепции развития обрабатывающей промышленности Республики Казахстан на 2023-2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2018 года № 846. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000846>.

REFERENCES

1. Junusov M., Esirkepova A., Tulemetova A., Mitroshenko T., Sarieva Zh. *Mehanizmy razvitiya legkoj promyshlennosti Respubliki Kazahstan v uslovijah pandemii* [Mechanisms of development of light industry of the Republic of Kazakhstan in the conditions of a pandemic] // *Tehnologija tekstil'noj promyshlennosti*, 2021. – № 3(393) . – S. 21-25 [in Russian].
2. Nurlanova N., Omarov A. *Regional Features of the Placement of Light Industry Enterprises in Kazakhstan* // *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 2022. – P. 115-130. – DOI: 10.47703/ejeb.v4i66.209.
3. Gomel'ko T., Bortnik Ju., Ovsjannikova M. *Problemy razvitiya legkoj promyshlennosti v sovremennoj Rossii* [Problems of light industry development in modern Russia] // *Jekonomika i upravlenie*. – 2020. – T. 26. № 1. – S. 69-73. – URL: <http://doi.org/10.35854/1998-1627-2020-1-69-73> [in Russian].
4. McMaster M., Nettleton C., Tom C., Xu B., Cao C., Qiao P. *Risk Management: Rethinking Fashion Supply Chain Management for Multinational Corporations in Light of the COVID-19 Outbreak* // *Journal of Risk and Financial Management*. – 2020. – 13(8). – 173 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/jrfm13080173>.
5. Zharkova N. *Strategija razvitiya legkoj promyshlennosti: novye napravlenija i celevye pokazateli* [Light industry development strategy: new directions and targets]// *Jekonomika, predprinimatel'stvo i pravo*. – 2017. – Tom 7. – № 4. – S. 253-261. – DOI: 10.18334/epp.7.4.38488 [in Russian].
6. Boichenko K., Klymenko S., Shevchuk N., Terentjeva O. *Quality management of the integrated development of Ukrainian light industry enterprises* // *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*, 2022. – 9(4). – P. 554-568. – URL: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v9i4.921>.
7. Binh D., Lam T., Nguyen N., Ngoc T., Barysheva G. *Increasing the efficiency of the Textile and Garment Industry of Vietnam in the context of the dependence on foreign suppliers and investors*. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*, 2020. – 7(3). – P. 363-374. – URL: <https://doi.org/10.15549/jeecar.v7i3.598>.
8. Medvedeva O., Rykova E. *Kastomizacija kak osnovnoj vektor razvitiya predpriyatij legkoj promyshlennosti v novyh uslovijah razvitiya rynka* // *Nauchnyj zhurnal «Kostjumologija»*, 2021. – №1. – URL: <https://kostumologiya.ru/PDF/21IVKL121.pdf>. – DOI: 10.15862/21IVKL121 [in Russian].
9. *Osnovnye pokazateli raboty promyshlennosti Respubliki Kazahstan za 2018-2022 gody* [Key performance indicators of the industry of the Republic of Kazakhstan for 2018-2022]. *Oficial'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan*. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/151/statistic/5> [in Russian].
10. *Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya obrabatyvajushhej promyshlennosti Respubliki Kazahstan na 2023-2029 gody* [On approval of the Concept of development of the manufacturing industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029]. *Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 20 dekabrya 2018 goda № 846*. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000846> [in Russian].

Мухан Б.С., Есиркепова А.М., Тулеметова А.С., Есенгельдина А.С.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития легкой промышленности Казахстана. Авторами рассмотрены научные труды ученых, связанные с анализом стратегии устойчивого развития легкой промышленности: государственная финансовая поддержка, создание регионального кластера, конкурентоспособность производимой продукции, внедрение стратегии управления рисками, применение электронно-коммерческих подходов, разработка интеграционной карты, моделирование показателей эффективности предприятия, переход к цифровизации, выравнивание и сознательное потребление. На основе анализа развития легкой промышленности определены основные негативные процессы, влияющие на развитие отрасли: отсутствие цивилизованного рынка потребительских товаров; слабая конкурентоспособность отечественных товаров; трудоемкость производства из-за технологической отсталости; дефицит специалистов, умеющих работать по новым технологиям. По мнению авторов, легкая промышленность должна развиваться по четырем стратегическим направлениям: развитие отраслевой науки, подготовка квалифицированных кадров, формирование отечественных брендов, эффективная организация сбыта продукции. В статье предложены рекомендации по стратегии устойчивого развития легкой промышленности: сформировать кластер легкой промышленности не на уровне предприятия, но и с организациями, обеспечивающие его функционирование;

использовать цифровые технологий для стандартизации бизнес-процессов и создания новых ценностей; подготовить кадров, умеющих создавать продукты с использованием 3D-технологий; обновить содержание образовательных программ в учебных заведениях как в технологической, так и в управленческой областях.

Mukhan B., Yessirkepova A., Tulemetova A., Yessengeldina A.

**THE MAIN DIRECTIONS OF IMPROVING THE STRATEGY
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF LIGHT INDUSTRY IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article discusses the theoretical and practical aspects of the development of light industry in Kazakhstan. The authors reviewed the scientific works of scientists related to the analysis of the strategy of sustainable development of light industry: state financial support, the creation of a regional cluster, the competitiveness of manufactured products, the introduction of risk management strategies, the use of electronic commercial approaches, the development of an integration map, modeling of enterprise performance indicators, the transition to digitalization, alignment and conscious consumption. Based on the analysis of the development of light industry, the main negative processes affecting the development of the industry are identified: the lack of a civilized consumer goods market; weak competitiveness of domestic goods; labor intensity of production due to technological backwardness; shortage of specialists who can work on new technologies. According to the authors, the light industry should develop in four strategic directions: the development of industry science, the training of qualified personnel, the formation of domestic brands, and the effective organization of product sales. The article offers recommendations on the strategy of sustainable development of light industry: to form a cluster of light industry not at the enterprise level, but also with organizations that ensure its functioning; to use digital technologies to standardize business processes and create new values; to train personnel who can create products using 3D technologies; to update the content of educational programs in educational institutions. institutions in both technological and managerial fields.

С.Т. Окутаева, PhD, доцент¹

Г.К. Байбашева, PhD, доцент¹

Г.О. Тансыкбаева, магистр, ст. преподаватель²

Международный университет Астана,

г. Астана, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: saulesha_okutaeva@mail.ru

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ (НА ПРИМЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ МАСТЕРСКОЙ GREEN TAL)

В статье рассмотрено развитие социального предпринимательства в стране и в мире. В статье изучены теоретические аспекты социального предпринимательства, доказывающие появление социального предпринимательства в конце 80-х годов XX века в развитых странах восточной и западной Европы и в США. Авторами проанализирован процесс развития социального предпринимательства в Казахстане, где данное направление бизнеса начинает развиваться только в последние годы. По мнению автора продвижением социального предпринимательства в Республике Казахстан занимается социальный предприниматель Эмин Аскеров, основатель социальной мастерской «Green Tal». В статье показаны теоретические особенности развития социального предпринимательства, определены признаки, характерные для социального предпринимательства: социальная миссия, предпринимательский подход, самокупаемость, инновационность, тиражируемость и масштабируемость. Рассмотрены основные бизнес-модели социального предпринимательства, такие как «платформа», «доступ к среде», «занятость», «благотворительность» и «доступ к товару/услуге», а также изучен опыт развития социального предпринимательства в Республике Казахстан. Авторами исследовано социальное предпринимательство в Казахстане на примере социальной мастерской «Green Tal», которая развивается по типу бизнес-модели «занятость». Деятельность социальной мастерской исследована, исходя из признаков социального предпринимательства. В статье предложены направления развития социального предпринимательства в Республике Казахстан.

Ключевые слова. социальное предпринимательство, бизнес-модели, трудоустройство, лица с инвалидностью, «Green Tal», инновационность, социальная миссия, социально уязвимые слои населения, тиражируемость, социальный бизнес, экономика.

Кілт сөздер. әлеуметтік кәсіпкерлік, бизнес-модельдер, жұмысқа орналастыру, мүгедектігі бар адамдар, «Green Tal», инновация, әлеуметтік миссия, халықтың әлеуметтік осал топтары, таралымы, әлеуметтік бизнес, экономика.

Keywords. social entrepreneurship, business models, employment, persons with disabilities, «Green Tal», innovation, social mission, socially vulnerable segments of the population, replicability, social business, economics.

JEL classification: A14, H55, I31, I38, J21, J49

Введение. Потребность в переходе на инновационно-социально ориентированную модель развития страны, резкое увеличение количества людей, нуждающихся в социальной помощи, а также процессы экологизации бизнес-среды послужили причинами развития социального предпринимательства в Республике Казахстан. Социальное предпринимательство, как правило, связано с трудоустройством социально уязвимых слоев населения – лиц с инвалидностью, бывших осужденных, выпускников детских домов, матерей-одиночек, многодетных матерей. Согласно Закону о социальном предпринимательстве Республики Казахстан, к социальному предпринимательству относятся также предприятия, производящие товары, предназначенные для лиц с инвалидностью, а также способствующие реализации данных категорий товаров [1].

Целью является исследование вопроса развития социального предпринимательства в Республике Казахстан. Объектом исследования является социальное предприятие «Green TAL». Теоретической и методологической основой исследования являются научные труды отечественных и зарубежных ученых, посвященные вопросам развития социального предпринимательства. В исследовании был проведен обзор научной литературы, были использованы экономический анализ, статистический метод, анкетный метод социального опроса, наблюдение и интервьюирование. Методология исследования опирается на фундаментальные принципы диалектики, индукции и

дедукции, позволяющие выявлять основные характеристики изучаемых явлений и процессов в их взаимосвязи, определять ключевые тенденции их становления, формирования и развития в рассматриваемом предприятии.

Для решения поставленных вопросов авторами был проведен анализ объекта исследования – социальной мастерской «Green TAL» на предмет отнесения его к социальному предпринимательству по ключевым характеристикам, а также была предложена модель реплицирования социальных предприятий в регионы республики.

Обзор литературы. Термин «социальное предпринимательство» появился в научной литературе сравнительно недавно – в конце 80-ых годов XX века. К первооткрывателям данного термина причисляют Билла Дрейтона, основателя Фонда «Ашока», целью которого является выявление и поддержка ведущих социальных предпринимателей в мире. Наиболее часто в научных трудах цитируются слова Грегори Диза, директора Центра развития социального предпринимательства Университета Дюка (США), по мнению которого социальное предпринимательство «соединяет в себе страсть к социальной миссии со свойственной бизнесу дисциплиной, инновацией и решительностью». Немаловажная роль в популяризации данного понятия приписывается предпринимателю из Бангладеш Мухаммаду Юнусу, лауреату Нобелевской премии мира за развитие системы микрокредитования, которая сейчас распространена и успешно реализуется в США.

В мировой научной литературе вопросам развития социального предпринимательства посвящены труды таких ученых, как: James Austin [2], Dees Gregory [3], Alter Sutia Kim [4], Young Dennis [5], Хасанова Г.Н. [6] и других. В отечественной литературе известны труды Притворовой Т.П., Аягановой М.П. [7], Интыкбаевой С.Ж., Есеновой Г.Ж. [8], Альжановой Н., Сауирбаевой А. [9], Кунязовой С.К. [10], и др.

Однако, в следствии новизны данного направления предпринимательства еще недостаточно изучена эта область исследования, остаются нераскрытыми вопросы особенностей развития социального предпринимательства в Республике Казахстан с учетом специфики соотношения категорий населения к социально уязвимым слоям, а также несовершенства законодательной базы в области социального предпринимательства.

Основная часть. Несмотря на наличие зарубежных и отечественных исследований в области социального предпринимательства, точного определения данного термина в научных кругах нет. В связи с этим, изучив теоретические аспекты вопроса, авторы дают собственное определение социального предпринимательства. На наш взгляд, социальное предпринимательство – это предпринимательская деятельность, целью которой является решение или смягчение социальных проблем общества на условиях самоокупаемости, инновационности и устойчивости. Другими словами, социальное предпринимательство – это бизнес с социальной миссией.

В социальном предпринимательстве можно выделить бизнес-модели, по которым оно может развиваться. Известны несколько бизнес-моделей в социальном предпринимательстве: «платформа», «доступ к рынку», «занятость», «доступ к товару/услуге», «благотворительность». Критерием отнесения предприятия к той или иной модели служит форма участия благополучателя в создании ценности. Он может выступать в роли поставщика, сотрудника, потребителя [7, с.227].

В Республике Казахстан социальное предпринимательство развивается в большинстве своем по модели «Занятость». Данная бизнес-модель отражает идею трудоустройства, и, соответственно, социальной адаптации и интеграции в общество, улучшения экономического состояния социально уязвимых групп населения (СУСН), к которым относятся лица с инвалидностью, бывшие осужденные, матери-одиночки и др. Финансовая стабильность в таких предприятиях достигается за счет получения доходов от продажи товаров. Как правило, такие предприятия работают в сфере общественного питания, розничной торговли, сельского хозяйства, где создаются рабочие места для низкоквалифицированного труда, что связано с отсутствием у работников из СУСН образования, навыков и профессионального опыта [8, с.10].

В Казахстане социальное предпринимательство зародилось относительно недавно и к его основателям можно отнести социального предпринимателя Эмина Аскерова, социальная мастерская которого работает по модели «Занятость», описанной выше. Социальная мастерская «Green TAL» была открыта в 2015 году с целью создания рабочих мест для лиц с инвалидностью и на тот момент специализировалась на производстве плетеных изделий.

На рисунке 1 представлена модель взаимодействия государственных органов и ТОО «Green TAL».

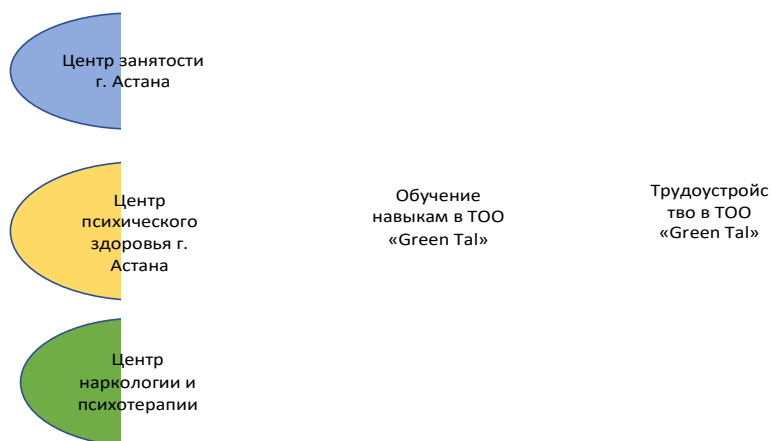

Рисунок 1. Модель взаимодействия государственных органов и ТОО «GreenTAL»*
* Составлен авторами на основе источника [11]

Важно отметить, что социальной мастерской «Green TAL» был заключен договор с Центром наркологии и психотерапии по трудоустройству на их территории людей с алкогольной и наркологической зависимостью. Кроме того, мастерская сотрудничает с Центром психического здоровья и находится на их территории.

За период работы компания сменила направления деятельности и в данный момент имеет такие направления как: столярный цех, швейный цех, цех войлоковаления, полиграфия. В 2020 году из-за пандемии были закрыты социальное кафе и автомойка. На рисунке 2 показаны трудовые ресурсы ТОО «Green TAL» в разрезе цехов.

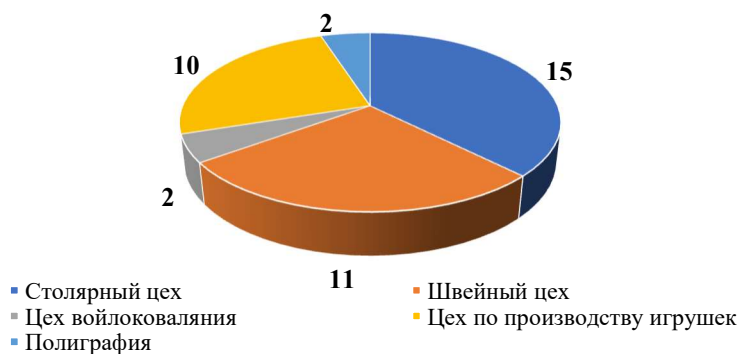

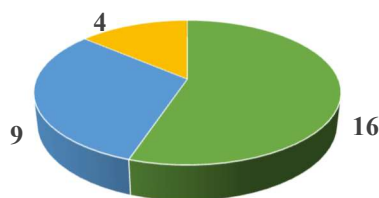
Рисунок 2. Структура сотрудников из категорий социально уязвимых слоев населения в разрезе занятости по цехам по состоянию на 01.12.22*
* Составлен авторами на основе источника [11]

На производстве занято 53 человека, в том числе 40 сотрудников из категории СУСН, из них 29 лиц с инвалидностью, 5 бывших осужденных (рисунок 3).

Рисунок 3. Структура сотрудников из категории социально уязвимых слоев населения (СУСН) по состоянию на 01.12.22*
* Составлен авторами на основе источника [11]

В социальной мастерской трудоустроены бывшие осужденные, лица с инвалидностью, в том числе с ментальными заболеваниями (шизофрения, аутизм, умственная отсталость), инвалидность по слуху и опорно-двигательной системы. На рисунке 4 показано процентное соотношение работников по категориям заболеваний в целом по ТОО «Green TAL».

■ Нарушения слуха ■ Ментальные заболевания ■ Опорно-двигательные

Рисунок 4. Структура сотрудников с инвалидностью по категориям заболеваний в ТОО «Green TAL» по состоянию на 01.12.22*

* Составлен авторами на основе источника [11]

Каждый сотрудник в свое время прошел обучение, получил необходимые навыки. Компания учитывает особенности работы с людьми с инвалидностью и использует индивидуальный подход при найме таких сотрудников, создавая условия, необходимые для них.

Характерными чертами социального предпринимательства являются следующие признаки: социальная миссия, инновационность, предпринимательский подход, самокупаемость, масштабируемость и тиражируемость [12]. ТОО «Green TAL» соответствует данным критериям, поскольку социальная миссия заключается в обеспечении занятости, доходами, социализацией лиц с инвалидностью, бывших осужденных, многодетных матерей, выпускников детских домов. Инновационные методы производства продукции отражены в широком ассортименте продукции, качестве ручных изделий. Предприятие на протяжении последних 5 лет вышло на самокупаемость, прибыль компании идет в оборот и на заработную плату сотрудников. В деятельности социальной мастерской используется предпринимательский подход, позволивший руководству открыть филиал в городе Павлодар.

Таким образом, проведенный анализ ТОО «Green TAL» позволяет сделать вывод, что данное предприятие имеет успешные направления. Работает по бизнес-модели «Занятость», тем самым обеспечивая трудоустройство социально-уязвимых слоев населения, вовлекая их в процесс создания ценности для людей. Занимается обучением сотрудников, которые не имеют специального образования и только потом допускают их к работе, оформляя через центр занятости населения.

Одним из признаков социального предпринимательства является масштабируемость и тиражируемость. ТОО «Green TAL» имеет достаточный потенциал выхода на республиканский уровень и открытия филиала в городах республики.

На основе проведенных исследований коллективом авторов предлагается авторская последовательная методика, рекомендованная предпринимателям, которая могла бы им помочь в начинании их деятельности в сфере социального предпринимательства. Методика реализации пилотного проекта поможет осуществлять деятельность социального предпринимательства в любом регионе Казахстана.

Методика для создания социального предпринимательства представляет из себя пять шагов на пути к достижению цели (Рисунок 5).

Рисунок 5. Предлагаемая методика для создания социального предпринимательства*

* Составлен авторами на основе источника [12]

На первом этапе предпринимателям необходимо определиться с выбором формы развития своего социального предприятия. Это могут быть некоммерческие организации с коммерческими компонентами; организации коммерческого типа, созданные для решения или смягчения социальных проблем общества; социально-ответственный бизнес.

На втором этапе определяется вид функционирования социального бизнеса. Здесь могут быть как производство социально значимых товаров, так и оказание услуг. Например, социально значимые товары – детские площадки, реабилитационное оборудование, оборудование для лиц с инвалидностью и др. К социально значимым услугам можно отнести медико-социальную помощь, развитие экологического туризма, трудоустройство безработных из числа социально уязвимых категорий и пр.

На третьем этапе определяется способ финансирования будущего социального предприятия, это могут быть гранты, льготные кредиты, использование краудфандинговых площадок, самостоятельный поиск инвесторов.

На четвертом этапе будущие социальные предприниматели занимаются вопросами организации внутренней структуры будущего социального предприятия. Последним шагом является регистрация социального предприятия и вхождение его в реестр социальных предпринимателей.

Заключение. Таким образом, предложенная методика создания социального предприятия может послужить примером создания нового предприятия на рынке Казахстана. В тоже время любая компания, успешно действующая на рынке, в конце концов, приходит к тому, что ей необходимо развиваться и выходить на новые рынки путем расширения присутствия в других регионах.

ТОО «Green TAL» в 2021 году приняла решение выйти на региональные рынки, таким образом масштабируя свой проект. Руководителями ТОО «Green TAL» был проведен анализ всех возможных вариантов, которые бы подошли к условиям для его запуска. Открытию филиала социальной мастерской «Green Tal» послужила коллаборация между бизнесом, университетом, профсоюзными организациями. В качестве поддержки от бизнеса выступила компания ERG, которая стала инвестором открытия филиала. Трудовые ресурсы были предоставлены профсоюзами Павлодарской области, а территорию для открытия социальной мастерской предоставил региональный университет.

Как мы видим, коллаборация между бизнесом, университетами, государственными органами может принести социальный и экономический эффекты для развития регионов. Открытие социального предприятия может помочь решить проблему безработицы среди социально уязвимых слоев населения, дать возможность социализации лиц с инвалидностью, вовлечения их в жизнь общества, улучшения экономической ситуации в регионе. Миссия филиала ТОО «Green TAL» заключается в бесплатном обучении с последующим трудоустройством социально-уязвимых категорий населения, решение вопросов занятости инвалидов, воспитанников детских домов, одиноких матерей.

Предложенная модель открытия филиалов социальных предприятий в регионах может послужить помощью для начинающих и действующих социальных предпринимателей в республике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 24 июня 2021 года №52-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам предпринимательства, социального предпринимательства и обязательного медицинского страхования». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33046086.
2. Austin J., Stevenson H., Wei-Skillern J. Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both? // 370 R. Adm. – São Paulo. – v. 47, n.3. – 2012. – P. 370-384. – URL: jul.ago/set.
3. Dees G., Emerson J., Economy P. Enterprising Nonprofits: A ToolKit for Social Entrepreneurs, John Wiley and Sons. – 2001.
4. Sutia Kim A. Managing the Double Bottom Line: A Business Planning Resource Guide for Social Enterprises. – Pact Publications, Washington, DC. – 2001.
5. Young D. «Social Enterprise in the United States». – 2001.
6. Хасанова Г.Н. Формирование региональных организационно-экономических основ социального предпринимательства // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Казань. – 2018. – 82 с.
7. Притворова Т.П., Аяганова М.П. Типовые бизнес-модели в социальном предпринимательстве Казахстана // Вестник университета Туран. – 2018. – 1. – С. 226-233.

8. Интыкбаева С.Ж., Есенова Г.Ж., Алибаева А.Д. Социальное предпринимательство: теория и практика. Вестник университета «Туран». – 2021. – (1). – С. 9-16. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-1-9-16>
9. Альжанова Н., Сауирбаева А. Социальное предпринимательство в Казахстане как новая модель устойчивого социального изменения: тренды, вызовы и перспективы развития // Вестник КазНУ. – Серия экономическая. – 2018. – Т. 126. – № 4. – С. 60-67. – URL: <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/2028>
10. Кунязова С. К., Кунязов Е.К., Каримбергенова М.К., Кадырова А.С. Занятость как один из инструментов социально-экономической политики Казахстана // Қазақ экономика, қаржы, және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2021 – № 3(44). – С. 15-21. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.3(44).2.
11. Отчет ТОО «GreenTAL».
12. Арай Ю.Н. Бизнес-модели в социальном предпринимательстве: подход к построению типологии // Российский журнал менеджмента. – 2018. – № 16 (2). – С. 253-272. – URL: <https://doi.org/10.21638/spbu18.2018.205>.

REFERENCES

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 iyunja 2021 goda №52-VII «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam predprinimatel'stva, social'nogo predprinimatel'stva i objazatel'nogo medicinskogo strahovanija». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33046086 [in Russian].
2. Austin J., Stevenson H., Wei-Skillern J. Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both? // 370 R. Adm. – São Paulo. – v. 47, n.3. – 2012. – P. 370-384. – URL: jul.ago/set.
3. Dees G., Emerson J., Economy P. Enterprising Nonprofits: A ToolKit for Social Entrepreneurs, John Wiley and Sons. – 2001.
4. Sutia Kim A. Managing the Double Bottom Line: A Business Planning Resource Guide for Social Enterprises. – Pact Publications, Washington, DC. – 2001.
5. Young D. «Social Enterprise in the United States». – 2001.
6. Hasanova G.N. Formirovanie regional'nyh organizacionno-jekonomicheskikh osnov social'nogo predprinimatel'stva // Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata jekonomicheskikh nauk. Kazan'. – 2018. – 82 s. [in Russian].
7. Pritvorova T.P., Ajaganova M.P. Tipovye biznes-modeli v social'nom predprinimatel'stve Kazahstana // Vestnik universiteta Turan. – 2018. – 1. – S. 226-233 [in Russian].
8. Intykbayeva S.Z., Yessenova G.Z., Alibayeva A.D. Social entrepreneurship: theory and practice. Bulletin of «Turan» University. – 2021. – 1. – S.9-16. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-1-9-16> [in Russian].
9. Al'zhanova N., Saurbaeva A. Social'noe predprinimatel'stvo v Kazahstane kak novaja model' ustojchivogo social'nogo izmenenija: trendy, vyzovy i perspektivy razvitija // Vestnik KazNU. – Serija jekonomicheskaja. – 2018. – Т. 126. – № 4. – S. 60-67. – URL: <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/2028> [in Russian].
10. Kunjazova S.K., Kunjazov E.K., Karimbergenova M.K., Kadyrova A.S. Zanjatost' kak odin iz instrumentov social'no-jekonomicheskopolitiki Kazahstana // Қазақ jekonomika, қаржы, және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2021. – № 3(44). – S. 15-21 [in Russian].
11. Отчет ТОО «GreenTAL» [in Russian].
12. Araj Ju.N. Biznes-modeli v social'nom predprinimatel'stve: podhod k postroeniju tipologii // Rossijskij zhurnal menedzhmenta. – 2018. – № 16 (2). – S. 253- 272. – <https://doi.org/10.21638/spbu18.2018.205> [in Russian].

Окутаева С.Т., Байбашева Г.К., Тансыкбаева Г.О.

**ҚАЗАҚСТАНДА ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУЫ
(«GREEN TAL» ӘЛЕУМЕТТІК ШЕБЕРХАНАСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА)**

Аннатпа

Мақалада елдегі және әлемдегі әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуы қарастырылған. Мақалада XX ғасырдың 80-ші жылдарының соңында Шығыс және Батыс Еуропаның дамыған елдерінде және АҚШ-та әлеуметтік кәсіпкерліктің пайда болуын дәлелдейтін әлеуметтік кәсіпкерліктің теориялық аспектілері зерттелген. Авторлар Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту процесін талдады, онда бизнестің бұл бағыты соңғы жылдары ғана дами бастады. Автордың пікірінше, әлеуметтік кәсіпкер Эмин Аскеров, «Green TAL» әлеуметтік шеберханасының негізін қалаушы Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті ілгерілетумен айналысады. Мақалада әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудың теориялық ерекшеліктері көрсетілген, әлеуметтік кәсіпкерлікке тән белгілер анықталған: әлеуметтік миссия, кәсіпкерлік тәсіл, өзін-өзі қамтамасыз ету, инновация, таралым және ауқымдылық. «Платформа», «ортаға қол жеткізу», «жұмыспен қамту», «қайырымдылық» және «тауарға/қызметке қол жеткізу» сияқты әлеуметтік кәсіпкерліктің негізгі бизнес-модельдері қаралды, сондай-ақ Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту тәжірибесі зерделенді. Авторлар «жұмыспен қамту» бизнес-моделінің түрі бойынша дамитын «Green TAL» әлеуметтік шеберханасының мысалында Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлікті зерттеді. Әлеуметтік шеберхананың Қызметі Әлеуметтік кәсіпкерлік белгілеріне сүйене отырып зерттелді. Мақалада Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту бағыттары ұсынылған.

Okutayeva S., Baibasheva G., Tansykbayeva G.

**DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN
(ON THE EXAMPLE OF «GREEN TAL» SOCIAL WORKSHOP)**

Annotation

The article considers the development of social entrepreneurship in the country and in the world. The theoretical aspects of social entrepreneurship, proving the emergence of social entrepreneurship in the late 80s of XX century in the developed countries of Eastern and Western Europe and the United States are studied in the article. The authors have analyzed the process of development of social entrepreneurship in Kazakhstan, where this direction of business has begun to develop only in recent years. According to the author's opinion social entrepreneur Emin Askerov, founder of the social workshop «Green TAL» promotes social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. The article shows the theoretical features of the development of social entrepreneurship, identifies the features characteristic of social entrepreneurship: social mission, entrepreneurial approach, self-sustainability, innovation, replicability and scalability. The basic business models of social entrepreneurship such as «platform», «access to the environment», «employment», «charity» and «access to goods / services» were considered, and the experience of social entrepreneurship development in the Republic of Kazakhstan was studied. The authors studied social entrepreneurship in Kazakhstan on the example of the social workshop «Green TAL», which develops on the type of business model «employment». The activity of the social workshop is investigated on the basis of the signs of social entrepreneurship. The directions of development of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan are proposed in the article.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).22
 ЭОЖ 330.16
 FTAMP 06.39.41

Ә.С. Омарханова*, PhD докторанты¹
 А.Қ. Игібаева, п.ғ.д., профессор²
 А.А. Сактаева, э.ғ.к., қауымд. профессор²
 Қазақстан Республикасы Президентінің
 жанындағы мемлекеттік басқару
 академиясы, Астана қ, Қазақстан¹
 С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан
 университеті, Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: oso-79@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ЖҮЙЕДЕГІ ТӘУЕКЕЛ-МЕНЕДЖМЕНТ САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МӘДЕНИ КОДТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі кезде Қазақстандағы экономика, саясат, мәдениет, әлеумет және т.б салаларында жүйелі өзгерістер болып жатыр. Елдің экономикалық даму деңгейіне генетикалық бейімділігі бар мәдени құндылықтар да әсер ететіні түсінікті. Осыған байланысты әлеуметтік-мәдени экономика, яғни экономикалық ғылымдағы жаңа перспективалық бағыты қарқын дамуын байқаймыз. Мәдениет белгілі бір қоғамның құндылығы мен мінез-құлты көзқарасы ретінде формальды және бейресми институттар арқылы әртүрлі факторларға ұшырайды, ал олардың бірі - отбасы институты. Алайда, халықтың мәдени кодындағы, оның менталитетіндегі құндылық мазмұнының өзгеруі қоғамдағы белгілі бір тәуекелдер мен тұрақсыздықтарға әкеледі.

Мақаланың мақсаты-отбасы институтының мысалында мемлекеттік басқарудағы тәуекел менеджменті саясатын қалыптастырудағы мәдени кодтың ерекшеліктерін анықтау.

Мақалада мемлекеттік басқару жүйесіндегі менеджмент тәуекелі саясатының өзгеруіне мәдениет пен экономиканың өзара әсерінің теориялық тәсілдері, ерекшеліктері талданады. Мақаланың жаңалығы-мәдени кодтың элементтерін құрайтын қоғам мәдениетінің даму бағыты мен дәрежесінің елдің саяси мәдениетіне, қазіргі қоғамның өмір сапасына өзара әсерін негіздеуге тырысу. Авторлар қазіргі қоғамның экономикалық көрсеткіштерін жақсартуда капиталдың әлеуметтік және мәдени матрицасының құрылымын, мәдени кодты өзгерту маңызды деп санайды. Дегенмен, олардың оң және теріс салдары болуы мүмкін. Мәдениет корпоративтік менеджмент қағидаттарының, ұлттық дәстүрлердің көрінісі ретінде мемлекеттік саясаттың көзқарастарын, институттардың өзара әрекеттесу тәсілдерін, мемлекеттік аппарат қызметінің ережелері мен тәртібін анықтайды. Бүгінгі таңда мемлекеттік басқару жүйесіндегі дәстүрлі мәдениеттің нормаларын, құндылықтары мен көзқарастарын есепке алумен қатар, басқарудың жалпы теориясының ережелерін, әлеуметтік жүйелердің жұмыс істеу қағидаларын, заңдары мен ережелерін сақтау міндеттері болып табылады.

Отбасыны мәдени матрицаның құрамдас бөліктерінің бірі ретінде және оның экономикалық процестердің дамуындағы маңыздылығын қарастыра отыра, мақала авторлары экономикадағы әлеуметтік-мәдени факторларды зерттеудің негізгі тәсілдеріне шолу жасады, кейбір тәуекелдер мен қауіптерді белгіледі, мемлекеттік институттар тұрғысынан басқару тетіктері мен шараларын анықтады.

Пайдаланылған зерттеу әдістері мемлекеттік басқарудағы кеешенді жүйелік рәсім ретінде басқару тәуекелі саясатын қалыптастырудағы мәдени кодтың негізгі бағыттарын, белгілерін, ерекшеліктерін ажыратуға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: мемлекеттік бақылау, мәдени матрица, мәдени код, рухани құндылықтар, тәуекелді басқару, мемлекеттік саясат, мемлекеттік институттар, экономикалық даму, әлеуметтік саясат, қазақстандық қоғам.

Ключевые слова: государственный контроль, культурная матрица, культурный код, духовные ценности, управление рисками, государственная политика, государственные институты, экономическое развитие, социальная политика, казахстанское общество.

Keywords: cultural matrix, cultural code, spiritual values, risk management, public administration, public policy, government institutions, economic development, Kazakh society, social policy.

JEL classification: H11

Кіріспе. Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесі қазіргі кезеңде әлемдегі және елдегі саяси, геосаяси және әлеуметтік-экономикалық оқиғаларға байланысты көптеген мәселелерге тап болды. Саяси тұғырнамадағы өзгерістер, мемлекеттік басқару жүйесіне жаңа

тетіктерді енгізу белгілі бір тәуекелдерді ескере отырып және жаңа жағдайларға бейімделе отырып, мемлекеттік секторды басқару негіздерін қайта қарауды талап етеді.

Көптеген зерттеушілер мемлекеттегі экономикалық өсудің қажетті жағдайлары мен факторлары туралы мәселені көтереді. Кейбір ғалымдар экономикалық өсуді тек бай табиғи ресурстармен және қолайлы климаттық жағдайлармен негіздесе, басқалары инновацияларға, технологияларға, ал кейбіреулері мәдени код мәселелерін қарастыра отырып, бұл елдің бәсекеге қабілеттілігінің негіздерінің бірі ретінде ұсынады. Әдебиеттік шолудан көрініп тұрғандай, қоғамның мәдени матрицасының өзара ықпалы мен экономика мен мемлекеттік басқарудың дамуының мәселелері ғалымдар мен практиктердің екіұшты пікірлерін тудырады.

Заманауи технологияларды пайдалану, саяси-ұйымдастырушылық, азаматтық мәдениеттің жаңа принциптерін енгізу, көшбасшылықты күшейту, өз кезегінде, бұл үдерісті белсендіреді. Дегенмен, әрбір елдің мемлекеттік басқару құрылымы нақты тарихи-мәдени, геосаяси және әлеуметтік-экономикалық факторлардың әсерінен қалыптасқанын естен шығармауымыз керек. Көбінесе басқа елдердің мемлекеттік басқару саласындағы тәжірибесін енгізу процесі белгілі бір мемлекеттің экономикалық тұрақтылығының негізгі құрамдас бөліктері болып табылатын әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерді, білім беруді дамытуды және басқа да факторларды есепке алмайды.

Сондықтан экономиканың жұмысының ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, тиісті процестерді зерттеу қажет. Қоғамның құрылымдық бөлімі көбінесе сол мәдениетпен және осы мәдениетке тән, белгілі бір мемлекеттің белгілі бір қоғамында қабылданған және белгілі бір уақыт кезеңі бар құндылықтармен анықталатыны анық. Бұл ойды өткен ғасырда белгілі кеңестік және ресейлік этнолог Л.Н.Гумилев айтқан. Ғалымның ойынша: «Барлық халықтар үшін бірдей ортақ адамзат мәдениеті мүмкін емес, өйткені барлық этностардың құрамында әртүрлі ландшафт және уақыт пен кеңістікте қазіргі жағдайды қалыптастыратын әртүрлі өткен жағдайлар. Әр этностың мәдениеті ерекше, және адамзаттың түрі ретіндегі мозаикасы оған икемділік береді, соның арқасында Homo sapiens түрі Жер планетасында аман қалды» [1].

Мәдени құндылықтар әлеуметтік институттарды құрайтын көшбасшыларға өз қызметінің мақсаттарын анықтауға, осы қызметтің дәлелдерін негіздеуге және басқару шешімдерінің негізгі тұжырымдамалық элементтерін анықтауға мүмкіндік береді. Белгілі бір мәдени құндылықтарды ұлттық ауқымда жоғалту баламалы құндылықтарды насихаттауға әкеледі. Бұл процесс, өз кезегінде, әлеуметтік құрылымның өзгеруімен тікелей байланысты және әртүрлі басқару деңгейлерінде шешімдер қабылдау кезінде тәуекелдерге ұшырайды. Сондықтан қазіргі жағдайда Қазақстанда болып жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер бұл мәселені өзекті етіп, бірқатар түсініксіз сұрақтарды туындатып отыр.

Қоғам мәдениетінің даму бағыты мен дәрежесі, оның мәдени коды елдің саяси мәдениетіне және кез келген қызмет саласындағы субъектілердің ұйымдық мәдениетін қалыптастыру принциптеріне тікелей әсер етеді. Саяси, азаматтық және ұйымдық мәдениет белгілі бір мемлекетте басқарудың нормалары мен принциптерін, құндылықтарын, мінез-құлықтары мен әдістерін анықтайды.

Мәдени матрицаның және экономикалық орталықтандырылған қоғамның құрамдас бөліктерінің өзара ықпалы контекстінде қоғам дамуының кейбір әлеуетті тәуекел стратегияларын анықтау біздің зерттеуіміздің пәні болды.

Материалдар және тәсілдер. Тапсырмаларды жүзеге асыру үшін біз бірқатар сапалық және сандық әдістерді, теориялық талдау және синтез әдісін қолданумен қатар, қосалқы деректерді зерттеу әдісін қолдандық.

Зерттеу мақсатын шешу үшін мынадай ғылыми зерттеу әдістерін қолдану көзделеді: талдау, жалпылау және салыстыру, контент-талдау, case-study әдістері.

Атап айтқанда, контент-талдау қоғам дамуының мәдени компоненттерімен байланысты мемлекеттік басқару саласындағы проблемалар мен міндеттердің негізгі топтарын анықтауға мүмкіндік берді. Мемлекеттік қызметшілердің тәуекелдерді басқару мәселелеріндегі олқылықтарға байланысты проблемаларды талдау және нақты жағдайларды зерделеу үшін case-study әдісі қолданылды. Нәтижесінде әдіс мемлекеттік саясат пен қоғамдық дамудың әртүрлі бағыттарының себептерін, салдарын ашуға және түсіндіруге байланысты фактілер мен жағдайларды анықтауға мүмкіндік берді. Ғылыми зерттеудің осы әдісін қолдану күрделі және көп компонентті жүйелерді зерттеуге, проблеманы терең түсінуге және мемлекеттік қызметтегі қазіргі жағдайды зерттеу негізінде шешімдерді әзірлеу мүмкіндігіне ықпал етеді.

Біздің алға қойған міндеттерді шешу үшін дереккөздер ретінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің статистикалық деректері пайдаланылды.

Зерттеудің эмпирикалық негізіне 2021 жылдың қараша айында С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің 2 курс магистранттары арасында жүргізілген әлеуметтанулық сауалнама алынған. Зерттеу дизайнына сәйкес біз нақты әлеуметтік мәселені таңдадық – ұлттық мәдени кодтың құрамдас бөлігі ретінде жастардың отбасы проблемаларына қатынасы.

Сауалнаманың басты мақсаты жас отбасының проблемаларын зерттеу, мемлекеттік қолдау арқылы оның әл-ауқатын арттыру, осы процесті басқарудағы кейбір тәуекелдерді анықтау болды. Сынама 97 адамды құрады. Респонденттердің жасы 23-32 жас аралығында, 39-ы некеде, 53-і некеде жоқ. Респонденттердің ішінде – 38 ер адам, 61 әйел адам. Респонденттердің ішінде бір жылға дейінгі еңбек өтілі бар отбасылар 39%, бір жылдан 3 жылға дейін - 42%, 3 жылдан 5 жылға дейін -19% құрады. Біздің ойымызша, жас отбасылардың өздерінің отбасылық әл-ауқаттың белгілері туралы ойлары, олардың қазіргі отбасы туралы көзқарастары, мемлекет пен қоғам тарапынан отбасын қолдау шаралары туралы және т.б. мәселелер өзекті болды. Біз таңдап алған зерттеу жұмысының дизайны қазақ халқының мәдени матрицасының құрамдас бөліктерінің бірі ретіндегі отбасына қатысты мемлекеттің стратегиясын тереңірек талдауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттік шолу. Қазіргі уақытта Қазақстанның алдында мемлекеттік басқаруды «естуші мемлекет», «жауаптылық», «адамгершілік»[2] қағидаттары бойынша реформалау міндеті тұр. Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі мемлекеттік саясатты қайта қарау қажеттілігі елдің саяси мәдениетінің өзгеруіне байланысты. Қоғамдық жүйенің саяси және азаматтық құндылықтарын қайта қарау, саяси мінез-құлықты өзгерту, халықтың азаматтық мәдениеті мен санасын қалыптастыру белсенді тенденциялары бар. Саяси мәдениет халықтың хабардарлығы мен мемлекеттік реформаға қатысу деңгейінің көрсеткішіне, саяси жүйе институттарының даму дәрежесінің көрсеткішіне айналады. Сонымен қатар, тәжірибе көрсеткендей, саяси мәдениеттегі оң үрдістер саяси тәуекелдерді азайтуға, оңтайлы басқару шешімдерін қабылдауға, басқарудың жаңа механизмдері мен әдістерін тиімді енгізуге ықпал етеді. Мемлекеттік сектордағы мәдени өзгерістердің негізін қалыптастыру, мемлекеттік сала субъектілері мен халық арасындағы диалог мемлекеттік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі болуы тиіс.

Мемлекеттік басқару субъектілерінің басқару шешімдерінің тиімділігі мен нәтижелілігі шешім қабылдау әдістері мен технологиясына байланысты болады. Сонымен бірге мемлекеттік басқару мәдениеті тарихи дәстүрлер мен халық пен биліктің саяси-мәдени менталитеті негізінде қалыптасады.

Қазақстанда ұзақ жылдар бойы қабылданып, таратылып келе жатқан саяси және мәдени құндылықтар бүгінде өзгеру тенденциясына ие және қоғам үшін белгілі бір қауіп төндіруі мүмкін. Олар қазақстандық қоғам үшін қаншалықты маңызды және қолайлы, олардың іргетасы қандай және қазіргі заманғы саяси және экономикалық жүйелерге қалай сәйкес келеді – бұл сұрақтар азаматтық сектор үшін түсінікті жауаптарды қайта қарауды талап етеді.

Мәдениет пен институттардың өзара байланысын қарастыра отырып, олардың өзара әсері мен өзара тәуелділігін атап өткен жөн. Қоғам мүшелері бөлісетін мәдени құндылықтар мен көзқарастар тиісті институттарды таңдауды алдын-ала анықтайды, бұл өз кезегінде олардың бекітілуін және ұрпақтан-ұрпаққа берілуін қамтамасыз етеді. Мұндай өзара тәуелділік өзін-өзі қамтамасыз ететін институттар мен мәдени нормалардың әртүрлі жиынтығымен бірнеше тұрақты тепе-теңдікті тудырады. Қоғамдағы сенімнің төмен деңгейімен халық мемлекеттік реттеуге сұранысты қояды, бірақ ол көбінесе мемлекеттің төмен есеп беруіне байланысты (әлеуметтік капиталдың төмен деңгейіне және қоғамның мемлекетті бақылау шығындарын көтеруге дайын болмауына байланысты) тиімсіз болып шығады, бұл «нашар тепе-теңдік» бекітеді. Сенімнің жоғары деңгейімен, керісінше, мемлекеттік реттеуге сұраныс аз және мемлекеттің үлкен есептілігіне байланысты оның сапасы жоғары («жақсы тепе-теңдік»). Мәдениет пен экономика байланысының теориялық дәлелі қолданбалы мәселелерді шешуге жаңа мүмкіндіктер ашады. Ең алдымен, бұл ресми институттарды жобалау кезінде мәдениеттің әсерін ескеру қажет дегенді білдіреді. Бұл, бір жағынан, ресми институттан «бас тарту» тәуекелдерін болдырмауға мүмкіндік береді, екінші жағынан, ресми және бейресми институттардың үйлесуіне ықпал етеді, олардың арасындағы қақтығыс транзакциялық шығындарды арттыру немесе тиімсіз нормаларды бекіту және олардың көбеюі түрінде жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, мәдениеттің өзгергіштігі фактісі оған ресми институттар арқылы әсер етуге мүмкіндік береді. Тиімсіз нормаларды түзету

нұсқаларының бірі-қолда бар шектеулер кезінде жұмыс істейтін (оның ішінде әлеуметтік-мәдени), олардың әлсіреуіне ықпал ететін және сол арқылы одан әрі қайта құру үшін жағдай жасайтын «аралық» («стандартты емес») институттарды жобалау. Аралық институттардың мысалдары: 1990 жылдары енгізілген Австралиядағы жеке зейнетақы жинақтау бағдарламасы, 1980 жылдары Бангладештегі микроқаржы ұйымдары, 1990 жылдары Словакия мен Чехиядағы несие жинақ институттары (кооперативтер мен кассалар), селективті салықтар.

Мәдени фактордың ұлттық тәуекелдерді басқару саясатын қалыптастыруға ықпалын талдау, оның оң және теріс салдары бар, кейбір тенденцияларды анықтауға, олардың мемлекеттік қызмет жүйесінің элементтерімен арақатынасын анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу мәселесі тұрғысынан шетелдік зерттеушілердің ғылыми әзірлемелері үлкен қызығушылық тудырды.

«Гуманитарлық мәдениет» концепциясын дамыта отырып, академик Д.С.Лихачев өз еңбектерінде «Мәдениетті сақтау идеясы – рухты, тілді, ерекше психикалық қойманы, этикалық кешендерді сақтау идеясы» деп атап көрсетті. Ғалымның айтуынша: «мәдениетсіз қоғамда адамгершілік болмайды. Элементарлық мораль болмаса, әлеуметтік заңдар мен экономикалық заңдар жұмыс істемейді, жарлықтар орындалмайды, қазіргі ғылым өмір сүре алмайды»[3].

1958 жылы Эдвард Банфилд (Edward Banfield) (белгілі американдық ғалым, мемлекеттік басқару саласындағы маман) ел экономикасының дамуының мәдени ерекшеліктер мен факторларға тәуелділігі туралы мәселені көтерді. Оның пікірінше, белгілі бір экономикалардың даму қарқынының төмендігін әртүрлі елдерде қалыптасқан мәдени жүйелермен түсіндіруге болады. «Артта қалу – ол ел болсын, қалалық қауым немесе әлеуметтік топ болсын – оны сақтайтын және көбейтетін нақты мәдени үлгілердің жемісі. Ынтымақсыздық, сенім мен ынтымақтастықты қамтамасыз ете алатын нормалар мен құндылықтардың жоқтығы, қазіргі уақытта өмір сүруге бейімділік және ұжымдық әрекетке қабілетсіздік/қалаусыздық алдымен салдарға, содан кейін өмір сүрудің тар жағдайларының себептеріне айналады», деп жазады ғалым [4].

Американдық профессор Лоуренс Харрисон да өз еңбектерінде мәдениеттің мемлекеттік басқару жүйесіне әсер ету дәрежесі туралы мәселені көтереді. Ғалым өзінің «Мәдениет мәселесі» (Culture Matters) атты еңбегінде әлемдік тарихтағы ең күрделі сұрақтардың біріне жауап беруге тырысты - неге кейбір мемлекеттер гүлденіп, басқалары экономикалық жағынан дамымай қалады? Зерттеуші өз еңбектерінде «елдердің экономикасына, әртүрлі елдердің дамуындағы айырмашылыққа мәдениет, мәдени құндылықтар, мәдени дәстүрлер әсер етеді» деп тұжырымдайды [5].

Профессор Л.Харрисон Латын Америкасы елдерінің мемлекеттік басқару тәжірибесін зерттей отырып, «Экономикалық артта қалу дүниетаным мәселесі: Латын Америкасының тәжірибесі» («Underdevelopment Is a State of Mind: The Latin American Case») атты кітабында адамзат қоғамының дамуындағы мәдени факторлардың рөлін ашады [5]. Ол сонымен қатар Сэмюэль Хантингтонмен бірге «Мәдениеттің маңыздысы: адамның құндылықтары прогресін қалай қалыптастырады» («Culture Matters: How Values Shape Human Progress») атты кітабын өңдеді.

Профессор Л.Харрисон өзінің ғылыми еңбектерінде экономикалық даму үшін мәдени факторлардың, әлеуметтік көзқарастардың және діни дәстүрлердің түбегейлі маңыздылығы туралы қорытындыға келеді. Оның пікірімен «Culture Matters» жобасының консультативтік кеңесінің мүшелері болып табылатын белгілі экономистер – Моррис Альтман, Роберт Ходам және Тимур Куран және Йошихара Кунио да қосылды [5]. Профессор Л.Харрисон мәдениет пен экономикалық даму арасындағы келесі байланыстарды атап көрсетеді:

- Мәдениет жеке қалаулар құрылымын анықтайды.

- Мәдениет адамдардың қоғамдық тәртіпке және мемлекеттік қызметкерлердің имандылығына деген көзқарасына айтарлықтай әсер етеді (ерекше -автор).

-Мәдениет саясат пен заңнаманың идеологиялық негізін құрайды.

- Тұрақты экономикалық өсу стратегиясы тиісті мәдени саясатты қажет етеді» [6].

«Кім өркендейді?» кітабындағы Л.Харрисон жекелеген елдердегі қарқынды экономикалық өсудің алғы шарттарын талдап, зерттейді. Испания, Тайвань, Оңтүстік Корея сияқты мемлекеттердің табыстарын мысалға келтіре отырып, ғалым мәдениеттің, саяси көзқарастардың, әлеуметтік процестер мен діни дәстүрлердің экономикалық және саяси даму үшін түбегейлі маңыздылығына тоқталады.

Нидерланд әлеуметтанушысы Гирт Хофстеде өз еңбектерінде де «Мәдени кодты жалпы ұлттың генотипін анықтайтын құрылым ретінде қарастыру керек деп ұсынды» [7]. Бұл концепция оның

экономика мен мәдениет арасындағы қарым-қатынас процесін көрсететін мәдени кодтарды анықтаудың әдіснамалық тұжырымдамасының негізін құрады.

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, (Л.Харрисон, Г.Алмонд, Г. Хофстед К.Мерриам және т.б) «мәдени кодтың» жеті элементінің әрқайсысы жалпы алғанда дербес мәдени құбылыс болып табылады. Бұл «мұра, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тіл, отбасы, экономикалық жүйелер (тұрмыс салты), мерекелер» [7]. Олар бір-бірімен жүйелі түрде байланысқанда ғана кодқа айналатынын атап өткен жөн. Элементтердің кем дегенде біреуін өзгерту немесе жоғалту ұлттық кодтың мазмұнына белгілі бір жағымсыз аспектілерді енгізеді, ол белгілі бір жеке тұлға үшін де, жалпы мемлекет үшін де белгілі бір тәуекелдермен байланысты сыртқы ынталандыруға халықтың негізгі реакцияларын анықтайды.

Тарихшы-экономист Дэвид Лэндс (David Landes) азаматтардың үнемшілдік, еңбексүйгіштік, табандылық, адалдық және төзімділік сияқты қасиеттерін қарастыра отырып, ұлттық экономиканың өркендеуі мен осы құндылық категорияларының арасындағы тікелей байланыс туралы пікір айтады [8].

Итальяндық экономист Гвидо Табеллини (Guido Tabellini) Еуропаның 69 аймағындағы экономикалық көрсеткіштерді, сондай-ақ білім деңгейі мен саяси институттардың сапасын зерттеді. Зерттеу нәтижелері сенім, жауапкершілік, қарым-қатынас мәдениеті, адам бастамасына сену және заңды құрметтеу, тәуелділік деңгейі жоғары аймақтарда халықтың әл-ауқаты мен экономикалық әл-ауқатының жоғары өсу қарқынымен сипатталатынын көрсетті [9].

Ресейлік экономист А.Аузаннің пікірінше, экономикалық прогрестің динамикасы мен құрылымына «мәдени кодтар» әсер етуі мүмкін. Ғалымның пікірінше, мәдени кодтар белгілі бір мағынада «ұлт портретін» түсіндіреді, оны анықтауға мүмкіндік береді және белгілі бір халықтың мінез-құлық реакцияларын түсінуге ықпал етеді, ал әр елде олар ерекше және өзгертін [10].

Біздің ғылыми мәселеміз аясында орыс ғалымы А.Азуан мен оның әріптестерінің жүргізген зерттеулері ерекше қызығушылық тудырады. Оның зерттеу сұрақтарының бірі «Аймақтық әлеуметтік-мәдени айырмашылықтарды экономикалық дамуда қалай пайдалануға болады?» [11]. Автор сонымен қатар мәдениеттің құндылықтар, мінез-құлық көзқарастары сияқты құрамдас бөліктеріндегі өзгерістердің ерекше тенденцияларын атап өтеді. Бұл еңбекте .бес негізгі бағытта басты ой сараланады:

1. Мәдени құбылыстардан басқа факторлармен түсіндіруге болмайтын экономикалық құбылыстар бар.

2. Бейресми институттар теориясы тұрғысынан мәдениет дегеніміз-белгілі бір қауымдастық бөлісетін және уақыт өте келе баяу өзгертін құндылықтар мен мінез-құлық көзқарастары.

3. Мәдениет экономикалық дамуға әсер етеді, бірақ оны анықтамайды. Мәдениеттің әсері уақыт бойынша тұрақты, бірақ басқа факторлармен байланысты.

4. Мәдениет транзакция шығындарының құрылымы мен деңгейі арқылы экономикалық дамуды тежеуі немесе ынталандыруы мүмкін. Транзакциялық шығындардың төмендеуіне байланысты өсудің пайда болуы әлеуметтік-мәдени факторлардың жиынтығын әлеуметтік және мәдени капитал ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

5. Мәдениеттің экономикаға әсерін бірінші кезекте білім беру арқылы әлеуметтік және мәдени капиталдың құрылымын өзгерту арқылы да қолдануға болады.

Кез келген мемлекеттің, оның ішінде Қазақстанның да саяси және мәдени матрицасы, біздің ойымызша, қоғамның әлеуметтік интеграциясын, «естуші мемлекет» мақсатына жетудегі табыстарды қамтамасыз етудегі бірегей құбылыс. Мәдениет пен білім – қоғамның тұрақтылығын, оның қызмет ету және даму мүмкіндігін қамтамасыз ететін әлеуметтік құрылымдардың ұдайы өндірісінің тетіктері.

Сонымен, ұсынылған әдебиеттерді талдау қоғамның мәдени матрицасы және оның экономикалық және саяси даму мәселелерімен, мемлекеттік басқару мәселелерімен байланысы әлі де қазақстандық ғылымда дұрыс қарастырылмаған деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл мәселе қазіргі заманғы мәдениетаралық зерттеулердің ең маңызды жетістіктерін ескере отырып, терең зерттеуді қажет етеді. Бұл ретте мәдени матрицаның дамуының экономикалық бағдарларына сүйене отырып, қоғамда жүзеге асуы мүмкін әлеуеті туралы мәселені шешуге ерекше назар аудару қажет.

Негізгі бөлім. Қазақстанда көптеген салаларда мемлекеттік саясатты, тұжырымдамаларды, нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу «Case study» сияқты ғылыми зерттеу әдісінің нәтижелеріне негізделген. Алайда, көп жағдайда талдау басқа елдердің тәжірибесін зерделеуге және негізгі элементтер мен процестерді елдің мемлекеттік басқару жүйесіне көшіруге ғана негізделеді. Бұл ретте еліміздің мәдени, әлеуметтік, кейде тіпті географиялық ерекшеліктері де ескерілмейді.

Мемлекеттік саясатты әзірлеу, басқарушылық шешімдерді қабылдау аймақтық, этникалық, әлеуметтік-экономикалық және т.б. мемлекеттің ерекшеліктері. Тәуекелдерді есепке алу және оларды азайту немесе алдын алу шараларын жоспарлау мемлекеттік басқарудың оң нәтижесі мен жоғары тиімділігін қамтамасыз етеді.

Дегенмен, отбасы, отбасы құндылықтары, мәдени кодтың басқа да көрсеткіштері оңды да, жағымсыз да өзгерістерге ұшырайды. Бұған қолда бар статистикалық мәліметтер дәлел [12]. Қоғамның әртүрлі салаларындағы, соның ішінде отбасы институтындағы өзгерістер динамикасының анық еместігіне қарамастан, мемлекет оны нығайту үшін белгілі бір шараларды қабылдауда. Осылайша, Қазақстан Республикасы Президенті Қ.Тоқаевтың 2022 жылғы 1 сәуірдегі № 853 Жарлығымен Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 жарлығына өзгерістер енгізілді «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасы және гендерлік саясат тұжырымдамасы бекітілді» [13]. Осы тұжырымдаманың басты мақсаты – отбасын қолдау. Негізгі міндет – қазақ отбасының интеллектуалдық және рухани дамуы үшін әлеуметтік-экономикалық жағдай жасау. Тұжырымдамада негізгі көрсеткіштер мен стратегиялар айқындалған. Отбасын қолдау бойынша кешенді шаралар жоспарлануда. Отбасын қолдау орталықтары, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына енгізілетін өзгерістер мен толықтырулар одан әрі дамытылатын болады. Отбасыларды жедел анықтау және оларға көмек көрсету мақсатында қазіргі жағдайда маңызды болып табылатын цифрлық отбасы картасын әзірлеу жоспарлануда. Цифрлық отбасы картасы – бұл азаматтардың әлеуметтік әл-ауқатының деңгейін анықтауға және оларға белсенді форматта кепілдендірілген мемлекеттік қолдау көрсетуге мүмкіндік беретін түрлі мемлекеттік органдардан ақпарат жинақталатын ақпараттық жүйе. Қазақстан Республикасы Президентінің жанынан Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия құрылып, өз жұмысын жүргізіп отыр, өңірлерде тиісті консультативтік-кеңесші органдар да жұмыс жасайды. 2014 жылдан бері адамгершілік құндылықтарды жаңғыртуға және отбасы мен некенің (ерлі-зайыптылардың) жағымды келбетін тәрбиелеуге, отбасы мәртебесін көтеруге бағытталған «Мерейлі отбасы» ұлттық байқауы жыл сайын өткізіліп келеді. Осы жылдар ішінде байқауға Қазақстанның барлық аймақтарынан 18 мыңнан астам отбасы қатысты. Гранттық жобаларды жүзеге асыратын үкіметтік емес ұйымдар да отбасы институтын қолдауда белсенділік танытуда. Бұл іс-шаралардың барлығы отбасылық-тұрмыстық қарым-қатынастардағы тәуекелдерді азайтуға, ел тұрғындарын әлеуметтік-адамгершілікке тәрбиелеу рөлін күшейтуге бағытталған.

Сонымен қатар, практикалық тәжірибе көрсеткендей, мәдени кодтың бұл бағыты белгілі бір тәуекелдер мен өзгерістерге жатады. Қазақстандағы және әлемдегі отбасының даму тенденцияларының ұқсастығын байқауға болады.

Қазіргі таңда дүние жүзінде ажырасулар, кеш некелер, толық емес отбасылар көбейіп барады. Әлеуметтанушы ғалымдардың зерттеуі бойынша, бүкіл әлемде ажырасулар саны артып келеді [14]. Ғалымдар әлемнің 84 елінен алынған мәліметтерді талдап, 40 жылға жуық уақыт ішінде ажырасу пайызы екі есе өскен деген қорытындыға келді [14].

Көптеген елдерде түрлі отбасы құрылымдары виртуалды және қонақтық неке, бір жыныстылармен некелі отбасы дамып келеді. Батыс үшін «балалар бостандығы» қозғалысы ең танымал болса, Ресейде ол тек қана қарқын алып келеді. Әрине, бұл қозғалыс Қазақстанға да қауіп төндіреді. Қазіргі заманғы отбасылық саясат бойынша зерттеулерде «отбасы менеджменті» термині жиі қолданылады. Отбасын басқару тәсілдерінің шетелдік тәжірибесін қарастыра отырып, олардың кейбірін бөліп көрсетуге болады. Мәселен, балалардың туылуын ынталандыру, аналарға жұмыс пен отбасылық өмірді біріктіруге көмектесу проанаталды деп аталады. Мұндай көзқарас Францияның отбасылық саясатында байқалады. Гендерлік тендікте көрсетілген эгалитарлық көзқарастың негізгі мақсаты Швеция мен Данияда барынша дамыған. Отбасын сақтап қалуға деген ұмтылыс ретінде дәстүрлі көзқарас Германиядағы отбасыларға тән. Көптеген қарама-қайшылықтар отбасын қолдау тәсілінен туындайды, онда отбасы мемлекеттен (АҚШ және Ұлыбритания) аз ғана көмек ала отырып, өзін-өзі қамтамасыз етуі керек деп есептейді. Мұндай үлгілер мен тәсілдер белгілі бір мемлекеттің дамуының экономикалық, этноәлеуметтік және мәдени ерекшеліктерімен байланысты өзіндік негізгі әдіснамалық нұсқауларға ие.

Жалпы, әлемде отбасы институты үлкен өзгерістерге ұшырауда. Ал егер Еуропа елдерінде отбасы дәстүрлі форматта емес, кеңірек шеңберде қабылданса, Қазақстанда кейбір тенденцияларға қарамастан, отбасы ұлттық кодтың бірлігі, рухани және мәдени матрицасы ретінде ұсынылған.

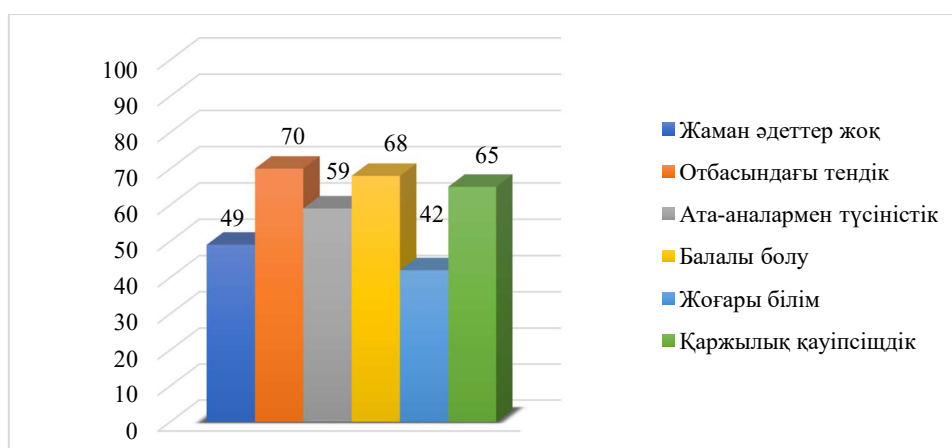
Дегенмен, жалпы отбасы институтына тән өзгерістер қазақ отбасына әсер етпей қоймағанымен келісу керек.

Мысалы, Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, 2021 жылы тіркелген неке саны 140 256, осы кезеңдегі ажырасулар саны 48 239 бірлікті құрайды. Бұл әрбір үшінші неке дерлік. Себептердің ішінде 43,2% - тұрмыстық зорлық-зомбылық, маскүнемдік, нашақорлық - 39,7%. 35,8% - зинақорлық. Ауылдық отбасыларға қарағанда қалалық отбасылар арасында ажырасулар көп. Ажырасқандардың жалпы санының 34,8 мыңы (72,2%) қала тұрғындары. Ажырасулардың ең көп саны Астана қаласында тіркелді, мұнда 1000 адамға шаққандағы ажырасу көрсеткіші 3,54 жағдайды құрады. Республика бойынша ең төменгі көрсеткіш Түркістан облысында (1000 адамға 1,20 жағдай). Статистикаға сүйенсек, отбасында бала көп болған сайын ажырасу азаяды. Бұл да ұлттық ерекшелігі бар маңызды фактор. Ажырасқан ерлі-зайыптылардың 60,5%-ының ортақ балалары болмаған, 20,8%-ының бір баласы болған, ал отбасылардың тек 18,7%-ының екі және одан да көп кәмелетке толмаған балалары болған. Ажырасқан ерлі-зайыптылардың 34,1%-да неке ұзақтығы 10 жылдан асады, бұл ең үлкен пайызды құрайды, ерлі-зайыптылардың 5,5%-ында тіпті бір жыл да жоқ [15]. Некесіз туылған балалардың саны артып жатыр, түрлі патологиясы бар балалар, сондай-ақ аз қамтылған санаттағы отбасылар саны артып келеді. Бұл фактілер бүгінгі күні Қазақстандағы отбасы институтының күрделі дағдарысты бастан кешіріп жатқанын көрсетеді, бұл сонымен бірге әлеуметтік құрылымның өзінде дағдарысты білдіреді.

Қазақтардың менталитетінің, отбасы институтының құндылық матрицасының қалыптасу процесі жағымсыз әсерлерге ұшырап, жеке адам үшін де, жалпы қоғам үшін де белгілі бір қауіп-қатер туғызады. Олардың ішінде мәдениет пен білім беру жүйесінің мәдени код құбылыстары ретіндегі идеялық-тәрбиелік функцияларының әлсіреуі; отбасынан тыс жаппай білім беру жүйесінің және беделді рухани тәлімгерлердің болмауы; дүниетанымның кейбір сыртқы факторларға тәуелділігі; сандық ресурстардың және олардың мазмұнының түсініксіз әсері. Сондықтан мемлекеттік басқару мәселелерін қарастыру кезінде ұлттық нормаларды, құндылықтарды, дәстүрлі мәдениеттің көзқарастарын да ескеру қажет. Отбасылық саясат мәселелерінде Қазақстанның жекелеген аймақтарында да өмір сүру деңгейі мен сапасының төмендігімен байланысты мәселелер бар.

Зерттеу барысында жүргізілген социологиялық сауалнаманың нәтижесі мынадай көріністі анықтады.

Респонденттердің пікірінше, жас отбасының әл-ауқатының белгілері келесі көрсеткіштер болып табылады (1-сурет).

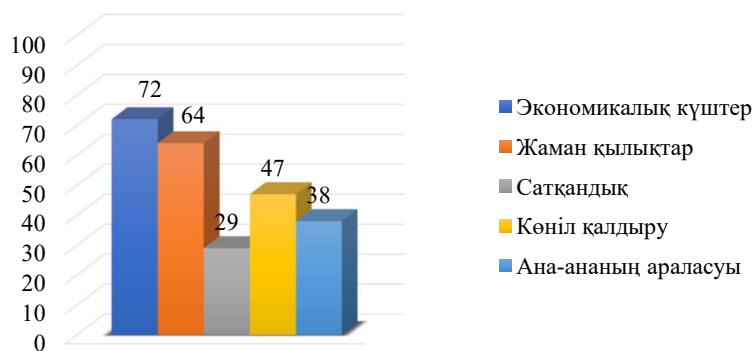

1-сурет. Жас отбасының әл-ауқатының шарттары*

* [15] <https://worldpopulationreview.com> дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Респонденттер қазіргі заманғы отбасы түрлеріне қатысты өз пікірлерін білдірді. Респонденттердің көпшілігі (89%) нуклеарлық отбасы түрін қалайды.

Отбасылық келіспеушіліктер мен ажырасу себептерінің ішінде респонденттер мынаны атап өтті – 2-сурет.

2-сурет. Отбасындағы келіспеушіліктер мен ажырасулардың себептері

* [15] <https://worldpopulationreview.com> дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Мемлекеттің тиімді әлеуметтік саясатының маңызды көрсеткіші халықты мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруға тарту, хабардар ету болып табылады. Дегенмен, бұл көрсеткіштер төмен өсу қарқынын көрсетеді. Респонденттердің тек 2%-ға жуығы ғана жас отбасыларды қолдауға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларға қатысатынын көрсетті, 72%-ы бұл қызметтен хабардар болмауына байланысты қатыспайды, қалған респонденттер қатыспайды, өйткені олар бұл бағдарламаларды қажетсіз деп санайды. Сонымен қатар респонденттердің пікірінше, жас отбасыларға көмек көрсету бойынша мемлекеттік әлеуметтік саясат тұрғын үй мәселесі, жұмыспен қамту және жұмыспен қамту, ұрпақты болу денсаулығы, білім беру және бос уақытты ұйымдастыру сияқты салаларда болуы керек.

Осылайша, әдебиеттерге теориялық шолу және эмпирикалық зерттеулер, біздің ойымызша, мәдени құбылыс ретінде қазіргі жас отбасын басқарудағы кейбір тәуекелдерді анықтауға және олардың алдын алу шараларын белгілеуге мүмкіндік берді.

Қорытынды. Қазақстандық қоғамдағы тәуекелдерді басқару проблемалары сан алуан. Мемлекеттік саясатты дамыту, басқарушылық шешімдерді этникалық және мәдени ерекшеліктерді есепке алмай қабылдау мемлекеттік басқару тиімділігінің төмендеуіне ғана емес, сонымен қатар халықтың наразылығы мен қарсылығының туындауына әкелуі мүмкін. Мәдениет ұлттың рухани-адамгершілік әлеуеті ретінде басқарушылық қызмет субъектілерінің тепе-теңдігіне айтарлықтай әсер етеді және оған әртүрлі полярлы әсер етеді. Қазіргі қоғамның трансформациясы отбасының негізі болған дәстүрлі құндылық бағдарлардың өзгеруіне әкелді.

Отбасылық-центризм құндылығынан эгоцентризмге көшу экономикалық, саяси және әлеуметтік өзгерістерге тікелей байланысты.

Отбасы институтын қазақ халқының мәдени матрицасының құрамдас бөліктерінің бірі ретінде, оның басқа да әлеуметтік-мәдени факторлармен өзара байланысын қарастыра отырып, мынаны болжауға болады:

1. Мәдениет, ұлттың мәдени коды қоғамдық құрылымдардың ұдайы өндірісінің механизмі ретінде қоғамның тұрақтылығына, оның экономикалық көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етеді.

2. Жалпы қоғамның мәдени ерекшеліктерін, оның нақты қабаттарын (аймақтық, этникалық, әлеуметтік-экономикалық және т.б.) ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық тәуекелдерді барынша азайта алатын мемлекеттік басқару жүйесінің моделін құруға ықпал етеді, қазір таңда да, болашақта да үлкен маңызға ие.

3. Мәдени матрица елдің әлеуметтік-мәдени жүйесіндегі басқарушылық қызмет субъектілерінің тепе-теңдігіне тікелей әсер етеді. Ол адамның дүниетанымын өзгертіп қана қоймай, оның мінез-құлқына, құндылықтарына, сондай-ақ оның бар тәуекелдерге қатынасына, оларға қарсы тұру тәсілі мен тәсілдеріне әсер етуі мүмкін. Нәтижесінде мәдени тәуекел факторлары адамдық және психологиялық факторларға айналуы мүмкін, бұл дұрыс басқару шешімдерін қабылдау қажеттілігіне одан әрі әсер етуі мүмкін.

4. Отбасы ұлттық мәдени коды нығайтудың негізгі факторларының бірі ретінде тарихи тамыры бар дәстүрлі құндылық ретінде қазіргі жаһандану жағдайында белгілі бір тәуекелдерге ұшырайды.

5. Мемлекет тарапынан әрбір өңірдің экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштерін ескере отырып, отбасы институтын нығайту бойынша жүйелі шаралар қажет.

Қазіргі жағдайда әлеуметтік институттарды қолдау, қазақ отбасының оң рөлін нығайту үшін әлеуметтік-мәдени тәуекелдермен күресуге ықпал ететін жаңа механизмдер мен стратегиялар, мемлекеттік басқарудың жаңа әдістері мен құралдарын енгізу қажет. Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатының деңгейін арттыру тиімділік пен өнімділіктің өсуіне және күшті адами капиталға байланысты болады. Отбасы қоғамның іргелі бірлігі ретінде өзгеруі мүмкін, бірақ мүлдем жойылып кетуі мүмкін емес, өйткені бұл әлеуметтік жүйе ретінде қоғамның күйреуіне әкеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Гумилев Л. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. – М.: Литрес, 2021. – 350 с.
2. «Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>.
3. Лихачев Д.С. Раздумья о России. – М.: Логос, 2006. – 250 с.
4. Бэнфилд Э. Моральные основы отсталого общества. – М.: Литрес, 2022. – 200 с.
5. Харрисон Л. Главная истина либерализма. – 2008. – 150 с.
6. Харрисон Л. Евреи, конфуцианцы и протестанты. Культурный капитал и конец мультикультурализма. – М.: Литрес, 2022. – 300 с.
7. Landes D. The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor. – New York: W.W. Norton & Company, 1998. – 650 p.
8. Greif A., Tabellini G. The clan and the corporation: Sustaining cooperation in China and Europe // Journal of Comparative Economics. – 2017. – Vol. 45, № 1. – P. 1-35.
9. «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығы. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37542734.
10. Аузан А., Келимбетов К. Социокультурная формула экономической модернизации // Вопросы экономики. – 2012. – № 5. – С. 37-44.
11. Аузан А. и др. Социокультурные факторы в экономике: пройденные рубежи и актуальная повестка // Вопросы экономики. – 2020. – № 7. – С. 75-91.
12. «Қазақстандық отбасылар – 2020» ұлттық баяндамасы. – URL: https://disk.yandex.kz/i/9__cU7bzc7EWdg.
13. 2022 жылғы 1 сәуір № 853 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығына өзгеріс енгізу туралы. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37542734.
14. World Population Review. – URL: <https://worldpopulationreview.com/>.

REFERENCES

1. Gumilev L. Ritmy Evrazii: jepohi i civilizacii. – M.: Litres, 2021. – 350 s. [in Russian].
2. «Kazakstan Respublikasynda memlekettik baskarudy damytudyn 2030 zhylga dejingi tuzhyrymdamasyn bekitu turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2021 zhylygy 26 akpandagy № 522 Zharlygy. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522> [in Kazakh].
3. Lihachev D. Razdum'ja o Rossii. – M.: Logos, 2006. – 250 s. [in Russian].
4. Bjenfild Je. Moral'nye osnovy otstalogo obshhestva. – M.: Litres, 2022. – 200 s. [in Russian].
5. Harrison L. Glavnaja istina liberalizma. – 2008. – 150 s. [in Russian].
6. Harrison L. Evrei, konfuciancy i protestanty. Kul'turnyj kapital i konec mul'tikul'turalizma. – M.: Litres, 2022. – 300 s. [in Russian].
7. Landes D. The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor. – New York: W. Norton & Company, 1998. – 650 p.
8. Greif A., Tabellini G. The clan and the corporation: Sustaining cooperation in China and Europe // Journal of Comparative Economics. – 2017. – Vol. 45, № 1. – P. 1-35.
9. «Kazakstan Respublikasyndagy 2030 zhylga dejingi otbasylyk zhane genderlik sajasat tuzhyrymdamasyn bekitu turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2016 zhylygy 6 zheltokсандary № 384 Zharlygy. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37542734 [in Kazakh].

10. Auzan A., Kelimbetov K. Sociokul'turnaja formula jekonomicheskoy modernizacii // Voprosy jekonomiki. – 2012. – № 5. – S. 37-44 [in Russian].
11. Auzan A. i dr. Sociokul'turnye faktory v jekonomike: projdennye rubezhi i aktual'naja povestka // Voprosy jekonomiki. – 2020. – № 7. – S. 75-91 [in Russian].
12. «Kazakstandyk otbasylar – 2020» ulttyk bajandamasy. – URL: https://disk.yandex.kz/i/9__cU7bzc7EWdg [in Kazakh].
13. 2022 zhylgy 1 sauir № 853 Kazakstan Respublikasy Prezidentinin Zharlygy «Kazakstan Respublikasyndagy 2030 zhylga dejingi otbasylyk zhane genderlik sajasat tuzhyrymdamasy bektu turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2016 zhylgy 6 zheltoksandagy № 384 Zharlygyyna ozgeris engizu turaly. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37542734 [in Kazakh].
14. World Population Review. – URL: <https://worldpopulationreview.com/>.

Омарханова А.С., Игибаева А.К., Сактаева А.А.

ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТУРНОГО КОДА В ФОРМИРОВАНИИ ПОЛИТИКИ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА В ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

В настоящее время в Казахстане происходят системные изменения в сферах экономики, политики, социума и др. Следует отметить, что на уровень экономического развития страны также влияют культурные ценности, имеющие исторический путь развития. В этой связи мы наблюдаем динамичное развитие социально-культурной экономики, то есть нового перспективного направления в экономической науке. Культура как ценностная и поведенческая точка зрения общества подвергается воздействию различных факторов через формальные и неформальные институты, и одним из них является институт семьи. Однако изменение ценностного содержания в культурном коде народа, в его составляющих, в том числе в институте семьи, приводит к определенным рискам и нестабильности в обществе.

Цель статьи - выявить особенности культурного кода при формировании политики риск-менеджмента в государственном управлении на примере института семьи.

В статье анализируются теоретические подходы, особенности взаимодействия культуры и экономики на изменение политики управленческого риска в системе государственного управления. Новизна статьи - попытка обосновать взаимовлияние направления и степени развития культуры общества, составляющих элементы культурного кода, на политическую культуру страны, на качество жизни современного общества. Авторы считают, что для улучшения экономических показателей современного общества необходимо внести изменения в структуру социально-культурной матрицы капитала, в культурный код.

Рассматривая семью как одну из составляющих культурной матрицы и ее значение в развитии экономических процессов, авторы статьи дали обзор основных подходов к изучению социокультурных факторов в экономике, обозначили некоторые риски, определили механизмы и меры управления с точки зрения государственных институтов. Используемые методы исследования позволили выделить основные направления, признаки, особенности культурного кода при формировании политики управленческого риска как комплексной системной процедуры в государственном управлении.

Omarkhanova A., Igbayeva A., Saktayeva A.

FEATURES OF THE CULTURAL CODE IN THE FORMATION OF RISK MANAGEMENT POLICY IN THE STATE SYSTEM

Annotation

At present, systemic changes are taking place in Kazakhstan in the spheres of the economy, politics, society, etc. It should be noted that the level of economic development of the country is also influenced by cultural values that have a historical path of development. In this regard, we are witnessing the dynamic development of the socio-cultural economy, that is, a new promising direction in economic science. However, a change in the value content in the cultural code of the people, in its components, including the institution of the family, leads to certain risks and instability in society.

The purpose of the article is to identify the features of the cultural code in the formation of risk management policy in public administration on the example of the institution of the family.

The article analyzes theoretical approaches, features of the interaction of culture and economics to change the policy of managerial risk in the public administration system. Culture as a reflection of the principles of corporate

management, national traditions determines the views of state policy, the rules and procedures for the activities of the state apparatus.

Considering the family as one of the components of the cultural matrix and its importance in the development of economic processes, the authors of the article gave an overview of the main approaches to the study of socio-cultural factors in the economy, identified some risks, management measures from the point of view of state institutions. The research methods used have made it possible to identify the main directions, features, and features of the cultural code in the formation of the policy of managerial risk as a complex systemic procedure in public administration.

С.О. Орынбасаров*, докторант PhD¹

З.О. Уразбаева, к.э.н., доцент²

А.А. Орынбасарова, PhD¹

Н.М. Тажбаев, к.э.н.³

Alikhan Bokeikhan University,

г. Семей, Казахстан¹

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилёва, г. Астана, Казахстан²

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: Serik_orynbasarov@mail.ru

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

В данной статье рассматриваются концептуальные аспекты государственно-частного партнерства (далее – ГЧП) и его роль в инновационном развитии национальной экономики. Авторами изучены проблемы и возможности ГЧП и его влияние на общее экономическое развитие страны. Проведен сравнительный анализ ГЧП в разных странах, который позволяет лучше понять экономические условия и тенденции их развития в различных регионах мира. Были рассмотрены тенденции в области ГЧП с разными степенями развития механизмов реализации проектов ГЧП, в качестве примера были определены страны со зрелым рынком ГЧП, такие как Великобритания, Индия, Бразилия.

Авторами сделаны выводы, что количество проектов ГЧП, реализованных в стране, не является единственным показателем зрелости ее рынка ГЧП. Выявлены факторы, такие как изменения в государственной политике или сдвиги в глобальных экономических условиях, размер и сложность проектов, качество нормативно-правовой базы и уровень участия частного сектора, которые играют решающую роль в определении успеха ГЧП в стране. В статье использовались методы обзора литературы и количественного анализа. Разработаны рекомендации по дальнейшему распределению финансовых рисков в проектах ГЧП, которые должны основываться на тщательной оценке вовлеченных финансовых рисков.

Ключевые слова: *государственно-частное партнерство, риски проектов, конкурсные торги, инфраструктурные активы, оценка партнерства, инновации, модели, инновационное развитие, национальная экономика, идентификация проекта.*

Кілт сөздер: *мемлекеттік-жекешелік әріптестік, жобалардың тәуекелдері, конкурстық сауда-саттық, инфрақұрылымдық активтер, әріптестікті бағалау, инновациялар, модельдер, инновациялық даму, ұлттық экономика, жобаны сәйкестендіру.*

Keywords: *public-private partnership, project risks, competitive bidding, infrastructure assets, partnership evaluation, innovations, models, innovative development, national economy, project identification.*

Введение. Государственно-частное партнерство (далее - ГЧП) становится все более популярным как средство предоставления государственных услуг и инфраструктуры во всем мире. ГЧП является не только механизмом решения проблем финансирования и передачи государственных активов, они также являются мощным инструментом стимулирования инноваций в государственном секторе. ГЧП представляет собой сформированный механизм инновационного развития национальной экономики, которому в последние годы уделяется значительное внимание. Это партнерство считается важным инструментом инновационного развития национальной экономики.

Целью данной статьи является анализ концептуальных аспектов ГЧП и его роль в инновационном развитии национальной экономики. Концепция ГЧП основана на идее о том, что государственный сектор может сотрудничать с частным сектором для улучшения предоставления государственных услуг, снижения затрат и повышения эффективности.

Инновации необходимы для повышения эффективности государственных услуг и инфраструктуры. Однако государство часто сталкивается со значительными препятствиями на пути инноваций, включая ограниченность ресурсов, бюрократические процедуры и консерватизм. ГЧП может помочь преодолеть эти барьеры, используя инновационный потенциал, экспертные знания и способность частного сектора идти на риск.

ГЧП может стимулировать инновации несколькими способами. Во-первых, ГЧП может способствовать внедрению новых технологий, предоставляя партнерам из частного сектора стимулы для инвестирования и разработки новых технологий, улучшающих предоставление услуг. Во-вторых, ГЧП может позволить партнерам из государственного сектора использовать опыт частного сектора в проектировании, строительстве и эксплуатации государственных активов. В-третьих, ГЧП может стимулировать частный сектор идти на риск и внедрять инновации, разделяя проектные риски и выгоды с государственным сектором.

Однако ГЧП также сталкиваются с проблемами при стимулировании инноваций. Эти проблемы включают необходимость в четких и эффективных структурах управления, важность согласования стимулов частного сектора с целями государственного сектора и необходимость в надежных механизмах мониторинга и оценки для обеспечения того, чтобы проекты ГЧП приносили пользу с точки зрения затрат.

Несмотря на эти проблемы, данный вид партнерства обладает значительным потенциалом для стимулирования инноваций и улучшения государственных услуг и инфраструктуры. Используя опыт и ресурсы частного сектора, ГЧП может помочь преодолеть барьеры на пути инноваций в государственном секторе и способствовать экономическому росту. Таким образом, ГЧП следует рассматривать как важнейший инструмент в инновационном инструментарии государственного сектора.

Обзор литературы. Экономическое развитие любой страны зависит от наличия соответствующей инфраструктуры, таких как транспорт, энергетика, водоснабжение и связь. Однако традиционный метод финансирования общественной инфраструктуры только за счет государства часто сталкивается с со множеством трудностей, что приводит к задержке реализации проектов и неэффективному техническому обслуживанию. Государственно-частное партнерство рассматривается как альтернативный механизм финансирования для обеспечения своевременной реализации инфраструктурных проектов. Однако концептуальные аспекты ГЧП требуют большего внимания для повышения его эффективности.

Исследование данной темы предполагает изучение различных аспектов государственно-частного партнерства, их эффективности, проблем и передовой практики. Концепция ГЧП не нова, она применялась на практике уже давно, когда государство сотрудничало с частными лицами для реализации общественных проектов. Однако современная концепция ГЧП появилась в 1990-х годах [1,2,3,4,5], когда многие страны начали сталкиваться с финансовыми ограничениями и осознали важность участия частного сектора в предоставлении государственных услуг и инфраструктуры [6, 8,9].

Автор книги «Стратегические вопросы государственно-частного партнёрства» М. Булт-Спиринг считает, что обосновывать различные подходы к ГЧП необходимо на основе анализа процесса и динамики развития ГЧП [7].

Основная часть. Основной целью ГЧП является содействие инновационному развитию национальной экономики за счет использования сильных сторон как государственного, так и частного секторов.

ГЧП является сгенерированным механизмом инновационного развития, поскольку стимулирует частные инвестиции в государственную инфраструктуру, что может способствовать ускорению экономического роста и развития. Сотрудничая с частным сектором, государство может получить доступ к дополнительным источникам финансирования, техническим знаниям и управленческим ноу-хау, которые могут помочь повысить качество и эффективность государственных услуг.

ГЧП широко используются во многих странах для предоставления государственных услуг и инфраструктуры, и понимание их эффективности в различных контекстах имеет решающее значение для содействия экономическому росту. Проведение анализа моделей ГЧП в Соединенном Королевстве, Индии и Бразилии, выявила определенные сходства и различия в их моделях ГЧП, основанный на том, что в Великобритании существует зрелый рынок ГЧП, в то время как Индия и Бразилия недавно начали внедрять ГЧП в свои планы развития инфраструктуры.

В Великобритании существует хорошо зарекомендовавшая себя система ГЧП, где государство обеспечивает четкую нормативно-правовую базу для участия частного сектора в инфраструктурных проектах. Британская модель ГЧП основана на процессе конкурсных торгов, когда компании частного сектора принимают участие в проектах ГЧП на основе конкретных критериев, таких как жизнеспособность проекта, оценка рисков и финансовая устойчивость. Британская модель ГЧП подчеркивает разделение рисков между государственным и частным секторами, при этом частный сектор берет на себя большую часть проектных рисков.

В Индии ГЧП являются относительно новым явлением, и государство создало специальную группу по ГЧП для надзора за разработкой инфраструктурных проектов. Индийская модель ГЧП сотрудничества между государственным и частным секторами фокусируется на создании благоприятных условий для инвестиций частного сектора. Индийская модель ГЧП акцентируется на подходе "снизу вверх", при котором проекты ГЧП разрабатываются на местном уровне, а затем масштабируются до национального уровня.

В Бразилии ГЧП широко используется в проектах развития инфраструктуры. Бразильская модель ГЧП основана на концессионной системе, при которой правительство предоставляет концессии компаниям частного сектора на эксплуатацию и техническое обслуживание инфраструктурных активов. Бразильская модель ГЧП делает упор на передачу технических и управленческих знаний из частного сектора в государственный.

Как показал анализ проектов и механизм их реализации все три страны уделяют особое внимание распределению рисков между государственным и частным секторами, хотя уровень распределения рисков различается. Британская модель делает упор на конкурентный процесс торгов, в то время как индийская модель делает акцент на сотрудничестве между государственным и частным секторами. Бразильская модель фокусируется на передаче технических и управленческих знаний из частного сектора в государственный.

Одной из серьезных проблем, выявленных во всех трех странах, является отсутствие прозрачности в процессе закупок, что может привести к коррупции и задержкам в сроках реализации проектов. Исследование также выявило важность эффективного управления рисками, особенно в случае крупномасштабных инфраструктурных проектов. Таким образом, мы видим, что наиболее важным аспектом в модели реализации проектов ГЧП является надежность нормативно-правовой базы, прозрачности процесса закупок, эффективность управления рисками и сотрудничества между государственным и частным секторами.

Так же одним из ключевых концептуальных аспектов ГЧП является распределение рисков между государственным и частным секторами. В рамках ГЧП риски, связанные с развитием и эксплуатацией общественной инфраструктуры, распределяются между двумя сторонами. Это помогает снизить финансовые и операционные риски, которые обычно несет только государственный сектор.

Формула распределения рисков для проектов государственно-частного партнерства (ГЧП) зависит от конкретного проекта и договорных отношений между государственными и частными партнерами. Однако существуют некоторые общие принципы, которым обычно следуют при распределении рисков между двумя сторонами.

В целом, государство несет определенные риски, связанные с изменением политики и регулирования, экологическими рисками и социальными рисками. Эти риски, как правило, находятся вне контроля частного партнера и, следовательно, ложатся на государство. Например, в случае изменения государственной политики, влияющей на проект, соответствующие риски будут нести государство.

С другой стороны, частный партнер обычно несет риски, связанные с проектированием, строительством, финансированием и эксплуатацией проекта. Эти риски более тесно связаны с компетенцией и опытом частного партнера и, следовательно, ложатся на него. Например, если при строительстве возникнет перерасход средств, связанные с этим риски будет нести частный партнер.

Чтобы распределить риски между двумя сторонами, контракты ГЧП обычно включают положения об оценке рисков и разделении рисков. Процесс оценки риска включает выявление потенциальных рисков и оценку их вероятности и воздействия. Процесс распределения рисков включает определение того, как риски будут распределяться между государственными и частными партнерами.

В некоторых случаях риски могут быть разделены между двумя сторонами посредством страхования или других мер по снижению риска. Например, от частного партнера может потребоваться приобрести страховку для покрытия определенных рисков, таких как экологические риски или строительные риски.

Формула распределения финансовых рисков в проектах ГЧП может быть выражена следующим образом:

$$F_{hp}^R = F^R + R_D \quad (1)$$

где F_{hp}^R - Финансовые риски частного партнера

F^R - Финансовые риски

R_D - Риски доходов

Финансовые риски государственного партнера:

$$F_{gp}^R = R_{pl} + R_w \quad (2)$$

где F_{gp}^R - Финансовые риски государственного партнера

R_{pl} - Политические и регуляторные риски

R_w - Внешние риски

Ключевые политические и регуляторные риски в проектах ГЧП включают в себя изменения в государственной политике, так как проекты ГЧП часто представляют собой долгосрочные договоренности, рассчитанные на несколько лет или даже десятилетий. Изменения в государственной политике, такие как изменения в налоговой политике, правилах или приоритетах, могут серьезно повлиять на финансовую жизнеспособность проектов ГЧП. Политическая нестабильность может создать неопределенность и нарушить нормальное функционирование проектов ГЧП. Это может привести к задержкам, перерасходу средств и даже прекращению проектов. Нормативно-правовая база для проектов ГЧП может быть сложной и подвержена изменениям. Изменения в нормативных актах или толкование нормативных актов могут создать неопределенность и увеличить риск возникновения споров между государством и частным сектором. Так же проекты ГЧП связаны со сложными договорными отношениями между государством и частным сектором. Споры могут возникать по таким вопросам, как перерасход средств, качество работы или изменение объема проекта, что приводит к задержкам и дополнительным расходам. Проекты ГЧП часто связаны со значительными финансовыми вложениями, и партнеры из частного сектора могут столкнуться с финансовыми рисками, такими как задержки проекта, перерасход средств или недополучение доходов.

Чтобы снизить эти риски, государству необходимо разработать надежную нормативно-правовую базу, обеспечивающую определенность и прозрачность для партнеров из частного сектора. Государство также может работать над укреплением доверия и сотрудничества с партнерами из частного сектора посредством открытого общения и взаимодействия. Кроме того, государство может оказывать поддержку проектам ГЧП с помощью механизмов распределения рисков, таких как гарантии или страхование, чтобы гарантировать, что партнеры из частного сектора не подвергаются чрезмерным финансовым рискам.

Частный партнер несет финансовые риски, связанные с финансированием проекта и получением дохода, в то время как государственный партнер несет финансовые риски, связанные с политическими и нормативными изменениями и внешними факторами, такими как экономический спад и стихийные бедствия.

Исследование показывает, что ГЧП является важнейшим инструментом инновационного развития национальной экономики. ГЧП позволяет государству использовать опыт и финансирование частного сектора для предоставления качественных услуг и инфраструктуры. ГЧП может привести к экономии средств, повышению качества обслуживания и своевременному выполнению проектов. ГЧП также может создавать рабочие места и способствовать экономическому росту за счет привлечения инвестиций частного сектора.

Однако исследование также выявило проблемы, связанные с ГЧП, такие как сложность процесса закупок, отсутствие прозрачности и проблемы с распределением рисков. Эти проблемы могут привести к задержкам в реализации проекта и увеличению его стоимости. Таким образом, ГЧП требует тщательного планирования и управления для обеспечения его эффективности.

Концептуальные аспекты ГЧП многогранны и требуют глубокого понимания экономической, социальной и политической среды страны, как показано в таблице 1.

Концептуальные аспекты развития государственно-частного партнерства*

№	Основные аспекты ГЧП	Описание
1	Определение проекта или услуги, которые требуют партнерства между государственным и частным секторами.	Проект или услуга должны представлять общественный интерес и иметь долгосрочное влияние на экономику.
2	Распределение рисков между государственным и частным секторами.	Государственный сектор должен нести риски, присущие его роли регулятора, а частный сектор должен нести риски, присущие его роли инвестора.
3	Финансирование проекта или услуги	Проекты ГЧП требуют значительных инвестиций, и структура финансирования должна быть разработана таким образом, чтобы привлекать инвестиции частного сектора при минимизации риска для государственного сектора
4	Структура управления партнерством	Структура управления должна обеспечивать согласование интересов как государственного, так и частного секторов, а также прозрачность и подотчетность деятельности партнерства.
5	Оценка партнерства	Проекты ГЧП следует оценивать с учетом их влияния на экономику, качества предоставления услуг и эффективности партнерства. Оценка должна проводиться периодически, чтобы определить области улучшения и убедиться, что партнерство приносит ожидаемые выгоды.

* Составлена авторами на основе источника [7, 8, 9]

Таким образом, ГЧП представляет собой сформированный механизм инновационного развития национальной экономики, требующий глубокого понимания концептуальных аспектов партнерства. Идентификация проекта или услуги, распределение рисков, структура финансирования, структура управления и оценка партнерства – все это важнейшие аспекты ГЧП. Государственно-частное партнерство может улучшить предоставление государственных услуг, снизить затраты и повысить эффективность, и его следует рассматривать как жизнеспособный вариант развития национальной экономики.

Закключение. На основе проведенного исследования можно сделать вывод, что распределение финансовых рисков в проектах ГЧП должно основываться на тщательной оценке вовлеченных финансовых рисков и сторон, способных лучше всего ими управлять. Гибкость и меры по снижению рисков также должны быть встроены в контракт, чтобы обеспечить успешную реализацию проекта.

ГЧП представляет собой созданный механизм инновационного развития, поскольку он использует сильные стороны как государственного, так и частного секторов для содействия экономическому росту и развитию. Благодаря распределению рисков, конкурентным торгам и продвижению инноваций ГЧП может способствовать повышению качества и эффективности государственных услуг и инфраструктуры, а также поощрять частные инвестиции в национальную экономику.

Еще одним важным аспектом ГЧП является создание конкурентного и прозрачного тендерного процесса по выбору частных партнеров. Это помогает гарантировать, что партнеры из частного сектора выбираются на основе их технических знаний и финансовых возможностей, а не по политическим соображениям.

ГЧП также может способствовать инновациям в предоставлении государственных услуг. Вводя конкуренцию и рыночные стимулы в предоставление государственных услуг, ГЧП может стимулировать частные компании к разработке новых и инновационных подходов к предоставлению услуг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Estache A. Public-private partnerships: A public economics perspective. The World Bank Research Observer. – 11(1). – 1996. – P. 65-83.
2. Harbison R. Public-private partnerships: A new framework for public infrastructure investment. Public Works Management & Policy. – 1(2). – 1996. – P. 115-126.

3. Vining A., Boardman A. Public-private partnerships: Eight lessons from Canada. *Public Administration Review*. – 57(2). – 1997. – P. 107-118.
4. Grimsey D., Lewis M. Evaluating the risks of public private partnerships for infrastructure projects. *International Journal of Project Management*. – 17(6). – 1999. – P. 335-344.
5. Linder S., Peters B. Partnership governance in public policy areas: Conceptual issues and empirical trends in Western Europe. *Governance*. – 12(2). – 1999. – P. 79-105.
6. Gerrard M. Public-Private Partnerships // *Finance and development*. – September 2001. – Volume 38, № 3. – 116 p.
7. Булт-Спиринг М. Стратегические аспекты государственно-частного партнерства: международный опыт / М. Булт-Спиринг, Г. Девульф // Blackwell Publishing Ltd.UK. – 2006. – С. 18-27.
8. Delmon J. Private Sector Investment in Infra structure: Project Finance, PPP Projects and Risk. *The World Bank and Kluwer Law International*. – 2009. – P. 136-146.
9. Государственно-частное партнерство в условиях инновационного развития экономики [Монография] / Под ред. А.Г. Зельднера, И.И. Смотровской. – М.: ИЭ РАН. – 2012. – 212 с.

REFERENCES

1. Estache A. Public-private partnerships: A public economics perspective. *The World Bank Research Observer*. – 11(1). – 1996. – P. 65-83.
2. Harbison R. Public-private partnerships: A new framework for public infrastructure investment. *Public Works Management & Policy*. – 1(2). – 1996. – P. 115-126.
3. Vining A., Boardman A. Public-private partnerships: Eight lessons from Canada. *Public Administration Review*. – 57(2). – 1997. – P. 107-118.
4. Grimsey D., Lewis M. Evaluating the risks of public private partnerships for infrastructure projects. *International Journal of Project Management*. – 17(6). – 1999. – P. 335-344.
5. Linder S., Peters B. Partnership governance in public policy areas: Conceptual issues and empirical trends in Western Europe. *Governance*. – 12(2). – 1999. – P. 79-105.
6. Gerrard M. Public-Private Partnerships // *Finance and development*. – September 2001. – Volume 38, № 3. – 116 p.
7. Bult-Spiring M. Strategicheskie aspekty gosudarstvenno-chastnogo partnerstva: mezhdunarodnyy opyt / M. Bult-Spiring, G. Devul'f // Blackwell Publishing Ltd.UK. – 2006. – S. 18-27 [in Russian].
8. Delmon J. Private Sector Investment in Infra structure: Project Finance, PPP Projects and Risk. *The World Bank and Kluwer Law International*. – 2009. – P. 136-146.
9. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v usloviyah innovacionnogo razvitiya ekonomiki [Monografiya] / Pod red. Zel'dnera A., Smotrickoj I. – М.: ИЭ РАН. – 2012. – 212 s. [in Russian].

Орынбасаров С.О., Уразбаева З.О., Орынбасарова А.А., Тажбаев Н.М.

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІКТІ ДАМУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің (бұдан әрі –МЖӘ) тұжырымдамалық аспектілері және оның ұлттық экономиканың инновациялық дамуындағы рөлі қарастырылады. Авторлар МЖӘ мәселелері мен мүмкіндіктерін және оның елдің жалпы экономикалық дамуына әсерін зерттеді. Өртүрлі елдердегі МЖӘ-ге салыстырмалы талдау жүргізілді, бұл әлемнің әртүрлі аймақтарындағы экономикалық жағдайлар мен олардың даму тенденцияларын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. МЖӘ жобаларын іске асыру тетіктерін дамытудың әртүрлі дәрежелері бар МЖӘ саласындағы үрдістер қаралды, мысал ретінде Ұлыбритания, Үндістан, Бразилия сияқты МЖӘ-нің жетілген нарығы бар елдер анықталды.

Авторлар елде іске асырылған МЖӘ жобаларының саны оның МЖӘ нарығының жетілуінің жалғыз көрсеткіші емес деген қорытындыға келді. Мемлекеттік саясаттағы өзгерістер немесе жаһандық экономикалық жағдайдағы өзгерістер, жобалардың көлемі мен күрделілігі, нормативтік-құқықтық базаның сапасы және елдегі МЖӘ табысын анықтауда шешуші рөл атқаратын жеке сектордың қатысу деңгейі сияқты факторлар анықталды. МЖӘ жобаларында қаржылық тәуекелдерді одан әрі бөлу бойынша ұсыныстар әзірленді, олар тартылған қаржылық тәуекелдерді мұқият бағалауға негізделуі тиіс.

Orynbasarov S., Urazbaeva Z., Orynbassarova A., Tazhbayev N.

**CONCEPTUAL ASPECTS OF PUBLIC-PRIVATE
PARTNERSHIP DEVELOPMENT**

Annotation

This article discusses the conceptual aspects of public-private partnership (hereinafter –PPP) and its role in the innovative development of the national economy. The authors have studied the problems and opportunities of PPP and its impact on the overall economic development of the country. A comparative analysis of PPPs in different countries has been carried out, which allows for a better understanding of economic conditions and trends in their development in various regions of the world. Trends in the field of PPP with different degrees of development of mechanisms for the implementation of PPP projects were considered, as an example, countries with a mature PPP market, such as the United Kingdom, India, Brazil, were identified.

The authors conclude that the number of PPP projects implemented in the country is not the only indicator of the maturity of its PPP market. Factors such as changes in government policy or shifts in global economic conditions, the size and complexity of projects, the quality of the regulatory framework and the level of private sector participation that play a crucial role in determining the success of PPP in the country are identified. Recommendations have been developed for the further allocation of financial risks in PPP projects, which should be based on a thorough assessment of the financial risks involved.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).24
УДК 364:442 (338:23)
ГРНТИ 04.51.25, 06.58.55

Т.П. Притворова*, д.э.н., профессор¹
Д.М. Темирбаева, PhD, ст. преподаватель¹
Н.Н. Гелашвили, к.э.н., ассоц. профессор¹
Д.Е. Бектлеева, к.э.н., ведущий эксперт²
Карагандинский университет
имени Академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан²
Институт экономических исследований
Министерства национальной экономики
г. Астана, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: prityvorova_@mail.ru

АДРЕСНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ ДЛЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ С ОДНИМ РОДИТЕЛЕМ И РЕБЕНКОМ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В КАЗАХСТАНЕ

В статье исследуется адресная социальная помощь в системе монетарной поддержки семей с одним родителем и ребенком с инвалидностью. Условия выплаты адресной социальной помощи рассматриваются через призму совокупного дохода семьи и фактических затрат на реабилитацию ребенка. Сделаны расчеты по модели неполной семьи, единственным источником доходов которой являются трансферты и установлены размеры дефицита дохода, возникающего вследствие превышения фактических затрат на реабилитацию ребенка над доходами. Разработаны четыре варианта компенсации дефицита дохода для таких семей как на основе коррекции условий выплаты адресной социальной помощи, так и вследствие внедрения индивидуального подхода к определению реальных трудозатрат родителя по уходу за ребёнком. Дальнейшие исследования будут посвящены поиску решений в области увеличения дохода семьи на основе налоговых кредитов, что позволит без дополнительных расходов из бюджета увеличить доходы семьи с ребенком с инвалидностью. Основной целью статьи является оценка адресной социальной помощи в системе монетарной поддержки домохозяйств с детьми с инвалидностью. Объектом исследования стали домохозяйства с детьми с инвалидностью. Методология исследования представлена системным анализом и экономико-математическими расчетами, социологическим опросом.

Ключевые слова: адресная социальная помощь, система монетарной поддержки, дети с инвалидностью, дети с одним родителем, пособие по уходу, трансферты, домохозяйство, Казахстан, бедность, благосостояние.

Кілт сөздер: атаулы әлеуметтік көмек, ақшалай қолдау жүйесі, мүгедек балалар, бір ата-анасы бар балалар, күтім бойынша жәрдемақы, аударымдар, үй шаруашылығы, Қазақстан, кедейлік, әл-ауқат.

Keywords: targeted social assistance, monetary support system, children with disabilities, children with one parent, care allowance, transfers, household, Kazakhstan, poverty, welfare.

JEL classification: I32; J17

Введение. Домохозяйства, в составе которых есть дети с инвалидностью, являются одной из целевых групп в системе социальной защиты современного государства, которая реализует задачу поддержки таких семей. Решение этой задачи направлено на достижение цели формирования и развития человеческого капитала ребенка для обеспечения ему равных стартовых условий при переходе к самостоятельной жизни и рынку труда.

Адресная социальная помощь является одним из элементов системы поддержки семей этой целевой группы и поскольку международные исследования традиционно включают эту категорию в состав группы бедных, поскольку технологии социального обслуживания и ограниченные ресурсы государства не обеспечивают реабилитацию ребенка в полной мере [1].

В рамках системы разные страны варьируют соотношение разных денежных и неденежных трансфертов, налоговых инструментов, реабилитационных услуг, предоставляемых за счет ресурсов общественного сектора [2].

Неполные семьи с детьми-инвалидами составляют около 25% всей целевой группы и в вопросе формирования благосостояния объединяют два риска попадания в бедность, а, следовательно, нуждаются в тщательной оценке своих ресурсов монетарного характера и возможностей оценки потенциала системы в отношении регулирования благосостояния этих семей.

Цель статьи – оценка адресной социальной помощи в системе монетарной поддержки домохозяйств с детьми-инвалидами.

Объект – домохозяйство с детьми с инвалидностью.

Методология. Методология исследования представлена системным анализом и экономико-математическими расчетами. В рамках исследования были задействованы результаты социологического исследования 301 семьи, задачей которого было выявление ограничений финансового характера для благосостояния семьи, связанных с расходами на реабилитацию ребенка.

Обзор литературы. Исследования благосостояния семей, в составе которых воспитываются дети с инвалидностью, традиционно рассматриваются через призму ограничений, которые появляются после рождения ребенка с инвалидностью. Даже в развитых странах исследователи подчеркивают высокие риски в попадании в состояние бедности, основными факторами которой являются прямые и косвенные затраты на ребенка, снижение возможности работать для родителя, способность или неспособность государственных пособий закрыть потребность в реабилитации ребенка [3-4].

В этой целевой группе фактором риска является статус неполной семьи, который провоцирует дополнительные ограничения в занятости родителя, восстановления его здоровья, сильную зависимость благосостояния от трансфертов.

Неполным семьям труднее создать задел сбережений на будущее семьи, они острее осознают необходимость адаптации ребенка с инвалидностью к взрослой самостоятельной жизни, активно заинтересованы в его профессиональной ориентации и профессиональном образовании [5-7].

Методология исследования бедности как социального явления разработана в настоящее время достаточно тщательно и, как минимум, выделяет три понимания бедности: абсолютное, относительное и многомерное. Последняя концепция находит все более масштабное понимание в мировой экономике [8].

В то же время, роль монетарной поддержки не оспаривается даже в многомерной концепции бедности, которая делает акцент на многоуровневой инклюзии семьи в общество, рассматривая доступность благ современного общества как необходимое условие её интеграции [9,10].

В связи с поиском Казахстаном методов и форм поддержки социально-уязвимых групп населения, ограниченных возможностями бюджета, нами проведено исследование системы монетарной поддержки домохозяйств с детьми-инвалидами.

Задействованы результаты социологического опроса 301 домохозяйства с детьми-инвалидами, в фокусе которого находились их затраты на приобретение необходимого объема услуг реабилитации и медицинских изделий на рынке, обусловленного дефицитностью доступных государственных благ для реабилитации ребенка.

Основная часть. Согласно последней корректировке условий получения адресной социальной помощи, принятой с 2020 года, расширен состав доходов, учитываемых при расчете среднедушевого среднемесячного дохода домохозяйства.

В состав дохода не включены социальные и специальные пособия, которые получают дети с инвалидностью, но включены пособия по уходу за ребенком с инвалидностью, которые по своей экономической природе являются трансфертами, но в данном случае рассматриваются как вид дохода.

С принятием закона Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 67-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам социальной защиты отдельных категорий граждан», начиная с 2022 года, в силу вступили следующие основные изменения, касающиеся детей с инвалидностью:

- разделение детей в возрасте от 7 до 16 лет по группам инвалидности;
- увеличение объема предоставляемого пособия, как детям с инвалидностью, так и родителю, воспитывающему ребенка с инвалидностью;
- предоставление права на одновременное получение пособий по инвалидности и по случаю потери кормильца.

Таким образом, дети с инвалидностью в общем случае получают несколько пособий:

- государственное социальное пособие, размеры которого различаются по группам инвалидности и измеряются кратно величине прожиточного минимума (далее ПМ);
- гарантированный социальный пакет, монетизированный с 2023 года и исчисляемый кратно минимальному расчетному показателю (далее МРП) [11].

Размеры государственных социальных пособий для ребенка с инвалидностью и лица, предоставляющего услуги ухода представлены в таблице 1.

Таблица 1

**Ежемесячные трансферты в домохозяйстве (д/х)
из 1 взрослого и 1 ребенка с инвалидностью, 2023***

Категории	Группы инвалидности	ПМ	Размер пособия, тенге	Сумма пособий для детей	Сумма пособий за вычетом ПМ	Свободный остаток средств в д/х
Дети до 18 лет	1	1,92	77 889	83064	42 488	58 715
	2	1,59	64 502	69677	29 101	45 328
	3	1,4	56 794	61969	21 393	37 620
Лицо, осуществляющее уход	Пособие по уходу (кратно ПМ)	1,4	56 794	-	16 227	-
Справочно: В 2023 году: ПМ – 40567 тенге; МРП – 3450 тенге; Гарантированный ежемесячный социальный пакет для ребенка 1,5МРП (5175 тенге).						

* Составлена авторами на основе данных Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан

Фактические размеры пособий представлены в графе 4. Сумма трансфертов на ребенка по группам инвалидности представлена в графе 5.

Поскольку пособие предназначено компенсировать реальные расходы ежедневного жизнеобеспечения людей, то мы вычли из размеров пособия прожиточный минимум ребенка и взрослого и представили его в графе 6. Свободный остаток средств домохозяйства от расходов жизнеобеспечения представлен в графе 7. Согласно результатам проведенного нами социологического исследования средние фактические затраты, то есть реальные расходы «из своего кармана» на реабилитацию детей в среднем по группам инвалидности представлены в графе 2 таблицы 2. Максимальные по группе фактические затраты представлены в графе 3 таблицы 2.

Таблица 2

**Фактические затраты домохозяйств на реабилитацию ребенка
и оценка полного пакета затрат на реабилитацию, 2023***

Фактические затраты					Затраты на полный пакет реабилитации (оценка по кейсам диагнозов)			
Группа инвалидности	Средние по группе	Максимальные по группе	Дефицит средств		Аутизм	ДЦП	Зрение	Слух
			Средний по группе	Максимальный по группе				
1	88759	117826	-30045	-59112	278 461	345 963	184 863	-
2	65122	88522	-19795	-43195	209 176	303 117	-	-
3	24252	41420	3368	-3801	-	-	-	102 423

* Составлена авторами на основе данных социологического исследования 301 домохозяйства

Дефицит средств на реабилитацию, равный фактическим затратам за минусом свободного остатка денежных средств в домохозяйстве по группам инвалидности (Графа 7 таблица 1) представлен в графах 4 и 5 таблицы 2.

Как следует из представленных в таблице 2 значений, все значения в графах 4 и 5 имеют отрицательный знак, за исключением средних по группе затрат для третьей группы инвалидности. Это означает, что даже если все свободные средства семья направляет на реабилитацию ребенка, то для 2 и 1 групп всегда будет дефицит средств. Если семья из 2 работающих может дефицит средств погасить за счет работающего второго члена семьи или из других источников, то для неполной семьи с ребенком 2 и 1 групп инвалидности будет повсеместный дефицит финансовых средств на реабилитацию ребенка, не говоря уже о потребностях взрослого человека в развитии своего человеческого капитала.

Более того, если мы подключим для анализа данные социологического опроса, то однозначно убедимся, что значительная доля детей в настоящее время не получает полного пакета

реабилитации, который предписывается им в психолого-медико-психологической консультации. Особенно это касается детей с диагнозами аутизм и ДЦП. В этой области сложился устойчивый дефицит многих видов услуг, вследствие чего родителям приходится приобретать эти услуги на рынке. Цена полного пакета реабилитации представлена в графах 6-9 таблицы 2.

Если в графах 2 и 3 таблицы 2 речь идет о фактических затратах в 2023 году на реабилитацию детей данной группы и инвалидности без выделения диагноза, то в графах 6-9 представлены отдельные кейсы затрат с учетом диагноза и группы инвалидности.

Таким образом, дефицит средств на реабилитацию в неполных семьях с ребенком-инвалидом является не только доказанным, но и непреодолимым в рамках сложившейся системы поддержки. Конечно, государство постепенно расширяет спектр услуг, предлагаемых для реабилитации этой целевой группы, но пока прямые затраты «из своего кармана» имеют место, в интересах будущего детей и их родителей необходимо монетарные меры поддержки усилить.

Мы рассматриваем четыре варианта такой поддержки.

1 вариант – не считать пособие по уходу за детьми с инвалидностью доходом. В этом случае неполная семья, не имеющая других доходов, кроме трансфертов, сможет получить безусловную помощь в размере 56794 тенге или 1,4 прожиточного минимума адресной социальной помощи. Это позволит покрыть сложившийся фактический дефицит средств для всех групп.

2 вариант - не считать пособие по уходу за детьми с инвалидностью 1 и 2 групп доходом. В этом случае группа получателей сужается и затраты бюджета будут сокращены примерно на ½ предполагаемых в первом случае расходов.

3 вариант - не считать пособие по уходу за детьми с инвалидностью 1 и 2 групп доходом до достижения ребенком 16 лет. В этом случае объем выплат из бюджета также сокращается.

4 вариант – предлагает реализовать другой вариант поддержки, основываясь на понимании системности поддержки семьи и адресности не только самого пособия социальной помощи, но и реализации принципа социальной справедливости на основе учета индивидуальных затрат родителя по уходу за ребенком.

Возможность увеличения дохода домохозяйства на основе дифференциации единого размера пособия, которые получают родитель или лицо, предоставляющее услуги ухода для ребенка-инвалида.

Поскольку группы инвалидности до достижения 7-летнего возраста не выделяются, то естественно возникает вопрос: как учитываются разные потребности в уходе за детьми-инвалидами и соответственно разные трудозатраты лиц, предоставляющих эти услуги? Очевидно, что ребенок, имеющий ограничения по слуху, научиться и самостоятельно будет поддерживать свою гигиену. В то время как ребенок с ДЦП может быть обездвижен или испытывать значительные затруднения при выполнении самых простых ежедневных действий.

Мы считаем, что сложность определения адекватного объема ухода может быть на практике преодолена за счет оценки потребностей ребенка в специальных социальных услугах. Такую оценку «уровня зависимости» может осуществить государственная служба надомного ухода и определить группу потребности в уходе, а соответственно и доплату родителю за такой уход.

Мы предлагаем дифференцировать семьи по объему требуемого ухода за ребенком с инвалидностью и выделить минимум 4 категории.

Все потребности, которые предназначены удовлетворить услуги специального социального ухода, можно разделить на три группы:

1. Потребности жизнеобеспечения (гигиена, одевание, прием пищи: 10 видов услуг).
2. Потребности коммуникации с внешним миром (9 видов услуг).
3. Потребности передвижения за пределами жилища (3 вида услуг).

Пример шкалы для оценки потребностей представлен в таблице 3

Таблица 3

Пример шкалы измерения потребностей жизнеобеспечения (гигиена, одевание, прием пищи)*

Показатели оценки	Шкала оценки
1	2
Индивидуальная гигиена (умывание, причесывание и т.п.)	
1. Ребенок способен самостоятельно провести все действия, не нуждается в помощи	1

1	2
2. Ребенок способен выполнить большую часть обычных процедур индивидуальной гигиены, но нужно наблюдение и устный контроль	2
3. Ребенок нуждается в помощи при выполнении большинства процедур ежедневного минимума	3
4. Ребенок совершенно неспособен самостоятельно поддерживать личную гигиену в объеме ежедневного минимума	4

* Составлена авторами на основе источника [3]

Все оцениваемые в перечне услуги соответствуют Стандарту специальных социальных услуг и ограничены исключительно личными услугами для ребенка, но не для семьи в целом.

Интегральную оценку потребностей и возможностей ребенка предлагается оценивать по следующей формуле (3):

$$Ио = \frac{\sum_{n=1}^{10} \frac{Cn}{10} + \sum_{k=1}^9 \frac{Kk}{9} + \sum_{r=1}^3 \frac{Pr}{3}}{3} \quad (3)$$

где: С – оценка способности к жизнеобеспечению по 10 признакам;

К – оценка способности к коммуникациям по 9 признакам;

П – оценка способности к передвижению за пределами жилища по 3 признакам.

Полученные баллы соответствуют определенным затратам труда, которые совершает лицо, предоставляющее услуги ухода за ребенком-инвалидом.

Нами проведена апробация методики на материалах 28 конкретных семей, в которых воспитываются дети-инвалиды с разным уровнем потребностей в уходе. Применялся метод хронометража затрат труда лица, оказывающего прямые услуги ухода за ребенком-инвалидом, исключая социально-педагогические услуги, которые предоставляет социальных работник из службы ухода на дому.

В результате оценки после подсчета среднего значения в баллах определяется группа, услуги для которой требуют временного интервала, представленного в таблице 4.

Таблица 4

Параметры системы оплаты труда лица, предоставляющего услуги ухода ребенку с инвалидностью до 18 лет*

Характеристики	Группы по потребностям в уходе			
	1	2	3	4
Группы по потребностям в уходе, баллы	1-1,7	1,8-2,5	2,6-3,1	3,2-4
Часы ухода в день	до 5	5,1 до 8	8,1-10	10,1 и более
Среднее значение часов ухода в день по группе	4	7	9	11
Часы ухода в неделю	28	49	63	77
МЗП, тенге	70000			
Минимальная заработная плата в час, тенге	398			
Размеры пособия по затратам труда	60496	105868	134126	179498
Разница между действующим размером пособия в 1,4*ПМ	3702	49074	77332	122704
Примечания:	1. 176 рабочих часов в месяц, 22 рабочих дня, 8 выходных 2. Согласно Трудовому Кодексу доплаты: за сверхурочные - коэффициент 1,5, за работу в выходные - коэффициент 2			

* Составлена авторами на основе результатов собственного опроса домохозяйств

Целесообразно выделить 4 группы детей, для которых имеются существенные различия в объеме потребностей и соответственно времени, которое родитель тратит на уход.

Нами предлагается выделить следующих групп:

- 1-я группа – минимальные потребности в уходе;
- 2-я группа – средние потребности;
- 3-я группа – повышенные потребности;

– 4-я группа – максимальные потребности.

Расчет размеров оплаты труда родителя, исходя из действующих размеров минимальной заработной платы, для этих групп будет выглядеть следующим образом.

Для 1 и 2 группы расчет будет осуществляться по формуле (4).

$$O_{1,2} = O_{рв} + O_{вх} \quad (4)$$

где: $O_{рв}$ – оплата труда в рабочее время по стандартной часовой ставке – до 8 часов в день;

$O_{вх}$ – оплата труда в выходные дни с коэффициентом 2 к стандартной часовой ставке оплаты труда.

С учетом действующих базовых значений, представленных в таблице 4, расчет будет сделан следующим образом:

$$O_1 = 22 * 5 * 397 + 8 * 5 * 397 * 2 = 75620 \text{ тенге}$$

Полученное для первой группы значение примерно соответствует величине действующего пособия, которое выплачивается лицу, предоставляющему услуги ухода за детьми-инвалидами.

Для второй группы формула расчета будет аналогична, т.к. время ухода укладывается в стандартную продолжительность рабочего дня.

Для 3 и 4 групп применялась другая формула расчета, учитывающая сверхурочные в рабочие дни и коэффициент оплаты за работу в выходные.

Для 3 и 4 группы расчет будет осуществляться по формуле (5).

$$O_{3,4} = O_{рв} + O_{срв} + O_{вх} \quad (5)$$

где: $O_{рв}$ – оплата труда в рабочее время по стандартной часовой ставке – до 8 часов в день;

$O_{срв}$ – оплата сверхурочной занятости в рабочие дни с коэффициентом 1,5;

$O_{вх}$ – оплата труда в выходные дни с коэффициентом 2 к стандартной часовой ставке оплаты труда.

$$O_4 = 22 * 8 * 397 + 22 * 3 * 397 * 1,5 + 8 * 11 * 397 * 2 = 179498 \text{ тенге}$$

В этом случае разница между минимальным пособием и расчетным для 4 группы составит 122704 тенге.

Основное минимальное пособие предлагается, как и прежде, выплачивать из государственного бюджета, а вопрос по доплате будет решаться на основе обследования государственной службой домашнего ухода и принятия решения о выплате дополнительной суммы в связи с категорией сложности ухода.

Специалист по оценке в организации домашнего обслуживания, обеспечивает оценку потребностей ребенка в уходе и с учетом мнения наблюдающего врача, выносит решение об объеме необходимого ухода, а следовательно объеме работы родителя или другого лица, выполняющего эту работу.

Если прознается 2,3,4 категории ухода, то далее принимается решение о соответствующей надбавке, которая может выплачиваться из областного бюджета.

Мы поддерживаем мнение тех исследователей, которые говорят об актуальности системной поддержки семьи в целом, а не только ребенка с инвалидностью. В этом случае в фокусе поддержки находится не только человеческий капитал ребенка, но и взрослого, предоставляющего услуги ухода [12,13].

Системность поддержки домохозяйств не является простой задачей, но многим странам удается это сделать. Мы поддерживаем мнение тех исследователей, которые отмечают многоканальность поддержки, при которой государство ищет наименее затратные для себя способы оказания помощи, но держа во внимании цели системы, одной из которых является воспроизводство человеческого капитала без дискриминации детей с инвалидностью и их родителей [14,15].

Заключение. Адресная социальная помощь является инструментом поддержки домохозяйств в рискованной жизненной ситуации, которой без сомнения является рождение ребенка с ограниченными возможностями. Дополнительное увеличение величины риска происходит в семье с одним родителем. Поэтому, когда система поддержки исключает для таких семей адресную

социальную помощь, используя нормы ограничения доступа к ней, то обостряется, прежде всего, проблема реабилитации ребенка. Результаты социологического исследования показывают, что средние фактические затраты на это по группам инвалидности превышают размер возможного профицита дохода семьи, а, следовательно, возможности родителя оплатить реабилитацию ребенка. Учитывая эмпирически выявленные объемы прямых затрат на реабилитацию ребенка, мы считаем, что целесообразно использовать другие варианты норм, учитывающие ситуацию семьи в целом. Например, для детей до 7 лет и для 1 и 2 групп инвалидности не считать пособие «по уходу за ребенком с инвалидностью» в семьях с одним родителем доходом, что увеличит расходы бюджета, но в меньшей степени. Предлагаются также другие варианты расширения доступа семей с одним родителем и ребенком-инвалидом в систему АСП, поддерживающие наиболее уязвимые группы с высоким уровнем затрат на реабилитацию ребенка.

На наш взгляд, главная проблема системы поддержки домохозяйств с детьми с инвалидностью состоит в том, что индивидуальный подход к ситуации каждой конкретной семьи не реализуется. Государственная политика на практике реализует единый подход ко всем семьям, что проявилось в случае с пособием по уходу за детьми-инвалидами. Пособие выплачивается в едином размере для всех претендентов, в то время как объем трудозатрат может быть сгруппирован, как минимум, в 4 группы, различающиеся по объему трудозатрат в несколько раз. Действующее пособие покрывает трудозатраты минимального уровня до 5 часов в день. В случае сохранения действующей практики единого пособия по уходу для всех родителей на местном (областном) уровне рекомендуется рассматривать ситуацию каждой семьи и принимать решения о дополнительных доплатах к пособию по уходу.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан по проекту BR18574225 «Система адресной социальной помощи в Казахстане: институциональная среда, оценка состояния, векторы и механизмы активизации».

ЛИТЕРАТУРА

1. Руководство по измерению бедности. Европейская экономическая комиссия ООН. – Женева. – 2017. – 211 с.
2. Grosh M., Leite P., Wai-Poi M., Tesliuc E. Revisiting Targeting in Social Assistance: A New Look at Old Dilemmas. Washington, DC: World Bank. – 2022. – 574 p.
3. Preston G. Families with disabled children, benefits and poverty // The Journal of Poverty and Social Justice. – 2006. – № 14(1). – P. 39-43.
4. Mitra S., et al. Extra costs of living with a disability: A review and agenda for research // Disability and Health Journal. – 2017. – № 10(4). – P. 475-484.
5. Campbell M., Thomson H., Fenton C., et al. Lone parents, health, wellbeing and welfare to work: a systematic review of qualitative studies // BMC Public Health. – 2016. – № 16. – P. 188-201.
6. Stack R., Meredith A. The Impact of Financial Hardship on Single Parents: An Exploration of the Journey From Social Distress to Seeking Help // Journal of Family and Economic Issues. – 2018. – № 39. – P. 233-242.
7. Heintz-Martin V., Langmeyer A. Economic Situation, Financial Strain and Child Wellbeing in Stepfamilies and Single-Parent Families in Germany // Journal of Family and Economic Issues. – 2020. – № 41. – P. 238-254.
8. Dalaker J. The Supplemental Poverty Measure: Its Core Concepts, Development, and Use. Congressional Research Service. – 2022. – 41 p.
9. Alkire S., Kanagaratnam U., Nogales R., Suppa N. Revising the Global Multidimensional Poverty Index: Empirical Insights and Robustness // Review of Income and Wealth, International Association for Research in Income and Wealth. – 2022. – № 68(S2). – P. 347-384.
10. Li Mengyao, Zemin Wu. Power and poverty in China: Why some counties perform better in poverty alleviation? // Journal of Chinese Political Science. – 2022. – № 27. – P. 319-340.
11. Закон Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 67-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам социальной защиты отдельных категорий граждан». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000067/history>.
12. Mitra S., et al. Extra costs of living with a disability: A review and agenda for research // Disability and Health Journal. – 2017. – № 10(4). – P. 475-484.

13. Penne T., Hufkens T., Goedemé T., Storms B. To what extent do welfare states compensate for the cost of children? The joint impact of taxes, benefits and public goods and services // *Journal of European Social Policy*. – 2020. – № 30(1). – P. 79-94.
14. Thévenon O. Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis // *Population and Development Review*. – 2011. – № 37(1). – P. 57-87.
15. Rimmerman A. Family policy and disability. Cambridge University Press. – 2015. – 226 p.

REFERENCES

1. Rukovodstvo po izmereniju bednosti. Evropeiskaia ekonomicheskaiia komissiiia OON. – Zheneva, 2017. – 211 s. [in Russian].
2. Grosh M., Leite P., Wai-Poi M., Tesliuc E. Revisiting Targeting in Social Assistance: A New Look at Old Dilemmas. Washington, DC: World Bank. – 2022. – 574 p.
3. Preston G. Families with disabled children, benefits and poverty // *The Journal of Poverty and Social Justice*. – 2006. – № 14(1). – P. 39-43.
4. Mitra S., et al. Extra costs of living with a disability: A review and agenda for research // *Disability and Health Journal*. – 2017. – № 10(4). – P. 475-484.
5. Campbell M., Thomson H., Fenton C., et al. Lone parents, health, wellbeing and welfare to work: a systematic review of qualitative studies // *BMC Public Health*. – 2016. – № 16. – P. 188-201.
6. Stack R., Meredith A. The Impact of Financial Hardship on Single Parents: An Exploration of the Journey From Social Distress to Seeking Help // *Journal of Family and Economic Issues*. – 2018. – № 39. – P. 233-242.
7. Heintz-Martin V., Langmeyer A. Economic Situation, Financial Strain and Child Wellbeing in Stepfamilies and Single-Parent Families in Germany // *Journal of Family and Economic Issues*. – 2020. – № 41. – P. 238-254.
8. Dalaker J. The Supplemental Poverty Measure: Its Core Concepts, Development, and Use. Congressional Research Service. – 2022. – 41 p.
9. Alkire S., Kanagaratnam U., Nogales R., Suppa N. Revising the Global Multidimensional Poverty Index: Empirical Insights and Robustness // *Review of Income and Wealth, International Association for Research in Income and Wealth*. – 2022. – № 68(S2). – P. 347-384.
10. Li Mengyao, Zemin Wu. Power and poverty in China: Why some counties perform better in poverty alleviation? // *Journal of Chinese Political Science*. – 2022. – № 27. – P. 319-340.
11. Zakon Respubliki Kazahstan ot 12 oktiabria 2021 goda № 67-VII ZRK «O vnesenii izmemenii I dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazahstan po voprosam sotsialnoi zashchity ot delnykh kategorii grazhdan». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000067/history> [in Russian].
12. Mitra S., et al. Extra costs of living with a disability: A review and agenda for research // *Disability and Health Journal*. – 2017. – № 10(4). – P. 475-484.
13. Penne T., Hufkens T., Goedemé T., Storms B. To what extent do welfare states compensate for the cost of children? The joint impact of taxes, benefits and public goods and services // *Journal of European Social Policy*. – 2020. – № 30(1). – P. 79-94.
14. Thévenon O. Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis // *Population and Development Review*. – 2011. – № 37(1). – P. 57-87.
15. Rimmerman A. Family policy and disability. Cambridge University Press. – 2015. – 226 p.

Притворова Т.П., Темирбаева Д.М., Гелашвили Н.Н., Бектлеева Д.Е.

ҚАЗАҚСТАНДА БІР АТА-АНАСЫ ЖӘНЕ МҮГЕДЕК БАЛАСЫ БАР ҮЙ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫ ҮШІН АТАУЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕК

Аңдатпа

Мақалада бір ата-анасы және мүгедек баласы бар отбасыларды монетарлық қолдау жүйесіндегі атаулы әлеуметтік көмек зерттеледі. Атаулы әлеуметтік көмекті төлеу шарттары отбасының жиынтық табысы және баланы оңалтуға жұмсалған нақты шығындар призмасы арқылы қаралады. Табысының жалғыз көзі трансферттер болып табылатын толық емес отбасы моделі бойынша есептеулер жүргізілді және баланы оңалтуға жұмсалатын нақты шығындардың кірістерден асып кетуі салдарынан туындайтын табыс

тапшылығының мөлшері белгіленді. Атаулы әлеуметтік көмек төлеу шарттарын түзету негізінде де, ата-ананың бала күтімі бойынша нақты еңбек шығындарын анықтауға жеке тұрғыны енгізу нәтижесінде де осындай отбасылар үшін табыс тапшылығын өтеудің төрт нұсқасы әзірленді. Әрі қарайғы зерттеулер салық несиелері негізінде отбасының табысын ұлғайту саласындағы шешімдерді іздеуге бағытталады болады, бұл мүгедек баласы бар отбасының табысын бюджеттен қосымша шығынсыз арттыруға мүмкіндік береді. Мақаланың негізгі мақсаты мүгедек балалары бар үй шаруашылықтарын монетарлық қолдау жүйесіндегі атаулы әлеуметтік көмекті бағалау болып табылады. Зерттеу нысаны мүгедек балалары бар отбасылар. Зерттеу әдістемесі жүйелік талдау және экономикалық-математикалық есептеулермен ұсынылған.

Pritvorova T., Temirbaeva D., Gelashvili N., Bektleeva D.

**TARGETED SOCIAL ASSISTANCE FOR SINGLE-PARENT HOUSEHOLDS
WITH CHILDREN WITH DISABILITIES IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article examines targeted social assistance in the system of monetary support for families with one parent and a disabled child. The conditions for the payment of targeted social assistance are considered through the prism of the total family income and the actual costs of the child's rehabilitation. Calculations are made according to the model of a single-parent family, the only source of income of which is transfers, and the size of the income deficit arising from the excess of the actual costs of the child's rehabilitation over income has been determined. Four options have been developed to compensate for the income deficit for such families, both on the basis of correcting the conditions for the payment of targeted social assistance, and as a result of the introduction of an individual approach to determining the real labor costs of a parent to care for a child. Further research will be devoted to finding solutions in the field of increasing family income on the basis of tax credits, which will allow increasing the income of a family with a child with a disability without additional budget expenditures. The main purpose of the article is to assess targeted social assistance in the system of monetary support for households with children with disabilities. The object of the study was families with children with disabilities. The methodology of the study is presented by system analysis and economic and mathematical calculations.

Ж.С. Раимбеков*, д.э.н., профессор¹

Б.У. Сыздықбаева, д.э.н., профессор¹

Р.Е. Ергалиев, научный сотрудник¹

М.А. Ордабаева, PhD, ассоц. профессор²

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹

Восточно-Казахстанский университет

имени Сарсена Аманжолова,

г. Усть-Каменогорск, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: zh_raimbekov@mail.ru

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЛОГИСТИКИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И ВНЕШНЕТОРГОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТРАНЫ

Для экономического роста и повышения эффективности внешней торговли страны важную роль играет эффективность работы логистики. В статье дается анализ эффективности и уровня развития логистики в странах Содружества Независимых Государств (СНГ), которые имеют тесные торговые отношения с Казахстаном, и оценка влияния компонентов логистики на показатели международной торговли.

На основе сравнительного анализа общего индекса эффективности логистики стран СНГ выявляются их отличия и тенденции их изменения. Проведен анализ эффективности развития логистики, влияния эффективности развития логистики по отдельным ее компонентам на международную торговлю с использованием эконометрических моделей.

Выявлены проблемы и причины отставания, оказывающие влияние на экономическое развитие стран и внешнюю торговлю. Установлена положительная связь между индексом эффективности логистики (LPI) и макроэкономическими показателями внешней торговли и экономическим ростом. Повышение эффективности логистики положительно влияет на экономический рост и внешнюю торговлю. Данный вывод, требуют еще более активности в реформах государств в сфере международной торговли и повышение эффективности отдельных составляющих логистики.

Определены перспективы повышения эффективности и уровня развития логистики в Казахстане совместно со странами СНГ. Предлагаются рекомендации по улучшению отдельных компонентов логистики и повышению эффективности логистики.

Практическая значимость заключается в возможности согласованного и приоритетного планирования развития компонентов логистики на основе полученных результатов.

Ключевые слова: логистический сервис, внешнеторговый оборот, внешнюю торговля, экспорт, импорт, валовый внутренний продукт, индекс эффективности логистики, компоненты логистики, СНГ, экономический рост.

Кілт сөздер: логистикалық қызмет, сыртқы сауда айналымы, сыртқы сауда, экспорт, импорт, жалпы ішкі өнім, логистикалық тиімділік индексі, логистикаеың құрамдас бөліктері, ТМД, экономикалық өсу.

Keywords: logistics service, foreign trade turnover, foreign trade, export, import, gross domestic product, logistics performance index, logistics components, CIS, economic growth.

JEL classification: C5, F1, H54

Введение. Развитие торговли и эффективность логистики занимает центральное место в экономическом росте и повышении конкурентоспособности страны, а сектор логистики является основным фактором экономического развития современных стран. Развитие внешней торговли (в основном, экспорт и транзит) приводит к возрастанию спроса на транспортные и логистические услуги.

Увеличение торговли между странами (экспорт, импорт, транзит) в ближайшие годы не может быть реализовано без значительного развития и повышения эффективности логистики и ее инфраструктуры.

Повышение эффективности логистики обеспечивает упрощение процедуры международной торговли, тем самым обеспечивая рост международной торговли и роста валового внутреннего продукта (ВВП) [1, 2].

Эффективность функционирования и развития логистики отдельной страны во многом зависит не только от внутренних проблем страны, но и от уровня интеграции страны с другими торговыми партнерами и возможностей логистики торговых партнеров.

Места в рейтинге стран постоянно меняются, исходя из проведенных страной мероприятий по улучшению показателей эффективности логистики. Поэтому предыдущие показатели требуют постоянного уточнения и выявления их изменения с целью улучшения логистики.

Важно определить уровень развития логистики и барьеры в той или иной стране или экономическом регионе; как улучшить их компоненты; какие механизмы или инструменты выгодно использовать и каким образом, чтобы правительство страны и компании могли принимать участие в улучшении деятельности логистики.

Существующие труды в данной области в основном посвящены исследованию торговли или эффективности логистики, а взаимовлияние и взаимосвязь этих явлений еще не были предметом исследования ученых экономистов.

Целью данной статьи является изучение влияния логистики и ее отдельных компонентов в странах СНГ, включая Казахстан, как ключевых торговых партнеров на экономический рост и на внешнеторговый оборот и разработка рекомендаций по улучшению отдельных компонентов логистики и деятельности во внешней торговле.

Обзор литературы. Исследованием вопросов проблем экономики качества, повышения эффективности транспортно-логистического сервиса, а также теории и практики обслуживания грузоперевозок занимались многие зарубежные ученые: Бауэрсокс Доналд Дж, Соколов Ю.И., Еловой И.А. [1-3] и др.

Среди наиболее распространенных методов анализа деятельности можно отметить методы математической статистики (факторный, индексный, дисперсионный анализ, корреляционно-регрессионные модели и др.); методы экспертных оценок; эконометрические методы и модели; метод оценки натуральных показателей, индекс эффективности логистики (Logistics Performance Index, LPI) [4, 5].

Эффективность логистики [6-8] стала решающим фактором конкурентоспособности экспорта, что доказано анализом влияния Индекса эффективности логистики (LPI) на международную торговлю. Неэффективная логистика приводит к увеличению затрат, увеличению срока доставки и финансовых ресурсов, отрицательно влияет на страны и компании [9].

Насколько согласовывается нарастающая интенсивность внешней торговли стран с состоянием развития логистики? Проведенное исследование влияния факторов логистики на экономический рост и международную торговлю стран ЕАЭС и СНГ.

Отличие проводимого нами исследования заключается в оценке влияния компонентов LPI на ВВП и международную торговлю стран ЕАЭС и СНГ.

Методология исследования. В рамках данного исследования проведена оценка влияния компонентов Индекса эффективности логистики (LPI) на ВВП, экспорт, импорт и внешнюю торговлю по данным за 2008-2022 гг.

Индекс LPI является на сегодняшний день наиболее объективным из шести критериев, которые охватывают наиболее важные аспекты логистической среды на основе оценки их развития. К ним относятся критерии [5]: 1) эффективность работы таможенных органов; 2) качество инфраструктуры 3) простота организации международных поставок товаров (Международные перевозки); 4) компетенция и качество логистических услуг»; 5) возможность отслеживания и контроля грузов; 6) соблюдение сроков поставок.

Каждая из этих шести критериев состоит из множества показателей: по результатам оценки экспертами каждого показателя, корректировкой их удельных весов и суммированием определяются значения критериев.

Оценка по каждому из указанных элементов составляет от 1 до 5 баллов, где 1 – самая низкая и 5 – самая высокая оценка (LPI, Всемирный банк, 2019).

Основная часть. В развитии экономических отношений Казахстана со странами ЕАЭС и СНГ прослеживается стабильная торговля, о чем свидетельствует динамика изменения объема товарооборота между указанными странами, не смотря на имеющиеся инфраструктурные ограничения и препятствия институционального характера.

В таблице 1 проведен анализ субиндексов эффективности логистики СНГ по материалам 2022года.

Таблица 1

Показатели СНГ по индексу эффективности логистики, 2022 год*

	рейтинг	балл	Т	И	МП	КЛ	ВОТ	ССД
Страны ЕАЭС								
Республика Казахстан	79	2,7	2,6	2,5	2,6	2,7	2,9	2,8
Российская Федерация	88	2,6	2,4	2,7	2,3	2,6	2,9	2,5
Республика Беларусь	79	2,7	2,6	2,7	2,6	2,6	3,1	2,6
Республика Армения	97	2,5	2,5	2,6	2,2	2,6	2,7	2,3
Республика Кыргызстан	123	2,3	2,2	2,4	2,4	2,2	2,4	2,3
среднее		2,6	2,46	2,58	2,42	2,54	2,8	2,5
Страны ЦА								
Республика Узбекистан	88	2,6	2,6	2,4	2,6	2,6	2,8	2,4
Республика Таджикистан	97	2,5	2,2	2,5	2,5	2,8	2,9	2
Туркменистан (2018)	126	2,41	2,35	2,23	2,29	2,31	2,56	2,72
среднее		2,48	2,38	2,37	2,46	2,57	2,75	2,37
Страны Закавказья								
Азербайджан (2014)	125	2,45	2,57	2,71	2,57	2,14	2,14	2,57
Грузия	79	2,7	2,6	2,3	2,7	2,6	3,1	2,8
среднее		2,57	2,58	2,5	2,63	2,37	2,62	2,68
Среднее мировое LPI		3,0	2,8	2,9	2,9	3,0	3,2	3,1

* Составлена авторами на основе источника [5], где, показатели LPI: Т - Таможня, И - Инфраструктура, МП - Международные перевозки, КЛ - Компетенция в логистике, ВОТ - Возможность отслеживания товара, ССД - Соблюдение сроков доставки

По всем показателям LPI группа стран ЕАЭС является лидером со средним значением 2,6. Далее идут по рангу страны Закавказья со средним значением LPI, равным 2,57 балла, также по всем показателям занимают второе место. На третьем месте страны Центральной Азии (ЦА) со средним показателем LPI, равным 2,48 балла.

Данные таблицы 1 демонстрируют, что по показателям развития логистики (по индексу и субиндексам LPI) за 2022 г. лидером среди стран является Казахстан, Беларусь и Грузия.

В Казахстане с 2008 года индекс LPI улучшился на 71 позиции (с 133 до 79 места). При этом по всем показателям имеется тенденция к росту - от 1,5 до 2 раз за указанный период.

Повышение качества и эффективности логистики стран приводят к снижению торговых и таможенных барьеров и повышению эффективности в международной торговле. В этой связи, в таблице 2 проведен анализ влияния уровня эффективности логистики (LPI) на экономический рост и международную торговлю в СНГ.

Таблица 2

Оценка влияния объема международной торговли на эффективность логистики в СНГ, среднее значение за 2008-2022 гг.

	Уввп	Хэ	Хи	Фактическое значение LPI	Расчетное значение LPI*
1	2	3	4	5	6
Республика Казахстан	170538,9	60956	32533,5	2,81	2,68
Украина	130832,4	47340	57141	2,83	2,77
Молдова	11309,08	2706,9	4907,4	2,46	2,50
Российская Федерация	1657554	449964	238151,4	2,76	3,08
Республика Узбекистан	50499,92	11228	17314,5	2,58	2,52
Республика Беларусь	59662,5	33726	38408,9	2,57	2,75
Туркменистан	40761,14	11 650	5322,9	2,41	2,50
Армянская Республика	12433,09	2411,9	4963,2	2,61	2,49

1	2	3	4	5	6
Кыргызская Республика	8092,84	1764,6	4907,4	2,55	2,50
Республика Таджикистан	7522,95	1073,3	3149,5	2,34	2,49

* LPI расчетные данные, полученные из модели

С помощью многофакторной модели регрессии проведен оценка воздействия LPI на экономический рост (ВВП), экспорт и импорт Казахстана с СНГ.

В изучении регрессионных зависимостей индекс эффективности логистики (LPI) принята как зависимая переменная, тогда как, торговля и ВВП как независимые переменные. Зависимость представлена в следующей форме:

$$LPI = \alpha + \beta X + \varepsilon.$$

Параметры модели показаны в таблице 3.

Таблица 3

Оценка влияние LPI на показатели торговли и ВВП РК*

независимые переменные, X	коэффициент (α) (Т-статистика)	коэффициент (β) (Т-статистика)	коэффициент детерминации
Экспорт товаров и услуг (Э)	2,35** (4,45)	0,01** (0,45)	41,3%
Импорт товаров и услуг (И)	2,72** (3,34)	0,012**	29,5%
ВВП, млн.долл.	2,23** (4,19)	0,003** (1,11)	53,8%

* Рассчитано авторами на основе материалов Бюро национальной статистики РК

** - 5%-ый уровень значимости

Коэффициенты детерминации 53,8%, 41,3% и 29,5% показывают, что имеется тесная положительная связь между LPI и внешней торговлей (экспорт, импорт) и ВВП (таблица 3). Анализ показывают, что влияние экспорта на развитие логистики больше чем импорта.

В таблице 4 показано влияние показателей LPI на макроэкономические показатели (экспорт, импорт, ВВП).

Таблица 4

Оценка влияние показателей LPI на международную торговлю СНГ, 2008-2022 гг.*

Переменные	Экспорт		Импорт		ВВП	
	К	t	К	t	К	t
Коэффициенты регрессий	-381.3**	-1.91	-2.24*	-2.24	-1438.8*	-1.70
Эффективность работы таможи, x1	-483.9**	-2.98	-3.26*	-3.26	-18224.1*	-2.64
Качество инфраструктуры, x2	153.1**	0.97	0.89**	0.89	609.8**	0.91
Международные перевозки, x3	22.4**	0.13	0.25**	0.25	-16.0***	-0.02
Компетентность и качество логистических услуг, x4	467.6*	3.52	3.95*	3.95	1877.5*	3.32
Возможность отслеживания грузов, x5	2.1***	0.03	-0.01*	-0.01	8.5**	0.03
Соблюдение сроков поставок	-17.7**	-0.20	-0.07*	-0.07	-103.4**	-0.27

* 1) Составлена авторами на основе источника [5], где К - коэффициент регрессии, t - критерий Стьюдента

2) *p < 0.10; ** p < 0.05; *** p < 0.01

Как видно из таблицы 4, более существенное влияние на торговлю в сторону снижения оказывают показатели эффективность работы таможенных органов (-483,9) и соблюдение сроков поставки грузов (-17,7). Повышение следующих показателей: компетентность и качество логистических услуг (467,6) и качество транспортной инфраструктуры (153,1) положительно влияет на экономический рост и торговлю. Тогда как, повышение качество транспортной и логистической инфраструктуры (609,8) и компетенции и качество логистических услуг (1877,5) оказывают сильное положительное влияние на экспорт продукции.

На импорт товаров отрицательное влияние оказывают следующие компоненты: эффективность работы таможенных органов (-3,26) и соблюдение сроков поставки (-0,07). Небольшое положительное влияние оказывают компетенция и качество логистических услуг (3,95) и качество транспортной инфраструктуры (0,89).

Таким образом, как показал исследование, на эффективность логистики сильное влияние оказывает экспорт товаров, а из логистических составляющих следующие показатели: качество транспортной инфраструктуры, компетенция специалистов, снижение барьеров в таможне.

В странах ЕАЭС, ЦА и Закавказья сохраняются высокие барьеры для прохождения грузов через границы и этот процесс остается непрозрачным, что негативно сказывается на качественном улучшении показателей функционирования логистики [10]. Казахстан осуществляет наиболее дифференцированную внешнюю торговлю, которая предполагает сотрудничество не только в рамках ЕАЭС и СНГ, но и с другими странами, входящих в экономический пояс шелкового пути.

Ниже мирового среднего значения LPI (3,0) для стран ЕАЭС (2,6) и СНГ (2,55), подчеркивает отставание по модернизации и строительству транспортной инфраструктуры, сокращения таможенных барьеров, в отставании в организации поставок по конкурентным ценам, в подготовке кадров и повышении их компетенции, улучшения качества логистических услуг, внедрения системы контроля грузов и своевременности доставки грузов.

Для повышения эффективности международной торговли необходимо улучшить показатели логистики. Прежде всего, инфраструктуру и компетенции специалистов. Среди рассмотренных стран СНГ и ЕАЭС, наиболее привлекательной с точки зрения вложения инвестиции является Казахстан и Россия. Наиболее привлекательной с точки зрения обслуживания прохождения грузов является страны Казахстан, Россия, Беларусь.

Анализ ситуации, представленной в данном исследовании, показал, что для увеличения объема торговли между Казахстаном и странами ЕАЭС необходимо привести отдельные составляющие логистики в соответствие с интенсивностью торговли. Для этого необходимо принять следующие первоочередные меры.

1. Разработка и реализация совместных государственных проектов странам СНГ и ЕАЭС в сфере инфраструктуры и таможни, так как это связано с большими расходами на транспортную, логистическую и торговую инфраструктуру.

2. Для выравнивания двухсторонней и многосторонней торговли странам следует передать остальные компоненты LPI в управление частным секторам. Это касается не только Казахстана, но и СНГ, прежде всего ЕАЭС. Возможно за счет создания объединённых частных логистических компаний или же механизма государственно-частного партнерство.

3. Для повышения эффективности торговли и их выравнивания странам СНГ следует провести цифровизацию сферы внешней торговли, транспорта и логистики. Следует использовать совместные базы данных и информационные технологии в сфере управления цепью поставок товаров.

4. По результатам исследования Казахстан среди стран СНГ является наиболее привлекательным для грузоотправителей экспортных и транзитных грузов. Для повышения привлекательности Казахстана, прежде всего, вместе со странами ЕАЭС необходимо стремиться к дальнейшему развитию и повышению показателей эффективности до уровня логистики развитых стран.

Для Казахстана и других стран СНГ одним из ключевых приоритетов является развитие инфраструктуры, таможенной службы и компетенции. Основные отраслевые приоритеты - транспорт (железнодорожный, автомобильный), электроэнергетика, телекоммуникации и информационные технологий в сфере логистики и торговли.

Заключение. Анализ показал, что рост внешней торговли и экономический рост страны зависит от состояния логистики и ее отдельных показателей. Улучшение отдельных показателей логистики приводит к улучшению объема внешнего товарооборота. Следует осуществить институциональные улучшения по повышению уровня интеграции и регулированию отрасли, доступности и безопасности рынка транспортно-логистических услуг. Эти мероприятия должны быть осуществлены по приоритетности торговли со странами. Для Казахстана, в первую очередь, со странами СНГ.

Достижение поставленной цели предполагает реализацию комплекса мер по введению повышенных требований к модернизации инфраструктуры, обучению, совершенствованию правовых норм, внедрению цифровых технологий и гармонизации национальных и международных

стандартов, а также применению лучших зарубежных практик логистики и управления торговлей с учетом учитывать требования национальных обычаев и традиций.

Рост экономики страны, а также отраслей экономики напрямую зависят от организации, планирование и управление логистических схемы доставки грузов с учетом региональных факторов, влияющих на логистики и ее инфраструктуры.

В тех странах, где низкие показатели эффективности логистики мешают более интенсивному развитию международной торговли. Для его решения недостаточно инвестирования только в инфраструктуру, необходимо создавать логистические связи и альянсы для улучшения взаимодействия между странами, повысить уровень компетенции, создавать единые стандарты обслуживания и повысить качество транспортно-логистического обслуживания международных торговых потоков.

Данное исследование реализовано за счет грантового финансирования Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Грант АР19677634).

ЛИТЕРАТУРА

1. Бауэрсокс Д.Дж., Клосс Д.Дж. Логистика: интегрированная цепь поставок / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2001. – 640 с.
2. Соколов Ю.И. Экономика качества транспортного обслуживания грузовладельцев: монография. – М.: ФГОУ «Учебно-методический центр по образованию на железнодорожном транспорте», 2011. – 184 с.
3. Еловой И.А. Эффективность логистических систем (теория и методы расчетов): монография. В 2 ч. – Гомель: БелГУТ, 2000. – 536 с.
4. Сергеев В.И., Зинина Д.И. Анализ существующих международных подходов для оценки эффективности логистики // Логистика и управление цепями поставок. – 2013. – № 2. – С. 3-10. – URL: <http://lscm.ru/index.php/ru/po-godam/item/760>.
5. Logistics Performance Index. International LPI. World Bank official site. – URL: <https://lpi.worldbank.org/international>.
6. Долгов А.П. Глобальная логистика: проблема оценки уровня развития и международные сопоставления // Логистика сегодня. – 2010. – № 5. – С. 262-278. – URL: <https://grebennikon.ru/article-kjhi.html>.
7. Gani A. The Logistics Performance Effect in International Trade // The Asian Journal of Shipping and Logistics. – 2017. – № 33(4). – P. 279-288. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ajsl.2017.12.012>.
8. Кокурин Д.И., Назин К.Н. Влияние логистической инфраструктуры на состояние экономики: региональный аспект // Логистика и управление цепями поставок. – 2011. – № 4(45). – С. 41-49. – URL: <https://lscm.ru/index.php/ru/po-rubrikam/item/1102>.
9. Alassane D. Yeo, Aimin Deng, Todine Y. Nadiedjoa. The Effect of Infrastructure and Logistics Performance on Economic Performance: The Mediation Role of International Trade // Foreign Trade Review. – 2020. – № 55(4). – P. 39-47. – URL: <https://doi.org/10.1177/0015732520947676>.
10. Raimbekov Zh., Syzdykbayeva B., Rakhmetulina Zh., Zhenskhan D. The effectiveness of logistics development and its impact on the economies of the countries along the Silk Road passing through Kazakhstan // Journal Transport problems. – 2018. – № 13(4). – P. 127-142.

REFERENCES

1. Baýersoks D.Dj., Kloss D.Dj. Logistika: integrirrovannaja tsep postavok / Per. s angl. – M.: ЗАО «Olimp - Biznes», 2001. – 640 s. [in Russian].
2. Sokolov Iy. Ekonomika kachestva transportnogo obslyjvaniya grýzovladel'tsev: monografiya. – M.: FGOY «Ychebno-metodicheskij tsentr po obrazovanij na jeleznodorojnom transporte», 2011. – 184 s. [in Russian].
3. Elovoi I. Effektivnost logisticheskijh sistem (teorija i metody raschetov): monografiya. – Gomeł: BelGYT, 2000. – 536 s. [in Russian].

4. Sergeev V., Zinina D. Analiz syestvyyiyh mejdýnarodnyh podhodov dlia otsenki effektivnosti logistikı // Logistika i úpravlenie tsepiami postavok. – 2013. – № 2. – S. 3-10. – URL: <http://lscm.ru/index.php/ru/pogodam/item/760> [in Russian].
5. Logistics Performance Index. International LPI. World Bank official site. – URL: <https://lpi.worldbank.org/international>.
6. Dolgov A. Globalnaya logistika: problema otsenki úrovnia razvitiya i mejdýnarodnye sopostavleniya // Logistika segodnya. – 2010. – № 5. – S. 262-278. – URL: <https://grebennikon.ru/article-kjhi.html> [in Russian].
7. Gani A. The Logistics Performance Effect in International Trade // The Asian Journal of Shipping and Logistics. – 2017. – № 33(4). – P. 279-288. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ajsl.2017.12.012>.
8. Kokýrin D., Nazın K. Vliyanie logisticheskoi infrastrúktúry na sostoyaniye ekonomiki: regionalnyi aspekt // Logistika i úpravlenie tsepiami postavok. – 2011. – № 4(45). – 8. – S. 41-49. – URL: <https://lscm.ru/index.php/ru/po-rubrikam/item/1102>. [in Russian].
9. Alassane D. Yeo, Aimin Deng, Todine Y. Nadiedjoa. The Effect of Infrastructure and Logistics Performance on Economic Performance: The Mediation Role of International Trade // Foreign Trade Review. – 2020. – № 55(4). – P. 39-47. – URL: <https://doi.org/10.1177/0015732520947676>.
10. Raimbekov Zh., Syzdykbayeva B., Rakhmetulina Zh., Zhenskhan D. The effectiveness of logistics development and its impact on the economies of the countries along the Silk Road passing through Kazakhstan // Journal Transport problems. – 2018. – № 13(4). – P. 127-142.

Раймбеков Ж.С., Сыздықбаева Б.У., Ергалиев Р.Е., Ордабаева М.А.

ЛОГИСТИКАНЫҢ ТИІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕЛДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУІ МЕН СЫРТҚЫ САУДА ҚЫЗМЕТІНЕ ӘСЕРІ

Андатпа

Экономикалық өсу және елдің сыртқы саудасының тиімділігін арттыру үшін логистиканың тиімділігі маңызды рөл атқарады. Мақалада Қазақстанмен тығыз сауда байланысы бар Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) елдеріндегі логистиканың тиімділігі мен даму деңгейіне талдау жасалып, логистикалық құрамдас бөліктердің халықаралық сауда көрсеткіштеріне әсерін бағалау қарастырылған.

ТМД елдерінің жалпы логистикалық тиімділік индексінің салыстырмалы талдауы негізінде олардың айырмашылықтары мен олардың өзгеру тенденциялары анықталды. Эконометрикалық моделдер арқылы логистиканың даму тиімділігіне, оның жеке құрамдас бөліктеріне логистиканы дамыту тиімділігінің халықаралық саудаға әсеріне талдау жүргізілді. Елдердің экономикалық дамуы мен сыртқы саудаға әсер ететін артта қалудың проблемалары мен себептері анықталды. Логистикалық тиімділік индексі (LPI) мен сыртқы сауда мен экономикалық өсудің макроэкономикалық көрсеткіштері арасында оң байланыс орнатылды. Бұл тұжырым мемлекеттердің халықаралық сауда саласындағы реформаларындағы белсенділікті және логистиканың жекелеген құрамдас бөліктерінің тиімділігін арттыруды талап етеді.

Қазақстанның ТМД елдерімен бірлесе отырып, логистиканың тиімділігі мен даму деңгейін арттырудың проблемалары мен перспективалары айқындалды. Логистиканың жеке құрамдас бөліктерін жетілдіру және логистиканың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар жасалынды. Тәжірибелік маңыздылығы алынған нәтижелер негізінде логистиканың құрамдас бөліктерін дамытуды келісілген және басым жоспарлау мүмкіндігінде жатыр.

Raimbekov Z., Syzdykbayeva B., Yergaliev R., Ordabaeva M.

EFFICIENCY OF LOGISTICS AND ITS IMPACT ON ECONOMIC GROWTH AND FOREIGN TRADE ACTIVITY OF THE COUNTRY

Annotation

For economic growth and improving the efficiency of the country's foreign trade, the efficiency of logistics plays an important role. The article provides an analysis of the efficiency and level of development of logistics in the countries of the Commonwealth of Independent States (CIS), which have close trade relations with Kazakhstan, and an assessment of the impact of logistics components on international trade indicators.

Based on a comparative analysis of the overall logistics efficiency index of the CIS countries, their differences and trends in their change are revealed. The analysis of the effectiveness of the development of logistics, the impact of the effectiveness of the development of logistics on its individual components on international trade using econometric models was carried out.

The problems and reasons for the lag that affect the economic development of countries and foreign trade are identified. A positive relationship has been established between the logistics performance index (LPI) and macroeconomic indicators of foreign trade and economic growth. Improving the 'efficiency of logistics' has a positive effect on economic growth and foreign trade. This conclusion requires even more activity in the reforms of states in the field of international trade and an increase in the efficiency of individual components of logistics.

The prospects for increasing the efficiency and level of development of logistics in Kazakhstan together with the CIS countries have been determined. Recommendations are proposed for improving individual components of logistics and increasing the efficiency of logistics.

The practical significance lies in the possibility of coordinated and priority planning for the development of logistics components based on the results obtained.

Д.Ж. Рахматуллаева, PhD, аға оқытушы

Т.И. Какижанова*, э.ғ.к., аға оқытушы

Г.К. Андабаева, э.ғ.к., доцент

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық
университеті, Алматы қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: kakizhanova@gmail.com

ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕКЕ КАПИТАЛДЫҢ ДЕТЕРМИНАНТТАРЫН БАҒАЛАУ

Қазақстан тек тікелей шетел инвестициясын (ТШИ) тартып қана қоймай, жеке капиталдың ұлттық нарығын да дамытуы тиіс. Жеке капитал, банктік несиелер сияқты дәстүрлі қаржылық тетіктерге балама ретінде, компаниялар мен стартаптарға өтімділікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, 2008 жылғы қаржы дағдарысы мен геосаяси өзгерістерден кейін ТШИ ағындары құлдыраған жағдайда, керісінше, жеке капиталмен мәмілелер көлемінің ұлғаюы байқалды.

Мақалада шетел тәжірибесін талдау мақсатында қаржылық дағдарыстан бері осы күндерге дейінгі кезең аралығында Еуропа елдері бойынша жалпы РЕ көлемі, венчурлық капитал, сатып алу/өсу капиталы сияқты тікелей жеке инвестициялардың қол жетімді деректері мен олардың детерминанттары арасындағы байланысты бағалау үшін панельдік регрессия теңдеулері құрылды. Модельдеу нәтижелері салық түсімінің төмен үлесі және бизнес еркіндігі индексінің өсуі тікелей инвестицияларға оң әсер ететінін көрсетеді. Сондай-ақ, ЖІӨ-нің үлкен мәні жеке меншікті капиталдың белсенділігін арттыратыны белгілі болса, ал бәсекелестіктің күшеюі сауда көлемінің теріс сальдосына себеп болады, ал меншік құқығы индексінің теріс мәні бәсекелес компаниялардың шектеулі мүмкіндіктерін растайды. Мақалада осы модельдің негізінде Қазақстандағы РЕ динамикасы мен оған әсер ететін факторлар арасындағы байланысты бағалау мүмкіндіктері қарастырылды. Сонымен қатар, елдегі жеке капитал нарығын ынталандыру және қолдау үшін ұсыныстар жасалды. Алынған зерттеу нәтижелерін Қазақстан жеке капитал нарығындағы мемлекеттік саясат бағыттарын анықтау үрдісінде зерттеушілер, кәсіпкерлер, инвестициялық жобаларды ұйымдастырушылар, инвесторлар пайдалануы мүмкін.

Кілт сөздер: жеке капитал (private equity), тікелей инвестиция қоры, венчурлық капитал, тікелей инвестициялар, сатып алу капиталы, өсу капиталы, инвестициялық белсенділік, ЭЫДҰ, Еуроодақ, Қазақстан, эконометрикалық модельдеу, KPMG.

Ключевые слова: частный капитал (private equity), фонд прямых инвестиций, венчурный капитал, прямые инвестиции, капитал закупок, капитал роста, инвестиционная активность, ОЭСР, Евросоюз, Казахстан, эконометрическое моделирование, KPMG.

Keywords: private equity, private equity fund, venture capital, direct investment, buyouts, capital growth, investment activity, OECD, European Union, Kazakhstan, econometric modeling, KPMG.

JEL classification: E 22, E 29, F 21

Кіріспе. Әлемдік шаруашылық байланыстары мен сауда құрылымындағы түбегейлі өзгерістерге ықпал ететін жаһандық сын-тегеуріндер Қазақстан экономикасына теріс әсер етті: Ұлттық валютаның девальвациясы елдің ЖІӨ-нің өсу қарқынын қысқартты, табиғи ресурстарға әлемдік бағаның құбылмалылығы елдегі дағдарыстық құбылыстардың күшеюіне ықпал етті. Әлемдік экономиканың дамуына қиындық туғызатын геосаяси жағдайларында, онсыз да пандемияның теріс әсерінен әлсіреген Қазақстанның ұлттық экономикасына төнген қатерді барынша бейтараптандыру мақсатында, елдегі жеке капитал нарығын дамыту да жаңа серпіндер беретіні сөзсіз.

Private equity (PE) индустриясы жаһандық қаржылық қызметтер нарығында маңызды секторға айналды, сондықтан тікелей инвестицияға әсер ететін негізгі факторларды бөліп көрсету өзекті мәселе болып табылады. Макроэкономикалық факторлар мен елдердегі жеке капитал қызметі арасындағы байланысты талдау мақаланың негізгі мақсаты болып табылды, сондықтан, өзіне тән

ерекшелігі бар және қажетті деректері қол жетімді Еуропалық Одақ пен Қазақстан Республикасының тікелей инвестицияларының негізгі қозғаушы күштері мен детерминанттары анықталды. Зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін авторлар әртүрлі нарықтардағы жеке капиталдың дамуындағы қазіргі бағыты мен халықаралық тәжірибесін талдап жүйелеу және 2013-2021 жылдар аралығындағы он алты еуропалық елдің панельдік деректері бойынша, Eviews эконометрикалық бағдарламалық пакетінің көмегімен бағаланған еларалық регрессиялық модельдердің негізінде алынған нәтижелер бойынша Қазақстандағы жеке нарықтың дамуының детерминанттарының Ұлттық экономикаға әсерін ескере отырып, жетілдіру бойынша ұсыныстар жасады.

Мақалада әртүрлі экономикалық факторлардың ТІҚ инвестициялық шешімдеріне әсері бағаланды, сондай-ақ ЭБДҰ статистикалық деректер базасында қолжетімді 2014-2020 жылдар аралығындағы ҚР-дағы жеке капитал нарығы көрсеткішінің өзгерістерін түсіндіру үшін корреляциялық талдау нәтижелерін пайдалануға әрекет жасалды.

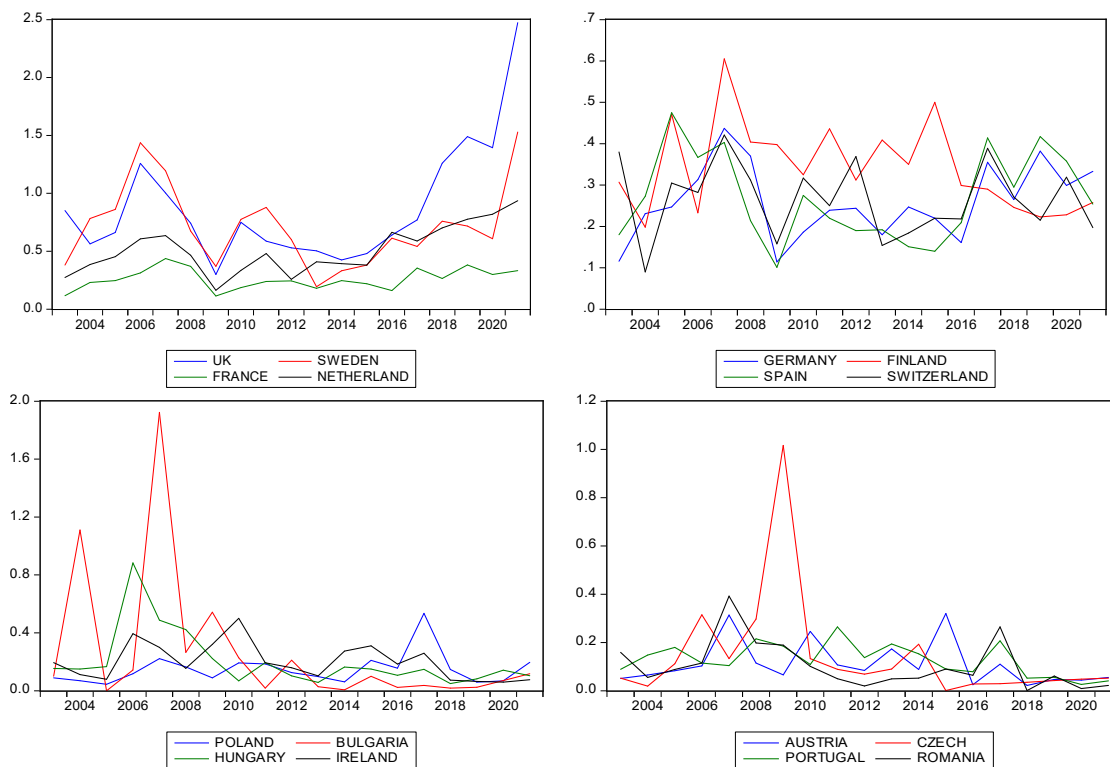
Әдебиеттік шолу. Әлемдік экономиканы, соның ішінде жеке капитал нарығын талдаудың күрделілігіне қарамастан қызығушылық туғызатын ғылыми құнды жұмыстар көп кездеседі. Yagi және Managi сияқты ғалымдар, 2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысымен салыстырғанда 2020 жылғы COVID-19 дағдарысының экономикаға тигізген зияны көп деп санайды [1]. Но және басқа ғалымдар үшін, экономикасы тұрақты елдерде реттеуші және құқықтық жүйелерді құру [2], Feng және Yang сияқты ғалымдар табысты қолдау, валюта бағамының құбылмалылығы жағдайында халықаралық көмек [3] және несиелік кепілдіктерді арттыру сияқты мемлекеттің бизнеске араласуы COVID-19 теріс әсерін азайтуға мүмкіндік береді [4]. Paul A. Gompers пандемияның жеке капитал нарығына әсерін зерттеу мақсатында жеке инвесторлардың технологиялар арқылы құн қосуға қатты көңіл бөлетінін анықтаса [5], Aldatmaz және Brown компанияларға салынатын жеке капиталға ЖІӨ көрсеткіш пен инфляция деңгейі сияқты сыртқы әсерлерін бағалады [6]. Ертедегі еңбектерге тоқталсақ, Amess пен басқа авторлар жеке капиталға салынған инвестициялар ұзақ мерзімді экономикалық өсу, жұмыспен қамту, инновацияны пайдалану деңгейлерін арттыру үшін де маңызды десе [7], Naydaroglu меншік құқығын қамтамасыз ету және қорғау инвестициялық белсенділікті ынталандыратынын дәлелдеді [8]. Chesini мен Giarretta зерттеулері бойынша жеке инвесторлар қаржылық қолдаумен қатар, өздерінің ноу-хаулары мен бизнес мүмкіндіктерін ұзақ мерзімді өсуге пайдаланады деп атап көрсетті [9]. Bruce және басқалар жеке капиталдың көлеміне салық жүктемесінің әсері бар деп түсіндірген [10].

Әдебиеттерге шолу негізінде Еуропа елдеріндегі жеке капитал нарығындағы орнаған жағдайларды талдау нәтижелеріне сүйене отырып, Қазақстанның тікелей инвестиция нарығына маңызды факторлардың әсері бағаланған.

Негізгі бөлім. Private equity (PE) - бұл бүкіл әлемде қолданылатын инвестициялық әдіс және әртүрлі елдердегі жеке меншік капитал қызметінің үлесі айтарлықтай ерекшеленеді, мұнда инвесторлар инвестицияның құнын арттыруға және пайда табуға тырысады.

Басқа дамыған және дамушы елдер үшін деректердің ашық болмауына байланысты зерттеуге қажетті панельдік деректер Ұлыбритания, Швеция, Франция, Нидерланды, Германия, Финляндия, Испания, Швейцария, Польша, Болгария, Венгрия, Ирландия, Австрия, Чехия, Португалия, Румыния сияқты жекелеген елдер бойынша жиналған.

Пандемия мен Украинадағы әскери қақтығыстың теріс әсеріне байланысты көптеген Еуропаның дамушы елдері өсу әлеуетін тежейтін капитал тапшылығына тап болды. Жалпы Еуропадағы компаниялар банктік қаржыландыруға көбірек сүйенген. Алайда, зерттелінген еуропалық елдер бойынша статистикалық талдау бұл үрдістің 2000-шы жылдардың басынан бастап өзгере бастағанын көрсетті - нәтижесінде PE көлемі 2006 дейін жыл сайын өсе бастап, кейін өсу деңгейі 2008 жылдардағы жаһандық қаржы дағдарысының әсерінен төмендеді (1-суретте 2009 жылы Еуропаның барлық қарастырылған елдерінде жеке инвестициялардың күрт төмендеуі байқалады).

1-сурет. «Жеке капитал инвестицияларының ЖІӨ-дегі пайыздық үлесінің» динамикасы, 2003-2021 жж.*

* Eviews эконометрикалық пакет көмегімен [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қаржы дағдарысынан кейін еуропалық жеке капитал нарығы тез қалпына келді және 2017 жылы Еуропадағы жалпы жеке капитал көлемі дағдарысқа дейінгі деңгейден небәрі 4%-ға төмен – 71,7 миллиард еуроға жетті, бұл белсенді еуропалық жеке капиталдың жалпы құнын 640 миллиард еуроға көтерді [11]. Сол кездегі еуропалық зерттеулер бизнесті қаржыландырудың тікелей инвестициялар сияқты баламалы көздерінің нысандарын қолдану – Еуропаны қажетті капиталмен қамтамасыз ету мәселесінің әлеуетті шешімі болып табылатынын растады. 2020-2021 жылдардағы пандемия дағдарысының салдарынан жеке капитал нарығында қайтадан теріс үрдіс орын алып (1-сурет), 2021 жылы Испания, Швейцария, Венгриядан басқа зерттелініп отырған елдерде жеке капитал үлесінің артуы байқалады.

Еуропа елдеріндегі тікелей инвестицияның детерминанттары отандық жеке капиталдың белсенділігін қолдап, сонымен қатар шетелдік жеке капиталдың келуін ынталандыра алады. Сонымен, тікелей инвестициялар мен оның детерминанттары арасындағы еларалық регрессиялық байланысты бағалау үшін, тәуелді айнымалы ретінде жалпы капитал көлемі, венчурлық капитал, өсу капиталы және сатып алу капиталы алынды. Инвестициялар көлемінің алшақтығын азайту үшін, деректер жинағындағы бірліктер орнына, олардың ЖІӨ-ге қатынастары қолданылды (1-сурет).

Экономикалық өсу, салық, қаржыландырудың қолжетімділігін сипаттайтын, еңбек нарығының және кәсіпкерлік ортаның көрсеткіштері сияқты негізгі топтарға жататын 17 фактордың тікелей инвестиция үлесіне әсері зерттелінді. Барлық қарастырылған деректердің стационарлығы расталды.

Экономикалық даму туралы ақпараттың нарыққа сінуі үшін біраз уақыт қажет болғандықтан, олардың көп бөлігі кідіріспен қол жетімді. Сондықтан бұл зерттеуде де инвестициялардың ағымдағы жағдайына өткен мерзімдегі факторлардың тікелей әсерін зерттеу үшін лагтық айнымалылар қарастырылды.

1-кестеде 2013 және 2021 жылдар аралығында жиналған панельдік деректер бойынша құрылған регрессия нәтижелері келтірілген (жақша ішінде Студенттің t-статистикасы).

Жеке инвестицияларға факторлар әсерінің регрессиялық модельдері (2013-2021 ж.)*

	Private Equity	Venture Capital	Buyouts	Growth capital
GDP	1.84E-13 (8.1810)***			3.39E-14 (6.2039)***
GDP(-1)		1.35E-14 (4.5083)***	1.15E-13 (3.1197)****	
TRADE(-1)			-0.0017 (-2.2537)**	-0.0003 (-2.0115)**
TAX	0.0176 (4.5399) ***			
PRI	-0,0030 (-2.6458)***			
GE(-1)		0.0143 (6.6605)***		
CP			0.0044 (2.8850)***	
BFI				0,0006 (2.5900)**
R ²	0.4105	0.1526	0.2059	0.2966

* [10-14] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

1) тұрақты шамалардың коэффициенттері көрсетілмеген;

2) коэффициенттер ***1%, **5%, *10% мәнділік деңгейінде статистикалық мәнді.

Мұндағы, *Private Equity* – Тікелей инвестициялардың жалпы көлемі (ЖІӨ-нің %-ы ретінде), *Venture Capital* – Венчурлық капитал (ЖІӨ-нің %-ы ретінде), *Buyouts* – Сатып алудың (ЖІӨ-нің %-ы ретінде), *Growth capital* – Өсу капиталы (ЖІӨ-нің %-ы ретінде), *GDP* – ЖІӨ (ағымдағы АҚШ долларымен), *TRADE* –Сауда ашықтығы: (Экспорт+импорт)/ЖІӨ, *TAX* – Салық түсімдері (ЖІӨ %), *PRI* – Меншік құқығы (0-100), *GE* – Елдегі ҒЗТҚЖ-ға мемлекеттік шығындар (ЖІӨ-нің %-ы ретінде), *CP* – Сыбайлас жемқорлықты қабылдау, *BFI* – Бизнес еркіндігі индексі.

Регрессиялық бағалау нәтижесі бойынша интернетті пайдаланушылардың халықтың жалпы санындағы үлесі, жұмыссыздық, инфляция, ресми айырбас бағамы, халық саны, сауда еркіндік индексі, инвестициялық еркіндік индексі, қаржылық еркіндік индексі, салық жүктемесінің индекстерінің әсері мәңсіз болды.

1 кестедеде көрсетілген панельдік модельдер бойынша жеке капиталдың драйвері болып табылатын, салық түсімдері тікелей инвестициялардың жалпы көлеміне ғана оң мәнді әсер етеді (0,0176). Ал сауда-саттық контекстінде TRADE(-1) – лагтық, яғни өткен жылғы сауда көлемі капиталдың өсуіне және сатып алуға кері әсер ететіні анықталды. Себебі кәсіпорын біріншіден өз өнімін орналастыра алатын нарықты кеңейтсе, екінші жағынан шетелдік алмастырғыштардың болуына байланысты, ішкі нарықта бәсекеге қабілеттілікті арттырумен түсіндіруге болады. Меншіктің жоғары индексі тікелей инвестиция көлеміне теріс әсер етеді (-0,0030), себебі меншік құқығын қорғаудың жоғары деңгейі көп шығындармен де байланысты болады. Бизнесі жүргізу еркіндігінің индексі капиталдың өсуіне (0,0006), сондай-ақ алдыңғы жылғы мемлекеттік шығындар венчурлық капиталға (0,0143) оң әсер ететіні анықталды.

Экономикалық белсенділікті зерттеу барысында, біз экономикалық өсу жағдайында компаниялардың бизнес мүмкіндіктерін пайдалануға тырысып, венчурлық капитал мен сатып алуды ұлғайтуға тырысатынын растадық. Демек құрылған модельдер бойынша ЖІӨ-нің тікелей инвестиция көлемі (1.84E-13) мен өсу капиталына (3.39E-14) оң әсері мәнді болып табылады. Ал ЖІӨ-нің лагтық айнымалысының венчурлық капиталға (1.35E-14) және сатып алуларға (1.15E-13) әсері жеке меншік капитал циклдік деген идеяны қолдайды. Егер деректер ұзақ уақыт бойында қол жетімді болса, экономикалық дамудағы жағымсыз күйзелістер алдымен қаражатты тартуда, демек тікелей инвестиция көлемінен көрінеді деген тұжырымды тексеруге болады. Бұл тұрғыда инвестиция көлемін, сондай-ақ ЖІӨ-ні түсіндіру үшін тәуелсіз айнымалының кешіктірілген мәндерін пайдалану жеке капиталдың өзі мен ЖІӨ арасындағы байланысты да ашады деп айтуға болады.

Жеке тікелей капитал қызметінің экономикалық әл-ауқатқа оң әсеріне қарамастан, дамушы елдер мен Еуроодақ елдердегі салынатын қаражат көлемдеріндегі елеулі айырмашылықтардың болуы объективті шындық болып табылады. Осыған байланысты зерттеуде қолданылған ТИ

қызметін модельдеу тәжірибесі Қазақстан үшін пайдалы болды. Сонымен бірге, ұсынылған әдістемені Қазақстан Республикасының деректері бойынша қолдану қиындық туғызды, себебі, елімізде ұзақ мерзім ішінде жеке капитал нарығы бойынша нақты деректер жоқ. Қазақстанда жеке капитал нарығында жүзеге асырылып жатқан мәмілелер жүздеген миллион доллармен есептелсе де, ұлттық БАҚ-та сирек жарияланады және бөгде бақылаушылар үшін жабық. Талдау барысында авторлар 2019 жылы жарияланған KPMG аудиторлық компаниясының соңғы зерттеу есебінің деректеріне, сондай-ақ ЭЫДҰ электрондық кітапханасының статистикалық мәліметтеріне сүйенді.

21 ғасырдың үшінші онжылдығында COVID-19 пандемиясының салдары мен цифрландырудың жедел қарқыны әлемдік экономиканың дамуына өз түзетулерін енгізгені сөзсіз. Қазіргі кезде дамыған елдердің Ресейге қарсы экономикалық санкциялары Қазақстан экономикасының дамуына теріс әсер етті және 2015 жылы Ұлттық валютаның девальвациясын тудырды, елдің ЖІӨ-нің өсу қарқынын қысқартты. Сонымен қатар, отандық экономиканың табиғи ресурстарға қатты тәуелдігіне байланысты, әлемдік бағаның құбылмалылығы елдегі дағдарыстық құбылыстардың күшеюіне ықпал етті. Осыған байланысты Қазақстанға жеке капитал нарығын дамытуда бар инвестициялық әлеуетті жұмылдыру үшін, ішкі экономикалық резервтерді ынталандыруға жаңа серпіндер қажет.

Бүгінгі таңда KPMG есебінің деректеріне сәйкес қазақстандық жеке капитал нарығының негізгі қатысушыларының 4 тобын анықтап, 2005 жылдан бастап республикада он бес жыл ішінде жарияланған мәмілелердің саны мен көлемі туралы ақпарат берілген.

2-кесте

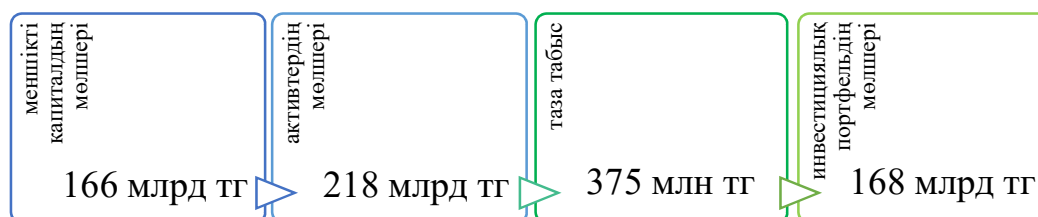
Қазақстанда жүзеге асырылған жарияланған мәмілелердің/инвестициялардың саны мен көлемі, 2005-2019 жж*

Қазақстандағы ТИ нарығының қатысушылары	Саны	Көлем
	Қазақстанда жүзеге асырылған жарияланған мәмілелер/Инвестициялар (2005-2019)	
Мемлекеттік даму мекемелері және квазимемлекеттік қорлар	246 млн АҚШ доллары сомасына 11 шығу	52 инвестиция көлемі 546 млн АҚШ доллары
МҚҰ	Ақпарат өкілдік емес	
Family offices	5.5 млрд АҚШ доллары сомасына 30 "шығу"	32 инвестиция көлемі 947 млн АҚШ доллары
ТИҚ	1.6 млрд АҚШ доллары сомасына 6 "шығу"	Көлемі 572 млн АҚШ долларын құрайтын 20 инвестиция
Ескерту-дереккөз: www.home.kpmg/kz		

* KPMG аудиторлық компаниясының Қазақстандағы тікелей инвестициясы нарығын зерттеу есебінің, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/kz/pdf/2019/09/KPMG-Private-Equity-Market-in-Kazakhstan-RUS-2019.pdf> дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2-кестенің мазмұнды талдауы көрсеткендей, қазақстандық нарықта family offices жанындағы ТИҚ және кэптивті ТИҚ маңызды рөл атқарады. Жергілікті нарықтың енжарлығы, ең алдымен, ТИҚ активтерінің өтімділігі төмен және болжау қиын екендігімен түсіндіріледі. Бұдан басқа, республикада әлі күнге дейін жеке капитал нарығына қатысушылардың қызметін талдау және бағалау үшін нақты әдіснамалық және теориялық база қалыптастырылмаған. Көптеген сарапшылар мен зерттеушілердің пікірінше, Қазақстандағы ТИҚ – маңызды құрал, оның көмегімен жеке активтерді басқару процесі жүзеге асырылады және инвестициялық тиімді шешімдер қабылдау үшін осындай ТИҚ-ның дамуын бағалау әдістерін анықтау өзекті болып табылады.

2022 жылдың 1-ші жартыжылдық деректері бойынша қорлар қорының негізгі көрсеткіштері 2 суретте көрсетілген

2-сурет. «Qazaqstan Investment Corporation» (QIC) қорлар қорының инвестициялық қызметінің 2022 жылғы 1 жартыжылдық деректері*

* <https://qic.kz/> дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

KPMG компаниясы есебіне сәйкес, "Қазына Капитал Менеджмент" квазимемлекеттік қорлар қоры осы нарықтың ірі ойыншыларының бірі болып табылады, 10.01.2023 жылдан бастап бұл қор «Qazaqstan Investment Corporation» болып өзгерді. Қор қызметінің деректері бойынша пандемиядан кейін компанияның теңгерім бойынша активтері 2021 жылы айтарлықтай – 139 млрд.теңгеден 214 дейін (54% - ға) өсті, ал 2022 жылғы 1 жартыжылдықта 218 млрд. теңгеге жетті. 2005-2019 жылдар кезеңінде Қазақстанда ҚКМ қорлар қорымен тартылған қаражат көлемімен 551 млн АҚШ доллары және 1,6 млрд АҚШ долларын құрайтын мәмілесі жүзеге асырылды. Қазіргі ҚІС 1 триллион теңгеден астам жалпы капиталдандырумен 19 тікелей инвестициялық қордың қатысушы болып табылады.

Егер қазақстандық private equity туралы айтатын болсақ, онда республикаға тән өзіндік ерекшеліктер бар. Бизнесінің қаржыландыру қажеттіліктерін қанағаттандырудың негізгі тәсілі – Мемлекеттік бағдарламаларға сай екінші деңгейлі банктер арқылы, дәстүрге айналған жеңілдігі бар кредит беру болып табылады. Дегенмен, Қазақстанда компанияларды қолдаудың классикалық тетігі де қолданылады – олар, негізінен актив құнының өсімінен табыс таба отырып, компаниялардың капиталына өз үлесін қосу арқылы кіреді. ҚР банк секторына қарағанда, нарықтың жеткіліксіз әлеуетіне байланысты бұл жерде проблемалардың саны мен ауқымы аз.

KPMG сарапшыларының пікірінше, Қазақстандағы жеке капитал нарығының басқа қатысушыларына келетін болсақ, келтірілген статистикалық деректер бойынша РЕ капиталы көлемінің өсуін байқауға болады, бірақ қатысушылар ақпаратты ашуға және қаржылық көрсеткіштерді ашық қолжетімділікке салуға әлі дайын болмағандықтан, нақты жеке капитал көлемін бағалау қиынырақ.

Қазақстан үшін 2014-2020 жылдар кезеңінде тартылған жеке инвестициялар көлеміне төменде қарастырылған детерминанттардың әсер етуін бағалау үшін корреляциялық талдау жүргізілді.

3-кесте

2014-2020 жылдары Қазақстанға салынған жеке капиталдың таза көлемі* мен оның детерминанттарының арасындағы корреляция коэффициенттері**

Айнымалы	Көрсеткіштер атауы	Корреляция коэффициенті
GDP growth	ЖІӨ өсімі (жылдық%)	-0,615
GDP	ЖІӨ (ағымдағы АҚШ долларымен)	0,129
TRADE	Сауда ашықтығы: (Экспорт+импорт)/ЖІӨ	-0,462
TAX	Салық түсімдері (ЖІӨ %)	-0,615
ITUS	Халықтың жалпы санындағы Интернетті пайдаланушылардың үлесі (%)	0,129
UEM	Жұмыссыздық, жалпы (жалпы жұмыс күшінің %)	-0,462
EMP	Жұмыспен қамту деңгейі (%)	-0,289
CPI	Инфляция, тұтыну бағасы (жылдық %)	-0,176
XR	Ресми айырбас бағамы (бір АҚШ долларына шаққандағы ұлттық валюта, кезеңдегі орташа)	0,421

* ЭЫДҰ сайтынан алынған Қазақстанға салынған жеке капиталдың таза көлемі (<https://www.oecd.org/dac/geographical-distribution-of-financial-flows-to-developing-countries-20743149.htm>) және **[15] ҚР СЖРА ҰСБ сайтынан алынған деректер негізінде авторлармен есептелген

Кестеде көрсетілген корреляциялық коэффициенттердің мәндері айырбас бағамының көрсеткіштері, интернетті пайдаланушылардың үлесі және елдің ЖІӨ көлемі жеке капиталды тартуға оң әсер ететінін көрсетті. ЖІӨ өсімі, сауданың ашықтығы, салықтар, жұмыссыздық пен жұмыспен қамту деңгейі, сондай-ақ инфляция түріндегі басқа факторлар қарастырылып отырған кезеңде республика алған жеке капиталдың таза мөлшерімен кері байланыста.

Қорытынды. Жеке капиталды зерттеу бойынша ғылыми әдебиеттерге қажетті шолу көрсеткендей, тікелей инвестициялардың стратегиялары мен нысандары әлемдік экономикадағы, геосаясаттағы, тенденциялардың әсерінен жетілдіріліп жатқан әртүрлілігімен қызығушылық тудырады. Қазақстанда ішкі нарық басқа дамушы елдермен салыстырғанда жеткілікті үлкен болмаса да, болашақта жеке капиталды одан әрі дамыту үшін заңды алғышарттар бар.

Бизнесі жүргізудің жоғары жеңілдігі және меншік индекстері тікелей инвестициялардың кейбір түрлеріне әсер етуі мүмкін, бұл бизнесі жүргізу еркіндігі жоғарырақ бәсекелестікке әкеледі. Ұқсас әсерлер меншік құқықтарын жоғарырақ қорғау жағдайында құжатталған, бұл венчурлық

капиталмен қамтамасыз етілген стартап-жобаларды шектеуге әкелуі және басқа компаниялардың бар өнімдерді ауыстыруына кедергі келтіруі мүмкін. Екінші жағынан, меншік құқығын қорғаудың маңыздылығын көрсететін қазірдің өзінде құрылған бизнес түпнұсқа идеяларды ұрлауды азайтады.

Экономикасы аз дамыған елдерде мемлекеттік шығыстар капиталдың негізгі көздерінің бірі болып табылады, сондықтан мемлекеттік тұтыну үкіметтің жеке капиталға салуға дайын қолда бар қаражат көлемін азайтады. Мақаланың мақсатына сәйкес эконометриялық модельді құру үшін деректерді жинау процесінде жеке капитал дерекқорлары қол жетімді емес, ал басқа елдерде осы деректер орналастырылған платформалар тек ақылы жазылуды талап етеді. Сондықтан, Қазақстанда жеке капитал нарығы туралы, нарық қатысушылары бойынша пайда мен залал туралы есептерді, әлеуметтік есептерді барынша дәл көрсететін мерзімді және міндетті түрде ұсыну негізінде деректер базасы жиналатын арнайы цифрлық ұлттық платформаны құру қажет.

Бұл сәйкес цифрлық шешімдер көп қаржылық ресурстар мен уақытты қажет етеді, бірақ олар Қазақстан жеке капитал нарығын дамытудың маңызды тетігі түрінде көптеген пайда әкелуі мүмкін. Бұл жеке инвестициялардың дамып келе жатқан кеңістігін және оның қор басқарушыларын үнемі қадағалайтын, бұл деректерді дер кезінде жаңартып, бірыңғай дерекқорға тиісті өзгерістер енгізетін квазимемлекеттік ұйым болуы қажет.

Көптеген зерттеулер көрсеткендей, жеке капиталға салынған инвестициялардың кірістілігі мемлекеттік бағалы қағаздардың нарықтық кірісінен айтарлықтай асып түседі. Дегенмен, Қазақстанда жеке капитал нарығын дамыту үшін барлық мүдделі тараптарды нарықтағы жағдай мен тенденциялар туралы хабардар ету, оған жаңа қатысушыларды ынталандыру және тарту маңызды.

Қазақстандағы жеке капитал нарығында квазимемлекеттік инвесторлар басым, ал бизнеске қатысу тек ірі отбасылық фирмалармен ғана шектеледі, ал елдің шағын және орта бизнес субъектілері нарықтағы операцияларға іс жүзінде қатыспайды. Сондықтан республикадағы жеке капитал нарығындағы қатынастарды реттейтін құқықтық актілерді жетілдіру қажет.

Қазақстанға жеке капитал нарығындағы инвесторларға арналған әдістемелік нұсқауларды әзірлеуге қатысты дамыған елдердің тәжірибесін қабылдау мақсатында БАҚ арқылы нарық туралы ақпаратты кеңінен тарату қажет.

Экономикалық өсудің негізгі қозғаушысы ретінде, экономикалық қолайлы және заңды түрде негізделген инвестициялық ахуал құру жеке инвестициялардың ұлғаюын ынталандыруға сеп болады.

Мақала Қазақстан Ұлттық Банкінің 540НБ «Қазақстандағы жеке капитал нарығы және оның даму перспективалары» жобасы бойынша ғылыми-зерттеу гранты аясында дайындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Yagi M., Managi S. Global supply constraints from the 2008 and COVID-19 crises // *Economic Analysis and Policy*. – 2021. – Vol. 69(1). – P. 514-528. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.01.008>.
2. Ho K., Yao C., Zhao C., et al. Modern health pandemic crises and stock price crash risk // *Economic Analysis and Policy*. – 2022. – Vol. 74 (6). – P. 448-463. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2022.03.010>.
3. Feng G., Yang H., Gong Q., et al. What is the exchange rate volatility response to COVID-19 and government interventions? // *Economic Analysis and Policy*. – 2021. – Vol. 69 (3). – P. 705-719. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.01.018>.
4. Can U., Can Z., Bocuoglu M., et al. The effectiveness of the post-Covid-19 recovery policies: evidence from a simulated DSGE model for Turkey // *Economic Analysis and Policy*. – 2021. – Vol. 71 (9). – P. 694-708. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.07.006>.
5. Paul A., Gornall W., Kaplan S., Ilya A. How do venture capitalists make decisions? // *Journal of Finance*. – 2020. – Vol. 132. – P. 1461-1489. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2019.06.011>.
6. Aldatmaz S., Brown G. Private equity in the global economy: Evidence on industry spillovers // *Journal of Corporate Finance*. – 2020. – Vol. 60(C). – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2019.101524>.
7. Amess K., Stiebale J., Wright M. The impact of private equity on firms' patenting activity // *European Economic Review*. – 2016. – Vol. 86(C). – P. 147-160. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2015.08.013>.
8. Haydaroglu C. The Relationship between Property Rights and Economic Growth: An Analysis of OECD and EU Countries. *DANUBE: Law and Economics Review*. – 2015. – Vol. 6(4). – P. 217-239. – URL: <https://doi.org/10.1515/danb-2015-0014>.

9. Chesini G., Giaretta E. Does Private Equity Investment Positively Impact on Firm Profitability and on the Growth of the Target Company? // *Bank Stability, Sovereign Debt and Derivatives*, Palgrave Macmillan UK. – 2013. – P. 283-302. – DOI: 10.1057/9781137332158_12.
10. Bruce D., Gurley T., Bruce D. Taxes and entrepreneurial entry: An empirical investigation using longitudinal tax return data *Small Business* // National Tax Association. – 2004. – Vol. 97. – P. 336-343. – URL: <https://www.jstor.org/stable/41954855>.
11. World Bank Open Data. – 2022. – URL: <http://www.worldbank.org/>.
12. Business and economic data for 200 countries. – 2022. – URL: <https://www.theglobaleconomy.com/>.
13. Invest Europe Data. – 2022. – URL: <https://www.investeurope.eu/>.
14. The Heritage Foundation Data. – 2022. – URL: <https://www.heritage.org>.
15. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Ұлттық статистика бюросының ресми сайтынан ақпарат. – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/>.

REFERENCES

1. Yagi M., Managi S. Global supply constraints from the 2008 and COVID-19 crises // *Economic Analysis and Policy*. – 2021. – Vol. 69(1). – P. 514-528. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.01.008>.
2. Ho K., Yao C., Zhao C., et al. Modern health pandemic crises and stock price crash risk // *Economic Analysis and Policy*. – 2022. – Vol. 74 (6). – P. 448-463. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2022.03.010>.
3. Feng G., Yang H., Gong Q., et al. What is the exchange rate volatility response to COVID-19 and government interventions? // *Economic Analysis and Policy*. – 2021. – Vol. 69 (3). – P. 705-719. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.01.018>.
4. Can U., Can Z., Bocuoglu M., et al. The effectiveness of the post-Covid-19 recovery policies: evidence from a simulated DSGE model for Turkey // *Economic Analysis and Policy*. – 2021. – Vol. 71 (9). – P. 694-708. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.07.006>.
5. Paul A., Gornall W., Kaplan S., Ilya A. Strebulaev. How do venture capitalists make decisions? // *Journal of Finance*. – 2020. – Vol. 132. – P. 1461-1489. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2019.06.011>.
6. Aldatmaz S., Brown G. Private equity in the global economy: Evidence on industry spillovers // *Journal of Corporate Finance*. – 2020. – Vol. 60(C). – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2019.101524>.
7. Amess K., Stiebale J., Wright M. The impact of private equity on firms' patenting activity // *European Economic Review*. – 2016. – Vol. 86(C). – P. 147-160. – <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2015.08.013>.
8. Haydaroglu C. The Relationship between Property Rights and Economic Growth: An Analysis of OECD and EU Countries. *DANUBE: Law and Economics Review*. – 2015. – Vol. 6(4). – P. 217-239. – URL: <https://doi.org/10.1515/danb-2015-0014>.
9. Chesini G., Giaretta E. Does Private Equity Investment Positively Impact on Firm Profitability and on the Growth of the Target Company? // *Bank Stability, Sovereign Debt and Derivatives*, Palgrave Macmillan UK. – 2013. – P. 283-302. – DOI: 10.1057/9781137332158_12.
10. Bruce D., Gurley T., Bruce D. Taxes and entrepreneurial entry: An empirical investigation using longitudinal tax return data *Small Business* // National Tax Association. – 2004. – Vol. 97. – P. 336-343. – URL: <https://www.jstor.org/stable/41954855>.
11. World Bank Open Data. – 2022. – URL: <http://www.worldbank.org/>.
12. Business and economic data for 200 countries. – 2022. – URL: <https://www.theglobaleconomy.com/>.
13. Invest Europe Data. – 2022. – URL: <https://www.investeurope.eu/>.
14. The Heritage Foundation Data. – 2022. – URL: <https://www.heritage.org>.
15. Kazakhstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttigi. Ultytk statistika byurosynyn resmi saitynan akparat. – URL: <https://www.stat.gov.kz/> [in Kazakh].

Рахматуллаева Д.Ж., Какижанова Т.И., Андабаева Г.К.

ОЦЕНКА ДЕТЕРМИНАНТ ЧАСТНОГО КАПИТАЛА В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ И В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Казахстан должен привлекать не только прямые иностранные инвестиции (ПИИ), но и развивать национальный рынок частного капитала. Частный капитал, как альтернатива традиционным финансовым

механизмам, таким как банковские кредиты, позволяет компаниям и стартапам получить доступ к ликвидности. Мировой опыт показывает, что при падении потоков ПИИ после финансового кризиса 2008 года и геополитических изменений, напротив, наблюдалось увеличение объемов сделок с частным капиталом.

В статье были созданы панельные уравнения регрессии для оценки взаимосвязи между доступными данными прямых частных инвестиций по европейским странам и их детерминантами, такими как общий объем РЕ, венчурный капитал, капитал закупок и роста, за период после финансового кризиса до этих дней, с целью анализа зарубежного опыта. Результаты моделирования показывают, что низкая доля налоговых поступлений и рост индекса свободы бизнеса положительно влияют на прямые инвестиции. Кроме того, несмотря на то, что большое значение ВВП увеличивает активность частного капитала, усиление конкуренции привело к отрицательному сальдо объема торговли, а отрицательное значение индекса прав собственности подтверждает ограниченные возможности конкурирующих компаний. В статье рассмотрены возможности моделирования взаимосвязи между динамикой РЕ в Казахстане и влияющими на нее факторами на основе данной модели. Кроме того, были сделаны предложения по стимулированию и поддержке рынка прямых инвестиций в стране. Полученные результаты исследования могут быть использованы исследователями, предпринимателями, организаторами инвестиционных проектов, инвесторами в процессе определения направлений государственной политики на рынке частного капитала Казахстана.

Rakhmatullayeva D., Kakizhanova T., Andabayeva G.

**ASSESSMENT OF DETERMINANTS OF PRIVATE CAPITAL
IN THE EUROPEAN UNION AND KAZAKHSTAN**

Annotation

Kazakhstan should attract foreign direct investment (FDI) and develop a national private capital market. Private equity, as an alternative to traditional financial mechanisms such as bank loans, allows companies and start-ups to access liquidity. Global experience shows that when FDI flows fell after the 2008 financial crisis and geopolitical changes, on the contrary, there was an increase in private equity transactions.

The paper created panel regression equations to estimate the relationship between available private equity data for European countries and their determinants, such as total PE, venture capital, and purchase/growth capital, for the period after the financial crisis until now, to analyze the foreign experience. The simulation results show that the low share of tax revenues and the growth of the business freedom index have a positive effect on direct investment. In addition, although the high value of GDP increases private capital activity, increased competition leads to a negative trade balance. The property rights index's negative value confirms competing companies' limited capacity. Based on this model, the paper considered the possibility of modeling the relationship between the dynamics of PE in Kazakhstan and the factors affecting it. In addition, the authors made proposals to stimulate and support the private equity market in the country. The study's results can be used by researchers, entrepreneurs, organizers of investment projects, and investors in determining the direction of public policy in the private capital market of Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).27
УДК 330.322
ГРНТИ 06.73.21

О. Рыскелді*, докторант PhD
В. Шеломенцева, д.с.н., профессор
М. Каримбергенова, PhD
НАО «Торайгыров университет»,
г. Павлодар, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: olzhas.ryskeldi@gmail.com

МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПО ПРИВЛЕЧЕНИЮ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕСПУБЛИКУ КАЗАХСТАН

В статье авторами рассмотрена система привлечения прямых иностранных инвестиций в промышленную, добывающую и торговую отрасли Республики Казахстан, данная тематика актуальна, так как определяет и влияет на уровень конкурентоспособности страны. Авторами изучены труды зарубежных ученых экономистов в области оценки инвестиционных проектов и принятия решений по их дальнейшей реализации.

Проанализирована и изучена динамика основных показателей инвестиционной активности, сделаны выводы, рассмотрены существующие подходы работы системы, рычаги и преференции, предоставляемые государством, а также предложены новые подходы в работе, как самой системы, так и ее участников. В статье авторами определены этапы работы по привлечению инвестиций, выявлены возможности раскрытия потенциала, проблемные вопросы и методы их решения. В качестве методов исследования авторами использовались методы систематизации, анализа, синтеза, сравнительной оценки, а также комплексный подход.

Результаты исследования: в исследовании авторами предложены следующие методы совершенствования системы по привлечению инвестиций в Республику Казахстан: финансовые инструменты мотивация участников системы, подходы проектного менеджмента и методические рекомендации по улучшению ключевых аспектов работы системы в целом.

Ключевые слова: инвестиции, прямые иностранные инвестиции, инвестиционный проект, инвестор, предпринимательство, конкурентоспособность, промышленность, обрабатывающий сектор, инвестиционная политика, инвестиционные преференции.

Кілт сөздер: инвестициялар, тікелей шетелдік инвестициялар, инвестициялық жоба, инвестор, кәсіпкерлік, бәсекеге қабілеттілік, өнеркәсіп, өндірістік сектор, инвестициялық саясат, инвестициялық преференциялар.

Keywords: investment, foreign direct investment, investment project, investor, entrepreneurship, competitiveness, industry, manufacturing sector, investment policy, investment preferences.

JEL classification: P 33. O 4

Введение. В стране проводится серьезная, целенаправленная работа по привлечению прямых иностранных инвестиций, что подтверждается ростом определенных показателей. Динамическое развитие инвестиционной деятельности напрямую влияет на социально-экономическое развитие, а в частности на уровень жизни населения, что и в свою очередь определяет уровень конкурентоспособности нашей страны. Соответственно анализ действующей системы по привлечению инвестиций, работы самой системы по привлечению инвестиций, рычаги и преференции, предоставляемые государством актуален и необходим для формирования новых инновационных методов.

Соответственно целью проводимого исследования является предложение методов дальнейшего совершенствования существующей системы по привлечению прямых иностранных инвестиций в страну. Задачей данного исследования является изучение текущих показателей в данной области, оценка действующей системы по привлечению инвестиций, разработка этапов реального функционирования системы по привлечению инвестиций, а также выявление проблем и способы их решения. Используемые методы при проведении исследования: контент-анализ, экономико-статистический анализ, методы оценки и сравнения, аналитический метод. Также рассмотрены подходы к работе по привлечению инвестиций на различных этапах и уровнях. Источником данных является ряд интервью с представителями системы по привлечению инвестиций в Республику Казахстан, официальные статистические данные, доклады профильных ведомств (Акиматы, Министерство Иностранных Дел, Правительство Республики Казахстан, Национальная Компания «KazakhInvest»), эмпирические наблюдения и личный 10-летний опыт

основного автора на всех уровнях и этапах работы по привлечению инвестиций (регион, центральные ведомства, зарубежные представительства, международные организации).

Обзор литературы. При подготовке данной статьи проведен обзор литературы, который показал, что сам процесс формирования инвестиционного предложения не получил должного изучения как в отечественной, так и в международной научной литературе. Данный аспект представляет высокий научный интерес и новизну, и будет являться темой дальнейших изысканий автора.

Ряд публикаций, таких как «Коммерческое развитие и управление природными ресурсами на территории коренного населения: инвестиционное предложение, связанное с получением прибыли» Джона Альтмана и Майкла Диллона [1], «Нормативно-правовая база сектора минеральных ресурсов в Пакистане и инвестиционное предложение для китайских компаний в Пакистане» Мухаммада Тайяб Сохаила и Делин Хуанга [2], частично затрагивают эту тему на конкретных примерах, не показывая саму методологию подготовки инвестиционного предложения. Основная часть научных исследований проводится в сфере оценки инвестиционных проектов и принятия решений по их дальнейшей реализации: «Финансирование компаний, основанных на технологиях на ранней стадии: инвестиционные критерии, используемые инвесторами», Пола Д. Гильдия [3] и «Анализ использования информации при принятии инвестиционных решений: методологическое предложение» Пола Словича, Дэна Флейснера и В. Скотта Баумана [4].

Таким образом, ввиду сложности недостатка методологической информации, анализ ниш, разработка и оценка инвестиционных проектов требует высокого уровня компетенций и вовлеченности всех участников процесса. От сбора информации на региональном уровне, до проведения финансово-экономического, технологического анализа, разработки проекта на уровне центральных органов и компаний.

Основная часть. Согласно официальному сайту Президента Республики Казахстан, за годы независимости в страну было привлечено более 350 миллиардов долларов США прямых инвестиций [5] (379,5 млрд. по состоянию на 1 июля 2023 годом, прим. расчеты автора на основании отчетов АО НК «KazakhInvest»). Согласно данным официального информационного ресурса Премьер-Министра Республики Казахстан, в 2022 году объем прямых иностранных инвестиций достиг рекордного за 10 лет показателя - 28 млрд. 12 млн. долл. США [6]. Вместе с тем, в официальных данных не учитывается корреляция между объемами инвестиций и темпами инфляции национальной валюты и доллара США. На основе источника [6], в ходе написания данной статьи были осуществлены расчеты, результаты которых представлены в таблице 1.

Таблица 1

Корреляция иностранных инвестиций с темпами инфляции РК*

год	Инвестиции, млн долл. США	динамика %	Инфляция в Республике Казахстан	инфляция USD
2013	24 088	-	4,8%	1,5%
2014	23 809	-1,2%	7,4%	1,6%
2015	15 368	-35,5%	13,6%	0,1%
2016	21 367	39,0%	8,5%	1,3%
2017	20 960	-1,9%	7,1%	2,1%
2018	24 271	15,8%	5,3%	2,5%
2019	24 437	0,7%	5,4%	1,8%
2020	17 155	-29,8%	7,5%	1,2%
2021	23 803	38,8%	8,4%	4,7%
2022	28 012	17,7%	20,3%	8,0%
В среднем	22 327	4,8%	8,8%	2,5%

* Составлена авторами на основе источника [2]

Таблица 1 демонстрирует частичное влияние инфляции в Республике Казахстан и прямое влияние инфляции курса доллара США на объем прямых иностранных инвестиций. Данный факт объясняется влиянием экономической обстановки на решения инвесторов, а также изменением стоимости оборудования в иностранной валюте. Средний показатель демонстрирует отставание роста прямых иностранных инвестиций (в долларах США) от косвенного показателя в виде темпов инфляции в Республике Казахстан и опережения прямого показателя в виде инфляции доллара

США. Таким образом, подтверждается факт роста прямых иностранных инвестиций в абсолютном экономическом выражении, хотя и в меньших объемах, по сравнению с денежным эквивалентом.

Согласно Докладу о Мировых Инвестициях (World Investment Report) Организации Объединенных Наций, представленного на Конференции по Торговле и Развитию (UNCTAD) и опубликованному в 2023 году, Казахстан занимает лидирующие позиции по привлечению инвестиций в регионе [7]. Вместе с тем отмечается высокая динамика роста конкуренции за инвестиции со стороны Республики Узбекистан, имеющего схожее географическое положение, более высокий объем человеческого ресурса, дешевую рабочую силу и схожие меры государственной поддержки инвестиционной деятельности. Так, страна усилила защиту миноритарных инвесторов за счёт увеличения прав акционеров и их роли в основных корпоративных решениях, уточнения структур собственности и увеличения корпоративной прозрачности. Также упростили уплату налогов, объединив два вида, и стимулировали трансграничную торговлю, введя проверки на основе оценки рисков и упростив требования к импортным документам. Согласно тому же Докладу, в Центральной Азии и Постсоветском пространстве Узбекистан занимает второе место после Казахстана по привлечению прямых инвестиций и первое по темпам роста данного показателя [7].

Указанные выше данные демонстрируют как положительные результаты в сфере привлечения прямых иностранных инвестиций, так и потребность в дальнейшем развитии и совершенствовании данной системы ввиду высоких потребностей экономики, потенциала промышленного развития Казахстана, а также сильной конкуренции в регионе.

Согласно концепции инвестиционной политики Республики Казахстан до 2026 года [8], основными направлениями деятельности по привлечению инвестиций являются:

1. Улучшение системы по привлечению инвестиций
  - 1.1. Развитие среды, способствующей привлечению инвестиций
  - 1.2. Поддержка положительного восприятия инвестиций путем улучшения информационных и коммуникационных механизмов
  - 1.3. Создание положительного восприятия инвестиций через следование принципам ESG: Экология – Социум – Корпоративное (государственное) управление.
2. Стимулирование увеличения инвестиционной деятельности частного сектора
  - 2.1. Направление инвестиций на проекты ГЧП (государственно-частного партнерства);
  - 2.2. Формирование условий для привлечения сопутствующих инвестиций в экономическую сферу.
3. Раскрытие инвестиционных возможностей экономики
  - 3.1. Комплексные действия по расширению инвестиционных возможностей
  - 3.2. Повышение результативности привлечения прямых иностранных инвестиций посредством МФЦА «Астана».

С целью оценки действующей системы, авторами были выделены и опрошены следующие участники системы по привлечению инвестиций: местные партнеры, инвесторы, научные центры, консалтинговые компании, центры развития бизнеса и предпринимательства, Акимат Области, Национальная Палата Предпринимателей Атамекен, Национальная компания по инвестициям «Kazakh Invest», зарубежные представительства Казахстана, международные организации.

На основании результатов опроса и в сочетании с концепцией инвестиционной политики [8] определены следующие этапы реального функционирования системы по привлечению инвестиций:

1. Развитие благоприятного инвестиционного климата
  - 1.1. Разработка изменений в законодательство с целью создания оптимальных условий реализации проектов
  - 1.2. Предоставление существующих льгот и преференций
  - 1.3. Защита прав инвесторов
  - 1.4. Снижение административных барьеров (система «Одно Окно»).
2. Развитие инвестиционного имиджа
  - 2.1. Сбор и систематизация информации о благоприятном инвестиционном климате, успешно реализованных проектов, т.н. Success Stories
  - 2.2. Разработка имиджевой продукции: флайеров, буклетов, видео-материалов и баннеров.
  - 2.3. Публикация и распространение имиджевой продукции, презентация на B2B и B2G встречах, форумах, круглых столах и других деловых мероприятиях.
3. Формирование инвестиционного предложения, т.н. «упаковка» Проекта

- 3.1. Анализ отраслей промышленности и их разделов для инвестирования, маркетинговое исследование
- 3.2. Определение пула перспективных ниш для инвестирования
- 3.3. Разработка технологической части проекта
- 3.4. Разработка экономической части проекта
- 3.5. Разработка бизнес-плана, предТЭО
- 3.6. Разработка инвестиционного предложения.
4. Привлечение инвестиций
  - 4.1. Распространение информации об инвестиционных предложениях
  - 4.2. Ведение переговоров с инвесторами (в Казахстане, за рубежом, онлайн, переписка, через посредников)
  - 4.3. Организация взаимодействия между инвестором и инициатором Проекта
  - 4.4. Сопровождение процесса заключения инвестиционного соглашения между инвестором и инициатором Проекта либо регистрации юридического лица для greenfield проектов.
5. Сопровождение реализации инвестиционного проекта
  - 5.1. Получение разрешительной документации
  - 5.2. Получение инвестиционных преференций, заключения инвестиционных контрактов
  - 5.3. Получение прочих мер государственной поддержки
  - 5.4. Защита интересов инвесторов во взаимодействии с бизнесом
  - 5.5. Защита прав инвесторов во взаимодействии с государственными органами
  - 5.6. Пост-инвестиционное сопровождение.

В отношении первого этапа – Развитие благоприятного инвестиционного климата и его подпунктов, стоит отметить, что Правительством Республики Казахстан уже проведена значительная работа. Проведенный опрос подтверждает результаты исследования международной консалтинговой компании Ernst&Young, показавшие, что законодательство, льготы и преференции, предоставляемые инвесторам, делают Казахстан лидером своего региона, как самая привлекательная страна для реализации проектов [8].

В рамках развития инвестиционного имиджа осуществляется значительная работа по организации инвестиционных и имиджевых мероприятий, включая самый широкий по охвату в Центральной Азии ежегодный инвестиционный форум Казахстанский круглый стол по глобальным инвестициям (KGIR), а также десятки выездных зарубежных мероприятий [9]. По мнению службы статистики Eurostat (ЕС), узнаваемость Страны, как бренда, напрямую влияет на повышение притока прямых иностранных инвестиций [10].

Третий этап - формирование инвестиционного предложения является одним из ключевых и наименее разработанных аспектов экосистемы по привлечению инвестиций. В ходе данного этапа формируется непосредственно продукт, реализуемый на дальнейших шагах (привлечение инвестиций, сопровождение реализации инвестиционного проекта).

Проведенный авторский опрос показал недостаток профильных специалистов и потребность в повышении компетенций в регионах. Ввиду нецелесообразности расширения штата местных исполнительных органов высокооплачиваемыми специалистами в сфере инвестиций, решением может стать проведение профильных тренингов, обучающих семинаров с участием сотрудников отделов предпринимательства городов, сел и районов, а также управлений промышленности, предпринимательства и инфраструктурного развития (УИИР, УПИИР, УПТиТ и др.).

Конфиденциальный опрос показал, что заработная плата специалистов высокой квалификации, ведущих непосредственно разработку ниш для инвестирования может составлять от 600 000 до 1 млн. тг. Что выше среднего показателя заработной платы в Республике Казахстан на 1 квартал 2023 года составляющего 340 636 тенге. Вместе с тем специалисты, оказавшие наибольшее содействие в реализации инвестиционных проектов после перехода в частный сектор, получают заработную плату в 1,5-4 раза выше, чем при работе в экосистеме по привлечению инвестиций. Данный факт имеет положительный аспект в части социального и профессионального развития отдельных граждан, однако также вызывает перманентный кадровый голод и частую смену специалистов на местах, что в свою очередь, ведет к потере набранных компетенций и опыта внутри центров принятия решения, центров инвестиционной активности.

В конечной стадии разработки инвестиционных предложений часто прибегают к помощи консультационных компаний с высокой степенью компетенций и признанием среди иностранных инвесторов.

Стоит отметить, что важным показателем завершения этого этапа является подготовленное и одобренное вышестоящим органом инвестиционное предложение. Таким образом, специалисты и компании, участвующие на этом этапе, не имеют прямой мотивации для реализации инвестиционных проектов.

Четвертый этап – привлечение инвестиций основывается на третьем этапе - подготовке проектов. На этом этапе важно взаимодействие между ведомствами, представляющими информацию о проектах, и страновыми менеджерами, зарубежными представителями, посольствами, иницилирующими первый контакт с потенциальным инвестором. Опрошенные участники согласились с важностью качественной коммуникации на этом этапе.

Пятый этап – сопровождение реализации инвестиционного проекта - включает в себя правовую и налоговую поддержку инвестора, а также защиту его интересов при сотрудничестве с частными и государственными контрагентами.

Исходя из всего вышесказанного, для эффективной работы системы привлечения инвестиций требуется координированная работа специалистов разных профилей. Важно установить взаимопонимание между всеми участниками экосистемы привлечения инвестиций, а также создать мотивацию, ориентированную на результаты, а не просто на выполнение текущих процессов и требований.

Заключение. В Республике Казахстан в течение последнего десятилетия проводится серьезная, целенаправленная работа по привлечению прямых иностранных инвестиций, что подтверждается высокими показателями и лидерством в регионе.

Вместе с тем, система требует дальнейшего улучшения для полного раскрытия потенциала и ввиду высокой конкуренции со стороны других стран.

С целью реализации данной задачи, рекомендуется:

- Организовать обучающие семинары по разработке инвестиционных предложений с участием сотрудников отдела предпринимательства городов, районов и сел

- Создать систему мотивации в виде финансового вознаграждения участников экосистемы по привлечению инвестиций за успешно реализованные проекты. Особенно это касается на 3, 4 и 5 этапах, то есть разработки инвестиционного предложения, привлечения инвестиций и сопровождении реализации инвестиционного проекта, т.к. участники данных процессов имеют измеримый показатель результативности совместной деятельности в виде объема инвестиций успешно реализованного проекта.

Помимо прочего подобная система стимулирует специалистов сохранять текущее место работы, тем самым решая проблему недостатка и текучести кадров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Altman J., Dillon M. Commercial development and natural resource management on the indigenous estate: a profit-related investment proposal // *Economic papers*. – 2010. – Vol. 24. – № 3. – P. 249-262. – URL: <https://doi.org/10.1111/j.1759-3441.2005.tb00377.x>.

2. Sohail M., Huang D., Bailey E., Akhtar M., Talib M. Regulatory Framework of Mineral Resources Sector in Pakistan and Investment Proposal to Chinese Companies in Pakistan // *American Journal of Industrial and Business Management*. – 2013. – Vol. 3. – № 5. – P. 514-524. – URL: <http://dx.doi.org/10.4236/ajibm.2013.35059>.

3. Guild P., Bachler J. Financing early-stage technology-based companies: investment criteria used by investors. *Frontiers of Entrepreneurship Research*. – 1996. – № 1. – P. 143-157. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/256420976>.

4. Слович П., Флейснер Д., Скотт В. Анализ использования информации при принятии инвестиционных решений: методологическое предложение // *Журнал Бизнеса*. – 1972. – Т. 45. № 2. – С. 283-301. – URL: <https://www.jstor.org/stable/2352034>.

5. Глава государства Касым-Жомарт Токаев принял участие в первом Саммите «Центральная Азия – Китай». Официальный Сайт Президента Республики Казахстан. – 2023. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-pervom-sammite-centralnaya-aziya-kitay-1942612>.

6. «Казахстан привлек рекордный объем прямых иностранных инвестиций». Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан, 2023 г. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/kazakhstan-privlek-rekordnyy-obem-pryamykh-inostrannykh-investitsiy-23663#>.

7. Доклад о Мировых Инвестициях (WorldInvestmentReport) в ходе Конференции по Торговле и Развитию (UNCTAD) // Организация Объединенных Наций. – Женева, 2023. – 231 с.
8. «Итоги конференции «Инвестиционная привлекательность Казахстана», официальный интернет-ресурс международной консалтинговой компании Ernst&Young 2023. – URL: https://www.ey.com/ru_kz/news/2022/11/investment-attractiveness-conference.
9. «Как повысить инвестиционную привлекательность Казахстана» информационный ресурс kapital.kz. – 2022. – URL: <https://kapital.kz/economic/100905/kak-povysit-investitsionnuyu-privlekatel-nost-kazakhstan.html>.
10. International investment position statistics. European Statistical Service Eurostat. – URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_investment_position_statistics.

REFERENCES

1. Altman J., Dillon M. Commercial development and natural resource management on the indigenous estate: a profit-related investment proposal // Economic papers. – 2010. – Vol. 24. – № 3. – P. 249-262. – URL: <https://doi.org/10.1111/j.1759-3441.2005.tb00377.x>.
2. Sohail M., Huang D., Bailey E., Akhtar M., Talib M. Regulatory Framework of Mineral Resources Sector in Pakistan and Investment Proposal to Chinese Companies in Pakistan // American Journal of Industrial and Business Management. – 2013. – Vol. 3. – № 5. – P. 514-524. – URL: <http://dx.doi.org/10.4236/ajibm.2013.35059>.
3. Guild P., Bachler J. Financing early-stage technology-based companies: investment criteria used by investors. Frontiers of Entrepreneurship Research. – 1996. – № 1. – P. 143-157. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/256420976>.
4. Slovich P., Flejsner D., Skott V. Analiz ispol'zovaniya informacii pri prinyatii investitsionnykh reshenij: metodologicheskoe predlozhenie [Analysis of information use in investment decision making: A methodological proposal] // Zhurnal Biznesa. – 1972. – T. 45. №. 2. – S. 283-301. – URL: <https://www.jstor.org/stable/2352034> [in Russian].
5. Glava gosudarstva Kasy'm-Zhomart Tokaev prinyal uchastie v pervom Sammite «Czentral'naya Aziya – Kitaj» [President Kassym-Jomart Tokayev participated in the first Central Asia-China Summit]. Oficial'nyj Sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan. – 2023. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-pervom-sammite-centralnaya-aziya-kitay-1942612> [in Russian].
6. «Kazahstan privlek rekordnyj ob'em pryamyh inostrannyh investitsij». Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-Ministra Respubliki Kazahstan [Kazakhstan attracted a record amount of direct foreign investment. Official Information Resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan], 2023. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/kazahstan-privlek-rekordnyy-obem-pryamykh-inostrannykh-investitsiy-236> [in Russian].
7. Doklad o Mirovyh Investitsiyah (World Investment Report) v hode Konferencii po Torgovle i Razvitiyu (UNCTAD) [World Investment Report during the Conference on Trade and Development (UNCTAD)] // Organizaciya Ob'edinennyh Nacij. – Zheneva, 2023. – 231 s. [in Russian].
8. «Itogi konferencii «Investitsionnaya privlekatel'nost' Kazahstana», oficial'nyj internet-resurs mezhdunarodnoj konsaltingovoj kompanii Ernst&Young 2023. [Results of the conference 'Investment attractiveness of Kazakhstan. Official internet resource of the international consulting company Ernst&Young 2023]. – URL: https://www.ey.com/ru_kz/news/2022/11/investment-attractiveness-conference [in Russian].
9. «Kak povysit' investitsionnuyu privlekatel'nost' Kazahstana» informacionnyj resurs kapital.kz [How to increase the investment attractiveness of Kazakhstan. Information resource kapital.kz]. – 2022. – <https://kapital.kz/economic/100905/kak-povysit-investitsionnuyu-privlekatel-nost-kazakhstan.html> [in Russian].
10. International investment position statistics. European Statistical Service Eurostat. – URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_investment_position_statistics.

Рыскелді О., Шеломенцева В., Каримбергенова М.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА
ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ТАРТУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ӘДІСТЕРІ**

Аннотация

Мақалада авторлар Қазақстан Республикасының өнеркәсіп, тау-кен және сауда салаларына тікелей шетелдік инвестицияларды тарту жүйесін қарастырды, бұл тақырып өзекті болып табылады, өйткені ол елдің бәсекеге қабілеттілік деңгейін анықтайды және оған әсер етеді. Авторлар инвестициялық жобаларды бағалау және оларды одан әрі іске асыру бойынша шешімдер қабылдау саласындағы шетелдік ғалымдар мен экономистердің еңбектерін зерттеді.

Инвестициялық қызметтің негізгі көрсеткіштерінің динамикасы талданды және зерттелді, қорытындылар жасалды, жүйенің жұмыс істеуіне қатысты қолданыстағы тәсілдер, мемлекет ұсынатын тетіктер мен преференциялар қарастырылды, екі жүйенің де жұмысына жаңа тәсілдер қарастырылды. Өзі және оның қатысушылары ұсынылды. Мақалада авторлар инвестиция тарту бойынша жұмыс кезеңдерін анықтайды, әлеуетті ашу мүмкіндіктерін, проблемалық мәселелер мен оларды шешу әдістерін анықтайды. Зерттеу әдістері ретінде авторлар жүйелеу, талдау, синтездеу, салыстырмалы бағалау әдістерін, сонымен қатар кешенді тәсілді пайдаланды.

Зерттеу нәтижелері: зерттеуде авторлар Қазақстан Республикасына инвестицияларды тарту жүйесін жетілдірудің келесі әдістерін ұсынды: тұтастай алғанда қаржылық құралдар, жүйеге қатысушыларды ынталандыру, жобаны басқару тәсілдері және жүйенің негізгі аспектілерін жетілдіру бойынша нұсқаулықтар.

Ryskeldi O., Shelomentseva V., Karimbergenova M.

**METHODS FOR IMPROVING THE SYSTEM
FOR ATTRACTING INVESTMENTS TO THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

In the article, the authors considered the system of attracting foreign direct investment in the industrial, mining and trade sectors of the Republic of Kazakhstan. This topic is relevant, as it determines and affects the level of the country's competitiveness. The authors studied the works of foreign scientists and economists in the field of evaluating investment projects and making decisions on their further implementation.

The dynamics of the main indicators of investment activity have been analyzed and studied, conclusions have been drawn, existing approaches to the operation of the system, levers and preferences provided by the state have been considered, and new approaches to the work of both the system itself and its participants have been proposed. In the article, the authors define the stages of work to attract investment, identify opportunities for unlocking the potential, address problematic issues and methods for their solution. Regarding research methods, the authors used the methods of systematization, analysis, synthesis, comparative assessment, as well as an integrated approach.

Results of the study: in the study, the authors proposed the following methods for improving the system for attracting investments to the Republic of Kazakhstan: financial instruments to motivate participants in the system, project management approaches and guidelines for improving key aspects of the system as a whole.

З.А. Сальжанова, д.э.н., профессор¹

М.Ж. Турсумбаева*, к.э.н., ассоц. профессор²

Г.К. Абдраманова, к.э.н, и.о. доцент³

Н.М. Кушекбаев, магистр, ст. преподаватель⁴

Қарағандық университет Қазпотребсоюзы,

г. Қарағанда, Қазақстан¹

Esil University, г. Астана, Қазақстан²

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Қазақстан³

НАО «Кокшетауский университет

имени Ш. Уалиханова», г. Кокшетау, Қазақстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: tursumbayeva_m@mail.ru

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ФИНАНСИРОВАНИЯ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В данной статье освещены вопросы финансирования образовательной сферы в Казахстане. Авторы провели статистический анализ объектов высших учебных заведений на 2021/2022 годы, выявлена численность студенческого контингента за данный период.

В исследуемой работе выявлено по каким критериям происходит финансирование образовательного сектора экономики, согласно законодательству РК. Осуществлено исследование финансирования высшего образования РК за период 2015-2020 гг.

Произведена оценка инвестиционных процессов высшего образования из текущих трансфертов из республиканского бюджета, и из местных бюджетов.

Для расчета прогноза финансирования высшего образования до 2028 года, использовалась параболическая модель. Параболическая модель представляет собой квадратичное уравнение, которое используется для прогнозирования или анализа тенденций в экономике. Данный метод основан на минимизации суммы квадратов расхождений между наблюдаемыми значениями и значениями, предсказанными моделью параболического тренда. Чтобы построить систему нормальных уравнений, необходимо выразить производные по параметрам параболического тренда и составить матрицы

На основе прогноза построены графики исходного временного ряда, линейного и параболического трендов для грантов из местного и республиканского бюджета.

Финансирование показало на ближайшие годы экономика Казахстана демонстрирует положительную динамику роста. Ожидается, что к 2028 году ожидается рост до 127 млрд. 831 тыс. тенге. Указанные данные свидетельствуют о продолжающемся положительном тренде и укреплении экономики Казахстана.

Целью исследования является оценка эффективности государственного финансирования высшего образования и анализ состояния и разработка предложения по его совершенствованию.

Авторами произведена прогнозная оценка инвестиции высшего образования за счет республиканского и местного бюджета на 2028 год.

Ключевые слова: финансирование, образование, концепция, бюджет, наука, критерий, прогноз, параболический тренд, параметр, временной ряд.

Кілт сөздер: қаржыландыру, білім, тұжырымдама, бюджет, ғылым, критерий, болжам, параболалық тенденция, параметр, уақыт қатары.

Keywords: financing, education, concept, budget, science, criterion, forecast, parabolic trend, parameter, time series.

JEL classification: I 22

Введение. В Казахстане часть целевых расходов государственного бюджета на образовательный процесс сформировался в значении 3% от ВВП, при проведении аналогии расходов на образование в странах ОЭСР, составляет от 5% до 6% [1].

Финансирование образовательной сферы в Казахстане имеет долгосрочные последствия для экономики и общества. Большинство стран сталкиваются с ограничениями государственного финансирования и принимают меры для приоритетной поддержки конкурентоспособных образовательных программ. Данный факт означает, что инвестиции в образование направляются на

программы, способные предложить высокое качество образования, соответствующее потребностям рынка труда и общества. Данный подход позволит сократить разрыв между требованиями рынка и подготовкой кадров, способствуя развитию экономики и повышению жизненного уровня граждан.

Однако необходимо обеспечить доступность образования и равные возможности для всех слоев населения, чтобы справедливо распределить выгоды от инвестиций в образование [2].

В большинстве передовых стран государственное финансирование является основным источником финансирования высшего образования. В странах Европейского союза, например, около 80% средств, выделяемых на поддержку и развитие системы высшего образования, поступает от государства. Однако есть исключения, где негосударственный сектор высшего образования играет ведущую роль и обучение имеет традиционно высокую стоимость. Примерами таких стран являются Великобритания, США и Япония. В этих странах государственное финансирование играет менее значительную роль, чем в странах Европейского союза [3].

Высшее образование является ключевым фактором экономического развития, согласно ученым. Университеты рассматриваются как социальное явление, объединяющее две основные функции. С одной стороны, они являются производственными организациями, создающими образовательные продукты и услуги в соответствии с целями государства. С другой стороны, современные университеты все больше выполняют роль катализаторов культурного и социального развития регионов и городов и способствуют реализации ожиданий общества и населения, направленных на улучшение уровня и качества жизни. Таким образом, университеты играют важную роль как в экономической сфере, так и в общественном прогрессе [4].

За последнее время анализ расходной части бюджетов местного уровня демонстрирует тенденцию к их снижению. Констатация цифр показывает, что, в 2021 году средняя часть расходов на одного ученика в школе государственного значения уменьшилась на 74,1 тыс. тенге при проведении аналогии с 2020 годом.

Президентом страны Токаевым К. К. предложено увеличить общую расходную часть бюджета на образование и науку до 5% от ВВП в Концепции развития высшего образования и науки в РК на 2023-2029 годы. Данное решение было принято на основании несоответствия объема инвестиций в образование и науку, исходя из первостепенных задач стратегического развития страны [5].

Вопросы финансирования в образовании становятся все более актуальными в условиях возрастания роли человеческого потенциала. В современном мире, где знания и навыки играют ключевую роль в развитии экономики и общества, образование становится основополагающим фактором успеха и процветания наций [6].

Сфера образования включает в себя широкий спектр деятельности, начиная от дошкольного образования и школьного обучения, и заканчивая высшим образованием и научными исследованиями. Каждый уровень образования имеет свою большую значимость и роль в общей системе [7].

В связи с этим, следует сконцентрировать научное исследование на высшем образовании, что на наш является логичным подходом. Высшее образование предоставляет более глубокие знания и специализацию в определенных областях, и исследования в этой сфере могут иметь более узкую направленность и специфические проблемы для изучения

Актуальность темы исследования. Система образования имеет значительное влияние на развитие экономики. Образование способствует формированию квалифицированной рабочей силы, которая является необходимым ресурсом для инноваций, роста производительности и конкурентоспособности экономики.

Обзор литературы. Проблемы экономики и управления образованием рассматриваются в трудах отечественной и зарубежной литературе: Абакина И.В [2]., Де Мартино М [3]., Ткач Г.Ф [3]., Коваленко С.А [3]., Алиев У.Ж [4]., Али Айт Си Мхамед [7], Р. Каса [7], А.К. Сагинтаева [7], Г. Воссенштейн [7]., Орынбасаров М К [8]., Тумбай Ж.О [8].

Автор Абакина И., изучает зарубежный опыт реформ в управления финансированием высшего образования [2].

Авторы Де Мартино М., Ткач Г.Ф., Коваленко С.А рассматривают вопросы текущих направлений финансирования высшего образования с государственного бюджета и распределения финансовых потоков. Автор Алиев У.Ж исследует в своей работе модель формирования человеческого капитала в системе высшего образования.

В монографии Али Айт Си Мхамед, Р. Каса, А.К. Сагинтаева, Г. Воссенштейн изучаются вопросы модели финансирования системы высшего образования в Республике Казахстан.

Исследователи Орынбасаров М. К., Тумбай Ж.О рассматривают вопросы механизмов финансирования высшего образования путем оценки и анализа в РК, исследуют методы и формы финансирования сферы высшего образования в Казахстане и современное состояние системы государственного финансирования за последние годы.

Целью исследования является оценка эффективности государственного финансирования высшего образования и анализ состояния и разработка предложения по его совершенствованию.

Информационная база исследования основана на использовании статистических данных о состоянии развития высшего образования, материалов интернет-ресурсов, периодических журналов.

Основная часть. На 2021/2022 учебный год в стране осуществляют свою деятельность 122 высших учебных заведения, что на 3 меньше, чем годом ранее [7]. Контингент студентов в высших учебных заведениях 2021/2022 составил 575,5 тыс. человек, что на 0,2% меньше, чем годом ранее. Данный показатель сокращается уже второй год подряд, причем в предыдущем году снижение составило 4,6% [10].

Финансирование образовательной деятельности происходит согласно законодательства РК. Финансирование в сфере образования включает несколько критериев, учитывающихся при распределении средств:

- планирование финансовых ресурсов осуществляется на каждом уровне образования, с учетом различных профилей образовательных программ.
- субсидии выделяются с учетом требований государства.
- финансирование зависит от типа образовательной организации и используемых образовательных технологий.
- субсидирование учитывает формы обучения.
- обеспечение специальных условий для людей с ограниченными возможностями здоровья.

График услуг в области высшего образования на рынке образования в Республике Казахстан за период 2015-2020 годов будет рассмотрен для более подробного анализа (рисунок 1).

Рисунок 1. Услуги в области высшего образования (тыс. тенге)*

* Составлена авторами на основе источника [9]

Согласно предоставленным сведениям видно, что происходит процесс роста по изучаемым направлениям за обозначенный период и итоговое значение составило 152448202 тыс. тенге, за счет бюджета, увеличение составило 90659349 тыс. тенге.

Проведем оценку инвестиционных процессов высшего образования из текущих трансфертов из республиканского бюджета, и из местных бюджетов. Для расчета данных исследуем период с 2015-2021 годы.

В таблице представлены данные о гранте из местного бюджета и из республиканского бюджета у, млн. тенге. Данные приведены с 2015 года по 2021 годы (таблица 1).

Таблица 1

Расчетные данные за период 2015-2021 год (тыс. тенге)*

y_t	Из местного бюджета	Из республиканского бюджета
2015	1 585 211	18145716
2016	1 685 205	142836774
2017	7 699 799	135548239
2018	7 799 821	142459993
2019	5 788 037	169649958
2020	9 279 751	193395407
2021	7 013 269	257347818

* Составлена авторами на основе источника [9]

Требуется рассчитать прогноз инвестиции в 2030 году (28-м) квартале, предположив, что тенденция ряда может быть описана параболической моделью $y_t = a_0 + a_1t + a_2t^2$.

Система нормальных уравнений применяется для оценки параметров параболического тренда. Данный метод основан на минимизации суммы квадратов расхождений между наблюдаемыми значениями и значениями, предсказанными моделью параболического тренда. Чтобы построить систему нормальных уравнений, необходимо выразить производные по параметрам параболического тренда и составить матрицы, которые позволяют решить систему линейных уравнений.

Система нормальных уравнений для оценки параметров параболического тренда имеет следующий вид: Представим рабочий лист с исходными данными и расчетными формулами.

$$\begin{cases} na_0 + a_1 \sum_{i=1}^n t_i + a_2 \sum_{i=1}^n t_i^2 = \sum_{i=1}^n y_i \\ a_0 \sum_{i=1}^n t_i + a_1 \sum_{i=1}^n t_i^2 + a_2 \sum_{i=1}^n t_i^3 = \sum_{i=1}^n t_i y_i \\ a_0 \sum_{i=1}^n t_i^2 + a_1 \sum_{i=1}^n t_i^3 + a_2 \sum_{i=1}^n t_i^4 = \sum_{i=1}^n t_i^2 y_i \end{cases}$$

Для вычисления значений необходимых сумм воспользуемся функциями Excel. Результаты вычислений по двум факторам представлены на таблицах 2 и 3

Таблица 2

Результаты вычислений гранта из местного бюджета*

t	Из местного бюджета	t^2	t^3	t^4	y*t	y*t^2
1	1 585 211,00	1	1	1	1585211	1585211
2	1 685 205,00	4	8	16	3370410	26963280
3	7 699 799,00	9	27	81	23099397	623683719
4	7 799 821,00	16	64	256	31199284	1996754176
5	5 788 037,00	25	125	625	28940185	3617523125
6	9 279 751,00	36	216	1296	55678506	12026557296
7	7 013 269,00	49	343	2401	49092883	16838858869
28	40 851 093,00	140	784	4676	192965876	35131925676

* Составлена авторами на основе источника [9]

Таблица 3

Результаты вычислений грантов из республиканского бюджета*

t	Из республиканского бюджета	t^2	t^3	t^4	y*t	y*t^2
1	2	3	4	5	6	7
1	18145716,80	1	1	1	18145716,8	18145716,8
2	142836774,00	4	8	16	285673548	571347096
3	135548239,00	9	27	81	406644717	1219934151
4	142459993,00	16	64	256	569839972	2279359888
5	169649958,00	25	125	625	848249790	4241248950

1	2	3	4	5	6	7
6	193395407,00	36	216	1296	1160372442	6962234652
7	257347818,00	49	343	2401	1801434726	12610043082
28	1059383905,80	140	784	4676	5090360912	27902313536

На основании полученных сумм, составляем систему нормальных уравнений для грантов из местного бюджета:

$$\begin{cases} 7a_0 + 28a_1 + 140a_2 = 40\,851\,093 \\ 28a_0 + 140a_1 + 784a_2 = 192\,965\,876 \\ 140a_0 + 784a_1 + 4676a_2 = 351\,319\,256\,76 \end{cases}$$

Точно также, по вышеуказанной модели составляем систему нормальных уравнений для грантов из республиканского бюджета:

$$\begin{cases} 7a_0 + 28a_1 + 140a_2 = 1\,059\,383\,905 \\ 28a_0 + 140a_1 + 784a_2 = 509\,036\,0912 \\ 140a_0 + 784a_1 + 4676a_2 = 279\,023\,13536 \end{cases}$$

Решим систему уравнений методом обратной матрицы.

7	28	140
28	140	784
140	784	4676
2,428571429	-1,285714286	0,142857143
-1,285714286	0,797619048	-0,095238095
0,142857143	-0,095238095	0,011904762

Обратная матрица грантов
из местного бюджета

7	28	140
28	140	784
140	784	4676
2,428571429	-1,28571	0,142857
-1,28571429	0,797619	-0,09524
0,142857143	-0,09524	0,011905

Обратная матрица грантов
из республиканского бюджета

Таким образом, уравнения параболического тренда примут следующие виды:

$$y_t = 4770758898 - 3191990437t + 399860176t^2 \text{ (уравнение для грантов из местного бюджета) и}$$

$$y_t = -2558693597 + 1402799617t - 152625210t^2 \text{ (уравнение для грантов из республиканского бюджета).}$$

Для определения прогноза показателя надо подставить в полученную модель соответствующее значение временного параметра ($t = 13$).

Тогда прогнозное значение будут составлять:

$$y_{13} = 4770758898 - 3191990437 * 13 + 399860176 * 169 = 113843004317,14 \text{ млн. тенге}$$

(уравнение для грантов из местного бюджета) и

$$y_{13} = -2558693597 + 1402799617 * 13 - 152625210 * 169 = 41471361922 \text{ млн. тенге}$$

(уравнение для грантов из республиканского бюджета).

Если сравнить полученный результат с прогнозным значением по линейному тренду, то очевидно, что прогнозные данные исходя из параболической модели приобретает более «оптимистичный» характер.

Они используются для анализа временных рядов и прогнозирования будущих значений. Линии тренда показывают направление и скорость изменения переменной со временем. Эти модели могут быть линейными (например, линейная регрессия) или нелинейными (например, экспоненциальное сглаживание или модели ARIMA).

Графики линий трендовых моделей помогают исследовать и понимать основные тренды, сезонность и цикличность в данных.

На рисунках 2 и 3 представлены исходный временной ряд и графики линий трендов: линейного и параболического.

Анализ графического характера демонстрирует о том, что параболическая модель на наш взгляд вернее описывает тенденцию временного ряда. Прогнозное значение, полученное по линейной модели, сильно занижено. Кроме того, коэффициент детерминации для параболической

модели больше аналогичного показателя для линейной модели. Следовательно, параболический тренд лучше описывает динамику прибыли.

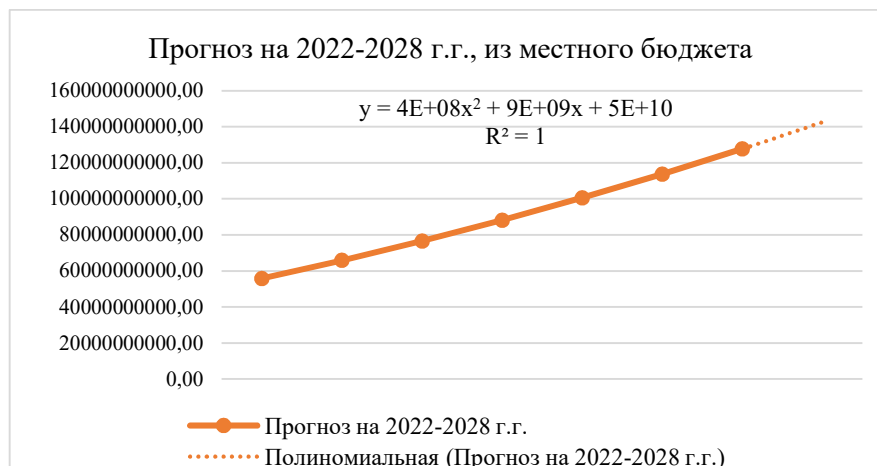

Рисунок 2. Графики исходного временного ряда, линейного и параболического трендов для грантов из местного бюджета*
* Составлена авторами на основе источника [9]

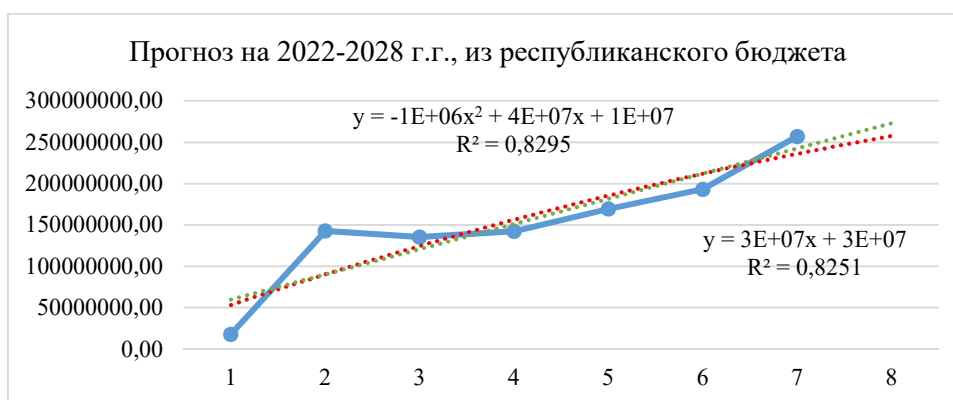

Рисунок 3. Графики исходного временного ряда, линейного и параболического трендов для грантов из республиканского бюджета*
* Составлена авторами на основе источника [9]

Из предоставленных данных можно наблюдать прогнозные значения для последующих лет с 2023 по 2028 год.

Вот предполагаемые значения для каждого года: В 2023 году ожидается значение 65 887 347 084 тыс. тенге. В 2024 году ожидается значение 76 676 680 864 тыс. тенге., что является увеличением по сравнению с предыдущим годом. В 2021-2025 году прогнозируется значение 88 265 734 997 тыс. тенге также наблюдается увеличение. В 2026 году ожидается значение 100 654 509 481 тыс. тенге продолжается положительная динамика роста. В 2027 году прогнозируется значение 113 843 004 317 тыс. тенге, что указывает на продолжение увеличения. В 2028 году ожидается значение 127 831 219 505 тыс. тенге показывая дальнейший рост и положительную динамику.

Заключение. Государство предусматривает несколько вариантов финансирования государственных высших учебных заведений. Выделение государственных средств из бюджета и осуществляется путем непосредственного выделения финансирования или через гранты и субсидии. Другим вариантом значится - предоставление государственных займов или гарантирование.

Следующий вариант предусматривает возможность партнерства с частными компаниями или фондами, предоставляющие финансовую поддержку учебным заведениям. В некоторых случаях, высшие учебные заведения получают доходы от своей деятельности, такие как платные образовательные услуги или пожертвования от выпускников и спонсоров.

– Государство выделяет бюджетные средства на каждый этап развития с учетом предыдущего года, учитывая инфляцию или рост в системе. Это означает, что финансирование планируется шаг

за шагом и зависит от результатов предыдущего этапа. Данный подход позволяет более эффективно распределять средства и управлять ресурсами, а также учитывать внешние изменения, такие как инфляция, чтобы гарантировать стабильное финансирование и устойчивое развитие в системе.

Финансирование государственных учебных заведений осуществляется на основе формулы, определяющая распределение средств на разные виды расходов и достижение целей в соответствии с приоритетами и контекстом каждого учреждения. Данные формулы применяются ко всем учебным заведениям и гарантируют равное отношение к ним, способствуя прозрачности и справедливости и позволяет обеспечить равные возможности для всех высших учебных заведений и учесть их особенности при распределении финансовых ресурсов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2020 года). – Нур-Султан: Министерство образования и науки Республики Казахстан, АО «Информационно-аналитический центр», 2021. – 310 с.
2. Абакина И.В. Финансирование образования: тренд на персонализацию // Журнал. Новой экономической ассоциации. – 2019. – № 1 (41). – С. 216-225.
3. Де Мартино М., Ткач Г.Ф., Коваленко С.А. Современные тенденции государственного финансирования высшего образования // Высшее образование в России. – 2020. – № 3. – С. 136-152.
4. Алиев У.Ж Совершенствование системы управления высшим образованием в Республике Казахстан: от теории к практике // Автореферат. – Республика Казахстан. Астана, 2017. – 11 с.
5. Концепция развития образования Республики Казахстан на 2022-2026 годы. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248>.
6. Орынбасаров М.К., Тумбай Ж.О. Финансирование высшего образования как фактор развития человеческого капитала в Казахстане // Экономические и гуманитарные науки. – Орел: ИП Синяев В.В. – 2020. – № 8(343). – С. 43-53.
7. Али Айт Си Мхамед. Устойчивость университетов в отношении модели финансирования системы высшего образования в Республике Казахстан в условиях переходного периода. Научная монография // Nazarbayev University Graduate School of Education, 2018. – 2023. – С. 68-71. – URL: <https://gse.nu.edu.kz/wp-content/uploads/2019/06/Monografiya.pdf>.
8. Капитальные инвестиции в сфере образования выросли на 75%. – 2022. – URL: <http://finprom.kz/ru/article/kapitalnye-investicii-v-sfere-obrazovaniya-vyrosli-na-75>.
9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Официальный сайт. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz>.
10. Айдарғалиева Н.Г. Проблемы на образовательном рынке Казахстана на современном этапе // International scientific journal «global science and innovations 2021: Central Asia» Nur-Sultan, Kazakhstan, February. – 2021. – С. 39-41.

REFERENCE

1. Natsionalny doklad o sostoyanii i razvitiu sistemy obrazovaniya Respubliki Kazahstan (po itogam 2020 goda). – Nur-Sultan: Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan, AO «Informatsionno-analiticheskii tsentr», 2021. – 310 s. [in Russian].
2. Abakina I. Finansirovanie obrazovaniya: trend na personalizatsiyu // Zhurnal. Novoy ekonomicheskoy assotsiatsii. – 2019. – № 1 (41). – S. 216-225 [in Russian].
3. De Martino M., Tkach G., Kovalenko S. Sovremennye tendentsii gosydarstvennogo finansirovaniya vysshego obrazovaniya // Vyshee obrazovanie v Rossii. – 2020. – № 3. – S. 136-152 [in Russian].
4. Aliev U. Sovershenstvovanie sistemy upravleniya vysshim obrazovaniem v Respublike Kazahstan: ot teorii k praktike // Avtoreferat. – Respublika Kazahstan. Astana. – 2017. – 11 s. [in Russian].
5. Elektronnyj portal: Kontseptsiya razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2022-2026 gody. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248> [in Russian].
6. Orynbasarov M., Tymbai J. Finansirovanie vysshego obrazovaniya kak faktor razvitiya chelovecheskogo kapitala v Kazahstane // Ekonomicheskie i gumanitarnye nauki. – Orel: IP Siniaev V. – 2020. – № 8(343). – S. 43-53 [in Russian].

7. Ali Ait Si Mhamed. *Ústoichivost úniversitetov v otnoshenii modeli finansirovaniia sistemy vysshego obrazovaniia v Respublike Kazahstan v úsloviiah perehodnogo perioda. Naúchnaia monografiia // Nazarbayev University Graduate School of Education, 2018. – 2023. – S. 68-71. – URL: <https://gse.nu.edu.kz/wp-content/uploads/2019/06/Monografiya.pdf> [in Russian].*

8. *Kapitalnye investitsii v sfere obrazovaniia vyrosli na 75%. – 2022. – URL: <http://finprom.kz/ru/article/kapitalnye-investicii-v-sfere-obrazovaniya-vyrosli-na-75> [in Russian].*

9. *Biúro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskomyú planirovaniú i reformam Respubliki Kazahstan. Ofitsialnyi sait. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz> [in Russian].*

10. *Aldargalieva N. Problemy na obrazovatelnom rynke Kazahstana na sovremennom etape // International scientific journal «global science and innovations 2021: Central Asia» Nur-Sultan, Kazakhstan, February. – 2021. – S. 39-41 [in Russian].*

Салжанова З.А., Тұрсымбаева М.Ж., Абдраманова Г.К, Кушекбаев Н.М.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстанның білім беру саласын қаржыландыру мәселелері көрсетілген. Авторлар 2021/2022 жылдарға арналған жоғары оқу орындарының объектілеріне статистикалық талдау жүргізіп, осы кезеңдегі студенттердің санын анықтады.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес экономиканың білім беру секторын қаржыландыру қандай критерийлер бойынша жүзеге асырылатыны анықталды. 2015-2020 жылдар аралығында Қазақстан Республикасындағы жоғары білімді қаржыландыру мәселесі бойынша зерттеу жүргізілді.

Республикалық бюджеттен және жергілікті бюджеттерден ағымдағы трансферттер есебінен жоғары білім берудің инвестициялық процестеріне баға берілді.

2028 жылға дейінгі жоғары білімді қаржыландыру болжамын есептеу үшін параболалық модель пайдаланылды. Параболалық модель экономикадағы үрдістерді болжау немесе талдау үшін қолданылатын квадрат теңдеу болып табылады. Бұл әдіс бақыланатын мәндер мен параболалық тренд үлгісімен болжанған мәндер арасындағы квадраттық айырмашылықтардың қосындысын азайтуға негізделген. Қалыпты теңдеулер жүйесін құру үшін параболалық тенденцияның параметрлеріне қатысты туындыларды өрнектеп, матрицаларды құрастыру қажет.

Болжам негізінде жергілікті және республикалық бюджеттен гранттар бойынша бастапқы уақыттық қатарлардың, сызықтық және параболалық үрдістердің графиктері құрастырылды.

Қаржыландыру Қазақстан экономикасының алдағы жылдары оң өсу үрдісін көрсетіп отырғанын көрсетті. 2028 жылға қарай 127 миллиард 831 мың теңгеге дейін өседі деп күтілуде. Бұл деректер Қазақстан экономикасының нығаюын және оң үрдістің жалғасуын көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты – жоғары білімді мемлекеттік қаржыландырудың тиімділігін бағалау және жағдайды талдау және оны жетілдіру бойынша ұсыныс әзірлеу.

Авторлар 2028 жылға арналған республикалық және жергілікті бюджеттер есебінен жоғары оқу орындарын инвестициялауға болжамды баға берді.

Salzhanova Z., Tursumbayeva M., Abdramanova G., Kushekbaev N.

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF FINANCING IN THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

This article highlights the issues of financing the educational sector in Kazakhstan. The authors conducted a statistical analysis of the objects of higher educational institutions for 2021/2022, revealed the number of students for this period.

In the study, it was revealed by what criteria the financing of the educational sector of the economy takes place, in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. A study was carried out on financing higher education in the Republic of Kazakhstan for the period 2015-2020.

An assessment was made of the investment processes of higher education from current transfers from the republican budget, and from local budgets.

A parabolic model was used to calculate the higher education funding forecast up to 2028. The parabolic model is a quadratic equation that is used to predict or analyze trends in an economy. This method is based on minimizing the sum of squared differences between the observed values and the values predicted by the parabolic trend model.

To construct a system of normal equations, it is necessary to express the derivatives with respect to the parameters of the parabolic trend and compile the matrices

Based on the forecast, graphs of the initial time series, linear and parabolic trends for grants from the local and republican budgets were constructed.

Financing has shown for the coming years the economy of Kazakhstan demonstrates a positive growth trend. It is expected that by 2028 it is expected to grow to 127 billion 831 thousand tenge. These data indicate a continuing positive trend and the strengthening of the economy of Kazakhstan.

The purpose of the study is to evaluate the effectiveness of public financing of higher education and to analyze the state and develop a proposal for its improvement.

The authors made a predictive assessment of the investment of higher education at the expense of the republican and local budgets for 2028.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).29

УДК 631.155

ГРНТИ: 06.35.31

Г.Б. Сарсембаева*, магистр, ст. преподаватель¹Г.М. Кушебина, к.э.н., доцент²В.Р. Зарубина, к.э.н., профессор¹*Костанайский инженерно-экономический университет имени М. Дулатова, г. Костанай, Казахстан¹
Esil University, г. Астана, Казахстан²*

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: dgm0177@gmail.com

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАТРАТ

В данной статье авторами приведен сравнительный анализ теоретических подходов к регулированию производственного учета затрат зернового производства в Казахстане и России. В данной статье представлены результаты проведенной автором сравнительной систематизации документов четырех уровней регулирования по учету затрат в зерновом производстве в соответствии с принятыми подходами в Казахстане и России, по итогам которой предложены два варианта ведения учета производственного процесса в растениеводстве. Первая альтернатива представляет ведение учета производственных затрат с использованием формализованных подходов и принципов бухгалтерского учета, вторая - концентрируется на регламентируемой в организации системе управленческого учета, в частности сравнение выполнено относительно таких критериев, как сущность подхода, его задачи, объекты учета затрат, формы организации и результаты применения. В условиях турбулентной внешней среды и необходимости принятия оперативных стратегических и тактических решений рекомендовано внедрение в большей степени варианта учета затрат с применением системы управленческого учета, для чего авторы рассматривают возможность разработки методических рекомендаций для сельскохозяйственных предприятий с учетом отраслевых особенностей, предназначенных для ведения производственного и управленческого учета.

Ключевые слова: производственный учет, затраты, управленческий учет, нормативное регулирование, сельское хозяйство, растениеводство, объекты учета затрат, нормативно регулирование, бизнес, методология.

Кілт сөздер: өндірістік есеп, шығындар, басқару есебі, нормативтік реттеу, ауылшаруашылығы, өсімдік шаруашылығы, шығындарды есепке алу объектілері, нормативтік реттеу, бизнес, әдістеме.

Keywords: production accounting, costs, management accounting, regulatory regulation, agriculture, crop production, cost accounting object, regulatory regulation, business, methodology.

Введение. В условиях турбулентной внешней среды, высокой конкуренции как на внутреннем, так и на внешнем рынке, одной из стратегических целей предприятий отрасли растениеводства является обеспечение высокого качества производимой продукции, комплексного учета и минимизации производственных затрат. Формализация актуализированных процессов учета производства продукции растениеводства позволяет топ-менеджменту предприятия исключить непродуктивные, и как следствие, неэффективные издержки, что обеспечивает субъекту бизнеса рост конкурентоспособности как на локальном, региональном, так и на международном рынках.

Целью исследования послужило проведение сравнительного анализа теоретических подходов к регулированию производственного учета затрат зернового производства в казахстанском и российском учете.

В ходе исследования авторами был произведен мониторинг актуализированных правовых, нормативных документов направленных на координацию учета затрат зернового производства Казахстана и России. В рамках предложенного подхода систематизированы документы по четырем уровням классификации, как на макро, так и на микроуровнях.

В Казахстане активно поддерживается развитие как крупного, так и малого предпринимательства. В современных условиях поддержка субъектов малого предпринимательства позволяет активно вовлечь в процесс растениеводства индивидуальных предпринимателей. Участие в производственном процессе различных субъектов бизнеса, как крупных, так и небольших требует и различных подходов в области учета затрат. Так, для субъектов крупного бизнеса в обязательном порядке составляется финансовая отчетность, регламентируемая МСФО (международными стандартами финансовой отчетности).

Малые предприятия и юридические лица, исключительной деятельностью которых является организация валютных операций, должны готовить отчеты о предпринимательской деятельности в соответствии с национальным стандартом финансовой отчетности (NSFO).).

Обзор литературы. Проблеме формирования и калькулирования себестоимости сельскохозяйственной продукции посвящены работы таких российских авторов как Р.А. Алборова [1,2], Н.С. Бескоровайной [7], А.В. Зоновой [10,11], Ю.А. Игошиной [12], Д.А. Карагодина Т.П. Карповой [14], С.М. Концевой [1], З.А. Костиной Г.М. Лисовича, М.З. Пизенгольц, Т.М. Садыковой, И.Ю. Ткаченко, Л.И. Хоружий, Н.В. Черновановой, М.А. Шадринной, О.В. Шестаковой, В.Г. Широкова, Т.Н. Шиловой, Е.В. Фастовой, В.Т. Чая и других. Среди ученых Республики Казахстан, занимающихся исследованием указанной проблемы в рамках системы управленческого учета, можно выделить работы следующих авторов: И.В. Астафьевой [6], К.Н. Алданиязова [3,4], К.К. Кеулимжаева, Н.А. Кудайбергенова, В.Л. Назаровой, Д.А. Фурсова, С.Д. Фурсовой, В.К. Радостовец, К.Т. Тайгашиновой и др.

Обзор литературы привел к выводу, что в настоящее время национальная система производственного и управленческого учета требует наличия соответствующих методических рекомендаций по качественному и надежному учету затрат и издержек производства, что, в свою очередь, существенно влияет на финансовое состояние. результаты организации.

Основная часть. В нормативно-правовом регулировании учета затрат в зерновом производстве России и Республики Казахстан имеются существенные отличия. В таблице 1 систематизированы документы четырех уровней регулирования по учету затрат в зерновом производстве в соответствии с принятыми подходами в этих странах.

Таблица 1

Компаративный анализ нормативно-правовых документов России и Казахстана по учету затрат в зерновом производстве*

Российская Федерация (РФ)	Республика Казахстан (РК)
1	2
I уровень регулирования	
- Конституция РФ; - Налоговый кодекс РФ; - Гражданский кодекс РФ; - Трудовой кодекс РФ; - Земельный кодекс РФ; - Кодекс РФ об административных правонарушениях; - Закон РФ «О бухгалтерском учете»; - Закон РФ «О зерне».	- Конституция РК; - Налоговый кодекс РК; - Гражданский кодекс РК; - Трудовой кодекс РК; - Земельный кодекс РК; - Кодекс РК об административных правонарушениях; - Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности»; - Закон РК «О зерне»; - Приказ Министра финансов РК «Об утверждении Правил ведения бухгалтерского учета».
II уровень регулирования	
Законодательно регламентируемые документы по ведению учета: - расходы организации; - отчетность бухгалтерская; - учетная политика; - положение по ведению учета; - план счетов для ведения учета субъектов бизнеса агропромышленного комплекса	Международные стандарты финансовой отчетности (стандарты): - сельское хозяйство; - запасы; - мониторинг справедливой стоимости; - финансовая отчетность; - учетная политика; - Финансовая отчетность для субъектов малого и среднего предпринимательства; - национальные стандарты; - план счетов
III уровень регулирования	
Методические рекомендации: - организация бухгалтерского учета в сельском хозяйстве; - бухгалтерский учет затрат и выход продукции в растениеводстве;	

1	2
- учет затрат труда, оплата в сельскохозяйственных организациях; - корреспонденция счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности сельскохозяйственных организаций; - учет затрат на содержание машинно-тракторного парка в сельскохозяйственных организациях; - учет доходов, расходов и финансовых результатов деятельности сельскохозяйственных и других организаций АПК.	
IV уровень регулирования	
Стандарты экономического субъекта – учетная политика сельскохозяйственного предприятия, положение о бухгалтерии, рабочий план счетов, график документооборота и др.	

* Составлена авторами

Формализация учета затрат в отрасли сельского хозяйства и соответственно в зерновом производстве координируется в Казахстане международным стандартом финансовой отчетности (IFRS) (IAS) 41 Сельское хозяйство. Настоящий стандарт распространяется только на учет сельскохозяйственной продукции, полученной из биологических активов, при ее получении (изъятии). Последующий учет готовой продукции и ее переработки осуществляется в соответствии с требованиями IAS 2 «Запасы».

Важным аспектом в учете затрат субъектов бизнеса отрасли растениеводства является оценка биологических активов по справедливой стоимости. Данный вопрос регламентируется МСФО 41. Все затраты на выращивание получаемой сельскохозяйственной продукции воспринимаются как периодические затраты по мере их появления. В последующем при реализации или дальнейшей переработке сельскохозяйственной продукции ее себестоимость будет восприниматься как справедливая стоимость при принятии к бухгалтерскому учету (приемке продукции).

Таким образом, в соответствии с МСФО (IAS) 41 «Сельское хозяйство» в момент уборки зерновых культур, их себестоимость определяется на основании справедливой стоимости на эту дату. После их уборки и оприходования учет ведется в соответствии с МСФО (IAS) 2. Иные нормативно-правовые документы по учету биологических активов в Республики Казахстан отсутствуют.

Практическая реализация ведения учета как бухгалтерского, так и управленческого в страновом аспекте имеет свои отличия. Фундаментальную основу различий диктуют законы и нормативных акты: для России это федеральные стандарты (RAS/FSB), для Казахстана МСФО. Также, казахстанском учете не представлена правовая основа для четкой регламентации учета и калькуляции затрат на производство или трактующая рекомендации [13].

Базовую основу ведения учета предприятий в зерновом производстве составляет план счетов. Данный вид документа применяется в рассматриваемых странах. Трансформация учета на макроуровне привела к адаптации и плана счетов. Так, казахстанский план счетов имеет такие разделы как биологические активы, растения, животные, доходы и соответственно расходы по трансформации справедливой стоимости биологических активов.

Правовую основу формирования и расчета себестоимости продукции сельскохозяйственного назначения в России формируют ряд методических документов, утвержденных на законодательном уровне профильного министерства. Суть документов направлена на поэтапное описание формирования структуры затрат, последовательности расчета издержек, а также их структуризацию по признакам (элементам статьям) как в классическом бухгалтерском учете, так и на локальном уровне в рамках бизнес-единицы. Для субъекта малого и среднего предпринимательства особую важность приобретает управленческий учет, который в отличии от бухгалтерского может подвергаться адаптации под конкретные нужды топ-менеджмента систематизации информации с учетом изменяющегося внутреннего и внешнего окружения.

Задачи формирования себестоимости продукции сводятся к определению и структуризации всех имеющихся бизнес-процессов; формированию процедур и правил, позволяющих четко наладить производственные процессы; обосновать методически оптимальную под данные условия последовательность расчета затрат, выделив прямые и накладные расходы. Мониторинг затрат в рамках управленческого учета должен обеспечить прозрачность, понятность, доступность цифрового материала по каждому бизнес-процессу. С этой целью важно определить релевантные

показатели, систематизировать материал по утвержденным бизнес-процессам, обеспечить доступ к полученной информации руководство предприятия. Налаженная информационная основа управленческого учета позволит осуществлять мониторинг ключевых показателей эффективности в динамике за ряд период, отслеживать влияние сезонных факторов, проводить оценку побочного продукта, составлять ведомость себестоимости.

В системе производственного учета РФ выделяют два взаимосвязанных направления: аналитическую систематизацию параметров затрат по продукции, где информация объединена, детализирована в разделах, необходимых для управления текущими затратами; второе-расчет ее стоимости.

Механизм формирования затрат отрасли растениеводства в России базируется на инструкциях, утвержденных профильным Министерством сельского хозяйства. Суть инструкций заключается в регламентации организации учета субъектами бизнеса, поэтапного определения затрат производимой продукции. Следует отметить, что первичные документы, необходимые для учета затрат, формируются на законодательной основе как в российской, так и казахстанской практике. Такие документы, на бумажном и носителе и в электронном формате являются подтверждением совершения определенных операций и являются обязательными при ведении учета.

Образцы первичной бухгалтерской документации сельскохозяйственных организаций, разработанной Минсельхозом России[5].

Основная задача первичной документации – предоставление достоверной информации как по бизнес-субъекту в целом, так и по отдельным его подразделениям. Первичный учет должен охватить все бизнес-процессы и подразделения. Для формирования себестоимости производимой продукции, информация данных первичного учета должна обеспечить полноту всех осуществляемых операций, что позволит компетентно сформировать суммы затрат как по экономическим элементам, так и по производственным статьям.

Возможные подходы к формированию организации производственного учета в рамках бизнес-субъекта представлена в таблице 2

Таблица 2

**Современные подходы
к организации производственного учета предприятий растениеводства***

Критерий	Традиционная система бухгалтерского учета	Учет производственных затрат в системе управленческого учета
1	2	3
Назначение	Законодательная структуризация документов бухгалтерского учета. Производственный учет интегрирован в общую систему учета. Систематизированные индикаторы. Показатели могут быть трансформированы в базу финансовой и управленческой систем (по запросу руководства бизнес-субъекта)	Систематизация информации по отдельным процессам. Структуризация информации по аналитическим группам. Определение факторов, влияющих на экономическую эффективность как отдельных бизнес-процессов, так и бизнес-единицы в целом.
Задачи	- Своевременное и полное отражение всех затрат на производство отдельных видов сельскохозяйственных культур или групп сельскохозяйственных культур, незавершенного производства; - контроль за правильным, рациональным использованием семян, органических и минеральных удобрений, средств на оплату труда, сельскохозяйственной техники, автомобильного транспорта и других вспомогательных производств; - своевременное и полное размещение продукции с оформлением соответствующих документов;	Выполнение традиционных и специфических задач производственного учета: - выбор соответствующих форм внутренней отчетности по объектам управления и объектам учета, анализ затрат, определение их содержания в целях контроля и регулирования; - определение затрат и выгод по центрам затрат, центрам затрат и центрам ответственности; - осуществление предельного анализа по производственным подразделениям (центрам ответственности) и произведенной продукции;

1	2	3
	- проверка выполнения планов и поручений по затратам и поступлению продукции; - выявление отклонений от установленных норм затрат в соответствии с технологией производства с целью нахождения резервов снижения затрат; - определение результатов производственной деятельности по культурам, группам культур и организации в целом; - предоставление информации для определения фактической себестоимости продукции [п. 13].	- использование метода бюджетирования; - оценка состояния развития организации, ее ресурсного потенциала; - определение производственной мощности организации; - оценка конкурентных преимуществ и выявление слабых сторон организации
Объекты учета затрат	Отдельные культуры, однородные группы культур, виды незавершенного производства, отдельные производственные процессы и затраты субъекта бизнеса	Формирование затрат по центрам ответственности, по отдельным бизнес-процессам – статей и экономических элементов, структурных подразделений
Организационные формы	Единая система производственного учета с выделением локальных функций	Организация как в рамках единой бухгалтерской деятельности, так и в отдельной (автономной) системе, замкнутой относительно системы финансового учета. Возможны и другие варианты организационных решений.
Целевые ориентиры	Информация по всей иерархической структуре объектов учета затрат	Определение финансовых результатов по отдельным сегментам деятельности, центрам ответственности, осуществление калькуляции по продукции и гибкое ценообразование

* Составлена авторами

Заключение. Современному субъекту бизнеса важно определить и структурировать бизнес-процессы для обеспечения полноты учета, своевременности получения данных, прозрачности, обеспечения эффективности. К процедуре внедрения необходимо подойти системно, описав требования, предъявляемые к управленческой информации; формирование отчетности, индикаторов, необходимых для стейкхолдеров, организацию бюджетирования.

Для ведения учета предприятиями растениеводства как в Казахстане, так и в России предусмотрена традиционная система бухгалтерского учета.

Управленческий же учет является гибким, настраиваемым под конкретные нужды топ-менеджмента предприятий.

В частности, с помощью калькуляционных счетов можно организовать учет затрат на производство в дополнение к традиционно сложившемуся подходу, основанному на сборе информации о затратах:

- по элементам и статьям в одной системе;
- с ограничением общих административных и хозяйственных затрат за отчетный период и формированием себестоимости уменьшенной (частичной) продукции;
- на основе автономного ведения счетов расходов в автономной системе;
- применение закрытой (интегрированной) системы финансового и управленческого учета.

Таким образом, по итогам проведенного аналитического исследования по нашему мнению в учетно – аналитическом процессе организаций Республики Казахстан присутствует необходимость внедрения методических рекомендаций по ведению производственного и управленческого учета, что позволит руководству в конечном итоге сформировать объем информации об использованных ресурсах предприятия и ожидаемых результатах деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алборов Р.А. Предпосылки и моделирование развития управленческого учета в сельском хозяйстве / Р.А. Алборов, С.М. Концевая, С.В. Козменкова // Международный бухгалтерский учет. – 2015. – № 15 (357). – С. 37-51.
2. Алборов Р.А. Управленческие аспекты калькуляции себестоимости продукции сельского хозяйства // Бухучет в сельском хозяйстве. – 2009. – № 12. – С. 32-35.
3. Алданиязов К.Н. Управленческий учет и анализ: учебное пособие. – Алматы: Нур-пресс, 2008. – 368 с.
4. Алданиязов К.Н. Производственно – учетная система в управлении предприятием: управленческий учет, управленческий анализ и управление затратами. Учебное пособие. – Алматы: Издательство «NURPRESS», 2011. – 416 с.
5. Альбом специализированных форм первичной учетной документации: приложение к Приказу Минсельхоза России № 750 от 16 мая 2003 г. – М.: МСХ РФ, 2003.
6. Астафьева И.В. Управленческий учет. Первый уровень. С практическими заданиями. – Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2011. – 392.
7. Бескоровайна Н.С. Методика исчисления фактической себестоимости озимых зерновых культур // Кант. – 2011. – № 3. – С. 134-137.
8. Ветрова Л.Н. Закрытие счетов бухгалтерского учета в сельскохозяйственных организациях // Все для бухгалтера. – 2006. – № 8. – С. 22-28.
9. Глушков И.Е. Бухгалтерский учет в сельскохозяйственных, перерабатывающих и агропромышленных предприятиях / И.Е. Глушков, Т.В. Киселева. – М.: КНОРУС, 2001. – 507 с.
10. Зонова А.В. Управленческий учет вспомогательных производств / А.В. Зонова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2002. – №10. – С. 36-39.
11. Зонова А.В. Учет затрат и расходов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2008. – № 10. – С. 35-37.
12. Игошина Ю.А. Направления совершенствования методов учета затрат и калькулирования себестоимости продукции растениеводства // В сборнике: Развитие современной науки: теоретические и прикладные аспекты сборник статей студентов, магистрантов, аспирантов, молодых ученых и преподавателей. Центр социально-экономических исследований. – Пермь, 2016. – № 05. – С. 45-49.
13. Кайдарова С. Учет в сельском хозяйстве: растениеводство. – URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31110495#pos=448;-78.
14. Карпова Т.П., Тузов П.Н. Современная технология управления затратами и калькулирования продукции В сборнике: Экономические и социальные науки: прошлое, настоящее и будущее Материалы II Международной заочной научно-практической конференции. ОАО «ИТКОР». – 2013. – С. 381-384.
15. Сарсембаева Г.Б. Перспективы интегрированной системы учета и управления затратами в зерновом производстве / Г.Б. Сарсембаева // Известия высших учебных заведений. Уральский регион. – 2016. – № 5-6. – С. 19-25.

REFERENCES

1. Alborov R.A. Predposylki i modelirovanie razvitiya upravlencheskogo ucheta v sel'skomhozyajstve / R.A. Alborov, S.M. Koncevaya, S.V. Kozmenkova // Mezhdunarodnyjbuхгалterskijuchet. – 2015. – № 15(357). – S. 37-51 [in Russian].
2. Alborov R.A. Upravlencheskie aspekt y kal'kulyacii sebestoimosti produkcii sel'skogohozyajstva // Buhuchet v sel'skomhozyajstve. – 2009. – № 12. – S. 32-35 [in Russian].
3. Aldaniyazov K.N. Upravlencheskij uchet i analiz: uchebnoe posobie. – Almaty: Nur-press, 2008. – 368 s. [in Russian].
4. Aldaniyazov K.N. Proizvodstvenno – uchelnaya sistema v upravlenii predpriyatim: upravlencheskijuchet, upravlencheskij analiz i upravlenie zatratami. Uchebnoe posobie. – Almaty: Izdatel'stvo «NURPRESS», 2011. – 416 s. [in Russian].
5. Al'bom specializirovannyh form pervichnoj uchetnoj dokumentacii: prilozhenie k Prikazu Minsel'hoza Rossii № 750 ot 16 maya 2003 g. – M.: MSKH RF, 2003 [in Russian].

6. Astaf'eva I.V. Upravlencheskij uchët. Pervyjuroven'. S prakticheskimizadaniyami / Almaty: TOO «Izdatel'stvo LEM», 2011. – 392. [in Russian].
7. Beskorovajnaya N.S. Metodika ischisleniya fakticheskoj sebestoimosti ozimyzernovyh kul'tur // Kant. – 2011. – № 3. – S. 134-137 [in Russian].
8. Vetrova L.N. Zakrytie schetov buhgalterskogo ucheta v sel'skohozyajstvennyh organizacijah // Vsedlyabuhgaltera. – 2006. – № 8. – S. 22-28 [in Russian].
9. Glushkov I.E. Buhgalterskij uchët v sel'skohozyajstvennyh, pererabatyvayushchih i agropromyshlennyh predpriyatijah / I.E. Glushkov, T.V. Kiseleva. – M.: KNORUS, 2001. – 507 s. [in Russian].
10. Zonova A.V. Upravlencheskij uchët v spomogatel'nyh proizvodstv / A.V. Zonova // Ekonomika sel'skohozyajstvennyh i pererabatyvayushchih predpriyatij. – 2002. – №10. – S. 36-39 [in Russian].
11. Zonova A.V. Uchetzaträt i raskhodov // Ekonomika sel'skohozyajstvennyh i pererabatyvayushchih predpriyatij. – 2008. – № 10. – S. 35-37 [in Russian].
12. Igoshina YU.A. Napravleniya sovershenstvovaniya metodov ucheta zaträt i kal'kulirovaniya sebestoimosti produkcii rastenievodstva // V sbornike: Razvitie sovremennoj nauki: teoreticheskie i prikladnye aspekty sbornik statej studentov, magistrantov, aspirantov, molodyh uchenyh i prepodavatelej. Centr social'no-ekonomicheskikh issledovanij. – Perm', 2016. – № 05. – S. 45-49 [in Russian].
13. Kajdarova C. Uchet v sel'skomhozyajstve: rastenievodstvo. – URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31110495#pos=448;-78 [in Russian].
14. Karpova T.P., Tuzov P.N. Sovremennaya tekhnologiya upravleniya zaträtami i kal'kulirovaniya produkcii V sbornike: Ekonomicheskie i social'nye nauki: proshloe, nastoyashchee i budushchee Materialy II Mezhdunarodnoj zaochnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. OAO «ITKOR». – 2013. – S. 381-384 [in Russian].
15. Sarsembaeva G.B. Perspektivy integrirovannoï sistemy ucheta i upravleniya zaträtami v zernovom proizvodstve / G.B. Sarsembaeva // Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenij. Ural'skij region. – 2016. – № 5-6. – S. 19-25 [in Russian].

Сарсембаева Г.Б., Кушебина Г.М., Зарубина В.Р.

ШЫҒЫНДАРДЫ РЕТТЕУ ТӘСІЛДЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада авторлар Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясындағы астық өндірісінің шығындарын өндірістік есепке алуды реттеудің теориялық тәсілдеріне салыстырмалы талдау жасады. Бұл мақалада автордың Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясында қабылданған тәсілдерге сәйкес астық өндірісіндегі шығындарды есепке алуды реттеудің төрт деңгейінің құжаттарын салыстырмалы жүйелеу нәтижелері келтірілген, оның қорытындысы бойынша өсімдік шаруашылығында өндірістік есепке алуды ұйымдастырудың екі нұсқасы ұсынылған. Бірінші нұсқада дәстүрлі бухгалтерлік есеп жүйесінде өндірістік шығындардың есебін жүргізу, ал екіншісінде басқарушылық есеп жүйесінде өндірістік шығындардың есебін жүргізу, атап айтқанда салыстыру тәсілдің мәні, оның міндеттері, шығындарды есепке алу объектілері, ұйымдастыру нысандары және қолдану нәтижелері сияқты критерийлерге қатысты орындалды. Тиімді басқару шешімдерін қабылдауда басшылыққа көмек көрсетуге бағытталған Басқару есебі жүйесін қолдана отырып, шығындарды есепке алу нұсқасын енгізу ұсынылады, ол үшін авторлар өндірістік және басқару есебін жүргізуге арналған салалық ерекшеліктерді ескере отырып, ауылшаруашылығы кәсіпорындары үшін әдістемелік ұсыныстарды әзірлеу мүмкіндігін қарастырады.

Sarsembayeva G., Kusheбина G., Zarubina V.

COMPARATIVE ANALYSIS OF COST MANAGEMENT APPROACHES

Annotation

In this article, the authors present a comparative analysis of theoretical approaches to the regulation of production accounting of grain production costs in the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. This article presents the results of the author's comparative systematization of documents of four levels of regulation on cost accounting in grain production in accordance with the accepted approaches in the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation, according to the results of which two options for organizing production accounting in crop production are proposed. In the first variant, the accounting of production costs under the traditional accounting system and in the second, the

accounting of production costs in the management accounting system, in particular, the comparison was made with respect to such criteria as the essence of the approach, its tasks, cost accounting objects, forms of organization and results of application. It is recommended to introduce to a greater extent a variant of cost accounting with the use of a management accounting system aimed at assisting management in making effective management decisions, for which the authors consider the possibility of developing methodological recommendations for agricultural enterprises, taking into account industry-specific features designed for production and management accounting.

Р.Б. Саргова, э.ғ.к., қауымд. профессор¹
А.Б. Тасмаганбетов*, PhD, қауымд. профессор²
А.Ж. Ибрашева, э.ғ.м., аға оқытушы²
М.А. Тлеубергенова, э.ғ.м., аға оқытушы²
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан¹
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: aslandelo@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДА МЕДИЦИНАЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

Мақалада дүниежүзіндегі туристік индустриясының перспективалы бағыттарының біріне айналған медициналық туризмнің қазіргі таңдағы даму жағдайы қарастырылды. Туризмнің медициналық бағытының маңыздылығын оның соңғы жылдары орташа жылдық өсу қарқынан, әлемдегі денсаулық сақтау қызметтеріне сұраныстың артуынан және дүниежүзілік медициналық туризм нарығының көлемі айтарлықтай ұлғайып келе жатқанынан көруге болады. Медициналық туризм саласындағы негізгі тұжырымдамаларға шолу жасалды. Медициналық туризмнің негізгі терминін тұжырымдауға авторлық анықтама берілді. Әдебиеттерге шолу жасау нәтижесінде ғалымдардың медициналық туризмнің дамуына әсер ететін саяси, инфрақұрылымдық, экономикалық, экологиялық, әлеуметтік-мәдени, табиғи-климаттық, басқарушылық, кепілдік, қорғаныс, қауіпсіздік сияқты түрлі аспектілері мен факторларын зерттейтінін көрсетті. Медициналық туризмнің өнімдерін негізгі жеткізушілері болып табылатын ауруханалар, медициналық орталықтар, оңалту орталықтары, санаторий, профилакторий мен мамандандырылған санаторий секілді медициналық ұйымдардың қызметіне талдау жасалды. Медициналық туризмнің клиникалық бағытына жатқызылатын ауруханалар, халыққа амбулаториялық-емханалық көмек көрсететін дәрігерлік мекемелері мен оңалту орталықтарының саны мен ондағы орындары бағаланды. Сонымен бірге, медициналық туризмнің санаторлық бағытындағы қызмет етіп жатқан санаторий, профилакторий мен мамандандырылған санаторийлерге құрылымдық талдау жасалды. Елдегі медициналық ұйымдарда жұмыс жасайтын мамандар, соның ішінде дәрігерлер мен орта медициналық қызметкерлер саны соңғы жиырма жылда даму қарқыны қарастырылды.

Кілт сөздер: туризм, медициналық туризм, сауықтыру туризмі, санаторий, курорт, оңалту орталығы, аурухана, клиника, профилакторий, мамандандырылған санаторий.

Ключевые слова: туризм, медицинский туризм, оздоровительный туризм, санаторий, курорт, реабилитационный центр, больница, поликлиника, профилакторий, специализированный санаторий.

Keywords: tourism, medical tourism, wellness tourism, sanatorium, resort, rehabilitation center, hospital, clinic, dispensary, specialized sanatorium.

JEL classification: L 83

Кіріспе. Қазіргі уақытта ғылыми-техникалық даму процестері қарқынды жүруде. Алайда, ғылыми-технологиялық прогресс өндіріс пен экономиканың дамуындағы оң өзгерістерге ғана емес, сонымен қатар қоршаған ортаның бұзылуында, жиі күйзелістерде, отырықшы өмір салтында және халықтың денсаулық деңгейінің төмендеуінде көрінетін жағымсыз факторлардың өсуіне ықпал етуде.

Денсаулық - адамның толық және белсенді өмірі тәуелді болатын заманауи шындықтың құнды факторына айналды. Осыған байланысты, салауатты өмір салтын ұстануға, аурудың себептерін асқындырмау үшін дер кезінде медициналық қызметке жүгінуге ұмтылатындар саны артып келеді. Бұл өз кезегінде, халықтың өз денсаулығын сақтауға және сақтауға қажеттілігінің артуына байланысты денсаулық сақтау, емдеу және оңалту қызметтерін көрсететін ұйымдар санының артуына әкелді.

Соңғы онжылдықта медициналық туризм дүниежүзіндегі туристік индустрияның қарқынды дамып келе жатқан бағыттарының біріне айналды. Мұндай елдердегі әртүрлі жоғары сапалы және үнемді медициналық процедуралардың болуымен қатар жетілген байланыс пен инфрақұрылыммен және зерттеуге тартымды орындардың болуымен қамтамасыз етілген. Жеке сектор арқасында медициналық туризм өңірдің дамуының негізгі драйверіне айналды, сондай-ақ туризмнің бұл бағытының жаһандық деңгейде туризм саласының кез келген өзге бағытына қарағанда жылдам өсуі байқалады.

Зерттеудің мақсаты медициналық туризмнің қазіргі жай-күйі мен даму деңгейіне талдау жүргізу негізінде елімізде туризмнің осы бағытын дамыту әлеуетін бағалау болып табылады.

Зерттеу әдістері. Мақалада мазмұнды талдау және жүйелеу, жалпылау және салыстырмалы талдау әдістерін пайдалана отырып, медициналық туризм бойынша қолда бар ғылыми және практикалық материалдары зерделенді.

Әдебиеттік шолу. Жаһандану бүкіл әлемдегі салаларды қайта құруда. Денсаулық сақтау саласындағы жаһандандудың осындай бір көрінісі медициналық туризм болып табылады. Кең мағынада бұл емделуге шетелге шығуды білдіреді. 1990 жылдардағы қарқынды дамып келе жатқан уақыттан бері медициналық туризм академиялық ортада да, өндірісте де кеңінен танылды. Бұл саланы зерттеуге деген қызығушылықтың артуы айқын болғанымен, осы секторды анықтауға немесе өлшеуге қатысты әлі де халықаралық келісім жоқ. Қолданыстағы әдебиеттерде «денсаулық туризмі» және «медициналық туризм» терминдері еркін және ұйымдастырылмаған түрде қарастырылады [1].

Дүниежүзілік туристік ұйыммен берілген анықтамасына сәйкес, медициналық туризм бұл денсаулықты жақсарту мақсатында жүзеге асырылатын және санаторлық-курорттық және медициналық мекемелерінде ем қабылдауды көздейтін әрекеттер жиынтығы [2].

Туризм саласындағы Халықаралық ғылыми сарапшылар қауымдастығы медициналық туризмді клиентке күтім жасауға бағытталған демалыс, ойын-сауық және жеке сауықтыру бағдарламаларының үйлесімі ретінде қарастырады [3].

Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында медициналық туризмге былайша сипаттама берілген, яғни медициналық туризм әлемде медициналық қызметтер алу мақсатында адамдардың өздері үнемі тұратын жерлерінен шығуы дегенді білдіреді [4].

Сонымен, медициналық туризмге қатысты А.Н. Ebrahim, S. Ganguli [1], A.N. Dunets, V. Yankovskaya, A.B. Plisova, M.V. Mikhailova, I.B. Vakhrushev, R.A. Aleshko [5], T. Ghosh, S. Mandal [6], A. Kamassi, N.H. Abd Manaf, A. Omar [7], A. Virani, A.M. Wellstead, M. Howlett [8], H.Olya, T.H. Nia [9], T. Bagga, S.K. Vishnoi, S. Jain, R. Sharma [10], H. Beladi, C.C. Chao, M.S. Ee, D. Hollas [11], B. Lovelock, K. Lovelock, K. Lyons [12], K. Momeni, A. Janati, A. Imani, R. Khodayari-Zarnaq [13] секілді бірқатар ғалымдардың зерттеулерін қарастыра келе, медициналық туризм бұл жеке адамның демалу, іскерлік немесе басқа да жұмыстармен шұғылдана отырып тікелей немесе жанама түрде медициналық қызметтерді пайдалану мақсатында ұзақ қашықтыққа немесе шекарадан тыс жерлерге саяхаттау іс-әрекеттерінің жиынтығы деген анықтама беруге болады.

Ал, сауықтыру туризмі – профилактикалық және сауықтыру емінен бастап сауықтыру және емдік саяхат түрлеріне дейін әртүрлі себептермен саяхат жасауға болатын кең ауқымды құбылыс [5].

Денсаулық сақтау қызметтеріне жаһандық сұраныс пен шығындардың өсуі елдегі халықтың картаюы, ауру сипатының өзгеруі және қымбат цифрлық технологиялардың жылдам трансформациясы сияқты факторлармен байланысты.

Негізгі бөлім. Жүргізілген бірқатар зерттеулерде медициналық туризмнің дамуында ұсынылатын емдеу түрінің, денсаулық сақтау мекемелерінің, дәрігер құзыретінің, қызмет көрсету сапасының және қызмет көрсетушілер ұсынатын күтім стандарттарының маңыздылығын атап өтті [6,7].

Кейбір авторлардың еңбектерінде медициналық туризмнің дамуына әртүрлі факторлардың әсері зерттеледі. Мәселен, бірқатар ғалымдар медициналық туризмдегі саяси зерттеулерді елемеуге назарды аударды. Бұл зерттеулер осы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған. Дәрігерлер мен аурухана басшылығының жоғары лауазымды тұлғаларының көзқарасын қарастыра отырып, бұл зерттеу медициналық туризм индустриясындағы табысты анықтайтын негізгі факторларды талдайды [8]. Сонымен қатар, қонақжайлылық және туризм саласындағы қызметтердің қолжетімділігі мен сапасы да медициналық туризм бағытының маңызды атрибуттары болып саналады [9].

Кейбір ғалымдардың пікірінше, құны мен сапасы медициналық туризм индустриясының маңызды аспектілерінің бірі болып саналады [10]. Сондай-ақ, елдің білімі, мәдениеті, тілі, қол жетімділігі, қорғаныштығы және қауіпсіздігі сияқты елге тән факторлар маңызды орынға ие болатындығын көрсетеді [9].

Оған қоса, медициналық туризмді қалыптастыруда адам ресурстарын дамыту мен әкімшілік тиімділіктің ролін зерттеді. Инфрақұрылым және орналастыру орындары, көлік, коммуникация медициналық туризм үшін танылған басқа да маңызды аспектілер болып табылады [11,1].

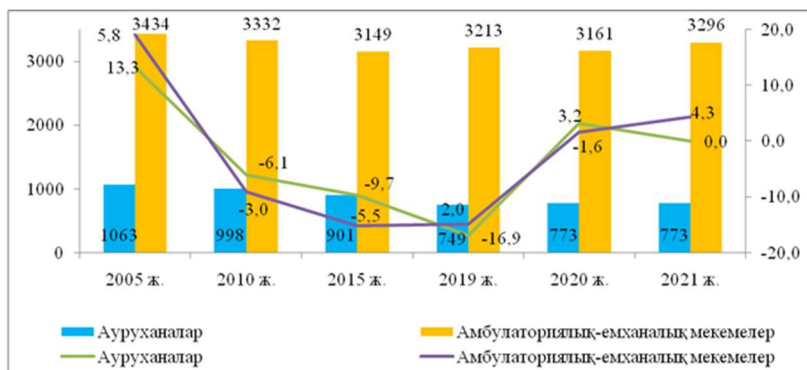
Медициналық туризм бағытының тартымдылығын зерттеу кезінде ауа-райы, көрікті жерлер, мәдениет және экзотика сияқты баратын елдің туризмге тән факторларды да ескеру қажеттілігін атайды [12].

Зерттеулер, сонымен қатар, медициналық туризм секторының дамуын жеделдету үшін медициналық туризмдегі мүдделі тараптардың мемлекеттік-жекеменшік үйлестіруін және ынтымақтастығын байқады [11,1]. Сектордағы тиімділікті, біркелкілікті және стандарттауды үйлестіруді жақсарту және медициналық туризм индустриясын ілгерілету үшін нормативтік база мен саясат араласуының қажеттілігін көрсетеді [13].

Маркетингтік зерттеулердің белгілі дерекқорлары 2019 жылы Дүниежүзілік медициналық туризм нарығы 104,7 миллиард АҚШ долларына бағаланғанын және оның орташа жылдық өсу қарқыны 12,8% - ға өсіп, 2027 жылға қарай 273,7 миллиард АҚШ долларына жетеді деп болжанғанын хабарлайды [14].

Айта кету керек, медициналық туризмнің өнімдерін негізгі жеткізушілері (провайдерлер) ауруханалар, клиникалар, медициналық орталықтар, оңалту орталықтары, санаторий, профилакторий, мамандандырылған санаторий, емдеу пансионаттары, медициналық спа ұйымдары болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, медициналық туризм екі құрамдас бөліктен тұрады. Біріншісі, медициналық клиникалық туризм, оның өнімдерін негізгі жеткізушілері (провайдерлер) ауруханалар, клиникалар, халыққа амбулаториялық-емханалық көмек көрсететін дәрігерлік мекемелер, медициналық орталықтар, оңалту орталықтары және т.с.с. жатқызылады. Екіншісі, медициналық санаторлық туризм, оның өнімдерін негізгі жеткізушілері (провайдерлер) санаторий, профилакторий, мамандандырылған санаторий, емдеу пансионаттары, медициналық спа ұйымдары болып табылады.

Соңғы жылдары елде заманауи жабдықталған денсаулық сақтау ұйымдарының саны артып келеді. Елдегі денсаулық сақтау ұйымдарының, оның ішінде ауруханалар, халыққа амбулаториялық-емханалық көмек көрсететін дәрігерлік мекемелер мен оңалту орталықтарының жалпы саны 2022 жылдың 1 қаңтарында 4094 мекемеге жетті, бірақ бұл 2000 жылдың көрсеткішімен салыстырғанда 101 бірлікке немесе 2,1 %-ға аз. 2000 жылы аталмыш ұйымдардың саны 4185 бірлікті құраған болатын [15].

1-сурет. Медициналық клиникалық туризмнің провайдерлері бойынша көрсеткіштер, бірлік*

* [15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Елдегі ауруханалар саны соңғы жылдары артқандығын байқауға болады. Алайда 2000 жылмен салыстырғанда 2021 жылы 17,59 %-ға кеміген. Ең төмен көрсеткіш 2019 жылы орын алған болатын, 2015 жылға қарағанда ауруханалар саны 16,87 %-ға қысқарған. Тек, 2020 жылы ауруханалар санының өсімі байқалды, жалпы алдыңғы жылмен салыстырғанда 3,2 %-ға өскен.

Халыққа амбулаториялық-емханалық көмек көрсететін дәрігерлік мекемелердің саны 2010 жылға дейінгі межеге жетпегенін көруге болады. 2020 жылы алдыңғы жылға қарағанда 1,62 %-ға азайғанын көреміз. Пандемия кезінде, 2021 жылы халыққа амбулаториялық-емханалық көмек көрсететін дәрігерлік мекемелердің саны 4,27 %-ға артқан болатын.

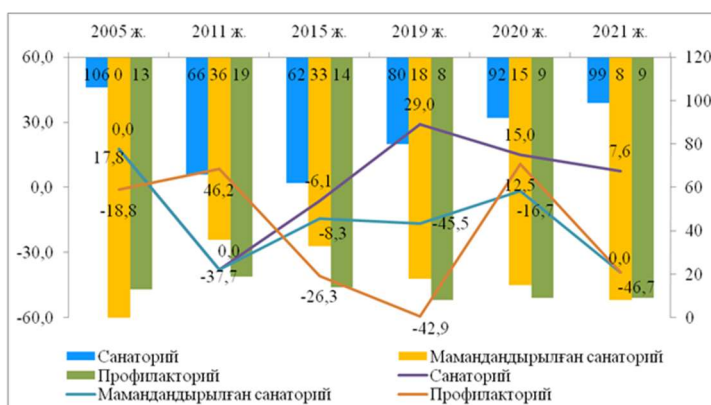
Оңалту орталықтарының саны тұрақты артып келеді. 2021 жылғы көрсеткіш 2019 жылмен салыстырғанда 31,6 %-ға дейін артқан.

Ауруханалар мекемелерінің санының азаюымен қатар сәйкесінше аурухана төсектерінің халықтың 10000 адамына шаққанда саны да қысқарған. Соңғы 2000 жылда республика бойынша аурухана төсектерінің саны ең төменгі көрсеткішке ие және 2019 жылға дейін жыл сайын төмендеп келеді.

Республика бойынша медициналық мекемелеріндегі орын саны 2006 жылы 77,3 мың болса, 2010 жылы 72,4 мың орынды, 2020 жылы 67,5 мың және 2021 жылы 65,4 мың төсек орынды құраған. 2006 жылға қарағанда 2021 жылы халықтың 10 000 адамына шаққандағы орындар саны 15,4 %-ға кеміген болатын.

Айта кету керек, елдегі барлық мамандықтағы дәрігерлер саны 78,2 мың адамға жетсе, орта медициналық қызметкерлер саны 188,8 мың адамға жетті. Барлық мамандықтағы дәрігерлер мен орта медициналық қызметкерлер саны 2000 жылдан бастап жыл сайын тұрақты артып келеді. Барлық мамандықтағы дәрігерлер саны орташа 8,2 %-ға тұрақты өсімге ие болса, орта медициналық қызметкерлер саны орташа 10,2%-ға ұлғайған болатын. Мәселен, 2000 жылы барлық мамандықтағы дәрігерлер саны 49 мың адам болса, 2010 жылы 63,9 мың адамға және 2020 жылы 76,4 мың адамға жетті. Орта медициналық қызметкерлер саны 2000 жылы 106,6 мың адамды құраса, 2010 жылы 143,8 мың адамға және 2020 жылы 185,8 мың адамға көбейді.

Арнайы мамандандырылған орналастыру орындарының саны төмендегі суреттен көруге болады.

2-сурет. Медициналық санаторлық туризмнің провайдерлері бойынша көрсеткіштер, бірлік*

* [15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Мәліметтерге сәйкес, профилакторийлердің саны жалпы тұрақталды. Алайда 2000 жылмен салыстырғанда мамандандырылған санаторийлер мен профилакторийлердің саны 2021 жылы күрт азайған. Мәселен, профилакторийлердің саны 1,7 есе қысқарған болса, мамандандырылған санаторийлер саны 2011 жылға қарағанда 2021 жылы шамамен 4,5 есеге азайған. Санаторийлердің саны пандемия кезеңіне дейінгі көрсеткішпен салыстырғанда 23 %-ға артқан болатын.

Қазіргі таңда санаторийлердің басым бөлігі жеке меншікте болса, 5,1 % мемлекеттік меншігіндегі санаторийлер, ал 1,1 % шетел меншігіндегі санаторийлер болып табылады. Мамандандырылған санаторийлер, керісінше, басым бөлігі меншігінде, яғни 87,5 %-ы. Шетел меншігінде мамандандырылған санаторийлер жоқ. Профилакторийлер негізінен жеке меншігінде және шетел меншігінде. Шетел меншігіндегі профилакторийлердің үлесі 22,2 % құрайды. Мемлекеттік меншіктегі профилакторийлер жоқ.

Санаторийлер негізінен Түркістан облысында шоғырланған. Бұл облыста санаторийлердің жартысынан көбі жұмыс жасауда. Олардың саны 2021 жылы 58-ге жеткен болатын.

3-сурет. Медициналық санаторлық туризмнің провайдерлері бойынша көрсеткіштер, бірлік*

* [15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Емделгендердің немесе дем алғандардың басым бөлігі санаторийлерді таңдаған. Республика бойынша мамандандырылған орналастыру орындарында 2021 жылы емделгендер немесе дем алғандар саны 319960 адамға жетті. Сонымен бірге, 2000 жылмен салыстырғанда емделгендер немесе дем алғандар саны шашамен 2,3 есе артқан болатын, ал пандемияға дейінгі 2019 жылмен салыстырғанда 18,5 %-ға өскен. 2000 жылы санаторийлерде 123062 адам және профилакторийде 14006 адам емделсе немесе демалса, 2005 жылы 257489 адамға және 32686 адамға дейін, 2021 жылы 219057 адамға және 19261 адамға дейін өсті.

Қорытынды. Сонымен, медициналық туризмді жеке адамның демалу, іскерлік немесе басқа да жұмыстармен шұғылдана отырып тікелей немесе жанама түрде медициналық қызметтерді пайдалану мақсатында ұзақ қашықтыққа немесе шекарадан тыс жерлерге саяхаттау іс-әрекеттерінің жиынтығы ретінде қарастыруға болады. Оның негізгі ерекшелігі бұл шетелдегі демалысты дүние жүзіндегі медициналық орталықтарда жоғары білікті көмек алумен ұштастыру мүмкіндігі және де толық немесе ішінара сақтандырылмаған емделушілер үшін тиімді мүмкіндік болып табылады. Сондай-ақ, денсаулық сақтау саласында мемлекеттік шығындары шектеулі және жеке секторы дамымаған елдердің емделушілері үшін елеулі мүмкіндік болып табылады.

Айта кету керек, медициналық туризмді, біріншіден, медициналық клиникалық туризм ретінде, яғни оның өнімдерін негізгі жеткізушілері (провайдерлер) ауруханалар, клиникалар, халыққа амбулаториялық-емханалық көмек көрсететін дәрігерлік мекемелер, медициналық орталықтар, оңалту орталықтары және т.с.с., екіншіден, медициналық санаторлық туризм ретінде, яғни оның өнімдерін негізгі жеткізушілері (провайдерлер) санаторий, профилакторий, мамандандырылған санаторий, емдеу пансионаттары, медициналық спа ұйымдары, қарастыруға болады.

Сонымен қатар, медициналық туризмнің даму қарқынына денсаулық сақтау қызметтеріне жаһандық сұраныс пен шығындардың өсуі, елдегі халықтың қартаюуы, ауру сипатының өзгеруі және қымбат цифрлық технологиялардың трансформациясы секілді факторлар ықпал етеді. Сондай-ақ, әрбір мемлекеттің қалыптасқан жеке тартымды имиджі, ондағы медицина мен туризмді дамытуға бағытталған мемлекеттік саясаты, медицина деңгейі, әртүрлі табиғи кешендер, әлеуметтік деңгей және мәдениет пен экономика деңгейі, баға мен сапа ұсыныстары сияқты факторлар айтарлықтай әсер етуде.

Осылайша, қазіргі уақытта медициналық туризм белсенді қарқынмен дамып, халық арасында танымал болуда. Бүгінгі таңда медициналық туризм қызметтері тек табиғи көздермен емдеуді ғана емес, сонымен қатар физиотерапия, психотерапия, курорттық терапия және т.б. сияқты көптеген заманауи прогрессивті бағыттарды қамтиды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ebrahim A., Ganguli S. A comparative analysis of medical tourism competitiveness of India, Thailand and Singapore // *Tourism: an International Interdisciplinary Journal*. – 2019. – 67(2). – P. 102-115.
2. World Tourism Organization. – 2022. – URL: <https://www.unwto.org/publications>.
3. International Association of Scientific Experts in Tourism. – 2023. – URL: <https://www.aiest.org/aiest-conference/2023-madrid>.
4. Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 Жарлығы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000360>.
5. Dunets A., Yankovskaya V., Plisova A., Mikhailova M., Vakhrushev I., Aleshko R. Health tourism in low mountains: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2020. – 7(3). – P. 13-22.
6. Ghosh T., Mandal S. Medical tourism experience: Conceptualization, scale development and validation // *Journal of Travel Research*. – 2019. – 58(8). – P. 1288-1301.
7. Kamassi A., Abd Manaf N., Omar A. The identity and role of stakeholders in the medical tourism industry: State of the art. *Tourism Review*. – 2020. – 45(8). – P. 158-167.
8. Virani A., Wellstead A., Howlett M. Where is the policy? A bibliometric analysis of the state of policy research on medical tourism. *Global Health Research and Policy*. – 2020. – 5(1). – P. 1-16.
9. Olya H., Nia T. The medical tourism index and behavioral responses of medical travelers: A mixed-method study // *Journal of Travel Research*. – 2021. – 60(4). – P. 779-798.
10. Bagga T., Vishnoi S., Jain S., Sharma R. Medical tourism: Treatment, therapy and tourism // *International Journal of Scientific and Technology Research*. – 2020. – 9(3). – P. 4447-4453.

11. Beladi H., Chao C., Ee M., Hollas D. Does medical tourism promote economic growth? A cross-country analysis // *Journal of Travel Research*. – 2019. – 58(1). – P. 121-135.
12. Lovelock B., Lovelock K., Lyons K. The impact of outbound medical (dental) tourism on the generating region: New Zealand dental professionals' perspectives. *Tourism Management*. – 2018. – 67(8). – P. 399-410.
13. Momeni K., Janati A., Imani A., Khodayari-Zarnaq R. Barriers to the development of medical tourism in East Azerbaijan province, Iran: A qualitative study. *Tourism Management*. – 2018. – 69(9). – P. 307-316.
14. Taheri B., Chalmers D., Wilson J., Arshed N. Would you really recommend it? Antecedents of word-of-mouth in medical tourism. *Tourism Management*. – 2021. – 83(14). – P. 104-109.
15. Туризм Қазақстанның. Комитет статистикасы Министрлігінің Экономикасының Республикасының Қазақстан. – 2022. – Астана. – 65 с. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>.

REFERENCES

1. Ebrahim A., Ganguli S. A comparative analysis of medical tourism competitiveness of India, Thailand and Singapore // *Tourism: an International Interdisciplinary Journal*. – 2019. – 67(2). – P. 102-115.
2. World Tourism Organization. – 2022. – URL: <https://www.unwto.org/publications>.
3. International Association of Scientific Experts in Tourism. – 2023. – URL: <https://www.aiest.org/aiest-conference/2023-madrid>.
4. Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасының Премьер-Министрінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 Жарлығы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000360> [in Kazakh].
5. Dunets A., Yankovskaya V., Plisova A., Mikhailova M., Vakhrushev I., Aleshko R. Health tourism in low mountains: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2020. – 7(3). – P. 13-22.
6. Ghosh T., Mandal S. Medical tourism experience: Conceptualization, scale development and validation // *Journal of Travel Research*. – 2019. – 58(8). – P. 1288-1301.
7. Kamassi A., Abd Manaf N., Omar A. The identity and role of stakeholders in the medical tourism industry: State of the art. *Tourism Review*. – 2020. – 45(8). – P. 158-167.
8. Virani A., Wellstead A., Howlett M. Where is the policy? A bibliometric analysis of the state of policy research on medical tourism. *Global Health Research and Policy*. – 2020. – 5(1). – P. 1-16.
9. Olya H., Nia T. The medical tourism index and behavioral responses of medical travelers: A mixed-method study // *Journal of Travel Research*. – 2021. – 60(4). – P. 779-798.
10. Bagga T., Vishnoi S., Jain S., Sharma R. Medical tourism: Treatment, therapy and tourism // *International Journal of Scientific and Technology Research*. – 2020. – 9(3). – P. 4447-4453.
11. Beladi H., Chao C., Ee M., Hollas D. Does medical tourism promote economic growth? A cross-country analysis // *Journal of Travel Research*. – 2019. – 58(1). – P. 121-135.
12. Lovelock B., Lovelock K., Lyons K. The impact of outbound medical (dental) tourism on the generating region: New Zealand dental professionals' perspectives. *Tourism Management*. – 2018. – 67(8). – P. 399-410.
13. Momeni K., Janati A., Imani A., Khodayari-Zarnaq R. Barriers to the development of medical tourism in East Azerbaijan province, Iran: A qualitative study. *Tourism Management*. – 2018. – 69(9). – P. 307-316.
14. Taheri B., Chalmers D., Wilson J., Arshed N. Would you really recommend it? Antecedents of word-of-mouth in medical tourism. *Tourism Management*. – 2021. – 83(14). – P. 104-109.
15. Туризм Қазақстанның. Комитет статистикасының Министрлігінің Экономикасының Республикасының Қазақстан. – 2022. – Астана. – 65 с. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Russian].

Сартова Р.Б., Тасмағанбетов А.Б., Ибрашева А.Ж., Тлеубергенова М.А.

РАЗВИТИЕ МЕДИЦИНСКОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматривается современное состояние развития медицинского туризма, ставшего одним из перспективных направлений мировой туристической индустрии. О важности медицинского направления туризма свидетельствуют среднегодовые темпы его роста в последние годы, возрастающий спрос на медицинские услуги в мире, значительно увеличивающийся объем мирового рынка медицинского туризма. Сделан обзор основных концепций в сфере медицинского туризма. Дан авторский подход к определению основного термина медицинского туризма. Обзор литературы показал, что ученые изучают различные аспекты и

факторы, такие как политические, инфраструктурные, экономические, экологические, социокультурные, природно-климатические, управленческие, гарантийные, сохранность, защищенность, влияющие на развитие медицинского туризма. Проанализирована деятельность медицинских организаций, таких как больницы, медицинские центры, реабилитационные центры, санатории, поликлиники и специализированные санатории, которые являются основными поставщиками продуктов медицинского туризма. В клиническом направлении медицинского туризма оценивались количество и койко-мест больниц, медицинских учреждений и реабилитационных центров, оказывающих амбулаторно-поликлиническую помощь населению, и регионы их расположения. Кроме того, проведен структурный анализ санаторных, профилактических и специализированных санаториев, работающих по санаторному направлению медицинского туризма. Рассмотрено, динамика роста численности специалистов, работающих в медицинских организациях страны, в том числе врачей и средних медицинских работников за последние двадцать лет.

Sartova R., Tasmaganbetov A., Ibrasheva A., Pleubergenova M.

DEVELOPMENT OF MEDICAL TOURISM IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the current state of development of medical tourism, which has become one of the promising areas of the global tourism industry. The importance of medical tourism is evidenced by the average annual growth rate in recent years, the growing demand for medical services in the world, and the significantly increasing volume of the global medical tourism market. A review of the main concepts in the field of medical tourism is made. The author's approach to the definition of the basic term of medical tourism is given. A review of the literature showed that scientists are studying various aspects and factors, such as political, infrastructural, economic, environmental, socio-cultural, natural-climatic, managerial, guarantee, safety, security, affecting the development of medical tourism. The activity of medical organizations, such as hospitals, medical centers, rehabilitation centers, sanatoriums, clinics and specialized sanatoriums, which are the main suppliers of medical tourism products, has been analyzed. In the clinical direction of medical tourism, the number and beds of hospitals, medical institutions and rehabilitation centers providing outpatient care to the population, and the regions of their location were evaluated. In addition, a structural analysis of sanatorium-resort, preventive and specialized sanatoriums operating in the sanatorium direction of medical tourism was carried out. Considered is the change in the number of specialists working in the country's medical organizations, including doctors and paramedical workers over the past twenty years.

D. Seidualin, c.e.s., assoc. professor¹

R. Agybetova*, PhD, assoc. professor¹

N. Shaikenova, PhD, assoc. professor²

B. Zhumatayeva, PhD, assoc. professor³

*L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan¹*

*S. Seifullin Kazakh agrotechnical University,
Astana, Kazakhstan²*

Esil University, Astana, Kazakhstan³

* – main author (author for correspondence)

e-mail: nurgul_12.1972@mail.ru

DEVELOPMENT OF POTENTIAL OF LOCAL COMMUNITIES AND ECOLOGICAL TOURISM IN ZERENDI DISTRICT OF AKMOLA REGION

The article considers the conditions for the development of ecological tourism on the basis of local communities in the Zerendi district of Akmola region. The basic concepts of ecological tourism and its classification are given, definitions of the concepts of «local communities» and «Community-based tourism (CBT)» are given. Using the example of Japanese researchers, a 3-level model of ecotourism development based on local communities is presented.

The study of the tourist market shows the dynamics of the development of Community-Based Ecotourism throughout Kazakhstan, starting from 2005 to 2021, the growth of CBT has grown from 5 to 25 communities. With the help of the Tourism Map of the Republic of Kazakhstan, the main competitors of the Zerendi district in the face of the Burabai National Park and other nearby resort areas of the Akmola region were investigated. The analysis of the possibility of developing ecological tourism in the Zerendi district using the questionnaire method, where the most significant objects of natural resources of the Zerendi district are identified that can attract a large flow of tourists to the recreational zone and reduce unemployment in the Zerendi district.

Analysis of the survey results shows that more than 58% of the population do not know what ecotourism is. Of the 5 natural resources of the Zerendi district included in the TOP significant objects of tourism of the Republic of Kazakhstan, 70% of respondents noted only one - Lake Zerendi. The advantages and disadvantages of attracting the flow of tourists to the Zerendi district are investigated.

Keywords: ecological tourism, development, local communities, CBT, CBET, methods, questionnaires, natural objects, tourism service, natural resources.

Кілт сөздер: экологиялық туризм, даму, жергілікті қауымдастықтар, CBT, CBET, әдістер, сауалнама, табиғи нысандар, туризм қызметі, табиғи ресурстар.

Ключевые слова: экологический туризм, развитие, местные сообщества, CBT, CBET, методы, анкетирование, природные объекты, сервис туризма, природные ресурсы.

Introduction. Ecotourism has been gaining popularity recently due to its commitment to the preservation and protection of the environment. This is also facilitated by the trend towards globalization and raising issues related to ecology, resource conservation and tourism at the global level.

The development of ecological tourism is able to compensate the population for the restriction of its habitual economic activity, provide economic incentives for sustainable nature management, and encourage local communities to environmental protection activities.

Eco-tourism based on local communities is a modern phenomenon that can become an important tool for the implementation of state policy in relation to tourism. With its proper organization, it is possible to achieve a decrease in the unemployment rate among the population, positive results in economic terms, an increase in environmental literacy and responsibility of the population in preserving natural and historical and cultural goods, and much more.

The purpose of this article is to study the main conditions and directions of the development of ecological tourism on the basis of local communities in the Zerendi district of Akmola region. Based on this goal, the following tasks were investigated:

- definition of the concept of ecotourism and its classification;
- definition of the concepts of «local communities» and «community-based tourism (CBT)»;
- identification of the concept of community-based ecotourism (CBET) and the study of its relationship with ecotourism and CBT;

- study of the Zerendi district as a tourist destination of CBET;

The object of the study is the Zerendi district of Akmola region.

The subject of the study is the use of local communities in the development of ecological tourism in the Zerendi district of Akmola region.

Research methods. The research is based on analytical, statistical and forecast materials of the World Tourism Organization (UNWTO), the World Health Organization (WHO), the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the World Travel and Tourism Council (WTTC).

The theoretical and methodological basis of the article were the Laws, resolutions of the Government of the Republic of Kazakhstan on the development of the tourism industry. The provisions set out in the article are related to the results of the analysis of domestic and foreign literature on the issues under study. The research was carried out using such methods of scientific cognition as the method of comparison, induction and deduction, methods of actualization, system analysis, classification, abstraction and concretization, questionnaires.

Literature review. The development of tourism is one of the priorities of the world's economies. It is tourism that is the largest and most dynamic industry in modern society, whose contribution to world GDP is more than 10%, and which creates at least 260 million jobs. The share of tourism in global GDP has almost halved, from 10.4% to 5.5%, according to a report by the World Tourism and Travel Council (WTTC). At the same time, the overall slowdown in the global economy was 3.7%[1].

The modern tourism industry, according to a number of experts, for example, P. Björk [2], is becoming more and more «green», an increasing number of tourists pay attention to the environmental friendliness of resorts and destinations, aspects of the preservation of natural complexes, an increasing number of vacationers choose natural, relatively untouched by economic activity territories as potential destinations [2].

Research conducted in Kenya in 1970 demonstrated that the economic benefits of wildlife tourism far surpass hunting – an activity that was banned in Kenya in 1977.

For many countries, ecotourism is the main branch of the national economy. Costa Rica, Ecuador, Nepal, Kenya, Thailand, Madagascar, etc., whose experience is well described in a number of publications, can be cited as vivid examples of such countries [3, 4, 5].

One of the theoretical problems of ecotourism is the breadth and ambiguity of definitions (D. Fennell [6], D. Fennell and K. Ebert [7], D. Weaver and L. Lawton [8]). In the specialized literature, up to 100 different approaches to the definition of ecotourism can be counted, and at the same time, the methodological problem of a single definition of this type of activity still remains unresolved. This suggests that in Western scientific theory, the concept of «ecotourism», without having one unified definition, is reduced to a set of basic principles that distinguish this type of activity.

The main part. Currently, ecotourism is one of the types of tourism that is developing so rapidly every year that even research in this area still does not allow us to accurately define common concepts of ecotourism.

For example, V.V. Khrabovchenko [9], one of the well-known researchers on ecological tourism, believes that among the earliest and most successful interpretations of the concept of ecotourism, the definition given by G. S. Guzhin, M. Y. Belikov and E.V. Klimenok stands out: «Ecotourism is based on concern for the environment. The organization of trips with a limited number of participants to natural areas with possible visits to places of cultural interest in order to implement various projects for the protection and rational use of natural resources comes to the fore» [1].

Table 1 presents only some definitions of international organizations and individual scientists.

Table 1

Definitions of ecological tourism*

Authors (sources)	Definitions of ecological tourism
1	2
World Tourism Organization (UNWTO)	Tourism, which includes all forms of natural tourism, in which the main motivation of tourists is observation and familiarization with nature
Cater C., Cater E.	it is a sustainable form of nature tourism, often with cultural components
Dedov S.V., Demin S.V.	this is a trip and a visit to well-preserved natural areas represented all over the world, as a rule, by national and natural parks, reserves and other types of protected natural areas

1	2
Zadevalova S.V., Butova T.G., Zadevalov V.Y.	this is a special form of travel in which recreation in nature is combined with the knowledge of its objects and phenomena
Tourist Terminology Dictionary	this is a combination of travel with an environmentally sensitive attitude to nature, which allows you to combine the joy of exploring new landscapes, studying samples of flora and fauna with the opportunity to contribute to their protection
International Ecotourism Society	this is a responsible journey into natural areas, which is to preserve the environment and support the well-being of the local population, also including training and interpretation

* Compiled by the authors based on the source [10], [11], [12], [13], [14].

The concept of «local community» in modern scientific discourse is used to denote the subject of local self-government. This category was introduced into scientific circulation by legal scholars in the early 1990s [8]. According to the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 23, 2003 No. 148-II «On Local Public Administration and Self-government in the Republic of Kazakhstan», the concept of a local community is a set of residents (members of a local community) living on the territory of the corresponding administrative-territorial unit, within the boundaries of which local self-government is carried out, its bodies are formed and function [9].

According to the interpretation of M.D. Sharygin and V.A. Stolbov [15], a local community is a territorial community of people, the most important feature of which is cohabitation on a specific territory.

Territorial communities of people have a whole range of social connections that arise in the course of their life. Localized in socio-geographical space, they are closely united by mediated social, economic, political, cultural and spiritual relations. The unification of the population into a territorial community while grouping it into certain layers, however, does not cancel the preservation of the individuality of each person and his role in the development of the territorial community.

CBT provides a huge opportunity to create jobs and to implement various kinds of entrepreneurial ideas of local communities. In addition, CBT is identified with an extensive plan to increase rural and urban economies, livelihoods and improve the living conditions of the population.

Ecological tourism based on local communities or, as it is called by foreign researchers, Community Based Ecotourism (CBET) is a phenomenon that takes place in countries with an increased focus on the development of ecotourism and support for local residents living in areas with attractive natural resources for tourists. In turn, on the website of the Rural Poverty community, the following definition can be found: «ecotourism based on local communities is a form of ecotourism that focuses on the development of local communities and allows local residents to have significant control and participation in its development and management, while a significant part of the benefits remains within the community».

It should be noted that the concept of CBET is somewhat new for scientific research in Kazakhstan, therefore, the definition of all possible models of both CBT and ecotourism plays an important role.

The development of CBT in Kazakhstan was laid back in the 2000s through the initiatives of international organizations in partnership with Kazakhstani non-governmental organizations, tourism business entities and persons interested in this type of tourism.

The peculiarity of CBT on the territory of Kazakhstan is that this phenomenon contains elements of ecotourism to the greatest extent. An important role in this direction is played by the Kazakhstan Tourist Association (KTA), established in May 1999, which is engaged in the promotion of CBT.

In 2005, at the initiative of the KTA, the Ecotourism Information Resource Center (IRC) was established, around which a program is being implemented to promote ecotourism based on local communities in Kazakhstan. Also in the same year, with the financial support of USAID, the Eurasia Foundation, the GEF SGP, ExxonMobil Kazakhstan Inc., 11 eco-sites were opened: Kokshetau, Korgalzhyn (Northern Kazakhstan), Katon-Karagai, Ridder (Eastern Kazakhstan), Zhabagyly, Ugam (South Kazakhstan Region), Karkaraly (Central Kazakhstan), Lepsinsk, Saty, Amanbakter, Talgar (Almaty region).

According to KTA data for 2018, 11 CBT communities were created (Table 2), and currently there are 25 CBT communities in the CBT catalog on the website of the University of Kazakhstan, which indicates an increase compared to previous years. Zerendi district with an area of 7.8 thousand km², located in the north of the Akmola region of the Republic of Kazakhstan, as an ecotourist destination, acquires the status of a tourist destination.

Table 2

Dynamics of CBT development in Kazakhstan*

№	2018			2021		
	Regions of the Republic of Kazakhstan	CBT names	Quant. SVA	Regions of the Republic of Kazakhstan	CBT names	Quant. SVA
1	Almaty region	Lepsinsk, Saty, Amanbakhter, Talgar	4	Almaty region	Saty, Carabulak, Amanbacher, Talgar, Lepsinsk, Karakastek Karabastau, Nura, Korgalzhyn, Bashy	10
2	Turkestan region	Zhabagly, Ugam,	2	Turkestan region	Ugam, Zhabagly, Lenger	3
3	East Kazakhstan Region	Katon-Karagai, Ridder	3	East Kazakhstan Region	Katon-Karagai, Ridder, Black Uba	3
4	Dzhambul region			Dzhambul region	Mynkazan, Merke	2
5	Karaganda region			Karaganda region	Balkhash (Shashubay), Karkaraly, Shabanbay bi	3
6	Akmola region	Kokshetau, Korgalzhyn	2	Akmola region	Korgalzhyn, Sandyktau, Imantau, Ayyrtau, Sarybulak, Balkashino	6
7	Pavlodar region			Pavlodar region	Toraygyr	1
Total			11			25

* Compiled by the authors

For a more in-depth analysis of the prospects for the development of the Zerendi district as a tourist destination, a comparative analysis of the competitive advantages of the Zerendi district was carried out (Table 3) among the districts that are part of the Akmola region.

Table 3

Rating of competitors of the Zerendinsky district in ecotourism*

№	Name of the district	Tourist Identification Card		The number of the most attractive natural objects (specially protected natural territories), units	The number of visitors served by placements in 2019., people	Distance from Nur-Sultan (Astana), km
		Top-10	Top-50			
1.	Zerendinsky		+	10	46 949	320
2.	Burabaysky	+	+	1	177 092	240
3.	Korgalzhynsky			1	323	130
4.	Birzhan sal			5	582	230
5.	Atbasarsky			1	8 968	260
6.	Yerementausky			1	16 755	160
7.	Zharkainsky			-	5 073	450

* Compiled by the authors

According to the first indicator, Burabay and Zerendi districts are distinguished. At the same time, in the Burabay district there are objects included in the Top 10 of the republican level (Shchuchinsko-Borovskaya resort area) and in the Top 50 of the regional level (children's recreation area near Lake Katarkol). In the Zerenda district, only one object (the territory of Lake Zerenda) is in the Top 50. Other districts are not included in this rating.

According to the number of specially protected areas, the Zerendi district is in the first place (10 objects), the Birzhan Sal district is in second place (5 objects), in other districts, except Zharkain, there is one object each. Many objects in the first two districts are known in the status of national parks and reserves. In addition to them, there are also state monuments of nature. There are 8 such natural monuments in the Zerendi district, and 3 in Birzhan-Sale. In the Burabai district, the national park "Burabai", known to everyone, is a natural object.

Analyzing all of the above, it should be noted that the most obvious competitors of the Zerendi district of Akmola region in ecotourism are Burabai, developed in this regard, and Yerementau, which has all the

prospects for development. In addition, despite the remoteness of the Zerendi district from the capital in comparison with the rest, it has clear advantages in terms of natural objects, according to the Tourist Map (it is in the Top 50) and in terms of the number of visitors. In the Zerendi district, the number of visitors is 3 times more than in the Yereymentau district, but 4 times less than in the Burabay district. This means that the Zerendi district can surpass the Burabai district in terms of tourism development. But such success can be achieved only with proper organization, planning and state support of tourism in the Zerendi district.

In order to determine the main problems of the development of ecological tourism on the basis of local communities in the Zerendi district of Akmola region, a method of sociological research was used – a survey in the form of a questionnaire.

The survey was conducted using a special Google Forms web application, in which people from all walks of life had the opportunity to participate without restriction. The questionnaire was distributed by sending a link to personal contacts, mailing lists on social networks (Facebook, Instagram, V Kontakte).

According to the results of the survey, 101 people participated in it, 68.3% of them were women (69 people) and 31.7% of men (32 people). The diagram can be found in Figure 1.

According to the chart, it can be seen that young people from 19 to 40 years old and middle-aged people from 41 to 60 years old are the most active participants in the survey. One of the main problems of ecotourism development based on local communities is that most people do not know about this type of tourism, in turn, this phenomenon leads to the fact that local residents are unaware of their opportunities to increase income and general well-being. According to the survey, to the question "Do you know what "ecotourism based on local communities" is?" 41.6% answered "Yes, I know", 40.6% – "I don't know, but I've heard it somewhere", 17.8% - "No, I'm hearing it for the first time" (Figure 1). Number of unenlightened people (40,6%+17,8% = 58,4%) in total, it exceeds the number of people who are enlightened in this matter.

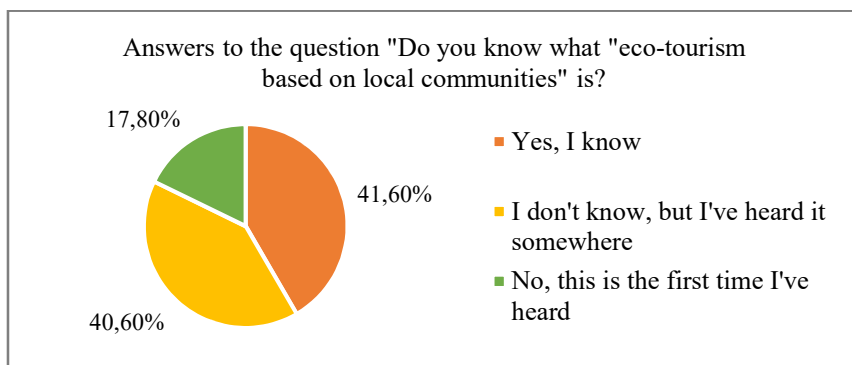

Figure 1. The ratio of respondents' responses to the question «Do you know what «ecotourism based on local communities» is?»*
* Compiled by the authors

As for the attendance of the Zerendinsky district, 51.5% of respondents have already visited this territory, 43.6% have never traveled there in their lives and 5% plan to visit. This suggests that in terms of tourism, the area is still unknown to potential tourists, because mostly people are limited to knowing only individual attractions, not associating them with a certain territory and space. The most famous sights of the district, according to the survey results, were lined up in the following order (Figure 2):

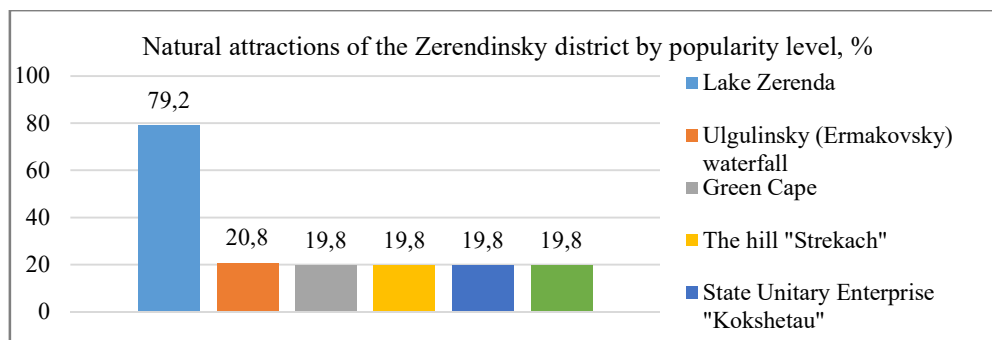

Figure 2. Popularity of natural attractions of the Zerendinsky district among respondents*
* Compiled by the authors

According to the last two drawings, it can be assumed that Lake Zerenda is the hallmark of the Zerenda district, around which no less significant objects are located. Therefore, when planning the development of ecotourism in this area, it is necessary to take into account the central position of the lake and the proximity of objects, and also not to forget about the principles of ecotourism.

In addition, the survey identified the main constraints in the development of eco-tourism based on local communities. The most acute problem is the low level of service, quality of service provision, weak promotion of the district as an attractive destination in tourism, poor quality of infrastructure, poor transport accessibility. The full information can be found in Figure 3.

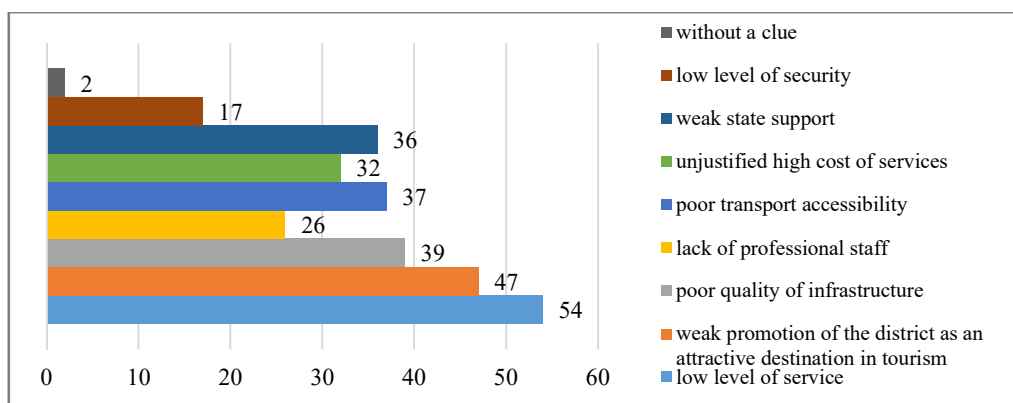

Figure 3. Restraining factors of ecotourism development in the Zerendinsky district*

* Compiled by the authors

Based on all of the above, it should be emphasized that the most acute problems of the development of ecological tourism in the Zerendinsky district are:

- environmental illiteracy of the population;
- lack of awareness of the population about ecotourism based on local communities;
- low quality of tourist services;
- poor transport accessibility;
- low quality of tourist infrastructure;
- weak promotion of the area as a tourist destination;
- weak support from the state;
- lack of professional personnel in the field of tourism.

In accordance with the above facts, the Zerendinsky district has the following prerequisites for the development of ecological tourism on its territory:

- the presence of natural objects that are interesting in terms of visiting for tourists;
- the presence of a certain flow of tourists, the 2nd place in terms of the number of visitors in the Akmola region;
- availability of objects included in the Top 50 of the Tourist Map;
- the possibility of unloading the neighboring Burabay district from tourists.

Conclusion. Zerendinsky district is certainly a promising area in which, with careful organization and management of the development of eco-tourism, it is possible to attract responsible and environmentally enlightened tourists.

In particular, as a result of this study, the following conclusions were made:

- ecological tourism is a set of phenomena and relationships that arise during a temporary visit to a well-preserved area in its natural state, not only to get acquainted with natural, cultural and historical sights, the local population, but also with the aim of further preserving the natural environment in pristine condition for both current and future generations.

- eco-tourism and community-based tourism are interrelated concepts, since both types involve the preservation of cultural and natural values. It should be added that in practice, ecotourism based on local communities is singled out separately, which contains both the principles of ecotourism and the principles of Community Based Tourism (CBT).

- community Based Eco-Tourism (CBET) can be defined as a border area located on the border of two spheres of tourism – ecological and CBT, assuming economic, social and environmental benefits in the management of territories by local residents together with other parties interested in this direction.

- the history of the development of CBT in Kazakhstan has only 14-15 years, nevertheless, this direction has prerequisites for the rise and progress of eco-tourism in the Republic of Kazakhstan.

- assessing the possibilities of the Zerendinsky district, its natural resources included in the top 50 tourist zones of the Republic of Kazakhstan, it can be assumed that in the near future the Zerendinsky district will become one of the natural objects visited by tourists in the Akmola region.

- The Zerendinsky district is not just a region rich in nature, it is a future ecotourist destination. The research proposed in the article can contribute to the rapid economic development of the region, attract additional financial sources and solve the problem of youth unemployment.

REFERENCES

1. By Osuji E., Evans O. Tourism Effects of Pandemics: New Insights from Novel Coronavirus // Journal of Economy and Business. – vol. 1-1 (71). – 2021.
2. Björk P. Ecotourism from a conceptual perspective, an extended definition of a unique tourism form // International Journal of Tourism Research. – 2. – 2000. – P. 189-202.
3. Brockelman W., Dearden P. The role of Nature trekking in conservation: A case-study in Thailand. Environmental Conservation. – 17(2). – 1990. – P. 141-148. – DOI: 10.1017/S037689290003191X.
4. Lindberg K., Enriquez J., Sproule K. Ecotourism questioned: Case studies from Belize. Annals of Tourism Research. – 23(3). – 1997. – P. 543-562. – DOI: 10.1016/0160-7383(95)00074-7.
5. Wallace G., Pierce S. An evaluation of ecotourism in Amazonas, Brazil. Annals of Tourism Research. – 23(4). – 1996. – P. 843-873. – DOI: 10.1016/0160-7383(96)00009-6.
6. Fennell D. A Content Analysis of Ecotourism Definitions. Current Issues in Tourism. – 4(5). – 2001. – P. 403-421. – DOI: 10.1080/13683500108667896.
7. Fennell D., Ebert K. Tourism and the precautionary principle // Journal of Sustainable Tourism. – 12(6). – 2004. – P. 461-479. – DOI: 10.1080/09669580408667249.
8. Weaver D., Lawton L. Twenty years on: The state of contemporary ecotourism research. Tourism Management. – 28(5). – 2007. – P. 1168-1179. – DOI: 10.1016/j.tourman. 2007.03.04.
9. Храбовченко В.В. Экологический туризм. – М.: Финансы и статистика. – 2004. – 208 с.
10. Интернет ресурс: <https://www.unwto.org/>.
11. Cater C., Cater E. Ecotourism // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Second edition. – Orlando, FL. – 2015. – P. 105-109.
12. Дедов С.В., Демин С.В. Особенности экологического туризма в современных экономических условиях // Вестник Воронежского государственного университета. География. Геоэкология. – № 1. – Воронеж. – 2007. – С. 43-47.
13. Задевалова С.В., Бутова Т.Г., Задевалов В.И. Экологический туризм как фактор устойчивого развития территорий // Вестник Бурятского государственного университета. – № 13. – Улан-Удэ. – 2013. – С. 53-57.
14. Интернет ресурс: <https://ecotourism.org/>.
15. Шарыгин М.Д., Столбов В.А. Теоретико-методологические основы общественно-географического изучения проблем местного самоуправления // Вестник Ассоциации географов-обществоведов. – № 1. – Ростов-на-Дону. – 2012. – С. 49-56.

REFERENCES

1. By Osuji E., Evans O. Tourism Effects of Pandemics: New Insights from Novel Coronavirus // Journal of Economy and Business. – vol. 1-1 (71). – 2021.
2. Björk P. Ecotourism from a conceptual perspective, an extended definition of a unique tourism form // International Journal of Tourism Research. – 2. – 2000. – P. 189-202.
3. Brockelman W., Dearden P. The role of Nature trekking in conservation: A case-study in Thailand. Environmental Conservation. – 17(2). – 1990. – P. 141-148. – DOI: 10.1017/S037689290003191X.
4. Lindberg K., Enriquez J., Sproule K. Ecotourism questioned: Case studies from Belize. Annals of Tourism Research. – 23(3). – 1997. – P. 543-562. – DOI: 10.1016/0160-7383(95)00074-7.

5. Wallace G., Pierce S. An evaluation of ecotourism in Amazonas, Brazil. *Annals of Tourism Research*. – 23(4). – 1996. – P. 843-873. – DOI: 10.1016/0160-7383(96)00009-6.
6. Fennell D. A Content Analysis of Ecotourism Definitions. *Current Issues in Tourism*. – 4(5). – 2001. – P. 403-421. – DOI: 10.1080/13683500108667896.
7. Fennell D., Ebert K. Tourism and the precautionary principle // *Journal of Sustainable Tourism*. – 12(6). – 2004. – P. 461-479. – DOI: 10.1080/09669580408667249.
8. Weaver D., Lawton L. Twenty years on: The state of contemporary ecotourism research. *Tourism Management*. – 28(5). – 2007. – P. 1168-1179. – DOI: 10.1016/j.tourman.2007.03.04.
9. Hrabovchenko V. *Jekologicheskij turizm*. – М.: Finansy i statistika. – 2004. – 208 s. [in Russian].
10. Internet resource: <https://www.unwto.org/>
11. Cater C., Cater E. *Ecotourism // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Second edition. – Orlando, FL. – 2015. – P. 105-109.
12. Dedov S., Demin S. Osobennosti jekologicheskogo turizma v sovremennyh jekonomicheskikh uslovijah // *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Geografija. Geojekologija*. – № 1. – Voronezh. – 2007. – S. 43-47 [in Russian].
13. Zadevalova S., Butova T., Zadevalov V. Jekologicheskij turizm kak faktor ustojchivogo razvitija territorij // *Vestnik Burjatskogo gosudarstvennogo universiteta*. – № 13. – Ulan-Udje. – 2013. – S. 53-57 [in Russian].
14. Internet resource: <https://ecotourism.org/>
15. Sharygin M., Stolbov V. Teoretiko-metodologicheskie osnovy obshhestvenno-geograficheskogo izuchenija problem mestnogo samoupravlenija // *Vestnik Associacii geografov-obshhestvovedov*. – № 1. – Rostov-na-Donu. – 2012. – S. 49-56 [in Russian].

Сейдуалин Д.А., Ағыбетова Р.Е., Шайкенова Н.Т., Жуматаева Б.А.

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ ЗЕРЕНДІ АУДАНЫНДА ЖЕРГІЛІКТІ ҚОҒАМДАСТЫҚТАРДЫҢ ӘЛЕУЕТІН ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМДІ ДАМУЫ

Андатпа

Мақалада Ақмола облысының Зеренді ауданындағы жергілікті қоғамдастықтар базасында экологиялық туризмді дамыту шарттары қарастырылған. Экологиялық туризмнің негізгі ұғымдары және оның жіктелуі келтірілген, «жергілікті қауымдастықтар» және «қауымдастық негізіндегі туризм (ҚЭТ)» ұғымдарына анықтамалар берілген. Жапондық зерттеушілердің мысалында жергілікті қауымдастықтарға негізделген экологиялық туризмді дамытудың 3 деңгейлі моделі келтірілген.

Туристік нарықты зерттеу 2005 жылдан бастап 2021 жылға дейін бүкіл Қазақстан бойынша ҚЭТ (Community Based Ecotourism) даму серпінін көрсетеді, СВТ өсімі 5-тен 25 қауымдастыққа дейін өсті. ҚР туристификация картасының көмегімен Зеренді ауданының негізгі бәсекелестері Бурабай ұлттық паркі және Ақмола облысының басқа да жақын орналасқан курорттық аймақтарында зерттелді. Сауалнама әдісі арқылы Зеренді ауданында экологиялық туризмді дамыту мүмкіндігіне талдау жүргізілді, онда Зеренді ауданында туристердің үлкен ағынын тартуға және Зеренді ауданында жұмыссыздықты төмендетуге қабілетті табиғи ресурстардың неғұрлым маңызды объектілері айқындалды.

Сауалнама нәтижелерін талдау көрсеткендей, халықтың 58% - дан астамы экологиялық туризмнің не екенін білмейді. Зеренді ауданының 5 табиғи байлығының ішінен ҚР-ның маңызды туристік нысандарының қатарына енгізілген респонденттердің 70% - ы тек біреуін-Зеренді көлін атап өтті. Зеренді ауданына туристер ағынын тартудың артықшылықтары мен кемшіліктері зерттелді.

Сейдуалин Д.А., Ағыбетова Р.Е., Шайкенова Н.Т., Жуматаева Б.А.

РАЗВИТИЕ ПОТЕНЦИАЛА МЕСТНЫХ СООБЩЕСТВ И ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В ЗЕРЕНДИНСКОМ РАЙОНЕ АҚМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены условия развития экологического туризма на базе местных сообществ в Зерендинском районе Ақмолинской области. Приведены основные понятия экологического туризма и его классификация, даны определения понятиям «местные сообщества» и «туризм на базе сообществ (СВТ)». На

примере японских исследователей приведена 3 уровневая модель развития экологического туризма на базе местных сообществ.

Исследование туристического рынка показывает динамику развития СВТ (Community Based Ecotourism) по всему Казахстану, начиная с 2005года до 2021год, рост СВТ вырос с 5 до 25 сообществ. С помощью Карты туристификации РК, были исследованы основные конкуренты Зерендинского района в лице Бурабайского Национального парка и других близ лежащих курортных зон акмолинской области. Проведен анализ возможности развития экологического туризма в Зерендинском районе с помощью метода анкетирования, где определены наиболее значимые объекты природных ресурсов Зерендинского района способных привлечь большой поток туристов в рекреационную зону и снизить безработицу в Зерендинском районе.

Анализ результатов анкетирования показывает, что более 58% населения не знают, что такое экологический туризм. Из 5 природных богатств Зерендинского района внесенных в ТОП значимых объектов туристификации РК, 70% респондентов отметили только одну - озеро Зеренда. Исследованы преимущества и недостатки привлечения потока туристов в Зерендинский район.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).32
 ЭОЖ 338.4
 FTAMP 06.81.12

Ж.М. Сейсенбаева, PhD докторанты¹

К.К. Нурашева, э.ғ.д., профессор¹

П.Т. Байнешева*, э.ғ.к., доцент²

Г.М. Мухамедиева, PhD³

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
 университеті, Шымкент қ., Қазақстан¹

Жұмабек Ташенов атындағы университет
 Шымкент қ., Қазақстан²

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
 университеті, Алматы қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: b.farida_kz@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ КОМПАНИЯЛАРЫНДА ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН ҚҰРЫЛЫМДАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада ұлттық компаниялардағы интеграцияланған құрылымдардың отандық тәжірибесінің ерекшеліктері қарастырылған. Отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде компанияны интеграциялау стратегиясының әртүрлі жақтары зерттелген: көлденең және тік қызмет түрлері; инфрақұрылымға, клиенттерге және инновацияларға бағытталған бизнестің негізгі нысандары; кейбір нарықтар мен салаларды меншік иелерінің тар шеңберімен монополиялау; нарық үлесін арттыру немесе қызмет сапасын жақсарту; көбірек бақылау алу. Мақала авторлары Қазақстан Республикасы ұлттық компанияларының интеграциялық құрылымдарының құрамы мен құрылымын, қаржы-экономикалық көрсеткіштерін талдаған. Қазақстанның ұлттық компанияларында интеграцияланған құрылымдарды қалыптастырудың отандық тәжірибесі мынадай ерекшеліктермен сипатталады: елдің стратегиялық мүдделерін шешеді; қажетті өнімдердің импорттын алмастырады; өнімдер мен қызметтердегі жергілікті қамту үлесін арттырады; өзінің шикізат базасын дамыту үшін ресурстарды инвестициялайды; әлеуметтік жағдайды тұрақтандыру үшін тұрақты жұмыс орындарын құрады. Мақалада компанияның интеграциялық құрылымын дамыту бойынша ұсыныстар берілген: қаржылық және адами ресурстарды ескере отырып, нақты стратегиялық мақсаттарды анықтау; меншік пен бақылауды бөлуді ескере отырып, интеграциялық үдерістерді жүргізу; инновациялық бизнес-модель құру мақсатында әлеуметтік жауапты қызметті үйлестіру үшін ұйымдастырушылық нысандарды пайдалану; бәсекеге қабілетті технологиялық интеграцияланған құрылымдарды құру.

Кілт сөздер: ұлттық компания, интеграция, көлденең интеграция, тік интеграция, нарық, бәсекелестік, инвестиция, инновация, өнімдер, қызметтер.

Ключевые слова: национальная компания, интеграция, горизонтальная интеграция, вертикальная интеграция, рынок, конкуренция, инвестиция, инновация, продукция, услуги.

Keywords: national company, integration, horizontal integration, vertical integration, market, competition, investment, innovation, products, services.

Кіріспе. Қазіргі уақытта әлемнің барлық индустриалды дамыған елдерінде компаниялардың көлденең немесе тік интеграциясын қолдану тәжірибесі кеңінен қолданыла бастады. Компанияның коммерциялық қызметінің негізгі міндеттерінің бірі оның бірыңғай ұйымдық-басқару жүйесі ретінде дамуын тежейтін институционалдық және экономикалық кедергілерді жою негізінде бәсекелестік артықшылықтарды құру, сақтау және көбейту болып табылады.

Интеграция стратегиясы халықаралық бизнесте барған сайын маңызды рөл атқарады және біртіндеп компаниялар ноу-хауды кеңейту мен алу үшін қолданатын маңызды тәсілге айналады. Көлденең интеграция кезінде бизнес бауырлас компанияларды, атап айтқанда бәсекелестерін сатып алу арқылы өседі. Тік интеграция кезінде бизнес басқа компанияны сатып алады, оған жеткізу немесе тарату тізбегінің кезеңдерін көбірек бақылауға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының аумағында ұлттық холдингтер мен компаниялар түріндегі интеграцияланған құрылымдар жұмыс істейді. Интеграцияланған құрылымдарды құру ұлттық холдингтер мен компанияның инвестициялық тартымдылығын арттырумен, сондай-ақ меншікті шикізат базасын дамыту жобаларына инвестициялау мақсатында қаржы ресурстарын шоғырландырумен байланысты. Осыған қарамастан, интеграцияланған құрылымдардың көптеген

теориялық және әдістемелік жақтары пікірталас болып қалып отыр. Сондықтан интеграцияланған құрылымдардың оңтайлы стратегиясын зерттеу өзекті болып келеді.

Мақаланың мақсаты ұлттық компаниялардың отандық тәжірибесін ескере отырып, олардың интеграциялық құрылымының дамуына байланысты қажетті ұсыныстар беру болып табылады.

Алға қойған мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер шешілген жөн:

- компанияның интеграциялық стратегиясының әртүрлі бағыттарын зерттеген ғалымдардың ғылыми еңбектерін зерттеу;

- отандық ұлттық компанияларды қалыптасқан көлденең және тік интеграция қызмет түрлерінің арақатынасын анықтау;

- Қазақстандағы ұлттық компаниялардың жалпы біріктірілген қаржылық-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жасау;

- компанияның интеграциялық құрылымын дамыту бойынша ұсыныстар жасау.

Зерттеу әдістері. Мақалада компанияның интеграциялық құрылымын дамытуға қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, Ұлттық статистикалық бюросының мәліметтері кеңінен қолданылған. Зерттеу кезінде жүйелік және статистикалық тәсілдер әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылған.

Әдебиеттік шолу. Көлденең интеграция мен тік интеграцияны компаниялар өз жағдайларын нығайту және бәсекелестерден ерекшелену үшін пайдаланады. Екеуі де басқа бизнесті сатып алумен байланысты. Кез-келген стратегия компаниялардың кеңеюіне көмектесе алады, бірақ олардың арасында маңызды айырмашылықтар бар.

Қазақстан Республикасында компаниялар көпбағдарлы қызмет арқылы қалыптасса, онда қызмет түрлерін көлденең және тік интеграция деп бөледі. Мұндай интеграциялар қызметтің бірнеше түрін бір мезетте немесе өндірістің әртүрлі кезеңдерін кезең-кезеңмен жүзеге асыруға мүмкіндік береді [1].

Ж.Ж. Нүсіпованың пікірінше, экономиканы цифрландыру жағдайында ірі телекоммуникациялық сектор компанияларының инновациялық дамуының көлденең-интеграцияланған бизнес-моделін әзірлеу кезінде бизнес қызметінің инфрақұрылымға, клиенттерге және инновацияларға бағдарланған іргелі нысандарын ескерген дұрыс. [2].

Жолдасбаева Г.К. және басқалар [3] «тігінен интеграцияланған құрылымдарды құру кейбір нарықтар мен салаларды меншік иелерінің тар шеңберімен монополияландыруға әкелуі мүмкін, бұл тек ірі интеграцияланған құрылымдарды ғана емес, сонымен қатар жекелеген стратегиялық маңызды салаларды бақылауға мүмкіндік береді» деп атап көрсеткен.

Саеди Х. және басқалардың айтуы бойынша [4] кейбір компаниялар, ең алдымен, кірісті көбейту, нарық үлесін ұлғайту немесе интеграциялық стратегия арқылы жылдам кеңейту арқылы қызмет сапасын жақсарту мақсатын көздеуі мүмкін.

Алайда, Верле Н. пікірінше, интеграцияға деген мотивацияның басты мақсаты көбірек қызмет түрлерін бақылауға алумен тікелей байланысты [5].

Хергер Н. мен МакКорристон С. екі стратегияның арасындағы айырмашылықты зерттейді және олардың ойынша «тік интеграция қайырымдылықты іздеу мақсаттарымен байланысты, ал көлденең интеграция фирманың басқа нарыққа қол жеткізуге деген ұмтылысына негізделген» деп санайды [6].

Ди Рома П. және Гиной С. «ұйымдық құрылымдар бизнес-модельдерін әзірлеуге, икемді инновацияларды ілгерілетуге және бизнесті өсіруге мүдделі менеджерлер үшін дәлел» екенін атап өтті. Бизнес-модельдердегі инновациялар, әсіресе, сыртқы белгісіздік бизнесті басқару логикасындағы түбегейлі өзгерістерге ықпал еткенде және қазіргі уақытта бизнестің қалай жүргізіліп жатқанын жақсартуды іздегенде маңызды [7].

Отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде компанияның интеграциялық стратегиясының әртүрлі жақтары зерттелген: көлденең және тік қызмет түрлері; инфрақұрылымға, клиенттерге және инновацияларға бағытталған бизнестің негізгі нысандары; кейбір нарықтар мен салаларды меншік иелерінің тар шеңберімен монополиялау; нарық үлесін арттыру немесе қызмет сапасын жақсарту; көбірек бақылау алу. Дегенмен, ғалымдар ұлттық компанияларда интеграциялаудың талаптарын қарастырмаған. Біздің ойымызша, ұлттық компаниялардың құрылуы стратегиялық дамуына тікелей байланысты, себебі бұл компаниялар отандық өнімдер мен қызметтердің үлесін арттыруға, импорттық өнімдерді алмастыруға және әлеуметтік жағдайды тұрақтандыру үшін тұрақты жұмыс орындарын құруға бағытталған. Сондықтан статистикалық мәліметтер арқылы отандық ұлттық компаниялардың қызметтерін зерттеген жөн.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасының аумағында заңнамаға сәйкес ұлттық холдингтер мен компаниялар түріндегі интеграцияланған құрылымдар жұмыс істейді.

«Ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысына сәйкес қазіргі уақытта:

- 2 ұлттық басқарушы холдингтер;
- 1 ұлттық холдинг;
- 19 ұлттық компания бар (1-сурет) [8].

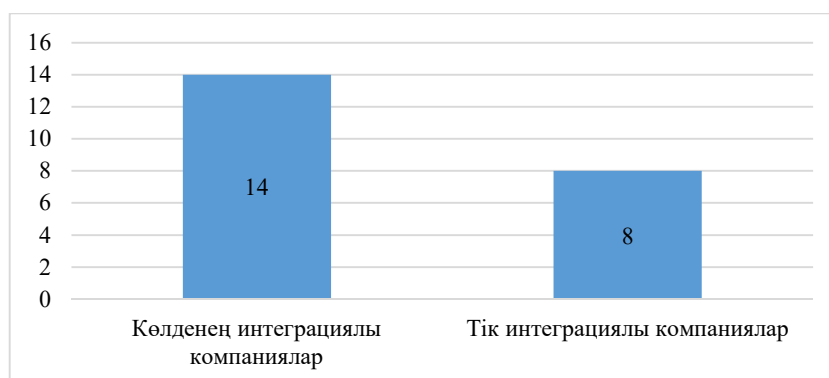
1-сурет. Қазақстандағы ұлттық компаниялардың құрылымы*

* [8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Сурет көрсетіп отырғандай интеграциялық құрылымдардың 86% мөлшері ұлттық компанияларға тиесілі. Бұл компаниялар мұнай, газ, темір жолы, пошта, ақпараттық технологиялар және басқа қызметтермен айналысады. Ұлттық компанияларға «ҚазМұнайГаз» акционерлік қоғамы (АҚ), «Электр желілерін басқару жөніндегі Қазақстан компаниясы «KEGOC» (Kazakhstan Electricity Grid Operating Company) АҚ, «Қазпошта» АҚ, «Азық-түлік келісім-шарт корпорациясы» АҚ, «Қазатомөнеркәсіп» АҚ, «Ұлттық ақпараттық технологиялар» АҚ, «Қазақстан темір жолы» АҚ және басқалар жатады.

Ұлттық басқару холдингтеріне «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры және «Бәйтерек» АҚ жатса, ал «QazBioPharm» АҚ ұлттық холдинг болып табылады.

Қазақстан Республикасында қызмет жасайтын ұлттық компаниялардың 14 бірлігі көлденең, ал 8 бірлігі тік интеграциялы қызмет түрлерін көрсетеді (2-сурет).

2-сурет. Қазақстандағы ұлттық компаниялардың көлденең және тік интеграция қызмет түрлерінің арақатынасы

* [8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстанның ұлттық компанияларында көлденең және тік интеграцияланған құрылымдарды қалыптастырудың отандық тәжірибесі мынадай ерекшеліктермен сипатталады:

- елдің стратегиялық мүдделерін шешеді;
- қажетті өнімдердің импортын алмастырады;
- өнімдер мен қызметтердегі жергілікті қамту үлесін арттырады;

- өзінің шикізат базасын дамыту үшін ресурстарды инвестициялайды;
- әлеуметтік жағдайды тұрақтандыру үшін тұрақты жұмыс орындарын құрады.

Әртараптандырудың жеткілікті дәрежесі бар интеграцияланған құрылымдар экономикалық күйзелістерге ең төзімді және өз кәсіпорындарын шикізатпен қамтамасыз ету мен өнімді өткізу үшін аралас салалардағы кәсіпорындарға инвестиция салуға қабілетті. Бұл компаниялар жаңа жұмыс орындарын құру және қолда бар өндірістерді жүктеу және жаңа өндірістерді өрістету есебінен салық салынатын базаны ұлғайту нәтижесінде өңірлердегі әлеуметтік жағдайларды тұрақтандырады.

Жекелеген ұлттық компаниялардың қаржылық-экономикалық көрсеткіштерін қарастыру мүмкін емес. Өйткені, бұл компаниялардың деректері толығымен жарияламайды. Сол себепті, Ұлттық статистика бюросының деректерін пайдалана отырып, 2018-2022 жылдар аралығындағы Қазақстандағы ұлттық компаниялардың жалпы біріктірілген қаржылық-экономикалық көрсеткіштерін салыстырайық (кесте 1).

1-кесте

Қазақстандағы ұлттық компаниялардың 2018-2022 жылдар аралығындағы жалпы біріктірілген қаржылық-экономикалық көрсеткіштері (млрд теңге)*

Көрсеткіштер	2018	2019	2020	2021	2022
Өнімдерді өткізуден және қызметтер көрсетуден түскен кіріс	1613,2	1866,2	1931,0	2455,2	3156,7
Өткізілген өнім мен көрсетілген қызмет-тердің өзіндік құны	1330,8	1524,1	1555,6	1968,0	2804,9
Жалпы пайда	282,4	342,1	375,4	487,2	351,8
Қаржыландырудан түскен кіріс	388,2	289,9	373,3	388,9	569,1
Басқа да кірістер	1023,6	1451,9	718,3	1721,8	2199,9
Басқа да шығындар, оның ішінде әкімшілік шығындар	895,0 155,8	801,8 145,9	1002,6 157,1	767,4 156,9	1413,7 145,9
Пайда	799,2	1282,1	464,4	1830,5	1707,1
Табыстылығы, %	34,7	55,1	18,2	66,9	40,5

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстандық ұлттық компаниялардың өнімдерді өткізуден және қызметтер көрсетуден түскен кіріс көлемі 1613,2 млрд. теңгеден (2018 жылы) 3156,7 млрд. теңге (2022 жылы) аралығындағы жыл сайынғы өсімі байқалады. Дегенмен, 2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда жалпы пайда көлемі 487,2 млрд теңгеден 351,8 млрд теңгеге күрт төмендеген. Бұған себеп жаңа технологиялардың болмауы, импортталатын қосалқы бөлшектер мен шикізаттардың қолдануы әсер етіп отыр.

Соңғы жылдары Қазақстандық ұлттық компанияларда қаржыландырудан түсетін кірістердің және басқа да көрсетілген қызметтерден алынатын кірістердің өсімі байқалады. Мәселен, 2022 жылы қаржыландырудан түсетін кірістер 569,1 млрд. теңге, ал басқа да көрсетілген қызметтерден 2199,9 млрд. теңге көлемінде қаражаттар алынған. Бұл кірістердің мөлшері өнімдерді өткізуден және қызметтер көрсетуден түскен кіріс көлеміне, яғни негізгі қызметтен алынатын кіріс сомасына жақындаған. Қалыптасқан жағдай ұлттық компаниялардың стратегиялық артықшылықтарын қалыптастырудың негізгі талаптарын құру үдерісіне қарама-қайшы келіп отыр. Бұл болашақта кейбір компанияларға тұтынушылар үшін де, бизнес серіктестер үшін де бәсекелестіктің рөлін арттыру үшін жаңа стратегиялық шешімдер қабылдауына әкелуі мүмкін.

Ұлттық компанияларда өндіріске тікелей байланысы жоқ басқа да шығындар мөлшері 895,0 млрд. теңгеден (2018 жылы) 1413,7 млрд. теңгеге (2022 жылы) өскен, дегенмен осы жылдар әкімшілік шығындардың мөлшері өзгермеген. COVID-19 пандемиясының пайда болуы компаниялардың 2020 жылы пайдасын 464,4 млрд. теңгеге дейін түсіріп, табыстылық деңгейін 18,2%-ға дейін төмендетті.

Әлемдегі саяси және экономикалық жағдайлар нақты бәсекелестік ортаны қалыптастыруды және ұлттық компаниялардың сатып алуларының ашықтығын қамтамасыз етуді бір жүйеге келтіре алмай отыр. Бұл жағдайда нарықтық орта мен құрылым арасындағы ортақ тиімділікті анықтаған жөн.

Қазақстан Республикасындағы ұлттық компаниялар интеграциялық құрылымның заңдылықтарын толығымен қолданып отырған жоқ.

- біріншіден, интеграциялық стратегиялар көп жағдайда интеграциялық құрылымның жоқтығымен сипатталады;
- екіншіден, нарықтық орта мен компанияның тауар өнімділігі арасындағы байланысты ескермейді;
- үшіншіден, серпінді инновацияларға қол жеткізу үшін үлкен мүмкіндіктерді пайдаланбайды;
- төртіншіден, экономикалық мүмкіндіктерді пайдалану немесе экологиялық қауіптерге жауап беру үшін жоғары білікті дағдыларды ескермейді.

Анықталған мәселелер ұлттық компаниялардың интеграциялық құрылымын одан әрі дамыту бойынша ұтымды бағыттарды анықтағанды талап етеді. Бұл бағыттар қаржылық және адами ресурстарды, есептік және бақылауды жүргізуді, инновациялық модельдерді құруды, ұйымдастырушылық нысандарды пайдалануды қамтыған жөн.

Қорытынды. Интеграцияның оңтайлы стратегиялары нарық құрылымына байланысты және интеграциялық компаниялардың меншік құрылымына айтарлықтай тәуелді болады. Қазақстан Республикасының аумағында ұлттық холдингтер мен компаниялар көлденең және тік түріндегі интеграцияланған құрылымдарды қолдана отырып жұмыс істейді.

Компаниялардың интеграциялық құрылымын дамытуды тиімділік пен бәсекеге қабілеттілік талаптарына негіздей отырып мынадай ұсыныстар жасауға болады:

- біріншіден, технологиялық және нарықтық факторлардың жаңа комбинациясының оны өндіруге әсері нәтижесінде дайын өнімнің құнының өзгеруін ескеру, бұл компанияда құрылған бизнес-модельдің қолайлы кеңістігін өзгертеді;
- екіншіден, бизнес-модельдің жүйелік әсерін анықтайтын стратегиялық қызмет түрлерін, ресурстарды және ұйымдастырушылық қабілеттерін таңдау, бұл компанияларға әсер ететін негізгі факторларды анықтайды;
- үшіншіден, әлемдік нарықта қалыптасқан қызмет түрлерін, ресурстарды және ұйымдастырушылық қабілеттерді стратегиялық таңдау, бұл компаниялардың ішкі және сыртқы ортадағы бәсекелестігін, құрылымдық-инновациялық сәйкестігін қамтамасыз етеді.

Компанияның интеграциялық құрылымын одан әрі дамыту үшін мынадай бағыттарды қолданған жөн:

- *қаржылық және адами ресурстарды ескере отырып, нақты стратегиялық мақсаттарды анықтау.* Кез-келген ірі компания дамудың жоғары инерциясымен, материалдық ресурстардың орасан зор капитал сыйымдылығымен және шоғырлануымен, ұлттық табиғи байлықты ауқымды және кешенді игеру қажеттілігімен, негізінен нарықтағы монополиялық жағдаймен және белгілі бір аумақта бірқатар өндірістердің қайталанбауымен сипатталады;
- *меншікті бөлу мен бақылауды ескере отырып, интеграциялық үдерістерді жүргізу.* Бұл шара интеграция стратегиясын таңдауға және оның артықшылықтарын барынша арттыру үшін нарықтық орта мен нарықтық құрылымға негізделген меншік пен бақылаудың ішкі құрылымын әзірлеуге мүмкіндік береді;
- *инновациялық бизнес-модель құру мақсатында әлеуметтік жауапты қызметті үйлестіру үшін ұйымдастырушылық нысандарды пайдалану.* Жаңа ұйымдық модельдер жеке адамдар арасында бөлінген білімді, сондай-ақ білім ресурстарын тиімді басқаратын ұйымдық нысандарды біріктіру арқылы құндылықты құрудың және иемденудің жаңа тәсілдерін анықтайтын бизнес-модельдерге негізделеді;
- *бәсекеге қабілетті технологиялық интеграцияланған құрылымдарды құру.* Технологиялық және кооперациялық байланысты шаруашылық жүргізуші субъектілер негізінде интеграцияланған құрылымдарды мақсатты қалыптастыру ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті өнім шығаруды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сонымен интеграциялық құрылымның бақылауы орталықтандырылмаған кезде нарықтық орта оңтайлы интеграциялық стратегияға әсер ете алмайды. Сондықтан келешекте ұлттық компаниялардың қызметіндегі әкімшілік кедергілерді жабу және ұтымды басқару мәселелерін зерттеген жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Об утверждении Методики определения основного вида экономической деятельности предприятия. Приказ Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики

Республики Казахстан от 7 сентября 2020 года № 35. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 9 сентября 2020 года № 21186. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021186>.

2. Нусипова Ж.Ж. Горизонтально-интегрированная бизнес-модель инновационного развития АО «Казактелеком» // Петербургский экономический журнал. – 2018. – № 1. – С. 36-46.

3. Джолдасбаева Г.К., Дарибаева Е.Б., Шакретова А.Е. Развитие интеграции в АПК Казахстана на основе кластерного подхода // Вестник Алматинского технического университета. – 2018. – № 2. – С. 133-138.

4. Saeedi H., Wiegman B., Behdani B., Zuidwijk R. Analyzing competition in intermodal freight transport networks: The market implication of business consolidation strategies // Research in Transportation Business & Management. – 2017. – № 23. – P. 12-20. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2017.02.009>.

5. Werle N. Prosecuting corporate crime when firms are too big to jail: Investigation, deterrence, and judicial review // Yale Law Journal. – 2019. – № 128(5). – P. 1366-1438.

6. Herger N., McCorriston S. Horizontal, vertical and conglomerate cross-border acquisitions // IMF Economic Review. – 2016. – № 64(2). – P. 319-353. – URL: <https://doi.org/10.1057/imfer.2015.42>.

7. Di Roma P., Ghinoi S. Overcoming hierarchy in business model innovation: an actor-oriented approach // European Journal of Innovation Management. – 2021. – № 4. – P. 1057-1081. – URL: <https://doi.org/10.1108/EJIM-10-2019-0307>.

8. Об утверждении перечня национальных управляющих холдингов, национальных холдингов, национальных компаний. Постановление Правительства Республики Казахстан от 6 апреля 2011 года № 376. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000376#z0>.

9. Финансово-хозяйственная деятельность национальных компаний Республики Казахстан за 2018-2022 годы. Бюро национальной статистики. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-struct/>.

REFERENCES

1. Ob utverzhdenii Metodiki opredelenija osnovnogo vida jekonomicheskoy dejatel'nosti predpriyatija [On approval of the Methodology for determining the main type of economic activity of the enterprise]. Prikaz Predsedatelya Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 7 sentjabrja 2020 goda № 35. Zaregistririvan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 9 sentjabrja 2020 goda № 21186. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021186> [in Russian].

2. Nusipova Zh.Zh. Gorizonta'no-integririovannaja biznes-model' innovacionnogo razvitija AO «Kazahtelekom» [Horizontally integrated business model of innovative development of Kazakhtelecom JSC] // Peterburgskij jekonomicheskij zhurnal. – 2018. – № 1. – S. 36-46 [in Russian].

3. Dzholdasbaeva G.K., Daribaeva E.B., Shakretova A.E. Razvitie integracii v APK Kazahstana na osnove klaster'nogo podhoda [Development of integration into the agro-industrial complex of Kazakhstan based on the cluster approach] // Vestnik Almatinskogo tehničeskogo universiteta. – 2018. – № 2. – S.133-138 [in Russian].

4. Saeedi H., Wiegman B., Behdani B., Zuidwijk R. Analyzing competition in intermodal freight transport networks: The market implication of business consolidation strategies // Research in Transportation Business & Management. – 2017. – № 23. – P. 12-20. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2017.02.009>.

5. Werle N. Prosecuting corporate crime when firms are too big to jail: Investigation, deterrence, and judicial review // Yale Law Journal. – 2019. – № 128(5). – P. 1366-1438.

6. Herger N., McCorriston S. Horizontal, vertical and conglomerate cross-border acquisitions // IMF Economic Review. – 2016. – № 64(2). – P. 319-353. – URL: <https://doi.org/10.1057/imfer.2015.42>.

7. Di Roma P., Ghinoi S. Overcoming hierarchy in business model innovation: an actor-oriented approach // European Journal of Innovation Management. – 2021. – № 4. – P. 1057-1081. – URL: <https://doi.org/10.1108/EJIM-10-2019-0307>.

8. Ob utverzhdenii perechnja nacional'nyh upravljajushhij holdingov, nacional'nyh holdingov, nacional'nyh kompanij [On approval of the list of national management holdings, national holdings, national companies]. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 6 aprelja 2011 goda № 376. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000376#z0> [in Russian].

9. Finansovo-hozjajstvennaja dejatel'nost' nacional'nyh kompanij Respubliki Kazahstan za 2018-2022 gody [Financial and economic activity of national companies of the Republic of Kazakhstan for 2018-2022]. Bjuro nacional'noj statistiki. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-struct/> [in Russian].

Сейсенбаева Ж.М., Нурашева К.К., Байнеева П.Т., Мухамедиева Г.М.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕГРИРОВАННЫХ СТРУКТУР В НАЦИОНАЛЬНЫХ КОМПАНИЯХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматриваются особенности отечественной практики интегрированных структур в национальных компаниях. В трудах отечественных и зарубежных ученых исследованы различные аспекты стратегии интеграции компании: горизонтальные и вертикальные виды деятельности; фундаментальные формы бизнеса, ориентированные на инфраструктуру, клиентов и инновации; монополизация некоторых рынков и отраслей узким кругом собственников; увеличение доли рынка или улучшение качества услуг; получение большего контроля. Авторами статьи проанализированы структура интеграционных структур, финансово-экономические показатели национальных компаний Республики Казахстан. Отечественная практика формирования интегрированных структур в национальных компаниях Казахстана характеризуется следующими особенностями: решают стратегические интересы страны; импортозамещает необходимые продукты; увеличивает долю местного содержания в продуктах и услугах; инвестирует ресурсы для развития собственной сырьевой базы; создает постоянные рабочие места для стабилизации социальной обстановки. В статье предложены рекомендации по развитию интеграционной структуры компании: определить четкие стратегические цели с учетом финансовых и человеческих ресурсов; провести интеграционные процессы с учетом разделения собственности и контроля; использовать организационные формы для координации социально ответственной деятельности с целью создания инновационной бизнес-модели; создать конкурентоспособные технологические интегрированные структуры.

Seisenbayeva Z., Nurashva K., Bainejeva P., Mukhamediyeva G.

FEATURES OF FORMATION OF INTEGRATED STRUCTURES IN NATIONAL COMPANIES OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the peculiarities of the domestic practice of integrated structures in national companies. In the works of domestic and foreign scientists, various aspects of the company's integration strategy are studied: horizontal and vertical activities; fundamental forms of business focused on infrastructure, customers and innovations; monopolization of certain markets and industries by a narrow circle of owners; increasing market share or improving the quality of services; gaining more control. The authors of the article analyzed the structure of integration structures, financial and economic indicators of national companies of the Republic of Kazakhstan. The domestic practice of forming integrated structures in national companies of Kazakhstan is characterized by the following features: solve the strategic interests of the country; import substitutes the necessary products; increases the share of local content in products and services; invests resources to develop its own raw material base; creates permanent jobs to stabilize the social situation. The article offers recommendations for the development of the company's integration structure: to define clear strategic goals taking into account financial and human resources; to conduct integration processes taking into account the division of ownership and control; to use organizational forms to coordinate socially responsible activities in order to create an innovative business model; to create competitive technological integrated structures.

Д.Д. Серикбай*, MSc, лектор¹

Т.С. Нарбаев, PhD, профессор¹

Е.Б. Мукашев, PhD, ассоц. профессор¹

Г. Кастельбланко, PhD, ассистент профессора²

Казахстанско-Британский технический

университет, г. Алматы, Казахстан¹

Туринский политехнический университет,

г. Турин, Италия²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: di.serikbay@gmail.com

АНАЛИЗ РИСКОВ В ПРОЕКТАХ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ

В данной работе исследуется восприятие рисков частными партнерами в проектах государственно-частного партнерства (ГЧП) в Казахстане. Был проведен анализ восприятия рисков частным партнером в проектах ГЧП в Казахстане. На основе обзора литературы был составлен список из 39 рисков. В статье использовался эмпирический опрос по 5-балльной шкале Лайкерта, который проводился среди экспертов, где было собрано 64 ответа респондентов. Были выявлены риски, где каждый риск оценивался по вероятности его возникновения и уровню его влияния на успех проектов ГЧП. На основе значений вероятности и влияния, в статье рассчитывалась величина важности риска, определяющая ее критичность. Анализ результатов показал, что к 5 самым важным рискам в проектах ГЧП относятся колебание уровня инфляции, колебание обменного курса, задержки в согласованиях и получении разрешений, изменения в законодательстве и высокая стоимость финансирования. Использование списка рисков может помочь участникам ГЧП в оценке рисков и разработке стратегий управления рисками для успешной реализации проектов. Кроме того, ранжированный перечень рисков может быть использован инвесторами для понимания уровня критичности того или иного риска, которую следует учитывать при заключении соглашений о ГЧП.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, риск, частный сектор, вероятность риска, влияния риска, опрос, метод Кронбаха, пандемия Covid-19, управление проектами, важность риска.

Кілт сөздер: мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, тәуекел, жеке сектор, тәуекел ықтималдығы, тәуекелдің әсері, сауалнама, Кронбах әдісі, Covid-19 пандемиясы, жобаларды басқару, тәуекелдің маңыздылығы.

Keywords: public-private partnership, risk, private sector, risk probability, risk impact, survey, Cronbach's method, Covid-19 pandemic, project management, risk exposure.

JEL classification: D 81, H 54, O 22

Введение. В последние два десятилетия государственно-частное партнерство (ГЧП) стало все более популярным механизмом реализации проектов как во многих странах, так и в Казахстане. ГЧП представляет собой механизм сотрудничества между правительством и частным сектором с целью разработки, финансирования и строительства проектов социальной инфраструктуры [1]. Если некоторые страны выбрали этот механизм из-за своих бюджетных ограничений и неэффективности государственных закупок, то другие из-за операционной и управленческой эффективности и активного участия частного сектора [2]. В отличие от традиционных механизмов реализации проектов (например, государственные закупки), механизм ГЧП характеризуются более сложным взаимодействием заинтересованных сторон, комплексностью этапа строительства, длительностью партнерства (20-25 лет), крупными объемами со-финансирования со стороны частного партнера и долгосрочной гарантией государства для удовлетворения потребностей населения в нуждах социальной инфраструктуры [3,4].

Однако, при реализации проектов через механизм ГЧП возникают множество рисков, которые препятствуют их успешной реализации, в результате чего возникают задержки по срокам, увеличение затрат и отмена их реализации. Соответственно, в литературе отмечается важная роль анализа и учета рисков для успешного завершения проектов ГЧП, являющаяся основной составляющей эффективной стратегии управления рисками в проектах [5], [6].

Целью данной работы является проведение анализа восприятия рисков частным сектором в проектах ГЧП в Казахстане. Для достижения цели выполняется серия задач, которая включает обзор

литературы по рискам в проектах ГЧП, вследствие чего был составлен список из 39 рисков распределённые на 8 групп. Далее проводится опрос по 5-балльной шкале Лайкерта среди 64 экспертов вовлеченных в проекты ГЧП из частного сектора. Респонденты оценивают риски по вероятности их возникновения и уровню влияния на успех проектов ГЧП. Анализ результатов опроса включают оценку среднего значения вероятности и уровня влияния рисков, уровня важности рисков с их ранжированием, а также анализ надежности ответов респондентов по методу Кронбаха (коэффициент альфа).

Далее в обзоре литературы статьи, авторами приводится критический анализ литературы, связанной с изучением рисков в проектах ГЧП. В методологии статьи представляется список рисков присущие проектам ГЧП, сбор данных посредством метода опроса. В разделе результаты и выводы приводятся анализ основных результатов исследования и практические выводы. В разделе заключение авторы резюмирует результаты работы и предлагают перспективы для дальнейших исследований данного вопроса.

Обзор литературы. Риски в проектах ГЧП являются неотъемлемым элементом неопределенности и принятия решений, которые требует надлежащей системы управления рисками. Поэтому особое внимание в литературе было обращено на распределение рисков между участниками проекта ГЧП. Государственные органы, инициирующее проект, фокусируют свое внимание на предпочтениях в отношении того, как следует распределять риски проекта. Частные инвесторы оценивают свою способность брать на себя эти риски, а затем предлагают стоимость для торгов проекта ГЧП. Ввиду этого, вопрос рационального распределения рисков является важнейшим во время переговоров по контракту в таких инфраструктурных проектах. Модель распределения рисков в ГЧП проектах базируется на принципе оптимального разделения ответственности за риски между государственным и частным секторами, с учетом их возможностей и экономической эффективности [7]. Таким образом, эффективное распределение рисков не заключается в полной передаче их на частный сектор, а в поиске оптимального решения, которое позволит минимизировать расходы обеих сторон на управление рисками.

Управление рисками в проектах ГЧП является одной из актуальных направлений исследований в литературе. Обзор показывает, что за последние годы также идет рост исследований по рынку Казахстана. Например, были определены основные риски, связанные с реализацией проектов ГЧП такие как риски, связанные с финансированием проектов, выбором правильного партнера, изменением правительственной политики [8], или риски, связанные с нарушением сроков проекта, неэффективностью управления проектом и снижением качества работ [4]. Также были рассмотрены риски в ГЧП проектах для Казахстана с учетом специфики отраслей, в которых реализуются проекты. Был отмечен необходимость учета факторов, таких как наличие конкуренции и наличие устаревших технологий [9].

В целом, литературный обзор показывает, что риски в проектах ГЧП в Казахстане являются довольно разнообразны, но схожи с теми, которые присуще развивающимся странам. Например, такие группы рисков, как политические, экономические, природные и строительные в проектах ГЧП были исследованы в работах по рынку Ганы и Гонконга [6], Колумбии и Чили [10], и Малайзии [11].

Методология. Выбор рисков. В работе 2017 года [6] был проведен литературный обзор статей по рискам в проектах ГЧП, где были определены 32 наиболее распространённых риска. Но с 2020 года пандемия COVID-19 оказала глобальное воздействие на экономику, здравоохранение и социальные отношения во многих странах, включая рынок ГЧП. В свете этих событий появилась необходимость обновления и рассмотрения списка рисков, связанных с ГЧП проектами в развивающихся странах. К примеру, риск пандемии включают нарушения цепей поставок и логистики, рост цен на материалы и оборудования, потеря работы и другие. Вследствие этого, дополнительно к 32 рискам из литературы, авторами данной работы был составлен список из 7 дополнительных рисков, вызванных пандемией, влияющих на успех реализации проектов ГЧП. В итоге, список рисков для анализа в данной работе включает 32 риска из работы [6], а также 7 рисков, определенных авторами в ходе анализа литературы, связанной с рисками в проектах ГЧП во пост-пандемийный период [12], [13], [14]. Список из 39 рисков, собранных в 8 групп, приведен в Таблице 1.

Список из 39 рисков по 8 группам риска*

Группа	Номер риска	Название риска
Политические и правительственные	1	Плохое принятие решений органом государственной власти
	2	Политическая/общественная оппозиция
	3	Коррупция
	4	Задержка с приобретением земли
	5	Политическое вмешательство
Экономические	6	Отсутствие конкуренции
	7	Колебание уровня инфляции
	8	Колебание процентной ставки
	9	Колебание обменного курса
	10	Изменение рыночного спроса
Правовые	11	Изменения в законодательстве
	12	Изменение налогового законодательства
Природные	13	Форс-мажорные обстоятельства
	14	Экологический риск
Строительные	15	Высокая стоимость финансирования
	16	Задержки в согласованиях и получении разрешений
	17	Недостатки в проектировании
	18	Перерасход средств на строительство
	19	Задержка в завершении проекта
	20	Недоступность рабочей силы и материалов
	21	Изменения в строительстве
	22	Низкое качество квалификации рабочих/работников
Эксплуатационные	23	Перерасход в эксплуатационных расходах
	24	Высокие эксплуатационные расходы объекта
	25	Изменение технологии
	26	Изменения в эксплуатации объекта
	27	Изменение тарифов
Связанные с консорциумом	28	Обязательства перед третьими сторонами
	29	Неопытный частный партнер
	30	Конфликт между партнерами
	31	Отсутствие обязательств со стороны участников проекта
	32	Изменения в уставном капитале (владении) консорциума
Вызванные пандемией	33	Приостановка и отмена проектов
	34	Сбои в снабжении и логистике
	35	Превентивные эпидемические меры (локдаун)
	36	Проблемы, связанные с трудовыми ресурсами
	37	Сокращение денежных поступлений от пользователей ГЧП проектов
	38	Снижение показателей эффективности и производительности
	39	Задержки платежей

* Составлено авторами на основе анализа источников [7], [12], [13], [14]

Сбор данных. Опрос среди экспертов, представляющих частный сектор в проектах ГЧП в Казахстане, проводился с февраля по апрель 2023 года. Поскольку запрашиваемая информация требовала необходимых знаний и опыта в управлении рисками в проектах ГЧП, был принят целенаправленный подход к отбору респондентов, которые должны были удовлетворять следующим критериям [15]: 1) наличие знаний и опыта работы в проектах ГЧП в Казахстане и 2) хорошее понимание сути рисков в проектах ГЧП. Частный сектор в проектах ГЧП представляли исполнители, к которым можно отнести девелоперов, страховщиков, банковских служащих, поставщиков материалов и услуг и т.д.

Всего для участия в данном исследовании было приглашено более 200 специалистов из сферы ГЧП. Первый этап опроса сопровождался официальным письмом-приглашением от университета (авторов данного исследования) и был разослан в организации, где работают респонденты. Также список респондентов расширялся поиском экспертов в LinkedIn, в частном порядке, с просьбой принять участие в опросе. Далее, на втором этапе, экспертам была предоставлена ссылка на опрос в Google Forms. Опрос состоял из 39 рисков, распределенных на 8 групп рисков. Опрос был не анонимным и требовал идентификации данных профиля респондентов, а ответ на каждый вопрос был обязательным.

Респондентам было предложено оценить два элемента для каждого риска: вероятность возникновения риска (risk probability) и уровень влияния риска (risk impact) на успех проектов ГЧП. Оценка проводилась по 5-балльной шкале Лайкерта, где 1 означал очень низкий, 2 – низкий, 3 – средний, 4 – высокий, 5 – очень высокий. Всего на опрос ответили 64 респондента, представляющих частный сектор в проектах ГЧП

Методы анализа. Анализ результатов опроса включал оценку среднего значения вероятности возникновения риска (risk probability) и уровня влияния рисков (risk impact), анализ уровня важности рисков (risk exposure) с их ранжированием, а также оценку надежности ответов респондентов по методу Кронбаха (коэффициент альфа). Математически уровень важности риска равен величине квадратного корня произведения вероятности и влияния риска. Уровням вероятности и влияния присваиваются значения от 1 до 5, соответствующие 5-балльной шкале Лайкерта, используемой в проведенном опросе. Формула уровня важности риска вычисляется по следующей формуле:

$$\text{Уровень важности риска} = \sqrt{\text{Вероятность} \times \text{Влияние}} \quad (1)$$

Анализ уровня важности риска является важнейшим показателем восприятия рисков в проектах, особенно в контексте ГЧП. Данный показатель позволяет проектным группам и заинтересованным сторонам понять критичность потенциальных рисков, определить их приоритетность в зависимости от уровня их важности и, соответственно, выработать эффективные стратегии для снижения влияния рисков на успех проектов. Также, использование данного показателя в качестве стандартной практики позволяет проектным группам ориентироваться в неопределенностях и реализовывать проекты, соответствующие ожиданиям заинтересованных сторон, обеспечивая при этом долгосрочную устойчивость и успех реализации проекта.

Анализ по методу Кронбаха – это метод оценки внутренней согласованности (надежности) ответов опроса. Этот коэффициент показывает, насколько взаимосвязанными являются различные вопросы в опроснике и может быть использован для измерения степени надежности (например, доверие, удовлетворенность и т.д.). Чем выше коэффициент альфа, тем более согласованными являются ответы респондентов и тем выше надежность результатов.

Результаты и выводы. Профиль респондентов. Большинство респондентов (55 из 64), принимавших участие в исследовании, имеют опыта работы меньше 11 лет в сфере ГЧП. Только небольшое количество респондентов (7) имеют опыт работы в диапазоне 11–15 лет, а еще меньшее количество (2) имеют более 16 лет опыта работы в данной области. Этот вывод может быть полезен при разработке стратегии управления рисками в ГЧП, особенно при назначении руководителей и определении профессиональных требований для соискателей вакансий в этом относительно новом для Казахстана направлении.

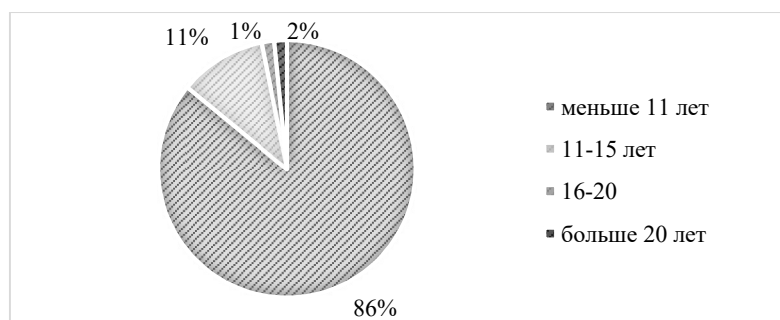

Рисунок 1. Распределение респондентов по опыту работы в проектах ГЧП (%)*

* Составлен авторами по материалам проведенного опроса

Результаты оценки вероятности риска и уровня влияния риска. Рисунок 2 представляет результаты уровня восприятия риска экспертами частного сектора в Казахстане. На каждый риск была представлена 5-балльная шкала Лайкерта по двум направлениям: (1) вероятность возникновения рисков и (2) влияние возникших рисков на проекты ГЧП.

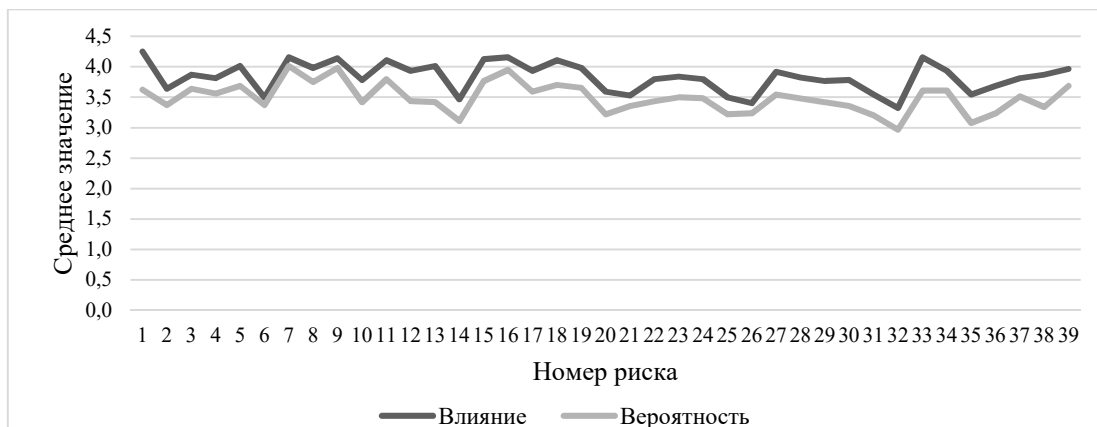

Рисунок 2. Распределение значений вероятности и уровня влияния по 39 рискам*

* Составлен авторами по материалам проведенного опроса

Касательно значений вероятности риска, высокий показатель (значение 4) имеет риск №9 «Колебание обменного курса». Это объясняется зависимостью денежно-расчетных операций в рамках финансирования таких проектов от валютного курса, что приводит к дополнительным затратам и срывам графика реализации проекта. Наименьший показатель вероятности у рисков №14 «Экологический риск» (значение 3,1) и №20 «Недоступность рабочей силы и материалов» (значение 3,2). Данные показатели объясняются предварительным согласованием обязательств по вопросам влияния хода реализации проектов на окружающую среду и относительной доступностью ресурсов для выполнения проектных работ, соответственно.

Касательно уровня влияния риска, самое высокое (значение 4,3) у риска №1 «Плохое принятие решений органом государственной власти». Является важным фактором для частных компаний, особенно в случае долгосрочных проектов или инвестиций. Инфляция может негативно влиять на экономическую стабильность, прибыльность и устойчивость бизнеса. Поэтому частный сектор может считать этот риск значимым, уделять ему большое внимание и принимать соответствующие меры для его управления.

Риском, имеющим наименьшее влияние (значение 3,3) является риск №32 «Изменения в уставном капитале (владении) консорциума», данный риск может означать изменения в доле владения или финансовых обязательствах консорциума. Влияние этого риска может быть связано с возможными изменениями в правах и обязанностях участников консорциума, финансовыми рисками или ограничениями в принятии решений.

Другие риски, такие как отсутствие финансирования, технические проблемы и проблемы с законодательством, имеют более серьезное воздействие. Однако, даже небольшой риск оппозиции все равно следует учитывать при планировании и управлении проектом. В целом, учитывая причины возникновения данных рисков, можно выявить к каким последствиям чаще всего приводит отсутствие стратегии или непредусмотрительность участников ГЧП проектов.

В целом, анализ графика позволяет определить, какие риски являются наиболее вероятными и какое влияние они могут оказать на ход реализации проекта. Эта информация может быть использована для разработки стратегий управления рисками и принятия обоснованных решений в области ГЧП. Например, наиболее вероятные и сильно влияющие на проект риски могут требовать дополнительного внимания и мер по их снижению или управлению, чтобы уменьшить их потенциальный негативный эффект на успех проекта ГЧП.

Уровень важности риска. Анализ уровня важности риска (Рисунок 3) включает оценку потенциального воздействия выявленных рисков на проект. Это помогает заинтересованным сторонам получить всестороннее представление о вероятности и последствиях рисков, позволяя им расставлять приоритеты и распределять ресурсы для стратегий снижения рисков.

К топу 3 критическим рискам по уровню важности относятся риск №7 «Колебание уровня инфляции» (значение 4.09), риск №9 «Колебание обменного курса» (значение 4.06) и риск №16 «Задержки в согласованиях и получении разрешений» (значение 4.05). В целом они указывают на то, что решения, принимаемые государственными органами, могут быть зачастую неэффективными или отсроченными, что может привести к сбоям в реализации проекта.

Анализ уровня важности риска подчеркивает необходимость своевременного принятия общественных решений по рискам. Несмотря на то, что неправильное принятие государственных решений считается более серьезным, все риски требуют тщательного внимания и стратегий смягчения, чтобы свести к минимуму их потенциальные неблагоприятные последствия.

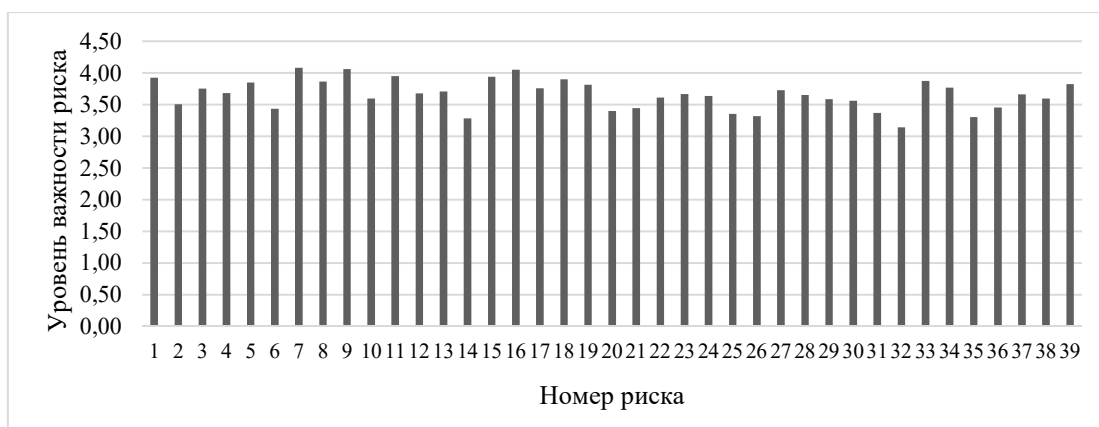

Рисунок 3. Уровень важности риска*

* Составлен авторами по материалам проведенного опроса

Анализ надежности ответов респондентов. Коэффициент альфа по методу Кронбаха (Рисунок 4) принимает значения от 0 до 1, где значение 1 указывает на абсолютную согласованность между ответами, а значение 0 указывает на полное отсутствие согласованности. Коэффициенты 0,94 для вероятности и 0,96 для уровня влияния указывают на высокую степень внутренней согласованности ответов на вопросы, что говорит о достаточно надежных результатах исследования в данной работе. Согласно выводам работы, наибольшее влияние на успешность ГЧП проекта имели следующие риски:

- Недостаточная финансовая поддержка проекта со стороны государства
- Изменения в законодательстве, регулирующем ГЧП проекты
- Технические проблемы при реализации проекта
- Появление конкурентов на рынке, связанные с проектом
- Проблемы в управлении проектом
- Срыв графика выполнения проекта

Таким образом, полученный коэффициент Кронбаха-Альфа является показателем качества исследования и подтверждает достоверность результатов, полученных в рамках исследования вероятности и влияния рисков практиками частного сектора.

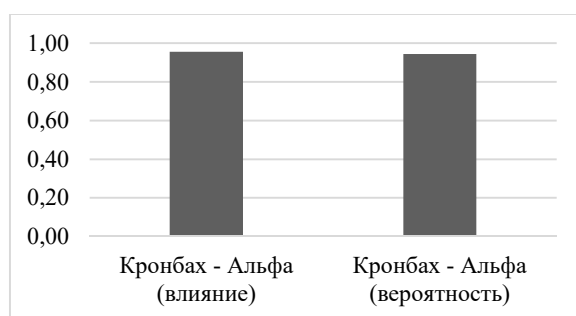

Рисунок 4. Коэффициент альфа по методу Кронбаха для вероятности и влияния рисков*

* Составлен авторами по материалам проведенного опроса

Заключение. В современном бизнес-окружении проекты государственно-частного партнерства (ГЧП) становятся все более популярными и востребованными для реализации различных инфраструктурных проектов. Участие частного сектора в таких проектах открывает новые возможности для экономического роста и развития, однако оно также сопряжено с рядом значительных рисков. Понимание и анализ этих рисков имеют важное значение для разработки стратегий управления, принятия обоснованных решений и обеспечения долгосрочной устойчивости проектов ГЧП частного сектора.

Проведенный анализ результатов показал, что к 5 самым важным рискам в проектах ГЧП относятся колебание уровня инфляции (уровень важности 4,09), колебание обменного курса (уровень важности 4,06), задержки в согласованиях и получении разрешений (уровень важности 4,05), изменения в законодательстве (уровень важности 3,95) и высокая стоимость финансирования (уровень важности 3,94). Это связано с возможным ухудшением экономической ситуации, сложностями взаимодействия с государственными органами, изменениями в правовых нормах и проблемами с доступностью и стоимостью финансирования. Выводы из данного исследования вносят свой вклад в передовую практику управления ГЧП в Казахстане. Использование списка потенциальных рисков может помочь участникам ГЧП в оценке рисков и разработке стратегий управления рисками для успешной реализации проектов. Кроме того, ранжированный перечень рисков показывает международным инвесторам критичность того или иного риска, которую следует учитывать при заключении соглашений о ГЧП. Государственный сектор, в свою очередь, будет осведомлен о потенциальных препятствиях, которые могут повлиять на успех реализации проектов ГЧП.

Дальнейшее исследование может быть направлено на разработку эффективных методов и инструментов управления рисками в ГЧП проектах на основе данных о рисках. Это может включать разработку моделей управления рисками, рекомендаций по применению лучших практик управления рисками, а также распределение рисков между стейкхолдерами. Также, одним из следующих направлений исследования, может быть, анализ критических факторов успеха в проектах ГЧП в Казахстане.

***Благодарности.** Данное исследование было выполнено при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP14870295).*

ЛИТЕРАТУРА

1. Mouraviev N., Kakabadse N. Public-Private Partnerships: Policy and Governance Challenges Facing Kazakhstan and Russia // Palgrave Macmillan. – 2017. – 240 p.
2. Narbaev T., De Marco A., Orazalin N. A multi-disciplinary meta-review of the public-private partnerships research // Construction Management and Economics. – 2020. – № 38 (2). – P. 109-125.
3. Nur S., Burton B., Bergmann A. Evidence on optimal risk allocation models for Indonesian geothermal projects under PPP contracts // Utilities Policy. – 2023.
4. Леонтьева О.В. Риски государственно-частного партнерства: оценка и управление // Ученые записки ИМЭИ. – 2018. – № 11(2). – С. 49-57.
5. Ибрагимов Д. Риски в государственно-частном партнерстве: анализ проблем и перспективы в Казахстане // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2020. – № 2(419) – С. 54-63.
6. Osei-Kyei R., Chan A. Risk assessment in public-private partnership infrastructure projects: Empirical comparison between Ghana and Hong Kong // International Journal of Project Management. – 2017. – № 35(6). – P. 1203-1216.
7. Cooper C., Grey S., Raymond G., Walker P. A Guide to Project Risk Management: Managing Risks with ISO 31000 and IEC 62198 // John Wiley & Sons. – 2015. – P. 35-41.
8. Нуржан А., Мадит Т. Анализ рисков в государственно-частном партнерстве в Казахстане // Молодой ученый. – 2019. – № 67. – С. 56-58.
9. Токтарбекова А.Т. Анализ рисков государственно-частных партнерств в строительстве и эксплуатации объектов инфраструктуры // Экономические науки. – 2016. – № 7(146). – С. 222-226.
10. Castelblanco G., Guevara J., Mesa H., Hartmann A. Social Legitimacy Challenges in Toll Road PPP Programs: Analysis of the Colombian and Chilean Cases // Journal of Management in Engineering. – 2022.

11. Valipour A., Yahaya N., Noor N., Valipour I., Tamošaitienė J. A SWARA-COPRAS approach to the allocation of risk in water and sewerage public–private partnership projects in Malaysia // *International Journal of Strategic Property Management*. – 2019. – № 23(4). – P. 269-283 .
12. Gamil Y., Alhagar A. The Impact of Pandemic Crisis on the Survival of Construction Industry: A Case of COVID-19 // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. – 2020. – № 11(4). – 122 p.
13. Alfadil M., Kassem M., Ali K., Alaghbari W. Construction Industry from Perspective of Force Majeure and Environmental Risk Compared to the COVID-19 Outbreak: A Systematic Literature Review // *Sustainability*. – 2022. – № 14(3). – 1135 p.
14. Wang Z., Liu Z., Liu J., Risk Identification and Responses of Tunnel Construction Management during the COVID-19 Pandemic // *Advances in Civil Engineering*. – 2020.
15. Cheung E., Chan A. Risk management in public-private partnerships in Hong Kong // *Journal of Facilities Management*. – 2011. – № 9(3). – P. 198-212.

REFERENCES

1. Mouraviev N., Kakabadse N. Public-Private Partnerships: Policy and Governance Challenges Facing Kazakhstan and Russia // *Palgrave Macmillan*. – 2017. – 240 p.
2. Narbaev T., De Marco A., Orazalin N. A multi-disciplinary meta-review of the public–private partnerships research // *Construction Management and Economics*. – 2020. – № 38 (2). – P. 109-125.
3. Nur S., Burton B., Bergmann A. Evidence on optimal risk allocation models for Indonesian geothermal projects under PPP contracts // *Utilities Policy*. – 2023.
4. Leonteva O. Riski gosudarstvenno-chastnogo partnerstva: oценка I upravlenie // *Uchenye zapiski IMEI*. – 2018. – № 11(2). – S. 49-57 [in Russian].
5. Ibragimov D. Riski v gosudarstvenno-chastnov partnerstve: analiz problem I perspektivy v Kazakhstane // *Vestnik Nacionalnoi akademii nauk Respubliki Kazakhstan*. – 2020. – № 2(419). – S. 54-63 [in Russian].
6. Osei-Kyei R., Chan A. Risk assessment in public-private partnership infrastructure projects: Empirical comparison between Ghana and Hong Kong // *International Journal of Project Management*. – 2017. – № 35(6). – P. 1203-1216.
7. Cooper C., Grey S., Raymond G., Walker P. A Guide to Project Risk Management: Managing Risks with ISO 31000 and IEC 62198 // *John Wiley & Sons*. – 2015. – P. 35-41.
8. Nurzhan A., Madi T. Analiz riskov v gosudarstvenno-chastnom partnerstve v Kazakhstane // *Molodoi uchenyi*. – 2019. – № 67. – S. 56-58 [in Russian].
9. Toktarbekova A. Analiz riskov gosudarstvenno-chastnyh partnerstv v stroitelstve I ekspluatatsii obektov infrastruktury // *Economicheskije nauki* – 2016. – № 7(146). – S. 222-226 [in Russian].
10. Castelblanco G., Guevara J., Mesa H., Hartmann A. Social Legitimacy Challenges in Toll Road PPP Programs: Analysis of the Colombian and Chilean Cases // *Journal of Management in Engineering*. – 2022.
11. Valipour A., Yahaya N., Noor N., Valipour I., Tamošaitienė J. A SWARA-COPRAS approach to the allocation of risk in water and sewerage public–private partnership projects in Malaysia // *International Journal of Strategic Property Management*. – 2019. – № 23(4). – P. 269-283 .
12. Gamil Y., Alhagar A. The Impact of Pandemic Crisis on the Survival of Construction Industry: A Case of COVID-19 // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. – 2020. – № 11(4). – 122 p.
13. Alfadil M., Kassem M., Ali K., Alaghbari W. Construction Industry from Perspective of Force Majeure and Environmental Risk Compared to the COVID-19 Outbreak: A Systematic Literature Review // *Sustainability*. – 2022. – № 14(3). – 1135 p.
14. Wang Z., Liu Z., Liu J., Risk Identification and Responses of Tunnel Construction Management during the COVID-19 Pandemic // *Advances in Civil Engineering*. – 2020.
15. Cheung E., Chan A. Risk management in public-private partnerships in Hong Kong // *Journal of Facilities Management*. – 2011. – № 9(3). – P. 198-212.

Серикбай Д.Д., Нарбаев Т.С., Мукашев Е.Б., Кастелбланко Г.

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ СЕРІКТЕСТІК ЖОБАЛАРЫНДАҒЫ
ТӘУЕКЕЛДЕРДІ ТАЛДАУ**

Андатпа

Бұл жұмыс Қазақстандағы мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) жобаларындағы жеке әріптестердің тәуекелдерді қабылдауын зерттейді. Қазақстандағы МЖӘ жобаларындағы жеке әріптестің тәуекелді қабылдауына талдау жасалды. Әдебиеттерді шолу негізінде 39 тәуекелдің тізімі жасалды. Мақалада 5 балдық Лайкерт шкаласы бойынша эмпирикалық сауалнама қолданылды, ол сарапшылар арасында жүргізілді, онда респонденттерден 64 жауап жиналды. Тәуекелдер ұсынылды, мұнда әрбір тәуекел оның пайда болу ықтималдығы және оның МЖӘ жобаларының табыстылығына әсер ету деңгейі бойынша бағаланды. Ықтималдық пен әсер ету мәндеріне сүйене отырып, мақалада оның маңыздылығын анықтайтын тәуекелдің маңыздылығы есептелді. Нәтижелерді талдау МЖӘ жобаларындағы негізгі 5 тәуекелге инфляцияның ауытқуы, айырбас бағамының ауытқуы, мақұлдау мен рұқсат алудың кешігуі, заңнамадағы өзгерістер және жоғары қаржыландыру шығындары жатады. Тәуекелдер тізімін пайдалану МЖӘ қатысушыларына тәуекелдерді бағалауға және жобаның сәттілігі үшін тәуекелдерді басқару стратегияларын әзірлеуге көмектеседі. Сонымен қатар, тәуекелдердің рейтингтік тізбесін инвесторлар белгілі бір тәуекелдің сындық деңгейін түсіну үшін пайдалана алады, бұл МЖӘ келісімдерін жасау кезінде ескерілуі керек.

Serikbay D., Narbaev T., Mukashev E., Castelblanco G.

**RISK ANALYSIS IN PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS
IN KAZAKHSTAN**

Annotation

This paper examines the perception of risks by private partners in public-private partnership (PPP) projects in Kazakhstan. An analysis was made of the risk perception of the private partner in PPP projects in Kazakhstan. Based on a literature review, a list of 39 risks was compiled. The article used an empirical survey on a 5-point Likert scale, which was conducted among experts, where 64 responses were collected from respondents. Risks were proposed, where each risk was assessed by the likelihood of its occurrence and the level of its impact on the success of PPP projects. Based on the values of probability and impact, the article calculated the importance of the risk, which determines its criticality. The analysis of the results showed that the top 5 risks in PPP projects are fluctuations in inflation, fluctuations in the exchange rate, delays in approvals and obtaining permits, changes in legislation and high financing costs. Using a risk list can help PPP participants assess risks and develop risk management strategies for project success. In addition, a ranked list of risks can be used by investors to understand the level of criticality of a particular risk, which should be taken into account when concluding PPP agreements.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).34

УДК 366.1

ГРНТИ 06.71.51

М.Р. Смыкова*, к.э.н., ассоц. профессор¹А.М. Казыбаева, PhD¹М.С. Дуцанова, младший научный сотрудник¹А.Р. Солтангазинов, PhD, ассоц. профессор²

Учреждение образования «Алматы Менеджмент

Университет», г. Алматы, Казахстан¹

Филиал Академии государственного управления

при Президенте Республики Казахстан

по Павлодарской области, г. Павлодар, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: mraisovna@mail.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОВЕДЕНИЯ И ПСИХОТИПОВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ НА РЫНКЕ ЭЛИТНОГО ЖИЛЬЯ

Цель исследования: выявлены психотипы потребителей и их потребительских предпочтений для построения эффективных коммуникаций и взаимоотношения с ними. С помощью теоретического анализа моделей психотипов определено, что наиболее привлекательной для рынка элитного жилья является система VALS, которая делит потребителей по критериям типа образа жизни и ценностей клиента. В результате исследования изучены особенности процесса принятия решения о покупке при приобретении элитных коттеджей; выявлены факторы, которые оказывают влияние при выборе элитного жилья; определены потребительские предпочтения по выбору каналов продаж; исследованы потребительские ожидания по параметрам коттеджного городка (таким как площадь земельного участка, отношение к инфраструктуре, особенностями планировки коттеджа и т.д.); проанализированы портреты психотипов и их характеристика по ожиданиям и предпочтениям и оценены инструменты и методы коммуникаций с потенциальными потребителями элитного коттеджного городка. Метод исследования: глубинное интервью. Для проведения глубинного интервью выборка составила 15 респондентов. В процессе глубинного интервью определены, не только какие имеются четкие и точные ожидания потребителей к коттеджному городку, но и какими мотивами руководствуются респонденты, определены скрытые мотивы, которые выходят за рамки стандартных требований.

Ключевые слова: поведение потребителей, психотипы потребителей, элитное жилье, модель VALS, ценности, глубинные интервью, типы потребителей, маркетинговые исследования, характерные черты, потребительские предпочтения.

Кілт сөздер: тұтынушылардың мінез-құлқы, тұтынушылардың психотиптері, элиталық тұрғын үй, VALS моделі, құндылықтар, терең сұхбат, тұтынушылардың түрлері, маркетингтік зерттеулер, сипаттамалық белгілер, тұтынушылардың қалауы.

Keywords: consumer behavior, consumer psychotypes, luxury housing, VALS model, values, in-depth interviews, consumer types, market research, characteristics, consumer preferences.

Введение. Решения потребителей при выборе товаров или услуг с одной стороны зависят от их убеждений, принципов, с другой стороны от окружающей среды, социально-культурных и многих других факторов. Понимание того, как эти основные черты личности и ценности различаются между типами потребителей важно для брендов и различных компаний, стремящихся лучше определить их потребности и охватить свой целевой рынок. В частности, черты личности и ценности могут добавить контекст к покупательскому поведению потребителей и помочь разработчикам продуктов и маркетологам предвидеть будущие потребности каждого сегмента. Более того все это позволит компаниям точно определить ключевые потребности как для всех членов целевого сегмента, так и , а не выявить присущие особенности для отдельных групп. Ценности занимают центральное место в жизни людей [1]. Недавние маркетинговые исследования показали, что ценности оказывают значительное влияние на привычки и предпочтения, а также критерии принятия решения потребителем [2].

Изучение поведения потребителей – одно из важных направлений в маркетинговой деятельности, которое влияет на стратегическое развитие компаний. Рынок элитного жилья имеет свои особенности, связанные с тем, что целевая аудитория представлена в верхнем ценовом сегменте. Потребители данного рынка наиболее требовательны, часто имеют четкую карту предпочтений по предлагаемому сервису, наличию дополнительных услуг, качественным параметрам. Полное удовлетворение их нужд и потребностей зависит от психотипов потребителей и их ценностей, поэтому важно исследовать поведение потребителей с учетом их жизненной позиции.

Обзор литературы. В условиях развивающегося мирового рынка, появление новых нужд и потребностей - сегментации потребителей исключительно по демографическим признакам недостаточно. Поэтому, существуют различные модели и типы психотипов потребителей, которые помогают для идентификации товаров и услуг. Разнообразное деление потребителей на психотипы зависит от критериев их дифференциации и поставленных целей. В рамках данного исследования стоит задача определить наиболее удобную классификацию потребителей на рынке элитного жилья. Одна из них – это «Типы потребителей» всемирно известной компании, являющееся лидером в аналитических исследованиях «Euromonitor International». Компания выходит за рамки стандартных демографических показателей и описывают отдельные типы потребителей, ориентированные на личность. Исследование делит потребительские индивидуальности черты на четыре ключевые области: работа и личная жизнь, финансовое отношение, покупки и расходы и гражданская активность. Все четыре области личности тесно переплетаются с покупательским поведением и стилем жизни [3]. Потребители, которым удается поддерживать баланс между работой и личной жизнью, имеют одни потребности и желания. Аналогичным образом, потребители, для которых семья превышает работу, будут искать иные товары и услуги, чем те, кто нацелен на амбициозную карьеру [4]. Например, сосредоточившись на своей карьере «независимые скептики» удовлетворены сочетанием приоритетов и видов деятельности. Однако не всем потребителям нравится такое бесконфликтное равновесие. «Стремящиеся к борьбе» считают важными как профессиональный успех, так и семейные ценности, но при этом чувствуют, что находятся под почти постоянным давлением.

Большой вклад в теорию поведения потребителей внес Дэвид Статт, который определил какие психологические факторы влияют на поведение потребителей и процесс принятия решения о покупке [5]. Теория потребительского поведения была развита Торстейном Вебленом в контексте отражения статусности на поведении потребителей, он отмечал, что для потребителей с высокими доходами характерны, такие особенности как праздность и демонстративность показательного потребления [6].

Профессор Гарвардской Школы бизнеса Джеральд Залтман сделал акцент на том, что поведение потребителей – это неосознанный акт и поэтому его интерпретировать сложно. Однако не смотря на данное высказывание потребителей можно делить с учётом разных критериев и подходов [7].

Г. Фоксол, Р. Голдсмит, С. Браун в своих трудах делали акцент на целесообразности деления потребителей на группы с учетом влияния внешних факторов и потребительских предпочтений [8].

Одна из актуальных методик – это теоретическая модель системы VALS (Ценности и типы образ жизни), разработанной в SRI International Митчеллом и другими [9]. Особенностью данной модели является то, что она основана на таких параметрах как образ жизни человека и отражает его внутренние ценности и отношение к жизни. В соответствии с моделью выделяют 8 психотипов потребителей: мыслители, инноваторы, достигающие (ориентированные на успех), экспериментаторы, делающие (творцы), старающиеся, последователи и сопротивляющиеся [10].

Основная часть. При классификации потребителей на психотипы были использованы 4 основные характеристики, а именно «семейные ценности», «перегруженная жизнь», «карьерный рост», «сбалансированная жизнь». В соответствии с данными критериями выделены 7 типов потребителей: консерваторы и домоседы, традиционалисты, стремящиеся к борьбе, импульсивные транжиры, независимые скептики, неустрашимые страйверы. Результаты распределения психотипов потребителей на основе выбранных критерием представлены на рисунке 1.

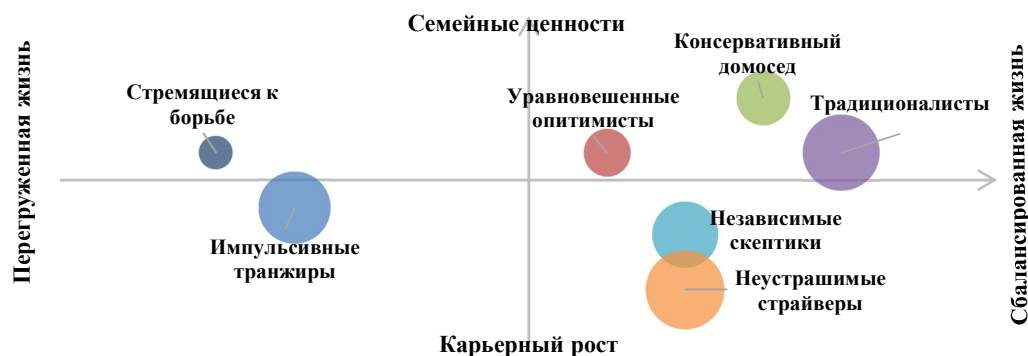

Рисунок 1. Отношение к жизненным ценностям среди глобальных типов потребителей

* Составлен авторами на основе источника [4,9]

Данная методика деления покупателей актуальна, если товар или услуга продается на потребительском рынке.

Особенно важным был вопрос о том, по каким критериям, и на основании какой модели разделить потребителей по психотипам. В качестве эффективной модели для рынка элитного жилья была рассмотрена теоретическая модель системы VALS (ценности и типы образа жизни).

Для того, чтобы определить к каким психотипам относятся респонденты в ходе глубинного интервью, были проанализированы их основные ценности и потребительские ожидания (таблица 1).

Таблица 1

Характеристика ценностей типов потребителей по модели VALS

Психотипы потребителей	Ценности	Характерные черты	Потребительские предпочтения
Достигающие – нацеленные на успех	Ответственность, успех, достаток, честность, профессиональный и социальный статус	Активны, высокий уровень развития	Утонченный вкус, дорогие качественные, престижные товары и услуги
Инноваторы	Достаток, социальная ответственность, эргономичность	Принятие новых идей и трендов	Новые товары и услуги, соответствующие современным трендам
Экспериментаторы	Развлечение, которое часто сопровождается гедонистическим поведением	Импульсивны, полны энтузиазма	Дорогие и дизайнерские бренды
Мыслители	Семейные ценности, честность и порядочность	Изучают лучший опыт	Прочность, функциональность, ценность
Делающие (творцы)	Практичны, самодостаточны	Ориентированы на семью и постоянную деятельность	Практичность и функциональная ценность
Старающиеся	Неуверенность в себе, не имеющие четких ценностей	Ориентируются на мнение референтной группы	Стильные товары и услуги
Последователи	Консерватизм, копирование общепринятых ценностей	Ориентируются на общее мнение	Долговечные и прочные товары
Сопrotивляющиеся	Люди в возрасте, пенсионеры	Пассивны, осторожны в выборе товаров	Предпочитают любимые торговые марки, к которым привержены

* Составлена авторами на основе источника [11]

В ходе проведенного исследования по результатам проведенного глубинного интервью, было выявлено, что из всех психотипов в составе респондентов были 4 следующих: достигающие, нацеленные на успех, экспериментаторы, инноваторы, мыслители.

Для выявления отличительных особенностей в поведении потребителей проведен анализ по каждому профилю потребителей, где по результатам исследования определены как общее мнение, так и отличительные особенности в поведении потребителей и их потребностях. Однородность целевых сегментов заключается в том, что все потребители имеют высокие уровни доходов, относятся к верхнему ценовому сегменту, имеют опыт проживания в элитных квартирах или домах. Различие между потребителями в основном проявляется в их ценностях, жизненных позициях и мотивации.

С этой целью определили основные направления исследования, которые разделили на следующие группы:

- концепт идеального коттеджного городка;
- потребительские предпочтения и ожидания по инфраструктуре коттеджного городка;
- требования и потребительские предпочтения по отношению к самому коттеджу.

При проведении анализа по каждому направлению выявлены общие предпочтения и ожидания, а также, какие имеются расхождения. Данные исследования позволяли понять особенности предпочтений потребителей каждого типа потребителей и сформировать его портрет. Результаты

исследования выявили мотивации покупки элитного коттеджа с учетом психологии и жизненных устоев покупателей

Поведенческие особенности потребителей элитного коттеджного городка по критерию представлены в таблице 2.

Таблица 2

Поведенческие особенности и отношение потребителей к концепту «идеального городка»

Поведенческие характеристики	Профили потребителей			
	Нацеленный на успех, достигающие	Инноваторы	Экспериментаторы	Мыслящие
Концепт «идеального городка»	Выбор экологически чистого региона, зеленая и чистая зона, развитая инфраструктура, разнообразные дополнительные услуги, наличие социальных объектов, инфраструктуры для проживания и занятия спортом. Изоляция зоны проживания, определённая приватность.	Безопасный, комфортный, тихий городок, удобное место для семьи и детей, разнообразный перечень социальных объектов с использованием технологичной и энергосберегающей системы. Отсутствие транспорта на территории городка.	Тихий и спокойный зеленый городок с удобствами питания, теннисный корт и футбольное поле, детская площадка.	Территория, озелененная в едином стиле и дизайне. Наличие кулинарная кухня, спортивные и детские площадки.
Общее мнение	Акцент на удобство и безопасность как в городке, так и в самом коттедже - основной тренд. Озелененный городок. Наличие в городке детской площадки, зоны барбекю, кафе, спортивные комплексы, тихая и безопасная зона.			
Расхождения	Нацеленный на успех, достигающие Особое внимание уделяют ландшафту, наличие ручейков и водоемов, дизайн в тиле хайтек, комната для репетиторов или детские комнаты, кофе-машины, бункер на период беспорядков и войн, баскетбольное поле.	Инноваторы акцентируют на технологичной энергосберегающей концепции города.	Экспериментаторы – использование электрокаров, наличие, использование японского стиля, автономное электроснабжение, зарядные устройства для электрокаров.	Мыслящие – наличие кулинарной кухни, зонирование площадок по возрастному принципу, маленькие фонтанчики, где в жару дети могут пить воду

* Составлена авторами на основе источника [11]

Как показал проведенный анализ, для всех групп типов потребителей, важен высокий уровень озеленения городка, соблюдение эргономических параметров с помощью удобства и комфорта, а также соблюдение параметров безопасности. Особый акцент сделан на инфраструктуру. В то же время сегмент «достигающие» нацелены на создание такого городка, где бы была соблюдена приватность, создание эксклюзивного ландшафта и широкого перечня дополнительных опций, направленных на улучшение сервиса и комфорта.

Для категории «инноваторов» более важны такие параметры как экологическое чистое место, применение энергосберегающих и других технологических новшеств, которые не только создают удобство, но и решают социально-значимые задачи. Категория потребителей «экспериментаторы» считают необходимым наличие спортивных элементов, в то же время для них важны также использование энергосберегающей современной техники. Потребители, которые входят в группу «мыслящие», предпочитают единый стиль оформления городка, а также наличие тех опций, которые могут облегчить жизнь и создать комфортные условия (кулинарная кухня).

На следующем этапе был проведен анализ по такой характеристике как отношение потребителей к самому коттеджу (таблица 3)

Таблица 3

Поведенческие особенности и отношение потребителей к коттеджу

Поведенческие характеристики	Профили потребителей			
	Нацеленный на успех, достигающие	Инноваторы	Экспериментаторы	Мыслящие
Отношение к коттеджу	Дом современный, стильный, большой и многофункциональный.	Высокотехнологичный, экологичный дом с использование системы умный дом.	Высококачественный красивый дом	Наличие дополнительных опций, учитывающих мелочи, направленные на удобство и комфорт
Общее мнение	Площадь дома варьирует от 300 до 500 кв. метров, этажность -2-3, предпочитаемая отделка травертин, наличие гардеробной, отдают предпочтения свой клининг, приветствуется кладовая комната, требования по площади участка варьируют от 6 до 20 соток, хорошая шумоизоляция			
Расхождения в мнениях	Использование системы датчика дыма, утечки воды газа, сигнализация, открытие-закрытие штор, автоматическое включение света, умный замок на двери. Во дворе наличие, бассейна, зеленое ограждение, но открытое. Отдельное помещение для доставок. Наличие мансардной зоны и кабинета (30–40 кв. метров).	Отделка анкерный кирпич, современный фасад, не впитывал много пыли. Дифференциация площади дома от количества. Применение системы управление домом, находясь даже находясь в любой точке мира, стабилизаторы, тревожная кнопка, датчики утечки воды, встроенные пылесосы, столовая с выходом на террасу.	Наличие высококачественной техники для умного дома. Разделение кухни на две зоны: зона готовки и зона потребления пищи, Наличие выхода с кухни на террасу, подвал.	Отдельная кладовая для посуды и кухонной утвари и комната-холодильник

* Составлена авторами на основе источника [11]

Результаты анализа показали, что профили потребителей имеют общие требования по площади и этажности коттеджа, а также материалов изготовления и шумоизоляции. В то же время имеются определенные расхождения между разными типами потребителей по ряду требования, так для «достигающих» важно наличие современных технических устройств, которые усилят безопасность и создадут максимально комфортные условия.

Для «инноваторов» кроме вопросов высоко технологичности и экологичности, важны также наличие современного подхода к концепции «умный дом».

Для «экспериментаторов» особое значение, как показывают результаты исследования, имеют дополнительные опции, создающие удобство и комфорт, такие как наличие террасы, функциональное разделение зон кухни.

Категория «мыслящие» уделяют большое внимание мелочам и второстепенным потребностям, таким как наличие кладовой, комнаты холодильника.

Поведенческие особенности и отношение потребителей к инфраструктуре коттеджного городка представлены в таблице 4.

Таблица 4

Поведенческие особенности и отношение потребителей к инфраструктуре коттеджного городка

Поведенческие характеристики	Профили потребителей			
	Нацеленный на успех, достигающие	Инноваторы	Экспериментаторы	Мыслящие
1	2	3	4	5
Отношение к инфраструктуре	Акцент на безопасность, удобство. Наличие крытой парковочной зоны.	Дополнительные опции, направленные на высоко технологичность и инновации, использование концепции умного городка, наличие коммуникаций городской и автономного электро и водоснабжения.	Дополнительные нестандартные подходы в качестве экспериментов	Озеленная удобная территория, учитывающая потребности разных возрастов

1	2	3	4	5
Общее мнение	Обязательно наличие разнообразной спортивной инфраструктуры, парковой зоны (сквера), мини-маркеты, салоны красоты, развивающиеся центры, кофейни, зона барбекю и детские площадки. Охраняемая безопасная зона городка.			
Расхождения в мнениях	Нацеленные на успех: дополнительные опции, нацеленные на индивидуальные потребности: пирсы для рыбалки, беседки, лодочные станции, отдельная гостевая парковка и парковка у дома, приват кафе, парка, где будут беговые и велосипедные дорожки, салон красоты, хамам, баня и международный аэропорт	Инноваторы: технология сбора дождевой воды возобновляемая энергия, автономность, на крыше озелененность, фонтаны на территории городка. Наличие хранилища для шин, спортивные площадки отдельно для детей и взрослых, при въезде автоматический шлагбаум, пункты для сдачи пластика, металла, велодорожки, Покрытие на детских площадках мягкое, не травмоопасное, и вся аппаратура эргономичная и безопасная.	Экспериментаторы: наличие бункера, библиотека и зарядное устройство для электрокаров, освещение должно быть теплым.	Мыслители: система светодвижения автоматическое считывания номера машины по шлагбауму, наличие отдельной кухни для приема гостей.

* Составлена авторами на основе источника [11]

Результаты анализа требования респондентов к инфраструктуре в коттеджном городке показали следующее:

- для всех типов потенциальных покупателей элитного жилья важно и значимо наличие разнообразных элементов инфраструктуру, при этом особое внимание уделяется спортивной зоне;
- целевой сегментов «достигающие» имеют определенный ареол романтизма и хотят иметь в городке, кроме стандартной инфраструктуры, привлекательную с точки зрения времяпровождения и релаксации зоне, а также завышенные требования, которые определяются наличием мини аэропорта;
- типы потребителей «инноваторы» особое внимание уделяют наличию на территории городка современных технологий, таких как методы сбора дождевой воды, хранилище для шин, травмоопасные современные детские площадки;
- потребители «мыслящие», имея определенный опыт, предпочитают наличие автоматизированных систем, повышающих как безопасность, так и комфортное проживание.

Таким образом, проведенный анализ помог не только понять потребительские предпочтения, но и выявить, каким способом необходимо выстраивать коммуникации с каждым типом потребителя.

Заключение. Анализ теоретических подходов к делению потребителей на психотипы показал, что выбраны два подхода. В основе первого подхода, разработанного мировой исследовательской компанией «Euromonitor International» потребителей, разделили на 7 психотипов. Второй вариант деления потребителей по модели VALS в большей степени соответствовал для рынка элитного жилья и был использован в процессе маркетинговых исследований. Проведенное глубинное интервью на основе анализа портретов потребителей определило, что среди опрошенных были 4 психотипа: нацеленные на успех, инноваторы, экспериментаторы и мыслящие. Результаты маркетингового исследования выявили основные и второстепенные потребности и нужды каждого психотипа потребителей.

В целом, проведенный анализ результатов глубинного интервью, позволили понять не только общие ожидания по концепту элитного жилья, но и расхождения во мнениях по каждому психотипу. Сформированные портреты психотипов и их отношение к покупке элитного коттеджа имеют прикладное значение и могут быть использованы в процессе маркетинговых коммуникаций с потребителями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ma L., Ou W., Lee S. Investigating consumers' cognitive, emotional, and behavioral engagement in social media brand pages: A natural language processing approach // Electronic Commerce Research and Applications. – 2022. – P. 87-93. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2022.101179>.
2. Govaerts F., Olsen O. Consumers' values, attitudes and behaviours towards consuming seaweed food products: The effects of perceived naturalness, uniqueness, and behavioural control // Food Research International. – 2023. – P. 123-133. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.foodres.2022.112417>.

3. Euromonitor international. Learn More about Consumer Types around the World. – URL: <https://www.euromonitor.com/article/learn-more-about-consumer-types-around-the-world>.
4. Euromonitor international. Consumer types. – URL: <https://www.euromonitor.com/search?term=consumer+types+&tab=Articles>.
5. Статт Д. Психология потребителя. – СПб.: Питер, 2003. – 215 с.
6. Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 2017. – 378 с.
7. Залтман Дж. Как мыслят потребители. То, чем не скажет потребитель, то, чего не знает ваш конкурент. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. – 384 с.
8. Фоксол Г. Психология потребителя в маркетинге: Модели поведения потребителей; Формирование покупательских предпочтений; Особенности личности и процесс покупки / Г. Фоксол, Р. Голдсмит, С. Браун. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.
9. Akkaya M. Understanding the impacts of lifestyle segmentation & perceived value on brand purchase intention: An empirical study in different product categories // European Research on Management and Business Economics. – 2021. – P. 191-202. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.iedeen.2021.100155>.
10. Дронова М.К. Модели психографического сегментирования целевой аудитории VALS и VALS 2 // Бизнес и дизайн ревю. – 2021. – № 2 (22). – С. 6-12.
11. Котлер Ф., Келлер К. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. – Издательство: М. – Питер, 2018. – 578 с.

REFERENCES

1. Ma L., Ou W., Lee S. Investigating consumers' cognitive, emotional, and behavioral engagement in social media brand pages: A natural language processing approach // Electronic Commerce Research and Applications. – 2022. – P. 87-93. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2022.101179>.
2. Govaerts F., Olsen O. Consumers' values, attitudes and behaviours towards consuming seaweed food products: The effects of perceived naturalness, uniqueness, and behavioural control // Food Research International. – 2023. – P. 123-133. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.foodres.2022.112417>.
3. Euromonitor international. Learn More about Consumer Types around the World. – URL: <https://www.euromonitor.com/article/learn-more-about-consumer-types-around-the-world>.
4. Euromonitor international. Consumer types. – URL: <https://www.euromonitor.com/search?term=consumer+types+&tab=Articles>.
5. Statt D. Psihologiya potrebitelya. – SPb.: Piter, 2003. – 215 s. [in Russian].
6. Veblen T. Teoriya prazdnogo klassa. – M., 2017. – 378 s. [in Russian].
7. Zaltman Dzh. Kak myslyat potrebiteli. To, chem ne skazhet potrebitel', to, chego ne znaet vash konkurent. SPb.: PRAJM-EVROZNAK, 2006. – 384 s. [in Russian].
8. Foksol G. Psihologiya potrebitelya v marketinge: Modeli povedeniya potrebitelej; Formirovanie pokupatel'skih predpochtenij; Osobennosti lichnosti i process pokupki / G. Foksol, R. Goldsmit, S. Braun. SPb.: Piter, 2001. – 352 s. [in Russian].
9. Akkaya M. Understanding the impacts of lifestyle segmentation & perceived value on brand purchase intention: An empirical study in different product categories // European Research on Management and Business Economics. – 2021. – P. 191-202. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.iedeen.2021.100155>.
10. Dronova M. Modeli psihograficheskogo segmentirovaniya celevoj auditorii VALS i VALS 2 // Biznes i dizajn revyu. – 2021. – № 2 (22). – S. 6-12 [in Russian].
11. Kotler F., Keller K. Marketing menedzhment. Ekspress-kurs. – Izdatel'stvo: M. – Piter, 2018. – 578 s. [in Russian].

Смыкова М.Р., Казыбаева А.М., Душанова М.С., Солтангазинов А.Р.

ЭЛИТАЛЫҚ ТҰРҒЫН ҮЙ НАРЫҒЫНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ МЕН ПСИХОТИПТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Зерттеу мақсаты: тиімді қарым-қатынас пен олармен қарым-қатынас орнату үшін тұтынушылардың психотиптері мен олардың тұтынушылық қалаулары анықталды. Психотиптік модельдерді теориялық талдау арқылы элиталық тұрғын үй нарығы үшін ең тартымдысы тұтынушыларды өмір салты мен тұтынушы

құндылықтарының критерийлері бойынша бөлетін VALS жүйесі екені анықталды. Зерттеу нәтижесінде элиталық коттедждерді сатып алу кезінде сатып алу туралы шешім қабылдау процесінің ерекшеліктері зерттелді; элиталық тұрғын үйді таңдауда әсер ететін факторлар анықталды; сату арналарын таңдау бойынша тұтынушылардың қалауы анықталды; коттедж қалашығының параметрлері бойынша тұтынушылардың күтулері зерттелді (мысалы, жер учаскесінің ауданы, инфрақұрылымға қатынасы, коттедждің орналасу ерекшеліктері және т.б.); психотиптердің портреттері және олардың күтулер мен қалаулар бойынша сипаттамалары талданды және элиталық коттедж қалашығының әлеуетті тұтынушыларымен байланыс құралдары мен әдістері бағаланды. Зерттеу әдісі: терең сұхбат. Терең сұхбат жүргізу үшін іріктеме 15 респондентті құрады. Терең сұхбат барысында тұтынушылардың коттедж қалашығына деген нақты және нақты үміттері ғана емес, сонымен қатар респонденттер қандай мотивтерді басшылыққа алатындығы, стандартты талаптардан тыс жасырын мотивтер анықталғаны анықталды.

Smykova M., Kazybayeva A., Duchshanova M., Soltangazinov A.

**RESEARCH OF CONSUMERS' BEHAVIOR AND PSYCHOTYPES
WITHIN THE LUXURY HOUSING MARKET**

Annotation

Research objective: the psycho-types of consumers and their consumer preferences are identified in order to build effective communications and relationships with them. Through theoretical analysis of psycho-types models, it was determined that the most attractive for the luxury housing market is the VALS system, which divides consumers according to the criteria of the type of lifestyle and values of the client. The peculiarities of purchase decision making process when purchasing elite cottages were studied; the factors that influence the selection of elite housing were identified; consumer preferences regarding the selection of sales channels were determined; consumer expectations regarding cottage town parameters (such as land plot area, attitude to infrastructure, cottage layout features, etc.) were studied; portrait psychotypes and their characteristic in expectations and preferences were analysed; tools and techniques were evaluated. Research method: in-depth interview. The sample for in-depth interview was 15 respondents. The in-depth interview process identified not only what clear and precise consumer expectations for the cottage town are, but also what motivations guide the respondents, identifying ulterior motives that go beyond the standard requirements.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).35
УДК 338.48.02
ГРНТИ 06.71.07

А.У. Султанов, к.с.-х.н., доцент¹

М.Б. Султанова*, к.э.н., доцент¹

А.А. Сактаева, к.э.н., доцент²

Западно-Казахстанский аграрно-технический
университет имени Жангир хана»,
г. Уральск, Казахстан¹

Восточно-Казахстанский университет
имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: mens-70@mail.ru

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РАСТЕНИЕВОДСТВЕ: АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ

Статья посвящена развитию цифровых технологий в сельском хозяйстве, в частности, в растениеводстве. Авторами представлен обзор перспектив применения инновационных технологий, а также проблем их внедрения. В ходе исследования были использованы методы системно-структурного анализа, научного анализа и синтеза, а также предоставлено логическое объяснение и описание проблемы. Для анализа экономических аспектов были использованы методы обобщения теоретических концепций, сравнительного и аналитического анализа и др. В результате был представлен аналитический обзор основных проблем в отрасли растениеводства и рассмотрены возможные способы управления посевами с применением цифровых сельскохозяйственных технологий. В статье представлены выводы исследования, которые указывают на то, что цифровые технологии точного земледелия имеют потенциал для повышения урожайности и эффективности использования ресурсов. Рассмотрена важность использования цифровых технологий, способных значительно изменить стратегии принятия решений в сельскохозяйственном производстве. Авторы заключили, что необходимо провести дальнейшие исследования, чтобы выяснить, как цифровые технологии могут быть использованы для достижения не только личной выгоды, но и блага для общества. В статье отмечено, что внедрение новых цифровых технологий обычно осуществляется частными компаниями, и технологии их разработки принадлежат частным лицам, что ограничивает их популяризацию, а также объективную оценку преимуществ внедрения цифровых технологий в сельском хозяйстве для общества и отдельных лиц. Следовательно, исследователям следует применять другие подходы для получения объективной оценки эффектов использования цифровых технологий, такие как рандомизированные контролируемые испытания.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, цифровые технологии, растениеводство, посевы, сельское хозяйство, экономика, производство, экологичность, цифровизация, проблемы, перспективы.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, цифрлық технологиялар, өсімдік шаруашылығы, дақылдар, ауыл шаруашылығы, экономика, өндіріс, экологиялық, цифрландыру, проблемалар, перспективалар.

Keywords: agricultural sector, digital agricultural technologies, crop production, crop management, agriculture, economy, production, environmental friendliness, digitalization, problems, prospects.

JEL classification: O10, O13, O30

Введение. В последние годы цифровые технологии активно применяются в сельском хозяйстве нашей республики. Цифровые технологии включают в себя несколько компонентов и не доступны в виде готового интегрированного пакета. Фермеры могут применять компоненты, которые решают конкретные проблемы в конкретных производственных системах и совместимы с конкретными сельскохозяйственными операциями. Эти компоненты различаются по типу инвестиций, которые они требуют. Эти инвестиции включают затраты на оборудование (например, компьютеры, роботизированные системы, технологии с переменной скоростью, датчики), инвестиции в услуги, обеспечивающие информационное обслуживание (например, дистанционное зондирование, облачные модели принятия решений), а также инвестиции в знания и человеческий капитал (локализованные практические знания в области сельскохозяйственного производства).

Некоторые из этих компонентов для точного земледелия, такие как мониторы урожайности, глобальные навигационные спутниковые системы и технологии дифференцированных норм внесения удобрений, доступны человечеству уже около трёх десятилетий, но агрономические

знания, необходимые для реагирования на наблюдаемую неоднородность условий выращивания на поле и разработки рекомендаций по изменению норм внесения удобрений, отставали от инженерных новшеств для эффективного управления посевами. Решения о переменных нормах внесения удобрений принимались на основе «небольших данных», полученных в ходе собственных операций фермера, и эмпирических правил из-за слабого понимания того, как лучше всего реагировать на пространственные изменения в доступности питательных веществ в почве. К недостаткам ранних модификаций цифровой технологии сельского хозяйства относились слишком высокая затратность внедрения в повседневную практику, а также то, что эти технологии были плохо адаптированы для понимания фермерами.

Цель данной работы заключается в проведении литературного обзора основных проблем в отрасли растениеводства и исследовании возможных способов их решения с использованием цифровых технологий.

Обзор литературы. Современные исследования в области цифровизации сельского хозяйства привлекают внимание как отечественных, так и зарубежных ученых. Эта тема является актуальной и вызывает всё больший интерес в научном сообществе, что подтверждается рядом научных публикаций по данной теме [1-10]. Многие исследования сосредоточены на разработке и применении новых цифровых инструментов, систем мониторинга, автоматизированных процессов и алгоритмов, которые позволяют работникам сельского хозяйства собирать, анализировать и использовать данные для принятия обоснованных решений, включающие оптимизацию расхода удобрений и пестицидов, управление поливом, прогнозирование урожайности, мониторинг состояния почвы и растений, а также улучшение системы управления фермой в целом.

С цифровизацией сельскохозяйственной отрасли тесно связано понятие «цифровой экономики». В своей работе, включающей библиометрический анализ, а также контент-анализ содержания публикаций из баз данных Scopus и Web of Science, используя методологии формирования эго-сети, казахстанские ученые Курманов Н. А., Рахимбекова А. Е. и Маралов А. К. объяснили понятие «цифровой экономики» как деятельность, связанную с массовым использованием данных и развитием цифровых технологий, в которую входят интернет-торговля, онлайн-услуги, электронные платежи и другие сервисы, ведущие к росту производительности труда, конкурентоспособности предприятий, созданию новых секторов экономики и новых рабочих мест [11].

Коллектив ученых во главе с профессором Сабыржан А. сообщают о необходимости включения цифровизации как государственной политики в план развития нашей страны [12]. При этом ученые отмечают, что для развития в нужном направлении необходимо всегда проводить анализ текущего состояния сектора информационно-коммуникационных технологий и выявлять проблемы, негативно влияющие на его развитие.

Цифровое земледелие предполагает продвижение новых информационных систем, что получило значительный отклик в работах казахстанских ученых, занимающихся исследованием данного вопроса. К примеру, Smagulova Sh. A. считает, что сельскохозяйственное машиностроение на базе цифровых инструментов стимулирует оптимизацию производственных процессов [1].

Цифровая трансформация социально-экономических систем рассматривается многими развивающимися государствами в качестве стратегической задачи, решение которой послужит импульсом для инновационного прорыва и основой для развития секторов экономики [11].

Таким образом, вопрос цифровизации сельского хозяйства актуален и требует тщательного изучения. Исследования в данной области проводятся как на национальном уровне, так и в международном контексте. Они включают в себя анализ существующих проблем и вызовов, разработку новых технологических решений, а также оценку эффективности и практической применимости цифровых инноваций.

Материалы и методы исследования. В настоящей статье авторами представлен обзор основных проблем отрасли растениеводства и способов их преодоления с помощью цифровых технологий.

Основной метод исследования – системно-структурный анализ авторитетных зарубежных исследований. Труды зарубежных и отечественных ученых по проблемам внедрения инструментов цифровой экономики в АПК как основы повышения его конкурентоспособности, размещенные в авторитетных периодических изданиях, составляют теоретическую, методологическую и практическую основу исследования.

Авторы применили методы научного анализа и синтеза, предоставили логическое объяснение и описание ряда проблем, преодолеть которые возможно посредством цифровизации сельского хозяйства.

Для различных решений в процессе исследования использовались соответствующие качественные и количественные методы исследования: аналитические, синтетические, логические и прочие. Кроме того, использованы следующие методы экономического анализа: обобщение теоретических концепций, сравнительный и аналитический анализ, и прочие.

Основная часть. Ключевым преимуществом современных цифровых технологий является их потенциал для повышения эффективности использования ресурсов и параллельного снижения двух основных источников неопределённости, влияющих на сельскохозяйственные операции – погоды и колебаний состояния почвы и рельефа. Эти технологии также могут повлиять на потребность в рабочей силе и тип требуемой рабочей силы (квалифицированная, неквалифицированная), а также на потребность в оборудовании и связанные с ним затраты. Данные проблемы и способы их преодоления с помощью цифровых технологий будут рассмотрены далее.

Одной из ключевых проблем является вопрос неоднородности сельскохозяйственных полей. Традиционные методы управления фермерскими хозяйствами до сих пор были ограничены технологиями, необходимыми для расчёта изменчивости параметров поля и соответствующего управления системами растениеводства, и были ориентированы на унифицированные нормы внесения таких средств производства, как удобрения и пестициды. Данные нормы в свою очередь основаны на усреднённых полевых и погодных условиях, а также общих характеристиках сельскохозяйственных культур. При этом подобные нормы и сроки (например, ирригационных работ) не синхронизированы с потребностями культур с учётом погодных условий. Кроме того, отсутствие определённости относительно предстоящих погодных условий и уровня азота в почве может побудить фермеров вносить в почву больше удобрений в попытке предотвратить дефицит питательных веществ, дабы избежать потерь урожая.

Внесение питательных веществ в соответствии с унифицированной нормой по всему полю также приводит к тому, что одни участки получают недостаточное количество питательных веществ, а другие – избыточное, что на одних участках приводит к снижению урожайности культур по сравнению с генетическим потенциалом, а на других – к избыточным коэффициентам минерализации почвы.

Цифровые сельскохозяйственные технологии способны осуществлять сбор, обработку, хранение и анализ данных с миллионов гектаров посевных площадей относительно: (а) генетических характеристик выращиваемых культур; (б) условий окружающей среды; (в) применяемых методов управления посевами. При помощи алгоритмов машинного обучения эти данные могут быть использованы для определения оптимальных комбинаций перечисленных параметров с целью повышения продуктивности и рентабельности производства (в частности, решая проблему неоднородности посевов) в совокупности с сокращением негативного воздействия на окружающую среду. Кроме того, цифровые технологии могут сокращать объёмы ручной или механической прополки или неточного применения химикатов за счёт использования полуавтономных роботов, оснащённых искусственным интеллектом, которые могут обнаруживать вредителей и сорняки под пологом растений и бороться с ними [2]. Таким образом, цифровые технологии позволяют реагировать на пространственную неоднородность сельскохозяйственных полей.

Но при управлении сельскохозяйственными культурами имеют значение не только характеристики сельскохозяйственных полей, но и погодные условия, влажность почвы и прочие переменные, которые могут изменяться со временем. Сочетанное применение данных спутниковых систем навигации, метеоданных и информации о том, когда и сколько средств производства необходимо внести в почву, должно повысить эффективность сельского хозяйства. Например, с помощью этих технологий можно дистанционно управлять ирригационными системами и использовать их для подачи воды через различные промежутки времени в разных секторах поля для повышения эффективности орошения, сокращения расхода воды и предотвращения выщелачивания почвы. Системы планирования полива на основе веб-технологий задействуют интерактивные компьютерные модели, оперирующие данными о погодных условиях в совокупности с высокочастотной информацией от размещённых в почве датчиков влажности, для синтеза данных о типе почвы, местных погодных условиях, стадии роста растений для определения времени и объёмов полива. В комбинации с применением дифференцированных норм ирригации, это может быть использовано для

внесения различных количеств воды в зависимости от типа почвы, уровня влажности почвы и растений, а также погодных условий [3]. Аналогичным образом, сроки и нормы внесения в почву азота могут быть определены с повышенной точностью на основе информации о погодных условиях.

Следующая проблема – вопрос продуктивности производства. Можно ожидать, что целенаправленное и специфическое для конкретного участка управление сельскохозяйственным производством позволит повысить урожайность, улучшить эффективность использования ресурсов и сократить их расход. Например, мониторы урожайности могут помочь фермерам определить участки поля, где целесообразно прекратить выращивание культур или внести те или иные изменения. Такие технологии, как автоматизированное управление секциями, могут повысить эффективность сельского хозяйства и снизить производственные затраты. Griffin, Shockley & Mark (2018) выявили, что с помощью оборудования, управляемого спутниковой системой навигации, фермер может использовать площадь поля с большей точностью и скоростью [4]. Системы автоматического наведения на основе спутниковой навигации также позволяют работать ночью и в плохую погоду и сокращают потребность в таких ресурсах, как топливо. Датчики влажности почвы, подключенные к сотовым или спутниковым модемам, обеспечивают высокочастотные показания влажности. Их можно суммировать с другими большими данными о типах почв и погоде с помощью облачных центров обработки данных, чтобы информировать фермеров о необходимости орошения и предотвращать избыточный полив, тем самым оптимизируя ресурсозатраты [3]. Опросы фермеров в США показали, что с внедрением точных технологий производственные затраты в целом так или иначе снизились [5].

Данные о внедрении современных точных технологий свидетельствуют о том, что многие из них действительно повышают урожайность, эффективность и прибыльность. Griffin & Lowenberg-DeBoer (2005) проанализировали 234 статьи, в которых обсуждалась экономическая отдача от технологий точного земледелия, и обнаружили, что в 73% статей, где изучались показатели выращивания кукурузы, сообщилось о прибыльности цифровизации производства. При выращивании сои, картофеля и пшеницы прибыльность составила 100%, 75% и 52% соответственно. Внедрение картирования и датчиков почвы для производства кукурузы позволяло получить чистую прибыль в 33% случаев [6]. Schimmelpfennig (2016) обнаружил, что чистая прибыль кукурузных ферм, внедривших хотя бы одну из рассмотренных цифровых технологий, увеличилась на 1-2% по сравнению с кукурузными фермами, не использовавшими эти технологии. Чистая прибыль выше при внедрении [7]. Другие отмечают, что может потребоваться несколько лет для получения агрономических и экономических выгод от внедрения таких технологий, как мониторы урожайности, мониторинг почвы и внесение удобрений с переменной нормой расхода [8].

Следует обратить внимание на проблему рабочей силы и капиталовложений. Одним из барьеров имплементации цифровых технологий в сельском хозяйстве является опасение, что высокие стартовые затраты с риском недостаточной окупаемости инвестиций, а также риск зависимости фермеров от поставщиков технологий могут сделать эти технологии труднодоступными и малопривлекательными для производителей. С другой стороны, эти технологии могут снизить удельные затраты на сельскохозяйственное производство. Увеличение затрат ввиду расширенного спектра средств производства может быть компенсировано увеличением урожайности. Имитационные модели также показывают, что прирост урожайности и доходов от внедрения мониторинга почвы и технологии переменной нормы внесения азота увеличивается по мере повышения качественных показателей и плодородности почвы. Влияние внедрения этих технологий на производственные затраты будет зависеть, среди прочего, от того, будут ли повышенные расходы, связанные с внесением большего количества удобрений на малоплодородных участках, компенсированы оптимизированными расходами на более плодородных участках [9]. Цифровизация хозяйств также внесёт коррективы в спрос на труд: расходы на технически квалифицированный труд увеличатся, а на неквалифицированный труд – уменьшатся. Такие технологии, как автоматическое управление и наведение, а также использование роботов, могут снизить человеческие трудозатраты при одновременном повышении точности сельского хозяйства. В целом, специалисты ожидают, что цифровые технологии представляют значительный потенциал для достижения более высокой эффективности сельскохозяйственного производства, экономии ресурсов, сокращения количества отходов и темпов загрязнения окружающей среды, а также повышения рентабельности хозяйств [10]. Поскольку эти технологии ещё на этапе развития, существует значительная неопределённость относительно их преимуществ. Можно ожидать, что сопутствующие затраты со временем снизятся, а выгоды от внедрения

увеличатся благодаря технологическим инновациям и усовершенствованиям. Поэтому стимулы к внедрению этих технологий, скорее всего, будут постепенно возникать.

Заключение. На основе проведенного исследования были сделаны следующие выводы:

1. Цифровые технологии точного земледелия быстро трансформируются благодаря применению цифровых технологий, больших данных и искусственного интеллекта. Эти технологии предлагают потенциал для повышения урожайности сельскохозяйственных культур, повышения эффективности использования ресурсов.

2. Цифровые технологии способны в корне изменить стратегии принятия решений в сельскохозяйственном производстве. Необходимы тщательные исследования, чтобы определить, как эти технологии могут быть использованы не только для получения частных выгод, но и для общественного блага.

3. Однако внедрение новых цифровых технологий на фермах осуществляется преимущественно частными провайдерами, а данные, генерируемые этими технологиями, принадлежат частным лицам и не всегда доступны исследователям из-за опасений владельцев по поводу конфиденциальности данных.

4. В результате независимая оценка частных и общественных выгод имплементации цифровых технологий в сельском хозяйстве зачастую невозможна. Поэтому исследователям необходимо применять другие подходы, такие как рандомизированные контролируемые испытания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Smagulova Sh. Digitalization of agriculture in the republic of Kazakhstan: experience and problems // *Problems of AgriMarket*. – 2020. – № 1. – 149 p.
2. McAllister W., Osipychev D., Davis A., Chowdhary G. Agbots: Weeding a Field with a Team of Autonomous Robots // *Computers and Electronics in Agriculture*. – 2019. – 163 p.
3. Sunding D., Rogers M., Bazelon C. The Farmer and the Data: How Wireless Technology is Transforming Water Use in Agriculture // Report for the CTIA Wireless Foundation. Boston: The Brattle Group, Inc. – 2016. – P. 1-16.
4. Griffin T., Shockley J., Mark T. Economics of Precision Farming // *Precision Agriculture Basics*. – 2018. – P. 221-230.
5. Schimmelpfennig D. Farm Profits and Adoption of Precision Agriculture. Washington DC: S. Department of Agriculture, Economic Research Report № 217. – 2016.
6. OECD Farm Management Practices to Foster Green Growth. Paris: OECD Publishing. – 2016. – URL: <https://doi.org/10.1787/9789264238657-en>.
7. Griffin T., Lowenberg-DeBoer J. Worldwide Adoption and Profitability of Precision Agriculture: Implications for Brazil // *Revista de Politica Agricola*. – 2005. – № XIV 4. – P. 21-37.
8. Griffin T., Miller N. Adoption of Precision Agricultural Technology in Kansas // *KFMA Research Paper: Kansas State University Department of Agricultural Economics Extension Publication*. – 2016. – URL: <http://www.agmanager.info/adoption-precision-agricultural-technology-kansas>.
9. Khanna M. Isik M., Winter-Nelson A. Investment in Site Specific Crop Management under Uncertainty: Implications for Nitrate Pollution Control and Environmental Policy // *Agricultural Economics*. – 2000. – № 24 (1). – P. 9-21.
10. Lowenberg-de Boer J. Erickson B. Setting the Record Straight on Precision Technology Adoption // *Agronomy Journal*. – 2019. – № 111 (4). – P. 1-18.
11. Курманов Н. А., Рахимбекова А. Е., Маралов А. К. Научное обоснование процесса цифровой трансформации предприятий // *Вестник КазУЭФМТ*. – 2021. – № 3 (44). – 95 с.
12. Сабыржан А., Садыков Ж. А., Раимбеков Б. Х., Жакупов А. А. Қазақстан экономикасын цифрландыруда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың өзекті мәселелері // *ҚазЭҚХСУ Жаршысы*. – 2022. – № 2 (47). – 44 б.

REFERENCES

1. Smagulova Sh. Digitalization of agriculture in the republic of Kazakhstan: experience and problems // *Problems of AgriMarket*. – 2020. – № 1. – 149 p.
2. McAllister W., Osipychev D., Davis A., Chowdhary G. Agbots: Weeding a Field with a Team of Autonomous Robots // *Computers and Electronics in Agriculture*. – 2019. – 163 p.

3. Sunding D., Rogers M., Bazelon C. The Farmer and the Data: How Wireless Technology is Transforming Water Use in Agriculture // Report for the CTIA Wireless Foundation. Boston: The Brattle Group, Inc. – 2016. – P. 1-16.
4. Griffin T., Shockley J., Mark T. Economics of Precision Farming // Precision Agriculture Basics. – 2018. – P. 221-230.
5. Schimmelpfennig D. Farm Profits and Adoption of Precision Agriculture. Washington DC: S. Department of Agriculture, Economic Research Report № 217. – 2016.
6. OECD Farm Management Practices to Foster Green Growth. Paris: OECD Publishing. – 2016. – URL: <https://doi.org/10.1787/9789264238657-en>.
7. Griffin T., Lowenberg-DeBoer J. Worldwide Adoption and Profitability of Precision Agriculture: Implications for Brazil // Revista de Política Agrícola. – 2005. – № XIV 4. – P. 21-37.
8. Griffin T., Miller N. Adoption of Precision Agricultural Technology in Kansas // KFMA Research Paper: Kansas State University Department of Agricultural Economics Extension Publication. – 2016. – URL: <http://www.agmanager.info/adoption-precision-agricultural-technology-kansas>.
9. Khanna M., Isik M., Winter-Nelson A. Investment in Site Specific Crop Management under Uncertainty: Implications for Nitrate Pollution Control and Environmental Policy // Agricultural Economics. – 2000. – № 24 (1). – P. 9-21.
10. Lowenberg-de Boer J., Erickson B. Setting the Record Straight on Precision Technology Adoption // Agronomy Journal. – 2019. – № 111 (4). – P. 1-18.
11. Kurmanov N., Rahimbekova A., Maralov A. Nauchnoe obosnovanie processa cifrovoj transformacii predpriyatij [Scientific justification of the process of digital transformation of enterprises] // Vestnik KazUEFIT. – 2021. – № 3 (44). – 95 s. [in Russian].
12. Sabyrzhan A., Sadykov Zh., Raimbekov B., Zhakupov A. Qazaqstan ekonomikasyn sifrandyruda aqparattyq-komunikasialyq tehnologialardy qoldanudyń özeıtı mäseleleri [Topical issues of the use of information and communication technologies in the digitalization of the economy of Kazakhstan] // Vestnik KazUEFIT. – 2022. – № 2 (47). – 44 b. [in Kazakh].

Султанов А.У., Султанова М.Б., Сактаева А.А.

ӨСІМДІК ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР: ПРОБЛЕМАЛАРДЫ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Андатпа

Бұл жұмыстың мақсаты – өсімдік шаруашылығы саласындағы негізгі мәселелерге әдеби шолу жасау және оларды цифрлық технологияларды қолдана отырып шешудің мүмкін жолдарын зерттеу. Зерттеу барысында жүйелік-құрылымдық талдау, ғылыми талдау және синтез әдістері қолданылып, мәселеге логикалық түсініктеме мен сипаттама берілді. Экономикалық аспектілерді талдау үшін теориялық тұжырымдамаларды жалпылау, салыстырмалы және аналитикалық талдау және т. б. әдістері қолданылды. Нәтижесінде өсімдік шаруашылығы саласындағы негізгі мәселелерге аналитикалық шолу ұсынылды және цифрлық ауыл шаруашылығы технологияларын қолдану арқылы дақылдарды басқарудың мүмкін жолдары қарастырылды. Зерттеудің қорытындылары дәл егіншіліктің цифрлық технологияларының ресурстардың өнімділігі мен тиімділігін арттыруға әлеуеті бар екенін көрсетеді. Мақалада сандық дәлдік егіншілік технологияларының кірістілік пен ресурс тиімділігін арттыру әлеуеті бар екенін көрсететін зерттеу нәтижелері берілген. Ауыл шаруашылығы өндірісінде шешім қабылдау стратегияларын айтарлықтай өзгерте алатын цифрлық технологияларды қолданудың маңыздылығы қарастырылады. Авторлар цифрлық технологияларды тек жеке пайдаға ғана емес, қоғамға да игілікке жету үшін қалай қолдануға болатынын анықтау үшін қосымша зерттеулер қажет деген қорытындыға келді. Мақалада жаңа цифрлық технологияларды енгізуді әдетте жеке компаниялар жүзеге асырады, ал оларды әзірлеу технологиялары жеке тұлғаларға тиесілі, бұл олардың танымалдылығын шектейді, сондай-ақ ауыл шаруашылығына цифрлық технологияларды енгізудің артықшылықтарына объективті баға беріледі. Сондықтан зерттеушілер рандомизацияланған бақыланатын сынақтар сияқты цифрлық технологияларды қолдану әсерінің объективті бағасын алу үшін басқа тәсілдерді қолдануы керек.

Sultanov A., Sultanova M., Saktayeva A.

**DIGITAL TECHNOLOGIES IN CROP PRODUCTION:
ANALYSIS OF PROBLEMS AND POSSIBLE APPLICATIONS**

Annotation

The purpose of this work is to conduct a literature review of the main problems in the crop industry and explore possible ways of solving them using digital technology. The methods of system-structural analysis, scientific analysis and synthesis were used in the study, and a logical explanation and description of the problem were provided. To analyze the economic aspects, methods of generalization of theoretical concepts, comparative and analytical analysis, etc. were used. As a result, an analytical overview of the main problems in the crop industry was presented and possible ways of crop management with the use of digital agricultural technologies were considered. The findings of the study indicate that digital precision farming technologies have the potential to improve crop yields and resource efficiency. This article presents the findings of a study indicating that digital precision farming technologies have the potential to improve crop yields and resource efficiency. The importance of utilizing digital technologies that can significantly change decision-making strategies in agricultural production is discussed. The authors concluded that further research is needed to find out how digital technologies can be used to achieve not only personal benefit but also societal benefit. The article noted that the adoption of new digital technologies is usually done by private companies and the technologies for their development are privately owned, which limits their popularization as well as objective assessment of the advantages of digital technology adoption in agriculture for society and individuals. Consequently, researchers should apply other approaches, such as randomized controlled trials, to obtain an objective picture of the effects that digital technologies bring.

А.А. Таубаев*, д.э.н., профессор¹

Д.М. Турекулова, д.э.н., профессор¹

Ш. Абикенова, к.ф.-м.н., ассоц. профессор²

Б.М. Искаков, к.э.н., ассоц. профессор²

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Республиканский научно-исследовательский

институт по охране труда,

г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: ataubayev@gmail.com

АНАЛИЗ РЕГИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ ТРАВМАТИЗМА И НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ НА ПРОИЗВОДСТВЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ КАЗАХСТАНА

В условиях Казахстана вопросы обеспечения безопасности труда также имеют высокую актуальность с позиции эффективной организации трудового процесса и достижения усилий по обеспечению достойной работы для каждого. Но несмотря на предпринимаемые меры динамические показатели травматизма и несчастных случаев на производстве показывают положительные тенденции, что обуславливает изучение составляющих такой растущей динамики с учетом региональных аспектов. Целью данной статьи является выявление региональных особенностей и экономических последствий травматизма и несчастных случаев на производстве на предприятиях Казахстана через применение методов динамического анализа имеющихся статистических показателей. Для выявления региональной дифференциации травматизма и несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью на предприятиях Казахстана, нами проанализированы доступные статистические данные производственного травматизма в разрезе регионов с 2018 по 2022 годы. По результатам данного анализа установлено, что несмотря на декларируемое существенное развитие системы управления и обеспечения безопасности труда на предприятиях Казахстана, количество несчастных случаев на производстве растет. Положительная динамика количества несчастных случаев на производстве не привел к росту смертности на производстве за анализируемый период. Рост количества несчастных случаев на производстве привел к повышению материальных последствий от несчастных случаев на производстве. Данный показатель в целом демонстрирует улучшение процессов диагностирования и возмещения последствий трудового травматизма, что в русле мировых тенденций.

Ключевые слова: безопасность труда, производственный травматизм, несчастный случай на производстве, смертность на производстве, материальные последствия, нетрудоспособность, профессиональные заболевания, официальная статистика, регионы, охрана труда.

Кілт сөздер: еңбек қауіпсіздігі, өндірістік жарақаттану, өндірістегі жазатайым оқиға, өндірістегі өлім-жітім, материалдық зардаптар, еңбекке жарамсыздық, кәсіптік аурулар, ресми статистика, аймақтар, еңбекті қорғау.

Keywords: labor safety, occupational injuries, industrial accident, industrial mortality, material consequences, disability, occupational diseases, official statistics, regions, labor protection.

Введение. Меняющийся характер труда, рабочей силы и рабочего места широко признается и обсуждается [1-3]. Эти изменения, вызванные технологиями, глобализацией, демографическими сдвигами и другими экономическими и политическими силами, создают множество потенциальных проблем для работников, работодателей и общества сегодня и в обозримом будущем. В целях повышения производительности и более широкого внедрения технологий темпы работы ускорились. Условия найма изменились для многих, и нестандартная работа (краткосрочные контракты, концерты, работа на платформе и т.д.) стала более распространенной. Хотя эти соглашения могут обеспечить большую гибкость для работодателей, они могут привести к более нестабильной занятости работников; более низкой оплате за эквивалентное образование, навыки и опыт, чем при долгосрочном трудоустройстве; меньшему количеству льгот; и большей текучести кадров [4]. Эти результаты могут негативно сказаться на здоровье рабочей силы и их общем благополучии. Как следствие, необходимо будет изменить направленность деятельности в области безопасности и гигиены труда в соответствии с потребностями будущего.

В условиях Казахстана вопросы обеспечения безопасности труда также имеют высокую актуальность с позиции эффективной организации трудового процесса и достижения усилий по обеспечению достойной работы для каждого. Но несмотря на предпринимаемые меры динамические показатели травматизма и несчастных случаев на производстве показывают положительные тенденции, что обуславливает изучение составляющих такой растущей динамики с учетом региональных аспектов.

Целью данной статьи является выявление региональных особенностей и экономических последствий травматизма и несчастных случаев на производстве на предприятиях Казахстана через применение методов динамического анализа имеющихся статистических показателей.

Обзор литературы. Будущие риски в области охраны труда будут во все большей степени зависеть от социально-экономических факторов, таких как организация бизнеса, заработная плата, специфические для отрасли общественные процессы, страхование, безработица и усилия по обеспечению достойной работы [5]. Хотя систематической оценки роли макроэкономических факторов в профессиональной заболеваемости, смертности и травматизме не проводилось, существует литература, в которой выделяются отдельные социально-экономические факторы. Увеличение ВВП, например, было связано со снижением производственного травматизма в Австрии, хотя установить прямую причинно-следственную связь не удалось, а обобщение на другие страны ограничено [6].

Исторически сложилось так, что в области охраны труда рассматривались прямые связи между опасностями на рабочем месте и смертностью, заболеваемостью и травматизмом работников. По сути, цель состояла в том, чтобы работники возвращались домой в конце своей смены такими же здоровыми, какими они пришли в тот день. Эти усилия были в некоторой степени успешными в снижении нагрузки на работников и работодателей в развитых странах [7]. Однако, в то время как многие из классических опасностей, связанных с работой, остаются в определенных отраслях (например, в строительстве) и требуют постоянного внимания, верно и то, что 21 век привнес большую сложность в характер работы и занятость, демографию рабочей силы и рабочее место [8]. Нормой для работы больше не является карьера в одной компании; скорее, это множество рабочих мест и, возможно, множество карьер. Трудовые отношения становятся все более фрагментированными, о чем свидетельствуют краткие, временные контракты или другие нестандартные условия работы [9]. Поскольку у работников много различных должностей и условий труда, они могут подвергаться множественным и одновременным сценариям риска и иметь увеличенные периоды безработицы или неполной занятости. Эти условия могут отрицательно сказаться на заболеваемости и смертности работников в течение всей трудовой жизни, и как правило имеют региональную дифференциацию в зависимости от специализации регионов. Регионы имеющие промышленную специализацию, характеризуются более высокими показателями травматизма и смертности на производстве, по сравнению с регионами аграрной или сервисной специализации, о чем свидетельствуют результаты нашего анализа.

Основные результаты. Для выявления региональной дифференциации травматизма и несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью на предприятиях Казахстана, нами проанализированы доступные статистические данные производственного травматизма в разрезе регионов с 2018 по 2022 годы [10], в частности следующие наиболее значимые среди них приведены в данном исследовании:

1. Численность пострадавших при несчастных случаях, связанных с трудовой деятельностью, в том числе со смертельным исходом;
2. Численность погибших при несчастных случаях, связанных с трудовой деятельностью;
3. Материальные последствия несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью;
4. Число рабочих человеко-дней нетрудоспособности по причине несчастного случая и профессионального заболевания.

Данные показатели в динамическом и региональном разрезе позволят определить основные тенденции в обеспечении безопасности и гигиены труда на предприятиях Казахстана.

В таблице 1 представлена динамика и региональная дифференциация численности пострадавших при несчастных случаях, связанных с трудовой деятельностью, включая смертельные исходы. В 2022 году по количеству пострадавших на производстве лидирует Карагандинская (18,8%) и Улытауская (12,5%) области, а также учитывая, что в предыдущие периоды эти регионы составляли единое целое, можно отметить что в совокупности на Карагандинскую область приходилось почти треть несчастных случаев на производстве. Следующие за ними регион Восточно-Казахстанская область с 12,5% и Абайская с 3,9% демонстрируют более чем 2-х кратный показатель травматизма, хотя

промышленная специализация этих регионов априори характеризуются высокими уровнями производственного травматизма. Низкий уровень производственного травматизма характерен для аграрных регионов как Северо-Казахстанская (1,67%), Алматинская (1,84%), Туркестанская (2,2%) и г.Шымкент (1,8%). За анализируемый период в динамике высокий рост производственного травматизма продемонстрировали Карагандинская область, включая Улытаускую область (178,4%), Актюбинская (135,5%), Атырауская (116,7%) и Восточно-Казахстанская (116,7%) области. По остальным регионам характерно заметное снижение или сохранение предыдущих темпов роста.

В таблице 2 проанализирована динамика и региональная дифференциация численности погибших при несчастных случаях, связанных с трудовой деятельностью, как отрицательный, невосполнимый результат производственного травматизма. По данному показателю ситуация по регионам отличается от общего количества несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью. Хотя и по республике лидирует Карагандинская область (16,1%), в совокупности в Улытауской области (1%), на второй позиции находятся не остальные промышленные регионы, а г.Астана (10,2%) и Костанайская область (8,3%). Самые низкие показатели смертности характерны Туркестанской (2,4%) и Атырауской (2,4%) областей, и ряду аграрных регионов. За анализируемый период высокий рост смертности на производстве продемонстрировали Атырауская (250,0%), Северо-Казахстанская (266,7%) и г.Астана (190,9%), хотя в среднем по республике наблюдается 5%-ое снижение показателя. В целом как видно из таблицы, данный показатель, характеризуется высокой волатильностью, и не подчиняется линейным тенденциям. На данный показатель оказывает большое влияние отраслевые особенности производственного процесса и соблюдения мер безопасности труда. Нахождение в лидерах г.Астаны, в основной мере связано со строительным бумом в столице и неизбежным ростом смертности среди строителей.

В таблице 3 представлена динамика по регионам материальных последствий несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью, в тыс. тенге. По данному показателю также лидирует Карагандинская область (35,0%), в совокупности с Улытауской областью (14,5%), данные регионы дают около 50% всех материальных упущений от несчастных случаев на производстве. Среди остальных регионов высоким уровнем материальных затрат можно выделить Восточно-Казахстанскую область (9,27%) и г.Астана (6,14%), в остальных регионах удельный вес материальных затрат невысокий. Темп роста данного показателя в среднем по республике характеризуется почти 2,7 кратным ростом по сравнению с 2018 годом, поэтому в целом по всем регионам можно отметить положительную динамику этого показателя. Однако если по остальным регионам можно отметить рост на уровне среднереспубликанского или даже ниже, то в Алматинской области (включая Жетысускую) рост составил 912,4%, в Западно-Казахстанской области – 389,1%, и в Карагандинской области (включая Улытаускую) – 374,9%.

Таблица 1

Численность пострадавших при несчастных случаях, связанных с трудовой деятельностью, в том числе со смертельным исходом*

Регионы	2018		2019		2020		2021		2022		
	чел.	чел.	в % к пред. пер.	чел.	в % к пред. пер.	чел.	в % к пред. пер.	чел.	в % к пред. пер.	в % к 2018 г.	Уд. вес, в %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Республика Казахстан	2 160	2 111	97,7	2 033	96,3	2 133	104,9	2 449	114,8	113,4	
Абайская								96			3,92
Акмолинская	106	140	132,1	118	84,3	62	52,5	84	135,5	79,2	3,43
Актюбинская	110	103	93,6	118	114,6	129	109,3	149	115,5	135,5	6,08
Алматинская	63	50	79,4	44	88,	43	97,7	45	139,5	95,2	1,84
Атырауская	66	81	122,7	58	71,6	84	144,8	77	91,7	116,7	3,14
Западно-Казахстанская	61	65	106,6	77	118,5	58	75,3	63	108,6	103,3	2,57
Жамбылская	89	83	93,3	58	69,9	67	115,5	67	100,0	75,3	2,74
Жетысуская								15			0,61
Карагандинская	430	433	100,7	443	102,3	537	121,2	460	142,8	178,4	18,78
Костанайская	123	120	97,6	122	101,7	115	94,3	127	110,4	103,3	5,19
Кызылординская	80	52	65,	41	78,8	67	163,4	66	98,5	82,5	2,69
Мангыстауская	91	90	98,9	68	75,6	65	95,6	82	126,2	90,1	3,35
Павлодарская	134	141	105,2	128	90,8	130	101,6	135	103,8	100,7	5,51

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Северо-Казахстанская	74	38	51,4	50	131,6	43	86,	41	95,3	55,4	1,67
Туркестанская	63	58	92,1	65	112,1	81	124,6	54	66,7	85,7	2,20
Улытауская								307			12,54
Восточно-Казахстанская	282	302	107,1	314	104,	320	101,9	233	102,8	116,7	9,51
г. Астана	139	142	102,2	130	91,5	161	123,8	128	79,5	92,1	5,23
г. Алматы	171	163	95,3	134	82,2	134	100,	176	131,3	102,9	7,19
г. Шымкент	78	50	64,1	65	130,	37	56,9	44	118,9	56,4	1,80

* Составлена авторами на основе источника [10]; При расчете динамики за 2022 год, показатели новых регионов суммированы с регионами, в составе которых были ранее.

Таблица 2

Численность погибших при несчастных случаях, связанных с трудовой деятельностью*

Регионы	2018	2019		2020		2021		2022			
	чел.	чел.	в % к пред. пер.	чел.	в % к пред. пер.	чел.	в % к пред. пер.	чел.	в % к пред. пер.	в % к 2018 г.	Уд. вес, в %
Республика Казахстан	215	190	88,4	203	106,8	176	86,7	205	116,5	95,3	
Абайская								6			2,93
Акмолинская	16	13	81,3	20	153,8	6	30,	11	183,3	68,8	5,37
Актюбинская	15	12	80,	20	166,7	19	95,	12	63,2	80,0	5,85
Алматинская	18	10	55,6	2	20,	4	200,	4	250,0	55,6	1,95
Атырауская	2	4	200,	9	225,	4	44,4	5	125,0	250,0	2,44
Западно-Казахстанская	8	6	75,	4	66,7	4	100,	13	325,0	162,5	6,34
Жамбылская	12	14	116,7	7	50,	16	228,6	12	75,0	100,0	5,85
Жетысуская								6			2,93
Карагандинская	37	33	89,2	36	109,1	32	88,9	33	109,4	94,6	16,10
Костанайская	13	14	107,7	8	57,1	6	75,	17	283,3	130,8	8,29
Кызылординская	12	9	75,	6	66,7	13	216,7	12	92,3	100,0	5,85
Мангыстауская	7	3	42,9	5	166,7	2	40,	6	300,0	85,7	2,93
Павлодарская	8	10	125,	5	50,	5	100,	6	120,0	75,0	2,93
Северо-Казахстанская	3	1	33,3	11	1100,	11	100,	8	72,7	266,7	3,90
Туркестанская	8	8	100,	10	125,	8	80,	5	62,5	62,5	2,44
Улытауская								2			0,98
Восточно-Казахстанская	21	14	66,7	24	171,4	20	83,3	8	70,0	66,7	3,90
г. Астана	11	20	181,8	13	65,	17	130,8	21	123,5	190,9	10,24
г. Алматы	14	9	64,3	12	133,3	5	41,7	12	240,0	85,7	5,85
г. Шымкент	10	10	100,	11	110,	4	36,4	6	150,0	60,0	2,93

* Составлена авторами на основе источника [10]; При расчете динамики за 2022 год, показатели новых регионов суммированы с регионами, в составе которых были ранее.

Таблица 3

Материальные последствия несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью*

Регионы	2018	2019		2020		2021		2022			
	в тыс. тенге	в тыс. тенге	в % к пред. пер.	в тыс. тенге	в % к пред. пер.	в тыс. тенге	в % к пред. пер.	в тыс. тенге	в % к пред. пер.	в % к 2018 г.	Уд. вес, в %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Республика Казахстан	1 532 656,2	1 730 202,4	112,9	1 971 764,0	114,	2 636 722,8	133,7	4 106 738,9	155,8	267,9	
Абайская								104 234,0			2,54
Акмолинская	68 571,6	56 633,0	82,6	77 415,0	136,7	49 037,5	63,3	158 485,0	323,2	231,1	3,86
Актюбинская	83 617,4	105 581,7	126,3	134 970,0	127,8	205 141,0	152,	161 170,6	78,6	192,7	3,92
Алматинская	15 069,2	68 643,7	455,5	19 795,9	28,8	26 315,1	132,9	103 511,0	522,5	912,4	2,52
Атырауская	36 340,0	34 429,6	94,7	46 159,1	134,1	38 857,6	84,2	84 155,7	216,6	231,6	2,05
Западно-Казахстанская	11 341,1	11 697,8	103,1	30 233,0	258,5	19 739,0	65,3	44 133,1	223,6	389,1	1,07
Жамбылская	28 917,2	96 414,7	333,4	53 812,8	55,8	81 965,4	152,3	55 979,3	68,3	193,6	1,36

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Жетысуская								33 985,8			0,83
Қарағандинская	542 143,3	507 507,2	93,6	665 767,8	131,2	1 065 004,2	160,	1 438 054,5	190,9	374,9	35,02
Қостанайская	29 584,1	42 199,7	142,6	49 242,9	116,7	68 614,3	139,3	75 571,4	110,1	255,4	1,84
Қызылординская	22 673,8	36 279,5	160,	53 116,2	146,4	67 249,1	126,6	55 398,0	82,4	244,3	1,35
Манғыстауская	95 786,1	72 661,8	75,9	90 121,4	124,	92 223,9	102,3	206 857,3	224,3	216,0	5,04
Павлодарская	78 075,8	84 910,7	108,8	75 420,5	88,8	83 775,9	111,1	191 449,8	228,5	245,2	4,66
Северо-Казакстанская	19 247,8	26 612,5	138,3	27 040,8	101,6	17 692,8	65,4	15 091,2	85,3	78,4	0,37
Туркестанская	13 990,2	13 192,4	94,3	35 344,8	267,9	80 583,7	228,	15 694,0	19,5	112,2	0,38
Улытауская								594 622,9			14,48
Восточно-Казакстанская	284 600,0	374 181,1	131,5	396 534,7	106,	386 495,7	97,5	380 608,9	125,4	170,4	9,27
г. Астана	114 747,5	99 038,5	86,3	91 973,8	92,9	260 185,0	282,9	252 263,0	97,0	219,8	6,14
г. Алматы	66 459,2	70 250,9	105,7	83 277,6	118,5	69 061,2	82,9	111 815,3	161,9	168,2	2,72
г. Шымкент	21 491,9	29 967,6	139,4	41 537,7	138,6	24 781,4	59,7	23 658,1	95,5	110,1	0,58

* Составлена авторами на основе источника [10]; При расчете динамики за 2022 год, показатели новых регионов суммированы с регионами, в составе которых были ранее.

Данные материальные последствия выражены в первую очередь выплатами компенсации количество рабочих человеко-дней нетрудоспособности по причине несчастного случая и профессионального заболевания (Таблица 4).

Таблица 4

Число рабочих человеко-дней нетрудоспособности по причине несчастного случая и профессионального заболевания*

Регионы	2018		2020				2022			
	несч. случ., чел.-дней	проф. забол., чел.-дней	несч. случ., чел.-дней	проф. забол., чел.-дней	в % к пред. пер.	в % к пред. пер.	несч. случ., чел.-дней	проф. забол., чел.-дней	в % к пред. пер.	в % к пред. пер.*
Республика Казакстан	74187	15353	66718	15620	89,9	101,7	65001	39287	97,4	251,5
Абайская							2 686	2 630		
Акмолинская	4 486	240	4 140	-	92,3		3 402	-	82,2	
Актюбинская	4 901	-	5 178	-	105,7		5 796	-	111,9	
Алматинская	1 642	7	1 754	133	106,8	1900,0	793	-	63,1	
Атырауская	2 251	-	1 842	-	81,8		2 907	-	157,8	
Западно-Казакстанская	1 394	-	3 818	-	273,9		2 712	-	71,0	
Жамбылская	3 070	1 454	1 484	407	48,3	28,0	2 424	449	163,3	110,3
Жетысуская							314	-		
Қарағандинская	12 734	9 083	12 489	8 653	98,1	95,3	8 142	8 171	81,5	275,8
Қостанайская	4 209	-	3 336	-	79,3		4 188	-	125,5	
Қызылординская	2 727	-	1 634	-	59,9		2 502	-	153,1	
Манғыстауская	4 755	-	3 097	-	65,1		4 289	-	138,5	
Павлодарская	6 783	135	5 202	-	76,7		6 208	113	119,3	
Северо-Казакстанская	2 693	-	1 589	-	59,0		1 644	-	103,5	
Туркестанская	1 792	-	1 605	-	89,6		1 384	-	86,2	
Улытауская							2 033	15694		
Восточно-Казакстанская	7 858	4 434	9 756	6 427	124,2	144,9	3 787	12230	66,3	231,2
г.Астана	4 505	-	4 018	-	89,2		3 647	-	90,8	
г.Алматы	5 503	-	3 817	-	69,4		4 421	-	115,8	
г.Шымкент	2 884	-	1 959	-	67,9		1 722	-	87,9	

* Составлена авторами на основе источника [10]; При расчете динамики за 2022 год, показатели новых регионов суммированы с регионами, в составе которых были ранее.

Как видно из таблицы, если по нетрудоспособности по причине несчастного случая выплаты осуществлялись по всем регионам, по профессиональным заболеваниям фиксация осуществляется только в 6 регионах, 2 из которых только с 2022 года были разделены. Это Абайская и Восточно-

Казахстанская области, Жамбылская область, Павлодарская область, Карагандинская и Улытауская области. Через данную таблицу мы хотели продемонстрировать, что не все несчастные случаи на производстве, имеют последствия, в форме профессионального заболевания, по крайней мере казахстанская официальная статистика фиксирует данный показатель только в отдельных регионах. В целом по показателю общей нетрудоспособности высокий уровень характерен для промышленных регионов, как Карагандинская и Павлодарская области, динамика в целом по республике и регионам отрицательная, кроме опять-таки промышленных регионов, где зафиксированы профессиональные заболевания, в результате несчастного случая на производстве.

Выводы. В целом, по результатам данного анализа региональных особенностей и экономических последствий травматизма и несчастных случаев на производстве на предприятиях Казахстана, можно отметить следующие основные тенденции:

- Несмотря на декларируемое существенное развитие системы управления и обеспечения безопасности труда на предприятиях Казахстана, количество несчастных случаев на производстве растет, особенно заметно выросло в 2022 году. Среди регионов лидеров по росту несчастных случаев можно отметить промышленные регионы;

- Положительная динамика количества несчастных случаев на производстве не привел к росту смертности на производстве за анализируемый период. Установлено, что показатель смертности на производстве, характеризуется высокой волатильностью, и не подчиняется линейным тенденциям. На данный показатель оказывает большое влияние отраслевые особенности производственного процесса и соблюдения мер безопасности труда.

- 15%-ый рост количества несчастных случаев на производстве привел к 2,7 кратному повышению материальных последствий от несчастных случаев на производстве. Данный показатель в целом демонстрирует улучшение процессов диагностирования и возмещения последствий трудового травматизма, что в русле мировых тенденций.

- Отрицательная динамика числа рабочих человеко-дней нетрудоспособности по причине несчастного случая, также коррелирует с общим количеством производственного травматизма, в противовес резкому 2,5-кратному росту в 2022 году нетрудоспособности по профессиональным заболеваниям. Профессиональные заболевания в результате несчастных случаев на производстве зафиксированы только в 6 промышленных областях Казахстана.

Охрана труда - это процесс, который сформировался за последние годы как ключевой элемент развития бизнеса в любом регионе; однако его цель сосредоточена не только на производительности труда, повышении квалификации сотрудников, наилучшем способе ведения дел и т.д. Вместо этого его основной интерес заключается в осуществлении действий, направленных на предотвращение ущерба здоровью, поскольку это снизило бы затраты и позволило бы инвестировать в улучшение социальной, психической и физической стабильности не только на уровне рабочей силы, но и на уровне общества, на котором компании и их сотрудники разрабатывают свои действия. Однако первым шагом является понимание условий труда работников, что позволяет нам диагностировать и понимать текущее состояние охраны труда.

Основной задачей системы охраны труда в бизнес-системе является выявление всех опасностей и вредностей, возникающих в рабочих процессах, оценка рисков, связанных с выявленными опасностями и вредностью, и разработка мер защиты, снижающих риски до приемлемого уровня. Мониторинг и оценка системы охраны труда в бизнес-системе достигается путем определения ключевых показателей эффективности в форме показателей результативности. Собирая данные о состоянии охраны труда в бизнес-системе и их анализе, мы получаем информацию о недостатках данной системы. Определение взаимосвязей между системой охраны труда в бизнес-системе и ее показателями приводит к определению руководящих принципов для улучшения. На основе этих данных может быть проведена оптимизация данной системы с целью повышения уровня ее эффективности.

В статье представлены результаты научного исследования, полученные в ходе реализации научно-технической программы по теме: «Системное моделирование процессов формирования и внедрения статистических наблюдений за состоянием охраны труда в Республике Казахстан» (ИРН: BR18674262).

ЛИТЕРАТУРА

1. Schulte P., Delclos G., Felknor S., Chosewood L. Toward an Expanded Focus for Occupational Safety and Health: A Commentary // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2019. – 16(24). – 4946 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph16244946>.
2. Турекулова Д.М., Петренко Е.С., Бекмагамбетов А.Б., Череева Б.Т. Современные модели управления охраной труда в зарубежных странах. – *Вестник КазУЭФМТ*, 2022. – № 4(49). – С. 328-335.
3. Howard J. Nonstandard work arrangements and worker health and safety. – *Am. J. Ind. Med.* – 2017. – 60. – P. 1-10.
4. Peckham T., Baker M., Camp J., Kaufman J., Sexias N. Creating future for occupational health. – *Ann. Work Expo. Health*. – 2017. – 61. – P. 3-15.
5. Barth A., Winker R., Ponocny-Seliger E., Sögner L. Economic growth and the incidence of occupational injuries in Austria. *Wien. Klin. Wochenschr.* – 2007. – 119. – P. 158-163.
6. Burton J. *Healthy Workplaces: A Model for Action for Employers, Workers, Policy Makers, and Practitioners*; World Health Organization: Geneva, Switzerland. – 2010.
7. Benach J., Vives A., Amable M., Vanroelen C., Tarafa G., Muntaner C. Precarious employment: Understanding an emerging social determinant of health. – *Ann. Rev. Public Health*. – 2014. – 35. – P. 329-353.
8. Rantenen J. Research challenges arising from changes in work life. *Scand. J. Work Environ. Health*. – 1999. – 25. – P. 473-483.
9. Schulte P., Delclos G., Felknor S., Streit J., McDaniel M., Chosewood L., Newman L., Bhojani F., Pana-Cryan R., Swanson N. Expanding the Focus of Occupational Safety and Health: Lessons from a Series of Linked Scientific Meetings. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2022. – 19(22). – 15381 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph192215381>.
10. О травматизме, связанном с трудовой деятельностью, и профессиональных заболеваниях в Республике Казахстан. – Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/63/statistic/5>.

REFERENCES

1. Schulte P., Delclos G., Felknor S., Chosewood L. Toward an Expanded Focus for Occupational Safety and Health: A Commentary // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2019. – 16(24). – 4946 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph16244946>.
2. Turekulova D., Petrenko E., Bekmagambetov A., Chereeva B. Sovremennyye modeli upravleniya okhranoi truda v zarubezhnykh stranakh. – *Vestnik KazUEFMT*, 2022. – № 4(49). – S. 328-335 [in Russian]
3. Howard J. Nonstandard work arrangements and worker health and safety. – *Am. J. Ind. Med.* – 2017. – 60. – P. 1-10.
4. Peckham T., Baker M., Camp J., Kaufman J., Sexias N. Creating future for occupational health. – *Ann. Work Expo. Health*. – 2017. – 61. – P. 3-15.
5. Barth A., Winker R., Ponocny-Seliger E., Sögner L. Economic growth and the incidence of occupational injuries in Austria. *Wien. Klin. Wochenschr.* – 2007. – 119. – P. 158-163.
6. Burton J. *Healthy Workplaces: A Model for Action for Employers, Workers, Policy Makers, and Practitioners*; World Health Organization: Geneva, Switzerland. – 2010.
7. Benach J., Vives A., Amable M., Vanroelen C., Tarafa G., Muntaner C. Precarious employment: Understanding an emerging social determinant of health. – *Ann. Rev. Public Health*. – 2014. – 35. – P. 329-353.
8. Rantenen J. Research challenges arising from changes in work life. *Scand. J. Work Environ. Health*. – 1999. – 25. – P. 473-483.
9. Schulte P., Delclos G., Felknor S., Streit J., McDaniel M., Chosewood L., Newman L., Bhojani F., Pana-Cryan R., Swanson N. Expanding the Focus of Occupational Safety and Health: Lessons from a Series of Linked Scientific Meetings. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2022. – 19(22). – 15381 p. – URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph192215381>.
10. О травматизме, связанном с трудовой деятельностью, и профессиональных заболеваниях в Республике Казахстан. – Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/63/statistic/5> [in Russian]

Таубаев А.А., Турекулова Д.М., Әбікенова Ш., Искаков Б.М.

ҚАЗАҚСТАН КӘСІПОРЫНДАРЫНДА ӨНДІРІСТЕГІ ЖАРАҚАТТАНУ МЕН ЖАЗАТАЙЫМ Оқиғалардың өңірлік ерекшеліктері мен экономикалық салдарын талдау

Аннотация

Қазақстан жағдайында еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері еңбек процесін тиімді ұйымдастыру және әркім үшін лайықты жұмысты қамтамасыз ету жөніндегі күш-жігерге қол жеткізу тұрғысынан да жоғары өзектілікке ие. Бірақ қабылданған шараларға қарамастан, жарақаттану мен өндірістегі жазатайым оқиғалардың динамикалық көрсеткіштері оң тенденцияларды көрсетеді. Бұл аймақтық аспектілерді ескере отырып, осындай өсіп келе жатқан динамиканың компоненттерін зерттеуге әкеледі. Мақаланың мақсаты қолда бар статистикалық көрсеткіштерді динамикалық талдау әдістерін қолдану арқылы Қазақстан кәсіпорындарында жарақаттану мен өндірістегі жазатайым оқиғалардың өңірлік ерекшеліктері мен экономикалық салдарын анықтау болып табылады. Қазақстан кәсіпорындарындағы еңбек қызметіне байланысты жарақаттану мен жазатайым оқиғалардың өңірлік саралануын анықтау үшін біз 2018-2022 жылдар аралығында өңірлер бөлінісінде өндірістік жарақаттанудың қолжетімді статистикалық деректерін талдадық. Осы талдау нәтижелері бойынша Қазақстан кәсіпорындарында басқару және еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің айтарлықтай дамуына қарамастан, өндірістегі жазатайым оқиғалардың саны артып келе жатқаны анықталды. Өндірістегі жазатайым оқиғалар санының оң динамикасы талданған кезеңде өндірістегі өлім-жітімнің өсуіне әкелмеді. Өндірістегі жазатайым оқиғалардың көбеюі өндірістегі жазатайым оқиғалардың материалдық салдарының артуына әкелді. Бұл көрсеткіш жалпы алғанда әлемдік үрдістерге сәйкес келетін еңбек жарақаттарының салдарын диагностикалау және өтеу процестерінің жақсарғанын көрсетеді.

Taubayev A., Turekulova D., Abikenova Sh., Iskakov B.

ANALYSIS OF REGIONAL FEATURES AND ECONOMIC CONSEQUENCES OF INJURIES AND ACCIDENTS AT WORK AT ENTERPRISES OF KAZAKHSTAN

Annotation

In the conditions of Kazakhstan, the issues of ensuring labor safety are also highly relevant from the standpoint of effective organization of the labor process and the achievement of efforts to ensure decent work for everyone. But despite the measures taken, the dynamic indicators of injuries and accidents at work show positive trends, which leads to the study of the components of such a growing dynamics, taking into account regional aspects. The purpose of this article is to identify regional features and economic consequences of injuries and accidents at work at enterprises in Kazakhstan through the use of methods of dynamic analysis of available statistical indicators. In order to identify the regional differentiation of injuries and accidents related to work at enterprises in Kazakhstan, we analyzed the available statistical data on occupational injuries in the context of regions from 2018 to 2022. According to the results of this analysis, it was found that despite the declared significant development of the management system and occupational safety at enterprises in Kazakhstan, the number of accidents at work is growing. The positive dynamics of the number of accidents at work did not lead to an increase in mortality at work during the analyzed period. The increase in the number of accidents at work has led to an increase in the material consequences of accidents at work. This indicator generally demonstrates an improvement in the processes of diagnosing and compensating for the consequences of labor injuries, which is in line with global trends.

М.Т. Такиев, докторант программы DBA¹

Г.Б. Увакбаева*, к.э.н., доцент²

Р.К. Берстембаева, к.э.н., ассоц. профессор³

NARXOZ University, г. Алматы, Казахстан¹

Казахский Национальный Университет

имени Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан²

Esil University, г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: takievm@gmail.com

СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ И ПРОБЛЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Исследование посвящено практике применения налоговых регуляторов в отношении субъектов малого и среднего предпринимательства в Казахстане. В статье представлен анализ современного состояния малого и среднего бизнеса, на основе оценки количественных и качественных его параметров систематизированы положительные и отрицательные характеристики. Негативные тенденции связаны с отраслевыми и региональными диспропорциями, коротким жизненным циклом деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства, их низкой финансовой устойчивостью.

Определено, что в стране систематически осуществляется комплексная поддержка субъектам малого и среднего предпринимательства, в том числе посредством применения налогово-бюджетных рычагов. В то же время, как показал проведенный анализ, действующая практика применения налоговых рычагов приводит к развитию иждивенческих настроений и не характеризуется недостаточной эффективностью.

Авторами рассмотрены возможные пути совершенствования практики применения налоговых рычагов в отношении субъектов малого и среднего предпринимательства в республике с учётом современных реалий. Определено, что качественный рост малого и среднего бизнеса возможен на основе укрупнения активов субъектов малого и среднего бизнеса, стимулирования перехода субъектов с малых форм в средние предприятия. Необходима также адресная поддержка субъектов предпринимательства, работающих в сфере производства, сельского хозяйства.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, малый и средний бизнес, налоговые инструменты, налоговое стимулирование, оценка налоговых льгот, структура малого и среднего бизнеса, отраслевые диспропорции, налоги, налоговая система, налоговый механизм.

Кілт сөздер: кәсіпкерлік қызмет, шағын және орта бизнес, салық құралдары, салықтық ынталандыру, салықтық жеңілдіктерді бағалау, шағын және орта бизнес құрылымы, салалық диспропорциялар, салықтар, салық жүйесі, салық механизмі.

Keywords: entrepreneurship, small and medium-sized businesses, tax instruments, tax incentives, assessment of tax benefits, the structure of small and medium-sized businesses, industry imbalances, taxes, tax system, tax mechanism.

Введение. Развитие предпринимательства в Казахстане осуществляется в сложных экономических условиях, связанных с влиянием негативных макроэкономических тенденций, снижением платежеспособного спроса населения и развитием инфляционных процессов. Сегодня развитие предпринимательской деятельности приобретает особую актуальность в связи с необходимостью восстановления экономики республики в период пандемии коронавируса, когда в стране были созданы беспрецедентные условия по предоставлению дополнительных льгот. В современных условиях большинство льгот приостановлены, предпринимателям необходимо выйти из зоны комфорта.

Правительством РК поддержке предпринимательства уделялось огромное внимание на каждом этапе осуществления экономических реформ [1]. В процессе становления рыночных отношений в Казахстане менялись подходы к регулированию предпринимательской деятельности. Количество и содержание налоговых льгот претерпело существенные изменения. Между тем, несмотря на комплексный характер поддержки малого и среднего предпринимательства, остаётся ряд нерешённых проблем, которые требуют научной оценки.

Целью исследования является комплексное исследование действующей практики налогообложения малого и среднего предпринимательства в республике и выработка рекомендаций по её совершенствованию.

Несмотря на усилия Правительства, существующие методы налогового стимулирования деятельности субъектов МСБ не способствуют повышению предпринимательской активности, что свидетельствует об их недостаточной эффективности и необходимости корректировки.

Это проявляется в наличии региональных диспропорций деятельности субъектов предпринимательства, в том числе МСБ, так как предпринимательская активность сосредоточена в городах Алматы, Астана, Шымкент, отдельных регионах. Также следует отметить отраслевую неравномерность – для предпринимателей с точки зрения ведения бизнеса по-прежнему остаются услуги, торговля, транспорт.

Отдельно следует отметить рост количества банкротств и в целом очень короткий цикл существования субъектов МСБ, что связано с их крайне низкой устойчивостью к внешним шокам.

В этих условиях следует проработать механизмы регулирования деятельности МСБ, пересмотреть порядок предоставления налоговых льгот с целью повышения их адресности.

Обзор литературы. Стимулирование предпринимательства посредством механизма налогообложения исследуется многими учеными, практиками, государственными деятелями Казахстана.

Д.э.н., профессор Интыкбаева С.Ж., исследуя особенности налогово-бюджетной политики РК, подчеркивает влияние внешних шоков и уязвимость отечественного бизнеса, что негативно отражается на их деятельности и обостряет вопросы формирования доходов бюджета [1]. В этих условиях крайне осторожно следует подходить к механизму налогообложения во избежание уклонения от налогов. Эту же мысль высказывает Лукпанова Ж.О. [2], отдавая должное роли специальных налоговых режимов, способствующих росту предпринимательской активности, ею отмечается факт их несоответствия требованиям современного этапа развития экономики. Однако при определении механизма налогообложения важно соблюсти баланс интересов государства и бизнеса.

Д.э.н., профессор Зейнельгабдин А.Б, рассматривая вопросы налогообложения предпринимателей, отмечает необходимость оценки эффективности каждого вида налоговых льгот [3]. Его позиция относительно упразднения отдельных их видов представляется обоснованной. Между тем, в исследованиях других авторов чаще встречается тезис о необходимости расширения налоговых льгот. Так, Даниярова М.Т. высказывает суждения относительно введения налоговых каникул для малого бизнеса наряду с другими льготами [4]. Кунызов Е.К. также отмечает необходимость льгот по налогам наряду с другими инструментами государственной поддержки субъектов МСБ (прямое субсидирование, льготное кредитование и т.д.) [5].

Наличие противоположных суждений свидетельствует об актуальности данной темы и необходимости её тщательной и всесторонней проработки.

Основная часть. Начиная с обретения Казахстаном независимости, Правительство республики стало большое внимание уделять стимулированию предпринимательской инициативы. Всесторонняя и комплексная поддержка развития малого и среднего бизнеса стало фактором развития рыночных отношений в республике [6].

Как показали проведенные нами расчёты, численность занятых в малых и средних предприятиях в течение 2017-2022 годов выросла на 128,8% и составила на 1 января 2023 года 4109,7 тыс. человек. Это отразилось на роли занятых в МСП в обеспечении занятости. Если в 2017 году доля занятых в МСП составила 37,2% от общего количества занятого населения в Казахстане, то на 1 января 2023 года данный показатель превысил 40,1%.

Роль субъектов малого и среднего предпринимательства в экономике страны выражается также в объеме выпуска продукции МСП. В течение анализируемого периода данный показатель вырос на 80,5 % и составил на конец периода 59221 млрд. тенге. Доля валовой добавленной стоимости МСП в ВВП Казахстана выросла с 25,6% в 2017 году до 33,8% в 2022 году.

В то же время, положительная динамика деятельности малых и средних предприятий в республике сопровождается наличием ряда проблем. Как показывает практика функционирования, в среднем период деятельности субъектов МСП составляет около 2 лет [7].

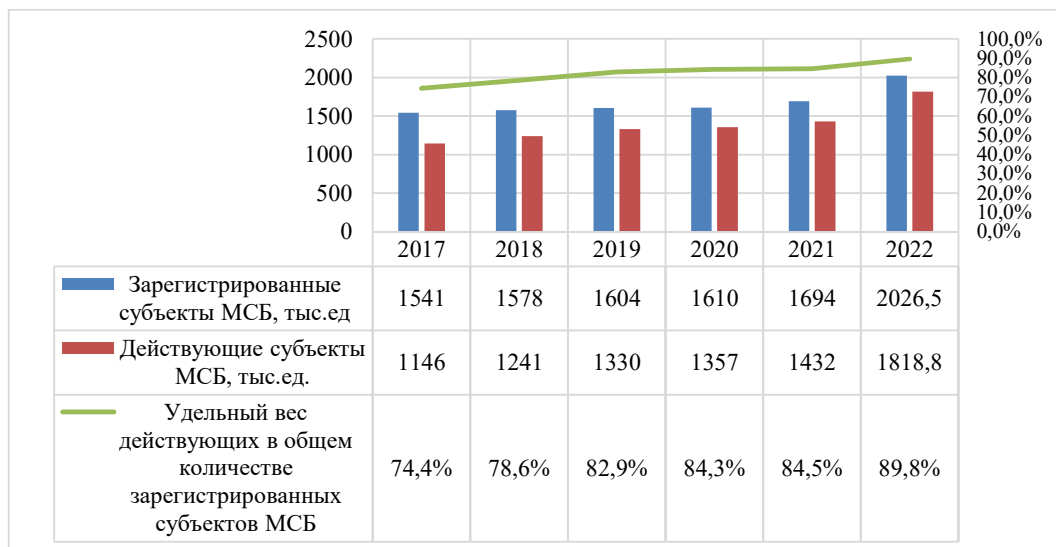

Рисунок 1. Динамика зарегистрированных и действующих субъектов МСБ в РК за 2017-2022 годы, тыс.ед.*

* Составлен авторами по данным Национального бюро статистики РК

Как видно из данных диаграммы, удельный вес действующих в общем объёме зарегистрированных субъектов МСБ увеличился в течение анализируемого периода с 74,4% в 2017 году до 89,8% в 2022 году. Это свидетельствует о стабилизации деятельности малых и средних предприятий в республике.

Оценка структуры малого и среднего предпринимательства РК в разрезе организационно-правовых форм (рисунок 2) позволяет нам сделать следующие выводы.

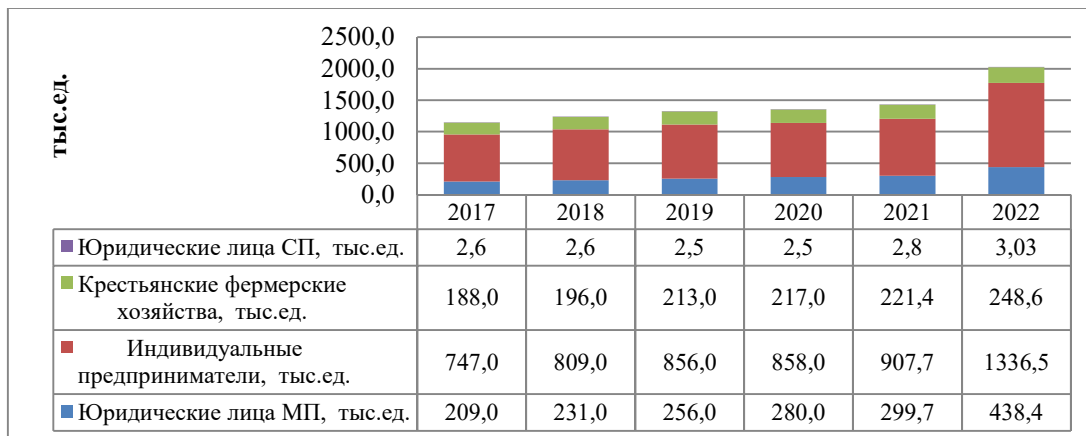

Рисунок 2. Организационно-правовые формы субъектов малого и среднего предпринимательства в РК в 2017-2022 годах, тыс.ед.*

* Составлен авторами по данным Национального бюро статистики РК

Из представленных данных видно, что наибольший удельный вес составляют индивидуальные предприниматели. Их удельный вес на 1 января 2023 года составил по нашим расчётам 65,9% количества субъектов малого и среднего предпринимательства.

Доля крестьянских фермерских хозяйств на 1 января 2023 года составила 12,3% от общего числа субъектов МСП. Данный показатель относительно стабилен, хотя в абсолютной сумме их количество в течение анализируемого периода выросло на 24,4%. Юридические лица - малые предприятия возросли более чем в 2 раза, а их доля в объёме субъектов МСБ составила 21,6% на 1 января 2023 года.

Количество юридических лиц – субъектов среднего бизнеса оставалось относительно стабильным – прирост составил всего 16,5%. Их доля в общем объёме субъектов МСП остаётся по-прежнему незначительной – всего 0,1%.

На наш взгляд, в условиях нестабильности экономической ситуации в республике наибольшим потенциалом для развития располагают средние предприятия. Их деятельность является финансово устойчивой по сравнению с другими организационно-правовыми формами.

Анализ показал, что динамика зарегистрированных и действующих субъектов малого и среднего предпринимательства носит неравномерный характер. Если количество действующих индивидуальных предпринимателей, крестьянских и фермерских хозяйств, а также малых предприятий ежегодно возрастает, то число средних предприятия снижается. В то же время, доля действующих в общем объёме зарегистрированных субъектов демонстрирует уверенный рост, при этом наибольшее значение коэффициента наблюдается у крестьянских и фермерских хозяйств и средних предприятий. Это подтверждает сделанные нами ранее выводы.

Принципиально важным для оценки практики функционирования малого и среднего предпринимательства республики является анализ в разрезе регионов.

Представленные данные наглядно свидетельствуют, что деятельность субъектов МСБ характеризуется неравномерностью. Наибольшее их количество сосредоточено в городах Астана и Алматы, а также в Туркестанской области. Меньше всего субъекты малого и среднего предпринимательства работают в Улытауской, Северо-Казахстанской и Абайской областях.

По нашим расчётам, на 1.01.2023 года количество действующих субъектов МСБ в трёх лидирующих регионах составляют 37,5% от республиканского их количества. В то же время, доля субъектов МСП в трёх областях-аутсайдерах составила 5,5%.

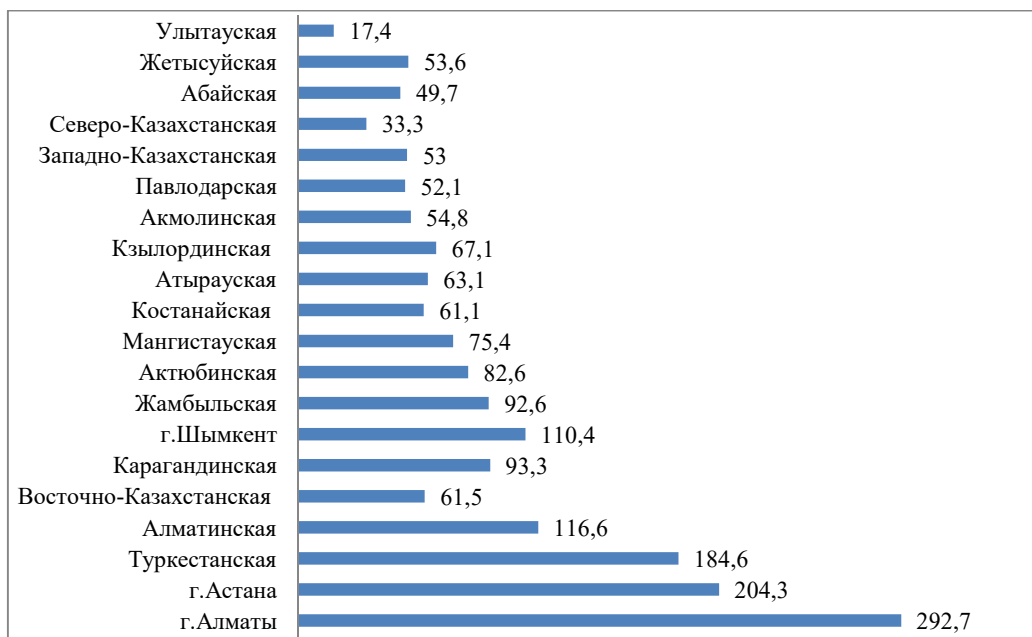

Рисунок 3. Региональная структура действующих субъектов малого и среднего предпринимательства на 1.01.2023 года, тыс.ед.*

* Составлен авторами по данным Национального бюро статистики РК

Результативность деятельности субъектов МСП определяется, прежде всего, выпуске продукции. Как показали расчёты, в течение анализируемого периода по республике в целом общий объём выпуска продукции вырос на 80,5%. При этом по регионам ситуация существенно различается. Наибольший показатель прироста зафиксирован в Туркестанской области – в 2,7 раза. В Павлодарской области наблюдается даже снижение на 4,5%. Регионами с превышением среднереспубликанского уровня являются: Алматинская, Атырауская, Кустанайская, Карагандинская, Мангистауская, Восточно-Казахстанская области. В большинстве областей Казахстана выпуск продукции субъектами МСП составил прирост, отстающий от среднереспубликанского показателя.

Неравномерное распределение предпринимательской инициативы наблюдается и в разрезе отраслей (рисунок 4).

Рисунок 4. Объёма выпуска продукции и услуг субъектами малого и среднего предпринимательства на 1.01.2023 года, в млн.тенге.*

* Составлено авторами по данным Национального бюро статистики РК

Анализ показал, что для субъектов малого и среднего предпринимательства привлекательными с точки зрения ведения бизнеса остаются услуги и прежде всего торговля. На конец 2022 года доля промышленности в общем объёме выпуска продукции составила всего 20,9%, что ниже показателя предыдущего 2021 года. На наш взгляд, данная ситуация складывается в силу следующих причин:

- скорость отдачи на инвестиции;
- быстрая адаптивность к потребностям рынка;
- отсутствие потребности в дорогостоящем промышленном оборудовании;
- минимальные риски по сравнению с отраслями промышленности и сельского хозяйства.

Всё вышеизложенное свидетельствует о наличии как позитивных, так и сдерживающих факторов развития деятельности субъектов МСП. С одной стороны, следует отметить позитивный рост количественных показателей – количество действующих субъектов МСБ, численность занятых в них, доля занятых в малом среднем предпринимательстве в обеспечении общей занятости населения РК, выпуск продукции. В то же время, анализ выявил и слабые стороны – короткий жизненный цикл деятельности субъектов МСБ, региональная и отраслевая неравномерность, уязвимость факторам внешней среды, ограниченность в финансовых ресурсах для развития, низкая платежеспособность и финансовая устойчивость. Всё вышеизложенное свидетельствует о необходимости коренного пересмотра к действующей регуляторной практике в отношении субъектов МСБ.

Анализ показал, что Правительством с начала развития государственного суверенитета огромное внимание уделялось мерам государственной поддержки, включая упрощенный порядок налогообложения, льготное финансирование и кредитование, институциональный и организационный механизм, разработку и реализацию ряда специальных программ.

В условиях кризиса, вызванного пандемией, Правительством был разработан ряд специальных мер, в числе которых:

- мораторий на осуществление проверок субъектов малого и среднего бизнеса сроком на 3 года;
- предоставление комплекса налоговых льгот;
- предоставление отсрочки по кредитам для тех отраслей, которые в наибольшей степени пострадали от пандемии коронавируса.

Меры стимулирования предпринимательской деятельности продолжились и в последующем периоде. Так, в 2021 году было предусмотрено:

- снижение налоговой нагрузки на фонд оплаты труда субъектов малого и среднего предпринимательства;
- освобождение части реинвестированной в производство прибыли от обложения корпоративным подоходным налогом;
- упрощение регистрационных процедур посредством применения мобильных приложений;
- упрощение и снижение мер налогового регулирования и контроля.

Сегодня в результате разработанных и реализуемых мер налогового администрирования за 2017-2021 годы было выявлено 2365 лжепредприятий, началась тщательная отработка схем уклонения от налогов) [8].

В 2022 году были предоставлены оперативные меры субъектам малого и среднего предпринимательства, пострадавшим в результате январских беспорядков:

- был возмещен имущественный ущерб;
- предоставлена отсрочка по займам для юридических и физических лиц;
- приостановлены налоговые и таможенные проверки.

В настоящее время разработана и реализуется Концепция развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года. Она предполагает комплексный подход к поддержке МСБ с приоритетным направлением развития среднего предпринимательства. В числе мер государственной поддержки (укрепление институциональной среды, стимулирование формирования бизнес-климата и др.) важная роль отводится мерам государственной финансовой поддержки. При этом важным принципом реализации данной Концепции является поддержка фискальной добропорядочности, стимулирование выхода бизнеса из тени [9]. Данный принцип характеризует современный цивилизованный подход к ведению предпринимательства.

Таблица 1

Индикаторы Концепции развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года*

Наименование показателей	2021	2025	2030
1. Доля малого и среднего предпринимательства в ВВП	33,3%	35%	40%
2. Доля средних компаний	6,1%	15%	20%
3. Доля ненаблюдаемой экономики	20,2%	15%	12%
4. Занятость в МСП, млн. человек	3,5	4	5

* Составлена авторами по данным Министерства Национальной экономики РК

Дальнейшее развитие малого и среднего предпринимательства в Казахстане будет осуществляться в соответствии с принятыми в данной Концепции подходами.

Между тем, на наш взгляд, следует проработать механизмы решения проблем отраслевой и региональной неравномерности размещения субъектов малого и среднего предпринимательства.

На наш взгляд, следует перейти от тотального льготирования к выборочному, с усилением мер специальной государственной поддержки производственных предприятий во избежание преобладания услуг.

Как показатели результаты проведенного исследования, для субъектов малого и среднего предпринимательства по-прежнему привлекательными остаются торговля, сфера общественного питания, бытовых услуг.

В соответствии с позитивной зарубежной практикой, следует стимулировать создание субъектов МСП на крупных промышленных предприятиях по принципу кластерного подхода, для обеспечения законченного технологического цикла. Подобная практика позволит сократить издержки, поддержать новаторство, развивать инновационное предпринимательство,

С учётом специфики казахстанской экономики, где традиционно большая роль отводится сельскому хозяйству, необходимо развитие субъектов МСП в сфере агропромышленного комплекса, хранении и переработке сельскохозяйственной продукции.

Заключение. В большинстве стран малый и средний бизнес играет важную роль в экономике, обеспечивая рабочие места, производя продукцию и оказывая услуги, наиболее востребованные в данный момент времени.

Как показал проведенный анализ, развитие малого и среднего предпринимательства наравне с положительными тенденциями характеризуется наличием слабых сторон. К сожалению, количественные показатели динамики МСП пока не переросли в рост качественных показателей. Основными проблемами являются отраслевые и региональные диспропорции, недостаточность собственных финансовых ресурсов, низкая финансовая устойчивость, закредитованность, короткий жизненный цикл, отсутствие стратегических подходов, низкая инновационная активность.

В целях отхода от преобладания услуг в сфере деятельности субъектов МСП, следует проработать механизмы точечного их льготирования, стимулировать укрупнение активов, перехода от малых предприятий к средним.

В частности, на наш взгляд, следует разработать дифференцированный подход к налоговым ставкам, при этом субъектам, работающим в сфере производства и сельского хозяйства предоставить более щадящие ставки.

Во всем мире государственное стимулирование малого бизнеса предполагает систему финансово-кредитных рычагов, среди которых ведущую роль играют налоговые льготы.

Между тем, данный инструмент носит весьма противоречивый характер, так как чрезмерное его использование в отсутствие системного подхода чревато диспропорциями социально-экономического развития.

Необходимо учитывать, что по одной и той же деятельности должна предоставляться только одна льгота.

На наш взгляд, прямые налоговые льготы должны предоставляться только тем предприятиям, которые:

- занимаются производственной, инновационной, социальной деятельностью;
- на определенном этапе нуждаются в поддержке от государства (новые компании, микропредприятие и пр.).

В случае даже полного освобождения от налоговых обязательств – компании должны сдавать налоговую отчетность.

Дифференцирование ставок необходимо проводить исходя из отраслевых приоритетов: для тех отраслей, которым требуется поддержка государства. Такой подход к формированию налоговой политики должен обеспечить оптимальное распределение национального богатства, высокий уровень экономической активности и точечную поддержку приоритетных отраслей экономики.

Дополнительные налоговые льготы следует предоставить компаниям, направляющим прибыль на реинвестирование производственной деятельности.

Высокие налоги и отсутствие налоговых каникул на определенный период приводят к тому, что присутствующая высокая расходная часть еще больше увеличивается, не давая возможность нормально развивать производство и инновационную деятельность.

Компании, осуществляющие реализацию инвестиционного проекта также несут высокие расходы по заработной плате сотрудников, выплачивают кредиты, поэтому присутствует необходимость понижения налоговой нагрузки таких проектов для эффективного их развития.

Сегодня назрела необходимость проработать рычаги повышения ответственности для субъектов МСП во избежание бессистемного использования налоговых льгот, предоставляемых государством. На макроуровне это позволит укрепить экономику, будет способствовать повышению налоговых поступлений в бюджет.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зейнельгабдин А.Б. Проблемы управления государственными финансами в РК // «Сейткасимовские чтения – 2022»: Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной популяризации научного наследия академика НАН РК, доктора экономических наук, профессора Г.С.Сейткасимова 29 сентября 2022 год. – Астана. – С. 8-11.

2. Интыкбаева С.Ж. Особенности налогово-бюджетной политики в условиях новых глобальных рисков // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2017. – № 2. – С. 52-57.

3. Лукпанова Ж.О., Берстембаева Р.К. Налоговое регулирование субъектов малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан // Сотрудничество Республики Беларусь и Оренбургской области в инновационной деятельности: материалы международной научно-практической конференции Оренбургского государственного университета. – Оренбург: ООО ИПК «Университет». – 2018. – С. 160-167.

4. Даниярова М.Т., Глазунова С.Б. Влияние налогового механизма на решение социально-экономических проблем в Казахстане // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2021. – № 2. – С. 78-87.

5. Куныязов Е.К., Кадырова А.С., Куныязова С.К., Имангалиева И.Т. Региональные особенности инфраструктурной поддержки предпринимательской деятельности Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2022. – № 2. – С. 149-155.

6. Куныязова С.К., Куныязов Е.К., Кадырова А.С., Жетписпаев С.К. Основные предпосылки активизации развития малого и среднего предпринимательства Казахстана в современных условиях // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2021. – № 3. – С. 106-114.

7. Рубенкова Н.Б. Финансовое обеспечение субъектов предпринимательской деятельности в РК и пути их решения. – Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – № 2. – 2017. – 62 с.

8. Нурумов А.А., Аскарлов Д.А. Совершенствование налогового администрирования на основании информационной системы электронных счетов-фактур с применением системы управления рисками // Современные тенденции развития финансово-банковского сектора в условиях экономической неопределенности: Материалы международной научно-практической конференции Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва 10 июня 2022 года. – Астана. – С. 283-288.

9. Концепция развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года // Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 апреля 2022 года № 250. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000250>.

REFERENCES

1. Zeynelgabdin A. Problemy upravleniya gosudarstvennyimi finansami v RK // Seytkasimovskie chteniya – 2022»: Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyaschennoy populyarizatsii nauchnogo naslediya akademika NAN RK, doktora ekonomicheskikh nauk, professora G.S.Seytkasimova 29 sentyabrya 2022 god. – Astana. – S. 8-11 [in Russian].

2. Intyikbaeva S. Osobennosti nalogovo-byudzhetnoy politiki v usloviyah novyih globalnykh riskov // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy trgovli. – 2017. – № 2. – S. 52-57 [in Russian].

3. Lukpanova Zh., Berstembayeva R. Nalogovoe regulirovaniye sub'ektov malogo i srednego biznesa v Respublike Kazahstan // Sotrudnichestvo Respubliki Belarus i Orenburgskoy oblasti v innovatsionnoy deyatel'nosti: materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta. – Orenburg: OOO IPK «Universitet». – 2018. – S. 160-167 [in Russian].

4. Daniyarova M., Glazunova S. Vliyaniye nalogovogo mehanizma na resheniye sotsialno-ekonomicheskikh problem v Kazahstane // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy trgovli. – 2021. – № 2. – S. 78-87 [in Russian].

5. Kunyazov E., Kadyirova A., Kunyazova S., Imangaliev I. Regionalnyie osobennosti infrastruktury podderzhki predprinimatelskoy deyatel'nosti Kazahstana // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy trgovli. – 2022. – № 2. – S. 149-155 [in Russian].

6. Kunyazova S., Kunyazov E., Kadyirova A., Zhetpispayev S. Osnovnyie predposylki aktivizatsii razvitiya malogo i srednego predprinimatelstva Kazahstana v sovremennykh usloviyah // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy trgovli. – 2021. – № 3. – S. 106-114 [in Russian].

7. Rubenkova N. Finansovoe obespecheniye sub'ektov predprinimatelskoy deyatel'nosti v RK i puti ih resheniya. – Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy trgovli. – № 2. – 2017. – 62 s. [in Russian].

8. Nurumov A., Askarov D. Sovershenstvovaniye nalogovogo administrirovaniya na osnovanii informatsionnoy sistemyi elektronnykh schetov-faktur s primeneniemyi sistemyi upravleniya riskami // Sovremennyye tendentsii razvitiya finansovo-bankovskogo sektora v usloviyah ekonomicheskoy neopredelennosti: Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii Evraziyskogo natsionalnogo universiteta im. L. Gumilyova 10 iyunya 2022 goda. –Astana. – S. 283-288 [in Russian].

9. Kontseptsiya razvitiya malogo i srednego predprinimatelstva v Respublike Kazahstan do 2030 goda // Utverzhdena postanovleniemy Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 27 aprelya 2022 goda № 250. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000250> [in Russian].

Такиев М.Т., Увакбаева Г.Б., Берстембаева Р.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТКЕ САЛЫҚ САЛУДЫҢ ЗАМАНАУИ ШЫНДЫҚТАРЫ МЕН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Андатпа

Зерттеу Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты салық реттеушілерін қолдану тәжірибесіне арналған. Мақалада шағын және орта бизнестің қазіргі жағдайын талдау ұсынылған, оның сандық және сапалық параметрлерін бағалау негізінде оң және теріс сипаттамалар жүйеленген. Теріс үрдістер салалық және өңірлік диспропорциялармен, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері қызметінің қысқа өмірлік циклімен, олардың қаржылық тұрақтылығының төмендігімен байланысты.

Елде шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне, оның ішінде салық-бюджет тетіктерін қолдану арқылы кешенді қолдау жүйелі түрде жүзеге асырылатыны айқындалды. Сонымен қатар, жүргізілген талдау көрсеткендей, салық левередждерін қолданудың қолданыстағы тәжірибесі тәуелді көңіл-күйдің дамуына әкеледі және республика экономикасы үшін тиісті қайтарым бермейді.

Авторлар қазіргі заманғы шындықтарды ескере отырып, республикадағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты салық тетіктерін қолдану практикасын жетілдірудің мүмкін жолдарын қарастырды. Шағын және орта бизнестің сапалы өсуі шағын және орта бизнес субъектілерінің активтерін ірілендіру, субъектілердің шағын нысандардан орта кәсіпорындарға көшуін ынталандыру негізінде мүмкін болатындығы анықталды. Сондай-ақ өндіріс, ауыл шаруашылығы саласында жұмыс істейтін кәсіпкерлік субъектілерін атаулы қолдау қажет.

Takiev M., Uvakbaeva G., Berstembayeva R.

MODERN REALITIES AND PROBLEMS OF TAXATION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The study is devoted to the practice of applying tax regulators to small and medium-sized businesses in Kazakhstan. The article presents an analysis of the current state of small and medium-sized businesses, based on an assessment of its quantitative and qualitative parameters, positive and negative characteristics are systematized. Negative trends are associated with sectoral and regional imbalances, a short life cycle of small and medium-sized businesses, and their low financial stability.

It is determined that the country systematically provides comprehensive support to small and medium-sized businesses, including through the use of fiscal levers. At the same time, as the analysis has shown, the current practice of using tax levers leads to the development of dependent attitudes and does not give proper returns for the economy of the republic.

The authors consider possible ways to improve the practice of using tax levers in relation to small and medium-sized businesses in the republic, taking into account modern realities. It is determined that the qualitative growth of small and medium-sized businesses is possible on the basis of consolidation of assets of small and medium-sized businesses, stimulating the transition of subjects from small forms to medium-sized enterprises. Targeted support of business entities working in the field of production and agriculture is also needed.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).38
 UDK:338.43:003.292:004(045)
 SCSTI 06.71.07.

S. Tokenova*, PhD, acting assoc. professor¹
 G. Baibasheva, PhD., assoc. professor²
 S. Kaidarova, c.e.s., assoc. professor³
 Zh. Nurgalieva, c.e.s., assoc. professor⁴
 Kazakh Agrotechnical Research University
 named after S. Seifullin, Astana, Kazakhstan¹
 Astana International University,
 Astana, Kazakhstan²
 Innovative University of Eurasia,
 Pavlodar, Kazakhstan³
 Esil University, Astana, Kazakhstan⁴
 * – main author (author for correspondence)
 e-mail: sandi_77@inbox.ru

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES FOR MANAGEMENT DECISIONS MAKING IN AGRICULTURE

This article discusses the effectiveness, necessity and prospects of the introduction of resource-saving technologies in agriculture in the modern economic conditions of the Republic of Kazakhstan. The topic of the article reveals the relevance of the use of modern digital technologies for the cultivation of grain crops. The need to abandon the classical technology, which entails a loss of yield of up to 15%, and also negatively affects the soil cover of the earth, that is, provokes soil erosion, is justified. And also analyzed the condition of the technical park, the wear of which is more than 50%, which also negatively affects the economic condition of agro-industrial complexes.

Reasonable use of resource-saving technologies helps to reduce fuel costs, significantly reduces the need for tillage before sowing, thereby saving money, and also increases the yield of cultivated crops and, accordingly, the level of profitability. According to the results of the study, appropriate conclusions are drawn.

Keywords: precision technology, digitalization, management solutions, efficiency, crop productivity, new technologies, acreage, yield per unit, modern technologies, accounting.

Кілт сөздер: нақты технологиялар, цифрландыру, басқару шешімдері, тиімділік, ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі, жаңа технологиялар, егіс алқаптары, өнімділік.

Ключевые слова: точные технологии, цифровизация, управленческие решения, эффективность, урожайность сельскохозяйственных культур, новые технологии, посевные площади, урожайность на единицу продукции, современные технологии, бухгалтерский учет.

Introduction. The relevance of the topic is the need to use modern digital technologies, which are becoming a key condition for the development of competitive agricultural production in the face of global challenges and threats. Due to the current state of scientific and technological progress, farmers can not only use digital technologies in production, but also make agriculture manageable and predictable as a whole. The efficiency of agriculture in developed countries is many times higher than in the CIS countries, including Kazakhstan, largely due to digitalization. The close attention has been recently paid to the development of digital agriculture from the state, due to the need to provide this industry with modern technologies, although there is no hurry on the part of farmers to switch to digital technologies, and that is understandable since many problematic issues have not yet been considered and resolved in legislative documents.

The purpose of this article is to determine the effectiveness of introducing digital technologies and identify problems in agriculture in Kazakhstan. The article justifies the need to switch to digital technologies in agriculture in combination with the solution of the following issues on technical maintenance, internal skills and variety renewal, which should not be considered in isolation. It also considers topical issues on the problems of introducing digital technologies for agricultural producers as one of the effective tools for making management decisions.

Literature review. According to the observations of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, 'precision farming with the use of new technologies and equipment made it possible to get 2.5 times more yield at pilot sites. At the same time, farmers' expenses were reduced by more than 20% [1].

According to research by the Food and Agriculture Organization FAO (UN) [2], the annual grain losses account for up to 30% of the total production. On average, this figure amounts to 10% worldwide, and in the CIS countries (including Kazakhstan) – up to 25%. 'Application of modern technologies in agriculture'

and others on the ELIBRARY.RU portal, the works of the following authors can be found: Alenina K.A., Griбанov Yu.I. [3], Vartanov M.L., Drobot E.V. [4]; Kuladzhi, Babkin, Sokolova, Murtazaev [5], Makarov I.N. [6], Ryzhenko A.A. [7], Ushachev I.G., Maslova V.V., Chekalin V.S. [8], Chupakhina A.V., Chechin A.I., Konoplin A.N. [9] and other authors. In the scopus database, the works of Tokenova S, Kulekeshova A. [10] are devoted to studying in this area .

The key role in the agro-industrial complex is given to agriculture. The diverse climatic conditions of the Republic of Kazakhstan allow growing almost all crops of the temperate zone [11].

Increasing the efficiency of agricultural enterprise management through digitalization technologies contributes to maintaining competitiveness in the market. To work without digitalization means to lose in the global competition [12]. To make the right management decisions, you need information, data that allows collecting such technologies as satellite images, high-tech sensors, GPS systems, etc. The digitalization of agricultural production in the Republic of Kazakhstan should provide an increase in crop production for the next 3-7 years.

The main part. The theory and methodology of this article are based on the problems of implementing digital technology for grain cultivation. The calculation methods and procedures were based on official statistics on the availability of major types of agricultural machinery for the period from 2012 to 2019, and also on the data on productivity and costs in the farms of the test site [13]. Table 1 provides the information on yield.

Table 1

Average indicators of wheat yield before the introduction of precision technology*

Farming enterprises	LLP «Naidarovskoye»	LLP «Dikhan Plus»	LLP «Shakhterskoye»	LLP «Troyana»	LLP «Shagala Agro»
Yield, c/ha	11,6	12,1	12,3	13,7	16,9

* Compiled by the author on the basis of farm data

As it can be seen from the average statistical data, the yield varies within 11-17 centners per hectare, while in Russia this figure exceeds 1.5-2 times, which is due to the introduction of precision technology. Therefore, the introduction of information technology should solve the problem of optimizing operating costs and increasing yields.

Results. However, in terms of Internet connectivity in the fields and the use of IT solutions, Kazakhstan is actually not far behind the advanced agricultural countries. However, the credit entirely goes to progressive agricultural holdings, which are actively implementing all sorts of new solutions in their fields. In 2018, as part of digitalization on the basis of the A. I. Barayev Research and Production Centre for Grain Farming, a pilot project for the introduction of 'precision farming' has been launched. Using the example of spring wheat production, the efficiency of using resource-saving technologies with elements of precision farming was considered, table 2.

Table 2

The planned expenses for the introduction of precision farming technology, tenge*

Name	Unit of measure	Price per unit	Quantity	Price	Subsidies	Load per 1 ha
1	2	3	4	5	6	7
Agrochemical analysis (determination of easily hydrolyzed nitrogen and labile phosphorus), 5 ha grid	sample	2284.0	400.0	913600.0	-	456.8
Purchase of mineral fertilizers (fallow fields 150 kg in gross weight./ha)	tons	125000.0	300	37500000.0	18750000.0	4687.50
Installation of the system of discriminatory application of fertilizer and parallel driving of 'Agronavigator'*	package	1600000.0	1	1600000.0	-	32.0

1	2	3	4	5	6	7
Chisel – fertilizer distributor for applying the main dose of fertilizer**	pc	5000000.0	1	5000000.0	1250000.0	100.0
Expenses for security equipment**	ha	8450	2000	16900000.0	2957500.0	6971.25
Consultative support services	service	3740438.41	1	3740438.41		1870.22
Total expenses				65654038.41		
Cost per 1 ha						14 117,77

* Compiled by the author based on the project layout

Consultative support services include payment for experts in the development of electronic soil cartograms, the interpretation of digital data and agrochemical cartograms in relation to the calculation of fertilizer doses and their application, Earth's remote sensing, imaging, weeds and diseases, and economics

Let us consider the effect of the introduction of precision farming technology on the example of farms, table 3.

Table 3

Impact from the introduction of precision farming in the pilot project*

Farms	Area, ha	Crop (breed)	Average yield c/ha	Yield on the pilot field, c/ha	Growth c/ha
'Dikhan Plus' LLP	145	durum wheat (pearl of Siberia)	12.1	26.0	+13.9
'Naydarovskoe' LLP	250	durum wheat (Durum)	11.6	50.2	+38.6
'Shachterskoye' LLP	160	spring wheat (Shortandy 2012)	12.3	28.2	+15.9
'Troyana' LLP	400	Wheat (Lubava 5)	13.7	22.0	+8.3
'Shagala Agro' LLP	153	Spring wheat (Astana 2)	16.9	44.0	+27.1

* Compiled by the author on the basis of farm data

The table data for some of the farms of the pilot project showed the following results: the largest increase in yield was received by the farms 'Naydarovskoe' 50.2 c/ha and 'Shagala Agro' 44 c/ha for 'Durum' and 'Astana 2' wheat varieties, other farms received a yield increase in the range of 8.3-15.9 c/ha (crop loss due to weather conditions and less stable wheat varieties, and other factors). Consider the cost of fuel for the cultivation of grain, table 4.

Table 4

Average fuel consumption per 1 ha of grain crops

Indicator	Type of technology		
	traditional	minimum	zero
Fuel consumption, kg / ha	18.6	12.4	6.2

As can be seen, the introduction of new technologies helps to reduce fuel consumption costs.

According to the minimum and zero technology, water availability is close to 39.8-47.2 mm before sowing, 25.1-44.8 mm before harvesting. The lowest water availability by traditional technology before sowing is 19.8 mm and before harvesting - 17.9 mm, see table 5.

Table 5

Reserves of productive moisture in steam and grain fields depending on the system of tillage

Soiltechnology	On average by crop rotation	Productive moisture, mm	
Traditional		19.8	17.9
Minimum		39.8	25.1
Zero		47.2	44.8

The expenses and revenues directly depend on the yield, market situation and sales processes, as well as other factors. The risk factors are anything that can negatively affect earnings. There are a lot of risks: what will the weather be like; will there be an invasion of locusts; what diseases can be dangerous for animals in the coming season; are the workers qualified enough; is everything in order with the equipment? Before taking a particular step, you need to be absolutely clear about the risks it involves and what is the price of each such risk [9].

It should be noted that agriculture faces the problem of the lack of qualified personnel for the agro-industrial complex, table 6.

Table 6

Availability of mechanized personnel, number of people*

Regions	Mechanizers			Including				
	required	available	lacked	truck drivers	combine drivers	drivers	mechanized current operators	mechanical trades
Kazakhstan								
Western region	9638	9125	513	271	83	119	2	38
Northern region	56552	55671	881	450	285	102	36	8
Central region	1964	1814	150	94	28	18	4	6
Southern region	48344	47266	1078	581	239	151	16	91
Eastern region	4617	4026	591	132	328	40	7	84
in the Republic	121,115	117,902	3 213	1528	963	430	65	227

* Compiled by the author on the basis of statistical data, Source: stat.gov.kz [12]

The next problem is that the existing vehicles and drilling equipment are characterized by wear and tear of more than 80 %, and computer and office equipment, as well as special field and laboratory equipment, are in the same condition (figure 1).

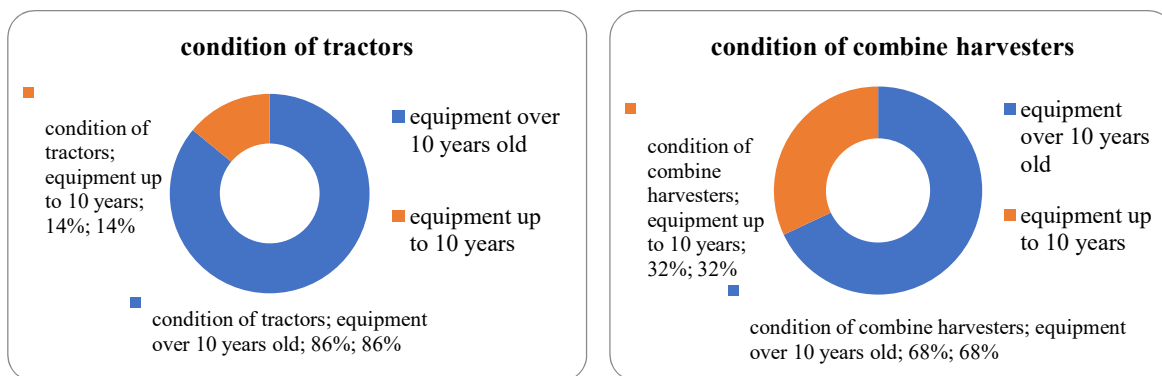

Figure 1. **Availability of basic agricultural machinery in Kazakhstan, units***

* Compiled by the author on the basis of statistical data, Source: web-site: MOA[12]

The wear and tear of agricultural machinery in Kazakhstan is about 80%. According to the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, the average age of more than 70% of grain combine harvesters and trucks is 13-18 years with a standard service life of 8-10 years. In addition, more than 70% of grain combine harvesters, about 80% of trucks, 75% of reaping machines, and 80% of seeding machines are subject to write-off , table 7.

Table 7

Technical condition of agricultural machinery in Kazakhstan on average over the last 10 years), %*

Types of equipment	The wear indicator is older than 10 years,%	Indicator of wear and tear,%
Tractors	70	30
Combine harvesters	80	20
Forage harvesting equipment	85	15
Tillage equipment	80	20

* Compiled by the author on the basis of statistical data, Source: stat.gov.kz [12]

Taking into account that the average service life of agricultural machinery is 10 – 12 years, it can be concluded that the actual service life of equipment exceeds the statutory service life by 3 – 10 years [10]. The outdated equipment leads to delays in sowing and harvesting, excessive fuel and spare parts costs, crop losses, and other negative consequences for farmers in general. Therefore it is necessary to increase the subsidies for agricultural machinery.

According to the pilot project, it can be seen that the use of precision technology also has an impact on less resistant wheat varieties. ‘The staff of agricultural science in the region is of great concern. Currently, there are only 4 grain breeders with a scientific degree in the scientific institutions of Akmola, Karaganda and North Kazakhstan regions. Moreover, two of them are over 70 years old!’ [14]. At the present stage, there is no production of seeds of new varieties in Kazakhstan, but on the contrary, they produce seeds of the same variety, whereas, in such countries as Russia and Canada, the variety renewal is carried out every 5-7 years, which has a beneficial effect on the yield of grain.

The motivation of farmers for high technologies, one of which is the precision technology, is mainly connected with the ability to reduce costs.

The advantage of implementing such solutions is the ability to save on almost everything. The automation of stationary farms contributes, first of all, to solving problems of energy saving [15]. In this connection, another problem is control of costs, which facilitated the managerial decision-making. That is, almost all agricultural enterprises lack an accounting and analytical management accounting system (there is a large inaccuracy in data collection and, as a consequence, inaccuracy of management documentation). Thus, questionable data of land leads to the fact that an accountant, financial expert, agronomist and the head of enterprise may have different data on the area of the same field; there is an insufficient account of both the crop seeds and the yield. Therefore, the solution to this problem can be found in using the ‘AgroStream’ program, as one of the most important areas of digital transformation is the establishment of automatic data exchange between the machine and office systems. In this segment, John Deere, in partnership with the Russian company CPS, released the AGDI (Ag Data Integrator) solution, which automatically exchanges data between John Deere equipment and a 1C-based office system in a two-way format. The system allows to not only monitor the technical characteristics of the machine but also performs the functions of an agricultural operator with the implemented work functionality according to instructions. Despite the fact that this solution was developed as part of the John Deere digital ecosystem, it allows integrating equipment from different manufacturers in one system, and also allows using different map data [13].

Besides, the AgroStream information system, a domestic product known not only in Kazakhstan, but also abroad, has been developed for making management decisions. It is AgroStream that effectively collects and analyzes data, providing it in a form that is convenient for users who make management decisions, that is, the role of management accounting, and analytical system increases. Of course, in recent years, the information of the accounting and analytical system is aimed at making rational and effective strategic and tactical decisions.

IS ‘Agrostream’ (AgroStream) is a comprehensive information system that allows to plan, model, analyze and define the company's management system in terms of improving efficiency [10]. The service covers all areas of agribusiness activity: from planning and control to product cost analysis, plan-fact analysis, field history storage, and flow process chart for each field and crop.

Conclusion. In conclusion, it can be stated that the effectiveness of implementing digital technologies in agriculture largely depends on the following aspects:

1) first of all, to update the technical park, which is physically outdated by more than 80%, with brands of machinery equipped with information sensors;

2) The variety renewal also has an effect on the yield, the solution of which is breeding varieties of cereals, legumes, oilseeds, annual and perennial grasses adapted to the changing climate in the steppe regions of Kazakhstan.

3) The improvement of the precision farming system based on the demonstration of an accounting site. The cooperation with the leading scientific institutions and the transfer of advanced technologies in crop cultivation.

4) The development of human resources, training of farmers, as there is a shortage of personnel who could cope with the objectives.

5) The development of an accounting and analytical system based on the ‘Agrostream’ program for making management decisions. Therefore, while making the transition to digitalization, it is necessary to develop a unified concept of digital transformation, which would take into account the approach of an

integrated principle: the development of innovation in variety renewal, technical equipment, labor resources, climatic conditions. The level of the digital economy development in agriculture is closely related to the degree of information technologies implementation, since the introduction of digital tools increases the production efficiency, contributes to effective control and management decisions.

REFERENCES

1. Вартанова М.Л., Дробот Е.В. Авангардные новации цифровой трансформации российского сельского хозяйства // Продовольственная политика и безопасность. – 2018. – № 1. – С. 27-35. – DOI: 10.18334/ppib.5.1.40107.
2. Trendov N., Varas S., Tseng M. Digital technologies in the service of agriculture and rural areas. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). – Rome. – 2019.
3. Аленина К.А., Грибанов Ю.И. Развитие механизма формирования компетентностного потенциала управления с использованием возможностей сетевизации и цифровизации социально-экономических систем // Креативная экономика. – 2019. – № 3. – С. 517-522. – DOI: 10.18334/ce.13.3.39963.
4. Вартанова М.Л., Дробот Е.В. Влияние непростых противоречивых процессов на рост отечественного сельского хозяйства // Российское предпринимательство. – 2018. – № 1. – С. 13-36.
5. Куладжи Т.В., Бабкин А.В., Соколова Е.С., Муртазаев С.А. Матричный инструментарий микропрогнозирования инновационной продукции в цифровой кластерной экономике // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2018. – № 1(60). – С. 831-839.
6. Makarov I. Knowledge, time and public-private partnership: the realities of the information economy // Creative economy. – 2011. – № 4(52). – P. 9-15.
7. Ryzhenko A. Using uber-technologies for the development of situational centers // Reflexive processes and management: source book of the XI International Symposium October 16-17, 2017. – Moscow. – 2017. – 262 p.
8. Ушачев И.Г., Маслова В.В., Чекалин В.С. Экономические проблемы импортозамещения в условиях научно-технологического развития АПК России // АПК: Экономика, управление. – 2017. – № 11. – С. 4-11.
9. Chupakhin A., Chechin A., Konoplin A. Features of the technical service organization of the agro-industrial complex at the present stage // Innovative directions for developing technologies and technical means of agricultural mechanization: Materials of the international scientific and practical conference. – Voronezh, 2015. – P. 81-88.
10. Tokenova S., Kulekeshova A., Aytkhozhina A. Technical equipment of agriculture and problems of restoration of the agricultural sector in the context of Kazakhstan and Mongolia // Encyclopedia of Exchange and Tourism. – 2020. – Vol. 11, №. 7. – P. 1692-1699. – DOI: 10.14505/jemt.v11.7(47).10.
11. Жандыбаев К. Цифровизация: инновационные проекты для АПК. стратегии 2050. – URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/51207/>
12. Интернет ресурс. – URL: <https://stat.gov.kz/>
13. Blogi Kazah-Zerno. Internet resources of the Analytical Agency web-site: Kazakh Zerno. – URL: www.kazakh-zerno.kz.
14. Tokenova S., Kadrinov M., Alpysova V. Progress of grain production development in Kazakstan and Mongolia // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – 2019. – volume 341. – DOI: 10.1088/issn.1755-1315
15. Precision agriculture is used on two million hectares of acreage in the North Kazakhstan region. – URL: https://www.inform.kz/ru/tochnoe-zemledelie-ispol-zuyut-na-dvuh-millionah-gektarov-posevnyh-ploschadey-v-sko_a3612181

REFERENCES

1. Vartanova M.L., Drobot E.V. Avangardnye novacii cifrovoj transformacii rossijskogo selskogo hozyajstva // Prodovolstvennaya politika i bezopasnost. – 2018. – № 1. – S. 27-35. – DOI: 10.18334/ppib.5.1.40107 [in Russian].
2. Trendov N., Varas S., Tseng M. Digital technologies in the service of agriculture and rural areas. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). – Rome. – 2019.

3. Alenina K.A., Gribanov Yu.I. Razvitie mehanizma formirovaniya kompetentnostnogo potentsiala upravleniya s ispolzovaniem vozmozhnostej setevizacii i cifrovizacii socialno-ekonomicheskikh sistem // Kreativnaya ekonomika. – 2019. – № 3. – S. 517-522. – DOI: 10.18334/ce.13.3.39963 [in Russian].
4. Vartanova M.L., Drobot E.V. Vliyanie neprostykh protivorechivyyh processov na rost otechestvennogo selskogo hozyajstva // Rossijskoe predprinimatelstvo. – 2018. – № 1. – S. 13-36 [in Russian].
5. Kuladzhi T.V., Babkin A.V., Sokolova E.S., Murtazaev S.A. Matrichnyj instrumentarij mikroprognozirovaniya innovacionnoj produkcii v cifrovoj klasternoj ekonomike // Konkurentosposobnost v globalnom mire: ekonomika, nauka, tehnologii. – 2018. – № 1(60). – S. 831-839 [in Russian].
6. Makarov I. Knowledge, time and public-private partnership: the realities of the information economy // Creative economy. – 2011. – № 4(52). – P. 9-15.
7. Ryzhenko A. Using uber-technologies for the development of situational centers // Reflexive processes and management: source book of the XI International Symposium October 16-17, 2017. – Moscow. – 2017. – 262 p.
8. Ushachev I.G., Maslova V.V., Chekalin V.S. Ekonomicheskie problemy importozamesheniya v usloviyah nauchno-tehnologicheskogo razvitiya APK Rossii // APK: Ekonomika, upravlenie. – 2017. – № 11. – S. 4-11 [in Russian].
9. Chupakhin A., Chechin A., Konoplin A. Features of the technical service organization of the agro-industrial complex at the present stage // Innovative directions for developing technologies and technical means of agricultural mechanization: Materials of the international scientific and practical conference. – Voronezh, 2015. – P. 81-88.
10. Tokenova S., Kulekeshova A., Aytkhozhina A. Technical equipment of agriculture and problems of restoration of the agricultural sector in the context of Kazakhstan and Mongolia // Encyclopedia of Exchange and Tourism. – 2020. – Vol. 11, №. 7. – P. 1692-1699. – DOI: 10.14505/jemt.v11.7(47).10.
11. Zhandybaev K. Cifrovizaciya: innovacionnye proekty dlya APK. strategii 2050. – URL: <https://strategy 2050.kz/ru/news/51207/> [in Russian].
12. Internet resource: <https://stat.gov.kz/>
13. Blogi Kazah-Zerno. Internet resources of the Analytical Agency web-site: Kazakh Zerno. – URL: www.kazakh-zerno.kz.
14. Tokenova S., Kadrinov M., Alpysova V. Progress of grain production development in Kazakstan and Mongolia // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – 2019. – volume 341. – DOI: 10.1088/issn.1755-1315
15. Precision agriculture is used on two million hectares of acreage in the North Kazakhstan region. – URL: https://www.inform.kz/ru/tochnoe-zemledelie-ispol-zuyut-na-dvuh-millionah-gektarov-posevnyh-ploschadey-v-sko_a3612181

Токенова С.М., Байбашева Г.К., Кайдарова С.Е., Нургалиева Ж.Е.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА БАСҚАРУШЫЛЫҚ ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ

Андатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қазіргі экономикалық жағдайында ауыл шаруашылығына ресурс үнемдейтін технологияларды енгізудің тиімділігі, қажеттілігі және болашағы қарастырылған.

Мақаланың тақырыбы дәнді дақылдарды өсіруде заманауи цифрлық технологияларды қолданудың өзектілігін ашады. Классикалық технологиядан бас тарту қажеттілігі дәлелденді, бұл өнімділіктің 15% -ға дейін жоғалуына әкеледі, сонымен қатар топырақ пен топырақ құнарлылығына теріс әсер етеді, яғни топырақ эрозиясын тудырады. Сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешендердің экономикалық жағдайына кері әсерін тигізетін тозуы 50%-дан астам техникалық парктің жай-күйіне талдау жасалды.

Ресурс үнемдейтін технологияларды ұтымды пайдалану отын шығынын азайтуға көмектеседі, жабдықтың тозуын азайтады, егіс алдында топырақ өңдеу қажеттілігін айтарлықтай азайтады, осылайша қаражатты үнемдейді, сонымен қатар мәдени дақылдардың өнімділігін арттырады және табыстылық деңгейі. Зерттеу нәтижелері бойынша тиісті қорытындылар жасалады.

Токенова С.М., Байбашева Г.К., Кайдарова С.Е., Нурғалиева Ж.Е.

**РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ПРИНЯТИЯ
УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ**

Аннотация

В данной статье рассматривается эффективность, необходимость и перспективы внедрения в сельское хозяйство ресурсосберегающих технологий, в сложившихся экономических условиях Республики Казахстан.

Тема статьи раскрывает актуальность применения современных цифровых технологий для возделывания зерновых культур. Обосновывается необходимость отказа от классической технологии, которая влечет за собой потерю урожайности до 15%, а также воздействует негативно на почву и плодородие земли, то есть провоцирует эрозию почвы. А также проанализировано состояние технического парка, износ которого составляет более 50%, что также негативно отражается на экономическом состоянии агропромышленных комплексов.

Обоснованное применение ресурсосберегающих технологий способствует снижению затрат на топливо, позволяет значительно снизить потребность в обработке почвы перед посевом, тем самым экономя средства, а также повышает урожайность возделываемых культур и уровень рентабельности. Сделаны соответствующие выводы по результатам исследования.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).39
УДК 331.45
ГРНТИ 86.25.00

Д.М. Турекулова*, д.э.н., профессор¹
Л.К. Жанкулова, магистр, СИС²
А.Б. Бекмагамбетов, к.ю.н., ассоц. профессор²
Б.К. Жуманова, к.э.н., профессор¹
Esil University, г. Астана, Казахстан¹
РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения», г. Астана, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: Turekulovadametken@gmail.com

СТАТИСТИКА ВРЕДНЫХ УСЛОВИЙ ТРУДА. ДОМИНИРУЮЩИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В настоящей статье приводится анализ исследования статистических данных вредных условий труда всего работающего населения Республики Казахстан. Эти исследования позволили выявить несовершенства практики управления профессиональными заболеваниями (профзаболеваниями) в РК. В данном контексте рассмотрен десятилетний интервал статистических наблюдений за вредными условиями труда, (начиная с 2012-2021 годы), приводящие к профессиональным заболеваниям, травматизму и несчастным случаям с летальным исходом.

Также был проанализирован государственный статистический учет показателей условий труда в разрезе видов экономической деятельности и размерности предприятий, отражающий только очень малую часть всей системы управления охраны РК на национальном уровне, т. е. выявлен не охват статистикой государственного уровня многих предприятий.

Все вышеуказанные исследования позволили определить основную пятёрку доминирующих профессиональных заболеваний РК, как базового индикатора, который в перспективе может послужит определителем приоритетных задач при реализации научных исследований по совершенствованию национальной системы управления охраной труда на основе риск-ориентированного подхода, для обеспечения здоровья трудоспособного населения.

Также приведены результаты научных исследований по доминирующей пятёрке профзаболеваний Международной организации труда (МОТ), иностранных ученых фундаментально исследовавших причинно-следственную связь их возникновения. Которые излагают последовательную цепочку, начиная от исходного воздействия вредных факторов производственной среды до конечного установившегося состояния здоровья работников в разных временных интервалах с учётом трудового стажа, приводящих к профзаболеваемости.

Ключевые слова: *безопасность и охрана труда, статистические наблюдения, вредные условия труда, Международная организация труда, профессиональные заболевания, поражение межпозвоночных дисков, двухсторонняя нейросенсорная тугоухость, пневмокониоз, дорсалгия, профессиональный бронхит, пневмонит.*

Кілт сөздер: *қауіпсіздік және еңбекті қорғау, статистикалық бақылаулар, зиянды еңбек жағдайлары, Халықаралық еңбек ұйымы, кәсіптік аурулар, омыртқа аралық дискінің зақымдануы, екі жақты сенсорлық есту қабілетінің жогоалуы, пневмокониоз, дорсалгия, кәсіптік бронхит, пневмонит.*

Keywords: *occupational safety and health, statistical observations, harmful working conditions, International Labor Organization, occupational diseases, intervertebral disc damage, bilateral sensorineural hearing loss, pneumoconiosis, dorsalis, occupational bronchitis, pneumonitis.*

Введение. Практика во всём мире доказывает, что ни один вид трудового процесса не гарантирует абсолютную защиту от негативных факторов рабочей среды и они сопряжены с отрицательными воздействиями на здоровье работников, приводящих к профессиональным заболеваниям. Эти негативные последствия трудовой деятельности должны быть минимизированы, т. к. они сопровождаются финансовыми затратами в виде льгот, гарантий и компенсаций. Наряду с экономическими затратами имеет место колоссального ущерба нематериального характера от профессиональных болезней.

Учитывая, что скрининговые исследования факторов рабочей среды в РК не охватывают весь спектр доминирующих негативных воздействий на работников, а также связанных с ними профессиональных заболеваний, проблема их неизученности во взаимосвязи статистическими государственными наблюдениями остается остроактуальной темой.

Целью данной статьи является количественная и качественная оценка вредных условий труда на основе государственного статистического наблюдения РК, а также выявление спектра доминирующих вредных и опасных факторов (ВОФ), воздействия которых имеют причинно-следственную связь возникновения тех или иных профессиональных заболеваний.

Данная цель достигается через решение следующих задач: - оценку и факторный анализ официальных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК (БНС), на предмет обеспечения управления безопасностью труда.

В исследовании применены следующие научные методы: статистико-математические, аналитические, сравнительные, систематизации и обобщения. Все вышеназванные методы исследования позволили сравнивать фактические данные со всех статистических информационных баз и выстроить их научную систематизацию.

Обзор литературы. Для обеспечения достойных условий труда [1-4] в настоящее время РК на национальном уровне проводит широкомасштабные работы. Например, в 2020 году в трудовое законодательство введен новый термин «риск-ориентированный подход» соответствии с требованиями Конвенции №187 Международной организации труда (МОТ) [2], также разработана новая Концепция безопасного труда РК до 2030 года [4]. Несмотря на предпринимаемые меры в Казахстане сохраняется высокая доля работников во вредных условиях труда в среднем 22%, которые приводят к профессиональным заболеваниям, травматизму и несчастным случаям с летальным исходом. И надо отметить, что данный государственный учет показателей условий труда отражает лишь только пятую часть (19%), неучтенными статистикой государственного уровня остаются многие предприятия [5, 6].

По причине воздействия вредных условий труда, ежегодно в мире гибнут около 2,78 миллионов человек в год, а также приблизительно 160 миллионов в мире страдают профессиональными заболеваниями. Причем, наблюдается тенденция прогрессирования количества смертей, связанных с работой, составляло 2,33 миллион (16%), и об этом было заявлено на Всемирном конгрессе по безопасности и гигиене труда, который прошел в Сингапуре. Во всём мире каждый день из-за опасных и вредных факторов трудовой деятельности регистрируются инциденты со смертельным исходом 7500 человек, из них 6500 профессиональных заболеваний и 1000 по причине несчастных случаев на производстве [7].

Глобальные исследования, показывают нижеследующую тенденцию: максимальную долю от всех болезней 31 % составляет недостаточность системы кровообращения, 26% профессиональные онкологические заболевания и дыхательных путей (17%). Причиной смертельных случаев, связанных с профессиональной деятельностью у подавляющего большинства работников являются заболевания (2,4 млн смертей - 86,3%), а оставшиеся 13,7% приходятся на долю производственных несчастных случаев, суммарное значение, которых составляют 5–7 процентов всех смертей в мире [8].

По оценкам исследований всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), более 1,2 миллиона смертей в мире были связаны с профессиональными рисками, которые составили 2,1% всех смертей среди населения в целом. Также, если говорить о соотношении смертности и потере трудоспособности в мире, то доля глобального груза заболеваний, связанных с профессиональной деятельностью, среди всех жителей планеты в целом составляет 2,7% [9].

Данные исследований в мире показывают, что потери человеческого потенциала и экономических ресурсов результате несчастных случаев и случаев ухудшения состояния здоровья на производстве колоссальны, и эти показатели ежегодно стремительно увеличиваются. В рамках глобальных исследований ВОЗ было изучено воздействия 18 видов негативных профессиональных факторов, при этом снизилось лишь влияние асбеста, а все 17 – возросли ориентировочно на 7% [10].

Во всём мире исследования доказывают, что эргономические факторы, факторы травмоопасности, взвешенные твердые частицы, газы, дым и шум становятся главными источниками возникновения профессиональной заболеваемости [11].

Профессиональные заболевания. Заболевания, связанные поражением межпозвоночных дисков, могут сопровождаться грыжами, т.е. сдавливанием корешков и спинномозговых нервных окончаний и другими патологиями [12].

В этой связи негативным факторам риска, следует отнести виды работ, сопровождающихся длительными вынужденными положениями, на инструментах, машинах, механизмах с вибрационными полями и тяжелый физический труд. Наиболее часто с заболеваниями опорно-двигательного аппарата сталкиваются в таких отраслях промышленности, как горнодобывающая,

строительная, сельское хозяйство и др. Они обусловлены постоянными функциональными перенапряжениями, микротравмами, выполнением резких однотипных движений [12].

Профессиональная нейросенсорная тугоухость – заболевание слухового органа, характеризующееся расстройством звуковосприятия с двух сторон, проявляющееся понижением слуха, нечеткостью речи, шумом в ушах. Такие патологии проявляются в результате совместного длительного воздействия на человека таких физических факторов, как вибрация и шум. Исследованиями доказано, что сроки развития профессиональной нейросенсорной тугоухости, у работающего персонала, как правило, формируются при достижении 10 летнего трудового стажа, если постоянно действующая величина шума составляет более 90 дБА, и 15 лет при уровне до 90 дБА [13].

Косов А.И., Семёнов С. И другие авторы в своих научных работах отмечают, что условия возникновения болезни хронической формы бронхита связаны со стабильно воздействующими агрессивными профессиональными факторами, такими как задымлённость, загазованность, копоть, гарь и пары химических веществ. Т. е. наличие в воздухе вышеназванных механических примесей на постоянной основе может привести к возникновению функциональных патологии слизистых бронхов: атрофированию, дистрофическим и другим изменениям.

При многолетнем вдыхании работниками больших концентраций неорганической пыли инициируется профессиональное заболевание пневмокониоз, который приводит к развитию воспалительного процесса в легких фиброзного характера [14].

В зависимости от различного состава взвешенных частиц и пылевых фракции пневмокониозы можно подразделить на несколько видов: карбокониоз - углеродистый состав, силикатоз – силикатные соединения, силикоз – кремниевой двуокиси, металлокониоз – абразивно-металлического генезиса, пневмокониоз от пыли смешанного характера [14].

Для предотвращения пневмокониозов должны быть применены широкий спектр мероприятий, которые направлены на улучшения условий труда. Главенствующим среди всех мер можно называть средства защиты личного характера (противопылевые маски, респираторы, очки и спецодежду защищающие от попадания пыли) и коллективного (установка приточно-вытяжных вентиляционных отводов, проветривание и увлажнение рабочей среды) [14].

Временной интервал развития у работника профессиональной болезни – может, зависит от типа течения пневмокониоза: скоро прогрессирующее в течение 5-ти лет при контакте с высокими содержаниями механической примеси воздуха рабочей зоны, замедленное развитие патологических изменений после 10-20 и более лет при долговременном воздействии низких концентраций пылевой среды [14].

Шостак Н.А. и др. рамках научных исследований изучили структуры первичных дорсалгий в различной возрастной категории, которые сопровождалась болями в спинной части тела. Причинами возникновения болевых ощущений, провоцирующих дорсалгию, являются чрезмерные физические напряжения, долговременные статические тяжести труда и некомфортные вынужденные положения или позы, а также стресс эмоциональные состояния. Внедрено и описано понятие «дорсопатия», профессиональной болезни как разновидности дорсалгии, которая выражается в дегенеративных изменениях двигательного сегмента, даны современные принципиальные подходы лечения и диагностики основных симптомов.

Научными исследованиями и статистическими данными доказано, что пациентами с профессиональной болезнью дорсопатии могут быть работники в одинаковой мере мужского и женского пола с трудовым стажем 15–20 лет: промышленности, сельского хозяйства, медицинские работники, а также менеджеры. 85% случаев выявляется сомесное поражение верхних конечностей и шейного отдела позвоночника в виде синдромов различного характера и этиологии [15].

Основная часть. Фундаментом для исследования послужила статистическая информационная база за 2012-2021 годы, связанная с трудовой деятельностью: Министерства труда и социальной защиты населения РК и Министерства здравоохранения РК [5, 6], а также оценочные данные МОТ, основанные на статистике заболеваний и смертности, связанных с трудовой деятельностью [7] и другие.

В данной статье статистическим анализом изучено за 10 лет в среднем 1698,62 тысяч работников, в том числе 672,06 тысяч женщин, работающих во вредных условиях труда.

По результатам НИР проведена оценка состояния безопасности и охраны труда в РК, которая характеризуется следующими показателями за 2012 - 2021 годы: стабильно высокая занятость работников во вредных и/или опасных условиях труда в целом по РК 21,9% или каждый пятый работающий от общего числа занятых. Из них в условиях шум факторов и повышенного уровня вибрации работают каждый второй (43,93%), под воздействием превышения предельно-

допустимых концентрации (ПДК) запыленной и загазованной рабочей среды – каждый третий (33,63%) и негативно воздействующего температурного режима – каждый шестой (17,1%). Тяжестью труда с негативным эргономическим фактором были заняты 85,13 тыс. человек (более 5% от всего занятого населения охваченных обследованиями) [5].

С позиции гендерного соотношения работников можно отметить следующие негативные моменты: каждый седьмой работник женского пола (88,94 тыс. человек в среднем) трудится во вредных условиях, не отвечающим санитарно-гигиеническим нормам, из них 20,58% (18,3 тыс. человек) – женщин работали в запыленной и загазованной рабочей среде (Таблица 1) [5].

Таблица 1

**Численность работников с неблагоприятными условиями труда
Республики Казахстан за 2012-2021 годы***

Численность работников	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Средние значения
Численность работников обследованных предприятий, млн. чел.:	1,754	1,789	1,801	1,661	1,677	1,661	1,671	1,683	1,645	1,641	1,698
- в т. ч. женщин	0,684	0,697	0,701	0,663	0,664	0,662	0,664	0,665	0,658	0,662	0,672
Моложе 18 лет, чел.	45	112	11	15	7	16	13	23	18	87	35
Условия, которые не отвечают санитарно-гигиеническим нормам, млн. чел.,	0,369	0,376	0,391	0,368	0,369	0,370	0,373	0,370	0,367	0,375	0,373
Доля от общего числа занятых, % из них:	21	21	21,7	22,1	22	23	22,3	22	22	22,8	21,99
- при повышенном уровне шума и вибрации, %	38,6	40,9	40,9	43,6	43,0	44,2	45,4	45,9	46,3	45,2	43,93
- при загазованности и запыленности рабочей зоны, выше ПДК, %	36,9	35,1	33,7	34,6	33,9	33,7	34,4	32,6	32,6	32,1	33,63
- в условиях неблагоприятного температурного режима, %	17,9	18,1	17,5	16,9	16,5	17,0	17,6	17	16,9	16,4	17,10
- в условиях тяжелого физического труда, тыс. чел.	71,2	79,8	76,3	80,8	77,9	84,6	85,2	94,0	94	93,6	85,13
Женщины, работавшие во вредных условиях, тыс. чел.	90,7	94,2	96,9	86,9	89,8	87,6	86,4	84,7	84,9	87,3	88,94
- в т.ч. в условиях загазованности и запыленности рабочей зоны, выше ПДК, %	21,4	20,7	21,6	21,2	19,9	21,0	21,7	20,1	19,9	19,1	20,58

* Составлена авторами на основе источника [5]

Анализируя данные таблицы 1 можно констатировать, как во всём мире, исследования статистических данных доказывают, что и в Казахстане эргономические факторы, факторы травмоопасности, шум, взвешенные твердые частицы, газы, и дым становятся доминирующими источниками возникновения профессиональной заболеваемости [6].

На рисунке 1 представлена динамика количества работников, работающих в неблагоприятных условиях труда.

Рисунок 1. Численность работников с неблагоприятными условиями труда Республики Казахстан за 2012-2021 годы*

* Составлен авторами на основе источника [6]

В Казахстане динамика численности работников с профессиональной заболеваемостью варьировала от 219 до 542 за 2012-2021 годы и ежегодно в среднем 369 случаев (Таблица 2). Максимальное количество профзаболеваний зафиксировано в 2021 году.

Таблица 2

Количественные и качественные показатели доминирующих профессиональных заболеваний Республики Казахстан за 2012-2021 годы*

Годы	Профессиональные заболевания (ПЗ), чел.	Наименование диагноза									
		Поражение межпозвоночных дисков, чел./%		Двухсторонняя нейросенсорная тугоухость, чел.		Пневмокониоз, вызван. пылью, чел./%		Дорсалгия, чел./%		Профессиональный бронхит, пневмонит чел./%	
2012	521	249	48	81	16	-	-	-	-	86	17
2013	465	237	51	96	21	-	-	-	-	126	27
2014	540	130	24	113	21	156	29	0	0	123	23
2015	388	73	19	62	16	65	17	-	-	48	12
2016	219	60	27	0	0	-	-	48	22	43	20
2017	268	73	27	71	26	-	-	-	-	45	17
2018	254	81	32	66	26	-	-	51	20	-	-
2019	251	110	44	50	20	53	21	-	-	-	-
2020	237	85	36			49	21	61	26		
2021	542	127	23	44	8	74	14	200	37	36	7
Ср.знач.	369	123	33	58	16	40	11	36	10	51	14

* Составлена авторами на основе источника [6]

В данной статье статистическим анализом за прошедшие 10 лет было изучено в среднем всего более 3685 случаев установления профессиональных заболеваний по всей РК и 105-ти наименованиям болезней. Среди них выделены пять наименований болезни, наиболее часто встречающихся, которые суммарно в среднем составляют 81% от общего количества болезней, связанных с трудовой деятельностью. И данная пятёрка профессиональных заболеваний, это:

- повреждения и износ межпозвоночных дисков (ежегодно в среднем 123 чел.-33%) как следствие травмоопасности труда и эргономических факторов;
- на втором месте - нейросенсорная двухсторонняя тугоухость (ежегодно в среднем 58 чел.-16%) главной причиной проявления которой является шум факторы;
- третью позицию занимают пневмонит и профессиональный бронхит (ежегодно в среднем 51 чел.-14%), следствие дымового, токсико-пылевого влияния на работника;
- пневмокониоз, вызванный пылью, составляет в среднем ежегодно 40 человек (11%);

- на последней строчке пятёрки располагается дорсалгия (36 чел.-10%) - профзаболевание, возникающее в результате эмоционального расстройства и стрессовой ситуации, приводящие к напряжению и синдрому мышечных нервов спинной области и опорно –двигательного аппарата работника [6].

Таким образом, результаты статистического анализа подтверждают причинно-следственную связь, то есть, при наличии тех или иных вредных факторов труда указанные в таблице 1 [5], инициируются соответствующие им профессиональные заболевания таблицы 2 [6], за исключением действия химических факторов с тератогенным влиянием на организм работника, которые вообще отсутствуют в перечне 105 наименований болезней, изученных в рамках данных исследований.

В этой связи необходимо уделять пристальное внимание таким вредным условиям труда, которые могут быть источниками профессиональных болезней от воздействия химических факторов с тератогенным влиянием.

Заключение. Результаты количественной и качественной оценки вредных условий труда на основе государственного статистического наблюдения РК, позволяют сделать вывод, что имеются слабые стороны управленческих мер по БиОТ. Которые возможно состоят из: *правовых* - несоблюдение стандартов безопасных и здоровых условий труда; *организационно-технических* - отсутствие системы управления охраной труда на предприятиях и средств индивидуальной защиты релевантного уровня в зависимости от степени профессиональных рисков; *социально-экономических* – отсутствие стимулирования у работодателей на уровне государства в отношении повышения уровня охраны труда, а также отсутствие компенсаций и льгот при работе в вредных и опасных условиях труда для работников, а также отсутствие обязательного социального страхования и выплаты компенсаций; *санитарно-гигиенических* – не снижение уровня воздействия негативных факторов рабочей среды; *лечебно-профилактических* – несвоевременные проведения медицинских осмотров, невыдача молока и лечебно-профилактического питания; *реабилитационных* – ненадлежащее восстановление здоровья и трудоспособности работников.

Несоблюдение всех вышеперечисленных управленческих мер по БиОТ привели к повышенному риску развития профессиональных заболеваний по пяти основным наименованиям, в т.ч.: поражение межпозвоночных дисков, двухсторонняя нейросенсорная тугоухость, пневмококиоз, дорсалгия, профессиональный бронхит, пневмонит.

Проведённые научные работы имеют стратегическую значимость и позволяют реализовать превентивные меры для минимизации воздействий вредных и опасных факторов, а также содействовать к улучшению условий труда и снижению профессиональных рисков.

В статье представлены результаты научных исследований, полученные в ходе реализации научно-технической программы на тему: «Системное моделирование процессов формирования и реализации статистических наблюдений за состоянием охраны труда в Республике Казахстан» (ИРН BR18674262) в рамках программно-целевого финансирования исследований РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда МТСЗН РК».

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Казахстан. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
2. Конвенция Международной организации труда. Женева. Об основах, содействующих безопасности и гигиене труда. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31564223
3. О концепции по вхождению Казахстана в число 30 самых развитых государств мира: указ Президента РК от 17.01.2014 года №732. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31497816#pos=0;0.
4. Концепция безопасного труда РК до 2030 года от 20 января 2022 г. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/285862?lang=ru&ysclid=1j02d9q0e5467804759>
5. Статистика труда и занятости. Официальная статистическая информация. Оперативные данные (экспресс информация, бюллетени). Численность работников, занятых во вредных и других неблагоприятных условиях труда, в общем числе работников по отдельным видам экономической деятельности за 2012-2021 годы. Серия 17. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/5>;
6. Статистика здравоохранения: «О травматизме связанной с трудовой деятельностью и профессиональных заболеваниях Республики Казахстан за 2012-2021 годы». Официальная статистическая информация // Оперативные данные (экспресс информация, бюллетени).

Здравоохранение // Численность пострадавших при несчастных случаях, связанных с трудовой деятельностью. Численность погибших при несчастных случаях, связанных с трудовой деятельностью за 2012-2021 годы. Серия 23. – URL:<https://stat.gov.kz/official/industry/63/statistic/5>;

7. Hämmäläinen P., Takala J., Kiat B. Global Estimates of Occupational Accidents and Work-related Illnesses // XXI World Congress on Safety and Health at Work, Singapore, Workplace Safety and Health Institute, 2017. – URL:<http://www.icohweb.org/site/images/news/pdf/Report%20Global%20Estimates%20of%20Occupational%20Accidents%20and%20Work-related%20Illnesses%202017%20rev1.pdf>

8. Murray Ch. Health in the green economy - occupational health // ILO, 2016. – P. 1080-1097. – URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27733281>.

9. Wolf J., Prüss-Ustün A., Ivanov I., Mudgal S., Corvalán C., Bos R., Neira M. Preventing disease through a healthier and safe workplace // Executive summary-VII, 2012. – P. 765-782. – URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272980/9789241513777-eng.pdf>;

10. Gakidou E., Afshin A., Abajobir A., Abate K., Abbafati C., Abbas K., Abd-Allah F., Abdulle A., Abera S., Aboyans V., Abu-Raddad L. Global, regional, and national comparative risk assessment of 84 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks, 1990-2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study // The Lancet, 2016. – V. 390(10100). – P. 1345-1422.

11. Driscoll T. The 2016 global burden of disease arising from occupational exposures // Occupational and Environmental Medicine, 2018. – V.75 (Suppl 2). – P.632-650.

12. Таубаев А.А., Петренко Е.С., Турекулова А.Н., Берназарова Р.Д. Институциональное обеспечение системы охраны труда в Израиле // Вестник КазУЭФМТ, 2022. – № 4(49). – С. 312-319.

13. Аденинская Е.Е. Научное обоснование и разработка модели медицинского наблюдения за работниками, занятыми в условиях воздействия шума: Автореферат на соискание ученой степени доктора медицинских наук. – Москва, 2018. – 24 с.

14. Васильева О.С., Кравченко Н.Ю. Пневмокониоз в практике лечащего врача // Consilium Medicum, 2016. – VOL.18. – № 11. – С. 39-45.

15. Шостак Н.А., Правдюк Н.Г., Клименко А.А., Шеметов Д.А., Аринина Е.Е. Интермиттирующее течение – основной вариант хронической дорсалгии у молодых // РМЖ, 2017. – № 26. – С. 19-28.

REFERENCES

1. Konstitucija Respubliki Kazahstan. – URL:https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ [in Russian].
2. Konvencija Mezhdunarodnoj organizacii truda. Zheneva. Ob osnovah, sodejstvujushih bezopasnosti i gigijene truda. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31564223 [in Russian].
3. O koncepcii po vhozheniju Kazahstana v chislo 30 samyh razvityh gosudarstv mira: ukaz Prezidenta RK ot 17.01.2014 goda № 732. – URL:https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31497816#pos=0;0 [in Russian].
4. Koncepcija bezopasnogo truda RK do 2030 goda ot 20 janvarja 2022g. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/285862?lang=ru&ysclid=lj02d9q0e5467804759> [in Russian].
5. Statistika truda i zanjatosti. Oficial'naja statisticheskaja informacija. Operativnye dannye (jekspress informacija, bjulleteni). Chislennost' rabotnikov, zanjatyh vo vrednyh i drugih neblagoprijatnyh uslovijah truda, v obshhem chisle rabotnikov po otdel'nym vidam jekonomicheskoy dejatel'nosti za 2012-2021 gody. Serija 17. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/5> [in Russian].
6. Statistika zdavoohranenija: «O travmatizme svjazannoju s trudovoj dejatel'nost'ju i professional'nyh zabojevanijah Respubliki Kazahstan za 2012-2021 gody». Oficial'naja statisticheskaja informacija // Operativnye dannye (jekspress informacija, bjulleteni). Zdravoohranenie // Chislennost' postradavshih pri neschastnyh sluchajah, svjazannyh s trudovoj dejatel'nost'ju. Chislennost' pogibshih pri neschastnyh sluchajah, svjazannyh s trudovoj dejatel'nost'ju za 2012-2021 gody. Serija 23. – URL:<https://stat.gov.kz/official/industry/63/statistic/5>.
7. Hämmäläinen P., Takala J., Kiat B. Global Estimates of Occupational Accidents and Work-related Illnesses // XXI World Congress on Safety and Health at Work, Singapore, Workplace Safety and Health Institute, 2017. – URL:<http://www.icohweb.org/site/images/news/pdf/Report%20Global%20Estimates%20of%20Occupational%20Accidents%20and%20Work-related%20Illnesses%202017%20rev1.pdf>
8. Murray Ch. Health in the green economy - occupational health // ILO, 2016. – P. 1080-1097. – URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27733281>.

9. Wolf J., Prüss-Ustün A., Ivanov I., Mudgal S., Corvalán C., Bos R., Neira M. Preventing disease through a healthier and safe workplace // Executive summary-VII, 2012. – P. 765-782. – URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272980/9789241513777-eng.pdf>;

10. Gakidou E., Afshin A., Abajobir A., Abate K., Abbafati C., Abbas K., Abd-Allah F., Abdulle A., Abera S., Aboyans V., Abu-Raddad L. Global, regional, and national comparative risk assessment of 84 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks, 1990-2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study // The Lancet, 2016. – V. 390(10100). – P. 1345-1422.

11. Driscoll T. The 2016 global burden of disease arising from occupational exposures // Occupational and Environmental Medicine, 2018. – V.75 (Suppl 2). – P.632-650.

12. Taubaev A.A., Petrenko E.S., Turekulova A.N., Bernazarova R.D. Institucional'noe obespechenie sistemy ohrany truda v Izraile // Vestnik KazUJeFMT, 2022. – № 4(49). – S. 312-319 [in Russian].

13. Adeninskaja E.E. Nauchnoe obosnovanie i razrabotka modeli medicinskogo nabljudeniya za rabotnikami, zanjatymi v uslovijah vozdeystviya shuma: Avtoreferat na soiskanie uchenoj stepeni doktora medicinskih nauk. – Moskva, 2018. – 24 s. [in Russian].

14. Vasil'eva O.S., Kravchenko N.Ju. Pnevmonioz v praktike lechashhego vracha // Consilium Medicum, 2016. – VOL.18. – № 11. – S. 39-45 [in Russian].

15. Shostak N.A., Pravdjuk N.G., Klimentov A.A., Shemetov D.A., Arinina E.E. Intermittirujushhee techenie – osnovnoj variant hronicheskoy dorsalgii u molodyh // RMZh, 2017. – № 26. – S. 19-28 [in Russian].

Турекулова Д.М., Жанқұлова Л.Қ., Бекмағамбетов Ә.Б., Жуманова Б.К.

ЖҰМЫС ЖАҒДАЙЛАРЫНЫҢ СТАТИСТИКАСЫ. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАСЫМДЫЛЫҚ САНАТЫНДАҒЫ КӘСІПТІК АУРУЛАР

Андатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының барлық еңбекші халық арасындағы зиянды еңбек жағдайлары туралы статистикалық мәліметтер зерттеліп талдау жасалған. Бұл зерттеулер Қазақстан Республикасындағы кәсіптік ауруларды (кәсіби ауруларды) болдырмау тәжірибесіндегі кемшіліктерді анықтауға мүмкіндік берді. Бұл тұрғыда кәсіптік ауруларға, жарақат алуға және өліммен аяқталатын жазатайым оқиғаларға әкеп соқтыратын, орташа есеппен 22% (2012-2021 жж.) құрайтын зиянды еңбек жағдайларын статистикалық байқаудың он жылдық аралығы қарастырылды.

Экономикалық қызмет түрлері мен кәсіпорындардың көлемі тұрғысынан қарағанда еңбек жағдайлары көрсеткіштерінің мемлекеттік статистикалық есебі де талданған, аталмыш мәселе бойынша ғылыми зерттеулер олардың тек қана бестен бір бөлігін қамтитынын (19%) айқындады, яғни көптеген кәсіпорындар мемлекеттік деңгейдегі статистика аясында қамтылмайтындығы дәлелденді.

Жоғарыда аталған зерттеулердің барлығы Қазақстан Республикасындағы негізгі көрсеткіш ретінде саны жағынан басымдылық сипаттағы кәсіптік аурулардың бестігін анықтауға мүмкіндік берді. Олар болашақта қауіпсіздік және еңбекті қорғау саласындағы, ұлттық жүйені жетілдіру бойынша ғылыми зерттеулерді жүзеге асырудағы басты міндеттердің анықтаушысы бола алады. Бұл зерттеулер тәуекелге негізделген тәсіл бола тұрып, еңбекті қорғауды басқару арқылы, жұмысқа қабілетті халықтың денсаулығын нығайтуын қамтамасыз етуші тетік құрал.

Сондай-ақ, мақала халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) саны жағынан басымдылық сипаттағы кәсіптік аурулардың бестігін зерттеген деректерге, және олардың пайда болу себептеріне байланысты, шетелдік ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің нәтижелеріне байланысты тақырыптарды тоқталып тарқатады. Яғни, ол, өндірістік ортаның зиянды факторларының әртүрлі уақыт аралықтарында, алғаш әсер етуінен бастап, еңбек өтілінің әрбір кезеңінде, кәсіптік ауруға әкелетін алғышарттарының, жұмысшылардың түбегейлі денсаулық жағдайының бұзылуына жалғастырып әкелетін тізбектің сипатын айшықтайды.

Turekulova D., Zhankulova L., Bekmagambetov A., Zhumanova B.

STATISTICS OF WORKING CONDITIONS. DOMINANT OCCUPATIONAL DISEASES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

This article provides an analysis of the study of statistical data on harmful working conditions for the entire working population of the Republic of Kazakhstan (RK). These studies made it possible to identify imperfections in the practice of managing occupational diseases (occupational diseases) in the Republic of Kazakhstan. In this context,

a ten-year interval of statistical observations of harmful working conditions is considered, which averaged 22% (starting from 2012-2021), leading to occupational diseases, injuries and fatal accidents.

The state statistical accounting of indicators of working conditions in the context of types of economic activity and the size of enterprises was also analyzed, reflecting only a fifth (19%), i.e., many enterprises were not covered by state-level statistics.

All of the above studies made it possible to identify the top five dominant occupational diseases in the Republic of Kazakhstan as a basic indicator, which in the future can serve as a determinant of priority tasks in the implementation of scientific research to improve the national system of labor protection management based on a risk-based approach, to ensure the health of the working population.

Also, the results of scientific research on the dominant five occupational diseases of the International Labor Organization (ILO), foreign scientists who fundamentally investigated the causal relationship of their occurrence are presented. Which set out a sequential chain, starting from the initial impact of harmful factors of the production environment to the final steady state of health of workers in different time intervals, taking into account the length of service, leading to occupational morbidity.

Д.Н. Улыбышев*, к.э.н., доцент^{1,2}

Ж.К. Бопиева, д.э.н.¹

А.Л. Шевякова, к.э.н.^{1,3}

Е.Б. Жайлауов, PhD¹

ТОО «RATIONAL SOLUTION»

г. Караганда, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

Академия «Bolashaq» г. Караганда, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: d.n.ulybyshev@mail.ru

ВОЗДЕЙСТВИЕ ИННОВАЦИЙ НА РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье показано, каким образом внедрение инноваций на макро-, мезо- и микроуровнях экономических отношений воздействует на социально-экономическую систему в целом и общественный сектор, как ее подсистему, в частности. Обосновано, что инновационный процесс в общественном секторе имеет ряд особенностей, напрямую связанных с его ресурсным обеспечением и институциональными условиями функционирования. Обобщены базовые принципы инновационного развития общественного сектора, приведены виды инноваций в общественном секторе, а также раскрыты их основные функции с точки зрения экономического и социального эффектов. Дана характеристика базовым механизмам внедрения инноваций в общественном секторе, которые традиционно реализуются через три ключевые формы взаимодействия субъектов национальной экономики: внедрение инноваций за счет средств государственного бюджета, на основе государственно-частного партнерства или социального предпринимательства. Применительно к Казахстану в рамках действующих в его экономике институтов раскрыто экономическое содержание шести механизмов развития общественного сектора с выделением инновационных компонент. Сделан вывод о том, что социальные инновации при этом могут порождаться как по инициативе государства, так и по инициативе предпринимателей и потребителей общественных благ для решения возникающих провалов развития общественного сектора.

Ключевые слова: общественный сектор, инновация, инновационный процесс, инновационный компонент, социально-экономическая система, ресурсное обеспечение, институт, принцип, механизм, провал.

Кілт сөздер: қоғамдық сектор, инновация, инновациялық процесс, инновациялық компонент, әлеуметтік-экономикалық жүйе, ресурстық қамтамасыз ету, институт, қағидат, механизм, сәтсіздік.

Keywords: public sector, innovation, innovation process, innovation component, socio-economic system, resource provision, institution, principle, mechanism, failure.

JEL classification: H10

Введение. Внедрение инноваций во всех видах деятельности является нормой современных экономических отношений, поскольку они обеспечивают рост эффективности и конкурентоспособности на рынке. При этом очевидно, что инновации могут внедряться не только в тех сферах социально-экономической системы, где они максимизируют прибыль финансовых и нефинансовых корпораций, но также и в тех сферах, где зачастую единственной альтернативой получения прибыли является снижение затрат, улучшение качества обслуживания, снижение административных и иных барьеров и т.д. И отрасли социальной сферы, входящие в общественный сектор, как раз и являют собой пример сочетания явного и неявного проявления эффектов от инновационной деятельности.

Соответственно, целью исследования является теоретико-методологическое обоснование механизмов воздействия инноваций на развитие общественного сектора современной социально-экономической системы. Для достижения поставленной цели нами были решены следующие задачи: показать, каким образом внедрение инноваций воздействует на общественный сектор; каковы особенности инновационного процесса в общественном секторе; определить базовые принципы инновационного развития общественного сектора, виды и функции инноваций в нем; дать характеристику механизмам внедрения инноваций в общественном секторе, типам экономических отношений в рамках этих механизмов, а также показать экономическое содержание основных механизмов развития общественного сектора с выделением инновационных компонент.

Результатом исследования является вывод о том, что социальные инновации направлены на решение конкретных провалов развития общественного сектора. На основе данного вывода сформулирован ряд рекомендаций о необходимости конкретизации приоритетов инновационного развития общественного сектора Казахстана и внедрения новых механизмов государственного управления его инновационным развитием.

Обзор литературы. Общественный сектор представляет собой совокупность ресурсов, находящихся в распоряжении общества и используемых для производства общественных благ [1]. Поэтому общественный сектор всегда выступает объектом ценностных оценок со стороны общества в целом, отдельных социальных групп и граждан применительно к эффективности использования общественных ресурсов [2, 3]. Ценностные оценки всегда в своей основе имеют понятие социальной справедливости, которая рассматривается учеными с разных точек зрения. Например, нобелевский лауреат А. Сен рассматривает социальную справедливость как предоставление равных жизненных шансов [4], а ученые отечественной экономической школы, например, Т.П. Притворова, [5] исследуют социальную справедливость с позиции обеспеченности населения социальными благами и их доступности. Так или иначе, все экономисты, предметом исследования которых являются вопросы производства и распределения общественных благ, сходятся в идее, что общественный сектор в силу целого ряда факторов управляет использованием ресурсов менее эффективно, чем частный сектор.

Позиция авторов заключается в том, что если в целом Казахстан по уровню развития общественного сектора находится на достаточно высоком уровне по сравнению с большинством развивающихся стран, то по уровню инновационного развития национальной экономики является одним из аутсайдеров. Официальная отечественная статистика и основанные на ней недавние и текущие исследования членов авторского коллектива (например, [6-7]) показывают, что в Казахстане наблюдается крайне низкий уровень финансирования науки как отрасли и низкая результативность инновационного сектора. Если сопоставить эти данные с фактом, что общественный сектор менее эффективен, чем частный, то можно сделать следующий вывод: инновационное развитие общественного сектора отстает от инновационного развития частного сектора.

При этом, поскольку в отраслях общественного сектора все еще крайне высока роль государства как участника экономических отношений, рассмотрение динамики их инновационного развития следует предпринимать, в первую очередь, с позиции стратегического государственного управления [8-9]. Это связано с тем, что в общественном секторе крайне высока роль бюджетного финансирования и прямых методов государственного управления, исходя из государственной принадлежности большинства учреждений и организаций, вовлеченных в него. Роль методов государственного регулирования значительно ниже, однако проникновение рыночных механизмов в государственный сектор экономики становится все шире [10], следовательно, требуется исследование и вопросов, связанных с соотношением управления инновациями и регулирования инновационного развития в общественном секторе.

Основная часть. Итак, на макроуровне общественный сектор, как правило, рассматривается через призму расходов государственного бюджета на осуществление социальной политики через систему учреждений и организаций, производящих и предоставляющих общественные блага. Именно здесь осуществляются расходы на образование, здравоохранение, государственное управление, социальную защиту. При этом во главу угла ставится, в первую очередь, повышение эффективности использования расходуемых средств, которое выражается, например, в сокращении числа повторных обращений, формировании системы адресного финансирования получателей общественных благ и т.п. Кроме того, не следует забывать о том, что в социальном государстве повышение эффективности таких расходов не всегда связано с их уменьшением, так как на первый план выходит не количество предоставленных благ или лиц, получивших услугу, а качество конкретного блага и его соответствие текущим потребностям индивидов и экономических агентов.

На микроуровне – уровне получателей общественных благ – ключевым фактором развития социальной сферы является удовлетворенность получаемыми благами, которая выражается в показателях обеспеченности и доступности. Причем показатель обеспеченности носит обобщающий характер и указывает на объем и наличие того или иного блага, а показатель доступности является индикатором того, в какой степени каждый конкретный или потенциальный получатель может использовать социальное благо (то есть равномерность распределения конкретной массы благ среди адресатов). Иными словами, обеспеченность может достигать 100% получателей, однако уровень доступности может быть ниже, что на практике объясняется

неравномерностью расселения населения, разницей в уровне жизни в различных регионах и населенных пунктах и проч.

Мезоуровень социальной подсистемы обеспечивает связь между макро- и микроуровнями, снимая противоречие, характеризующее диспропорции в показателях обеспеченности и доступности социальных благ. Соответственно, и роль инноваций в социальной сфере заключается в том, чтобы обеспечить равенство в обеспеченности и доступности социальных благ, а также повысить масштабы эффекта от внедрения инноваций. В конечном итоге, следует также отметить возможность перераспределения результатов развития на основе инноваций экономической подсистемы, которая позволяет через рост доходов как государства, так и населения обеспечить рост коммерческого потребления социальных благ, альтернативного бесплатному их предоставлению в рамках социально гарантированного минимума. Суммируем эффект от инноваций в общественном секторе так, как это показано в таблице 1.

Таблица 1

Эффект инноваций в общественном секторе*

Уровень экономических отношений	Макроуровень	Мезоуровень	Микроуровень
Инновации в социально-экономической системе (приоритет – экономический эффект)	– устойчивый экономический рост; – эффективное распределение созданного валового продукта.	– достижение баланса между государственным регулированием экономических процессов и потребностями субъектов.	– рост доходов субъектов экономических отношений; – эффективное использование ресурсов.
Инновации в общественном секторе (приоритет – социальный эффект)	– повышение эффективности государственных расходов на социальную сферу; – рост обеспеченности общественными благами.	– достижение баланса между обеспеченностью населения общественными благами и их доступностью.	– рост доступности общественных благ; – рост коммерческого потребления и сокращение потребности в государственном финансировании общественных благ.

* Составлена авторами на основе источника [11]

Различия в воздействии, оказываемом инновациями на социально-экономическую систему в целом и общественный сектор в частности, определяются собственно спецификой общественного сектора, где максимизация экономического эффекта вторична по отношению к максимизации социального эффекта через рост обеспеченности и доступности общественных благ, рост качества жизни населения, развитие человеческого капитала и т.п.

Отсюда следует сделать вывод, что инновационный процесс в общественном секторе имеет ряд особенностей, напрямую связанных с его ресурсным обеспечением и институциональными условиями функционирования. В частности, в общественном секторе реже, чем в частном секторе, происходит появление продуктовых инноваций, а равно практически отсутствуют маркетинговые инновации в силу того, что блага, производимые в общественном секторе, являются общественными и не требуют постоянной (или регулярной) замены или рекламы. Основными же типами инноваций в отраслях общественного сектора являются процессные и организационные, ориентированные на модернизацию и повышение эффективности процесса производства и качество оказания услуг. Отдача же от таких инноваций нередко бывает неявной и может не носить прямого количественно выраженного эффекта.

Именно поэтому, при внедрении инноваций в отрасли общественного сектора для государства жизненно необходимо следовать ряду следующих приоритетов развития:

– формирование такой инвестиционной политики, при которой инновации должны напрямую влиять на сокращение расходов государства на содержание отраслей общественного сектора (строительство новых и модернизация действующих объектов, нивелирование территориальных различий и т.п.);

– перенос интереса с производства благ в пользу каналов их распределения, поддержания требуемого уровня потребления, неухудшения качества оказания услуг, накопления интеллектуального капитала и т.д.;

- развитие инновационных форм сотрудничества между организациями различных секторов экономики для обеспечения эффективного производства и распределения общественных благ;
- смещение контроля над использованием бюджетов развития с затрат на разработку и внедрение инноваций на отдачу от их внедрения с позиции параметра результативности, т.е. соответствия объемов и качества производимых общественных благ потребностям в них;
- вовлечение в финансирование инноваций организаций из других секторов национальной экономики через развитие конкуренции и смещение акцентов с управления производством общественных благ в пользу регулирования их производства;
- расширение вовлечения населения различных общественных структур в контроль над исполнением бюджетов развития отраслей общественного сектора, формирование обратных связей между потребителями и производителями общественных благ для повышения эффективности инновационного процесса.

Эти приоритеты необходимы в силу того, что ключевой задачей внедрения инноваций в общественном секторе является поиск и поддержка прорывных способов решения государственных проблем. При этом важно учитывать, что достижение указанной цели невозможно без четкого определения критериев отбора инновационных проектов и идей для их реализации в организациях общественного сектора, а равно постоянная оценка степени успешности внедрения инноваций и их влияния на общественные процессы [5].

Соответственно, инновацией в общественном секторе можно считать следующие виды изменений:

1. Изменение системы на одном или нескольких уровнях системы управления.
2. Очевидное новшество в рамках действующей институциональной среды общественного сектора.
3. Рост общественной ценности предлагаемых благ и расширение их распространения [12].

Исходя из понимания сущности инноваций в общественном секторе, можно сделать вывод, что институциональное устройство общественного сектора основано зависит от того, какие функции государство принимает на себя и реализует через институты и организации общественного сектора. К таким функциям принято относить:

- сокращение или устранение социальных рисков населения и обеспечение равного доступа к базовым благам, гарантированным законодательством;
- формирование набора специальных институтов и специализированных организаций с правом социальной регуляции;
- формирование и коррекция перечня общественных благ, предоставление которых является обязательным на конкретном этапе социально-экономического развития страны;
- создание механизмов ресурсного обеспечения деятельности общественного сектора [13].

И в этом ключе целесообразно охарактеризовать те механизмы имплементации социальных инноваций, которые наиболее распространены в современных рыночных экономиках [14]:

- обмен идеями и ценностями реализуется на практике через давление потребителей общественных благ, формирование широкого набора запросов на удовлетворение потребностей, допуск в систему не только государственных, но и частных фирм, обеспечивающих производство и распределение общественных благ и т.д.;
- изменение ролей и активизация взаимодействия участников системы обеспечивается через разработку и постоянное совершенствование набора социальных стандартов, формирование объединений участников процесса производства, распределения и потребления общественных благ, формирование специализированных диалоговых площадок для выработки консенсуса в обществе по вопросам внедрения новшеств в общественный сектор и т.п.;
- интеграция общественного и частного капитала реализуется через государственно-частное партнерство, специальные контракты, единую систему аккредитации государственных и частных организаций для получения ресурсов государственного бюджета.

Указанные механизмы могут быть реализованы в рамках различных форм взаимодействия субъектов национальной экономики, но основных таких форм три:

- внедрение социальных инноваций за счет средств государственного бюджета в рамках строительства новых объектов социальной сферы и модернизации и реконструкции действующих, введение в практику новых видов общественных благ или совершенствование практики оказания уже имеющихся;

– развитие отдельных отраслей социальной сферы на основе государственно-частного партнерства через механизмы концессии, создание организаций со смешанным капиталом, перевод предоставления общественных благ в квазигосударственный сектор на основе государственного финансирования частных и смешанных организаций;

– стимулирование развития социального предпринимательства, которое, оставаясь по сути классическим частным бизнесом, выполняет отдельные социальные функции или работает в отраслях социальной сферы [5, 12-14].

Покажем инновационную составляющую механизмов функционирования общественного сектора (таблица 2).

Очевидно, что в рамках современных экономических отношений общественный сектор перестает быть исключительной зоной ответственности государства, которое передает часть своих функций в частный коммерческий и некоммерческий секторы. Сами социальные инновации при этом могут порождаться как по инициативе государства, так и по инициативе предпринимателей и потребителей общественных благ.

Таблица 2

Содержание механизмов общественного сектора Республики Казахстан*

Механизм	Экономическое содержание механизма с выделением инновационного компонента
Прямое бюджетное финансирование	Перераспределение части созданного валового внутреннего продукта на основе фискального механизма через бюджеты для удовлетворения потребностей общества в социальных благах. <u>Инновационный компонент:</u> перераспределение ресурсов в пользу производства новых видов общественных благ, новых форм их предоставления, отказа от финансирования государственных организаций и передача ресурсов в квазигосударственный сектор и т.п.
Предоставление налоговых льгот	Освобождение от уплаты налогов полностью или частично при наличии фактов предоставления общественных благ частными фирмами или лицами (например, через благотворительность). <u>Инновационный компонент:</u> предоставление налоговых льгот только тем субъектам общественного сектора, кто внедряет инновационные решения в производстве и предоставлении общественных благ.
Государственные закупки	Закуп из средств государственного бюджета товаров и услуг у местных производителей для удовлетворения собственных нужд государства или общества. <u>Инновационный компонент:</u> закуп новых для рынка товаров и услуг или более прогрессивных благ по сравнению с имеющимися на рынке, вовлечение в сектор социальных предпринимателей и т.д.
Формирование системы контрактов на закупку товаров и услуг у коммерческих и некоммерческих фирм	При невозможности государственных органов и учреждений самостоятельно производить и (или) предоставлять общественные блага производство этих благ финансируется субъектам частного сектора из государственного бюджета. <u>Инновационный компонент:</u> передача максимально возможного количества благ в квазигосударственный сектор, поскольку частный сектор более эффективен в том числе и при внедрении инноваций
Использование арендных отношений при передаче государственного имущества в частный сектор	Вовлечение частных компаний в предоставление сложного общественного блага для формирования отдельных элементов последнего (например, передача школьной столовой арендатору). <u>Инновационный компонент:</u> передача максимально возможного количества благ в квазигосударственный сектор, поскольку частный сектор более эффективен в том числе и при внедрении инноваций
Использование системы государственно-частного партнерства и института концессии	Ввиду ограниченности бюджетных ресурсов привлечение частных компаний к строительству объектов социальной или жесткой инфраструктуры за счет их средств, компенсация затрат и выплата части прибыли им на протяжении оговоренного срока; или организация предоставления общественного блага на базе и за счет ресурсов частной компании для экономии расходов бюджета на капитальное строительство с возмещением частной фирме соответствующих затрат и выплаты интереса. <u>Инновационный компонент:</u> передача максимально возможного количества благ в квазигосударственный сектор, поскольку частный сектор более эффективен в том числе и при внедрении инноваций

* Составлена авторами

В первом случае речь идет о масштабных социальных реформах и проектах, призванных модернизировать отдельные отрасли социальной сферы или весь общественный сектор через введение в него принципиально новых типов финансовых, административных и регулирующих отношений (монетизация льгот, перераспределение функций учреждений и организаций, введение новых норм и стандартов и т.п.).

Во втором же случае речь идет скорее о распространении отдельно взятых успешных проектов, реализованных на практике и показавших себя эффективными как с точки зрения использования ресурсов, так и с точки зрения видимого социального эффекта (создание частных детских садов на условиях частичного государственного финансирования, функционирование домов престарелых с финансированием за счет клиентов и их родственников и т.п.).

Такая практика необходима потому, что в системе стратегического управления инновационным развитием общественного сектора встречаются «провалы», которые заключаются в следующем [5, 12-14]:

а) финансовые ресурсы государства ограничены, что приводит к тому, что не все предлагаемые инновации внедряются, а разработка новых инноваций не всегда подкреплена соответствующими финансовыми стимулами;

б) системы страхования рисков при внедрении инноваций слабо проработаны и регулируются общими нормами права;

в) общественный сектор характеризуется высокой степенью бюрократизации в принятии решений относительно введения новшеств и наличием высокой инерции текущей деятельности, что сильно замедляет процессы принятия решений;

г) доминирование государственных организаций над частными в производстве и распределении общественных благ сохраняется и трудноустранимо на текущем этапе развития казахстанского общества.

Для минимизации воздействия этих провалов сектора внедрение инноваций в отраслях общественного сектора в основном реализуется через формирование специализированных программ развития отраслей и стратегий развития отдельных организаций и детализацию бюджетов их развития с включением специализированных показателей материальной и нематериальной отдачи от сделанных инвестиций в инновационные продукты и решения для организаций общественного сектора (например, государственная программа развития образования и науки, программа «Цифровой Казахстан» и проч.). Контроль выполнения функций общественного сектора реализуется через принципы бюджетирования, ориентированного на результат. При этом в рамках инновационного процесса общественного сектора так же, как и в частном секторе экономики, может наблюдаться нелинейность протекания различного типа:

1) параллельное внедрение инноваций различного типа, а именно постепенных, радикальных или системных инноваций;

2) параллельное функционирование инновационных процессов различной длительности.

В первом случае инновационное развитие общественного сектора осуществляется через одновременное внедрение множества различного рода улучшающих инноваций, приводящих к длительному плавному изменению имеющихся общественных благ и действующих организационно-экономических механизмов (например, внесение корректировок в учебники, изменение упаковки лекарств и т.п.).

Радикальные инновации в общественном секторе предполагают кардинальное изменение самого процесса предоставления общественных благ (например, отслеживание графиков движения общественного транспорта через спутниковую связь, введение дистанционных форм обучения, замена натуральных благ денежными компенсациями).

Системные же инновации (обычно реализуемые после смены правящей элиты или в ответ на массовый запрос со стороны получателей товаров и услуг) ориентированы на введение в общественный сектор новых институтов, подсистем и отраслей (например, переход на накопительную систему пенсионного обеспечения или введение страховых форм медицинского обслуживания).

Если обратиться к продолжительности параллельных инновационных циклов, то здесь следует выделять:

– организации, вовлеченные в разработку инноваций для отраслей общественного сектора (университеты, НИИ);

– организации, оказывающие комплекс услуг на основе постоянного внедрения лучших зарубежных практик (т.е. трансферта технологий), обычно работающие на основе частного капитала;

– организации типа специализированных национальных медицинских центров, реализующих все стадии инновационного цикла от научных разработок до оказания услуг на их основе.

Выводы. Таким образом, можно отметить, что для активизации инновационного процесса в общественном секторе необходимо следовать нескольким базовым приоритетам его развития:

- максимально возможное расширение доступа к глобальным инновационным ресурсам и платформам на основе внедрения их решений в деятельность организаций общественного сектора, которое должно позволить сэкономить внутренние ресурсы на разработку схожих инноваций и время на их доработку и внедрение;

- формирование перечня приоритетов по каждой отдельной отрасли общественного сектора с целью обеспечить их приоритетное финансирование из ограниченных ресурсов государственного бюджета (при этом финансирование неприоритетных, но важных новшеств следует осуществлять через систему партнерства и привлечения частного капитала в развитие и расширение квазигосударственного сектора);

- стимулирование развития взаимосвязей между научными организациями и организациями общественного сектора для производства и внедрения инновационных решений в производстве и предоставлении общественных благ на основе увеличения количества заказных исследований, расширения практики внедрения и коммерциализации имеющихся разработок;

- продолжение практики последовательной передачи функций государственных организаций в частный сектор с фиксацией позитивных инновационных практик производства и распределения общественных благ.

При этом необходимо учитывать, что интенсификация инновационного процесса в общественном секторе может войти в противоречие с действующей эффективной моделью производства и предоставления общественных благ, т.е. необходимо учитывать условия, при которых инновации могут повлечь негативные последствия, а именно: ситуации, в которых необдуманное внедрение инноваций может угрожать жизни получателей общественных благ; ситуации, в которых инновационные решения остаются несогласованными всеми заинтересованными сторонами; ситуации, в которых действующая практика производства, распределения и потребления общественного блага может оказаться эффективнее новой инновационной практики не только на текущем этапе, но и в длительной перспективе.

Тогда, в контексте изложенного, управление инновационным развитием общественного сектора Казахстана должно совершенствоваться по следующим направлениям:

- формирование государственных программ и стратегий должно опираться на повсеместное внедрение инновационных решений при развитии организаций и отношений в общественном секторе в строгом соответствии с имеющимся ресурсным обеспечением и потребностями общества (т.е. механизмы бюджетирования, ориентированного на результат, государственных закупок и аналогичные им, ориентированные на экономию бюджетных ресурсов, не должны входить в противоречие с потребностями перспективного развития той сферы, в которой они применены, а внедрение конкретных инноваций не должно ставить под угрозу функционирование всей отрасли), следовательно важным является расширение практики организации пилотных и экспериментальных инновационных проектов с последующим распространением позитивного опыта на всю отрасль в условиях ограниченных бюджетных, человеческих и иных ресурсов;

- результативность внедрения тех или иных инноваций в общественном секторе должна постоянно оцениваться потребителями общественных благ и участниками процесса их распределения, поскольку подавляющее большинство негативных практик в этих частях процесса скрыто от непосредственного производителя общественных благ (при этом развитие информационно-коммуникационных технологий позволяет сделать процесс получения обратной связи быстрым, информативным и легко анализируемым);

- внедрение отдельных элементов или целостных систем комплаенс-контроля в общественном секторе позволит упорядочить процессы внедрения инновационных решений в производстве и распределении общественных благ, а ускоренное развитие правовых основ расширения доступа частных фирм к участию в общественном секторе сделает внедрение комплаенс-контроля необходимым на каждом этапе инновационного цикла конкретной инновации и на каждом этапе

взаимодействия фирмы-инноватора и организации общественного сектора, внедряющей конкретное новшество;

- внедрение механизма репутационного скоринга в систему государственного управления позволит сформировать и на постоянной основе обновлять пул добросовестных фирм-инноваторов, обеспечивающих разработку и внедрение качественных и эффективных инновационных решений в производстве и распределении общественных благ.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту №AP09260283 «Стратегия управления инновационным развитием общественного сектора Республики Казахстан: методология, результативность, механизмы».

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахинов Г.А., Жильцов Е.Н. Экономика общественного сектора. – М.: ИНФА–М., 2012. – 345 с.
2. Barr N. The economics of the welfare state. Fourth edition. – Oxford University Press, 2004. – P. 3-63.
3. Le Grand J. Motivation, agency and public policy. Of knights and knaves, pawns and queens. – Oxford, New York: Oxford University Press, 2003. – P. 1-38.
4. Сен А. Идея справедливости. – М.: Изд-во Института Гайдара; Фонд «Либеральная Миссия», 2016. – 520 с. (англ. The Idea of Justice, 2010).
5. Притворова Т.П. и др. Развитие институционального партнерства в общественном секторе Республики Казахстан. – Караганда: Типография КЭУ Казпотребсоюза, 2007. – 212 с.
6. Улыбышев Д.Н., Кенжебеков Н.Д. Возможности и механизмы развития казахстанского инновационного бизнеса в рамках Евразийского экономического союза // Экономика Центральной Азии. – 2017. – Том 1. – № 3. – С. 145-154. – DOI: 10.18334/asia.1.3.38490.
7. Улыбышев Д.Н., Петренко Е.С., Жайлауов Е.Б., Кенжебеков Н.Д., Шемякова А.Л. Оценка инновационной восприимчивости хозяйствующих субъектов в экономике Казахстана // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – № 2. – С. 187-201.
8. Днишев Ф.М. и др. Развитие инновационной системы Казахстана в условиях модернизации 3:0: институты и механизмы. – Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2017. – 412 с.
9. Кошанов А.К., Мельдаханова М.К., Калиева С.А., Гайсина С.Н., Додонов В.Ю. Приоритеты социальной модернизации Казахстана. – Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2016. – 292 с.
10. Таубаев А.А., Каменова А.Б., Борисова Е.И., Сайфуллина Ю.М. Формирование в Казахстане институциональной среды развития высокотехнологического сектора и инновационного предпринимательства // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера: Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2019. – № 1. – С. 104-111.
11. Улыбышев Д.Н. Роль инноваций в социально-экономической системе // Экономика: стратегия и практика. – 2009. – № 2-3 (11). – С. 35-39.
12. Голубева А.А., Соколова Е.В. Инновации в общественном секторе: введение в проблему // Вестник С.-Петербург. ун-та. Сер. Менеджмент. – 2010. – № 4. – С. 28-57.
13. Веретенникова А.Ю. Институты социально-экономического развития общественного сектора // Вестник ВГУ. Сер. Иннов. деят. – 2015. – № 3 (18). – С. 6-18.
14. Попов Е.В., Омонов Ж.К., Веретенникова А.Ю. Многопараметрическая классификация социальных инноваций // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. – 2015. – № 6. – С. 836-867.

REFERENCES

1. Ahinov G., Zhil'cov E. Ekonomika obshchestvennogo sektora. – M.: INFA–M., 2012. – 345 s. [in Russian].
2. Barr N. The economics of the welfare state. Fourth edition. – Oxford University Press, 2004. – P. 3-63.
3. Le Grand J. Motivation, agency and public policy. Of knights and knaves, pawns and queens. – Oxford, New York: Oxford University Press, 2003. – P. 1-38.
4. Sen A. Ideya spravedlivosti. – M.: Izd-vo Instituta Gajdara; Fond «Liberal'naya Missiya», 2016. – 520 s. [in Russian].

5. Pritvorova T. i dr. Razvitie institucional'nogo partnerstva v obshchestvennom sektore Respubliki Kazahstan. – Karaganda: Tipografiya KEU Kazpotrebsoyuza, 2007. – 212 s. [in Russian].
6. Ulybyshev D., Kenzhebekov N. Vozmozhnosti i mekhanizmy razvitiya kazahstanskogo innovacionnogo biznesa v ramkah Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza // Ekonomika Central'noj Azii. – 2017. – Tom 1. – № 3. – S. 145-154. – DOI: 10.18334/asia.1.3.38490 [in Russian].
7. Ulybyshev D., Petrenko E., ZHajlauov E., Kenzhebekov N., Shevyakova A. Ocenka innovacionnoj vospriimchivosti hozyajstvuyushchih sub"ektov v ekonomike Kazahstana // Ekonomika: strategiya i praktika. – 2020. – № 2. – S. 187-201 [in Russian].
8. Dnishev F. i dr. Razvitie innovacionnoj sistemy Kazahstana v usloviyah modernizatsii 3:0: instituty i mekhanizmy. – Almaty: IE KN MON RK, 2017. – 412 s. [in Russian].
9. Koshanov A., Mel'dahanova M., Kalieva S., Gajsina S., Dodonov V. Prioritety social'noj modernizatsii Kazahstana. – Almaty: IE KN MON RK, 2016. – 292 s. [in Russian].
10. Taubaev A., Kamenova A., Borisova E., Sajfullina Yu. Formirovanie v Kazahstane institucional'noj srede razvitiya vysokotekhnologichnogo sektora i innovacionnogo predprinimatel'stva // Korporativnoe upravlenie i innovacionnoe razvitie ekonomiki Severa: Vestnik Nauchno-issledovatel'skogo centra korporativnogo prava, upravleniya i venchurnogo investirovaniya Syktyvkarskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2019. – № 1. – S. 104-111 [in Russian].
11. Ulybyshev D. Rol' innovacij v social'no-ekonomicheskoy sisteme // Ekonomika: strategiya i praktika. – 2009. – № 2-3 (11). – S. 35-39 [in Russian].
12. Golubeva A., Sokolova E. Innovatsii v obshchestvennom sektore: vvedenie v problemu // Vestnik S.-Peterb. un-ta. Ser. Menedzhment. – 2010. – № 4. – S. 28-57 [in Russian].
13. Veretennikova A. Instituty social'no-ekonomicheskogo razvitiya obshchestvennogo sektora // Vestnik VGU. Ser. Innov. deyat. – 2015. – № 3 (18). – S. 6-18 [in Russian].
14. Popov E., Omonov ZH.K., Veretennikova A.YU. Mnogoparametricheskaya klassifikatsiya social'nyh innovacij // Vestnik UrFU. Seriya ekonomika i upravlenie. – 2015. – № 6. – S. 836-867 [in Russian].

Улыбышев Д.Н., Бопиева Ж.К., Шевякова А.Л., Жайлауов Е.Б.

ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ СЕКТОРДЫ ДАМУЫҒА ӘСЕРІ (ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТ)

Аңдатпа

Мақалада экономикалық қатынастардың макро-, мезо- және микро-деңгейлерінде инновацияларды енгізу жалпы әлеуметтік-экономикалық жүйеге және қоғамдық секторға, оның ішкі жүйесі ретінде қалай әсер ететіні көрсетілген. Қоғамдық сектордағы инновациялық процестің оның ресурстық қамтамасыз етілуіне және жұмыс істеудің институционалдық жағдайларына тікелей байланысты бірқатар ерекшеліктері бар екендігі негізделген. Қоғамдық секторды инновациялық дамытудың базалық қағидаттары жинақталды, қоғамдық сектордағы инновациялардың түрлері келтірілді, сондай-ақ олардың экономикалық және әлеуметтік әсерлері тұрғысынан негізгі функциялары ашылды. Ұлттық экономика субъектілерінің өзара іс-қимылының үш негізгі нысаны арқылы дәстүрлі түрде іске асырылатын қоғамдық секторда инновацияларды енгізудің базалық тетіктеріне сипаттама берілген: мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен, мемлекеттік-жекешелік әріптестік немесе әлеуметтік кәсіпкерлік негізінде инновацияларды енгізу. Қазақстанға қатысты оның экономикасында жұмыс істеп тұрған институттар шеңберінде инновациялық компоненттерді бөліп көрсете отырып, қоғамдық секторды дамытудың алты тетігінің экономикалық мазмұны ашылды. Бұл ретте әлеуметтік инновациялар мемлекеттің бастамасы бойынша да, кәсіпкерлер мен қоғамдық игіліктерді тұтынушылардың бастамасы бойынша да қоғамдық секторды дамытудың туындайтын сәтсіздіктерін шешу үшін туындауы мүмкін деген қорытындыға келді.

Ulybyshev D., Bopiyeva Zh., Shevyakova A., Zhailauov E.

THE IMPACT OF INNOVATIONS ON DEVELOPMENT OF A PUBLIC SECTOR (THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT)

Annotation

The article shows how the introduction of innovations at the macro-, meso- and micro-levels of economic relations affects the socio-economic system as a whole and a public sector as its subsystem, in particular. It is proved

that the innovation process in the public sector has a number of features directly related to its resource provision and institutional conditions of functioning. The basic principles of innovative development of the public sector are summarized, the types of innovations in the public sector are given, and their main functions in terms of economic and social effects are disclosed. The basic mechanisms of innovation implementation in the public sector are characterized, which are traditionally implemented through three key forms of interaction of subjects of the national economy: introduction of innovations for expenses of the state budget, on the basis of public-private partnership or social entrepreneurship. In relation to Kazakhstan, within the framework of the institutions operating in its economy, the economic content of six mechanisms for the development of the public sector with the allocation of innovative components is disclosed. It is concluded that social innovations in this case can be generated both on the initiative of the state and on the initiative of entrepreneurs and consumers of public goods to solve the emerging failures of the development of the public sector.

K. Khassenova,* c.e.s.¹

Y. Abenov, PhD¹

M. Saiymova, PhD, assoc. professor²

Zh. Akimov, PhD³

*L.N. Gumilyov Eurasian national
university, Astana, Kazakhstan¹*

*K. Zhubanov Regional University,
Aktobe, Kazakhstan²*

*International University of Tourism and
Hospitality, Turkestan, Kazakhstan³*

* – main author (author for correspondence)

e-mail: n_kenzhegul@mail.ru

HUMAN CAPITAL AS A MECHANISM FOR THE EFFECTIVENESS OF THE «NEW PUBLIC ADMINISTRATION»

Taking into account the global trends in modern conditions, the economy of Kazakhstan should develop taking into account the advanced world requirements, accepting a level playing field. The most significant of the world requirements are "new states" with new knowledge and new skills. In this regard, the only way to fully master the new requirements and enter into tough competition in the world is a strong "human capital".

It is well known that the quality factor of human capital in the public service is a direct guarantee of a country's prosperity. Quality provision of public services, availability of quality and effective management of the country's economy directly depend on the level of human capital of civil servants. Due to the high intellectual rank of civil servants provides quality service, honesty, positive influence on the population of the country, and he, in turn, paves a direct path to the formation of general civic literacy and a highly qualified civil society.

The purpose of the work is to discuss the current state of human capital in the public administration system of the Republic of Kazakhstan, to propose ways to improve the quality of human capital development. The practical significance of the results lies in the development of new approaches to improving mechanisms for improving the quality of human capital in the public service system of the Republic of Kazakhstan by improving the methods and means of human capital development based on the theory of public administration. The study used general scientific, theoretical and empirical approaches. General scientific methods - analysis, abstraction, generalisation, induction, analogy, modelling, system approach, statistical and graphical methods of analysis - allowed a comprehensive study of the problem posed, and empirical research methods made it possible to assess the practical application of developments in the work.

Keywords: *human capital, intellectual capital, quality of human capital, human development index, state, management, mechanism, method, improvement, efficiency.*

Кілт сөздер: *адами капитал, зияткерлік капитал, адами капиталдың сапасы, адам дамуының индексі, мемлекет, басқару, тетік, әдіс, жетілдіру, тиімділік.*

Ключевые слова: *человеческий капитал, интеллектуальный капитал, качество человеческого капитала, индекс человеческого развития, государство, управление, механизм, метод, совершенствование, эффективность.*

JEL classification: J24

Introduction. In modern conditions of acute competition, the problems of assessing the quality of specialists in public administration from the point of view of human capital parameters are of high relevance, moreover, it is directly related to the peculiarities of the current situation in the country. These conditions require comprehensive decisions on measures to improve the quality of human resources in order to optimize the welfare of the country and ensure the further sustainable development and growth of human factors. The optimal and correct implementation of the concept of "New Kazakhstan" directly depends on the correct formation and development of human capital in the country. The above-mentioned issues actualize the problem of formation of human capital of a state body as a structure-forming resource for public service.

So far, the issues of formation, development and use of human capital at the micro and macro levels at each stage have been studied by many scientists-economists. Among them we can distinguish Becker G.S., Schulz T.W., Fischer S., etc., who gave in their works the definition of the notion «human capital».

The assessment of human capital is devoted to the works of such foreign authors as Petty W., Mankew G., Fisher S., Becker G. and others.

Among them, we can mention the work of the author Becker G., who devoted many of his research specifically to the field of «human capital», and in some of his works a fundamental study is observed [1].

The study object is a human capital in the system of public administration of the Republic of Kazakhstan, civil service, professionalism of civil servants, the quality of human capital in public service. The subject of the study is the totality of socio-economic and organizational and managerial relations arising on the path of the formation of human capital and its further optimal development, which meets modern requirements in the system of Public Administration.

The hypothesis of the study is that the main guarantee of the correct establishment and implementation of the concept of «New Kazakhstan» is directly related to the increase in human capital factors of civil society, including civil servants.

Materials and methods. The article uses such methods as statistical analysis, the method of aggregate (integral) potential, review-analysis. In addition to the existing methods in a wide variety of studies found within the framework of the topic, the article defines the conclusions that serve as the basis for assessing the human capital potential of the public administration system in Kazakhstan using the method of analysis of statistical data, determination of the process on them, as well as integral potential. During the writing of the article, the methods used by other scientists were analyzed, as a result of which it was possible to create resumes based on the adaptation of an integrated method for determining the potential of human capital adapted to the characteristics of Kazakhstan.

Undoubtedly, the human capital factor affects the development of both the labor market and the economy as a whole, but according to Christopher professor Pissarides, winner of the Nobel Prize in economics, professor at the London School of economics, it is not an easy task to accurately measure this effect. According to Professor Pissarides, «several empirical studies have not been able to establish a clear relationship between the growth of human capital and GDP (gross domestic product).» What is the reason? After all, it is important not only the availability of human capital, but also how people use that capital. The incentive tools that motivate people to use their knowledge and skills to achieve certain goals are important. These incentives, in turn, are mainly determined by the institutional structure of the economy, but they vary from country to country.

Since different countries have different levels of education and economic development, the return on investment in human capital is also different. Empirical research shows that countries far from» technologically advanced «countries grow primarily by copying simple technologies from developed countries. In this regard, retraining of civil servants will be one of the ways to increase the value of human capital. At the same time, investments can be the main basis for ensuring return.

Literature Review. A significant input into conceptual development of a human capital was made by such famous economists as Sch. Klaus [2], Shults T.U., Becker G.S., Kuznetsov S.S., Solow R.M [3]. Later the theory was expanded and supplemented by works of such major researchers as Blaug M., Bowles S.S., Ben-Porat J., Kendrick J.V., Korchagin Y.A., Yunusov R.M., Glazyev A.A. and many others. Their works provide various definitions of human capital, study the peculiarities of its formation and functioning in the economy, propose methodological approaches to its comprehensive assessment.

The concept of «human capital» was introduced into the broad scientific turn of modern neoclassical economic literature in 1958 by the American economist J. Mincer, using in his article «Investment in Human Capital and Personal Income Distribution». Although some scientists have done their research on the role of the human factor in the economy, it can still be said that it is not enough [4]. That is, we know that this is the opinion of the critics of the 60s of the last century. We can also say that at the moment it is very relevant and supplemented by a number of studies.

B.Kiker is a scientist who has conducted a number of studies on the importance and role of human capital in the economy. In particular, he is one of the scientists who especially sought to reveal the meaning of the term human capital and its nature in economic and political life. In his works, he revealed the importance of the concept of human capital in the terminological and apparatus nature [5].

Also, one of the authors who created research of this nature was Theodore Schultz. He greatly contributed to the formation of the theoretical basis of the concept of human capital. In the works of Schultz, one can see a number of points that prove that human capital is from the category of a factor of production. T. Schultz was able to show and prove that the main results of investments in individuals are the accumulation of working capacity of people, their effective creative activity in society, maintaining health,

etc. He believed that human capital has the necessary attributes of productive character, capable of accumulation and reproduction. According to Schultz T., as noted in most theories of reproduction of the twentieth century, for the accumulation of human capital is used not $\frac{1}{4}$ of the total product produced in society, but $\frac{3}{4}$ of its total amount [6].

Gary Becker was one of the first to change the concept of human capital to the micro level. The human capital of an enterprise is defined as the sum total of human skills, knowledge and abilities. As an investment in them Becker mainly considered the costs of education and training [1]. Becker has done a number of studies in the field of microeconomics, in particular in relation to the theory of firm economics, including strategies and increasing competition of firms. In his works, Becker pointed out that investments in human capital, including general and special investments, have a direct impact on the prosperity of the firm's economy.

In modern conditions, there are a lot of studies on this topic in the world economic literature. In particular, in this area, the advanced works of modern authors such as Marco Di Cintio, professor at the Italian University of Salento [7], as well as Douglas J., Cumming G., Shaker A. Z. American scientists dedicated their works [8]. Many modern studies on the role of human capital are closely related to the name of the scientist M.Patrick [9]. However, the role and features of human capital in the public service sector of Kazakhstan have not been sufficiently studied.

Main part. The main source of labor resources of the public administration system are civil servants. In world practice there are no specific indicators that determine the optimal number of civil servants. According to world experience, there is no common methodology for any state, such as how many civil servants should be in them. That is, it directly depends on the research problems and the pace of their development in each state. Therefore, according to the generally accepted methodology, we can make comparisons, analyzes with data on the number of civil servants per 1000 people in the country (Table 1).

Table 1

Share of civil servants in the total population *

№	Indications	2019	2020	2021
1	Number of people, thousand people	18 395	18 631	18 852
2	Number of civil servants, people	98 706	98 726	88 409
3	The number of civil servants per 1,000 people, people.	5,4	5,3	4,7
4	Share of civil servants in the total population, %	0,54	0,53	0,47

* Compiled by the authors based on the source [10]

According to the results of the analysis of world-class experts, Kazakhstan is one of the countries that receives relatively low indicators in terms of the share of civil servants, which is 4.7 units per 1000 inhabitants. In 2019, this indicator was 5.4 units (i.e. 0.54% of the total population), and in 2020 - 5.3 units (0.53% of the total population). This indicator of Kazakhstan, according to the results of the analysis of the performance of functional duties of state bodies in order to create a professional government, is explained by the reduction of the state apparatus by 10% in 2021 (Table 2). And in 2022 it was planned to reduce by another 15%.

Table 2

Constitution of civil servants of the Republic of Kazakhstan*

№	Constitution of civil servants	Total	Men	Women
1	Politics	728	663	65
2	Mayor office, including	87681	38715	48966
3	Unit «А»	79	70	9
4	Unit «Б»	87602	38645	48957
5	Total	88409	39378	49031

* Compiled by the authors based on the source [11]

At present, the state apparatus of the Republic of Kazakhstan employs 88,409 civil servants. Of these, 728 are political (the share is 0.8%), the remaining 87,681 are administrative civil servants (the share is 99.2%). In the «А» unit 0.1 per cent of all administrative civil servants and in the «Б» unit 99.9 per cent. Regarding the gender composition, there are more women among civil servants, i.e. 55.5% are women, the remaining 44.5% are men.

We can say that the main source of human capital of the public administration system of the Republic of Kazakhstan are civil servants. This is due to the fact that the accumulation of human capital depends on the availability of education, health and professional development of civil servants, etc [12].

In 2021, the average age of civil servants was 38.7 years, the average age of political civil servants was 47.8 years, and this indicator of administrative civil servants was 42.9 years. For example, in 2018 and 2019, the average age of civil servants was 38-39 years, while the average age of political civil servants was 47-48 years, and the age range of administrative civil servants was 42-43 years.

If we talk about the age-based composition of civil servants, we see that in general, the age characteristics of personnel in public positions are significantly higher than those of lower age. Having studied the dynamics of growth in the number of civil servants in terms of age groups and their growth dynamics from the total number of civil servants and their specific weight in the total number of civil servants, we can state that the largest group is between the ages of 30 and 40 years (30,722 people, 34.7% of the total number of civil servants). In 2021, the number of young civil servants was 976 people, the share of which was 1.1% of the total number of civil servants, and the group aged 23 to 30 years was 18,131 people and the share of the total number was 20.5%. The number of civil servants aged 40 to 50 was 20,322 (share-23%) and the number of those aged 50 and over was 18,258 or 20.7% (Figure 1).

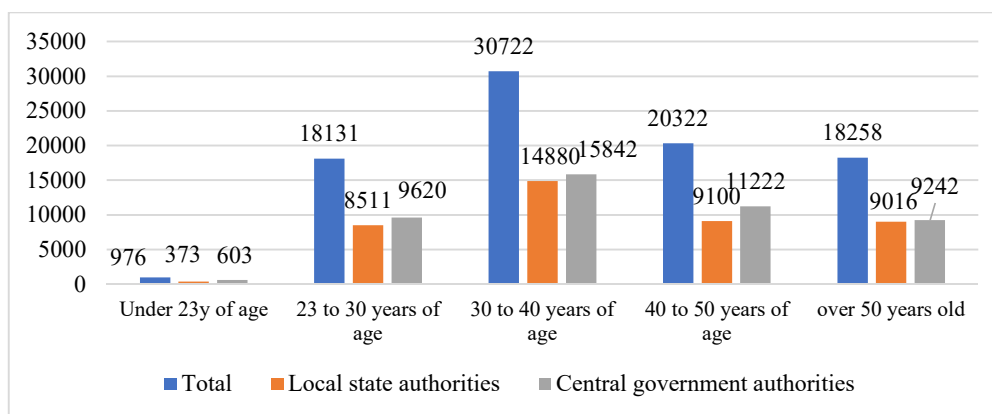

Figure 1. Age Composition of Civil Servants in Kazakhstan, 2021*

* Compiled by the authors based on the source [13]

A large proportion of civil servants with more than 20 years of service, their number is 12,945, representing 14.6% of the total number of civil servants. And the smallest share of civil servants with 9 to 11 years of service. Its number is 5369 people, the share in the total number of civil servants - 6%.

In the context of national economic competitiveness, education has become an important factor in the formation of human capital. The role of education in ensuring sustainable socio-economic development, increasing the competitiveness of states and strengthening their positions on the world market and in the global economic community is increasing. The education system, human capital and national economy are the components of a complex interconnected system [14].

The share of civil servants with higher education remains high. The number of civil servants with secondary education, including secondary vocational education, decreases annually. The number of civil servants with a degree from graduates of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan and the «Bolashak» program has increased (Table 3).

Table 3

Level of education of civil servants*

№	Indicators	2019	2020	2021		
				Total	LSA	CSA
1	Share of employees with higher education	90,3%	91,4%	92,4%	85,3%	93,2%
2	Share of civil servants with econdary vocational education	9,6%	8,5%	7,6%	8,0%	6,7%
3	Share of civil servants with secondary education	0,1%	0,1%	0,06%	0,01%	0,1%

* Compiled by the authors based on the source [11]

As shown in Table 3, in 2021, 92.4% or 81,650 civil servants in the apparatus of state agencies have higher education. If we classify them according to the level of executive bodies, local government bodies have 38,265 people, which is 43.9% of the total number of civil servants with higher education. At the same time, the bodies of the central government have 43,385, which is 53.1% of civil servants with higher education (Figure 2). If we compare with previous time intervals, we can see that in recent years the number of personnel with higher education in the Civil Service has been growing. For example, in 2019, the share of civil servants with higher education was 90.3%, and in 2020 - 91.4%.

The number of civil servants with secondary vocational education decreases annually. If in 2019 their share was 9.6%, in 2020 - 8.5%. And in 2021 this indicator decreased by another 9%, the total number was 6707 people (the share - 7.6%). This indicates the desire of civil servants to qualitatively improve their personnel potential.

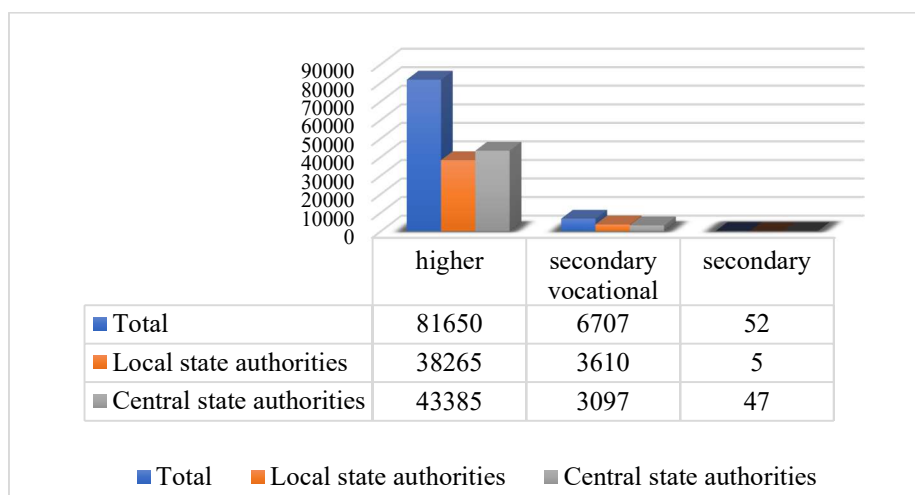

Figure 2. Level of education of civil servants*
* Compiled by the authors based on the source [11]

These indicators made it possible to see the qualitative picture of employees in public administration bodies in the country. And it, in turn, characterizes (to some extent) the quality of human capital in government agencies.

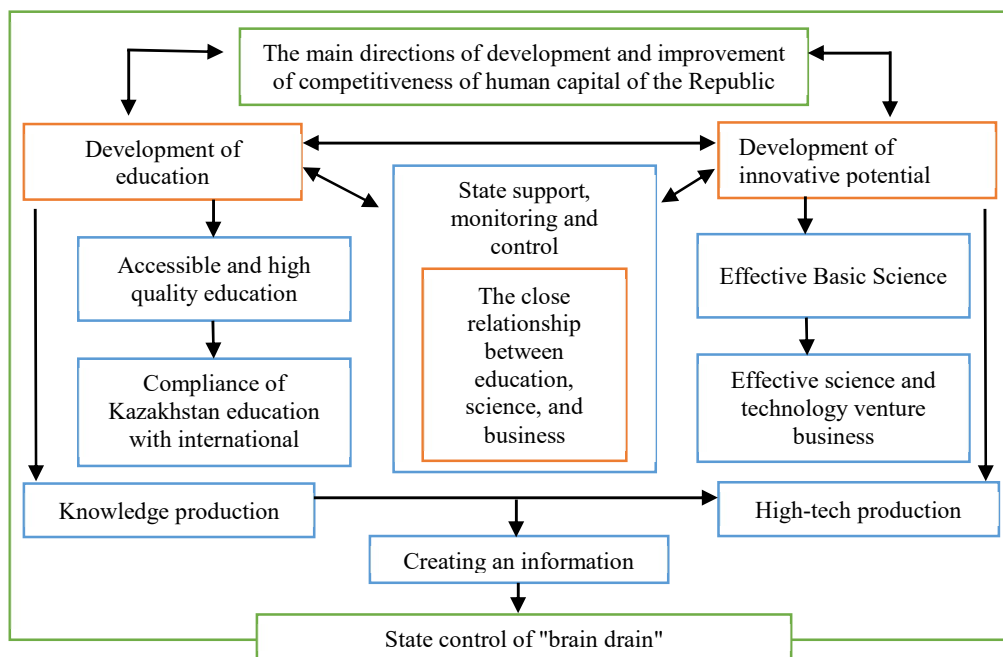

Figure 3. Main directions of development and improvement of competitiveness of human capital of the Republic of Kazakhstan*
* Compiled by the authors based on the source [12]

One of the most important directions for the economy of Kazakhstan today is to increase the factor of human capital in the country as a whole. The main directions of the formation and improvement of the competitiveness of the Republic of Kazakhstan's educated and qualified personnel, capable of forming a developed human capital of the nation and increasing its competitiveness, are presented in Figure 3.

In addition, the issue of turnover of civil servants is also one of the main indicators of the quality of Human Resource Management. As a rule, 3-6% volatility is a normal trend. One of the main technologies for organizing personnel work is the replenishment of vacant places with new specialists on retirement, resignation or other grounds. It should be noted that Kazakhstan takes into account only a complete departure from the public service system as a pure transition. Until recently, the net turnover of civil servants was much higher than the average, characterizing the outflow of personnel from the public sector.

In terms of spending on science as part of GDP, Kazakhstan lags far behind world indicators. In particular, the value of this indicator in 2022 amounted to less than 1% of GDP (0.3%), for example, in Israel-4.3%, in South Korea-4.24%, in Switzerland - 3.37%, in Sweden - 3.25%, in Taiwan - 3.16% and in Russia - 1.2%. These statistics give reason to believe that the share of spending on science in our country is several times lower.

Competent performance of functional duties by personnel in each civil service directly affects the increase in the level of human capital in the public administration system. Research conducted by the organization of the APA under the president of the Republic of Kazakhstan is also carried out with the participation of civil servants (Table 4).

Table 4

Activities of civil servants in research, educational and publishing activities*

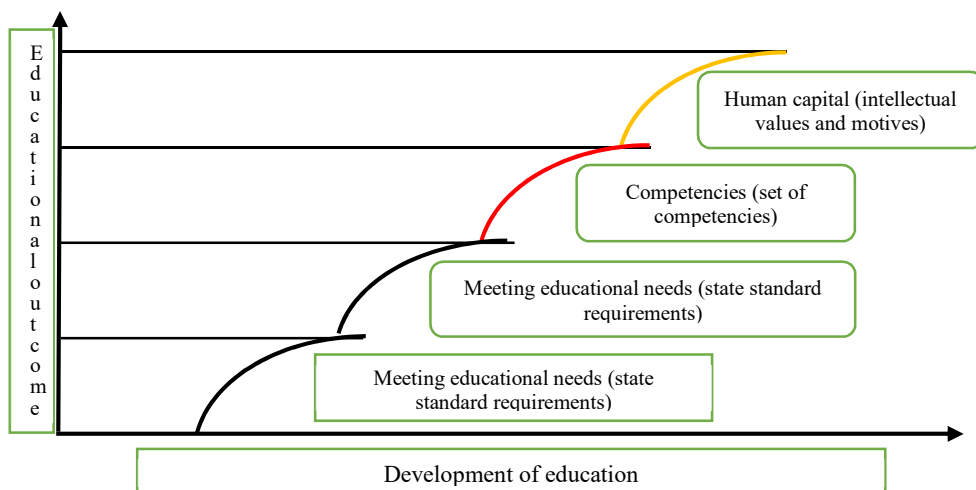
№	Name of events organized by the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in 2021	Number of works performed
1	Participation in grant and program-targeted financing competitions	1
2	Competitions.at participation in grant funding within international organizations	6
3	Indicators of publication of articles by teachers in scientific journals	28
4	Organization of methodological seminars	3
5	Communication with foreign research centers within the objectives of the Academy	4
6	Implementation of joint research with foreign research centers within the goals of the Academy	2
7	Internships and professional development of the teaching staff	71

* Compiled by the authors based on the source [13]

In order to provide the state apparatus with professionals, the new law established that civil servants are subject not only to requirements for education and work experience, but also to the competencies necessary for effective professional activity in a particular public position, including the ability to make independent decisions, responsibility for them. Managers should have the competence to manage the team and motivate employees to achieve their goals.

Fundamental understanding of human capital includes a set of characteristics that include a person's ability to learn, mental, physical, intellectual abilities, work capacity, health, and psychopathic abilities. However, the most important element in them will be the level of knowledge, because the conscious development of other elements is provided qualitatively only in «educated» people.

The concept of human capital is based on definitions in two directions: on the definition of human capital of a resource nature and on definitions as a certain "system". These principles provide opportunities to reduce or bridge the gap between social and economic approaches in the education system. From an economic point of view, education is the basis for the growth of the country's economy. The development of education directly affects the proper accumulation of human capital (Fig.4).

Figure 4. Changes in the educational outcome
 * figure compiled by the author based on source [13]

Linking the assessment of the effectiveness of the activities of civil servants only with the system of paying them wages is a misconception. Of course, the importance as the main motivating tool is undeniable, however, the role that such assessments play in building a professional apparatus is much broader. The results of the assessment can fully serve as a basis for identifying professionals, forming a pool of talented employees. The use of an automated electronic Personnel Management System «E-kyzmet» in government agencies also contributes to the optimization of work with personnel. For this purpose, special training programs for Personnel Service Employees are also being conducted. It is known that the institutional reforms provide for the involvement of foreign workers in state bodies. For its implementation, the resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «on approval of the rules for attracting foreign workers to state bodies of the Republic of Kazakhstan» approved the procedure for attracting foreigners [15]. Of course, such a decision is made only if there are no specialists in the necessary field in the country or in order to access some of the best technologies. Foreign managers live in accordance with an employment contract for work that does not belong to a public position. Payment of wages to them is planned at the expense of the state body itself and is attracted through a general competition.

In addition, it is known that the institution of mentoring plays a special role in ensuring the adaptation of those who first entered the civil service to the professional environment. Before the institutional reforms were carried out in Kazakhstan, there was no official form of internship progress, and even statistics on it were not carried out. Currently, taking into account the place of mentoring in the formation of a professional state apparatus, the appointment of mentors from among experienced specialists to young personnel has become a mandatory procedure.

Conclusion. In ensuring the continuity of professionalization, as in the developed models, three main components are important: workplace development, such as internships, mentoring, rotation, coaching, participation in projects, social development, in particular experience exchange platforms, opinion sharing platforms, professional networks, meetings, self-development and the third component, ensuring the unity and close interconnection of formal training. The elements of formal training include such forms as training, retraining, advanced training, seminars, conferences.

To form the responsibility of civil servants for their positions and the desire for professional growth, it is necessary to ensure social development in the workplace, as well as constantly develop a special training system for incentives based on compensation, because there are still problems with the lack of qualified specialists in government agencies. At the same time, we can say that at present it is necessary to increase cooperation between educational organizations and government agencies. In turn, it will allow improving the professional qualifications of civil servants, and for educational organizations it will provide opportunities to exchange experience in training civil service specialists.

Professionalization of specialists - improving the level of education on the basis of retraining and improving the modern composition of civil servants. That is, we believe that it is necessary to create other mechanisms for improving the quality of human capital than the education system. If civil servants are at a low level of qualification, then they create socially significant problems, such as increased distrust of the

authorities on the part of the population, an increase in violations of the law, dissatisfaction with the quality of public services and this, in turn, leads to misunderstandings between government agencies and the population, the consequences of which are one of the reasons for the instability of civil servants in relation to the place of work.

The readiness of society for an Open government can be measured by the criteria of values of human capital factors. Media and information literacy are one of the key values of the quality of human capital within the three components of Open Government - transparency, participation, cooperation. Media and information literacy are associated with such factors as: education, skills, information asymmetry, culture. In this regard, the Government should monitor the balance in social policy in order to ensure the conditions for the necessary qualification of human capital when implementing Open Government.

In the field of human capital management, it is advisable for Kazakhstan:

- Create a model of values and competencies for the central authorities and link the search, evaluation and staff development systems to them.
- Implement a project management culture, goal management and strategic management tools.
- To introduce the procedure of open competition for positions in government.
- Create a single database of vacancies – a single personnel portal.
- Introduce the ability to hire for public service through a contract.
- Introduce mandatory rotation as a career management tool.
- Develop and implement an efficiency management system based on competencies, goals and key performance indicators, develop a motivation system.
- Implement a reputation management system and corporate culture, develop a standard for internal communication.

REFERENCES

1. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. – Chicago. – 1994. – 412 p.
2. Klaus Sch. The Fourth Industrial revolution. London: Random House-Penguin. – 2019. – 192 p.
3. Kregel J., Solow R. Rate of Profit and Return on Investment // Rate of Profit, Distribution and Growth: Two Views. – 92 (2). – 2016. – P. 75-86.
4. Mincer J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution // Journal of Political Economy, Published By: The University of Chicago Press. – 66 (4). – 1958. – P. 281-302.
5. Kiker B. The Historical Roots of the Concept of Human Capital // Journal of Political Economy, Published By: The University of Chicago Press. – 74 (5). – 1966. – P. 481-499.
6. Schultz T. Investment in Human Capital // The American Economic Review, Published By: American Economic Association. – 51 (1). – 1961. – P. 1-17.
7. Di Cintio M. Overeducation and R&D: Theoretical Aspects and Empirical Evidence // Journal of Human Capital. – 2022. – 16 p. – URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/718461>.
8. Douglas J., Cumming G., Shaker A. Human resource management practices in the context of rising right-wing populism // Human Resource Management Journal. – 33(3). – 2020. – P. 457-474. – URL: <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12269>.
9. Patrick M. Wright Rediscovering the «Human» in strategic human capital // Human Resource Management Review. – 31 (4). – 2021. – 102 p.
10. Official website of the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan. – URL: <http://stat.gov.kz>.
11. Official website of the Open Government of the Republic of Kazakhstan. – URL: <https://open.egov.kz/>.
12. Human capital-what is its level of development in Kazakhstan. – URL: https://kzaif.kz/politic/chelovecheskiy_kapital.
13. Official website of the Civil Service Agency of the Republic of Kazakhstan. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet?lang=ru>.
14. Strategy 2050.kz development of human capital in Kazakhstan. – URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/razvitie-chelovecheskogo-kapitala-v-kazakhstane/>.

15. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарына шетелдік қызметкерлерді тарту қағидаларын бекіту туралы: 31 Желтоқсанда бекітілген, 2015, № 1198. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001198>.

References

1. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. – Chicago. – 1994. – 412 p.
2. Klaus Sch. The Fourth Industrial revolution. London: Random House-Penguin. – 2019. – 192 p.
3. Kregel J., Solow R. Rate of Profit and Return on Investment // Rate of Profit, Distribution and Growth: Two Views. – 92 (2). – 2016. – P. 75-86.
4. Mincer J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution // Journal of Political Economy, Published By: The University of Chicago Press. – 66 (4). – 1958. – P. 281-302.
5. Kiker B. The Historical Roots of the Concept of Human Capital // Journal of Political Economy, Published By: The University of Chicago Press. – 74 (5). – 1966. – P. 481-499.
6. Schultz T. Investment in Human Capital // The American Economic Review, Published By: American Economic Association. – 51 (1). – 1961. – P. 1-17.
7. Di Cintio M. Overeducation and R&D: Theoretical Aspects and Empirical Evidence // Journal of Human Capital. – 2022. – 16 p. – URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/718461>.
8. Douglas J., Cumming G., Shaker A. Human resource management practices in the context of rising right-wing populism // Human Resource Management Journal. – 33(3). – 2020. – P. 457-474. – URL: <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12269>.
9. Patrick M. Wright Rediscovering the «Human» in strategic human capital // Human Resource Management Review. – 31 (4). – 2021. – 102 p.
10. Official website of the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan. – URL: <http://stat.gov.kz>.
11. Official website of the Open Government of the Republic of Kazakhstan. – URL: <https://open.egov.kz/>.
12. Human capital-what is its level of development in Kazakhstan. – URL: https://kzaif.kz/politic/chelovecheskiy_kapital.
13. Official website of the Civil Service Agency of the Republic of Kazakhstan. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet?lang=ru>.
14. Strategy 2050.kz development of human capital in Kazakhstan. – URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/razvitie-chelovecheskogo-kapitala-v-kazakhstane/>.
15. Qazaqstan Respublikasy Үкіметінің Қаулысы. Qazaqstan Respublikasynyñ memlekettik organdaryna şeteldik jümyskerlerdi tartu қағидаларын бекіту туралы: 2015 жылғы 31 желтоқсанда бекітілген, № 1198. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001198> 13.05.2018 [In Kazakh]

Хасенова К.Қ., Әбенев Е.М., Сайымова М.Д., Акимов Ж.М.

АДАМИ КАПИТАЛ «ЖАҢА МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ» ТИІМДІЛІГІНІҢ МЕХАНИЗМІ РЕТІНДЕ

Андатпа

Қазыргі жағдайдағы әлемдік қарқындарды ескере отырып, Қазақстан экономикасы тең жағдайларды қабылдап, озық әлемдік талаптарды ескере дамуы тиіс. Әлемдік талаптардың ішіндегі ең маңыздысы-жаңа білімі мен жаңа дағдылары бар" жаңа мемлекеттер" болып табылады. Осыған байланысты жаңа талаптарды толық игерудің және әлемде қатаң бәсекелестікке түсудің жалғыз жолы-мықты "адами капитал.

Мемлекеттік қызмет саласындағы адами капиталдың сапалық факторы елдің өркендеуінің тікелей кепілі екені белгілі.

Сапалы мемлекеттік қызметтерді ұсыну, ел экономикасын сапалы және тиімді басқару, мемлекеттік қызметшілердің кадрлық әлеуетінің деңгейіне тікелей байланысты.

Мемлекеттік қызметкерлердің жоғары зияткерлік дәрежесінің арқасында ел халқына қызмет көрсету сапасы, адалдық жағынан оң ықпалын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде жалпы азаматтық сауаттылық пен жоғары білікті азаматтық қоғамды қалыптастыруға тікелей жол ашады.

Жұмыстың негізгі мақсаты-Қазақстан Республикасының Мемлекеттік басқару жүйесіндегі адами капиталдың қазіргі жай-күйін талқылау мен оны дамыту сапасын арттырудың жолдары мен бағыттарын ұсыну.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы мемлекеттік басқару теориясына негізделген адами капиталды дамыту әдістері мен құралдарын жетілдіру жолымен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет жүйесінде адами капиталдың сапасын арттыру тетіктерін жетілдірудің жаңа тәсілдерін әзірлеу болып табылады.

Тақырыпты зерттеу кезінде жалпы ғылыми, теориялық және эмпирикалық тәсілдер қолданылды. Жалпы ғылыми әдістер - талдау, абстракциялау, жалпылау, индукция, аналогия, модельдеу, жүйелік тәсіл, статистикалық және графикалық талдау әдістері - мәселені жан - жақты зерттеуге мүмкіндік берді, ал эмпирикалық зерттеу әдістері - салыстыру, сипаттау және өлшеу-жұмыста әзірлемелердің практикалық қолданылуын бағалауға мүмкіндік берді.

Хасенова К.К., Абенов Е.М., Сайымова М.Д., Акимов Ж.М.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК МЕХАНИЗМ ЭФФЕКТИВНОСТИ «НОВОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ»

Аннотация

Учитывая мировые тенденции в современных условиях, экономика Казахстана должна развиваться с учетом передовых мировых требований, принимая равные условия. Наиболее значимыми из мировых требований являются "новые государства", обладающие новыми знаниями и новыми навыками. В этой связи единственным способом в полной мере освоить новые требования и вступить в жесткую конкуренцию в мире является сильный "человеческий капитал".

Известно, что качественный фактор человеческого капитала в сфере государственной службы является прямым залогом процветания страны. Качественное предоставление государственных услуг, наличие качественного и эффективного управления экономикой страны напрямую зависят от уровня кадрового потенциала государственных служащих. Благодаря высокому интеллектуальному рангу государственных служащих обеспечивается качество обслуживания, честность, положительное влияние на население страны, а он, в свою очередь, прокладывает прямой путь к формированию общей гражданской грамотности и высококвалифицированного гражданского общества.

Основная цель работы - обсудить современное состояние человеческого капитала в системе государственного управления Республики Казахстан, предложить пути и направления повышения качества развития человеческого капитала. Практическая значимость результатов исследования заключается в разработке новых подходов к совершенствованию механизмов повышения качества человеческого капитала в системе государственной службы Республики Казахстан путем совершенствования методов и средств развития человеческого капитала, основанных на теории государственного управления. При проведении исследования темы использовались общенаучные, теоретические и эмпирические подходы. Общенаучные методы - анализ, абстрагирование, обобщение, индукция, аналогия, моделирование, системный подход, статистический и графический методы анализа - позволили всесторонне изучить поставленную проблему, а методы эмпирического исследования - сравнение, описание и измерение - дали возможность оценить практическое применение разработок в работе.

А.К. Шаймерденова, PhD докторанты

Ш.Е. Муталляпова, Э.Ф.К., доцент

Ф.А. Шуленбаева, Э.Ф.Д., профессор

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті» КеАҚ, Астана қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aigul_tasmaganbe@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ГЕО-АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕНІ ДАМУЫ

Ғылыми мақаланың мақсаты-мемлекетіміздің Жер ресурстарын мониторингілеу тәжірибесіндегі негізгі инновациялық үрдістерді, атап айтқанда, ауыл шаруашылығы жерге орналастыру мониторингін зерделеу. Ғылыми мақалада жер ресурстарының мемлекеттік мониторингі проблемаларын зерттеу жүйелі талдау, жіктеу, логикалық жалпылау әдістерін қолдана отырып жүргізілді. Кең аумақтардың шөлейттену процестерін зерттеу үшін тұрақты жұмыс істейтін полигондардың, стационарлық учаскелердің және жердегі түсірілімдердің, бақылаулар мен арақашықтықтан зерделеу мониторингтік желісін зерттеу нәтижелері пайдаланылды. Техногендік бұзылуларға ұшыраған жерлерде топырақты химиялық, бактериологиялық, гельминтологиялық талдау әдістері қолданылды. Экологиялық мәселелерді зерттеу экожүйелердегі өзгерістер туралы статистикалық ақпаратқа негізделген.

Зерттеу нәтижесінде авторлар ғылыми мақалада жер ресурстарының деградациясын дамыту мәселелерін зерттеді. Жер ресурстарының топырақ құрылымының жүйелі бұзылуы анықталды. Жердің топырақ қабаттары тұзданады, су және жел эрозиясының дамуы негізінде босатылады, топырақтың пестицидтермен, өнеркәсіптік өндірістің ауыр металдарымен, тұрмыстық қалдықтармен ластануы байқалады.

Жер ресурстарын бұзудың теріс процестерінің дамуын бақылаудың оңтайлы мониторингтік желісін құру қажеттілігі анықталды. Елде тиімді жер пайдалану үшін жер ресурстарының өзгеруіне инновациялық мониторингтік желіні қалыптастырудың маңыздылығы айқындалды. Біздің еліміздегі жер мониторингтік ұғымын бекітудің заңнамалық негіздері, ғарыштық түсірілімдерде және ауылшаруашылық жерлерін спутниктік бақылауда инновациялық технологияларды қолданудың шетелдік тәжірибесі қарастырылды. Жер ресурстарының мемлекеттік мониторингін инновациялық сипатта екені анықталды. Астық өндірісінің топырақтарын жыл сайынғы ғарыштық зерттеулер егіншіліктегі дақылдарды өсірудің агротехникалық деңгейін бағалау бойынша спутниктік түсірілімдер туралы ақпарат береді.

Кілт сөздер: жерге орналастыру тиімділігі, антропогендік жүктеме, экожүйе, жер әлеуеті, құнарлылықтың төмендеуі, жер мониторингі, қашықтықтан мониторинг, инновациялық техника, бақылау жүйесі, IT технологиялар.

Ключевые слова: эффективность землеустройства, антропогенная нагрузка, экосистема, потенциал земли, снижение плодородия, мониторинг земель, дистанционный мониторинг, инновационная техника, система наблюдений, IT технологии.

Keywords: land management efficiency, anthropogenic load, ecosystem, land potential, fertility reduction, land monitoring, remote monitoring, innovative technology, observation system, IT technologies.

Кіріспе. Әлемдік дамудағы экономикалық және саяси процестердің жаһандануын ескере отырып, Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені жерге тиімді орналастыру саласындағы стратегиялық басымдықтарды айқындауды талап етеді. Табиғи экожүйелердің тұрақтылық шегінен асатын жер ресурстарын ұтымсыз пайдалану және шамадан тыс антропогендік әсерлер салдарынан ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жеделдетілген тозуы байқалады. Жердің ресурстық әлеуетін оңтайлы пайдалану үшін жерге ақылға қонымды және тиімді орналастыруды ұйымдастыруға бағытталған мемлекеттік шаралар талап етіледі.

Жерге орналастыруда экологиялық зардаптарды есепке алмай ресурстарды пайдалану қазіргі уақытта топырақ процестерінің нашарлауына, ауылшаруашылық жерлерінің құнарлылығының төмендеуіне әкелді. Олар жойылуға төзімділікті, биологиялық өнімділік қасиеттерін қалпына келтіру қабілетін жоғалтады. Ауыл шаруашылығы аумақтарының жерлері кебеді, бетінің өсімдіктермен жабылуының азаю процестері және оның түрлік құрамының азаюы байқалады, жерлер тұзданып, батпақтанады.

Қоғамның және табиғи ресурстардың заманауи дамуы инновациялық технологиялар мен әдістерді қолданумен тығыз байланысты. Тұрақты даму жағдайында жер ресурстарын, әсіресе агроөнеркәсіптік секторда пайдалануды оңтайландыру жұмыстары белсенді жүргізілуде. Жерді тиімді пайдалану – елдің азық-түлік қауіпсіздігін, экологиялық тұрақтылығын және әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатын қамтамасыз етудің негізгі аспектісі.

Осы тұрғыда Қазақстанның жерге орналастыру саласында инновациялық географиялық ақпараттық жүйені (ГАЗ) дамыту жерді тиімді бақылауды, мониторингті және жоспарлауды қамтамасыз етудегі маңызды қадам болып табылады. ГАЗ географиялық деректерді, кеңістіктік талдауды және визуализацияны біріктіру құралы ретінде жер ресурстарын басқаруда негізделген шешімдер қабылдау үшін заманауи инфрақұрылымның құрамдас бөлігіне айналууда.

Қазақстанның аграрлық секторы ел экономикасында, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және өңірлерді дамытуға инвестиция салуда шешуші рөл атқарады. Дегенмен, жерді пайдалану саласындағы қазіргі жағдай терең талдауды және қиындықтарды жеңу үшін белсенді шараларды қажет етеді.

Жерді тиімді пайдалануды қамтамасыз етудің негізгі аспектілерінің бірі инновациялық географиялық ақпараттық жүйені дамыту болып табылады. Мұндай жүйе жер ресурстары, климаттық жағдайлар, топырақ қасиеттері және басқа да параметрлер туралы деректерді біріктіріп, дәлірек және тезірек шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл жер ресурстарына қатты әсер ететін Қазақстанның климаты мен жер бедерінің алуан түрлілігін ескере отырып, әсіресе маңызды.

Қазақстанның жерге орналастыру саласындағы инновациялық географиялық ақпараттық жүйесі жерді пайдалануды жоспарлауды жақсартуға, жердің тозуын және тиімділігін бақылауға, сондай-ақ ауыл шаруашылығы және қоршаған ортаны қорғау саласында негізделген шешімдер қабылдауға ықпал етеді. Оны жүзеге асыру тек ел дамуының стратегиялық міндеттерімен ғана емес, сонымен бірге тозған жер ресурстарын қалпына келтіруге және агроөнеркәсіптік кешендегі жоспарлауды жетілдіруге бағытталған мемлекеттік аграрлық саясатпен де қолдау тауып отыр.

Осы тұрғыда Қазақстанның жерге орналастыру саласында инновациялық географиялық ақпараттық жүйені дамыту болашақ ұрпақ игілігі үшін жер ресурстарын неғұрлым дәл, тиімді және жауапкершілікпен пайдалануды қамтамасыз ететін тұрақты даму стратегиясының құрамдас бөлігіне айналууда [1].

Үкімет жер ресурстарын мониторингілеу жүйесін жаңарту, осы саладағы жетекші шет елдердің инновациялық тәжірибесін енгізу қажеттігін атап өтті. Пайдаланылмайтын және ұтымсыз пайдаланылатын жерлерді анықтау үшін заманауи инновациялық технологияларды қолдану жерге орналастырудың өндірістік проблемаларын жедел шешуге мүмкіндік береді. Сарапшылардың пікірінше, елде 95.7 млн. га көлемінде пайдаланылмайтын жерлер бар, бұл құрамда ауыл шаруашылығын жүргізуге берілген, бірақ мақсатына сай пайдаланылмайтын жер ресурстары бар. Инновациялық әдістерді қолдану осы проблемаларды анықтауға мүмкіндік береді. Мониторингтік деректерсіз жерді пайдалану мен қорғауға мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру мүмкін емес [2].

Мақсаты - инновациялық гео - ақпараттық жүйені дамыта отырып, еліміздегі жерге орналас-тырудағы инновациялық алғышарттарды арттыру жолдарын іздестіру.

Зерттеу әдістемесі және нәтижелері. Ауыл шаруашылығы алқаптарының мониторингін тиімді қолдану процестерін қалыптастыру және дамыту проблемаларын зерттеу материалдары жүйелі талдауды қолдану негізінде жүргізілді. Зерттеу мақсаттарына байланысты жерді бақылау әдістерінің өзіндік ерекшеліктері мен айырмашылықтары бар. Аумақтардың шөлейттену процестерін зерттеу үшін мониторингтік желіні, қолданыстағы полигондарды, стационарлық учаскелерді және жер үсті түсірілімдерін, сондай-ақ бақылаулар мен қашықтықтан зондтауды пайдалануды қамтитын зерттеулер жүргізілді. Қашықтықтан зондтаудан алынған деректер шағын, бірақ кең аумақтарға әсер ететін нысандар туралы ақпарат берді, әсіресе экологиялық жағдайы шиеленіскен аймақтарда.

Техногендік бұзылулардың салдарын талдау үшін ауылшаруашылық және өнеркәсіптік өндірісте жерді пайдаланғаннан кейін химиялық, бактериологиялық және гельминтологиялық талдау әдістері қолданылды. Топырақ жамылғысының сынамаларын кешенді зертханалық талдау арқылы табиғи ортаның бұзылу себептері анықталды.

Экологиялық мәселелерді зерттеу экожүйелердегі өзгерістер туралы статистикалық ақпаратқа негізделген. Бақылау арқылы экологиялық бұзылуларды бақылау арқылы зерттеушілер табиғаттың бұзылуын азайту, қоршаған ортаға бейімделу және экологиялық мәселелерді шешу үшін стратегиялық бағдарламалар әзірлейді.

Әдебиеттік шолу. Ауыл шаруашылығы жерлерін, геоақпараттық картографиялау тәжірибесі мен нәтижелері, Ауыл шаруашылығы мақсаттары үшін ГАЖ қолданудың әртүрлі аспектілері ұсынылған отандық және шетелдік ғалымдардың жұмыстарын зерттеуге ерекше назар аударылды. Олардың ішінде: Ф. Н. Лисецкий [2000] және Волков С.Н. және т. б. еңбектерінде кездеседі [13].

Негізгі бөлім. Еліміздегі ауылшаруашылық жерлерінің бақылау мониторингі негізінде топырақтың құнарлылығын бақылау және олардың ескіру деградация процестерінің болуын бақылап отыруды қарастырады. Негізінде топырақ құрылымы өзгеріске ұшырап бұзылған уақытта жер ресурстары деградацияға ұшырайды, көбінесе топырақ келетін болсақ, оның қабаттары тұзданады, соған қоса су мен жел эрозиясының салдарынан жойылады, топырақтың пестицидтермен, тұрмыстық және басқа қалдықтармен ластануы және т. б. .

Заңнамалық тұрғыдан алғанда, 2007 жылы Қазақстан Республикасының жаңа экологиялық кодексінің қабылдануына байланысты табиғи ресурстар мониторингінің негізгі түрлерінің бірі болып табылатын жер мониторингі ұғымы 142-бапта 1-тармақ, 1-тармақ және 3-тармақтарда бекітілген.

Егер басқа мемлекеттердің тәжірибесіне сүйенетін болсақ, қашықтан зондтаудың инновациялық әдістері әлемнің АҚШ, Канада, Еуроодақ елдері, Үндістан, Жапония және т.б осы елдерде жиі агроөнеркәсіптік кешенінде кеңінен пайдаланады. Ең бастысы мониторингтің ең кең тараған түрі ғарыштық мониторинг [3].

Мемлекеттің жер ресурстарын мониторингілеу жүйесіндегі инновациялық үрдістерді зерделеу Қазақстан Республикасы ғарыштық зерттеулер институтының соңғы жиырма жыл ішінде Солтүстік Қазақстанда астық өндірісінің жедел ғарыштық мониторингін инновациялық спутниктік түсіруді жүзеге асырып келе жатқанын көрсетеді. Нымаам массивтерде орналасқан 400 га ірі алқаптарға негізделген Солтүстік Қазақстанның жерді пайдалану жүйесі орташа кеңістіктік ажыратымдылықтағы спутниктік деректерді мәдениеттің орташа спектрлік сипаттамаларын күнделікті бақылау құралы ретінде пайдалануға мүмкіндік береді .

Ауылдық аумақтардың экономикалық дамуын бақылау, түрлі мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалау және өткен жылдардағы ақпарат негізінде астық шығымдылығын болжау үшін спутниктік мәліметтерді пайдалана отырып, ауыл шаруашылығы дақылдарын өсірудің агротехникалық деңгейін және оның өзгерістерін объективті бағалау үлкен қызығушылық тудырады.

Топырақтағы көктемгі ылғал қоры, егіс алқаптарының мөлшері, егістердің фитосанитариялық жай-күйі және дәнді дақылдарды жалпы жинаудың болжамды көлемі туралы ақпарат спутниктік деректердің көмегімен Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігіне (ары қарай ҚР АШМ)алдын ала және жедел жеткізіледі. Спутниктік мониторинг жыл сайын егістік жерлердің қар жамылғысы мен көктемгі өнімді ылғал қоры туралы ақпарат алу үшін, жер ресурстарының ластануын, ластануын бағалау үшін жүргізіледі.

Қазақстанның солтүстік облыстарының ғарыштық мониторингін пайдалана отырып жүргізілген зерттеулер өндірістік мүмкіндіктер және жекелеген аудандар мен облыстардағы астық шығымдылығы деңгейін бақылау туралы деректердің ажырамас және сенімді көзі ретінде бұл бағыттың әлеуеті мен тиімділігін растайды. Ауыл шаруашылығының ғарыштық мониторингінің мемлекеттік жүйесі республиканың аграрлық секторы жұмысының инновациялық тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Іс жүзінде, жер мониторингі болып жатқан өзгерістерді уақтылы анықтау, оларды бағалау, одан әрі дамуды болжау және теріс процестердің салдарының алдын алу және жою жөніндегі ұсынымдарды әзірлеу мақсатында жүргізілетін жер қорының сапалық және сандық жай-күйін, оның ішінде ғарыштан арақашықтықтан зерделеу деректерін пайдалана отырып, базалық, жедел, мерзімді байқаулар жүйесін білдіреді [4].

Қазақстан Республикасында мониторингтік зерттеулер стационарлық және жартылай стационарлық станциялардың аумақтық-аймақтық желісін пайдалана отырып жүргізіледі. Бұл станциялар Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Жер ресурстарын басқару комитетінің, Агрохимиялық қызметтің республикалық ғылыми-әдістемелік орталығы мен Ғарыштық зерттеулер институтының бақылауында. [5].

Мониторинг желісіне әр түрлі аймақтарда, аудандарда және кадастрлық блоктарда топырақ аймақтарының ерекшеліктеріне және басым топырақ түрлеріне сәйкес орналасқан стационарлық экологиялық учаскелер (СЭП) және жартылай стационарлық экологиялық учаскелер (СЭП) кіреді. Бұл тәсіл табиғи-ауылшаруашылық аудандастыруды ескереді [6].

Негізгі теріс процестер 1-кестеде жер ресурстарының мониторингі көрсеткіштерінің жүйесімен көрсетіледі.

1-кесте

Жер ресурстары мониторингі көрсеткіштерінің жүйесі*

Теріс процестің түрі	Жер мониторингінің көрсеткіштері
Топырақтың дегумификациясы	Гумустың құрамы мен қоры
Жердің ластануы.	ШРК [3] және ластаушы заттардың нақты концентрациясы
Техногендік қызметпен жерді бұзу	Органогендік горизонт қуатының төмендеуі, қазбалардың көлемі мен ауданы
Табиғи жемшөп алқаптарының деградациясы	Қаттылық (1 гектарға мың соққы), бұта (%бетін жабу), құлау дәрежесі, улы өсімдіктердің бітелуі
Шөлейттену	Эрудиция, тұздану, шөптің құлау дәрежесі (степень сбитости травостоя)
Топырақтың батпақтануы және су басуы	Су тасқынының ұзақтығы мен сипаты, жер асты суларының деңгейі және т. б.

* [6] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Барлық облыстардың аумағында жердің жай-күйіне көпжылдық бақылау жүргізуге арналған стационарлық экологиялық алаңдар мен жартылай стационарлық экологиялық алаңдар салынған. Стационарлық экологиялық алаңдарда бақылау жердің сапасына, олардың агроөнеркәсіптік құндылығына әсер ететін топырақ параметрлерінің өзгеруіне жүргізіледі.

Бұл ретте жел дефляциясы, су эрозиясы, сортаң және топырақтың сортаңдану процестерінің дамуына ықпал ететін антропогендік және табиғи факторлар зерттеледі. Әрбір бақылау пунктіне паспорт, параметрлерді өзгерту кестесі, жерді пайдалану бойынша нақты ұсынымдары бар түсіндірме жазба ресімделеді. Бақыланатын көрсеткіштердің серпінділігіне байланысты байқаулардың жиілігі СЭА –1–3 жыл, ЖСЭА – 5 жылды құрайды.

Еліміздің облыстары бойынша 2021 жылғы жер мониторингі пункттерінің аумақтық-аймақтық желісін зерттеу нәтижелері 2-кестеде келтірілген.

2-кесте

Қазақстан Республикасының облыстары бойынша жер мониторингі пункттерінің аумақтық-аймақтық желісі*

Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың атауы	01.01.2021 ж. қолданыстағы		Есепті жылы жаңалары бекітілді		2021 жылдың аяғында болды		Қайталап бақылаулар жүргізілді, 2021 жылы	
	Стационарлық экологиялық алаңдар	Жартылай стационарлық экологиялық алаңдардан	Стационарлық экологиялық алаңдар	Жартылай стационарлық экологиялық алаңдардан	Стационарлық экологиялық алаңдар	Жартылай стационарлық экологиялық алаңдардан	Стационарлық экологиялық алаңдар	Жартылай стационарлық экологиялық алаңдардан
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ақмола облысы	39	122	-	-	39	122	4	17
Ақтөбе қаласы	40	23	-	-	40	23	6	-
Алматы қаласы	-	71	-	-	-	71	-	7
Атырау қаласы	1	22	-	-	1	22	-	-
Шығыс Қазақстан облысы	9	46	-	-	9	46	2	6
Жамбыл облысы	14	23	-	-	14	23	9	1
Батыс Қазақстан облысы	4	19	-	-	4	19	-	3
Қарағанды қаласы	7	55	-	-	7	55	-	8
Қызылорда қаласы	38	-	-	-	38	-	6	-
Қостанай қаласы	59	73	-	-	59	73	4	6
Маңғыстау қаласы	-	-	-	-	-	-	-	-
Павлодар қаласы	7	37	-	-	7	37	2	4
Солтүстік Қазақстан облысы	14	55	-	-	14	55	2	10
Түркістан қаласы	86	-	-	-	86	-	6	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Шымкент қаласы	-	-	-	-	-	-	-	-
Алматы	200	-	-	-	200	-	-	-
Нұр-Сұлтан	120	-	-	-	120	-	-	-
Барлығы	638	546	-	-	638	546	41	62

* [6] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Әр түрлі аумақтық аудандарды қамтитын стационарлық пункттердің қолданыстағы желісі республиканың барлық табиғи-ауыл шаруашылығы аудандарындағы топырақтың жай-күйін бақылаудың белгілі бір деңгейін қамтамасыз етеді.

Топырақ жай-күйінің мониторингі елді мекендердің жерлерінде, суармалы учаскелерде және ауыл шаруашылығы алқаптарында топырақтың техногендік ластануын бақылау жүйесін қамтиды. Қоршаған ортаны бақылаудың бұл түрі елдің қолданыстағы табиғатты қорғау заңдарына бағынады [4].

Бақылаудың маңызды аспектісі-ауылшаруашылық жерлеріндегі топырақтың құнарлылығын бақылау, әсіресе егістік жағдайында. Егістік жерлердің жай-күйін бақылау кезінде топырақтағы ең динамикалық процестердің дамуына бақылау жасалады: гумустың пайда болуы, карбонизация, тұздану және мелиорация жағдайында учаскелердің тұздануы. Сондай-ақ топырақта қоректік заттардың (азот, фосфор, калий) жалпы және қозғалмалы формаларының болуына талдау жасалады [7].

Агрохимиялық қызметтің республикалық ғылыми - әдістемелік орталығының жүргізген агрохимиялық зерттеулері Солтүстік Қазақстанның қара топырақтарын ұзақ уақыт өңдеу егістік қабатында қарашіріктің 20-27% – ға, богарда қарашірік мөлшері төмен Топырақтардың 63% - ға, суармалы топырақтарда-98% - ға жоғалуына әкеп соқтырғанын көрсетті. Ауылшаруашылық егістік жерлерін зерттеу нәтижелері олардың жартысынан көбі жылжымалы азот пен жылжымалы фосфордың құрамы бойынша жоғарыда аталған қоректік заттармен жеткіліксіз қамтамасыз етілгенін көрсетеді, бұл топырақ құнарлылығының нашарлауына әкеледі [8].

Ғалымдардың айтуынша, Қазақстанның солтүстігінде егістікке пайдаланылатын жерлер қарашірік жоғалту қаупі бар, ал оңтүстіктегі топырақтар шөлейттену мен сортаңдану проблемаларына тап болады. Мұнай өндіру, мұнай өнімдері және химия өнеркәсібі кәсіпорындарының қызметінен туындаған ауыр металдармен және радионуклидтермен ластану проблемалары, сондай-ақ өнеркәсіптік кәсіпорындар қалдықтарының жағымсыз әсерлері Батыс және Оңтүстік Қазақстан облыстарында байқалады.

Орталық және Шығыс Қазақстан аймақтарында топырақ жамылғысының техногендік бұзылуының күшеюі, топырақ құнарлылығының төмендеуі және химиялық және радиоактивті ластану деңгейінің жоғарылауы байқалады. Бұл аймақтарда жер жамылғысының өзгеруіне әсер ететін антропогендік процесс жүреді [8].

Мониторингтік зерттеулердің мәліметтерін талдау республикамыздағы жер ресурстарына мониторинг жүргізу шараларын жедел күшейту қажеттігін атап көрсетеді.

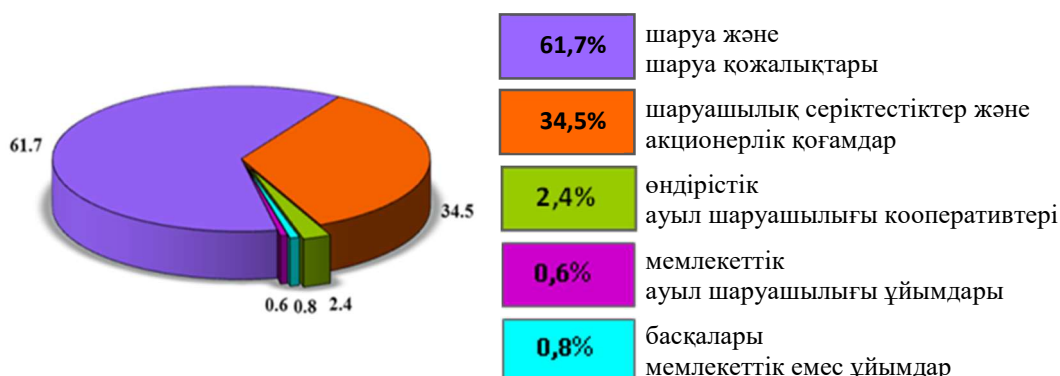
Елдегі қолданыстағы стационарлық бақылау пункттерінің желісі бұзылған жерлердің топырақ процестеріндегі барлық өзгерістерді толық қамтымайды және көрсетеді. Республиканың жайылымдық-шабындық алқаптарында мониторинг жүргізу, сондай-ақ бұзылған жерлерге мониторинг жүргізу жоқ[9].

Инновациялық қызметті енгізу перспективаларын ескере отырып, әрбір шаруашылық жүргізуші субъектілердің аумақтарында жерүсті мониторингтік зерттеулер жүргізудің маңызы зор. Бұл әсіресе топырақ құнарлылығын бақылау және инновациялық технологияларды енгізу үшін маңызды. Мұндай зерттеулер әрбір шаруашылық жүргізуші субъектілердің жер учаскелерін қамтуы керек, өйткені бақылау нүктелерінің мүмкіндіктері шектеулі.

Аграрлық сектордағы нарықтық конъюнктура жағдайында әр түрлі меншік нысанындағы жер иелері мен ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің саны айтарлықтай өсті. Нәтижесінде топырақ құнарлылығын сақтау, құнарлылықты сақтау және қалпына келтіру бағдарламаларын әзірлеу, сондай-ақ осы мәселелерді ауыл шаруашылығы өндірісіне қосудың өзекті мәселелері туындайды.

Төмендегі 1-диаграммадан көріп отырғанымыздай, 2021 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша республиканың аграрлық секторында 212.7 мың шаруа және фермер қожалықтары бар, оларға 70.2 млн. га (62.3 %) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер, 2,6 млн. га (2,3%) алаңда 1852 өндірістік ауыл шаруашылығы кооперативтері, барлық нысандағы және барлық нысандағы 9 031 шаруашылық серіктестіктер бекітілген Акционерлік қоғамдар 38.3 млн. га алаңда (34,0 %).

Мемлекеттік ауыл шаруашылығы кәсіпорындары 0.88 млн. га немесе ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің 0,8% алып жатыр [5].

1-сурет. 2021 жылғы 1 қарашаға аграрлық секторда шаруашылық жүргізу нысандары бойынша жерді бөлу, алаңды бекіту %

* [5] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

1 - диаграмманың көрсеткіштерінен жер көлемін бөлудің көлемі бойынша әр түрлі диапазоны бар екенін көруге болады, бұл гектардағы өлшенетін бірліктер мен ондаған мың гектардағы шаруашылықтарды мониторингтік зерттеу тәсілдерін өзгерту қажеттілігін талап етеді. Жер пайдалану шекараларында топырақтың құнарлылығына нақты бақылауды жүзеге асыру және жердің жай-күйінің өзгеруі туралы мәліметтер алу үшін мониторингтік экологиялық алаңдардың санын көбейту қажет.

Мониторингтік желінің оңтайлы тығыздығының маңызды мәселелерінің бірі-топырақ өндірісінің ауданын анықтау. Бұрынғы уақытта, 1: 25000 масштабтағы жаппай топырақ түсіру кезінде бір топырақ өндірісі 65 гектарға келді.

Қазіргі кезде бір экологиялық учаскеде 1 гектар егістік алқабына 100 000-ға жуық әртүрлі топырақ түрлері тіркелсе, үлкен суармалы алқаптарда бір стационарлық нүктеге 50 000 га келеді [10].

Солтүстік өңірде республика бойынша мониторинг желісінің қолданыстағы тығыздығы 87,9 мың гектарды құрайды. Оның ішінде 369 бақылау пункті бар және олардың әрқайсысы 32,4 миллион гектар ауыл шаруашылығы алқаптарын бақылайды. Батыс өңірде мониторинг желісі 21,4 млн га аумақты алып жатыр, 105 учаскеге таралған. Оңтүстік өңірде желі 70,9 мың гектар аумақты алып жатқан 204,1 мың гектар егістік алқаптың тығыздығын бақылайды.

Мониторингтік зерттеулер жүргізу әдістемесі мен нұсқаулықтарын зерделеу негізінде ғалымдар 3-кестеде республика өңірлері бойынша мониторингтік пункттерді қамтудың оңтайлы алаңдарын ұсынады [11].

3-кесте

Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша қолданыстағы және перспективалық мониторинг желісі*

Аймақ	Қазіргі жағдайы			Бақылау пункттері санының болжамы, дана.			
	СЭА және ЖСЭА саны	ауыл шаруашылығы алқаптарының ауданы мың га	ауыл / шалқаптарының ауданы 1 СЭА және ЖСЭА мың га	ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер			босалқы жерлер
				бай егістікте	суармалы егістікте	табиғи жем-шөп алқаптарында	табиғи жем-шөп алқаптарында
Солтүстік	369	32 428,7	87 900	1870	180	670	220
Батыс	105	21 431,1	204 100	410	110	380	580
Шығыс	55	10 270,4	186 700	260	130	180	170
Орталық	62	12 942,8	208 700	130	60	230	310
Оңтүстік	232	18 152,4	70 900	350	900	750	370
Республика бойынша:	823	95 225,4	115 700	3020	1380	2210	1650

* [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Бұл ретте оңтүстік өңірдің егістік алқаптарында суармалы егіншілік аймағында мониторинг жүргізу үшін 0,5-3 мың га алаңында Шығыс өңірдің егістік егіншілік аймағында, рельефтің күрделілігі және егістік алқаптарының ұсақ-контурлығы кезінде, 5 мың га алаңда Солтүстік өңірдің ірі егістік алқаптарында бақылау пункттерін салу ұсынылады. Ең көп ауданы 1 СЭА –ға - 10 мың га. шабындық-жайылымдық алқаптарда бір мониторингтік экологиялық алаңды 20-дан 50 мың гектарға дейінгі аумаққа салу ұсынылады.

Жасалған бақылау нәтижелері бойынша жердің жай-күйінің оң өзгерістері және жер ресурстары мониторингінің автоматтандырылған деректер базасын құру туралы есеп қалыптастырылады.

Жер ресурстарын басқарудағы тиімді мониторинг желісі жер қорының ағымдағы жағдайы туралы сенімді және құнды ақпарат көзі болып табылады. Қашықтықтан бақылаудың инновациялық әдістерін қолдану агроөнеркәсіптік кешен саласындағы мемлекеттік ақпараттық қамтамасыз ету жүйесіне жер ресурстарын жерүсті зерттеулермен ұштастыра отырып енгізілген [12,13].

Қорытындылар. Елдің жер ресурстарының мониторингі жүйесіндегі негізгі инновациялық процестерді талдау келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді:

1. Дәлдік пен жеделдікті жақсарту: жер ресурстарын мониторингілеу жүйесіне инновациялық әдістерді енгізу деректерді жинау мен талдаудың дәлдігі мен жеделдігін айтарлықтай жақсартты. Спутниктік технологияларды, қашықтықтан зондтауды және ақпаратты жинаудың автоматтандырылған жүйелерін пайдалану нақты уақыт режимінде өзекті деректерді алуға мүмкіндік береді.

2. Жақсартылған геокеңістіктік аналитика: инновация жер ресурстарын геокеңістіктік талдауды жақсартуға мүмкіндік берді. Геодеректерді өңдеу және біріктіру топырақ өнімділігіндегі, өсімдіктердегі және жерді пайдаланудағы өзгерістерді тереңірек талдауға мүмкіндік береді.

3. Тиімді болжау және жоспарлау: инновациялық әдістер аграрлық сектордың дамуын дәлірек болжауға және жоспарлауға мүмкіндік береді. Тарихи деректер мен заманауи технологияларға сүйене отырып, зерттеушілер ресурстарды тиімді басқаруға ықпал ететін өнімділікті, оңтайлы егіс және егін жинау кезеңдерін болжай алады.

4. Экожүйелерді тереңірек түсіну: инновация экожүйелердің күйін және олардың жер ресурстарына әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Бұл экологиялық өзгерістерді анықтауға, деградация қаупін болжауға және тиісті шараларды әзірлеуге көмектеседі.

5. Деректерді біріктіру және ынтымақтастық: инновациялық әдістер әртүрлі көздерден алынған деректерді біріктіруге ықпал етеді және әртүрлі ұйымдар мен институттар арасындағы кеңірек ынтымақтастықты қамтамасыз етеді, бұл жағдайды неғұрлым толық және жан-жақты талдауға ықпал етеді.

6. Шешім қабылдау негізі: Жер ресурстарын мониторингілеу жүйесіндегі инновациялар мемлекеттік органдар, бизнес және қоғамдық ұйымдар деңгейінде шешім қабылдау үшін неғұрлым сенімді және жан-жақты ақпарат береді.

Тұтастай алғанда, Жер ресурстарын мониторингілеу жүйесіндегі инновациялар елдің орнықты дамуын қамтамасыз ету үшін маңызды болып табылатын неғұрлым орнықты, тиімді және экологиялық жауапты жерді пайдалануға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Using Remote Sensing Data to Support Intelligent Agricultural GIS to Monitor the Condition of Arable Land and Crops. Rakhymberdina M., Kulenova N., Shaimardanov Z., Toguzova M., Kassymov D. Chemical Engineering Transactions 94. – 2022. – P. 883-888. – URL: <https://library.kazatu.kz:2057/results/results.uri?sort=plf->

2. 2021 жылғы Қазақстан Республикасы жерлерінің жай-күйі мен пайдаланылуы туралы жиынтық талдамалық есеп. – Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті. – Астана. – 2021. – 265 б.

3. Концепция развития государственного мониторинга земель сельскохозяйственного назначения и земель, используемых или предоставленных для ведения сельского хозяйства в составе земель иных категорий, и формирования государственных информационных ресурсов об этих землях на период до 2020 года. «КонсультантПлюс». – 2014. – URL: <http://consultant.ru>.

4. Терехов А.Г. Методика оценки агротехнического уровня возделывания зерновых культур Северного Казахстана и его изменений в период 2000-2009 г.г. по данным MODIS // Современные проблемы дистанционного зондирования Земли из космоса. – 2011. – Т. 8. – № 2. – С. 233-238.

5. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 25 июня 2015 года №452 «Об утверждении Гигиенических нормативов к безопасности окружающей среды (почве)» Предельно допустимые концентрации химических веществ в почве. – ИС «Параграф». – 2015. – URL: <http://online.zakon.kz>.
6. Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года № 212-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.10.2018 г.). – ИС «Параграф». – 2018. – URL: <http://online.zakon.kz>.
7. Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 26 мая 2016 года № 236 «Об утверждении Положения о Комитете по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан» изменениями. – ИС «Параграф». – 2018. – URL: [http:// on-line.zakon.kz](http://on-line.zakon.kz).
8. Сводный аналитический отчёт о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2021 г. – Астана. – 2021. – 293 с.
9. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 23 декабря 2014 года № 159 «Об утверждении Правил ведения мониторинга земель и пользования его данными в Республике Казахстан» (с изменениями по состоянию на 22.12.2015 г.). – ИС «Параграф». – 2015. – URL: <http://online.zakon.kz>.
10. Сапаров А.С., Сулейменов Б.У. Плодородие почв Казахстана: проблемы и пути их решения // Экология и промышленность Казахстана. – 2015. – №1 (45). – С. 5-11.
11. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы жер балансы. – Астана. – 2021. – 82 б.
12. Инструктивные указания по ведению и стандартизации работ по мониторингу пахотных земель Республики Казахстан на стационарных пунктах наблюдений ГОСНПЦзем. – Алматы. – 2002. – 19 с.
13. Волков С.Н. Землеустройство сельскохозяйственных предприятий. – СПб.:Лань. – 2015. – С. 25-33.

REFERENCES

1. Using Remote Sensing Data to Support Intelligent Agricultural GIS to Monitor the Condition of Arable Land and Crops. Rakhymberdina M., Kulenova N., Shaimardanov Z., Toguzova M., Kassymov D. Chemical Engineering Transactions 94. – 2022. – P. 883-888. – URL: <https://library.kazatu.kz:2057/results/results.uri?sort=plf->
2. 2021 jilgi Qazaqstan Respwblıkası jerleriniñ jay-küyi men paydalanıwı twralı jüintiq taldamalıq esep. – Qazaqstan Respwblıkası Awıl şarwaşılıǵı mınıstrliginiñ Jer reswrstarın basqarw komıtetı. – Astana. – 2021. – 265 b. [in Kazakh].
3. Kontsepsiya razvitiya gosudarstvennogo monitoringa zemel' sel'skokhozyaystvennogo naznacheniya i zemel', ispol'zuyemykh ili predostavlennykh dlya vedeniya sel'skogo khozyaystva v sostave zemel' inykh kategoriy, i formirovaniya gosudarstvennykh informatsionnykh resursov ob etikh zemlyakh na period do 2020 goda. «Konsul'tantPlyus». – 2014. – URL: <http://consultant.ru> [in Russian].
4. Terekhov A.G. Metodika otsenki agrotekhnicheskogo urovnya vozdeleyvaniya zernovykh kultur Severnogo Kazakhstana i yego izmeneniy v period 2000-2009 g.g. po dannym MODIS // Sovremennyye problemy distantsionnogo zondirovaniya Zemli iz kosmosa. – 2011. – T. 8. – № 2. – S. 233-238 [in Russian].
5. Prikaz Ministra natsional'noy ekonomiki Respubliki Kazakhstan ot 25 iyunya 2015 goda № 452 «Ob utverzhdenii Gigiyenicheskikh normativov k bezopasnosti okruzhayushchey sredy (pochve)» Predel'no dopustimyye kontsentratsii khimicheskikh veshchestv v pochve. IS «Paragraf». – 2015. – URL: <http://online.zakon.kz> [in Russian].
6. Ekologicheskiy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 9 yanvarya 2007 goda № 212-III (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 05.10.2018 g.). – IS «Paragraf». – 2018. – URL: <http://online.zakon.kz> [in Russian].
7. Prikaz Ministra sel'skogo khozyaystva Respubliki Kazakhstan ot 26 maya 2016 goda № 236 «Ob utverzhdenii Polozheniya o Komitete po upravleniyu zemel'nymi resursami Ministerstva sel'skogo khozyaystva Respubliki Kazakhstan» izmeneniyami. – IS «Paragraf». – 2018. – URL: <http://on-line.zakon.kz> [in Russian].
8. Svodnyy analiticheskiy otchet o sostoyanii i ispol'zovanii zemel' Respubliki Kazakhstan za 2021 g. – Astana. – 2021. – 293 s. [in Russian].
9. Prikaz Ministra natsional'noy ekonomiki Respubliki Kazakhstan ot 23 dekabrya 2014 goda № 159 «Ob utverzhdenii Pravil vedeniya monitoringa zemel' i pol'zovaniya yego dannymi v Respublike Kazakhstan» (s izmeneniyami po sostoyaniyu na 22.12.2015 g.). – IS «Paragraf». – 2015. – URL: <http://online.zakon.kz> [in Russian].

10. Saparov A.S., Suleymenov B.U. Plodorodiye pochv Kazakhstan: problemy i puti ikh resheniya // *Ekologiya i promyshlennost' Kazakhstan*. – 2015. – №1 (45). – S. 5-11 [in Russian].
11. Qazaqstan Respwblikasınıń 2021 jilǵı jer balansı. – Astana. – 2021. – 82 b. [in Kazakh].
12. Instruktivnyye ukazaniya po vedeniyu i standartizatsii rabot po monitoringu pakhotnykh zemel' Respubliki Kazakhstan na statsionarnykh punktakh nablyudeniy GOSNPTSzem. – Almaty. – 2002. – 19 s. [in Russian].
13. Volkov S.N. Zemleustroystvo sel'skokhozyaystvennykh predpriyatiy. – SPb.:Lan'. – 2015. – S. 25-33 [in Russian].

Шаймерденова А.К., Муталляпова Ш.Е., Шуленбаева Ф.А.

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ГЕО-ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ В ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Цель научной статьи - изучение основных инновационных тенденций в практике мониторинга земельных ресурсов нашего государства, в частности мониторинг сельскохозяйственного землеустройства. В научной статье изучение проблем государственного мониторинга земельных ресурсов проведено с использованием методов системного анализ, классификации, логического обобщения. Для изучения процессов опустынивания обширных территорий, использованы результаты исследований мониторинговой сети постоянно действующих полигонов, стационарных участков и наземных съемок, наблюдений и дистанционного зондирования. Применялись методики химического, бактериологического, гельминтологического анализа почвы на землях, подверженных техногенным нарушениям. Исследования экологических проблем основываются на статистической информации об изменениях в экосистемах.

В результате исследования в научной статье авторами изучены проблемы развития деградации земельных ресурсов. Выявлено систематическое разрушение почвенной структуры земельных ресурсов. Почвенные слои земель засоляются, опустошаются на основе развития водной и ветровой эрозий, происходит загрязнение почв пестицидами, тяжелыми металлами промышленного производства, бытовыми отходами.

Выявлена необходимость создания оптимальной мониторинговой сети наблюдения за развитием негативных процессов разрушения земельных ресурсов. Определена важность формирования инновационной мониторинговой сети за изменениями земельных ресурсов для эффективного землепользования в стране. Рассмотрены законодательные основы закрепления понятия мониторинг земель в нашей стране, зарубежный опыт применения инновационных технологий в космических съёмках и спутниковых наблюдениях за сельскохозяйственными угодьями. Выявлено, что государственный мониторинг земельных ресурсов носит инновационный характер. Ежегодные космические исследования почв зернового производства дают информацию спутниковых съёмках по оценке агротехнического уровня возделывания культур в земледелии.

Shaimerdenova A., Mutallyapova Sh., Shulenbayeva F.

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE GEO-INFORMATION SYSTEM IN LAND MANAGEMENT OF KAZAKHSTAN

Annotation

The purpose of the scientific article is to study the main innovative trends in the practice of monitoring the land resources of our state, in particular the monitoring of agricultural land management. In the scientific article, the study of the problems of state monitoring of land resources was carried out using the methods of system analysis, classification, logical generalization. To study the processes of desertification of vast territories, the results of studies of the monitoring network of permanent landfills, stationary sites and ground surveys, observations and remote sensing were used. Methods of chemical, bacteriological, helminthological analysis of soil on lands subject to technogenic disturbances were used. Studies of environmental problems are based on statistical information about changes in ecosystems.

As a result of the research in the scientific article, the authors studied the problems of the development of land degradation. Systematic destruction of the soil structure of land resources has been revealed. The soil layers of the lands are salted, emptied on the basis of the development of water and wind erosion, soil pollution occurs with pesticides, heavy metals of industrial production, household waste.

The necessity of creating an optimal monitoring network for monitoring the development of negative processes of destruction of land resources is revealed. The importance of the formation of an innovative monitoring network for changes in land resources for effective land use in the country is determined. The article considers the legislative basis for the consolidation of the concept of land monitoring in our country, foreign experience in the use of innovative technologies in satellite surveys and satellite observations of agricultural land. It is revealed that the state monitoring of land resources is innovative in nature. Annual space studies of grain production soils provide information from satellite surveys to assess the agrotechnical level of crop cultivation in agriculture.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).43
УДК 338.81:339.923(574)
ГРНТИ 82.15.09

У.Е. Шукеев, д.э.н., асоц. профессор

Esil University, г. Астана, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: turekulova.d@esil.edu.kz

ПРАКТИКА СТАНОВЛЕНИЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ФНБ «САМРУК-КАЗЫНА»

В настоящее время будущее любой компании определяется качеством корпоративного управления, которое обеспечивает справедливое и равноправное распределение результатов деятельности между акционерами. В статье рассматривается основной показатель системы корпоративного управления – Совет директоров, ее механизм деятельности и эффективность управления. Автором представлены исследования, показывающие связь между количеством членов Совета директоров и стоимостью компании, взятые за основу построения эффективного корпоративного управления в ФНБ «Самрук-Казына». В обзоре литературы также рассмотрены основные характеристики понятия корпоративного управления, его историческое становление и развитие в Казахстане. В исследовании сделан акцент на механизм построения корпоративного управления в квазигосударственном секторе посредством программы трансформации, рассмотрен процесс разработки и принятия кодекса корпоративного управления. Объектом исследования является ФНБ «Самрук-Казына». Результат исследования показал, что важной задачей является подбор эффективного состава совета директоров, поставить цели и обозначить сроки, а при их недостижении использовать набор наказаний, или наоборот, набор поощрений. Трансформация привела к тому, что Советы директоров превращались из формального органа в реальный стратегический орган управления компанией, основу которому дал принятый Кодекс корпоративного управления.

Ключевые слова: корпоративное управление, кодекс, совет директоров, фонд народного благосостояния, квазигосударственный сектор, программа трансформации, государство, управление, эффективность, акционеры.

Кілт сөздер: корпоративтік басқару, кодекс, директорлар кеңесі, халықтық әл-ауқат қоры, квазимемлекеттік сектор, трансформация бағдарламасы, мемлекет, басқару, тиімділік, акционерлер.

Keywords: corporate governance, code, board of directors, national welfare fund, quasi-public sector, transformation program, state, governance, efficiency, shareholders.

Введение. Корпоративное управление для многих еще остается загадкой, не многие могут дать ему точное определение и эффективный механизм построения, но то, что он важен, подтвердит каждый.

Проблема корпоративного управления возникла с появлением крупных компаний в начале XX века, в период, когда происходил процесс разделения прав собственности и управления ею [1]. Собственники начали расширять сферы деятельности, что привело к передаче исполнительных функций другим лицам, которые получили право принимать решения не только по текущим вопросам, но и стратегическим. Это привело к конфликту интересов между акционерами и управленцами. История развития противостояния между этими двумя сторонами и лежит в основе корпоративного управления. Суть корпоративного управления заключается в том, чтобы дать акционерам возможность эффективного контроля и мониторинга деятельности менеджмента и тем самым способствовать увеличению капитализации компании. Под этим подразумеваются, как внутренние процедуры управления, так и внешние правовые и регулирующие механизмы.

Сегодня среди проблем корпоративного управления отечественных компаний можно отметить слабые и неработающие системы управления рисками, формальная независимость совета директоров, отсутствие прозрачности подотчетности перед собственниками компаний и многое др., которые отражаются на результативности деятельности компаний. В этой связи считается актуальным рассмотрение становления и организации корпоративного управления в компаниях квазигосударственного сектора. Целью статьи является рассмотрение опыта становления корпоративного управления в Казахстане, а также механизм построения эффективного управления в компаниях. Методами исследования являются исторические методы, дедукции и индукции.

Обзор литературы. Корпоративному управлению было посвящено множество исследований, и самым популярным показателем системы корпоративного управления является Совет директоров.

Berle & Means описывали Совет директоров как орган непосредственно управляющий компанией, эффективность которого определяется приносящим размером прибыли, повышающая ее рыночную стоимость, что очень важно для акционеров [2]. Yermack в своем исследовании доказал, что между стоимостью компании и размером Совета директоров имеется отрицательная связь, а именно с увеличением количества членов Совета директоров стоимость компании падает, объясняя это тем, что при большом составе сложнее и дольше принимается решение и размывается ответственность за принятый риск [3]. Позже это утверждение подтвердили в своих исследованиях Guest на данных по компаниям Великобритании [4], и Rajangam на выборке малайзийских компаниях [5].

Под корпоративным управлением понимается способ управления компанией, обеспечивающая справедливое и равноправное распределение результатов деятельности между всеми заинтересованными участниками. В отличие от других финансовых архитектур компании, как структура капитала или собственности, представленные количественными показателями, корпоративное управление представляет организационно-правовую форму компании, показатели которой являются качественными характеристиками. В число часто используемых характеристик корпоративного управления можно отнести [6]:

- состав и функции Совета директоров;
- практика деятельности органов управления и контроля;
- качества и функции членов органов управления;
- структура собственности и государственное участие;
- степень раскрытия информации;
- принятия компанией собственного кодекса корпоративного поведения;
- обеспечение прав акционеров.

В исследованиях также популярна гипотеза о том, что количество независимых членов в Совете директоров на прямую связана с эффективностью компании, чем их больше, тем она выше. Поскольку, независимые члены не задействованы в повседневной деятельности компании, у них отсутствуют стимулы к предвзятым решениям, являясь источником независимого экспертного мнения. Необходимо отметить, исследование Andres et all. [7], которые анализировали международную выборку 450 нефинансовых компаний по странам Западной Европы и Северной Америки, которые пришли к выводу, что между размером Совета директоров и эффективностью компании имеется отрицательная связь, однако они не нашли значительную связь между наличием и количеством независимых членов в Состае директоров.

В Казахстане начало развития корпоративного управления можно связать с принятием Закона РК «Об акционерных обществах», в котором были установлены основные правила управления компанией [8]. Широкое распространение корпоративное управление получило на основе реализации двух проектов: «Center for International Private Enterprise» в 2001-2002гг. и «Международной финансовой корпорации по корпоративному управлению в ЦА и Казахстане» в 2006-2009 г.г. В этот период разрабатываются рекомендации по корпоративному управлению, одобряется модельный Кодекс корпоративного управления, в правила KASE вносятся требования по наличию Кодекса, проводятся ежегодные конференции по корпоративному управлению. В Казахстане создается единая система корпоративного управления, которая направлена на решение конфликта между собственниками, органами управления и Советом директоров, а также нарушения баланса интересов каждой группы.

Основная часть. На текущий момент, Фонд национального благосостояния «Самрук-Казына» (далее - Фонд) продолжает ежегодно организовывать встречу председателя правления Фонда с членами советов директоров группы Фонда, известную среди сотрудников как «Форум директоров». Формат таких встреч по-прежнему заслуживает внимания, так как на ней собираются советы директоров портфельных компаний Фонда. Фактически, это неформальная встреча членов советов директоров компаний с акционером, учитывая, что согласно законодательству о Фонде, по многим вопросам в роли акционера для компаний группы выступает правление Фонда [9]. Проводимые в течение всего дня сессии Форума позволяют участникам получить полное представление о стратегических инициативах Фонда, а прямой контакт с председателем правления Фонда дает возможность напрямую и развернуто обсудить с ним наиболее сложные и чувствительные вопросы. Такие встречи регулярно проводятся в Фонде с 2011 года, и члены советов директоров могут «сверить часы» с акционером вне официальных рамок. Главной повесткой этого Форума остается программа Трансформации Фонда.

На сегодняшний день, группа Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына» продолжает совершать значимые шаги в улучшении корпоративного управления. С тех пор, как в 2014 году были внесены изменения в составы советов директоров ключевых компаний, входящих в группу Фонда, произошли существенные изменения. В новых формированиях советов директоров внедрены независимые директора, что имеет критическое значение для повышения прозрачности и ответственности в управлении. Особенно важным моментом стало назначение независимого директора Фрэнка Куйлаарса на должность председателя совета директоров крупнейшей компании группы. Его обширный опыт в международном менеджменте, финансах, консалтинге и энергетическом бизнесе придает компании уверенность в достижении новых высот. Важно отметить успех банка ABN AMRO Bank N.V., позднее известного как RBS, под руководством Фрэнка Куйлаарса, который стал одним из лидеров среди банков в развивающихся странах и важным игроком на мировом рынке энергетического бизнеса. Эти изменения свидетельствуют о постоянных усилиях Фонда в совершенствовании своего корпоративного управления и стремлении к успеху в глобальном бизнесе.

Анализ процесса отбора кандидатов на позиции независимых директоров в Фонде национального благосостояния "Самрук-Казына" выявил заметные усовершенствования и переход к более предметному и целенаправленному подходу. Этот процесс теперь базируется на строгих профессиональных и экспертных характеристиках кандидатов, что способствует привлечению наиболее компетентных и квалифицированных лидеров.

Существенную роль в обеспечении качественного процесса отбора кандидатов играют председатели советов директоров и председатели комитетов по назначениям и вознаграждениям. Они стали ключевыми фигурами в определении стратегических потребностей группы Фонда и формировании прозрачных и объективных критериев отбора. Председатели комитетов по назначениям и вознаграждениям ответственны за оценку квалификации и опыта кандидатов, учитывая потребности и особенности каждой компании в группе.

Одним из основных результатов перехода к предметному и профессиональному подходу стало повышение уровня доверия и довольство стейкхолдеров. Усовершенствованный процесс отбора независимых директоров уменьшил вероятность конфликтов интересов и способствует принятию более обоснованных и обоснованных управленческих решений. Это также содействует улучшению репутации Фонда и его компаний на рынке, что может привести к привлечению инвесторов и укреплению позиций на мировой арене.

Необходимо также отметить, что процесс отбора независимых директоров стал более открытым и прозрачным. Председатели советов директоров и комитетов по назначениям и вознаграждениям активно взаимодействуют с рыночными экспертами и профессиональными ассоциациями, что способствует обмену лучшими практиками и обеспечению высокого стандарта в отборе кандидатов.

В итоге, благодаря переходу к предметному и профессиональному подходу в отборе независимых директоров, Фонд национального благосостояния «Самрук-Казына» смог улучшить управленческую эффективность, повысить доверие со стороны стейкхолдеров и укрепить свою репутацию на рынке. Перспективы развития в этой области остаются обнадеживающими, и утвержденный Кодекс корпоративного управления играет важную роль в дальнейшем совершенствовании этого процесса в группе Фонда.

В декабре 2014 года совет директоров Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына» принял и одобрил новый Кодекс корпоративного управления [10]. Этот Кодекс представил исчерпывающее и подробное видение руководства Фонда относительно будущей модели корпоративного управления внутри группы компаний. Важно отметить, что Кодекс корпоративного управления является документом, определяющим принципы и стандарты корпоративного поведения для всех компаний, принадлежащих Фонду.

Кодекс корпоративного управления Фонда распространяется на сам Фонд и на организации, в которых он прямо или косвенно владеет более 50% акций или долей участия. Такое широкое охватывание включает практически всю группу Фонда, включая как акционерные общества, так и товарищества, что усиливает значимость Кодекса в обеспечении единых стандартов корпоративного управления и согласованного подхода ко всему бизнесу группы.

Одной из ключевых целей Кодекса является установление прозрачных и ответственных корпоративных структур, гарантирующих эффективное управление компаниями в группе Фонда. Он также

способствует повышению уровня доверия со стороны инвесторов, стейкхолдеров и общественности, что облегчает привлечение инвестиций и обеспечивает устойчивое развитие компаний.

Кодекс корпоративного управления включает в себя ряд ключевых принципов, таких как прозрачность в принятии решений, учет интересов всех заинтересованных сторон, эффективное функционирование советов директоров, защита прав и интересов акционеров, а также независимость надзорных и аудиторских органов.

Перспективы развития и реализации Кодекса корпоративного управления Фонда остаются обнадеживающими, поскольку его принципы и стандарты способствуют укреплению управленческой дисциплины, повышению ответственности и эффективности в группе компаний. Продолжающееся внедрение и соблюдение Кодекса поможет Фонду национального благосостояния «Самрук-Казына» достичь высоких стандартов корпоративного управления и занять лидирующие позиции на рынке.

Проект Кодекса корпоративного управления Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына» был тщательно разработан командой департамента корпоративного управления. Важно отметить, что разработке Кодекса уделялось особое внимание, и при этом команда получала содействие и консультации от международных экспертов Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Это позволило внести в Кодекс современные и лучшие практики корпоративного управления, соответствующие мировым стандартам.

Ожидается, что Кодекс корпоративного управления Фонда получит высокую оценку как среди экспертов по корпоративному управлению в Казахстане, так и за рубежом. Применение большинства положений Кодекса при разработке типового кодекса для контролируемых государством акционерных обществ Министерства экономики Республики Казахстан позволит распространить лучшие практики и принципы на более широкий спектр компаний в стране.

Подготовка Кодекса корпоративного управления проходила в тесном взаимодействии с широким кругом заинтересованных сторон Фонда. В процессе обсуждения Кодекса принимали участие независимые директора группы Фонда, представители государственных органов, представители квази-государственного и частного сектора, а также известные эксперты в сфере корпоративного управления. Такой подход гарантировал включение разнообразных мнений и позиций заинтересованных сторон, что обеспечило сбалансированный и прозрачный характер Кодекса.

Одним из важных требований, установленных в Кодексе, было обязательное раскрытие информации о фактах и причинах несоблюдения его положений в годовых отчётах Фонда и его компаний. Также было предусмотрено требование о публикации отчетности в области устойчивого развития с 1 января 2017 года. Это обязательство по раскрытию информации позволяет обеспечить большую прозрачность деятельности Фонда и его компаний, повышая доверие со стороны инвесторов, партнеров и общественности.

Приложение Кодекса корпоративного управления Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына» является важным шагом в развитии принципов ответственного, прозрачного и эффективного управления в группе компаний. Ожидается, что применение Кодекса будет способствовать стабильности и устойчивому развитию компаний, подведомственных Фонду, а также способствовать привлечению новых инвестиций и повышению конкурентоспособности на мировом рынке.

В таблице 1 представлены основополагающие принципы Кодекса корпоративного управления. Следование данным принципам содействует созданию эффективного подхода к проведению объективного анализа деятельности компании и получения рекомендаций от финансовых консультантов, аналитиков и рейтинговых агентств.

Таблица 1

Принципы Кодекса корпоративного управления ФНБ «Самрук-Казына»*

№	Аспект корпоративного управления	Описание
1	2	3
1	Структура управления	Группа Фонда имеет четкую иерархическую структуру с председателем правления, правлением Фонда, советом директоров и надзорным советом.
2	Права акционеров	Акционеры Фонда обладают правом голоса и участвуют в принятии стратегических решений на общих собраниях акционеров.

1	2	3
3	Независимые директора	Совет директоров включает независимых директоров, что способствует независимости и объективности принимаемых решений.
4	Комитеты совета директоров	Совет директоров имеет комитеты по аудиту, назначениям и вознаграждениям, что обеспечивает более глубокий анализ и контроль за соответствующими областями деятельности.
5	Прозрачность решений	Принимаемые решения и финансовая отчетность Фонда предоставляются стейкхолдерам и общественности, обеспечивая высокую степень прозрачности.
6	Раскрытие информации	Фонд обязан раскрывать информацию о своей деятельности, включая финансовые отчеты, дивидендные политики, и другие релевантные данные.
7	Отчетность в области устойчивого развития	Фонд обязан публиковать отчетность в области устойчивого развития с целью демонстрации своего вклада в социальное и экологическое благосостояние.
8	Роль стейкхолдеров	Фонд учитывает интересы различных стейкхолдеров, таких как акционеры, инвесторы, сотрудники, правительство и общество в целом.
9	Этические стандарты	Фонд руководствуется высокими этическими стандартами и принципами деловой этики в своей деятельности.
10	Соблюдение законодательства	Фонд строго соблюдает действующее законодательство и регулирование в своей деятельности.

* Составлена авторами на основе источника [10]

В корпоративном мире Совет директоров играет основополагающую роль в обеспечении эффективного управления компанией. Важным принципом является непозволительность председателю правления Фонда выдавать прямые указания управляющим директорам и председателям правлений портфельных компаний. Вместо этого, председатель правления портфельной компании Фонда должен обладать определенной самостоятельностью и подчиняться совету директоров компании. Отбор членов совета директоров должен осуществляться тщательно, чтобы обеспечить высокую профессиональную компетентность и независимость членов.

На рисунке 1 представлен рейтинг корпоративного управления по ведущим компаниям ФНБ «Самрук-Казына», который характеризует результативность внедрения принципов нового Кодекса корпоративного управления. За трехлетний период реализации новой оптимальной управленческой структуры рейтинг по всем компаниям достиг средний уровень (В, ВВ).

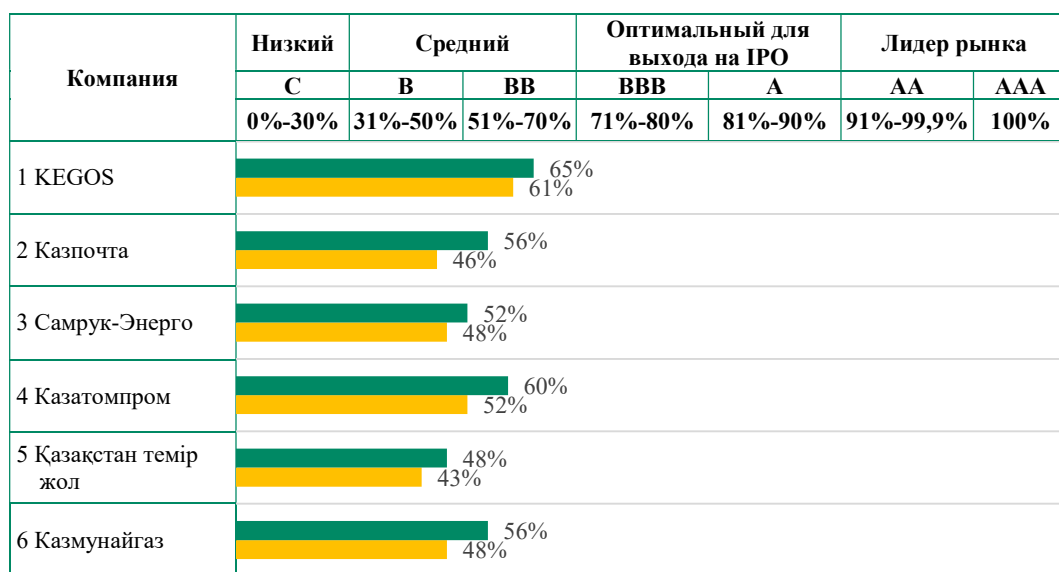

Рисунок 5. Рейтинги корпоративного управления шести компаний Фонда в динамике*

* Составлен авторами на основе источника [11]

Данные симулированных рейтингов корпоративного управления шести компаний Фонда (на начало 2022 г.), представлены в таблице 2.

**Симулированный рейтинг корпоративного управления
компаний ФНБ «Самрук-Казына»***

№	Компания	Рейтинг корпоративного управления
1	Казатомпром	9.2
2	Самрук-Энерго	8.7
3	Казактелеком	8.5
4	КТЖ	8.8
5	Казпочта	8.3
6	Тау-Кен Самрук	8.6

* Составлена авторами на основе источника [11]

Прошлые ошибки некоторых постсоветских компаний, связанные с формальной работой советов директоров, были признаны и учтены в Фонде. Перед Трансформацией советы директоров компаний Фонда, как правило, состояли из непрофессиональных лиц, таких как пенсионеры, бывшие депутаты и чиновники, а заседания советов директоров длительностью всего 20 минут были обычным явлением. Важной задачей для Фонда стало подбор эффективного состава совета директоров, а также определение четких целей и сроков их достижения. В случае неисполнения или недостижения поставленных целей применяются наказания.

Отмечается, что такая система работает эффективнее, чем административное руководство, так как обеспечивает мотивацию для достижения поставленных целей. Отличительными чертами этой системы являются не только наказания, но и мотивация сотрудников через предоставление поощрений, бонусов и вознаграждений.

Важно отметить, что если среди членов Совета директоров Фонда присутствуют государственные служащие, то они не получают вознаграждение за членство в совете. Это подчеркивает важность независимости и беспристрастности принимаемых решений в интересах компании и её акционеров.

Таким образом, внедрение эффективного корпоративного управления и тщательный отбор членов советов директоров стали приоритетными задачами для Фонда национального благосостояния "Самрук-Казына" в стремлении к повышению прозрачности, ответственности и эффективности своей деятельности.

Вопрос вознаграждения топ-менеджеров является одним из ключевых аспектов корпоративного управления, который часто вызывает обсуждения и разногласия в обществе. Отношение к тому, что члены совета директоров или правления получают бонусы за достигнутые результаты, разделяется между учредителями и обществом. Некоторые рассматривают это практику как несправедливую, несоответствующую общественным интересам и стандартам, в то время как другие признают необходимость учитывать рыночные реалии и привлечение высококвалифицированных специалистов.

Однако, в желании жить и функционировать в соответствии с законами рынка, важно учитывать нюансы этого рынка и особенности конкурентной среды. Ситуация сложна в том, что привлечение высокопрофессиональных управляющих директоров, особенно в области информационных технологий, требует предложения достойной и конкурентоспособной заработной платы. Руководителю крупной компании будет затруднительно привлечь и удержать высококвалифицированного управляющего директора в сфере IT, если компания не предоставит достойной финансовой компенсации за его профессиональные навыки и результаты.

Таким образом, решение вопроса вознаграждения топ-менеджеров является сложным и многогранным, требующим баланса между удовлетворением общественных интересов, принципов корпоративного управления и необходимостью обеспечить конкурентоспособность и эффективность компании. Важно анализировать ситуацию с учетом особенностей каждой компании и рыночных условий, чтобы достичь наилучшего результата для всех заинтересованных сторон.

В апреле 2015 года Правительство утвердило новый Кодекс корпоративного управления для Фонда национального благосостояния "Самрук-Казына". Это событие стало переломным для Фонда, позволив в полной мере расширить полномочия советов директоров компаний, находящихся под его управлением. Процедура диагностики и гар-анализа практик компаний Фонда на

соответствие современным стандартам корпоративного управления сыграла важную роль в формировании новых целевых профилей для советов директоров ключевых компаний Фонда.

Эти целевые профили определили конкретные требования и характеристики для членов советов директоров, такие как отраслевая экспертиза, профессиональный опыт, управленческие компетенции, предыдущие успехи в бизнесе и другие атрибуты, необходимые для успешного осуществления стратегий компаний. Советы директоров стали формироваться с учетом технического портрета, после чего проводился точечный подбор международных управленцев, соответствующих необходимым компетенциям. Такие изменения превратили советы директоров из формального органа, известного как "puppet board", в реальные стратегические органы управления компаний.

В результате этих преобразований существенно улучшилось взаимодействие между Фондом и советами директоров компаний. Новый Кодекс открыл новые перспективы для независимых директоров компаний, чье влияние в группе "Самрук-Казына" стало значительно усиливаться. Подобное развитие структуры советов директоров способствовало более открытому, ответственному и эффективному управлению компаниями, входящими в состав Фонда.

Заключение. В современном понимании, государственное управление и корпоративное управление представляют собой различные подходы к организации и координации деятельности. Государственное управление обычно требует централизованной структуры власти, которая может принимать быстрые и решительные действия, включая применение силы для обеспечения выполнения указаний. В то время как в корпоративном секторе силовые методы не применяются, и управление основано на других принципах.

Одним из ключевых отличий корпоративного управления является фокус на установление целей и мониторинг их достижения. В основе корпоративного управления лежит использование ключевых показателей эффективности (KPI), которые помогают оценить работу каждого менеджера и его подразделения. Каждый менеджер ставит перед собой конкретные цели, которые должны способствовать общей цели компании - повышению эффективности и рентабельности.

Грамотное установление целей и выбор показателей является искусством корпоративного управления. Каждый работник в компании должен работать на достижение своих KPI, которые, в свою очередь, влияют на общие показатели успеха компании. Это подобно составлению мозаики, где каждый элемент важен для достижения целостной картинки успеха компании.

Таким образом, корпоративное управление представляет собой систему, в которой каждый работник и менеджер выстраивает свои цели и показатели эффективности для достижения общей цели компании. Ключевые показатели помогают оценить результаты и принимать решения, основанные на данных и фактах. В результате, компания становится более эффективной и успешной в своей деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шаховой В.А. Корпоративное управление – тенденции развития // Вестник Тверского государственного университета. Серия: экономика и управление. – 2015. – № 1 т.1. – С. 222-230.
2. Admati A. A skeptical view of financialized corporate governance // J. of econ. perspectives. – Princeton, 2017. – Vol. 31, № 3. – P. 131-150. – URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.31.3.131>.
3. Bower J., Paine L. The error at the heart of corporate leadership // Harvard business rev. – Boston, 2017. – Vol. 95, № 5/6. – URL: <https://hbr.org/2017/05/managing-for-the-long-term#the-error-at-the-heart-of-corporate-leadership>.
4. Hill L., Davis G. The board's new innovation imperative // Harvard business rev. – Boston, 2017. – Vol. 95, № 11/12. – P. 102-109. – URL: <https://hbr.org/2017/11/the-boards-new-innovation-imperative>.
5. Cumming D., Filatotchev I., Knill A., Reeb D., Senbet L. Law, finance, and the international mobility of corporate governance // J. of intern. business studies. – 2017. – Vol. 48, № 2. – P. 123-147. – URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41267-016-0063-7>.
6. Типовой Кодекс корпоративного управления в контролируемых государством акционерных обществах, за исключением Фонда национального благосостояния // Приказ Министра НЭ РК от 5 октября 2018 г, № 21.
7. Минервин И.Г. Корпоративное управление: тенденции и перемены // Chroniques d'experts. – 2018. – 10.04. – P. 124-135.

8. Закон РК «Об акционерных обществах» от 13 мая 2003 года № 415. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000415_.
9. Закон РК «О Фонде национального благосостояния» от 1 февраля 2012 года № 550-IV. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000550>.
10. Постановление Правительства РК от 05 ноября 2012 года № 1403 Об утверждении кодекса корпоративного управления АО «Фонд национального благосостояния «Самрук-Казына» (с изменениями по состоянию на 13.09.2021г.). – URL: <https://sk.kz/upload/iblock/4c1/wqmwqjw49kyws1zio7ufykqa3fa8ly7r.pdf>.
11. Официальный сайт АО «ФНБ «Самрук-Казына». – URL: <https://sk.kz/>.

REFERENCE

1. Shahovoj V. Korporativnoe upravlenie – tendencii razvitija // Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: jekonomika i upravlenie. – 2015. – № 1 t.1. – S. 222-230 [in Russian].
2. Admati A. A skeptical view of financialized corporate governance // J. of econ. perspectives. – Princeton, 2017. – Vol. 31, № 3. – P. 131-150. – URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.31.3.131>.
3. Bower J., Paine L. The error at the heart of corporate leadership // Harvard business rev. – Boston, 2017. – Vol. 95, № 5/6. – URL: <https://hbr.org/2017/05/managing-for-the-long-term#the-error-at-the-heart-of-corporate-leadership>.
4. Hill L., Davis G. The board's new innovation imperative // Harvard business rev. – Boston, 2017. – Vol. 95, № 11/12. – P. 102-109. – URL: <https://hbr.org/2017/11/the-boards-new-innovation-imperative>.
5. Cumming D., Filatotchev I., Knill A., Reeb D., Senbet L. Law, finance, and the international mobility of corporate governance // J. of intern. business studies. – 2017. – Vol. 48, № 2. – P. 123-147. – URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41267-016-0063-7>.
6. Tipovoj Kodeks korporativnogo upravlenija v kontroliruemyh gosudarstvom akcionnyh obshhestvah, za iskljucheniem Fonda nacional'nogo blagosostojanija // Prikaz Ministra NJe RK ot 5 oktjabrja 2018g, № 21 [in Russian].
7. Minervin I. Korporativnoe upravlenie: tendencii i peremeny // Chroniques d'experts. – 2018. – 10.04. – S. 124-135 [in Russian].
8. Zakon RK «Ob akcionnyh obshhestvah» ot 13 maja 2003 goda № 415. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000415_ [in Russian].
9. Zakon RK «O Fonde nacional'nogo blagosostojanija» ot 1 fevralja 2012 goda № 550-IV. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000550> [in Russian].
10. Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 05 nojabrja 2012 goda № 1403 Ob utverzhenii kodeksa korporativnogo upravlenija AO «Fond nacional'nogo blagosostojanija «Samruk-Kazyna» (s izmenenijami po sostojaniju na 13.09.2021g.). – URL: <https://sk.kz/upload/iblock/4c1/wqmwqjw49kyws1zio7ufykqa3fa8ly7r.pdf> [in Russian].
11. Oficial'nyj sajt AO «FNB «Samruk-Kazyna». – URL: <https://sk.kz/> [in Russian].

Шөкеев Ө.Е.

«САМУРЫҚ-ҚАЗЫНА» ҰӘҚ МЫСАЛЫНДА КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Қазіргі уақытта кез-келген компанияның болашағы акционерлер арасында қызмет нәтижелерінің әділ және тең бөлінуін қамтамасыз ететін корпоративтік басқару сапасымен анықталады. Мақалада корпоративтік басқару жүйесінің негізгі көрсеткіші – Директорлар кеңесі, оның қызмет механизмі және басқару тиімділігі қарастырылады. Автор "Самұрық-Қазына" ҰӘҚ-да тиімді корпоративтік басқаруды құру негізіне алынған Директорлар кеңесі мүшелерінің саны мен компания құны арасындағы байланысты көрсететін зерттеулер ұсынды. Әдебиеттерге шолу сонымен қатар корпоративтік басқару ұғымының негізгі сипаттамаларын, оның Қазақстандағы тарихи қалыптасуы мен дамуын қарастырады. Автор трансформация бағдарламасы арқылы квазимемлекеттік секторда корпоративтік басқаруды құру тетігіне баса назар аударды, корпоративтік басқару кодексін әзірлеу және қабылдау процесі қаралды. Зерттеу нысаны "Самұрық-Қазына" ҰӘҚ болып табылады. Зерттеу нәтижесі Директорлар кеңесінің тиімді құрамын тандау, мақсаттар қою және мерзімдерді белгілеу, ал

оларға қол жеткізілмеген жағдайда жазалар жиынтығын немесе керісінше, көтермелеулер жиынтығын пайдалану маңызды міндет екенін көрсетті. Трансформация Директорлар Кеңесінің ресми органнан компанияның нақты стратегиялық басқару органына айналуына әкелді, оның негізін қабылданған корпоративтік басқару кодексі берді.

Shukeyev U.

**THE PRACTICE OF CORPORATE GOVERNANCE FORMATION
ON THE EXAMPLE OF THE «SAMRUK-KAZYNA» NWF**

Annotation

Currently, the future of any company is determined by the quality of corporate governance, which ensures a fair and equitable distribution of performance results among shareholders. The article considers the main indicator of the corporate governance system – the Board of Directors, its mechanism of activity and management efficiency. The author present studies showing the relationship between the number of members of the Board of Directors and the value of the company, taken as the basis for building effective corporate governance in the NWF "Samruk-Kazyna". The literature review also examines the main characteristics of the concept of corporate governance, its historical formation and development in Kazakhstan. The author focus on the mechanism of building corporate governance in the quasi-public sector through the transformation program, the process of developing and adopting the corporate governance code is considered. The object of the study is the NWF "Samruk-Kazyna". The result of the study showed that an important task is to select an effective board of directors, set goals and set deadlines, and if they are not achieved, use a set of punishments, or vice versa, a set of incentives. The transformation led to the fact that the Boards of Directors turned from a formal body into a real strategic management body of the company, which was based on the adopted Corporate Governance Code.

У.Е. Шукеев, д.э.н.

М.Н. Ниязов, докторант PhD

Esil University, г. Астана, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: turekulova.d@esil.edu.kz

МЕТОДОЛОГИЯ ОЦЕНКИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В КОМПАНИЯХ КВАЗИГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА

В статье рассмотрена методика оценки корпоративного управления на примере компании квазигосударственного сектора, представлены предпосылки разработки и применения новой методологии оценки. Проведен обзор методологических подходов для оценки корпоративного управления компанией. Объектом исследования является ФНБ «Самрук-Казына». Система корпоративного управления рассматривается с точки зрения экономического подхода, основанных на трех направлениях: структура, процесс и прозрачность, представлена шкала коэффициента полезного действия компании при использовании метода оценки корпоративного управления, с помощью которых можно дать количественную оценку системы управления компанией. В ходе исследования были представлены результаты диагностики по представленной методике, которые показали, что большинство компаний группы уже преодолели этап формирования базовых процессов в корпоративном управлении, это потребовало разработки нового подхода к оценке корпоративного управления. Автором делается акцент на то, что новый подход требует определения критериев повышения эффективности корпоративного управления, выявить имеющиеся недостатки и преимущества. При этом оценка корпоративного управления строится на профессиональных суждениях, а не на признаках наличия того или иного бизнес-процесса, которая также должна коррелировать с Кодексом корпоративного управления.

Ключевые слова: корпоративное управление, квазигосударственный сектор, методология, шкала оценки, кодекс, мониторинг, диагностика, государственное управление, оценка, совет директоров.

Кілт сөздер: корпоративтік басқару, квазимемлекеттік сектор, әдістеме, бағалау шкаласы, кодекс, мониторинг, диагностика, мемлекеттік басқару, бағалау, директорлар кеңесі.

Keywords: corporate governance, quasi-public sector, methodology, evaluation scale, code, monitoring, diagnostics, public administration, evaluation, board of directors.

Введение. Сложность корпоративных отношений, и существование множества моделей корпоративного управления свидетельствует о том, что построение эффективной системы управления требует в свою очередь значительных усилий и предполагает решение широкого диапазона задач. Кроме того, отсутствие единого подхода к оценке уровня или эффективности корпоративного управления делает актуальным исследование данного вопроса. Исследование основ возникновения и развития корпоративного управления, выделение его преимуществ и недостатков позволяет нам сформировать методологические основы для оценки корпоративного управления. По существу, корпоративное управление включает в себя совокупность субъектов, модель государственного регулирования, инструменты и механизмы инновационного развития и достижения баланса экономических интересов [1]. Данный баланс достигается в случае удовлетворенности участников, а также развития доверия и ответственности в отношениях, возникающих при управлении компанией. Большинство методов оценки уровня корпоративного управления основаны на анализе соблюдения прав и интересов акционеров, уделяя лишь незначительное внимание интересам других участников, что, по сути, противоречит самой идее корпоративного управления [2]. Наряду с эффективностью корпоративного управления одной и той же компании может иметь разную величину для разных контрагентов, так как у каждой группы контрагентов свой персональный интерес, следовательно, свои показатели оценки деятельности компании. В статье рассматривается методика оценки корпоративного управления, которая применяется в компаниях квазигосударственного сектора, ее процесс применения и результативность. Диагностика системы корпоративного управления рассматривается с точки зрения экономического подхода, основанных на трех направлениях: структура, процесс и прозрачность.

Исследование оценки корпоративного управления в компаниях квазигосударственного сектора представляет важную задачу, так как такие компании имеют особенности, которые отличают их от частных компаний и государственных предприятий.

Важность квазигосударственного сектора заключается, в том что квазигосударственные компании являются значимым элементом экономики, часто играя ключевую роль в определенных отраслях. Изучение их корпоративного управления позволит оценить эффективность их деятельности, а также внести рекомендации для повышения их эффективности и устойчивости.

Квазигосударственные компании отличаются от частных компаний и государственных предприятий тем, что обладают характерным сочетанием государственного и частного владения. Поэтому требуется изучение уникальных аспектов их корпоративного управления.

Прямое или косвенное участие государства в квазигосударственных компаниях может оказывать существенное влияние на принимаемые решения, что затрагивает вопросы прозрачности, ответственности и эффективности управления.

В целом, исследование позволит выявить возможные проблемы и недостатки в системе корпоративного управления квазигосударственных компаний и предложить меры для повышения прозрачности и ответственности перед акционерами и обществом. Это должно основываться на объективных критериях и показателях, что позволит сравнивать компании между собой и определять лучшие практики управления.

Исследование оценки корпоративного управления в компаниях квазигосударственного сектора является важным шагом для повышения прозрачности, ответственности и эффективности управления в данных организациях. Это позволит определить лучшие практики, выявить проблемные моменты и разработать рекомендации для повышения стандартов корпоративного управления в данном секторе.

Обзор литературы. Под корпоративным управлением понимается процесс управления организационно-правовой формой бизнеса, построение внутрифирменных и межфирменных отношений, а также оптимизация организационной структуры [3].

В исследованиях Сорокина Д.А. корпоративное управление определяется как управление, полностью подчиненное реализации интересов акционера согласно с выполняемой им целевой функцией в компании, которое зависит от возможностей взаимодействия в процессе реализации финансовой стратегии [4].

Особенностям корпоративного управления государственных корпораций посвящены труды Бархатова В.И. и Плетнева Д.А., которые рассматривали акционерные общества, находящиеся под контролем государства, в виде особой формы корпораций и корпоративного управления [5]. Ими был сделан вывод, что корпорации создаются на основании опорных структур, включающие в себя финансовый, технологический, интеллектуальный и инновационный потенциал, который дает толчок экономическому росту государства.

Практика корпоративного управления, где собственником выступает государство, определяется Положением «Руководство ОЭСР по корпоративному управлению», состоящий из свода принципов демократии и свободной экономики рынка, которых придерживаются такие страны как США, Германия, Великобритания, Норвегия. Эти страны признаны лидерами в процессе улучшения корпоративного управления и среды [6]. На основании работы Харчилавы Х.П. можно предположить, что данное Положение можно использовать и на практике других стран, так как оно основано не только на эмпирическом опыте, но и предусматривает конкретные предложения по решению проблем в корпоративном управлении государственных компаний [7].

Следовательно, создание в Казахстане условий, которые могли бы обеспечить эффективную деятельность госкомпаний, необходимо развитие института корпоративного управления с учетом принципов «Руководства ОЭСР» и мирового опыта. В 2015 году был принят Кодекс по корпоративному управлению в ФНБ «Самрук-Казына», который максимально был построен на основании данных принципов. Поскольку внедрение новой системы корпоративного управления должно привести к повышению профессионализма в управлении и росту экономических показателей госкомпаний, актуальным будет проведение оценки результатов реализации процессов управления госкомпанией по принципам ОЭСР на примере ФНБ «Самрук-Казына».

Несмотря на значительные усилия исследователей в оценке корпоративного управления в компаниях квазигосударственного сектора, существует ряд нерешенных вопросов и противоречий в предыдущих исследованиях:

- методологические ограничения: В некоторых исследованиях может наблюдаться несоответствие между методологией оценки и особенностями квазигосударственных компаний. Важно разработать специфические методы оценки, учитывающие их уникальные особенности.

- отсутствие общепринятых стандартов: В отличие от частного сектора, где существует ряд общепринятых стандартов корпоративного управления, в квазигосударственном секторе такие стандарты могут быть менее развиты или отсутствовать вовсе. Важно отметить, что когда компания становится публичной и размещает свои акции на фондовой бирже, она становится обязанной соблюдать определенные стандарты и требования, включая стандарты корпоративного управления. Эти стандарты обычно включают в себя прозрачность в финансовой отчетности, независимость совета директоров, защиту интересов акционеров и т.д. Такие компании обязаны следовать рекомендациям или кодексам корпоративного управления, установленным регуляторами и организациями, занимающимися развитием стандартов.

В случае частных компаний, которые не размещают свои акции на фондовой бирже, обязательство соблюдения стандартов корпоративного управления может быть менее жестким или даже отсутствовать. Однако это не означает, что корпоративное управление не имеет значения для частных компаний. Хорошие практики корпоративного управления могут также способствовать устойчивости, эффективности и долгосрочному успеху компании, даже если она не обязана следовать определенным стандартам.

Квазигосударственные организации – это организации, которые находятся на стыке государственного и частного секторов. В этой сфере стандарты корпоративного управления могут быть менее развитыми или отсутствовать по разным причинам, таким как специфическая структура собственности, влияние государственных интересов и т.д.

Следует также отметить, что в последние годы в разных странах наблюдается растущее внимание к корпоративному управлению как в публичном, так и в частном секторе, и стандарты корпоративного управления становятся все более важными даже для компаний, которые не обязаны ими следовать. Организации, стремящиеся к долгосрочному успеху и устойчивости, могут внедрять лучшие практики корпоративного управления независимо от своего статуса на рынке.

- сложность определения независимости: Важным аспектом корпоративного управления является независимость директоров от влияния учредителей и топ-менеджмента. Однако в квазигосударственных компаниях определение независимости директоров может варьироваться.

- роль государства: Одной из особенностей квазигосударственного сектора является прямое или косвенное участие государства в управлении компаниями. Вопрос о роли и влиянии государства на принимаемые решения и эффективность управления требует дополнительного исследования.

- прозрачность и отчетность: В связи с участием государства и особенностями владения, прозрачность и отчетность квазигосударственных компаний могут быть недостаточно развитыми, что затрудняет оценку их корпоративного управления.

- взаимодействие с другими структурами: Квазигосударственные компании часто напрямую взаимодействуют с государственными органами и другими государственными структурами, что может повлиять на их корпоративное управление. Это взаимодействие требует дополнительного анализа и оценки.

- роль совета директоров: Важной составляющей корпоративного управления является роль совета директоров. Однако в некоторых квазигосударственных компаниях совет директоров может играть формальную роль, что может повлиять на принимаемые решения и эффективность управления.

Решение этих нерешенных вопросов и противоречий в исследованиях корпоративного управления в компаниях квазигосударственного сектора является важным шагом для повышения прозрачности, ответственности и эффективности управления в данных организациях.

Основная часть. Оценка любого процесса дается посредством диагностики. Цель диагностики заключается в повышении эффективности корпоративного управления в компаниях квазигосударственного сектора посредством структурированного и последовательного подхода к оценке и развитию их систем корпоративного управления на основе лучших практик [8]. В компаниях ФНБ «Самрук-Казына» диагностика проводится по методике, разработанной в 2016 году специалистами PricewaterhouseCoopers, которая пришла на смену методике разработанной в 2009 году. Процесс постоянного совершенствования корпоративного управления состоит из:

- развития методологии;
- диагностики системы корпоративного управления;
- разработки рекомендаций и плана мероприятий по совершенствованию корпоративного управления;
- реализации плана мероприятий по совершенствованию корпоративного управления;

- мониторинга реализации плана мероприятий [9].

К концу 2015 года командой PricewaterhouseCoopers была проведена диагностика корпоративного управления в десяти портфельных компаниях Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына»: КазМунайГаз, Казахстанская железная дорога (КТЖ), Казатомпром, Казахтелеком, Фонд национального благосостояния «Самрук-Энерго», Казахская электроэнергетическая сетевая компания (KEGOC), Казпочта, Фонд социального развития «Самрук-ФНСК», Казахстан Инжиниринг и национальная авиакомпания «Эйр Астана».

Согласно результатам диагностики, среднее значение рейтинга корпоративного управления по компаниям в 2015 году составило уже 79%, что существенно превысило результаты 2009 года, когда рейтинг составлял 47% [10].

Тем не менее, диагностика также выявила, что большинство компаний группы уже преодолело этап формирования базовых процессов в корпоративном управлении. Само наличие таких процессов уже не могло рассматриваться как содержательный результат в управлении компаниями. Однако, это позволило перенаправить внимание на более глубокий анализ процессов, их качества, а также учитывать их отраслевую направленность, уровень развития компании и соответствие ее стратегии.

Таким образом, активное совершенствование корпоративного управления в компаниях группы «Самрук-Казына» привело к значительному повышению рейтинга и обозначило новый этап, требующий более глубокого исследования и анализа процессов управления с учетом особенностей каждой компании. Это позволило фокусироваться на разработке индивидуальных стратегий и подходов, способствующих дальнейшему усовершенствованию корпоративного управления и достижению более высоких результатов в деятельности компаний.

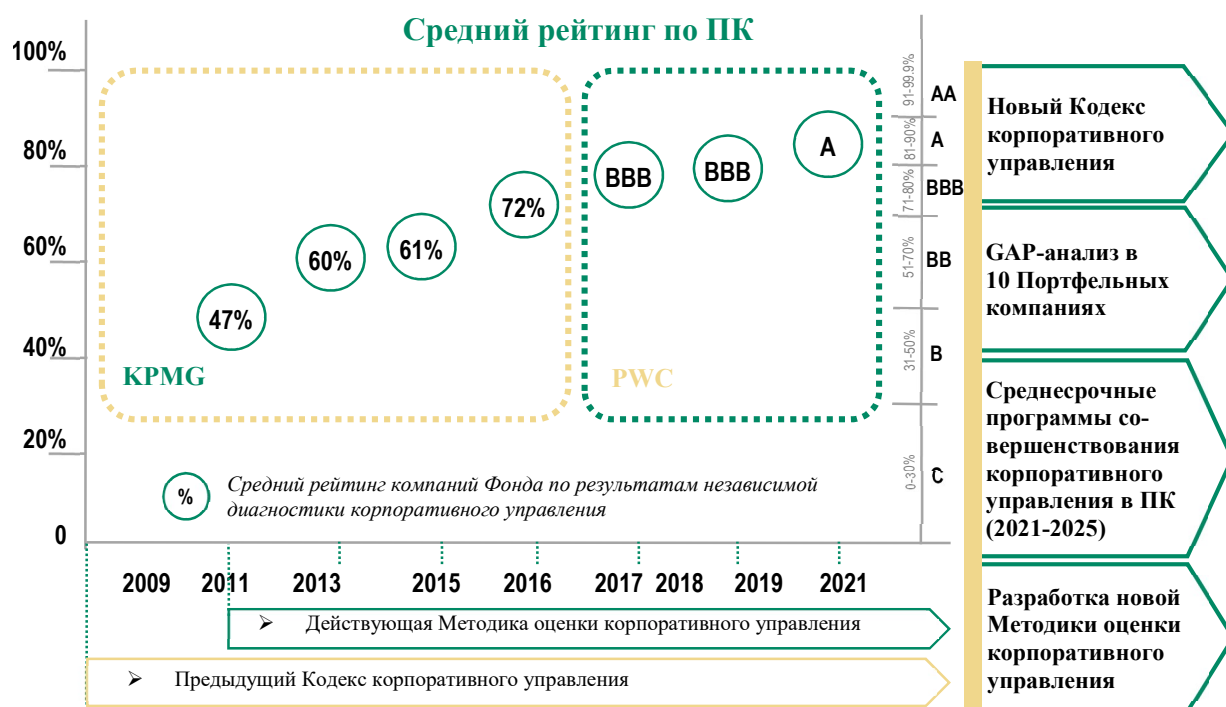

Рисунок 1. Рейтинг корпоративного управления в группе Фонда с 2009 по 2021 годы*

* Составлен авторами на основе источника [10]

Другими словами, оценка корпоративного управления в компаниях группы «Самрук-Казына» по версии 2009 года оказалась устаревшей и недостаточно репрезентативной для современных потребностей. Новая стратегия группы подчеркнула роль советов директоров компаний как ключевых драйверов Трансформации и сместила фокус требований к советам директоров на отраслевую и инвестиционную экспертизу. Важность комитетов советов директоров и корпоративных секретарей также существенно усилилась.

В связи с этим, команда корпоративного управления Фонда совместно со специалистами PricewaterhouseCoopers разработала новую Методику диагностики корпоративного управления для

группы Фонда [11]. Целью этой Методики стало повышение эффективности корпоративного управления в компаниях Фонда путем внедрения структурированного и последовательного подхода к оценке и развитию их систем корпоративного управления на основе лучших мировых практик.

Эта новая Методика диагностики корпоративного управления была разработана с учетом изменений, произошедших в отрасли и корпоративном секторе. Она предоставила более актуальные и глубокие инструменты оценки и развития корпоративного управления, что позволило компаниям Фонда более точно выстраивать свои стратегии и оперативные процессы, оптимизировать деятельность и повысить свою конкурентоспособность на мировом рынке.

Таким образом, внедрение новой Методики диагностики корпоративного управления стало важным шагом для группы «Самрук-Казына» в обеспечении эффективного и современного управления своими компаниями, что способствовало достижению стратегических целей и повышению качества управления на всех уровнях.

При проведении диагностики корпоративного управления необходимо выполнять следующие действия:

- планирование проведения диагностики корпоративного управления, определение перечня сотрудников, с которыми необходимо провести интервью и определение требования для анализа документов;

- запрос информации структурным подразделениям компании;

- проведение предварительного анализа предоставленной информации;

- проведение интервью с сотрудниками компании,

- подготовка Отчета по результатам диагностики корпоративного управления, который содержит описание положительных моментов и недостатков с точки зрения лучшей практики корпоративного управления.

- аналитику рекомендуется предоставить Отчет по результатам диагностики корпоративного управления соответствующим структурным подразделениям. Рекомендуется установить срок подготовки комментариев не превышал двух недель.

- аналитик готовит отчет с рекомендациями по совершенствованию корпоративного управления;

- структурными подразделениями готовится План мероприятий по совершенствованию корпоративного управления, в котором отражается прогресс реализации мероприятий по улучшению корпоративному управлению;

- Отчеты и План направляются в Совет директоров и правлению Фонда.

Новая Методика соответствовала положениям Кодекса корпоративного управления Фонда и уровню развития портфельных компаний Фонда. Методика предоставляет возможность проведения анализа по пяти ключевым направлениям, от эффективности которых зависит качество стратегического управления в группе компаний Фонда:

- Эффективность Советов директоров и Исполнительного органа (25%);

- Управление рисками, внутренний контроль и аудит (25%);

- Устойчивое развитие (20%);

- Права акционеров (15%);

- Прозрачность (15%).

Оценивается каждое из вышеуказанных направлений, полученная в результате диагностики оценка в дальнейшем имеет свой удельный вес, указанный в скобках, в общем рейтинге корпоративного управления.

По результатам анализа каждой компании присваивается рейтинг корпоративного управления. Диагностика проводится таким образом, чтобы анализируемая компания не могла оказывать какого-либо влияния на итоговый рейтинг. Для этого всю логику диагностики обеспечивает правление компании, закономерно выполняя роль акционера, заинтересованного в непредвзятой ее оценке.

Кардинальное отличие новой Методики от прежней заключалось в том, что теперь оценка управления строилась на профессиональных суждениях, а не на признаках наличия того иного бизнес-процесса или документа в компании. Такой подход давал возможность оценить качество самих процессов, с фокусом на стратегическое управление и контрольные функции комитетов советов директоров. Особое внимание в Методике было уделено оценке советов директоров, анализу системы управления рисками и системы устойчивого развития. Оценочная шкала была переведена из числовых значений в буквенные (С, В, ВВ, ВВВ, А, АА, ААА), которая более знакома

стейкхолдерам по мировым кредитным рейтингам S&P, Moody's и Fitch. Новая Методика Фонда была уникальной и являлась наиболее передовым документом по оценке корпоративного управления в стране.

В настоящее время процесс оценки корпоративного управления в группе «Самрук-Казына» был полностью согласован с новым Кодексом Фонда и последними международными стандартами в области корпоративного управления на момент 2016 года, такими как UK Code или Принципы ОБСЕ по управлению государственными компаниями. Это позволило обеспечить высокую соответствие методики мировым лучшим практикам и обновленным стандартам в области корпоративного управления.

Примечательно, что разработка Методики диагностики корпоративного управления была выполнена на английском языке и изначально ориентирована на поддержку независимых директоров группы «Самрук-Казына». Это свидетельствовало о стремлении Фонда к международной интеграции и адаптации мировых стандартов в своей деятельности.

Разработка новой Методики позволила завершить полный цикл подготовки и дизайна изменений в корпоративном управлении в группе «Самрук-Казына» и начать активную фазу внедрения новых подходов на практике. В шести компаниях Фонда, входивших в периметр Трансформации, была проведена тестовая диагностика корпоративного управления и была распространена на одиннадцать крупнейших компаний группы (таблица 1).

Таблица 1

Рейтинги корпоративного управления по разделам портфельных компаний Фонда*

Глава	Вес	Компания					
		КМГ	КТЖ	КАП	СЭ	Казпочта	KEGOS
I Эффективность Совета директоров и Исполнительного органа	25%	BB	B	BB	B	BB	BB
II Управление рисками, внутренний контроль и аудит	25%	BB	BB	BBB	BB	BB	BB
III Устойчивое развитие	20%	B	B	B	BB	B	BB
IV Права акционеров	15%	BB	BB	BB	BB	BB	BBB
V Прозрачность	15%	BB	B	BB	B	BB	BBB
Общий рейтинг компании	100 %	BB 56%	B 48%	BB 60%	BB 52%	BB 56%	BB 65%

* Составлена авторами на основе источника [10]

Новая Методика позволила компаниям в группе Фонда более полно и точно оценить эффективность своих систем корпоративного управления, выявить проблемные области и недостатки, а также определить меры для их устранения. Это позволило повысить уровень корпоративного управления и обеспечить более ответственное и прозрачное управление на всех уровнях компаний группы. Внедрение новой Методики диагностики стало важным шагом для повышения эффективности деятельности группы «Самрук-Казына» и обеспечения ее конкурентоспособности на мировом рынке.

По результатам этой диагностики основные рекомендации касались усиления составов советов директоров новыми директорами, обладающими отраслевыми компетенциями, аудите и управлении проектными рисками. Исполнительному руководству компаний рекомендовалось привлечь заполнить пробелы в управлении персоналом, охране труда и безопасности. Компаниям рекомендовалось усилить функции комплаенс и внутренние контроли по предотвращению мошенничеств, приоритетно для тех компаний, которые планировали выход на IPO. Комитетам по

аудиту при советах директоров рекомендовалось более близко работать с отчётами, полученными по «горячим линиям», с результатами внутренних расследований. Председателям советов директоров рекомендовалось максимально способствовать интеграции принципов управления рисками в ключевые бизнес-процессы и планирование.

Эффективность деятельности Совета директоров ФНБ «Самрук-Казына» определяется посредством достигнутых финансовых результатов. Внедренные новые принципы корпоративного управления в операционную деятельность госкомпаний отразились на ее результатах следующим образом (рисунок 2):

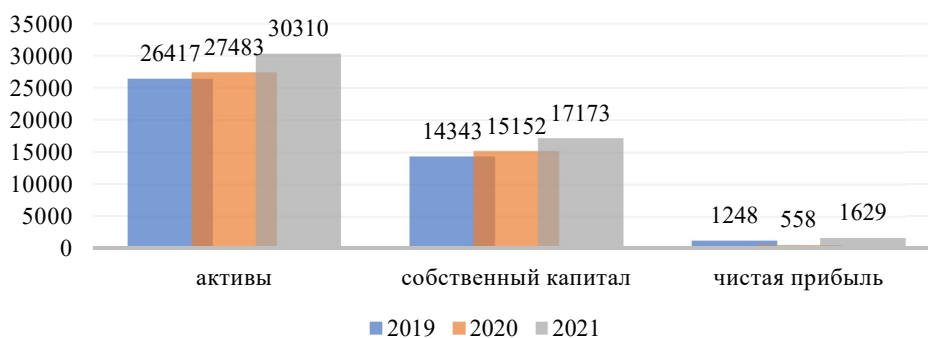

Рисунок 2. Финансовые результаты группы ФНБ «Самрук-Казына» за 2019-2021гг., млрд. тенге*

* Составлен авторами на основе источника [12]

Как видно из рисунка, в 2021 году чистая прибыль увеличилась в 2,9 раза, активы повысились на 10,3%, а собственный капитал вырос на 13,3%, данные показатели свидетельствуют об эффективном операционном управлении в госкомпаниях.

Таким образом, в качестве рекомендаций по совершенствованию корпоративного управления можно предложить:

1) Подготовка широкого корпуса независимых директоров из числа казахстанских руководителей, которые могли бы со временем обеспечить советы директоров государственных компаний всеми необходимыми компетенциями. Однако, речь не должна идти о полной замене иностранных специалистов в советах директоров казахстанскими специалистами. Подобная практика замещения местными кадрами, безусловно, может быть полезна для страны в долгосрочном периоде. Такое мнение, как правило, обосновывается дороговизной экспатов и необходимостью подготовки собственных директоров внутри страны. К сожалению, несмотря на всё видимое благородство цели замещения иностранцев в советах директоров местными кадрами, есть целый ряд контраргументов, которые вполне могут быть противопоставлены такой политике.

Важным аспектом функционирования крупнейших государственных компаний страны является их обширная связь с иностранными стейкхолдерами. Компании группы «Самрук-Казына» не существуют в изолированном окружении, а находятся в постоянном взаимодействии с мировыми рынками. Каждая из них интегрирована в мировые цепочки добавленной стоимости и тесно связана с международными контрагентами [13,14].

Сложившаяся геополитическая ситуация в регионе и поставленные перед нашими компаниями новые стратегические задачи требуют активного взаимодействия и диверсификации в мировом экономическом пространстве. Это подразумевает не только присутствие на международных рынках, но и активное взаимодействие с крупнейшими мировыми партнерами и инвесторами.

Участие иностранных членов советов директоров в компаниях группы «Самрук-Казына» играет важную роль в формировании связей с международными институциями и инвестиционным сообществом. Они являются своеобразными проводниками компаний в мировых экономических кругах и влияют на принятие стратегических решений, учитывая сложившуюся мировую конъюнктуру и правила игры.

Внесение международной экспертизы и опыта в процессы принятия решений компаний группы способствует адаптации к быстро меняющимся мировым условиям и повышает конкурентоспособность

наших компаний на мировом рынке. Совместное принятие стратегических решений, учитывая глобальный контекст, способствует эффективному развитию и достижению поставленных целей.

Таким образом, наличие иностранных членов советов директоров в компаниях группы «Самрук-Казына» придаёт значимость глобальной перспективе в управлении, обеспечивает взаимосвязь с мировыми рынками и позволяет компаниям эффективно реагировать на изменения мировой конъюнктуры, осуществлять успешную диверсификацию и развиваться в условиях глобальных вызовов и возможностей.

2) Ключевым недостатком корпоративного управления в группе Фонда, на который следует обратить особое внимание, является двойственность с точки зрения подотчетности системы назначения СЕО (Председателей Правления) крупнейших портфельных компаний Фонда. Это сложный вопрос, который требует серьезных решений. Согласно Кодексу корпоративного управления Фонда, система назначения председателей правления компаний требует согласования их кандидатур с Президентом или Администрацией Президента РК. В такой системе назначенные сверху председатели правления фактически могут оказаться не подотчетны своим советам директоров. Даже при формальном выполнении других положений корпоративного управления, такие председатели правления могут не учитывать мнение членов совета директоров при принятии важных решений, касающихся крупных сделок или инвестиций. Однако совет директоров должен нести личную ответственность за выполнение фидуциарных обязанностей перед акционерами. Это приводит к размыванию подотчетности и ответственности на всех уровнях управления в группе Фонда.

Решением данной проблемы может быть передача полномочий по назначению председателей правления портфельных компаний исключительно советам директоров. Такой шаг позволит укрепить независимость и автономию советов директоров, а также повысит степень их ответственности за процесс назначения руководителей. Главное преимущество такого подхода состоит в том, что советы директоров, которые состоят из независимых экспертов, смогут более объективно оценивать кандидатов на должность председателей правления и выбирать тех, кто лучше всего соответствует стратегии и интересам компании и ее акционеров. Повышение роли советов директоров в процессе назначения председателей правления способствует более эффективному корпоративному управлению в группе Фонда и повышает прозрачность и ответственность в принятии стратегических решений. Таким образом, передача данной ответственности советам директоров будет способствовать устранению двойственности и повышению эффективности корпоративного управления в группе Фонда.

3) необходимость децентрализации рычагов управления в госкомпаниях, являющиеся проверенной и эффективной системой сдержек и противовесов, которая позволяет минимизировать управленческие риски в бизнесе.

Как известно, для первого руководителя компании работа с советом директоров - это всегда дискомфорт, необходимость подчиняться и принимать во внимание множество мнений, которые могут казаться руководителю избыточными и даже вредными для бизнеса. Делиться властью может быть невероятно сложно. Однако, система коллегиального принятия решений является необходимым механизмом для снижения рисков в управлении компаниями.

Важно отметить, что проблемы между советами директоров и менеджментом компаний возникают повсеместно и довольно часто, не только в Казахстане. Практически во всем мире сталкиваются с корпоративными скандалами, связанными с отставками первых руководителей крупных компаний из-за конфликтов с советами директоров. Тем не менее, независимо от точки зрения, коллегиальная система принятия решений остается единственным способом минимизировать управленческие риски, которые могут привести к многомиллиардным убыткам для бизнеса.

Важность коллегиального управления состоит в том, что оно обеспечивает разнообразие мнений и экспертизы в процессе принятия решений. Это помогает избежать одностороннего подхода и повышает качество и обоснованность принимаемых решений. Наличие советов директоров с разнообразными опытом и знаниями создает более устойчивую и отзывчивую организацию, готовую реагировать на изменения в бизнес-среде.

Таким образом, несмотря на сложности и возможные конфликты, коллегиальная система управления остается необходимым элементом эффективного корпоративного управления, особенно для крупных государственных компаний. Она способствует улучшению прозрачности, ответственности и устойчивости в управлении бизнесом, что является фундаментом для успешного функционирования и развития компаний в современном мире.

Заклучение. В целом, диагностика внедренных механизмов в управленческие процессы позволяют дать оценку работе руководителей госкомпаний, выявить сильные и слабые стороны, которые дают возможность сформировать рекомендации для дальнейшей эффективной работы госкомпаний. Сверхконцентрация власти в руках первого руководителя никогда не обходится без последствий для будущего корпорации. Ведь она создаёт огромное «гравитационное» поле для всей вертикали управления и приводит к значительному искажению и асимметричности информации в компании. Ориентация руководства компании только лишь на мнение первого руководителя создаёт огромные возможности для всякого рода манипуляций мнением СЕО. Современный эффективный совет директоров, работающий по всем установленным международным принципам, позволяет получить альтернативную оценку управленческим решениям менеджмента и скрупулёзно анализировать реальные риски корпорации. Вот почему для группы ФНБ «Самрук-Казына» так важны высокопрофессиональные и диверсифицированные советы директоров, во всей полноте контролирующие менеджмент компаний.

ЛИТЕРАТУРА

1. Минервин И.Г. Корпоративное управление: тенденции и перемены // *Chroniques d'experts*. – 2018. – 10.04. – P. 124-135.
2. Шаховой В.А. Корпоративное управление – тенденции развития // *Вестник Тверского государственного университета. Серия: экономика и управление*. – 2015. – № 1 т.1. – С. 222-230.
3. Бандурина Н.В. Правовое регулирование корпоративного управления федеральной собственностью в Российской Федерации: автореф. дис.д-ра юрид. наук. – М., 2012. – 43 с.
4. Сорокин Д.А. Проблемы разработки методики изучения экономических категорий // *Вестн. Челяб. гос. ун-та*. – 2015. – № 21. – С. 98-106.
5. Бархатов В.И., Плетнев Д.А. Успешность предприятий малого и среднего бизнеса в России: монография. – М.: Перо, 2016. – 212 с.
6. Шиткина И.С., Бирюков Д.О. Компании с государственным участием: особенности правового регулирования и корпоративного управления // *Национальный доклад по корпоративному управлению*. – Вып. VI. – М., 2013. – С. 25-37.
7. Харчилава Х. П. Современные проблемы развития корпоративного управления в российской экономике // *Вестн. гос. ун-та упр.* – 2012. – № 18. – С. 25-38.
8. Методика диагностики корпоративного управления в юридических лицах, более 50 процентов голосующих акций которых прямо или косвенно принадлежит АО «Фонд национального благосостояния «Самрук Казына». – Астана. – 2012. – 183 с.
9. Методика оценки эффективности и корпоративной системы управления рисками в дочерних и зависимых организациях АО «Самрук-Казына» / Утверждено решением Правления АО «Самрук-Казына» от 7 августа 2012 г., протокол № 33/12.
10. Официальный сайт АО «ФНБ «Самрук-КАЗЫНА». – URL: <https://sk.kz/>.
11. Постановление Правительства РК от 05 ноября 2012 года №1403 Об утверждении кодекса корпоративного управления АО «Фонд национального благосостояния «Самрук-Казына» (с изменениями по состоянию на 13.09.2021г.). – URL: <https://sk.kz/upload/iblock/4c1/wqmwqjw49kyws1zio7ufykqa3fa8ly7r.pdf>.
12. Годовой отчет ФНБ «Самрук-Казына» за 2021 год. – Нур-Султан, 2021. – 146 с. – URL: https://sk.kz/investors/financial-performance/reports/annual_report_2021/.
13. Admati A. A skeptical view of financialized corporate governance // *J. of econ. perspectives*. – Princeton, 2017. – Vol. 31, N 3. – P. 131-150. – URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.31.3.131>.
14. Bower J., Paine L. The error at the heart of corporate leadership // *Harvard business rev.* – Boston, 2017. – Vol. 95, N 5/6. – URL: <https://hbr.org/2017/05/managing-for-the-long-term#the-error-at-the-heart-of-corporate-leadership>.
15. Hill L., Davis G. The board's new innovation imperative // *Harvard business rev.* – Boston, 2017. – Vol. 95, N 11/12. – P. 102-109. – URL: <https://hbr.org/2017/11/the-boards-new-innovation-imperative>.

REFERENCE

1. Minervin I.G. Korporativnoe upravlenie: tendencii i peremeny // Chroniques d'experts. – 2018. – 10.04. – S. 124-135 [in Russian].
2. Shahovoj V.A. Korporativnoe upravlenie – tendencii razvitija // Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: jekonomika i upravlenie. – 2015. – №1 t.1. – S. 222-230 [in Russian].
3. Bandurina N.V. Pravovoe regulirovanie korporativnogo upravlenija federal'noj sobstvennost'ju v Rossijskoj Federacii : avtoref. dis. d-ra jurid. nauk. – M., 2012. – 43 s. [in Russian].
4. Sorokin D.A. Problemy razrabotki metodiki izuchenija jekonomicheskikh kategorij // Vestn. Cheljab. gos. un-ta. – 2015. – № 21. – S. 98-106 [in Russian].
5. Barhatov V.I., Pletnev D.A. Uspeshnost' predpriyatij malogo i srednego biznesa v Rossii: monografija. – M.: Pero, 2016. – 212 s. [in Russian].
6. Shitkina I.S., Birjukov D.O. Kompanii s gosudarstvennym uchastiem: osobennosti pravovogo regulirovanija i korporativnogo upravlenija // Nacional'nyj doklad po korporativnomu upravleniju. Vyp. VI. – M., 2013. – S. 25-37 [in Russian].
7. Harchilava H.P. Sovremennye problemy razvitija korporativnogo upravlenija v rossijskoj jekonomike // Vestn. gos. un-ta upr. – 2012. – № 18. – S. 25-38 [in Russian].
8. Metodika diagnostiki korporativnogo upravlenija v juridicheskikh licah, bolee 50 procentov golosujushhikh akcij kotoryh prjamo ili kosvenno prinadlezhit AO «Fond nacional'nogo blagosostojanija «Samruk Kazyna», Astana, 2012. – 183 s. [in Russian].
9. Metodika ocenki jeffektivnosti i korporativnoj sistemy upravlenija riskami v docernih i zavisimyh organizacijah AO «Samruk-Kazyna» / Utverzhdeno resheniem Pravlenija AO «Samruk-Kazyna» ot 7 avgusta 2012g., protokol №33/12 [in Russian].
10. Oficial'nyj sajt AO «FNB «Samruk-KAZyna». – URL: <https://sk.kz/> [in Russian].
11. Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 05 nojabrja 2012 goda №1403 Ob utverzhdenii kodeksa korporativnogo upravlenija AO «Fond nacional'nogo blagosostojanija «Samruk-Kazyna» (s izmenenijami po sostojaniju na 13.09.2021g.). – URL: <https://sk.kz/upload/iblock/4c1/wqmwqjw49kyws1zio7ufykqa3fa8ly7r.pdf> [in Russian].
12. Godovoj otchet FNB «Samruk-Kazyna» za 2021 god. – Nur-Sultan, 2021. – 146 s. – URL: https://sk.kz/investors/financial-performance/reports/annual_report_2021/.
13. Admati A. A skeptical view of financialized corporate governance // J. of econ. perspectives. – Princeton, 2017. – Vol. 31, N 3. – P. 131-150. – URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.31.3.131>.
14. Bower J., Paine L. The error at the heart of corporate leadership // Harvard business rev. – Boston, 2017. – Vol. 95, N 5/6. – URL: <https://hbr.org/2017/05/managing-for-the-long-term#the-error-at-the-heart-of-corporate-leadership>.
15. Hill L., Davis G. The board's new innovation imperative // Harvard business rev. – Boston, 2017. – Vol. 95, N 11/12. – P. 102-109. – URL: <https://hbr.org/2017/11/the-boards-new-innovation-imperative>.

Шөкеев Ө.Е., Ниязов М.Н.

**КВАЗИМЕМЛЕКЕТТІК СЕКТОР КОМПАНИЯЛАРЫНДАҒЫ
КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУДЫ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ**

Аңдатпа

Мақалада квазимемлекеттік сектор компаниясының мысалында корпоративтік басқаруды бағалау әдістемесі қарастырылған, бағалаудың жаңа әдіснамасын әзірлеу мен қолданудың алғышарттары келтірілген. Компанияны корпоративтік басқаруды бағалаудың әдіснамалық тәсілдеріне шолу жасалды. Зерттеу нысаны «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ болып табылады. Корпоративтік басқару жүйесі үш бағытқа негізделген экономикалық тәсіл тұрғысынан қарастырылады: құрылымы, процесі және ашықтығы, компанияны басқару жүйесін сандық бағалауға болатын корпоративтік басқаруды бағалау әдісін пайдалану кезінде компанияның пайдалылық коэффициентінің шкаласы ұсынылған. Зерттеу барысында ұсынылған әдістеме бойынша диагностика нәтижелері ұсынылды, бұл топтағы компаниялардың көпшілігі корпоративтік басқарудағы базалық процестерді қалыптастыру кезеңін еңсергенін көрсетті, бұл корпоративтік басқаруды бағалаудың жаңа тәсілін әзірлеуді талап етті. Авторлар жаңа тәсіл корпоративтік анықтаманың тиімділігін арттыру критерийлерін анықтауды, бар кемшіліктер мен артықшылықтарды анықтауды талап ететініне баса назар

аударды. Бұл ретте корпоративтік басқаруды бағалау корпоративтік басқару кодексімен де корреляциялануы тиіс белгілі бір бизнес-процестің болу белгілеріне емес, кәсіби пайымдауларға негізделді.

Shukeyev U., Niyazov M.

**METHODOLOGY FOR ASSESSING CORPORATE GOVERNANCE
IN QUASI-PUBLIC SECTOR COMPANIES**

Annotation

The article considers the methodology of corporate governance assessment on the example of a quasi-public sector company, presents the prerequisites for the development and application of a new assessment methodology. A review of methodological approaches for assessing the corporate governance of the company is carried out. The object of the study is the NWF «Samruk-Kazyna». The corporate governance system is considered from the point of view of an economic approach based on three directions: structure, process and transparency, the scale of the company's efficiency coefficient is presented when using the corporate governance assessment method, with the help of which it is possible to give a quantitative assessment of the company's management system. In the course of the study, diagnostic results were presented using the presented methodology, which showed that most of the group's companies had already overcome the stage of formation of basic processes in corporate governance, which required the development of a new approach to corporate governance assessment. The authors emphasize that the new approach requires the definition of criteria for improving the effectiveness of corporate definition, to identify the existing disadvantages and advantages. At the same time, the assessment of corporate governance is based on professional judgments, and not on signs of the existence of a particular business process, which should also correlate with the Corporate Governance Code.

Журнал включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан и направлен для публикаций результатов научных исследований по направлениям освещения актуальных вопросов экономической теории и практики: актуальные вопросы экономики, менеджмент, маркетинг, финансы, учет и аудит.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала, содержание которой отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащая авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

Структура научной статьи должна включать название, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются через систему онлайн подачи <http://vestnik.kuef.kz/>.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле. Проверьте правильность указания e-mail, поскольку всю *переписку редакция будет вести с Вами по электронной почте*.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь определенную значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- тщательно вычитана и отредактирована.

Технические требования к оформлению статьи:

- формат – Microsoft Word, формулы в редакторе формул (Microsoft Equation).
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

В журнал могут быть представлены оригинальные научные статьи, которые являются окончательным отчетом о законченном экспериментальном исследовании.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК – на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой во всем мире для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ – на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов в Электронном Каталоге. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gup.kz>.

Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации **JEL (JEL Classification)**. Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды

классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. *Коды по классификации JEL можно найти на сайте: <http://nfmte.com/assets/docs/jel.doc>*. Коды JEL указываются после ключевых слов.

DOI (ДОИ) (далее – DOI (ДОИ)) к каждой статье, которая является цифровым идентификатором объекта для уникальной и постоянной онлайн идентификации содержания журнала и ссылок в Интернете и присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел DOI Фаундэйшен)

Ключевые слова переводятся на три языка (*казахский, русский, английский языки – keywords, ключевые слова, кілт сөздер*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант - в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание. Указать электронные адреса всех авторов. Также необходимо указать основного автора (автора для корреспонденции). **Количество авторов не более 4.**

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Материал в рукописи должен строиться по принципу «от общего к конкретному». Статья должна состоять из следующих разделов (это не исключает наличия дополнительных подразделов), что соответствует международным стандартам:

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.) **(22-25 строчек или не менее 150 слов, не более 300 слов)**.

В аннотации излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость.

Аннотация пишется на основном языке рукописи (**в начале статьи**), в конце статьи, после списка литературы, должна быть аннотация на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять не менее 10. Там не должно быть предложений, а только слова или группы слов. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования. **Цель** описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи. **Методы** исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Должны быть представлены теории, перспективы, формулы,

уравнения. Если в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

Автору следует конкретизировать проблему, по которой проведено данное исследование. Введение не должно быть длинным, автор должен избегать использования таблиц и цифр.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и обобщение соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т. д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из базы данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

Включает в себя эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) выделять полужирным шрифтом (введение, обзор литературы, основная часть, выводы).

В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Название списка литературы должно иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Әдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательно книги, брошюры, статьи из журналов казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй Список литературы (References) с транслитерацией. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Статьи на казахском и английском языках должны иметь профессиональный перевод (запрещается автоперевод с интернета).

Источник литературы содержит: автор (ы), полное наименование источника, – место издания: издательство, год выпуска. – количество страниц (образец ниже)

НАПРИМЕР:

ЛИТЕРАТУРА (ӘДЕБИЕТТЕР)

1. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: учеб. пос./ О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева. – 7-е изд. – М.: КНОРУС, 2013. – 360 с.

2. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» // <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167>

3. Регионы Казахстана (2018). Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Астана. – 30 с. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publications

Compilations?_afzLoop=9713740891393549#%40%3F_afzLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3D19favud3d_54

4. Hong C.Y., Lee Y.C., Tsai M.C. and Tsai Y.C., 2018. Agricultural Sector Input Technical Coefficients, Demand Changes and CO2 Emissions after the Financial Crisis: Environmental Input-Output Growth Factor Model Approach. International Journal of Energy Economics and Policy. – 8(6). – P. 339-345.

5. Шумакова О.В. Теоретические аспекты устойчивого развития сельских территорий в современной науке // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – №6. – С. 1-8

6. Marshall A. (1980). The principles of Economics (Macmillan and Co., Ltd.). – London: Macmillan and Co., Ltd. econlib.org. <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

7. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 14 ақпандағы № 420 Жарлығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000894>

REFERENCES

1. Lavrushin O.I. Bankovskoe delo: sovremennaja sistema kreditovaniya: ucheb. pos. [Banking: the modern system of lending; training manual] / O.I. Lavrushin, O.N. Afanas'eva. – 7-e izd. – M.: KNORUS, 2013. – 360 s. [in Russian].

2. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 maja 2013 goda № 577 «O Konceptii po perehodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj jekonomike» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 No. 577 "on the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the" green economy»]. <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167> [in Russian].

3. Shumakova O.V. Teoreticheskie aspekty ustojchivogo razvitija sel'skih territorij v sovremennoj nauke [Theoretical aspects of sustainable development of rural areas in modern science] // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2013. – №6. – S. 1-8 [in Russian].

4. Agroonerkasiptik keshendi zhane auylidyk aumaktardy damytudy memlekettik retteu turaly Kazakstan Respublikasynyn 2005 zhylygy 8 shildedegi N 66 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2005 No. 66 About State Regulation of Agribusiness Development and Rural Areas Development] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066> [in Kazakh].

Оригинальность полученных статей проверяется с использованием системы антиплагиата. Одобрение на опубликование в журнале получают статьи, имеющие процент оригинальности **не менее 75 %**. Поддельные или заведомо неточные заявления представляют собой неэтичное поведение и являются неприемлемыми.

Срок рассмотрения статьи редакцией от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- фотографий;
- цветных элементов.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц, выполненных в Word и рисунков (Word, группировать). Даются ссылки на источники в квадратных скобках.

Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку. Датой сдачи статьи считается день ее получения редакцией ее окончательного варианта.

**ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ
(квитанцию отправляете на почту vestnik@kuef.kz)**

К статье прилагаются:

– Сведения об авторах (на 3-х языках): Ф.И.О., название страны, аффилиации (название организации), должность, степень, звание, служебный и мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе:

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Окончательная версия статьи должна подаваться со всеми прилагающимися документами (статья, сведения об авторах, заполнением всех пунктов на сайте).

Все статьи проходят антиплагиат (проводит редакция университета) подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этичного поведения.
4. **Этические принципы для авторов:**
  - a) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
  - b) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
  - c) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
  - d) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
  - e) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.
5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
  - a) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
  - b) договорным и псевдорецензированием;
  - c) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
  - d) фальсификацией состава авторов;
  - e) публикацией псевдонаучных текстов;
  - f) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
  - g) передачей материалов авторов третьим лицам;
  - h) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
  - i) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.
6. **Этические принципы для рецензентов:**
  - a) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
  - b) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
  - c) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
  - d) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
  - e) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

- f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. Этические принципы для редакторов:

- a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
- b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
- c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
- d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
- e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
- f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
- g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
- h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
- i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші/верстка: **Хасенова М.Т.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 25.06.23. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 38 б.т. Таралымы 45 дана. Тапсырыс 729.
Подписано к печати 25.06.23. Формат 70x100 1/10. Объем 38 уч.-изд.л. Тираж 45 экз. Заказ 729.

---

*«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертифицикатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки
Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года
включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации
основных результатов научной деятельности.